

M A G Y A R O K S Z L O V Á K I Á B A N

KULTÚRA

(1989–2006)

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Magyarok Szlovákiában, III

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN
III. kötet

KULTÚRA
(1989–2006)

Szerkesztette
Csanda Gábor
Tóth Károly

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Somorja, 2006

Lektorálta
Fazekas József
Öllös László

A mutatókat készítette
Sebő Beáta

A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatta

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
– program Kultúra národnostných menšín, 2006

© Szerzők, 2006
© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006
Szerkesztés © Csanda Gábor, Tóth Károly, 2006
ISBN 80-89249-05-1

TARTALOM

ELŐSZÓ (<i>Csanda Gábor–Tóth Károly</i>)	5
IRODALOM	11
1. Az irodalmi élet alakulása és intézményi feltételei (<i>Csanda Gábor</i>)	11
1.1. Előzmények	11
1.2. Az irodalmi élet feltételei	11
1.3. Az irodalom alakulása	12
1.4. A Szlovákiai Magyar Írók Társasága	12
1.5. A Sambucus Irodalomtudományi Társaság	14
1.6. Irodalmi díjak	14
1.7. Könyvkiadás, folyóiratok, sajtó	14
1.8. Függelék	17
1.8.1. Madách Imre-díjjal kitüntetettek	17
1.8.2. Forbáth Imre-díjban részesültek	17
2. Hagyománytörténés. A kortárs magyar líra paradigmái (<i>H. Nagy Péter</i>)	18
2.1. Kánonképződés	19
2.2. Kánonváltozat	23
2.3. Kánonalakítás	26
2.4. Kánonmódosítás	29
3. A kizökkent idő tapasztalata. A szlovákiai magyar próza (<i>Dusík Anikó</i>)	36
3.1. A differenciálódás folyamata	36
4. Műfordítás-irodalom (<i>Polgár Anikó</i>)	43
4.1. Kiindulási pontok	43
4.2. Előzmények	43
4.3. Az 1989 utáni paradigmaváltás	43
5. Meseleltár kérdőjelekkel (<i>Kocur László</i>)	47
5.1. Leltárelőzetes	47
5.2. Mesekönyvek	47
5.3. Zárszó helyett	56
6. Irodalomtudomány és irodalomkritika (<i>Csanda Gábor</i>)	57
6.1 Az irodalom recepciója, a recepció irodalma	57
6.2. „Küszöb” és „határ”, viszonyítási pontok	58
6.3. Hagyomány az irodalomtörténésben	59
6.4. Irodalomtörténés a hagyományban	63
6.5. Felfüggesztett hatástörténés	63
6.6. Diszciplínák mentén	64
6.7. Az irodalomtudomány határhelyzetekben	66
KORTÁRS ÉS JELENKORI MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK (<i>Hushegyi Gábor</i>)	67
1. A magyar kultúra két alternatívája Szlovákiában	68
2. A „kisebbségi művészet” és a „(cseh)szlovákiai magyar művészet” fogalmának értelmezési alternatívái és a „kisebbségi művészeti” értékelésének stratégiái	69
2.1. Mítosz és szociológiai szempontok – a jelenlét művészete	70
2.2. Műértelmezési stratégiák – a posztmodern adta lehetőségek	73

3. Két művészeti stratégia érvényesülése az elmúlt másfél évtizedben	75
3.1. Az országos és nemzetközi kortárs művészeti közbeszéd részesei	75
3.2. Új kortárs művészeti nemzedék	82
3.3. A rendszerváltozás után az új mainstreamhez csatlakozó művészek	85
3.4. Intézmények és a kortárs magyar művészek	87
3.5. A kortárs művészet fogadtatása	89
4. A jelenkori és kortárs művészeti polaritás mezsgyéje	89
5. A jelenkori művészeti közbeszéd	90
6. Emlékműszobrászat – új hivatalos művészet?	91
6.1. A „málenkij robot” áldozatainak emlékművei	92
6.2. Közterekre visszatérő szobrok	92
6.3. Köztéri tipológia	92
6.4. Európa Udvar, Rév-Komárom	93
7. Befejezés	94
SZÍNHÁZAK – SZÍNHÁZI ÉLET (<i>Hizsnyan Géza</i>)	95
1. Előzmények	95
2. Az állami színházak 1989 után	96
3. Egyéb színházi kezdeményezések	99
4. Jókai Napok 1989–2006. Generációváltás küszöbén (<i>Dömötör Varga Emese</i>)	101
ZENEI ÉLET (<i>Duka-Zólyomi Emese</i>)	105
1. Intézmények	105
1.1. Szlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága (SZMZT)	105
1.2. Liszt Ferenc Társaság (1986–1990 – Liszt Ferenc Klub)	106
2. A szlovákiai magyar énekkarok útja 1989-től napjainkig	107
3. Az 1989–2005 között alakult kórusok	113
3.1. Gyermekek- és ifjúsági kórusok	113
3.2. Felnőtt kórusok	113
4. Fesztiválok	114
5. Zenei Napok	114
6. Operett	119
7. Hivatásos együttesek, zeneszerzők, előadóművészek, zenetörténészek	119
7.1. Ifjú Szívek énekkara – Gaudium	119
7.2. Gaudium	119
7.3. Zeneszerzők, előadóművészek, zenetörténészek	119
7.4. Zeneszerzők	120
7.5. Előadóművészek	120
7.6. A szlovákiai magyar (szlovák) zeneélet aktív képviselői	120
8. Könnyűzene (<i>Puha József</i>)	123
8.1. Magyarország hatása	123
8.2. Különbségek magyar és magyar zenész között	123
8.3. A mi zenészeink	125
8.4. Szlovákiai magyar amatőr zenekarok	125
A TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYRENDSZER,	
A TUDOMÁNYOS ÉLET ÉS IRODALOM (<i>Liszka József</i>)	127
1. Előzmények	127
2. Tudományos szervezetek, intézmények a rendszerváltástól napjainkig	128
3. Az eredmények közzététele, publikációs lehetőségek	129
4. Problémák, távlatok	132

LEVÉLTÁRAK (<i>Novák Veronika</i>).....	133
1. Leltár a levéltárakról	133
2. Elmaradt a fejlesztés	133
3. Személyi feltételek	133
4. Megoldásra váró feladatok	134
MUZEOLÓGIA (<i>Danter Izabella</i>).....	135
1. Általános helyzetkép	135
2. Szlovákiai magyar muzeológia?	136
3. A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma	137
4. Járási múzeumok	138
5. Szakmai fórumok	140
KÖNYVTÁRAK (<i>Végh László</i>).....	143
1. Általános helyzetkép	143
2. Bibliotheca Hungarica	144
3. Regionális könyvtárak	147
SZÍNPADI FOLKLÓR (<i>Nagy Myrtil</i>)	149
1. A szlovákiai magyar színpadi folklór megjelenítése – népzene, népdal és néptánc	149
1.1. Az 1989-től 1995-ig tartó időszak	149
1.2. Az 1995-től napjainkig tartó időszak	151
2. A színpadi folklór jelenlegi helyzete	152
2.1. Szakmai háttérintézmények	152
2.2. Felnőtt néptáncgyűttesek	153
2.3. További kiemelkedő néptáncgyűttesek	154
2.3. Gyermekek és ifjúsági néptáncgyűttesek	154
2.4. Népdalkörök, hagyományörző csoportok	155
2.5. Zenekarok és szólisták	156
2.6. Fesztiválok, versenyek és egyéb bemutatkozási lehetőségek	157
2.7. Szakmai képzések	159
3. A színpadi folklórmozgalom jövője és lehetőségei	159
4. Összegzés	160
AZ EGYHÁZAK SZEREPE A KULTURÁLIS ÉRTÉKEK ÁPOLÁSÁBAN.....	161
1. A református egyház (<i>A. Kis Béla</i>)	161
1.1. Bevezetés	161
1.2. Református kulturális élet a rendszerváltás után	161
1.3. Zárzó	190
2. A katolikus egyház (<i>Zsidó János</i>)	192
2.1. Bevezetés	192
2.2. Katolikus kulturális élet a rendszerváltás után	192
2.3. Zárzó	206
A SZLOVÁKIAI MAGYAROK KULTURÁLIS FOGYASZTÁSÁNAK NÉHÁNY SZELETE A SZOCIOLÓGIAI FELMÉRÉSEK TÜKRÉBEN (<i>Lampl Zsuzsanna</i>)	209
1. Médiapreferenciák	209
1.1. Médiapreferenciák a kilencvenes években	209
1.2. Médiapreferenciák a 21. század elején	210
2. Műsorpreferenciák és műsorfogyasztói orientációk	215
3. A szlovákiai magyar fiatalok média- és műsorpreferenciái	218
3.1. Elektronikus média	218
3.2. Sajtó	220

A KULTURÁLIS INTÉZMÉNYRENDSZER	223
1. Szlovákiai magyar kulturális intézmények? (Tóth Károly)	223
1.1. A szlovákiai magyar kulturális intézményrendszer értelmezése	223
1.2. A civil szektor fejlődése Szlovákiában	224
1.3. Rövid történeti áttekintés	225
1.4. Az 1989 előtti magyar polgári kezdeményezések	230
1.5. A rendszerváltás szervezetei és azok jellemzői	232
1.6. A szlovákiai magyar intézményrendszer a számok tükrében	233
1.7. A szlovákiai magyar szervezetek tipológiája	235
2. A kulturális intézményrendszer forrásai és finanszírozása (Nagy Myrtil–Tóth Károly)	241
2.1. Belső erőforrások – önkéntes munka	241
2.2. Állami támogatások	242
2.3. Hazai források	242
2.4. Magyarországi források	247
2.5. Külföldi források	253
2.6. Tanulságok	255
3. A kulturális támogatások átalakításának lehetséges formái (Tóth Károly)	257
3.1. Közalapítványok, alapok	258
3.2. Intézményi támogatás – stabilizációs keret	259
3.3. Regranting (újraelosztó) keret	259
3.4. Országos és központi rendezvények	260
3.5. Objektivizált döntéshozatal	260
3.6. Az intézményrendszer megerősítése – ingatlan és tartalékalap	260
A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG NYELVI HELYZETE (Szabó Mihály Gizella)	261
1. Bevezetés	261
2. Elméleti és módszertani alapvetések	262
3. A szlovákiai magyar nyelvhasználatot befolyásoló társadalmi környezet jellemzői	264
3.1. Demográfiai és szociális helyzet	264
3.2. A (cseh)szlovákiai politikai helyzet változása	265
3.3. A nemzetközi környezet változása, a nemzetközi szervezetek és Magyarország szerepe	266
4. A Szlovákiában honos nyelvek státusának szabályozása 1989 után	267
4.1. A nyelvhasználat törvényi szabályozása	267
4.2. A szlovák nyelvpolitika jellemzői	269
4.3. A szlovákiai kisebbségi nyelvi jogok a nemzetközi „standardok” tükrében	269
5. A magyar nyelv használata a nyilvános színtereken	271
5.1. A szlovákiai magyar sajtó, rádió és televízió	271
5.2. Közigazgatás	272
5.3. Gazdaság	273
5.4. A dél-szlovákiai „nyelvi tájkép”	273
6. A nyelvi norma és a nyelvi menedzselés a szlovákiai magyarság körében	275
7. Összefoglalás	278
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	279
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ.....	301
INTÉZMÉNYMUTATÓ.....	311
HELYNÉVMUTATÓ	321
A KÖTET SZERZŐI.....	327

ELŐSZÓ

Amikor a Magyarok Szlovákiában című könyvsorozatunk első kötete, az *Összefoglaló jelentés (1989–2004)* megjelent, csak néhányan gondoltuk, hogy sikerkönyv lesz belőle. Azóta már második kiadásban is megjelent, és sikerült megjelentetnünk az adott időszak dokumentumait és kronológiáját is tartalmazó második kötetet.

A két kötet előkészítse során derült ki, hogy az elmúlt másfél évtizedről sokkal többet tudunk, mint azt az első kötet terjedelmi keretei „megengedtek” a szerkesztők (Fazekas József és Hunčík Péter) számára. Ezért döntöttünk úgy, hogy a könyvsorozatot további monografikus igényű kötetekkel folytatjuk.

A szlovákiai magyar kultúra az elmúlt másfél évtizedben nagy változáson ment keresztül. Újjáalakult az intézményrendszer, megváltozott a kultúráról alkotott hagyományos felfogás, új kiadók alakultak, alapvetően más finanszírozási rendszer jött létre. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, töretlen volt az a munka, melyet a kultúra szervezői és művelői végeztek.

A sorozat harmadik kötete az irodalom, a könyvkiadás, a színházak és múzeumok, a könyvtárak, a tudományos élet, a művészet, a zenei élet, a színpadi folklór és az öntevékeny művészeti mozgalom elmúlt több mint másfél évtizedes fejlődését rögzíti, kitérve a nyelv fejlődésére és az egyházak szerepvállalására a kultúra ápolásában.

Mivel a kultúra egyes területei nagyon sokszínűek, és egymással összefüggnek, nehéz volt pontos határvonalat vonni közöttük. Az olvasók elnézését kérjük, ha az egyes területek több tanulmányban is felbukkannak. A szerkesztők szándéka az volt, hogy a kötet a maga dinamizmusában rögzítse a kultúra fejlődését, és minél több szempontból vizsgálja, értelmezze és elemezze azt.

A monográfia átfogó, a kultúra legfontosabb területeit bemutatni szándékozó igénye óhatatlanul annak látszatát is keltheti, hogy a kötet a maga keretei közt a kultúra és a művelődés tizenöt éves alakulásának kimerítő és mindenre kiterjedő összefoglalója kíván lenni, mégpedig a szükséges mértékben a kijelölt időszak elé és mögé is figyelve. Természetesen ez a cél lebegett a leginkább az érdekeltek, azaz a szerzők és a szerkesztők szeme előtt. Ugyanakkor az érintettek kezdetől fogva tisztában voltak lehetőségeik, ismereteik s végső soron céljaik korlátozottságával. A monográfia így korántsem tekinti magát cáfolhatatlan sarktételek tárának, avagy mélységében, szélességében és főként tárgya megközelítési irányában újra nem gondolható tótumfaktumnak. Előlenkezőleg. Olyan számbavétel, amely kétségtelen eredményeivel és esetleges hiányaival is főként önmaga – a szakma és a tágabb olvasóközönség felőli – továbbgondolásában és továbbbírásában érdekel.

CSANDA GÁBOR

1. AZ IRODALMI ÉLET ALAKULÁSA ÉS INTÉZMÉNYI FELTÉTELEI

1.1. Előzmények

Az 1989-es rendszerváltás nem érte teljesen váratlanul az irodalmi életet, hiszen a változtatás igényének jelei a nyolcvanas évek végén már észlelhetők voltak. Kialakult és adott formái az 1980-as évek dereka tájt kezdtek fokozatosan árnyalódni, bővülni. És persze szűkülni is: a szlovákiai magyar irodalmi életnek nagyjából ugyanekkor kényszerült hátat fordítani két polihisztor katalizátora, Koncsol László és Tóth László. Ugyanakkor közvetlen a rendszerváltást megelőző egy-két évben már a (kommunista) pártból és az írószövetségből kizárt írók is megfogalmazhatták a társadalom demokratizálódására vonatkozó véleményüket és a valamilyen közép-európai értékorientációt sugalló nyitott és szabad párbeszédnek az igényét – noha korlátozott mértékben, pl. csak bizonyos, magyarországi vagy szlovák irodalmi fórumokon és a közvetlen ellenőrzésnek kevésbé kiszolgáltatott művelődési táborkban.

Ami az irodalom intézményes kereteinek megteremtésére vonatkozik, a rendszerváltást közvetlen megelőző kis számú hazai pozitív kezdeményezések közé tartozik az a tervezet, melyet az *Új Mindenes Gyűjtemény* szerkesztőbizottsága a könyvsorozat 9. kötetében tett közzé, s melynek a tudományos élet intézményrendszere kiépítésének a vázlatos felrajzolása volt a célja. Ennek egyik részét képezte az irodalomtudományi vizsgálatok legfontosabb területeinek körülhatárolása is, mint egyfajta minimumprogram, valamint egy ehhez kapcsoló-

dó intézményrendszeri vázlat: ösztöndíjalap, tudományos tanács, magyar múzeum, a tudományos élet publikációs fórumai, a tudományos képzéssel kapcsolatos javaslatok, kutatóintézet stb. (Balla 1990, 219–237)

1.2. Az irodalmi élet feltételei

A rendszerváltást követő első évtizedben gyökeresen átalakult a (cseh)szlovákiai magyar irodalmi és szellemi élet szerkezete, s ez az átalakulás nem volt fájdalommentes. „A rendszerváltozás folyamatában a kisebbségi értelmiség legmeglepőbb élménye a szocialista periódusban nemzetiségpolitikai megfontolásokból fönntartott (ellenőrzött) intézmény megrendülése, sőt megszűnése volt.” (Filep 1999, 114) A kilencvenes évek irodalmának legfőbb gondja az irodalomhoz, az irodalom műveléséhez és termékeinek megjelenítéséhez szükséges anyagiak előteremtése volt, s 2006-ban is az maradt.

A gondot okozó pénzühiány a kormányzó pártoknak a szlovákiai magyarokhoz való viszonyulása függvényében alakul-változik hol kedvezőtlenebb, hol kevésbé kedvezőtlen mértékben, azaz vagy az állami támogatás csökkenése, halogatása avagy elmaradása okoz nehézségeket és képezi vita tárgyát, vagy az elosztás módszerei. Az irodalom és az irodalmi élet támogatása ma sem tekinthető megoldottnak, dacára annak, hogy a magyarországi támogatási mechanizmusoknak Szlovákiában e téren is jelentős közvetett vagy közvetlen hatásuk van. A művelődési tárcákon és a helyi önkormányzatokon kívül az irodalomnak csak alkalmi (de emezeknél gyakran megbízhatóbb) támogatói vannak: polgári társulások, iskolák, könyvtárak, kulturális és tudományos intézetek, melyek egy-egy rendezvény erejéig társszervezőként kapcsolódnak be

az irodalmi élet fellendítésébe. Nem jellemző (például a képzőművészettel ellentétben), hogy irodalmi tevékenységet tehető magánszemély vagy óriásvállalat támogatna; e téren Tóth László több éve megfogalmazott véleménye máig nem vesztett érvényéből: „A kultúra öfenntartása különösen nehéz ott, ahol még nem alakult ki egy gazdaságilag erős és ugyanekkor öntudatos vállalkozói réteg, amely a finanszírozásból nagymértékben vagy teljesen kivonuló állam helyébe tudna lépni.” (Tóth 1998, 321)

A szlovákiai magyar kisebbség, a kultúra és az irodalom állapota szempontjából az sem közömbös tényező, hogy a magyarországi támogatási intézményrendszerek jelentős része (a szlovákiaiakhoz hasonlóan) a mindenkor kormányzati politika függvényei, hiszen ezáltal a kultúra alkalmasint kiszolgáltatottá, bizonytalan jövőjűvé és könnyen kibillenthetővé válhat. „A legsúlyosabb hibát azok követték el, akik a kisebbségi magyarság ügyét: politikai, kulturális és gazdasági érdekeinek támogatását pártpolitikai érdekeknek vetették alá... A Budapesten megfogalmazott elvárások és kívánságok nemegyszer akadályozták meg a máskülönben kíváncsós magyar összefogást és kényszerítettek rá terméketlen vitákat, veszedelmes megoszlásokat a szomszédos országok magyar politikai és kulturális szervezeteire.” (Pomogáts 1997, 201) A kisebbségi állapot kiszolgáltatottságára utal az is, hogy a szlovákiai magyar művelődés még mindig valamilyen gátló tényezőkkel szemben kénytelen megfogalmazni esélyeit, s e tényezők alól a hazai erőviszonyok ingadozása sem jelent kivételt. A kultúra létetemenyesei, tehát az érintettek a teendőket egyre gyakrabban osztályozzák kényszerűekre és azokra a ténylegesekre, melyeknek elvégzését csak emezek elhárítása után, a bizonytalan jövőben vélik lehetségesnek: „A politikai közbeszéd témái között kiiktathatatlanokká válnak azok az problémák, amelyek hihetetlen energiákat vonnak el egyrészt a nemzeti és etnikai kisebbségeket gondjai felelősségteljes, eurokonform kezelésének keresésétől, másrészt azoknak a valós kérdéseknek a megoldásától, amelyek nemzeti hovatartozástól függetlenül minden állampolgárt érintenek.” (Dohányos 2003, 13)

1.3. Az irodalom alakulása

Maga az irodalom 1989 és 2006 között differenciáltabbá, többszálúvá és minden korábbi időszakához képest tagoltabbá vált. Az újabb jelentős költészeti és prózai munkák mellett a Csehy Zoltán, Németh Zoltán, Benyovszky Krisztián, H. Nagy Péter, Keserű József, Beke Zsolt nevével fémjelezhető nemzedék által számos irodalomelméletileg megalapozott tanulmány- és kritikagyűjtemény jelent meg, s nagyjából 2002-től az irodalomtudomány tekinthető a szlovákiai magyar irodalom és irodalmi élet húzóágazatának. Közben korábban jelentősnek vélt ideológia, etikai és esztétikai konstrukciók merültek feladásbe, jelentősnek tartott életművekkel együtt. A legkevésbé fejlődőképesnek az irodalomtörténet-írás bizonyult: jelzésértékű, hogy a fent említett poétikailag is hitelesen megszólalni képes fiatal irodalmárok nem művelik. A kortárs szlovákiai magyar irodalomban az antológia mint megszólalási forma devalválódott a leglátványosabban, mind a lírai, mind a prózaköteteket illetően. „A legtöbb gyűjtemény kritikátlan heterogenitással bíró szöveghalmazként olvasható csupán” – állapítja meg a szakma (Csehy 2004, 254) a költői antológiákról, s hasonlóan vélekedik a prózaiakról is: „Az antológiák elvesztették korábbi jelentőségüket, s már nem egy-egy nemzedék prózafelfogását reprezentálják, inkább egyfajta alkalmi szöveggyűjteményként funkcionálnak.” (Bárczi 2004, 258) A sok értékes irodalmi mű mellett nagyon sok értéktelen könyv jelenik meg. Annak tisztázatlansága, hogy mi is az értékes irodalom (az irodalom művelői, a könyvkiadók és támogatóik részéről), további anomáliákat eredményez: „Sajnos, a nagyobb kiadói, a kedvezőbb és a cenzúrától immár nem háborgatott publikációs lehetőségek újratermelték a dilettantizmust.” (Grendel 2004, 448)

1.4. A Szlovákiai Magyar Írók Társasága

A szlovákiai magyar írókat tömörítő Szlovákiai Magyar Írók Társasága (SZMÍT, 1989 decemberétől 1993 januárjáig CSMÍT) a szlovákiai magyar írásbeliség képviselőinek független szervezeteként az egyetlen országos irodal-

mi érdekképviselési és érdekvédelmi szervezet, mely kulturális intézményekkel együttműködve népszerűsíti tagjainak műveit és tevékenységét, s irodalmi-előadói tevékenységet folytat. A társaságon belüli korábbi generációs és esztétikai viták az ezredfordulót követően elcsitultak, az eleinte sokat szorgalmazott tagozódás és platformokra bomlás nem ment végbe. A szervezet tevékenységének határfoka a mindenkori vezetőség rátermettségétől, képességeitől, igényeitől és tenni akarásától függ, rendezvényeinek színvonala kielégítő. 2006. május 10-én Dunaszerdahelyen nyílt irodája, ugyanez év júliusa óta www.szmít.sk címen honlapja, melyen minden fontos információ megtalálható jelenlegi tagjairól és tevékenységéről. Rendezvényeinek támogatását pályázati úton biztosítja. Legfőbb partnerei a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, esetenként az MK pozsonyi Kulturális Intézete, az egyetemek magyar tanszékei. Olvasás- és irodalomnépszerűsítő tevékenységében gyakorta igénybe veszi az iskolák, klubok, nonprofit társulások, a Csemadok helyi szervezetei, az adott régió irodalmi kávéházai és könyvtárai támogatását.

A társaság ügyeit hét- (vagy kilenc-) tagú két- (vagy három-) éves időszakra választott elnökség (választmány) irányítja. Az SZMÍT élén az elnök áll. Az SZMÍT elnökei (vezetői): 1990-től Grendel Lajos, 1992-től Fónod Zoltán, 1994-től Szeberényi Zoltán, 1996-tól Fónod Zoltán, 1998-tól Tözsér Árpád, 1999-től Balázs F. Attila, 2001-től Koncsol László, 2003-tól Hodossy Gyula. Tagságának létszáma 1990-ben 72, 1994-ben 94, 1998-ban 108, 2002-ben 106, 2006-ban 116. A társaságnak 2006 tavaszától (Hizsniai Zoltán személyében) főállású szervezőtitkára van.

A társaság belső használatra, tagjai számára készült időszaki füzetekben (*Tájékoztató*) számol be tevékenységéről, szervezeti híreiről és tagságának alakulásáról. A kiadvány nem minden évben jelent meg: az elsőt (1990) Fónod Zoltán szerkesztette, az eddig utolsóban (*A Szlovákiai Magyar Írók Társaságának 2004–2005. évi Tájékoztatója*. SZMÍT, Bratislava, 96. p) nincs föltüntetve összeállító vagy szerkesztő.

Rendhagyó az 1993-as (*Tájékoztató 1993*. Felelős szerkesztő: Fónod Zoltán, SZMÍT, Bratislava, 118. p), mely egy konferencia (*A rendszerváltás és a kisebbségi magyar irodalom*. Nyitra, 1993. okt. 22–23.) anyagát közli. 1998 óta csaknem folyamatosnak tekinthető a *Tájékoztató* megjelenése, 2000-ben az 56 oldalas füzetten kívül négyoldalas *Hírlevél* is megjelent. 2001 és 2004 között a társaság hírei rendszeresen szerepeltek a Magyar Írószövetség havi *Tájékoztató*iban is. Az SZMÍT a magyarországi *Szép versek* és *Körkép* című antológiák mintájára 2004 óta *Szlovákiai magyar szép versek* és *Szlovákiai magyar szép próza* címen (vagy alcímen) minden évben megjelenteti az előző évben folyóiratokban és lapokban publikált szlovákiai magyar versek és kisprózák válogatott gyűjteményét.

Az SZMÍT tevékenységének fontosabb területei: konferenciák, szimpóziumok, tanácskozások, kerekasztal-beszélgetések, író-olvasó találkozók az irodalomról; jubilánsok köszöntése; könyvbemutatók; a FIAK (Fiatalkorú Írók Alkotótábor) – az SZMÍT nyári író-tábor; Pegazus-pályázat (pályakezdők és kezdő tollforgatók alkotópályázata); könyv- és írófesztiválok; írók szerepeltetése és utaztatása, műveik propagálása; a többi magyar írószervezettel és tagjaikkal való kapcsolattartás; szobor- és emléktábla-avatás stb.

Az SZMÍT rendezvényein kívül regionális szinten rendszeresen számos irodalmi eseményre, rendezvényre kerül sor, ezeket az illető térség meghatározóbb kulturális és közösségi szerveződései, társaságai végzik, olykor az SZMÍT-tel karöltve. Jelentősebb irodalomnépszerűsítő munka folyik az MK pozsonyi Kulturális Intézetében, a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumában és a Fórum Kisebbségkutató Intézetben. Több kávéház (pl. a rimaszombati Pósa Lajos Irodalmi és Közművelődési Kávéház, az érsekújvári Lavazza – a sor hosszan folytatható) vált fontos irodalom- és könyvnépszerűsítés színhelyévé, ezek közül a dunaszerdahelyi Vámbéry Irodalmi Kávéház nőtte ki magát országos jelentőségűvé. Állandó (csütörtök esti) könyvbemutatóival 1998 óta egyedülálló iskolát teremtett az olvasáskultúra és a könyvvel való foglalkozás terén.

1.5. A Sambucus Irodalomtudományi Társaság

Hasonló, de tudományos igénnyel alakították meg fiatal irodalomkritikusok és -történészek 2001-ben a Sambucus Irodalomtudományi Társaságot (SIT); elnöke Benyovszky Krisztián. A társaság (társasági) tevékenysége 2004-től kevésbé körvonalazható¹ – tagjaié annál inkább –, koncepciójának egy részét a Somorjai disputa elnevezésű rendezvénysorozat és a felsőoktatási intézmények magyar tanszékein alakuló irodalomtudományi műhelyek vállalták fel. A SIT-tagok első nagyobb csoportos bemutatkozásának a *Kor/szak/határok* (2002) című tanulmányantológia² tekinthető. A kötet egyik előzéklapján szereplő SIT-embléma mint az összetartozás jelképe a tagok néhány későbbi önálló kötetében is szerepel (Csehy Zoltán: *A szöveg hermaphrodituszi teste. Tanulmányok a humanizmus, az antikvitás és az erotográfia köréből*, 2002; Benyovszky Krisztián: *A jelek szerint. A detektívtörténet és közép-európai emléknymai*, 2003; H. Nagy Péter: *Ady-kollázs*, 2003; Polgár Anikó: *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, 2003; Beke Zsolt: *„Jel”-en lét. A vizuális költészet írásmódjáról*, 2004 – valamennyi a Kalligramnál jelent meg). SIT-tagok tanulmányaiból álló tematikus összeállítás jelent meg magyarországi folyóiratokban is³. 2006-ban a SIT *Partitúra* néven megvalósította régi álmát: irodalomtudományi folyóiratot hozott létre és jelentet meg; főszerkesztője Benyovszky Krisztián, felelős szerkesztője H. Nagy Péter; az első évfolyamban két szám látott napvilágot.

1.6. Irodalmi díjak

Az íróársadalomnak az előbbi korszakokban sem volt saját vagyona, csak tevékenységét illetően részesült és részesül hazai és magyarországi támogatásokban. Létező három díja közül az egyiket, a Posonium Irodalmi Díjat 2001-től

amerikai magánszponzor biztosítja, s a szlovákiai magyar írókból álló Madách Egyesület osztja ki évente. A legnagyobb múltra visszatekintő Madách-díjat a Szlovák Irodalmi Alap (Literárny fond) biztosítja, mindig az előző évben megjelent legjobb eredeti mű és műfordítás díjazására, valamint néhány nívódíjra; a díjak odaítélése az SZMÍT hatáskörében van. A Szlovákiai Írószervezetek Társulása (Asociácia organizácií slovenských spisovateľov) biztosítja a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának díját (2003-tól Forbáth Imre-díj a neve), ezt az előző évben megjelent kiemelkedő (2003-tól: költői) munka szerzője kapja. Ennek prózai párja az SZMÍT által 2006-ban alapított és első ízben 2006. október 6-án odaítélt Talamon Alfonz-díj. Szintén a Szlovákiai Írószervezetek Társulása (Asociácia...) ítéli oda minden évben a Hviezdoslav-díjat (a szlovák irodalom kiemelkedő fordítóinak), ebben Monoszló Dezső részesült (1994-ben). Az egyéb szlovákiai (Fábry Zoltán-díj, Nyitott Európáért Díj, Helytállásért Díj, Dominik Tatarka-díj stb.) valamint az állami és művészeti kitüntetések (Ludovít Štúr Érdemrend, Pribina-kereszt) továbbá a magyarországi díjak (Kossuth-díj, József Attila-díj, Füst Milán-díj, Tiszatáj-díj stb. stb.) az SZMÍT-től függetlenek.

A szlovákiai magyar írók (és műfordítók) számára a Szlovák Irodalmi Alap biztosít évtizedek óta alkotói ösztöndíjat, ennek összege 1989-től csaknem jelképes. Szintén ez az intézmény működteti a budmerici alkotóházat, melyet szlovákiai magyar írók is igénybe vesznek.⁴ Jelentősebb támogatónak számít még az Irodalmi Központ (LIC – Literárne centrum), mely szlovák irodalmi alkotások magyarra történő fordításához nyújt a műfordítónak kisebb ösztöndíjat.

1.7. Könyvkiadás, folyóiratok, sajtó

Az 1989-es rendszerváltást követően jelentős változások mentek végbe a könyv- és lapkiadás

1 Megalakulására, tagságára, tevékenységére nézvést bővebben lásd: Polgár 2002, 30–32. és Benyovszky 2003, 45–46.

2 Benyovszky Krisztián–Keserű József (szerk.): *Kor/szak/határok*. Kalligram, Pozsony

3 Lásd: *Literatura*, 2002/2., 197–246. p. H. Nagy Péter bevezetőjével (191–196. p.) és *Új Forrás*, 2003/6., 53–87. p. Németh Zoltán bevezetőjével (50–52.)

4 Részletesen az intézmény 1954 és 2004 közötti tevékenységéről lásd: Sokolová Eva (edit.): *50 rokov činnosti Literárneho fondu*. AnaPress, Bratislava, 2005

terén, gyökeresen átalakult a könyvterjesztés mechanizmusa, változott a könyvek recepciójának és megítélésének mikéntje, megváltoztak az olvasói szokások is. Több új kiadó és sajtótermék jelent meg a piacon, ezek közt akadt néhány tisztavirág-életű, és több, a kultúra terén is fontos sajtótermék szűnt meg. Elsőként a Nap Kiadó és a Kalligram alakult meg (1991-ben), még ugyanebben az évben a Lilium Aurum is. 1993-ban jött létre a Méry Ratio, egy évvel később az AB-ART. A számottevő szépirodalmat megjelentető kiadók közül a Plectrum a legfiatalabb (1996). A korábban egyedüli szlovákiai magyar szépirodalmi kiadóként számon tartott Madách 1994-ben Madách-Posoniummá alakult. A nagyobb kiadók közt említhető még a KT Könyv-és Lapkiadó, valamint a tankönyveket megjelentető Szlovák Pedagógiai Könyvkiadó és a Terra, míg a folklór területéből merítő Gyurcsó István Alapítvány évente egy-két könyvvel jelentkezik. Ezekén kívül nem elhanyagolható címszámot képviselnek az önkormányzatok, egyházak, egyetemek, könyvtárak, helyi kulturális egyesületek könyvei, valamint a magánkiadványok.

A hét fő kiadó közül az AB-ART, a Kalligram és a Madách-Posonium irodalmi folyóiratot is megjelentet (*Szörös Kő*, *Kalligram*, *Irodalmi Szemle*), a Nap Kiadó a *Csallóköz* című hetilapot (az általa megjelentetett *Nap* 1989-től 1995-ig létezett), a Lilium Aurum a *Katedra* című folyóiratot. A negyedik irodalmi folyóiratot *Partitúra* néven 2006-tól a Sambucus Irodalomtudományi Társaság jelenteti meg. Honismereti és helytörténeti rovatai után az irodalom képezi a *Gömörország* (2000-től) című negyedéves folyóirat fő anyagát. Kifejezetten a szlovákiai magyar irodalom és könyvkiadás visszhangjával a *Könyvjelző* (2002-től) című, havonta megjelenő *Új Szó-mellettek* foglalkozik. A szlovákiai magyar irodalom, kultúra, sajtó és könyvek napi hírek és tudósítások formájában rendszeresen megjelennek az *Új Szó* napilap kultúra rovatában – az utóbbi mintegy két évben a *Szabad Újság* hasábjain is –, de az *Új Szó* néhány további melléklete (*Gondolat*, *Ízvilág*, *Családi Kör*) is a művelődés mellett kötelezte el magát. A kultúra, s részben az irodalom számos más hazai sajtóorgánium hasábjain is szerepel, így a *Vasárnap* című hetilapban, minde-

nekelőtt gyermekrovatában, továbbá az óvodások és kisiskolások lapjában, a *Tücsökben*. Történet- és irodalomtudományi, bibliográfiai jellegű dolgozatai révén az irodalmi folyóiratok oldalági rokonai közé sorolható a *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, melyet 1999 óta a Fórum Kisebbségkutató Intézet ad ki (az első évben két száma jelent meg, a következőben három, azóta negyedévenként lát napvilágot). A megváltozott körülményekhez igazodni nem képes lapok közül több megszűnt (pl. 1995-ben a *Hét* és a *Kéleti Napló*, 2005-ben az *Ifi*).

A kiadók többé-kevésbé jól kivehető arccal különböznek egymástól. A legtöbb gyermekkönyvet az AB-ART jelenteti meg, de profiljának szerves részét képezi a pályakezdő írók munkáinak, valamint képzőművészeti és néprajzi kötetek megjelentetése is. Évente mintegy 25 kötet megjelentetését vállalja. A legjelentősebb és legrangosabb Kalligram az évek során már szinte önálló intézménnyé nőtte ki magát, s legjellemzőbb vonása, hogy értékes, minden tekintetben kiváló köteteket ad ki, nem csak szlovákiai magyar szerzőktől s nem csak magyar nyelven. Éves szinten magyarul 50-nél több könyvet jelentet meg. A Lilium Aurum szépirodalmon kívül gyermekkönyveket, pedagógiai és egyházi tárgyú műveket jelentet meg, nemkülönben néprajzi, nyelvi és ismeretterjesztő könyveket – éves bontásban csaknem 50 címet. A Madách-Posonium évente átlag 15 könyvet ad ki, fő profilja a szlovákiai magyar irodalom és irodalmi hagyomány. A Méry Ratio érdeklődésének homlokterében gyermekirodalom, ismeretterjesztő jellegű művészettörténet és történelem áll, rendszeresen jelentet meg reprint kiadványokat is; éves termése átlag 5 kötet. A Nap Kiadó szlovákiai magyar költészetben és prózán kívül főként ismeretterjesztő műveket jelentet meg, évente átlag 15 kötetet. A losonci székhelyű Plectrumnak még nem alakult ki saját arccéle, évente 2-3 könyvet jelentet meg.

A fordításiirodalom az 1989 előtti terméshez képest a minimumra csökkent, van olyan év, melyben egyetlen szlovákból vagy csehből magyarra átültetett mű sem lát napvilágot. Szépirodalmi, nyelvészeti és ismeretterjesztő művek, elsősorban szlovák és cseh kötetek

magyar tolmácsolására a Kalligram vállalkozik, szórványosan a Nap Kiadó, az AB-ART és a Plectrum. Magyar szépirodalom szlovákra fordításával (klasszikussal és jelenkorival) szinte kizárólagosan a Kalligram foglalkozik, elvétele a Nap Kiadó, az AB-ART és a Plectrum.

A rendszerváltás óta eltelt másfél évtized alatt bebizonyosodott, hogy a kisebbségi kiadóknak képesek talpon maradni s rendszeresen könyvet kiadni, főként a hazai és magyarországi kulturális intézmények és alapítványok hatékony támogatásával. A kiadástól eltekintve azonban a szlovákiai könyvszakma – a szerzőtől az olvasóig – mostoha körülmények közt fejlődik. Nem megoldott a könyvterjesztés, melyet 1989 előtt egy erre szakosodott nemzeti vállalat látott el. A szlovákiai magyar kiadók közül a Madách-Posoniumnak vannak országsszerte boltjai (Pozsonyban, Kassán, Komáromban, Rozsnyón, Rimaszombatban, Érsekújvárott, Nagykaposon, Tornalján és Királyhelmeceken), ezek kínálata és irodalommal való ellátása azonban korlátozott és változó. Minden nagyobb dél-szlovákiai városban van egy vagy több könyvesbolt, melyekben magyar könyveket is árulnak, ugyanez elmondható számos nagyközségről és több nagyáruház könyvesboltjáról vagy könyveket kínáló részlegéről. Nincs olyan könyvesbolt, melyben a szlovákiai magyar kiadók termékei egyaránt beszerezhetőek lennének, de még olyan se, melyben mindegyik szlovákiai magyar kiadó képviselve volna. A szlovákiai magyar szellemiséget képviselő folyóiratok közül mindegyik (a négy irodalmi lap, a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* és az *Atelier*) csak a pozsonyi Kultúra könyvesboltban kapható. A 2001-ben alapult *Családi Könyvklub* az egyetlen magyar nyelvű szlovákiai országos terjesztőhálózat, mely csomagküldő szolgálat útján juttatja el a katalógusában szereplő tételeket a megrendelőhöz. Könyvek beszerezhetők közvetlen a kiadóktól is, a székhelyükön vagy utánvétellel. A Madách-Posoniumot és a Méry Ratiót kivéve mindegyik kiadóknak van internetes honlapja.

Annak, hogy a könyvek iránt általában csökkent az érdeklődés, több oka van: a kiadók

főként (bár nem kizárólag) a szlovákiai magyar piacra orientálódnak; a kiadott könyvek reklámozása vagy népszerűsítése nem (nem mindig, nem minden kiadó esetében) kielégítő, a kiadók nem érdekeltek (ismét: nem mindig és nem minden kiadó esetében) a könyvterjesztésben; a vásárlóerő csökkent, a könyvek ára nőtt; az olvasók többsége nem a szlovákiai magyar irodalom és kultúra termékeit vásárolja. A megjelent címek példányszámát a kiadók 2006-ig nem jelölték, de egy-egy verses- vagy prózai köteté ritkán haladja meg a 250 példányt. Nagyobb (2-3 ezres) tételben csak az ismeretterjesztő irodalomra van kereslet. A szlovákiai magyar könyvtermés mélypontját 1991 jelentette alig néhány könyvvel. Összehasonlításként: tíz évvel korábban (1981-ben) 55 könyv jelent meg, ebből 29 szépirodalmi, tíz évvel később (2001-ben) pedig az említett hét nagyobb kiadó több mint 130 könyvet adott ki. Napjainkban a fordításirodalom tekinthető kevésbé jelentősnek: a '90-es évek derekától 2005-ig több olyan év is volt, amikor szlovákiai magyar kiadó sem szlovák, sem cseh nyelvből fordított irodalmat nem jelentetett meg. (Igaz, jelentősen – a korábbi szinte elenyészőhöz képest – megnőtt a más forrásnyelveken megjelentek magyarra fordításának aránya.) 2004-ben például egyetlen szlovák mű magyar fordítása látott napvilágot (összehasonlításként: 1981-ben 12 szlovák és 14 cseh mű – ez utóbbiak átlagos példányszáma elérte a 20 ezret).

Sajnos, a rendszerváltás után életre hívott Csehszlovákiai Magyar Irodalom és Könyvtársaság megszűnt, még mielőtt céljait s terveit megfogalmazhatta volna. A kilencvenes évek derekán két alkalommal megrendezett Szlovákiai Magyar Könyvnapok sem teremtett élő hagyományt.

1.8. Függelék

1.8.1. Madách Imre-díjjal kitüntetettek

(Az évszám a könyv megjelenésének éve, a díjat a következő évben adják. Az első sor az eredeti műért járó díjé, alatta a műfordítói Madách-díjas)

1989

Grendel Lajos: *Szakítások* (Madách)

Hubik István: Rudolf Sloboda: *Uršula* (Bűnhődés; Madách)

1990

Bettes István: *Szétcincált ének idején* (Madách)

Nóta János: Ľubomír Feldek: *Van Stiphout* (Madách)

1991

Kulcsár Ferenc: *Az idő hallgatása* (Madách)

Koncsol László: Dominik Tatarka: *Démon súh-lasu* (A bólogatás démona; Madách)

1992

Farnbauer Gábor: *Az ibolya illata* (Kalligram)

Fordításért: Nem osztottak ki

1993

Fülöp Antal: *Piszkos ember* (Nap Kiadó, Kalligram)

Fordításért: Nem osztottak ki

1994

Hizsniai Zoltán: *A stigma krátere* (Kalligram)

Mayer Judit: Juraj Špitzer: *Skepsa a nádej* (Kétség és remény; Kalligram)

1995

Talamon Alfonz: *Az álomkereskedő utazásai* (Kalligram)

Fordításért: Nem osztottak ki

1996

Grendel Lajos: *És eljön az Ő országa* (Kalligram)

Fordításért: Nem osztottak ki

1997

Bereck József: *A galambszelídítő* (AB-ART)

Fordításért: Nem osztottak ki

1998

Cselényi László: *Aleatória avagy a megírhatatlan költemény/tartomány* (Madách-Posonium)

Fordításért: Nem osztottak ki

1999

Németh Zoltán: *A kapus öröme a tizenegyesnél* (AB-ART)

Hizsniai Tóth Ildikó: Peter Pišťanek: *Mladý Dónč* (Különcök; Kalligram)

2000

M. Csepécz Szilvia: *Magház* (AB-ART)

Zeman László: Frentišek Miko: *Od epiky k lyrike* (Az epikától a líráig; Nap Kiadó)

2001

Benyovszky Krisztián: *Rácsmustra* (Kalligram)

Fordításért: Nem osztottak ki

2002

Csehy Zoltán: *A szöveg hermaphrodituszi teste* (Kalligram)

Hizsniai Tóth Ildikó: Pavel Vilikovský: *Posledný kôň Pompejí* (Az utolsó pompeji ló; Kalligram)

2003

Polgár Anikó: *Catullus noster* (Kalligram)

Fordításért: Nem osztottak ki

2004

Gazdag József: *Kilátás az ezüsfenyőkre* (Kalligram)

F. Kováts Pirooska: Dušan Šimko: *Košický maratón* (Kassai maraton; Kalligram)

2005

N. Tóth Anikó: *Fényszilánkok* (Kalligram)

Fordításért: Nem osztottak ki

1.8.2. Forbáth Imre-díjban részesültek

2003

Barak László: *(És ha mégis ringyó?)* (Nap Kiadó, 2002)

2004

Tóth László: *Átváltozás avagy Az „itt” és az „ott”*; Kalligram, 2003)

2005

Bettes István: *(Bettes Uhr*; Nap Kiadó, 2004)

2006

Kulcsár Ferenc: *(Bálám szamara*; Lilium Aurum, 2005)

H. NAGY PÉTER

2. HAGYOMÁNYTÖRTÉNÉS. A KORTÁRS MAGYAR LÍRA PARADIGMÁI

„Mondják, Ulysses, unva a csodákat,
sírt örömeiben, látva Ithakát,
a zöldet s jámbort. Ilyen Ithakát
idéző a művészet, nem a csodákat.”

Jorge Luis Borges: Ars poetica

„A költészet: Ithaka
láthatatlan partvidéke,
a föld pillanata
egy szó univerzumában.”

Kovács András Ferenc: Ars memoriae

Az alábbi fejezet témamegjelölése magában foglal néhány olyan antropológiai dilemmát, melyeknek tudatosítása elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy tárgyunkat körülhatárolhassuk. A címválasztás két legszembetűnőbb előfeltevése egy *térbeli* és egy *időbeli* faktor mentén bontakozik ki.

Az utóbbi évek irodalomelméleti gondolkodásának vissza-visszatérő kérdése, hogy milyen értelemben beszélhetünk „szlovákiai magyar”⁵ irodalomról. Nem feladatunk itt e vita felelevenítése (netán generálása), annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a térségi, származástani vagy közösségi stb. metaforák alkalmazása korántsem magától értetődő az írásművészetéről szóló diskurzusokban (Németh 2005, 5–24). Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy bármilyen történeti jellegű eszmefuttatás – valamilyen szempontrend-

szer alapján – kénytelen szűkíteni a rendelkezésére álló kontextust. Ha tehát abból indulunk ki, hogy a „szlovákiai magyar” líra önmagában – a magyar nyelvű költészetéről leválasztva – értelmezhetetlen formáció, akkor ez a kérdés-irány azt is implikálja, hogy vajon az utóbbi kiszakítható-e európai, ez pedig tágabb kulturális környezetéből. Ha a válaszuk igenlő, ebben az esetben az intertextualitás nyelvi határokon átvélő jelenségének mondunk ellent. Ha válaszuk nemleges, akkor a kontextus végtelenségével való szembesítés alapján kikezddhető lesz minden történeti konstrukció. (Ugyanez a dilemma fennáll a nemzeti és az interkulturális kánonok létmódjával kapcsolatban is.) Ebből a logikából következik, hogy a „szlovákiai magyar” líráról való beszéd – támadhatósága ellenére – mégsem tekinthető egészen kilátástalan vállalkozásnak.

Másfelől ne tévesszen meg bennünket az alcímekben szereplő két évszám. Az időbeli körülhatárolás ugyanúgy az értelmezés szűkítő effektusa, mint a térbeliség hangsúlyozása. Talán fölösleges is fejtegetni, hogy a ’89-es politikai fordulat nem tekinthető korszakhatárnak a líratörténetben (még ha intézményi feltételeit kétségtelenül átrendezte is, vagy jelentőségre tehet szert egyes alkotói pályákon belül⁶). Hiszen ’89 után továbbra is olyan paradigmák hatnak az irodalomban, melyek egy része nem ekkor keletkezett, más része pedig a jövőben fog kiteljesedni. Ennek mérlegelése és pontosítása feltétlenül hozzájárulhat ahhoz, hogy képet kapjunk a kortárs „szlovákiai magyar” líra sokszínűségéről.

A feladat természetéből adódó dilemmák mellett utalnunk kell röviden azokra az előfel-

5 A megnevezés használatakor – az egységes fogalmi háló érdekében – eltekintünk attól, hogy Csehszlovákia kettéválása 1993. január 1-jén következett be; tehát mindvégig a „szlovákiai magyar” összetételt fogjuk alkalmazni; abban az esetben is, ha az, amire vonatkozik, 1993. január elseje előtti irodalomtörténeti fejlemény.

6 Ebben az évben jelentkezik első kötettel Juhász R. József (*Korszerű szendvics*); a már kötettel rendelkezők közül pedig többek között Farnbauer Gábornak (*A magány illemtana*), Hizsnyai Zoltánnak (*Tolatás*), Soóky Lászlónak (*Perverz ütközetek*), Tözsér Árpádnak (*Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról*) és Varga Imrénnek (*Ílletajs*) jelenik meg új verseskötetük. Ezek némelyikére még érdemes lesz visszatérnünk. (A ’89-es év jelzésértékű viszont gondolatmenetünk szakirodalmi elhelyezkedését illetően. Zalabai Zsigmond *Verstörténés* [Kalligram, 1995] című monográfiája ugyanis az 1970-től 1988-ig terjedő líratörténeti fejleményeket értelmezi. A ’89 utáni „verstörténeket” aztán elsősorban Németh Zoltán mérlegeli, akinek ide vonatkozó írásaiból összeolvasható egyfajta töredékes, „szlovákiai magyar” líratörténet. Ezekre a szövegekre – a teljesség igénye nélkül – a megfelelő helyeken hivatkozni fogunk. Ha tehát végezetül majd az az érzése támad az olvasónak, hogy dolgozatunknak több „társszerzője” is van, akkor aligha téved. Hiszen ennek is a jövőben újabb kiegészítői és továbbbírói akadhatnak.)

tevésekre is, melyek meghatározzák az alábbi gondolatmenetet. Mivel a jelzett időszakban megjelent ide vonatkozó verseskötetek száma – beleértve a szlovákiai illetőségű szerzők Magyarországon kiadott, illetve a jelenleg nem Szlovákiában élők nem szlovákiai magyar kiadónál napvilágot látott műveit is; továbbá a (cseh)szlovákiai magyar alkotókat felvonultató antológiákat⁷ – meghaladja a 250-et, ez a tény eleve kizárja néhány szempont érvényesítését. Mindenekelőtt lehetetlen – és valószínűleg értelmetlen – vállalkozás volna egyfajta, értéksemlegességre törekvő arcképcsarnok felállítása. Ez az emlékmű bár hozná a hierarchia eliminálásából fakadó többletet, mégsem mutatná be a kortárs „szlovákiai magyar” lírában ható dinamizáló tényezőket. Ezzel összhangban szintén kérdéses volna egy olyan „irodalomtörténet” kivitelezése, mely a művek lajstromára épülne. Ebből ugyancsak nem lenne kiolvasható a kánonközi mozgások folyamata, pláne nem a befogadói magatartásformák időbeli változékonysága. Mindebből következően a továbbiakban nem fogjuk követni a verseskötetek megjelenésének, sem pedig szerzőik jelentkezésének időrendjét. A teljesség igénye nélkül olyan tendenciákat, történeti pozíciókat próbálunk kijelölni az adott intervallumban (még ha ez az aktív kánon látszólagos megkettőződéséhez vezet is), melyek – a recepció szempontjából is – mérvadó nyelvi-poétikai teljesítményekként tarthatók számon; országhatárokon és politikai küszöbhelyzeteken innen vagy túl.

2.1. Kánonképződés

A ’70-es/’80-as évek magyar nyelvű költészetével, elsősorban az Orbán Ottó, Tandori Dezső, Petri György és Oravecz Imre nevével fémjelezhető kánonnal kapcsolatban megfogalmazódó kérdések talán legfontosabbika, hogy a modernségből származtatható lírai beszédhely-

zetek és a hagyományozott formák közlésképességének határaival való szembesülés megnyílni készíti elő a posztmodernség diszkurzív tapasztalatát. Részint ebben a történeti horizontban válik példaértékűvé Tőzsér Árpád teljesítménye. Másrészt kétségtelen, hogy olyan nagy hatású, még formálódó életműről van szó, melynek éppen akkor erősödik fel a recepcióval szembeni megszólító ereje, amikor a küszöbhelyzetből következően kialakulni látszik a kortárs magyar líra – természetesen többkomponensű – ’90-es évekbeli új köznyelve (mindenekelőtt Garaczi László, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre és Kovács András Ferenc szövegei alkotják ennek sarkpontjait). A Tőzsér költészete iránti növekvő érdeklődést jól szemlélteti egyfelől Pécsi Györgyi monográfiájának megjelenése (1995), másfelől a ’90-es évek közepének az a fejleménye, mely szerint az irodalomkritika a *Mittelszoliszizmus* című kötetet (1995) – és visszamenőleg az addigi életmű egy vonulatát is (Mittel-versek) – kirívó egyetértéssel helyezte a „szlovákiai magyar” líra kánonlétesítő pozíciójába. Erről a poétikai folyamatról – melynek igen fontos része a szerző *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról* című ’89-es kötete is – Németh Zoltán így ír: „A ’90-es évek (...) egy új, talán mindennél nagyobb kihívást jelentettek a Tőzsér-líra számára. Az ’50-es évekbeli népieségnek, az ezt követő népi avantgárdnak, a ’70-es évek lírai modernséget lezáró redukciónizmusának megvolt a maga logikai sora. Még az ezt követő »új érzékenység« is illeszkedett egyfajta fejlődési modellbe, amely Tőzsérnél egy közép-európai (magán)mitológia megalkotásával jelentkezett, s egy többé-kevésbé önmagába zárt korszak keretei között valósult meg. Ebből a szempontból a ’90-es évek nemcsak poétikai értelemben kényszerítették ki a változtatás igényét, hanem a megváltozott társadalmi erőter felől is. (...) [Tőzsér Árpád] pontosan érzékel-

7 Ezek közül kiemelnénk a *Förtelmes kaszálogép avagy Köszöntés Hiccingából. (Cseh)szlovákiai magyar költők 1918–2003* című kiadványt (válogatta, szerkesztette, valamint az Utószót és az Életrajzi jegyzeteket írta Tóth László, 2003), amely – a szélesebb olvasóközönség számára – kiindulópontja lehet a történeti tájékozódásnak. Jeleznénk továbbá, hogy a 2004-ben induló *Szlovákiai magyar szép versek* címet/alcímet viselő sorozat – természetesen a felkért szerkesztők szempontjai és értékérzéke alapján (Csanda Gábor 2004; Zalán Tibor 2005; Kukorelly Endre 2006) – válogatást nyújt az aktuális év líraterméséből.

te a megváltozott viszonyokat, s megtette az előkészületeket az új poétikai paradigma megteremtéséhez.” (Németh 2000, 53–54)⁸ A Tőzsér-líra fordulata tehát – melynek velejárója az esztétikum szerepének újraértékelése, a hagyománykezelés pragmatikai dimenzióinak felnyitása, a szülőföld patetikus fogalmának kiüresítése, az ironikus olvasás lehetőségének nyitottabb kiaknázása, a szubjektumcentrikus líraértési módok megingott helyzetének mérlegelése stb. – a *Mittelszolipszizmus* és a *Leviticus* című kötet megjelenése (1997) közti időszakra tehető.⁹ Korántsem véletlen, hogy az utóbbi az *Új versek* alcímet viseli, hiszen a szerző ezzel is utal a megváltozott lírai szituáció kezdetére. A kötet annyiban feltétlenül közel kerül a '90-es évek kanonizált nyelvhasználatához, hogy az egyértelmű olvasat kisiklata, a jelenségelvű motívika visszaszorítása, a beszéd különböző szintjein megjelenő szövegtöbbszöriség, a szerepek-maszkok cserélhetősége stb. ebben szintén produktív nyelvi-poétikai képleteket eredményez.

Az életmű átrendezésének 1997-ig tartó folyamatát tudatosítja Tőzsér Árpád összegyűjtött verseinek (*Négy negyed*) kiadása is, melynek 1999-es megjelenése visszamenőlegesen is rámutat a pályaszakaszon belüli „küszöb” tartathatóságára (a kötet az 1965-től 1997-ig keletkezett verstermést fogja egybe). Ez a gesztus ugyanakkor éppen azzal áll ellen a klasszikussá merevedés szimptomájának, hogy megalapozza a fordulat *utáni* pozíció elvárásait. Ilyen értelemben igen nagy várakozás előzte meg Tőzsér következő kötetének megjelenését. A *Leviticushoz* több szállal kötődő *Finnegan halála* (2001) című verseskötet (alcíme szintén: *Új versek*) recepciója arról tanúskodik, hogy az

opus – kis terjedelme ellenére (64 rövid oldal) – a hagyományhoz való kapcsolódásformák és az intertextuális technikák szinte kimeríthetetlen játéklehetőségeit vonultatja fel. Beke Zsolt, Polgár Anikó, Sánta Szilárd és Vida Gergely elemzései¹⁰ abban megegyeznek, hogy a Tőzsér-szövegek értelemirányainak felfejtését mindenkor kondicionálja a saját- vagy az idegen textusok befogadói működtetése. (Tegyük mindjárt hozzá: Tőzsér eljárása ebből a szempontból Kovács András Ferenc mnemopoétikájával, emlékezettechnikájával rokonítható.) Különböznek viszont az interpretációk annak megválaszolásában, hogy a *Finnegan halála* ténylegesen megújítja-e a Tőzsér-költészetet (Németh Zoltán tanulmánya szerint például a klasszikus pozíciójába helyezi [Németh 2005, 53–64]). Amennyiben a folytonosság és a megszakítás alakzatait nem állítjuk szembe egymással, hanem a két jelenséget egymás funkciójaként értelmezzük, akkor közelebb juthatunk ahhoz a lírafelfogáshoz, melyet maga a Tőzsér-korpusz évek óta szuggerál. Ennek fényében a múlt beszéde abban az esetben férhető hozzá másként, a saját idegensége és az uralhatónak vélt jelentések uralhatatlansága akkor válik tapasztalattá, ha kiépülnek azok a reflexív szerkezetek, melyek az *utániség* innovatív horizontjában szólaltathatók meg (nem mellékes, hogy az ide tartozó darabokban fontossá válik az „idő” és az „írás” konnotatív képességének kihasználása). Ezzel függ össze a Tőzsér-líra azon vonatkozása is, mely már-már közhelynek számít a recepcióban. Nevezetesen, hogy ez a költészet oly módon szembesül a posztmodern korszakhatárral, hogy továbbra is őrzi az előző paradigma (utómodern) szubjektumfelfogását.¹¹

8 Az idézetben szereplő „új poétikai paradigma” kifejezés alkalmazása ezen a ponton kissé vitatható (bár nyelvészeti értelemben [„ragozási minta”] elfogadható), ezért a továbbiakban életművön belüli „fordulatról” beszélnénk, a tágabb magyar líra „paradigmáinak” kontextusában.

9 A „fordulat” előzményeiről – a szerzőre vonatkoztatva – Alabán Ferenc ekképpen nyilatkozik: „A kisebbségi és szociális messianizmusból fokozatosan a formák sokféleségének költői világába kerül, s érzelmileg is, tudatilag is megéli azokat. Ez azt is jelenti, hogy a többletjelentés és a természetes többlertelműség válik meghatározóvá lírája számára, s a leírt, közölt versszövegeket többször követi egyfajta »önolvasat«, potenciális »belső vers«-értelmezés és igazolás.” (Alabán 2002, 107) Az önkomentár szövegbeli elhelyezhetőségére még utalunk.

10 A négy interpretáció blokkot képez a következő kiadványban: H. Nagy 2004, 101–136

11 A „közhely” itt nem feltétlenül pejoratív értelemben szerepel. A probléma megragadásához Mészáros Andrásnak az *Irodalmi Szemle* 1990/6-os számában megjelent írásához lehetne visszatérni (*Mittel úrról és a transzcendenciáról*). Beke Zsolt is – nagyon találóan – innen indítja Tőzsér-elemzését: *Az újírási alakzatai*. In: H. Nagy 2004, 101

Az én integritásának a beszéd szintjén való fenntartása és az én mint jelölőnek a szövegbe-
 li szétírása azonban szintén nem áll mindenkor
 ellentétben egymással (vagyis ez nem tévesz-
 tendő össze a versekben folyó – olykor Orbán
 Ottó „kiszólásaira” hasonlító – tematikus viták
 kérdésességével). Míg Tözsér esetében az előző
 inkább az önkomentár szerepét erősíti fel, az
 utóbbi a poétikai eljárások ezt ironizáló effektu-
 sára tereli a figyelmet. Mindkettő találkozhat a
 versek idézettségében, az újírás jelenorientált
 – és nem eredetelvű – gyakorlatában, azaz egy
 olyan oscilláló dinamikában, mely áthatja a
 szöveg pragmatikai, grammatikai és retorikai
 szintjeit (idéző én, idézett én, retorikai vagy hi-
 potetikus én). Innen nézve Tözsér Árpád költé-
 szete nem kis feladat elé állítja professzionális
 olvasóit. A jelen pillanatban annyi mindenké-
 pen megállapítható, hogy a szelektálódó életmű
 – mely szelekciót nem csak az irodalomtörté-
 tet¹², de az aktuális versek látásmódja végzi el
 – olyan újraértelmezésekre szorul, melyeknek
 munkálatait az említett kritikusok már meg-
 kezdték. A recepció hagyomány folytonosságát
 tehát az biztosíthatná, ha mindazok a kérdések,
 melyek Pécsi Györgyi monográfiájának írása-
 kor még nem voltak feltehetőek, a későbbiekben
 – visszamenőleges érvénnyel – megfogalma-
 zódának. Hiszen – ahogy a monográfus írja –
 „Ez a költészet örökös változásban, mozgásban,
 átalakulásban van, s ez az örökmozgás a jellem-
 ző az egyes önálló textusokra s külön a vers-
 szegmentumokra is.” (Pécsi 1995, 11)¹³ A szó-
 ban forgó kötetek széttartó esztétikai megoldá-
 sai (illetve a versszerűség folytonos újradefiniá-
 lása) mellett az így értett lezáratlanságból kö-
 vetkezik, hogy Tözsér Árpád költészete folya-
 matos kihívást jelent az irodalomtörténeti-kriti-
 kai diskurzus számára.

Ha az életművek értelmezettségét a továb-
 biakban is szem előtt tartjuk, akkor Tözsér Árpád
 teljesítménye után/mellett Cselényi László
 költészetére kell utalnunk. A 2002-ben napvilá-

got látott *Escorial avagy a Cs-tartomány* című
 sokszerzős tanulmánykötet és Bohár András *A
 megírhatatlan költemény* című, 2005-ben meg-
 jelent monográfiája egyaránt arról tanúskodik,
 hogy Cselényi költészete nem került ki az olva-
 sói érdeklődés horizontjából. Jeleznünk kell per-
 sze, hogy az eddigi életmű nem minden esetben
 talált kedvező fogadtatásra. Németh Zoltán *Szö-
 vegvég* című elmarasztaló kritikája többek kö-
 zött a neoavantgárd kimerülése felől próbál kö-
 zelíteni a szerző alkotásaihoz. (Németh 2005,
 205–207) Olyan művészeti paradigmáról van
 azonban itt szó, melynek *tényleges* hatástörténe-
 ti jelentőségét csak az utóbbi években kezdte fel-
 tární az irodalomtudomány. Ennek egyik fontos
 dokumentuma a *Né/ma?* című tanulmánykötet,
 melynek elején Derék Pál a következőképpen
 fogalmaz: „Akár a történeti avantgárd esetében,
 az egyes életművekből kimetszett rétegekből és
 darabokból kell összeállítanunk a teljes magyar
 neoavantgárd műalkotáskorpuszt, továbbá a *Ma-
 gyar Műhely*, az *Új Symposion*, az *Arkánum*, va-
 lamint számtalan nevenincs, egy vagy csak né-
 hány számot megért magyar underground la-
 pocska anyagából. Lehetséges tehát mondjuk
 Tandori Dezső, Balaskó Jenő, Tolnai Ottó, Végel
 László, Papp Tibor, Cselényi László, Nagy Pál,
 Bujdosó Alpár, Erdély Miklós, Hajas Tibor, La-
 dik Katalin, Kemenes Géfin László (stb.) *bizo-
 nyos műveit* egységes szempontrendszer szerint
 vizsgálni.” (Derék 2004, 19. – kiemelés az ere-
 detiben) A felvázolt kontextusból nem csak az
 derül ki, hogy milyen nevek mentén gondolható
 el egyfajta neoavantgárd kánon, hanem az is,
 hogy Cselényi költészete alapvetően járulhat
 hozzá eme szövegtörzshöz kérdésirányainak
 megértéséhez. Ráadásul az egyes posztmodern
 jelenségekhez vezető folyamatok sokat köszön-
 hetnek például a neoavantgárd, a konkrét költé-
 szet vagy a perszonizmus – párhuzamosan je-
 lentkező – poétikáinak.

Mindezek alapján elmondható, hogy a '89
 utáni Cselényi-termésből a költői életmű legja-

12 2004-ben látott napvilágot a *Tözsér Árpád legszebb versei* című kiadvány, Füzi László szerkesztésében, az AB-ART
 Kiadó gondozásában.

13 Németh Zoltán a *Finnegan halála* kapcsán jut hasonló következtetésre: „e költészet hatóköre nemhogy szűkülne, ha-
 nem egyre tágul.” (Németh 2005, 63)

vát (*Kréta*kor, *Téridő*-szonáta, *Kiegészítések Hé-rakleitoszhoz*, *A megíratlan költemény*, *Acetilén-ágyak*, *Elvetélt szivárvány*, *Az eggyé vált sok/k – Sokknyomozó történelem*) magába olvasztó és átvariáló, főműgyanus *Aleatória* avagy *a megíratatlan költemény/tartomány – dunatáji téridő mítosz* (1998) érdemel megkülönböztetett figyelmet (Bohár András monográfiája is ennek értelmezésére fut ki. Bohár 2005, 85–100). Tözsér Árpád – Bohár András és Mekis D. János mellett Cselényi értő olvasójaként – ekképpen nyitja fel a mű címe és formája által kínált játéklehetőségeket: „A nyelvi anyag szervezésében a szonátaszerkezetnek (...) inkább a ciklikussága érvényesül, s nem a linearitása. A reexpozió, a variációk stb. jól segítik az egyes képsorgenezisek kiteljesedését és a kezdetekhez való visszakapcsolást. E ciklikusságon belül valósul meg a külső forma másik alapvető fontosságú – és szintén zenei fogantatású – elve: az aleatória, a nyelvi véletlen adta új jelentés befogadásának, műbe építésének »megkockáztatásak«. (A latin »aleatória« kockázatot jelent. Véletlen-e vajon, hogy Mallarmé – akit Cselényi a költő-ősei között tart számon – egyik főművének a címe: *Kockadobás...*?) Ennek a nyelvi aleatóriának, »kockadobásnak« az eszközei elsősorban a szó-játékok, hangegyezések, a csonkolt, szándékosan befejezetlenül hagyott grammatikai szerkezetek, a szavak jelentéshalmazba bontása s az ellentételezések.” (Tözsér 2002, 232) Tözsér Árpád retorikai kérdésére természetesen „nem” a

válasz,¹⁴ de ebben az esetben a szerzői intenció mellett feltétlenül be kell kapcsolnunk a befogadás oldalát is. Az *Aleatória* ugyanis – a neoavantgárd művekkel összhangban – nem csak saját intermediális feltételezettségét hangsúlyozza (vizualitás¹⁵, szövegszerűség, zenei struktúra, montázs stb.), hanem ezáltal rendkívül fontos szerepet tulajdonít a befogadónak is. Partitúra-szerű, poliperspektivikus, szimultán anyagról beszélhetünk tehát, ami többféle művé változhat a nézői-olvasói tekintet konstruáló erejének függvényében. A befogadói tevékenység radikális aktivizálása olyan jellemzője Cselényi költészetének, melyre nagyobb erővel összpontosíthatna a kritika. Hiszen a nyelv aleatorikus mozgásai csak a szöveg megszólaltatása közben – tehát nem intencionált struktúrákként – léphetnek működésbe.

Az imént tárgyalt két alkotói pálya első közelítésre ki is jelöli azt a horizontot, melyben a továbbiakban részben elhelyezhetők lesznek a felvidéki líra alapvető kérdésirányai. Ez a történeti kontextus az *utómodernség és a posztmodernség, illetve az avantgárd és a neoavantgárd halasztódó paradigmaváltása* mentén gondolható el¹⁶. E mozgó határok azt is feltételezik, hogy azok a verseskötetek, melyek a ’89 utáni líra hatástényezőivé válnak, nem hagyják érintetlenül az adott szituációt, hozzászólnak a történeti fejlemények poétikai dilemmáihoz. Ha ez bizonyos alkotók esetében nem így történik, akkor e fejezet szempontjából ezek az életműtöredékek mel-

14 Csak érdekességképpen: a francia szöveg kezdőtétele éppen ott rontja el az akusztikai szabályszerűséget – mivel a „hasard” szó elején a „h” nem néma –, ahol a véletlen kiküszöbölhetetlenségéről beszél, pontosabban, ahol a „véletlen” szót kimondja. Tellér 1985, 51 (A Mallarmé-párhuzammal egyébként érdemes egy kicsit óvatosabban bánni, hiszen abból, hogy egy szerző egy másikat „ősenek” tart, nem következik automatikusan műveik közötti intertextuális kapcsolat.)

15 A tipográfia és a vizuális elrendezés Turczi Árpád munkája.

16 Ennek a kontextusnak legalább két érdekessége is van: egyrészt elmondható, hogy míg az utómodernség és a posztmodernség határa korszakzöbökként értelmezhető, az avantgárd és a neoavantgárd egymáshoz való viszonya inkább paradigmaváltásként írható le. Másrészt kétségtelen, hogy az egyes irodalmakban ez az egyidejű egyidejűtlenség lineárisan is megragadható: eszerint az avantgárdra is reflektáló utómodernség záróhorizontjaként jelentkeznek a neoavantgárd tendenciák, majd a modernség eme többpólusú hullámát váltja fel a posztmodernség tapasztalata. Fontos tehát, hogy e „horizonttorlódást” ne pontszerű alakzatként gondoljuk el, hanem időbeli tartamként, melynek folyamatjellege lesz hangsúlyos. Tözsér és Cselényi együttes fellépésének kidomborítása azért is megkerülhetetlen ennek a szituációnak az értelmezésekor, mert pályájuk alakulása viszonyításai alapot kínál a „szlovákiai magyar” líra posztmodern beszédmódjainak elhelyezhetőségéhez. Szirák Péter megfogalmazásában: „Noha mindketten kapcsolódtak az irodalmi beszédformák hatvanas-hetvenes évekbeli utómodern átalakulásához, így bizonyos magyarországi és vajdasági kánonváltozatokhoz is, a csehszlovákiai magyar irodalom alapvető kanonikus formái csak a posztmodern diszkurzussal kialakuló interakcióban, a nyolcvanas évek elején-közepén módosultak.” (Szirák 2000, 47)

lőzhetők lesznek. Például Tözsér Árpád és Cselényi László mellett Monoszló Dezső életművéről készült a nemrégiben monográfia. Vajda Barnabás precíz munkája ismerteti ugyan a szerző költészetét is, ám – teljes joggal – nagyobb teret szentel prózai alkotásainak. Bár a monográfus kiemeli, hogy Monoszló *Összegyűjtött verseinek* 2005-ös kiadása „méltó tükre annak a megbecsülésnek, amelyet költőnk (...) egyértelműen kiérdemelt” (Vajda 2006, 51), mégsem lehetünk meggyőződve arról, hogy e verstermés számottevően hozzájárulna a fent körvonalazott fejlemények összetettségéhez. A kiadvány tehát biztosított, az idő majd eldönti, hogy Monoszló költészte valóban utakat talál-e a lírákánokon felé.

Szintén nem szólnunk részletesebben azokról az életművekről, melyek dominánsan az esztéta modernség és a vallomásköltészet beszédpozícióit örökítik tovább – változatlan formában – ’89 után is. Kétségtelen persze, hogy e hagyomány folytonossága magas színvonalú művekben realizálódhat – mint pl. Gál Sándor meditatív verseinek esetében¹⁷ –, de a klasszikus modernség/avantgárd kettős horizonttal való érintkezés, vagy az attól való értéksemlleges eltávolodás már a ’30-as/’40-es évek óta alapjellemzője az európai lírának. (Természetesen maradnak ki a fejezet további részeiből azok az alkotók is, akiknek jelenik meg ugyan kötete ’89 után – pl. válogatás formájában –, de nem volt módjuk szembeállítani az említett történeti horizonttal.¹⁸ Ugyanígy eltekintünk azon szerzők felvonultatásától, kiknek írásmódja a ’90-es évek kimerül vagy – improduktív értelemben – automatizálódik.¹⁹)

2.2. Kánonválogatás

Ha monográfiával nem is, de tanulmánykötettel felérő, hibrid kiadványban jelent meg 2003-ban

Tóth László költői életműve. Az *Átváltozás avagy Az „itt” és az „ott”* című könyv – melyet két válogatáskötet előzött meg: *Harangzúgásban, avagy A hús bohóca; Ötven tükör* – a szerző összegyűjtött verseit tartalmazza. A vállalkozás érdekessége, hogy a kiadvány a versek mellett a szerző kötetekinek recepcióját is magában foglalja (még önmagát is, amennyiben Németh Zoltán utószavát egyfajta azonnali reflexiónak tekintjük). Az *Átváltozás* ily módon többféle perspektívából biztosít rálátást Tóth László költészetének alakulástörténetére és egyes fázisainak poétikai hangsúlyeltolódásaira. Mindezt Németh Zoltán zárószövege ki is fejti; a kritikus bemutatja, hogy az életmű fontosabb darabjai mikor és hogyan kerülnek közel az avantgárd és a neoavantgárd törekvésekhez, majd a ’90-es évek Tóth László lírája miképpen válik egy „originális, nagy ívű, kimagasló bölcséleti versnyelv” (Németh 2003, 663) kánonképes változatává. Másfelől az utószó arra is utal (helyesen), hogy a költeményekben tematizálódó lírai alanyok olykor a tözséri Mittel-figurával rokoníthatók. Innen nézve lesz – történeti értelemben véve – jelentősége annak, hogy míg Tözsér a jelen felé közeledve a szövegszerűség ismérveinek többfajta játklehetőségét szabadítja fel újraírásaiban, Tóth László egyre gyakrabban folyamodik a denotatív beszéd regisztereihez (Németh Zoltán a „realista” és a „hiperrealista” szavakkal írja körül ezt a stílust). Az *Átváltozás* tehát egy olyan pálya összegzésének tekinthető, mely – pl. Tandori Dezső és Zalán Tibor költészetéhez hasonlóan – a modernség impulzusait hol elidegenítve, hol újrahasznosítva alakít ki érvényes megszólalásmódokat. A szóban forgó reprezentatív kiadvány megjelenése persze nem jelenti azt, hogy ezzel letudható volna Tóth László lí-

17 Gál Sándor *Egybegyűjtött műveinek* 2000-ben megjelent első kötete a szerző verseit tartalmazza; a 2002-es 65 vers ehhez képest nem jelez számottevő elmozdulást.

18 Példaként Mécs László vagy Bábi Tibor költészete említhető.

19 Példaként Koncsol László talán túlzottan didaktikus verseit vagy Zs. Nagy Lajos költészetét említenénk, melynek utolsó periódusáról Szeberényi Zoltán a következőket állapítja meg: „A hosszú hallgatás után megjelenő *Nagyképpütlenségek* (1992) című kötetben (...) már a fáradtság jelei mutatkoznak, melyek leginkább az erőltetett poémokban és az önismétlésben, lapos ötletekben mutatkoznak meg.” (Szeberényi 2000, 230) Itt kell utalnunk Kövesdi Károly életművére is, hiszen a szerzőnek jelennek meg ugyan kötetek az adott időszakban (*Az utolsó szoba. Válogatott és új versek; Testamentum*); ezek azonban ’89 előtti verseket tartalmaznak, néhány újabb darabbal kiegészítve.

rájának értékelése. Maximálisan egyetérthetünk tehát Vida Gergely kitűnő recenziójának konklúziójával: „Az *Átváltozás* megkerülhetetlen könyv, s elsősorban annak okán, hogy új szövegterek felnyitásával reményteljesen hozzáír az arckép ismerős kontúrjaihoz; ami pedig azzal jár, hogy ezzel egy időben kecsesgetően el is satíroz belőlük jó párat, újabb és újabb olvasásokra ösztönözve. De amennyiben így tesz, az irodalom létmódját demonstrálja.” (Vida 2004, 207.) Ha Vida Gergely látens „jóslata” (újabb olvasatok...) bejön, akkor olyan interpretációk születése várható, melyek nem az alkalmiság szintjén (az *Átváltozásban* sok ilyen van), hanem a szövegközeli olvasás tapasztalából kiindulva próbálják elhelyezni Tóth László költészetét a kánonközi térben.

Az avantgárd asszociációs technikák és az imitált beszédszituációk összetett alkalmazása után úgy érkezik el Varga Imre lírája az ezredfordulóhoz, hogy őrzi addigi sokrétűségét, nyelvfelfogásában azonban önreflexívebbé válik. A *Tanuld a fényt* (2000) című válogatás után megjelenő *Halj meg, hogy élhess!* (2004) című kötet verseiben már feltűnő az a – posztmodern ötletek alapjául szolgáló – játék, melynek folyamán a szöveg tárgya és a szöveg nyelvi világa elválaszthatatlanul, jelzésszerűen összekapcsolódik. A könyv vizuális megoldásai és a különféle versformák egymásmellettsége sejtetik továbbá, hogy Varga Imre költészete folyamatosan nyitott az interkulturalitás felé. Szintén némi hangsúlyeltolódás ment végbe az utóbbi évek alatt Kulcsár Ferenc lírájában. Bár az *Idő hallgatása* (1991) elismertsége után a *Tündöklő hontalanság* (1999) című válogatást nem kísérte egyöntetű pozitív visszhang (Németh 2000, 192–202) a *Bálám számara* (2005) talán bonyolíthatja az eddigi költői termésről kialakult képet. Ebben ugyanis a narratív szerkezetek oly módon kereszteződnek a líraiság elemeivel, hogy a versszerűség alakzatai idézik elő a stílusterésekre jellemző ironiát. Ez a reflektáltabb alkotásmód – ha nem jellemző is a kötet egészére – apró távolodást jelent a Kulcsár-költészet romantikus-modernista szerepkonstrukciójától is.

A kortárs líra egyik legérdekesebb fejleménye, alternatív poétikája fűződik Barak László nevéhez. Erről tanúskodik a kötetek iránti fokozódó érdeklődés, illetve recepciójának felélénkülése is. Az élőnyelv regiszterváltásaira, a pátozmentes beszéd retorikájára és az alulstilizáltság komponenseire épülő – Petri György költészetével rokonságot mutató – Barak-líra az *Inzultusok kora* (1992) utáni periódusában – Vida Gergely tanulmányát idézve – „jelentős lépéseket tesz azért, hogy leszámoljon a képviselési líra kísértéseivel, s talán nem túlzás azt állítani, hogy mindez a szubjektum autoritásának visszaszorításával együtt a nyelvi játékoságnak kedvez. A beszélő attitűdje mindenekelőtt kritikai, így a reprezentációt is állandó reflexió, kétegy és ironia kíséri.” (Vida 2004, 211) Valóban, Barak alkotásaiban a történelmi-politikai kontextusra vonatkoztatható referenciális kódok – s ez az *És ha mégis ringyó?* (2002) című kötet verseiben már rendkívül feltűnő – a költői szereptudat viszonylagosítását eredményező párbeszéd-szituációkkal kereszteződnek. Többek között Csehy Zoltán figyelt fel arra, hogy az említett kötet bizonyos darabjai „sajátos rekapitulációi korábbi verseknek és motívumoknak, olyan állapotjelentések, melyek nemcsak a költői-szerzői funkció feladatainak kijelölésében érdekelték, hanem a szövegvilág reinterpretálhatóságában is”. (Csehy 2002) Mindennek fényében a Barak-líra értelmezhetősége nem redukálható az autobiográfiai olvasás előfeltevéseire (a beszélő őszinte, az írás az életre/valóságra referál, a nyelv áttetsző stb.).

Arról, hogy ez a poétikai látásmód összetettebb, mint ahogyan a '80-as évek irodalomkritikája megkomponálta, és hogy egyáltalán poétikai látásmódról van szó, azt rendre alátámasztják a szerző nemrégiben megjelent kötetek. A *Meg volt ám szenvedve minden!* és a *Miféle szerzet vagy te?* című válogatások (mindkettő 2003-as kiadású) az életmű árnyaltabb megközelítését teszik lehetővé. Az utóbbi például nem csak rejtettebb szövegszervező stratégiákat tesz láthatóvá a korpusz szövetében, de be is mutatja azt a folyamatot, melynek részeként a szöveg-világ konstellációt a szöveg-másik szöveg kapcsolat váltja fel. Ennek követ-

keztében Barak alkotásmódja egy olyan jellegű palimpszeszt-költészethez kerül közel, melyben a sokszorozódó referenciaalakzatok a szövegként működő világ képzetét erősítik. Ez azonban másképpen exponálódik, mint ahogyan Tözsér Árpád (vagy mint Kovács András Ferenc) esetében történik. Itt ugyanis a szövegközi-narratív hang nem rendelkezik eleve az *irodalmi* interszubjektivitás ismérveivel (sokszor még akkor sem, ha a megszólalást kanonizált fiktív diskurzus jelöli). Ez a közvetlenség lehet az oka annak, hogy Barak költészetét változatlanul érzékelték a kritika mindaddig, amíg maga az életmű, annak újabb fázisa, nem mutatott rá ennek ellenkezőjére.²⁰ A recepció kihívások – úgy tűnik – a legutóbbi kötet kapcsán is tovább erősödhetnek, hiszen a *Retúr a pokolba* (2005) explicit tematikája (a dunaszerdahelyi Fontána vendéglőbeli alvilági leszámolás) a versek olyan retorikai megoldásaival találkozunk, melyek éppen az egyértelmű és véglegesíthető olvasatokat bizonytalanítják el. Ezzel Barak László költészete az ún. „közéleti líra” jellemzőinek újraértelmezésére is implicit javaslatot tesz.

A tüneményes tehetségű Bettes István egyetlenségekkel tarkított²¹ pályája 1990-től – a *Szétcincált ének idején* című kötet megjelenésétől kezdődően – termékeny időszakához érkezik. Ennek köszönhetően a *Bettes Uhr* (2004) című, a szerző válogatott verseit tartalmazó kiadvány olyan szövegegyüttesre tekint vissza, melyben kirajzolódik néhány, a kortárs líra poétikai térképén elhelyezhető tendencia. Egyrészt vitathatatlan, hogy Bettes költészetét sem hagyta érintetlenül az avantgárd hatása. Erről tanúskodnak azok a versek, melyek vizuális fáziseltolásokkal, a dada „nyelvének”

(blöddli) megidézésével építkeznek és egyben deszemantizálódnak. Másrészt az élőbeszéd-szerűség igen sok szegmensét (pl. fonetikus átiratok, deiktikus beékelések, társalgási elemek stb.) felvonultató Bettes-darabok az új szenzibilitás tapasztalatához kerülnek közel. A költő utóbb megjelent, *Makulátlan Fehér Barna* (2005) című kötetében pedig – ingadozó színvonalra ellenére – a napló és a lírai kommentár intertextuális ötvözésének kidolgozása mutat túl az esztéta modernség záróhorizontján.

Ideológiai okok miatt (romániai cenzúra) több mint egy évtizedes csúszással kerülhetett a nyilvánosság elé Balázs F. Attila első, *Maszkok* (1992) című verseskötönyve; majd ettől számítva tíz év telt el a következő, az életművet átrendező *Meztelen lovagok* (2002) című opus megjelenéséig. E két kötet legjavából nyújt válogatást a szerző *Szókeresztem* (2005) című munkája. Ha abból indulunk ki, hogy a *Meztelen lovagok* és a *Maszkok* anyaga között is igen jelentékeny az átfedés, akkor valószínűleg Balázs F. Attila költészetéről mondható el a legkevésbé, hogy parttalan vagy túlírt volna. A *Szókeresztem* utószavában Kocur László felhívja a figyelmet arra, hogy egyfelől a szerző alkotásainak alapvonása „a transzcendenciával való folyamatos párbeszéd”, másfelől „A Balázs F. Attila-versek maszk(ok) mögé rejtőző alanya a rimbaud-i én-felfogást hangsúlyozza: az én mindig valaki más.” (Kocur 2005, 102–103.) Az aposztrofikusság és a grammatikai én allegorikus szituálása mellett fontos ismérve Balázs F. szabad verseinek a beatköltészet eljárásaira emlékeztető halmazok közbeiktatása; valamint olykor az antropomorfizmusokat elensúlyozó nyelvi önreferencialitás, mely utób-

20 Érdekes módon ezt az átrendeződést Németh Zoltán nemigen érzékelték. Németh 2005, 101–109 Nem pusztán történeti, de a Barak-líra értelmezhetőségére vonatkozóan nagyon is poétikai jelentősége van tehát annak, hogy a hirtelen elhunyt Bohár András egyik utolsó tanulmánya a költői életmű folyamatjellegét, megszakításait és körköröséget tárgyalja. Sajnos a szöveg bizonyos részei kifejtetlenül maradtak, de a publikált változatban jól nyomon követhető az említett stratégia, mely a Barak-líra változatlanágának mond ellent. Bohár 2006.

21 A Bettes-féle „szóbravúrok” automatizmusai kapcsán joggal jegyzi meg Szeberényi Zoltán, hogy a költő alulkondicionált teljesítménye „Ilyenkor a »rimhányó« Romhányi Józsefet juttatja az olvasó eszébe pesszimista változatban”. (Szeberényi 2001, 115)

bi a hermetizmus poétikája felé tágíthatja ki egy-egy szövegének értelmezhetőségét.

2.3. Kánonalakítás

Bár az eddig elemzett alkotói periódusok kapcsán nem utaltunk antológiaiabeli közlésekre, az alább tárgyalandó költészeti teljesítmények némelyikénél ez megkerülhetetlen lesz. Vida Gergely a '80-as évek „szlovákiai magyar” költészetéről szóló eszmefuttatásában a következő történeti javaslattal áll elő: „Csábító az analógia egy évszám két eseménye között: a »magyarországi magyar« kritikai irodalomban az 1986-os év Esterházy Péter és Nádas Péter nagy művei kapcsán egy korszak lezárásaként, ugyanakkor pl. a *Csipesszel a lángot* (1994) című tanulmánykötet távlatából újabb fejlemények kezdeteként neveződik meg; a szlovákiai magyar irodalomban 1986 a *Próbaút* című antológia megjelenésének éve. Az analógia abban az esetben lenne megalkotható, ha a szlovákiai '86 is korszakhatárt jelentene valamilyen értelemben. (A határ szélesebb mezsgyén értelmezhető, természetesen a *Próbaút* tehetségesebb költőinek első köteteit, Tózsér Árpádnak és Tóth Lászlónak az évszámot követő néhány évben megjelent köteteit is magába foglalhatná.) Ezek a kérdések a szlovákiai magyar irodalom létével függenek össze.” (Vida 2003, 174–175) Vida Gergely a továbbiakban Tőzsért nevezi meg a szóban forgó lehetséges korszakhatár koronatanújaként, a Mittel-mitológiát pedig e cezúrához vezető hagyománytörténet kidolgozásaként fogja fel. Nos, természetesen az irodalomtörténet-írásban nem alakult ki arra vonatkozóan konszenzus, hogy '86 a „szlovákiai ma-

gyar” líra alakulástörténetében korszakhatár volna, Vida Gergely ajánlatát azonban érdemes megfontolnunk.

A Balla Kálmán és Grendel Lajos által szerkesztett *Próbaút* című antológia küszöbhelyeztet nemileg gyengítheti egyrészt, hogy a debütáló alkotók jelentős hányada a későbbiekben nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket. Másrészt szempontunkból igen fontos, hogy a hatástörténet miként hat vissza az antológiában közölt szövegekre. Ha ezt az utóbbit komolyan vesszük, akkor azt kell mondanunk, hogy a „próbautas” lírikusok közül a későbbiekben „csak” Hizsniai Zoltán, Juhász R. József és némi fenntartásokkal Farnbauer Gábor életműve igazolta vissza az antológia *irodalmi* jelentőségét. Innen nézve tehát a többi szereplő a „korszakhatár” *előtti*, míg az említett három szerző annak *utáni* aspektusát képviselheti.²² (Az antológia küszöbhelyeztetét erősítő ideológiai tényezőkre itt nincs módunk kitérni²³; de a kánonképződés folyamata felől tekintve is – mint látni fogjuk – Vida Gergely javaslata részben igazolható.)

Zalabai Zsigmond az antológiáról írt tanulmányában Hizsniai, Juhász R. és Farnbauer mellett Krausz Tivadar költészetét emeli ki: „Ontologikus-antropologikus ihletésű, reflexív verseinek sorában Krausz több figyelemre méltó szöveggel adja tanújelét tehetségének. (...) Lényeglátó, kritikus és illúziótlan a Krausz-versek valóságsszemlélete, kérdező és kételkedő. Érettsége jelének tartom, hogy szemlélete ennek ellenére sem csap át tagadásba.” (Zalabai 1987) A látványos pályakezdést azonban nem követte újabb áttörés. A *Szövetségek* (1987) című – igen biztató színvonalú – kötet utáni meg-

22 Ahhoz hasonlóan egyébként, ahogyan a Vida Gergely-tanulmányban hivatkozott Nádas-regény (Emlékiratok könyve) a korszakküszöb *előtti*, az Esterházy-mű (*Bevezetés a szépirodalomba*) pedig az *utáni* pozíciót jelöli ki. (Zárójelben érdemes megjegyeznünk, hogy a korszakküszöb-elmélet szerint ez a két pozíció ugyanannak a fordulathoz tartozna, de a küszöbhez való viszonyuk eltérő. Az is világos, hogy ennek körülhatárolása csakis utólag mehet végbe, hiszen az időbeli távlat, distancia teszi lehetővé, hogy visszamenőlegesen korszakküszöbről beszéljünk. Rendkívül fontos továbbá, hogy e teória szerint – mint látható – a réginek is korszakalkotó funkciója van, tehát A és B párbeszédéből a küszöb után C variáns alakul ki. Vagyis a történeti cezúrán a beszédmódok nem jutnak át identikusan. Például az egyik felértékelődhet a másik rovására, felerősödhet vagy stabilizálódhat kánonalakító szerepe, de ezt önnön elkülönböződése kíséri. Paradigmaváltás esetében más a helyzet, erre majd később kell kitérnünk.)

23 Részletesen beszámol erről Ardamica Zorán – hamarosan könyv formájában is megjelenő – doktori értekezése (Ardamica 2006).

torpanás, majd a '90 körüli megjelenések (pl. *Szentkilövő-állomás*, 1991 stb.) visszhangtalansága egyaránt arról tanúskodik, hogy a magyarországi folyóiratokhoz is egykor utakat találó Krausz-líra felélte tartalékait, s nem vált a kortárs költészet hatástényezőjévé. Ugyanez mondható el M. Csepécz Szilvia vallomásos karakterű, monologikus versbeszédéről (*Történekek küszöbén*, 1990); Fellingner Károly keresztény szimbólumokra épülő, tematikájában Pilinszky alkotásaira emlékeztető, morális indíttatású lírájáról (*Áramszünet*, 1991 stb.); Hodossy Gyula többnyire konvencionális toposzokkal operáló, dísztelen élményköltészetéről (*Hivatalos versek*, 1993 stb.);²⁴ és Ravasz József egzotikus, de igencsak közhelyes verskezményeiről (*Idegen kézműves*, 1990) is.

A *Próbaút* lírai megnyilvánulásai között sajátos helyet foglal el Farnbauer Gábor beszédmódja. *A hiány szorítása* (1987) és *A magány illemtana* (1989) című kötetekben ugyanis olyan versnyelv körvonalazódik, mely a recepció szerint egyedülállónak számít a kortárs magyar költészetben (Ardamica 2005.).²⁵ Bár Zalabai Zsigmond imént idézett tanulmánya többek között Oravecz Imrét és Petri Györgyöt nevezi meg Farnbauer „előképeiként”, hangsúlyozza, hogy ez a líravariáns rendkívüli módon eltávolodik a hagyományos versfogalomtól. (Zalabai 1987, 753) Valóban, Farnbauer műveinek – ide sorolva *Az ibolya illata* (1992) című regényt is, mely elkészülte után a szerző lírájának közvetlen kontextusát alkotja – nyelvi heterogenitása, a természettudományos szókincs alkalmazása olyan diszkurzív szövegek sorát eredményezi, melyek útban vannak a posztmodern szimulációs technikák felé. A problémát nem is az jelenti elsősorban, hogy a Farnbauer-líra nem íródott tovább (pontosabban a regény írta tovább), hanem az, hogy ez a verselési logika a kortárs líra '90-es évekbeli köznyelve

számára is részben idegen, „olvashatatlan” maradt. Ezzel a paradoxonnal néz szembe Csehy Zoltán hiánypótló tanulmánya, mely számos kontextus hozzárendelésével (pl. szövegautomaták, Papp Tibor disztichongeneráló programja stb.) bírja szóra az addig inkább csak extrémitásként elkönyvelt Farnbauer-költészetet. Az irodalomtörténész szerint ez a kombinatorika alapmechanizmusait működtető, algoritmikus, regiszterkeverő nyelv „az interpretációk végtelen lehetőségeire hívja fel a figyelmet.” (Csehy 2004a, 62) Nagy kérdés, hogy ezt a nyitottságot kamatoztatja-e majd a hagyománytörténet, azaz a kortárs líra visszacsatolásai ismét játékba hozzák-e – Csehy szép hasonlatával élve – „a nyelvbe és a tudásba szétömlő én” természettudományos interpretációláncolatok megalkotására készítő költészetét.

Fentebb már utaltunk rá, hogy a szóban forgó antológiában publikáló lírikusok közül egyrészt Hizsniai Zoltán alkotásai érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. Bár a szerző első három kötetében (*Rondó*, 1987; *Tolatás*, 1989; *A stigma krátere*, 1994) már észlelhető néhány nagyon biztató poétikai tendencia (Németh 2000, 71–85), az egyértelmű elismertséget a *Bárka és ladik* (2001) hozza meg Hizsniai számára. A kötet – Tőzsér *Finnegan halála* című verseskötvényéhez hasonlóan – olyképpen kerül az irodalomkritika érdeklődésének homlokterébe, hogy a róla születő írások nem pusztán alkalom szülte ismertetések vagy laudációk, hanem szövegelemzésekkel alátámasztott argumentatív elemzések. Itt kell tehát utalnunk arra, hogy a „szlovákiai magyar” kritikában az ezredforduló környékén zajló átrendeződés – a műcentrikus értelmezési stratégiák szakmai differenciálódásának köszönhetően – a konstruktív kritika számos válfaját honosította meg; felszámolva ezáltal élő irodalom és kritika egyidejűtlenségét. A *Bárka és ladik* fogadtatásában jól érzékelhető eme új kritika

24 Mivel Hodossy Gyulát nem költőként, hanem elévülhetetlen irodalomszervezői munkássága révén tartja számon az irodalomtörténet (pl. Iródia), ezt itt nem árt hangsúlyoznunk.

25 Az összefoglaló jellegű tanulmányhoz Csanda Gábor fűzött interpretatív megjegyzéseket, hozzájárulva ezzel a Farnbauer-líra „megközelíthetlensége” köré szőtt mítosz elosztatásához. Csanda 2005.

26 A négy tanulmányértékű kritika – Mizser Attila esszéjével társítva – szintén olvasható a *Disputák között* című kiadványban (149–185). A blokkot nyitó széljegyzetelt Tőzsér-szövegre még hivatkozni fogunk.

teljesítőképessége. Elsősorban Németh Zoltán, Beke Zsolt, Polgár Anikó és Vida Gergely írása-it kell kiemelnünk.²⁶ A négy interpretáció – a *Bárka és ladik* „posztmodern fordulatát” példamutatón körbejárva – nem hagy kétséget afelől, hogy Hizsniai kötete a kortárs „szlovákiai magyar” líra egyik csúcsteljesítménye. Nem pusztán udvariasságból idézzük itt Polgár Anikót, aki gondolatmenetének elején lényeges támpontra tapint rá: „Hizsniai részint a zsúfoltság, részint a szinte dekódolhatatlanná tett dekorativitás elkendőző játékát élezi ki: nem képzavarokat gyárt tudatosan, mint mondjuk Parti Nagy, sokkal inkább afféle zavarkepeket konstruál, melyek a nyelv öntörvényű kreatorfunkcióját fitogtatják, s ebben a mechanizmusban mutat fel egy válaszlehetőséget a kortárs költészeti diszkurzusok kihívásaira.” (Polgár 2004, 175)²⁷ Mely „válaszlehetőségek” persze azért bizonyulnak igen hatékonyaknak, mert a transzdiálógus közben összetetten konstruálják meg a kérdés-horizont „idegenségét” (jó példa erre a kötet címadó szövege).

Másrészt nyomatékositanunk kell a *Bárka és ladik* kapcsán, hogy kanonizációját kétféle értelemben is a Tözsér-líra készítette elő. Egyfelől mint párhuzamos kortárs jelenség, folyamatos inspirálója lehetett a Hizsniai-féle modalitás kialakulásának; másfelől a Tözsér-olvasáson nevelődött kritika reagálni tudott az elvárásrendszerébe integrálható és azonnal elkülönböztető esztétikai tapasztalat komplexitására. Ezt a történeti pillanatot teszi még érdekesebbé, hogy maga Tözsér is megfogalmazta a kötettel kapcsolatos olvasási ajánlatát, melyben Hizsniai művét „sikerült posztmodern regényhez” hasonlítja. (Tözsér 2004, 145) S mint a hivatkozott műfaj, ez a szöveg is továbbírható, párbeszédképesnek bizonyult, hiszen néhány kritikus (Bárczi Zsófia, Benyovszky Krisztián, H. Nagy Péter, Németh Zoltán, Sánta Szilárd) széljegyzetekkel látta el Tözsér megállapításait, ezzel ismét csak a *Bárka és ladik* járt jól, értelmezése még nyitottabbá válha-

tott. Könnyen lehet, hogy a posztmodern intertextualitást, illetve elméletírás és költészet összjátékát ez a szituáció legalább annyira megtestesíti, mint a Hizsniai által befuttatott Tsúszó Sándor-fikció. (Hodossy 1992) Mindenesetre annyi bizonyosnak látszik, hogy a *Bárka és ladik* olyan lírai és kritikai expanziót gerjesztett, melynek szövegegyüttese megkerülhetetlen korpusza (lehet) az ezredforduló „szlovákiai magyar” irodalmának.

A *Próbautban* megjelenő lírikusok közül Hizsniai mellett Juhász R. József pályája hozott látványos eredményeket. Felvidéki kontextusban az avantgárd – különösen Kassák – hatására és produktivitására legérzékenyebb alkotó első kötete még szövegverseket tartalmaz. A *Korszerű szendvics* (1989) kompozícióját azonban olyan térben láthatja az olvasó, melynek rétegzettségé többféle középpont köré rendezhető textúrák szétartó mozgásaként értelmezhető. A könyv nem csak egy ígéretes pályakezdés terméke, hanem – a Cselényi-líra mellett – a „szlovákiai magyar” költészet neoavantgárd szemléletének mintapéldája. Juhász R. második kötete már nyilvánvalóvá teszi, hogy a multimedialitás irányába tájékozódó alkotó nem pusztán a Cselényi-féle hagyományt írja tovább, de jelentősen átrendezi annak erővonalait. A *van még szalámi!* (*Intermediális szakácskönyv*) (1992) című opus vizuális megoldásai és a szövegelrendezés virtuozitása olyan nyitásra engednek következtetni, amely a versszerűség, líraiság stb. minden szintjét érinti. S teszi ezt úgy, hogy nem számolja fel önnön hagyománytörténeti vonatkozásait (lettrizmus, talált tárgy poétikája, konkrét költészet stb.). A kötet fogadtatása is arról tanúskodik, hogy az ilyen jellegű (de)komponálás a művészet megváltozott helyzetéről tudósít, még akkor is, ha ennek történeti előzményeiről a hivatalos, elitista értékrend évtizedekig nem vett tudomást. Tözsér Árpád jegyzi meg a *van még szalámi!* ürügyén: „nem is annyira játék ez, mint inkább annak az új nyelvnek a költészete, amelynek

27 A Parti Nagy-univerzummal való szembenézés példájaként említhető a *Mintakéve* (2004) című kötet is, melyben a sokszerzős szonettkoszorú mellett egy másik is fut, Hizsniai *Szonettkosz* című alkotása.

hangjai, színei, jelentései már itt vannak körülöttünk, tévéinkben, videóinkban, számítógépeinkben, s amelyet már mindnyájan beszélünk, csak még nem tudunk róla”. (Tózsér 1997, 288) Elfogadva Tózsér álláspontját, annyit hozzá kell ehhez tennünk, hogy a kötetet társítható koncepció máshonnan is megközelíthető. Nevezetesen abból az ártrendeződési hullámból kiindulva, melyet többek között Marcel Duchamp vagy Joseph Beuys kezdeményezett („mindenkiből lehet művész”, „a társadalom is műalkotás” stb.), s melynek kontextusát a Cselényinél – Deréky által – felsorolt művészek alkotják.²⁸

2006-ban látott napvilágot Juhász R. József *Képben vagy?* című könyve, mely húsz év vizuális költészeti anyagát gyűjti egybe. A Papp Tibor előszavával megjelenő korpusz többdimenziós kompozícióba rendezi az életművet: megbontja a képszövegek keletkezésének sorrendjét, és olyan ciklusokat alakít ki, melyek áttekinthetővé teszik a művész alkotásainak műfaji sokszínűségét, médiumalkalmazási különbségeit, hagyománykezelési módozatait. Emellett olyan tematikai egységeket is láthatóvá tesz, melyek megkönnyítik az életművön belüli tájékozódást. A tíz ciklus már első ránézésre is rendkívül sokrétű folyamatként viszi színre a vizuális költészet aktuális összetettségét. E hálózat a kassákista képversektől a szöveg- és fotómontázsokon át az akcióköltészetig terjed. A mintázatban helyet kapnak a szerző montázsai, kollázsai, lettrista ihletésű kompozíciói, konkretista művei és nem utolsósorban vizuális költészeti paródiái is (Petőcz András, Tóth László és Zalán Tibor munkáiról). Juhász R. József könyve emellett reflektál azokra a mechanizmusokra, melyek az utóbbi évtizedekben az optikai médiumok művészeti alkal-

mazásának területén zajlottak, így a *Képben vagy?* anyagkezelése jóval túlmutat a „szerzői” kérdésirányok dokumentálásán. Történeti jelentősége tehát abban van, hogy felnyitja az avantgárdal érintkező, de azokat meghaladó konceptuális kezdeményezések műfajközi emlékeztetőjét, valamint kitágítja a szövegek és képek összjátékára épülő formák közlésképessegének határait.

Itt kell röviden utalnunk a pályatárs **Mészáros Ottó** *Poemateria* (2002) című, némi késéssel megjelenő könyvére, mely szintén – de a *van még szalámi!-tól* és a *Képben vagy?*-tól eltérő módon – a különböző művészeti ágak vegyítésére épül.²⁹ Kékesi Zoltán recenzióját idézve: „Költészet és performansz összekapcsolása ebben az esetben azért tanulságos és figyelemre méltó, mert olyan kérdésekkel hozható összefüggésbe, amelyeket a felidézett költői nyelvek hagyományoztak rá. Hiszen ez utóbbiakat épp a szó válságának (újabb) tapasztalata indította arra, hogy megfogalmazzák a szöveg-szerűség, a versszerűtlenség, a költőietlenség poétikai elvét.” (Kékesi 2004, 193–194)³⁰ Mészáros verseinek magánjellege, köznapisága stb. valóban a ’70-es években kialakuló, majd a ’80-as években kanonizálódó líranyelvekhez köthető (elsősorban Tandori és az új érzékenység poétikai látásmódját eleveníti fel). Sajnálattal – érthetünk egyet az utószóíró Szombathy Bálinttal –, hogy ez a kisebbségi kultúra szerepmintáinak újraértelmezésére is alkalmas költői beszéd, Mészáros életműve egyelőre lezártnak tűnik.

2.4. Kánonmódosítás

Mészáros Ottó költészete átvezet egy következő antológiához, s ezzel egy olyan probléma-

28 A történethez az is hozzátartozik, hogy mindezt sokkal hamarabb reagálta le a magyar képzőművészet, mint az irodalom. (Ennek a szituációnak remek összefoglalóját nyújtja Kékesi Zoltán Nagy Pálról írott kismonográfiájának előszava: *Médiumok keveredése. Nagy Pál műveiről*. Ráció Kiadó, Budapest, 2003, 7–16)

29 Mészáros Ottó aktívan részt vett a *Próbaút* című antológiához vezető irodalmi „megmozdulásokban” (pl. versei az *Irodia Füzetekben* jelentek meg), ám ebben az antológiában nem szerepelt, a *Nyugtalan indák* (1993) címűben viszont igen. Juhász R. Józseffel közösen több költészeti akción és performanszfesztiválon lépett fel, könyvének megjelenése óta azonban alig hallat magáról.

30 Az avantgárd szemléletmódok átalakulásának, megújulásának tapasztalatából kiindulva Csehy Zoltán is a fentiekhez hasonló következtetésekre jut a *Poemateria* kontrasztív szerkesztését illetően. Csehy 2004b, 187–190

körhöz, melyet nem tanácsos megkerülnünk. A *Nyugtalan indák* című antológia – Kulcsár Ferenc szerkesztésében – deklaratív azzal a céllal jelenik meg 1993-ban, hogy tömörítse azokat a lírikusokat, akiknek egy része a *Próbaút*-ban nem kapott helyet, továbbá azokat, akik a '89-es intézményi átrendeződés után fórum nélkül maradtak (próza-párja a *Piknik a Szaharában* című válogatás). Ugyanebben az évben lát napvilágot a *Kapufa a Parnasszuson* című kiadvány is, melyet Bettes István részben az akkori pályakezdő írók-költők alkotásaiból állít össze. Bár a *Nyugtalan indák* és a *Kapufa a Parnasszuson* között a szerzői nevek tekintetében van néhány átfedés (pl. Csehy Zoltán, Szácsi Zoltán, Szűcs Enikő, Zalaba Zsuzsa), a két korpusz együttolvasása során könnyedén támadhat az a benyomásunk, hogy az adott időszakban megszokozódnak a „szlovákiai magyar” líra nyelvei és poétikai lehetőségei. Nem véletlen tehát, hogy a soron következő, Balázs F. Attila összeállításában megjelenő *Angyalzsugor* (1997) című antológiában (mely az előzővel szintén kapcsolatot létesít, pl. Csehy Zoltán, Juhász Katalin, Péntes Tímea és Polgár Anikó szerepeltetésével³¹) Németh Zoltán így ír: „Úgy tűnik, 1993 egy új paradigmaváltás éve a szlovákiai magyar irodalomban. Pontosabban, valami történt a '90-es évek első felének lírájában, s ez a valami két antológiában mutatta fel önmagát.”³² Mielőtt rátérnénk a jelzett kontextusban formálódó költői beszédszi-

tuációkra, érdemes Németh Zoltán észrevételét röviden kiegészítenünk.

Először is nem árt tudatosítanunk, hogy az említett antológiák megjelenésével párhuzamosan zajló magyar költészeti fordulat – ma már jól körülhatárolhatóan – ebben az időszakaszban „termeli ki” kánonmódosító kérdésirányait. Ennek a horizontváltásnak mindenekelőtt Kovács András Ferenc lírája rakja le a szemléleti alapjait. Az erdélyi származású költő univerzális versfelfogása ugyanis – Kulcsár Szabó Ernő rendkívül lényeges megállapítását idézve – „egyfelől alapvetően kérdésesnek nyilvánítja a hagyományról leszakadt beszédmódok bekerülésének esélyeit az irodalmi hatástörténetbe, s ennyiben poétikai bírálatát is adja az bármely szövegüniverzum időtlen létmódjának, az (azonosított) eredet időiségét mégsem látja el olyan értékindexekkel, amelyek annak autoritásától tennék függővé a művészi megnyilatkozás érvényét. Ennyiben elsősorban éppen azt teszi beláthatóvá, hogy a hagyománnyal szemközt nem az az igazi költészeti kérdés, hol lelhető föl az eredet forráshelye. Épp ellenkezőleg kondicionálja ez a költészetet a hatástörténetbe való belépés eseményét. Olyan történésként, ahol a *múlt* azért válik el a *tradíciótól*, mert míg az egyik egyszeri és visszahozhatatlan (egyetlen irodalmi mű sem képes egzisztensen jelenvalóként életre kelteni), addig a másik nemcsak hogy itt van a jelenben – s ennyiben nem is szorul »fölélesztésre« –, hanem eleve rajta múlik, mi szólal meg költői nyelvként a jelenbe belép-

31 Szeberényi Zoltán irodalomtörténete kis fejezetet szentel az antológiának, Öllös Edit utómodern ihletésű (József Attila, Pilinszky) költészetét (Négydimenziós *pókháló*, 1998) emeli ki. Szeberényi 2001, 292–296 Az általunk felsoroltak közül a mérvadóbb poétikai teljesítményekre még visszatérünk.

32 Németh 1999, 127 (A paradigmaváltást legegyszerűbben kérdésirány-módosulásként lehet jellemezni. Nem beszélhetünk tehát paradigmaváltásról abban az esetben, ha egy kérdésre igenlő vagy tagadó válasz érkezik, mivel ezek *ugyanarra* a kérdésirányra vonatkoznak. Korszakhatárok esetében a legfeltűnőbb az adott paradigmák értéksemlegessé válása vagy kiürülése. Mindez nem jelenti azt, hogy az előző paradigmákat egyszerűen leváltanák az újak. A régiék továbbra is érvényesülhetnek, de fokozatosan elvesztik hatékonyságukat.)

33 Nyomatékosan felhívánk itt a figyelmet arra, hogy az idézet *nem* a hagyományválasztás korlátozásáról beszél. Ellenkezőleg: azt állítja, hogy a tradíció nem rendelkezik a megszólaltatásán *kívüli*, *előre adott* értékindexszel, azaz nem tekinthető többé autoritásnak. Azonban mégis ez, jelenorientált létmódja teszi lehetővé a hozzá való kapcsolódási formák sokszorozódását. Ennek a logikának a félreértéséből következik a kortárs líra reflektálatlan elutasítása, vagy ami legalább ennyire kétséges, a költői hagyományválasztás szabadságának felcserélése az önkényesség fikciójával. (Csábító gondolat, hogy Kovács András Ferenc teljesítményét átnevezzük, hiszen igen jól illene ehhez a határhoz – metaforikus szóhasználatlál élve – „a magyar líra borgeszi fordulata” terminus, csak hogy az ilyen jellegű paradigmajelölés még nem honosodott meg a magyar irodalomtudományban. Nyilvánvalóan azért, mert – a Borges-recepció függvényében – folyamatosan magyarázatra szorulna, pontosan mit is értünk ez alatt.)

ni akaró aktuális beszédformák közül.” (Kulcsár Szabó 2000)³³

Ha ebből kiindulva vetünk egy pillantást a Garaczi/Kukorelly/Parti Nagy/KAF jelentkezése utáni helyzetre, láthatóvá válik, hogy ez a ketős tendencia (amely persze az egyes verseken belül többféleképpen érvényesülhet), áthatja a '90-es évek újabb lírai fejleményeit. Kemény István, Térey János, Borbély Szilárd, Tóth Krisztina stb., majd később Orbán János Dénes és Varró Dániel kötetei még akkor sem választhatók le erről a képletről, ha másként teszik is hozzáférhetővé a hagyományok diktálta nyelvi-retorikai időbeliséget. Ugyanígy nem hagyja érintetlenül ez a szemléleti váltás a *Próbaút* után kibontakozó „szlovákiai magyar” líra expanzióját. Németh Zoltán fentebb idézett tanulmánya meg is fogalmazza ennek egyik ismérvét: „Úgy gondolom, a '90-es évek poétikai változásának titka és megfoghatatlansága abban áll, hogy ez a generáció nem tagad, hanem felhasznál.” (Németh 1999, 132.)³⁴ S legyen bármilyen irányú is ez a felhasználás, maga sem volna beszédképes a hagyomány és az aktuális közlés találkozásának – akár szétartó regisztereken keresztül megnyilvánuló – eseménye nélkül. Nézzük tehát, hogy a '90-es évektől napjainkig tartó „szlovákiai magyar” költészet milyen képet mutat a vázolt paradigmaváltás fényében. Gondolatmenetünk további tétje, hogy megérthetjük-e a fejezetben eddig elmondottakat az ezután következők szimultán előtörténeteként.

A magyar líra beszédrendjének '90-es évekbeli átalakulásában – Tözsér és Hizsnyai mellett – elsősorban azok az alkotók visznek uralkodó szót, kiknek verseiben az imént vázolt ketős költészettörténeti tapasztalat vált a megnyilatkozás poétikai alapjává. Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy – szelekciónk logikájából adódóan – nem azért tekintünk el a továbbiakban néhány életműtöredék ismertetésétől, mert az nem volna érdekes, netán lényeges komponense a „szlová-

kiai magyar” líra sokszínűségének, hanem azért, mert a közléshelyzet tekintetében vagy megreked egy, a paradigmaváltás előtti pozícióban, vagy mert még nem látszik a szóban forgó szituációhoz való tényleges viszonya (pl. jó néhány egykötetes alkotó esetében³⁵ vagy a recepció hiánya miatt). Ilyen vonatkozásban „érvényes”, de egyelőre periférikus beszédmód (nem a gömöri identitást értve ez alatt) alakul ki például Szász Zoltán – amúgy elmozdulásra alkalmas – költészetében, melynek legutóbbi állomása, a 2005-ben megjelenő *Távolban Föld* nyomokban tartalmazza egy allegorikus cirkulációra épülő szabadvers-változat sokat ígérő kidolgozását. Szintén, de más értelemben tekinthető periférikusnak Ardamica Zorán lírája, mely azért is igen tanulságos, mert miközben ellendiskurzusok autonóm kimunkálásán fáradozik, önkéntelenül is a modernista öntudat – korántsem hagyományokon kívüli – nyelvét beszéli (az anarchista retorika működtetésének is van tradíciója). *Heterotextualitás* (2005) című kötetében azonban itt ott már reflektáltabb transzgresszióra („kivüliségre”) utaló poétika bontakozik ki, s a monologikus, asszertív formák is kibillennek egy jóval komplikáltabb nyelvjáték irányába. Vagy említhetnénk a két nyelven (szlovákul és magyarul) publikáló Macsovszky Péter költészetét is, melynek immanens tematikája, végletes önreferencialitása megrendíti ugyan az esztétikai kommunikációba vetett bizalmat, ám – paradox módon – a jelentések közvetíthetőségének illúzióját mégsem számolja fel; bár *Hamis csapdák könyve* (2000) című kötete úton van egy modalitásában összetettebb líratípus felé. A példák jócskán sorolhatók volnának, térjünk tehát vissza a háttörténet diktálta folyamatokhoz.

Itt kell arra utalnunk, hogy az ezredforduló talán legjelentősebb „szlovákiai magyar” kritika, Németh Zoltán fontos tanulmányt szentelt a '90-es évek „fiatal” irodalmának, melyben természetesen a költészet eredményeit is számba

34 A paradigmaváltás értelmében a születő új nem helyezhető el a pusztán tagadás-igenlés zónájában. Vagyis a szerző kijelentése úgy volna kiegészíthető, hogy ez a „generáció” nem tagad, de nem is viszonyul eleve afirmatíván a rendelkezésre álló hagyományokhoz. A felhasználás ezért lehet szelektív újrarahasznosítás.

35 Olyan alkotókra is gondolunk itt, mint például Haraszi Mária, akinek *Mályvák és madarak* (1999) címen jelenik meg verseskötete (mind ez ideig az egyetlen), de nem ez reprezentálja az életművet.

veszi. (Németh 2005, 35–47) Részletesebben szól Z. Németh István, Juhász Katalin, Szűcs Enikő, Csehy Zoltán, Polgár Anikó és Mizser Attila kötetéről, majd érintőlegesen említi Pénzes Tímea verseskötényét. Ha tartjuk magunkat az eddig kibontott előfeltevéseinkhez – és ez némi szigorral jár együtt –, akkor azt kell mondanunk, hogy ebből a névsorból „csak” Csehy Zoltán, Mizser Attila és valamelyest Juhász Katalin költészete mélyítette el a ’90-es évek paradigmaváltásának poétikai tapasztalatát. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy évek óta ne formálódna „kiugrásra” kész lírai beszéd a látványos pályakezdést maga mögött tudó, nyelvzsonglőr Z. Németh István esetében, amiről például a szerző *Könnýűnek hitt ébredés* (1993), valamint – a válogatott verseit tartalmazó – *Triatlon* (2004) című kötetei alapján is meggyőződhetünk.³⁶ Vagy hogy Szűcs Enikő *Angyal* (2000) című képes kiadványa és Polgár Anikó *Trója, te feltört dió* (1998) című, episztolaélénkítő versesköténye ne járult volna hozzá a test lírai retorikájának modernségen túli újraértelmezéséhez. Ez utóbbi hagyomány jelenlétét nagyon is erősíti a Németh Zoltán „válogatásában” napvilágot látó, a test szétszerelésének cyberpunk és minimalista eljárásait (is) idéző *A perverzió méltósága* (2002) című kötet³⁷, melynek leágazásaként olvasható a költő-kritikus – egyes részleteiben Tőzsér „kórház-verseinek” szcenikájával rokonítható – „Verses halálnaplója”, *A haláljáték leküzdhetetlen vágya* (2005).

A fentebb kiemelt három szerző közül tehát mindeddig Juhász Katalin költészete hozott ugyan szerényebb eredményeket, ám ez a „kiegyensúlyozott versnyelv” – a *Gerezek* (1994) és a *Le Big Mac* (1999) című kötetekben – igen precízen kamatoztatja a ’90-es évek líranyelvi

fordulatának következményeit. Nevezetesen azt a hatástörténeti felismerést, hogy az említett kétirányú dinamika alapján egymásba ékelhető (például) az újhordas hermetizmus és az objektív líra öröklet hagyó elemekből álló költői képszerkesztése. Németh Zoltán tanulmánya joggal jegyzi meg, hogy Juhász Katalin „talán a Pilinszky- és Oravecz Imre-féle (...) poétikák nyomán alakította ki sajátos stílusát, amelynek érvényessége egyre fontosabbá válik napjaink magyar lírájában.” (Németh 2005, 42) Mivel a szerző harmadik kötetének olvasását egyfajta kritikai bizonytalanság kíséri, a *Mentés másként* (2001) alaposabb értelmezése még várat magára. Megelőlegezhető azonban, hogy amennyiben a technoprotézisek köré épült diskurzusok elvárásai (pl. számítógépes szövegszerkesztés, digitális adatkezelés, variációk egymást kiegészítő-tőlő játéka) újabb teret nyernek a „szlovákiai magyar” befogadói kultúrában, és ezáltal tovább-bontják az írott szó és a rögzített betűcivilizáció mítoszát³⁸, akkor a kötet valóban elindíthatja önnön – és a Juhász Katalin-líra – reciklációját. Közlebb hozva azt a tapasztalatot, hogy az idegenség elutasításához annak megértésén és megkomponálásán keresztül vezet út.

Mizser Attila első, *Hab nélkül* (2000) című kötete – az antológiabeli közléseket megerősítve – nyilvánvalóvá tette, hogy a fiatal szerző költészete sokat köszönhet a ’90-es években zajló paradigmaváltásnak. Sánta Szilárd szerint „a Mizser-szövegekben az egymás mellé kerülő különböző regiszterek, fragmentumok megakadályozzák egy egységes jelentés-konzisztencia kiépülését, feszültséget teremtenek. (...) A szövegek gazdag variativitását képezi a poliritmikusság, az enjambement gyakori előfordulása, és a központozás szinte teljes hiánya is ezt tá-

36 Z. Németh könnyedén igenelhető értékérzkékét és széles körű kortárs tájékozódási pontjait *Nincs menekés* (2001) című paródiakötete is jelzi. A parodizált lírikusok majdnem mindegyike gondolatmenetünkben is szerephez jutott vagy fog jutni... (Érdekes eljátszani a gondolattal, hogy Z. Németh kánonját maximálisan támogatja gondolatmenetünk, de ez fordítva is igaz: a szerző már előre aláássa e fejezet „pilléreinek” tarthatóságát. A paródia többek között éppen ezért lehet hatékony „eszköze” egy történeti értékrend szituálásának. Olyan, mechanikusan ismételtető poétikai eljárásokra tereli a figyelmet, melyek éppen ezáltal legitimálódnak a paródia nyelvjátékában.)

37 A kiadvány – posztmodern ideaként – a szerzőség kérdésével is eljátszik, amikor Németh Zoltánt „válogatóként és utószóíróként” tünteti fel.

38 Emlékeztetnénk itt arra, hogy a korábban emlegetett neoavantgárd és multimediális művészet – persze teljesen más-honnan érkezve – már elindított ehhez hasonló folyamatokat.

masztja alá.” (Sánta 2002) Kétségtelenül így van, sőt a hangzás poétikájának felerősítése alapján e posztmodernizált beszéd kontextusa is kijelölhető. Ahogy Németh Zoltán fogalmaz: „Mizser Attila szövegei (...) a tévépopkultúra, a tévérizsa nyelvi lehetőségeit aknázzák ki, s rokonságot mutatnak a nonkonform nézőpontokat váltogató, a szubkultúrák felől érkező hatásokkal, (...) Térey János, Peer Krisztián és Poós Zoltán rap-szövegeivel. (...) Mizser szövegei lezserül játsszák a modern primitívet, a szaggatott techno intonációt, az MTV-generációk szövegélés technikáját.” (Németh 2005, 45) A tömegkultúra és a peremműfajok „hordalékának” ilyen jellegű bekapcsolása a lírai kommunikációba valóban fontos tényezője az ezredforduló lírájának. Ne csak a felsorolt költőkre gondoljunk, hanem például az erdélyi illetőségű Orbán János Dénesre is, aki programszerűen – igen nagy hatásokkal – közelíti a líranyelvet az „alacsony” kultúra kódjai felé.³⁹

Mizser második, *Szakmai gyakorlat külföldön* (2003) című kötete nemhogy nem cáfol rá a költő alkotásaival szemben kialakult elvárásokra, de jelentékenyen be is mozdítja az első kötet tapasztalatát, hiszen annak szonettciklusát írja tovább. Csehy Zoltán a következőképpen szemlélteti a produkciót: „A szonett itt nem pusztán forma, vagy egyféle kulturális gyakorlatra és történeti beszédmódra utaló gesztus: a szonett itt egy »erőszakos« eljárás következménye, a tájékozódás céljaira felosztott labirintusrész: mintha egy négyzethálón vagy számítógépes szimuláció révén jelölnénk ki az egész résztereit, határoznánk meg az orientációs pontokat. A szonett körül is éppoly nyüzsgő szövegélet van, mint magában a szonettben.” (Csehy 2004c, 197) A műformából adódó korlátozott kiterjedésű szövegegységek olyan labirintusszerű nyelvi tereket alakítanak ki, melyekben szabadon keverednek/kavarog-

nak a kulturális nyelvjátékok és identitások. A kommercializálódott beszédmódok kollázsszerű újrahasznosítása, a formahagyomány és a bemozdított személyes kontextus összeillesztése, a kötet megkomponáltságából származó feszültségek érzékeltetése a több diskurzus felé nyitott versszövegek kitűnő – és nem utolsó sorban szórakoztató – példáit nyújtja.⁴⁰

Amikor 1993-ban Csehy Zoltán első, *Nút* című verseskötetét napvilágot látott, még nem teljesen engedte sejtetni, hogy a következő kötettel a szerző a kortárs magyar líra élvonalába kerül. A *Cs. Z. alagvái, danái és elegy-belegy iramatai* (1998) azonban egyértelművé tette, hogy a kánonalakulás szempontjából is az egyik legtagoltabb költői világ van kibontakozóban. Ez természetesen nem kerülhette el Németh Zoltán figyelmét, aki külön tanulmányban elemezte a kötet olvasásalakzatait. A fentebb hivatkozott összefoglaló írásában pedig ekképpen fogalmaz: „Ebben a könyvben, amelyet a '90-es évek egyik legizgalmasabb magyar verseskötetének tartok, Csehy az egész világirodalom hagyományának elsajátítására tesz kísérletet. A hagyomány elsajátításának aktusai sajátos intertextuális környezetet teremtenek Csehy versei számára. Az időmértékben írt sorok hullámlása az ógörög és a latin irodalomra utaltságból indítja olvasásunkat. Olyan nyelv szállítja a jelentéseket, amely igen lágy és tág, a kultúra legtávolabbi területeivel találkozhatsz. (...) Csehy Zoltán versei talán a weöresi, de még inkább a Kovács András Ferenc-féle örökség továbbgondolásában érdekeltek.” (Németh 2005, 43–44) A párhuzam azért is helytálló itt, mert ahogyan Kovács András Ferenc lírai emlékezzetechikája a verskultúra számos hangnemét, formáját, hermeneutikai maxímáját stb. sikeresen szólaltatja meg, úgy Csehy költészete is alapvetően új horizontot nyit a humanizmus közbejöttével hozzáférhető antik kulturális memória világára.

39 A „barkácsolás” nála persze úgy termeli újra az elit/populáris oppozíciót, hogy egyúttal destabilizálja a bipoláris logika értékinstanciáit.

40 A könnyedség itt nem egyfajta azonnali kimeríthetőséget jelent persze, hanem az esztétikai illúzió ezen keresztüli fokozását.

41 Ez a metafora találó lehet abból a szempontból is, hogy míg Csehy a humanizmus és az antikvitás kutatójaként (*A szöveg hermaphrodituszi teste*, Kalligram, Pozsony, 2002), addig Kovács András Ferenc a manierizmus szakértőjeként (*Csipkéből tekert gúzs*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000) szerzett elévülhetetlen érdemeket.

Kétségkívül alátámasztja és elmélyíti ezt a tapasztalatot Csehy legutóbbi alkotása, a posztmodern filozófköltészet⁴¹ egyik remekműve, melynek teljes címe így hangzik: *Hecatelegium avagy Amor diadalmenete tíz könyvben, melyet a híres-nevezetes Pcficus Maximus korunk porából megéledt Propertiusa, Tibullusa, Gallusa, Martialis és Ovidiusa költött 1429 és 2005 között* (2006). A kötet legékesebb poétikai eljárása valószínűleg nem a genitáliák szinonimáiban tobzódó nyelvben rejlik elsősorban (bár ez is kiemelendő nyelvi ihletettségre vall), hanem abban, ahogyan a disztichonokban írt szöveg a humanista költészet felől értelmezi a romantikus-szimbolista képhasználatot (pl. Ady allegóriáit). Az olvasónak tehát könnyen támadhat az az érzése, hogy bizony Csehy lírai-kulturális horizontja szélesebb, mint a megidézett humanista elődöké. S bár szinte biztosra vehető, hogy a kötet kedvező fogadtatása nem fog elmaradni, a kritika újabb megmérettetés előtt áll. A *Hecatelegium* szemléleti-poétikai komponenseinek feltárása ugyanis majdhogynem lehetetlen az esztétizáló-etizáló kritikai diskurzus örökségén belül. Eme szakmai kihívásnak való megfelelés a kortárs magyar konstruktív kritika további nagy fegyverténye lehetne.

Végezetül, de nem utolsósorban egy olyan költészeti teljesítményre kell kitérnünk, mely az említett, '90-es évekbeli antológiák megjelenése utáni periódusban bontakozik ki. Vida Gergely *Tinta-palinta* (1999) és *Sülttel hátrafelé* (2004) című kötetei szintén a lezajlott líratörténeti fordulatról adnak hírt (pontosabban már annak megtörténtét konstatálják). Főként a *Sülttel hátrafelé* valósít meg olyan poétikát, amely többszörös rálátást biztosít a nyelv modernitás-keretén túli anyagságára. S teszi ezt úgy, hogy közben produktívan kihasználja például a tömegkultúra és a filozófiai tradíció, a szociolektusok és a kanonizált irodalmi beszédstílusok találkozásából adódó feszültségeket, olykor Orbán János Dénest leköröző nyelvi leleménnyel. Biz-

tosan egyetértene ezzel Beke Zsolt is, aki szerint a *Sülttel hátrafelé* nem más, mint a nyelv „elvidékiesedése/elvidékiesítése”. (Beke 2004, 217–218) S itt fontos hangsúlyoznunk, hogy ez a – még korántsem magabiztosan definiálható – költészet nem abban az értelemben „periférikus”, ahogyan azt fentebb emlegettük. Mert bár beszél a perifériák – akár nem irodalmi – nyelveit, ezt olyan, nem marginális poétikai látásmóddal társítja, amely megakadályozza, hogy bármelyik regiszter uralkodóvá váljon a többi rovására. (Azaz csak időlegesen érvényesülhet egy-egy nyelvjáték, a diskurzus azonnali megtörése, átváltása nem engedi, hogy centrumként totalizálódjon.) Ez a kitűnően alkalmazott önirozáló technika is része annak a diszjunkciónak („szétszálazásnak”), mely a látszólag referenciálisan hozzáférhető képeket is kiszolgáltatja a retorikai olvasásnak. A kötet minden bizonnyal a kortárs „szlovákiai magyar” líra egyik legfrissebb szemléletű, termékeny leágazásokat és főként kánonmódosító visszacsatolásokat ígérő változatát képviseli.⁴²

Fontos még e helyütt arra figyelmeztetnünk, hogy Vida Gergely költészetében ne csak azt lássuk, hogy visszaigazolódik a posztmodern líra horizontnyitása, hanem azt is, hogy az mennyire sokrétű korszaktudat felnyílását eredményezte. A Tözsér-, Hizsnyai-, Mizser-, Csehy-líra mellett ugyanis itt válik világossá, hogy a „szlovákiai magyar” líra képes maga mögött hagyni a modern magyar költészet megértett hagyományát.

Hiba volna, ha zárásképpen – egy-két mondat erejéig – nem utalnánk azokra a tényezőkre, melyek biztosítékai lehetnek a „szlovákiai magyar” líra sokszínű, széttartó (remélhetőleg nem regresszív) folytonosságának. Ha nem látszik is még egyértelműen, hogy például a Juhász Katalin által szerkesztett *ArtFALatok* (2001) című antológia induló költői közül kiktől várható erőteljesebb hozzájárulás a kánonok módosulásához, biztató, hogy a Start Könyvek sorozat folyamato-

42 Hogy ez így van-e, arról hamarosan meggyőződhetünk, hiszen e sorok írásával egy időben kerül nyomdába a szerző harmadik verseskötete.

43 A sorozatban jelent meg első kötete például Juhász Katalinnak, Bolemant Lászlónak, Zalaba Zsuzsának, Polgár Anikónak, Öllös Editnek, Mizser Attilának, Fehér Krisztának, Szeles Annamáriának, Haraszti Ágnesnek és Haris Évának.

san hírt ad újabb tehetségek felbukkanásáról.⁴³ Ugyanez mondható el az Új Főnix Füzetekről is, melynek egyes újabb kötetei szintén elismerésben részesülnek (pl. Leck Gábor: *A vízvezeték-szerelő egy napja*, 2003). És ugyancsak hiba volna, ha a jövőből történő hatásösszefüggések alapján nem néznénk szembe e fejezet egy fontos – szintén a kontinuitást érintő – dilemmájával.

Természetesen a „szlovákiai magyar” líra periodizálhatóságáról van szó. Ha – mint kiindulópontként leszögeztük – ’89 nem tekinthető is líratörténeti korszakhatárnak, a szövegek egymást olvasó játékból rendre az derül ki, hogy a környéke értelmezhető akként. A ’86-tól ’93-ig terjedő időszak költészeti termése ugyanis olyan változások sorát teljesítette be és indította el, mely változások észlelése nélkül értelmezhetetlenek volnának a jelenben ható poétikai kérdésirányok. Amennyiben ezt a szűk évtizedet kitüntetetten kezeljük – s erre maga a líratörténet jogosít fel –, akkor meglehetősen összetett kép tárulhat elénk. Mert míg az ekkor kibontakozó látásmódok létrehozzák a maguk hivatkozási pontjait, kitermelik kánonmódosító alakzataikat és egyre inkább párbeszédképesnek bizonyulnak a magyarországi kontextusokkal (vagy részét képezik azoknak, még ha „onnan” kimaradnak is recepciós impulzusok), kanonizációjuk jóval később következik be, sőt részben elmarad. Az életművek fragmentarizálódása, az alkotások szelekciója, a küszöbhelyzet érzékelhetőségének utólagossága stb. azonban az irodalomtörténet természetes folyamatai közé tartoznak. Innen nézve tehát mindegy, hogy a *Próbaút* című antológia megjelenésének dátumát vagy ’93-at tekintjük-e a fordulat évének. Mert ami ezek után következett (s amiről e fejezet szólni kívánt), valójában az tette lehetővé, hogy az ezek „tájékán” keletkezett szövegeket visszamenőlegesen egy líratörténeti korszakváltás „dokumentumaiként” olvassuk. Olyan költészeti korszakváltás hírnökeiként, melyhez képest sem a múlt, sem a jövő nem gondolható el identikusként.

Mármost ha igaz, hogy mindaz, amire a költészet képes, viszonylagosíthatja a köréje szőtt ideológiai háló viszonyrendszerét, akkor

– ha óvatosan is – arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a líra további alakulása fogja majd befolyásolni, mennyiben tekinthetők méltányosnak az értelmezésére tett fenti javaslatok. Ha tehát a hagyománytörténés felülírja majd interpretációnk támpontjait, akkor – a „szlovákiai magyar” költészet tagozódásának pontosabb megértését illetően – alighanem ez jól van így.

DUSÍK ANIKÓ

3. A KIZÖKKENT IDŐ TAPASZTALATA.⁴⁴ A SZLOVÁKIAI MAGYAR PRÓZA

Az alcím állításának nincs valóságtartalma. Szlovákiai magyar próza – ha van – 1993. január elseje óta van. E dátum előtt csehszlovákiai volt ez a próza – ha volt. Eközben azonban mindig magyar volt s maradt, bár tudomást – az elit magyar próza tájain – nem mindig vettek róla. Ahány mondat – annyi probléma, és a generációk esetleges harca, a különféle *poszt* és *neo* irányzatokkal való kacérkodás még szóba sem került.

Kérdéses, mennyiben jogos 1989-hez kötni az irodalom kérdéseinek tárgyalását, s ilyen értelemben a fordulat évének tartani, hiszen az irodalom jelenségeinek a politikumhoz, a közéletéhez kötése sohasem túl szerencsés. Ha arra keresnénk választ, vajon *éppen* 1989-ben voltunk-e tanúi valamilyen, a XX. század végi magyar irodalmat is alakító, befolyásoló poétikai fordulatnak, paradigmaváltásnak, akkor a válasz egyértelmű NEM kell hogy legyen. 1989 csupán mankó, amely segítségünkre van/lehet, abban, hogy láthatóvá tegyük a zajló folyamatokat. Könnyelműség lenne azt állítani, hogy belátjuk a terepet, hiszen állandó a mozgás, s az irány is változik. S a szüntelenül átrendeződő sorok közé behelyezni mindazt, ami a Felvidéknek is nevezett terepen történik, talán lehetetlen, de semmiképpen nem felesleges próbálkozás, még akkor sem, ha a folyamatok és jelenségek rögzítésénél tovább nem kerülhetünk. Hiszen ami történik, az talán van, és ha elfogadjuk, hogy van vagy hogy lehet, akkor beszélni is tudunk róla.

Így megkerülhető a sokak számára érthetetlen, provokáló kérdés is, ti. van-e egyáltalán szlovákiai magyar irodalom. Mert ha a fentebb leírt *van/lehet* helyett a nincs bírna számunkra jelentéssel, felesleges lenne folytatni akár ezt az írást is. „Az esztétikának nincs szüksége a szlovákiai magyar irodalomra” – írja *Szlovákiai*

ai magyar irodalom: létezik-e vagy sem? című írásában Németh Zoltán (Németh 2005, 5).

3.1. A differenciálódás folyamata

A szlovákiai magyar próza nyelvi megformálása, megformáltsága – a nyelv esztétikája – azonban olyan jellegzetes megkülönböztető jegyeket képes felmutatni, amelyek – jobb híján mondjuk így: egzotikumuknál fogva – az elkülönülést, az érzékelhető és a nyelv által (is) megjelenülő másságot hangsúlyozzák (Grendel, Talamon, György Norbert...).

Ez a nyelv csak árnyalataiban más, de más, mert bár ugyanaz a hagyomány alakítja, végső formáját egy ugyan kényszerből elkülönülő, de mégis más nyelvi közegben kapja. Más a nyelvbe foglaltság állapota, némileg mások a kihívások és a felkínálkozó alternatívák. Az anyanyelven kívüli, az idegen nyelvvel és ezen keresztül az adott nyelv kultúrájával és irodalmával való kapcsolat tapasztalata alapvetően jellegzetes másságként tud megjelenni a szlovákiai magyar próza világában.

Ha úgy tesszük fel a kérdést, szüksége van-e a magyar irodalomnak, prózának erre a másságra, tud-e mit kezdeni vele, elindít-e, elindított-e valamilyen folyamatot, akkor a probléma már némileg más megvilágításba kerül, de az igen mint válaszlehetőség Závada Pál *Jadviga párnájában* mégiscsak tetten érhető. Az esztétikának talán mégis szüksége lehet a szlovákiai magyar irodalomra, de csak abban az esetben, ha az identitás megőrzésének az esztétikán kívüli kritériumai nem takarják el a horizontot.

A '90-es évek irodalma jellemzőjét/jellemzőit keresve jelenséggént mutathatunk rá a szlovákiai magyar irodalom/próza fokozatos, de erőteljes differenciálódási folyamatára, amely az identitásmegőrző szerep tudatos háttérbe szorításával a magyar próza fordulat elemeinek hangsúlyos tudomásulvétele mellett az esztétikai minőségre és a nyitottságra helyezte a hangsúlyt, ellentétben a korábbi időszak gyakran görcsös, az ideológia felhangjaitól sem

44 Az írás címét Sturm László *Szlovákiai, magyar, irodalom* című írásából vettem kölcsön (lásd: <http://kortarson-line.hu/0602/belső.html>)

mentes identitásmegőrzésével, identitáskeresésével.

A szlovákiai magyar próza azonban már korábban, 1989-et megelőzően is új szerephez jut a magyar irodalmi közegben – Grendel prózájának köszönhetően. A magyarországi recepció Grendelt az Esterházy nevével – is – fémjelzett prózaafordulat egyik képviselőjeként tartja számon, s ehhez mértén hangsúlyozza jelentőségét is. Vitathatatlanul Grendelnek köszönhető e próza szerepének és helyének újraértékelése. Az ő prózája és e próza magyarországi recepciója együtt eredményezték a szlovákiai magyar prózairodalom holtpontról való kibillenését, a perifériáról a központ felé történő kilendülését.

A Grendel-, valamint a 90-es évek elején megjelenő Farnbauer- és Talamon-szövegek mentén zajlik a szlovákiai magyar próza/irodalom addig soha nem tapasztalt differenciálódási folyamata. A Fábry kreálta kisebbségi irodalmi kánon, amely számára a megmaradás – korántsem esztétikai – kritériuma alapvető elvárás volt, nehezen küzdött meg a kisebbségben élő közösség azonosító jegyeit/elemeit feladó, háttérbe szorító vagy relativizáló szövegekkel.

A közéleti fórumok addig nem igazán ismert/létező polarizációja eredményeként (is) 1989 után megszűnt a szlovákiai magyar irodalmi közélet egyfórumúsága – a Madách mint A kiadó és az *Irodalmi Szemle* mint A lap (1972 óta az *Irodalmi Szemlé*t a Madách jelentette meg). Új fórumok jönnek létre, amelyeket a szándékos másság kritériumai – is – működtetnek. Az egyik legelső – de nem ezért a legizgalmasabb – a Kalligram mint kiadó és mint irodalmi lap (1991. április, 1992. június). Jelentősége megkerülhetetlen lenne már akkor is, ha a tiszavirág-életű vállalkozások egyike lenne, de a Kalligram – a szlovákiai és mára már a magyar irodalom számára is – a minőség, a nyitottság, az európai szellemiség megkerülhetetlen fóruma, közvetítője. A Kalligram felvállalta a szlovákiai magyar próza hagyományának sablonjai és elváráshorizontjai közé nem szorítható szerzők, művek megjelentetését, és a magyar irodalom, irodalmi közélet felé történő közvetítését is. A Kalligram prózaírói, élükön

természetesen Grendellel, aki ekkorra már értéket jelentő súllyal volt jelen a magyar irodalmi köztudatban is, minőségileg más befogadói közegben értékelődnek/értékelődhetnek.

A magyarországi recepcióval kapcsolatban Szirák Péter – mégis – a következőket írja: „A kontextusok különbségeinek »zárójelbe tétele« kétségkívül hozzájárult az egyetemes magyar irodalomnak mint szemléleti alpnak a helyreállításához. Ugyanakkor a kánon le- és felépítése körül kialakult versengésben a művek sajátos kiszolgáltatottságba kerültek. A különböző értelmezői körök vitája gyöngítette a másság érzékelésének képességét. Pedig annak, hogy Grendel műveit egy, a magyarországitól sok tekintetben eltérő elvárásrendszer hívta elő és értékelte (? – D. A. megj.), jó példái a műveiről rendezett pozsonyi kerekasztal-beszélgetések, és ezt jelzi trilógiájának (*Éleslövészet*, *Galeri*, *Áttételek*) szlovák fogadtatása is” (Szirák 1995, 79) – érzékeltetve, hogy a magyar próza paradigmaváltásához való kapcsolhatóság ellenére a grendeli próza mégis szignifikáns megkülönböztető jegyek hordozója. A határon túli, így a szlovákiai magyar próza magyarországi recepciójában tehát az azonosság és az elkülönülés mozzanata egyaránt szerephez kell hogy jusson egy torzításmentes befogadói magatartás kialakítása érdekében.

Ha akarjuk, 1989 (a '90-es évek irodalmi történéseinek jelölőjeként) mégis funkcionálhat, s a szlovákiai magyar irodalom, próza egy lehetséges újrendeződésének a kezdetét jelölheti. Bár ami ekkor történt, elsődlegesen politikai jelentőséggel bírt, de ez a változás az irodalom létének feltételeit alapvetően érintette. Az 1989 után alakuló szlovákiai magyar próza ugyanis a másság fogalmával írható körül a legbiztosabban. A megszólalás mássága, a nyelvi regiszterek bővülésének tapasztalata az 1989 utáni próza és a recepció közös élménye. Sokszínűség, többszólamúság, provokáció, az identitáskeresés újraértelmezése, a nyelv szerepének át- és felértékelődése, a működő kánon érvényességének és kritériumainak megkérdőjelezése egyaránt szerephez jut ebben a folyamatban. Évtizedes beidegződések és megszólalási módok kérdőjeleződnek meg, s így nem meglepő, hogy a szlovákiai magyar próza (iro-

dalom) önarcképének módosulása konfliktusokkal terhes.

A szlovákiai magyar prózán belül megfigyelhető változás jeleire a hazai – szlovákiai magyar – recepció is reagál, bár a kilencvenes évek elején megjelenő Farnbauer-, Győry- és Talamon-szövegek poétikai jellegzetességeit a már az ezeken a szövegeken is olvasóvá nevelődő, a kilencvenes évek második felében jelentkező, széles elméleti horizontot befogó individualisták (irodalomtörténészek, kritikusok) csapata fogalmazza meg meggyőző módon (Németh Zoltán, Benyovszky Krisztián, Keserű József...).

A '89 utáni szlovákiai magyar próza sajátága, hogy a generációs tengely mentén való rendeződés jelentősége háttérbe szorul, de ugyanekkor a poétikai jegyek azonosságát kereső besorolási kísérletek is leginkább a sokszínűséget tudják válaszként felkínálni. Grendel, Farnbauer, Talamon, Győry, az „elsőkötetes” Gazdag József szövegei a '89 utáni szlovákiai magyar prózában zajló változások reprezentánsai, ilyen értelmű egymásmellettiségük ugyanakkor e próza poétikai jellegzetességeinek meghatározását nehezíti. Leginkább abban az esetben, ha mindenáron a kimutatható közös elemek keresését tűznénk ki célként. Ilyen megközelítéssel talán valóban csak az elmúlt években is meg-megjelenő negyed- (esetleg ötöd)virágzás – sajnos semmitmondó és patetikus felhangoktól sem mentes – címkéjét ragaszthatnánk rá a szerzőkre. Az adott helyzetben egyértelmű, hogy a szlovákiai magyar irodalom s ezen belül a próza ki kell hogy következjen „történeti” olvasatának aktualizálását is.

3.1.1. Grendel Lajos

A „személyiség önértésének újraalapozása” (Szirák 1995, 47) Grendel Lajos prózájának egyik vállalható és termékenyítő kihívása, de Grendellel jelenik meg „a nyelvi játékot előtérbe vonó szövegszervezés” is (uo., 78). A Grendel-szövegekre mint a posztmodern prózafordulat szövegeire reagált a nyolcvanas évek recepciója: „Epikája olyan saját elbeszélésképletet teremtett, amely (...) szervesen képes továbbépít-

kezni a kisebbségi irodalom hagyományának beszédrendjéből” (Kulcsár Szabó 1994, 183).

Az 1989-ben megjelent *Szakításokat* követő *Thészeusz és a fekete özvegy* (1991), az *Einstein harangjai* (1992) és az *És eljön az Ő országa* (2003) című regényei az alakuló pálya politikai fordulat utáni – a kritika által nem mindig fenntartások nélkül értékelt – állomásai. Míg a *Szakításokkal* a „posztrealista nagyregény kísérlete”, a „nemzedéki vallomásossággal” ötvözni szándékozott „erkölcsi parabola” lehetősége villan fel (Szirák 1995, 101), a *Thészeusz...* mítoszparafrázis. „Ha úgy tekintjük a *Thészeusz és a fekete özvegy* szövegét, mint ami játékosan megidézi a mítoszi dimenziót és egyúttal fel is számolja az azzal való kommunikáció lehetőségeinek feltételeit, akkor a regényt egy olyan olvasathoz juttatjuk, amely elsősorban a kortársi horizont szűkösségére, a *jelen banalitására és káoszára* irányítja a figyelmet. Ez esetben a mítoszi viszonyítási pont érvényessége elenyészik, s így nem más olvasunk, mint egy önmagába záródó szerelmi és karriertörténetet, vagy némi jóindulattal, annak egy paródiáját” (Szirák 1995, 108).

Banalitás, káosz, dezillúzió, elbizonytalanodás adják azt a keretet, amelyben a kilencvenes évek grendeli prózája keresi a rosszkedv okát(?), értelmét(?).

A kelet-közép-európai rendszerváltás témája az *Einstein harangjai* és az *És eljön az Ő országa* című regényeiben domináns. Az *Einstein harangjaiban* kitüntetett szerepe van 1989 őszének. Mészáros nevű hőse az azonosulás, a kiemelkedés, a menekülés vágyának taszításai és vonzásai közötti élhető egyensúlyt keresi magánélete kicsinyes válságainak szorításában.

Míg az *Einstein harangjai* és az *És eljön az Ő országa* jellemzőiként az ad abszurdumig kikapkodott posztmodern fikcionalitásra utalhatalunk (Németh 2004, 69), az 1999-ben megjelent *Tömegsír* című regénye a referencialitás felerősödését mutatja. A 2001-ben megjelent *Nálunk, New Hontban*, majd a 2005-ben kiadott *Mátyás király New Hontban* című regényekkel trilógiává bővült szövegegyüttes kapcsán jogosan merül fel egy pályakorrekció lehetősége. „A referencialitást az a tény erősíti

fel a legnagyobb mértékben, hogy az említett (...) regény(ek – D. A. megj.) egy új, realistának, neorealistának vagy minimalistának nevezhető nyelven szólalnak meg. (...) A regionalizmus a *Tömegsírban* és a *Nálunk, New Hontban* (és a *Mátyás király New Hontban* – D. A. megj.) című regényekben nem sajátos koloritként működik, hanem mint a lét lehetséges alapja, minden tapasztalat kiindulópontja, a történelem lecsapódásának területeként” (Németh uo.). Megjegyzendő, hogy Grendel prózájában a szlovákiai magyar közegnek (és a múltnak) mindig is volt jelentésképző szerepe (Németh uo. és Szirák 97.).

A Grendelre jellemző módon szövevényes férfi-nő kapcsolatnak a *Tömegsír* szövegterében is súlya van. Az elbeszélő pozsonyi értelmiségi, aki végül beleolvad a t.-i társaságba, úgy rendeli alá magát a cinkosság vállalását szelíd erőszakkal kikövetelő vidéki közösségnek, ahogy annak idején Andrea nevű unokatestvérének szolgáltatta ki magát. A regényben fontos szerep jut a játékos metaforák mögé bújtatott szexualitásnak, akárcsak a rítussá magasztosított evésnek és a történelem szerepe relativizálásának (mindegy, ki fekszik a tömegsírban, úgy kell megkonstruálni a róla szóló történetet, hogy az T. számára a legelőnyösebb legyen).

T. viszonyítási pontjaként jelenik meg a regényben New Hont, mint a haza és a nagyvilág közötti választóvonal helye. „A vonatok vagy New Hontba mennek, vagy New Hontból jönnek. New Hontot azért nevezzük magunk között New Hontnak, mert bár az is csak falu, ámde T.-hez képest szinte New York. A t.-iek ma is úgy tartják, hogy New Honton túl kezdődik a nagyvilág, ami New Honton innen van, az a haza” (157.). A New Hont–New York párhuzam iróniája, jelentésalakító szerepe a regényt lezáró részben rögzül. Galambosék Marikája New Honton, Ipolyságon, Párkányon, Pozsonyon és Bécsen keresztül New Yorkba készül. „És New Yorkból hová utazik? – Sehová – mondta a Galambosék Marikája. New Yorkból már nem érdemes tovább utazni” (159.).

A t.-iek horizontjaként megképzett New Hont Grendel 2001-ben megjelent *Nálunk,*

New Hontban című regényének színtere. Idő: a kommunista rendszer bukása után. A feladat: nagyon kényes – „ki kellene találnom New Hont eszméjét” (16.). (Az *Éleslövészet* bevillanása az olvasó tudatába nem a véletlen műve!) A szereplők: Kálmán bácsi, a nyugdíjas ügyvéd, a város történetének ismerője, McLaci, az étteremtulajdonos, aki mert szlovák iskolába járt, egy nyelven sem ír rendesen, a hatalmas természetű Iván, aki mint tizenhárom társa, kilenc hónappal az oroszok bevonulása után született, Bárány Pista, a szobrász, Borbála, a pökhöndi özvegyasszony, Iván szerelme és a város eszméjét kereső – s ettől mélabússá váló, majd szanatóriumi kezelésre szoruló – polgármester.

A *Nálunk, New Hontban* szövege megidézi a szlovákiai magyarok történetét, ugyanakkor a hagyományosan történelemalakító jelentőségűnek tartott események az ironia zárójelei között relativizálódnak (1919 és a csehek bevonulása, 1938, 1944, a világháború, a magyarok ki- és az oroszok bevonulása, a magyar nyelv használatának hatósági szabályozása, 1968 és 1989). Átok ül New Honton – mondja Kálmán bácsi temetésén Bárány Pista –, „mert itt sohasem fejeződnek be a történetek, itt mielőtt véget érhetne valami, már kezdődik előlről” (167.).

A regényen belül három szerkezeti egység különül el, három elbeszélői pozíció/szerep körvonalazódik (Kálmán bácsi, Bárány Pista, a Fiatal Munkatárs), és három idősík feltételezhető (1944–54 között, a hatvanas évek – 1968-ig, és a kilencvenes évek eleje). Kálmán bácsi halálával a Fiatal Munkatárs számára látszólag lehetőség nyílik a továbblépésre, a várostól való elszakadásra. Ezzel az illúzióval Grendel majd a trilógia záródarabjában számol le.

A *Mátyás király New Hontban* (2005) már a címben is utal a történelem megidézhetőségének és jelentésalakító szerepének viszonylagosságára. A beavatott olvasó talán még emlékezhet rá, hogy Kálmán bácsi (az előző regényben) a városi önkormányzat tagjai között kialakult szoborvitában Mátyás király megörökítését javasolta. De ez a Mátyás nem az a Mátyás. Ez a Mátyás Király elvtárs, az egykori párttitkár, a város valamikori ura. Jövője csak a múlt

újraélesztésével lehetne, ezért mikor reményeiben végleg csalódik, múltat alkot magának, s talán hogy ez a múlt elfogadható legyen, egy reggel Mátyás királyként ébred, mert csak „a lényeg a lényeges” (126.) – bár New Hontban épp ez a lényeg veszett el.

A regény a tartalom, az „eszme” megtalálásának reményével való végső leszámolás. New Hont a mindent és mindenkit elnyelő semmi. Lakói nem a sorssal dacolnak, csak a körülményekkel viaskodnak, s hiába próbálnak menekülni New Hontból „az állandósult ideiglenesség” érzése akkor is velük marad: „Schiller Mihály örülni nem tudott neki, de lassan megtanulta elfogadni” (194.).

3.1.2. Farnbauer Gábor

„A Létezés Semmi”- írja Farnbauer Gábor 1992-ben megjelent, *Az ibolya illata* című regényében (165.). A gondolatregénynek is nevezett próza a szlovákiai magyar irodalom legtagabb értelmezési horizontot felkínáló szövege. A hagyományos olvasói beidegződések az „ibolya-regény” olvasásához nem nyújtanak segítséget, hiszen teljesen hiányzik a cselekmény, és nehéz vagy mondjuk lehetetlen közvetíthető stratégiát kialakítani. Fogódzóként Esterházy *Termelési-regényének* „jegyzetapparátusa” olvasásakor kialakított eljárásaink lehetnek talán segítségünkre. „Olyan Totális Könyvet tartunk a kezünkben, amelyet nem lehet kiolvasni” – írja Benyovszky Krisztián, aki a naplóolvasási szokások felől közelít a szöveghez, azzal érvelve, hogy „az olvasónapló poétikája fontos műfajalakító tényezője a műnek” (Benyovszky 2004, 70).

Az olvasást nehezítő tényező a mű – a szépirodalmi alkotásokra ily mértékben nem általában jellemző – „fogalmisága”. A *Fantazmák 41* címet viselő tartalomjegyzék több száz fogalmat tüntet fel a hozzájuk rendelt oldalszámokkal: Ábrahámtól az azonosságig, Bacontól a büszkeségig, Cage-től a csodálkozásig, Dalitól Duchamp-ig... Weörestől Woody Allenig, hogy a Z-nél Zénónnal záródjon. Az algoritmusok és a kvantummechanika ugyanolyan természetes-séggel jelennek meg a szövegben, mint az una-

lom vagy a varázs: „És a varázs továbbtűnik *mielelőtt*, de ez a lét” (47.).

A mű poétikai jellegzetességeit vizsgálva a posztmodern és modern szövegalkító mechanizmusok közötti határok esetlegességének kérdései is felmerülnek. „Az ibolya illata elbeszélője kimondottan is az Én, a szubjektum szétírására törekszik azzal, hogy megpróbálja történetéből kiküszöbölni a »valós« szereplőket, s helyettük a gondolatot (a gondolatokat) teszi meg főhőssévé” (Beke 2004, 81).

3.1.3. Talamon Alfonz

Az 1989 utáni szlovákiai magyar irodalom figyelemreméltó teljesítménye Talamon Alfonz prózája. Az 1988-ban *A képzelet szertartásaival* indult pályája kiteljesedése az 1992-es *Gályák Imbrium tengerén*, az 1995-ös *Az álomkereskedő utazásai*, majd a már posztumusz kötetként megjelent *Samuel Borkopf: Barátaimnak egy Trianon előtti kocsmából* (1998). Talamon művein a mikszáthi anekdota, a karkai szorongás és a márquezi mágikus realizmus hatása egyaránt érezhető. Összetéveszthetetlen jellegzetessége a barokkot (és/vagy Eötvös Józsefet is) idéző talamoni hosszúmondat vagy körmondat.

Az anekdota mítosz irányába történő tágitására a *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából* című (befejezetlen) regény utószavában Grendel hívja fel a figyelmet. Ezért némileg meglepő, de mindenképpen végiggondolásra érdemes a Talamonról monográfiát író Németh Zoltán felvetése, aki épp az utószóban megjelenő „elszólásra” hivatkozva a regénnyel kapcsolatban a referenciális olvasat (generációs referencialitás) lehetőségét is felveti. „Grendel a regény utószavában az egyik szereplőről, Pepik Zefsteinről mint parlamenti képviselőről értekezett, míg a regényben Pepik Zefstein mint a Dioseker Oekonomie cukorgyár képviselője jelenik meg. A referenciális olvasat birtokában lévő értelmezők rögtön tudták: bizonyos értelemben Grendel nem tévedett, hanem afféle szuperolvasóként viselkedett (...), többtinformációt adott” (Németh 2004, 71).

Samuel Borkopf Talamon Alfonz magára maradt alteregója, aki élete barátokkal népes

szakaszára emlékezik, arra az időre, mikor Schön Attila, Pepík Zefstein, Herr Vincenzó, Stofek Tamás és Béla von Goffa rendszeresen találkoztak barátjuk, a zsidó (s ez a zsidóság hangsúlyozottan van jelen) Samuel Borkopf reb Marmonstein Matesztől (Ólov hasolom) örökölt kocsmájában.

Talamon borkopfi világa a szlovákiai magyar irodalom egy sajátos kísérletét is életre hívta. Béla von Goffa (Hajtmán Béla) könyvének (*Szivarfüstben*, 2003) címzettje Borkopf. Goffa prózájának nyelvi világa is Borkopft idézi, s a Borkopfféval látszólag identikus közegben helyezi el saját szövegverzióját. Goffa/ Hajtmán szövege a kiemelt, generációs szuperolvasó pozíciójából induló referenciális olvasat felől nyerhet jelentőséget s járulhat hozzá Borkopf/Talamon szövegének interpretációjához.

3.1.4. Győry Attila

Győry Attila az 1989 utáni szlovákiai magyar irodalom köznyelvi értelemben legprovokatívabb szerzője. A punkok világának megjelenítése és prózanyelvének trágársága/obszcenitása hatásosan hívták fel rá a figyelmet. Első kötete az 1992-ben megjelent *Vércsapolás* (novelláskötet), 1993-ban jelenik meg a *Kitörés*⁴⁵ (regény), 1995-ben *Az utolsó légy* (ugyancsak novelláskötet), majd az *Ütközés* (1997) című regény, amelynek a város a színtere. Ellentétben korábbi prózája hőseivel, akik a külső szemlélő számára deviánsnak tűnhettek, tetteiknek mégis cél felé irányuló belső dinamikája és energiatöltete volt (a *Kitörés* Sünéje és Zsanija, akik „csak úgy” fogják magukat és beutazzák Nyugat-Európát), az *Ütközés* – már jól szituált – szereplői „csak úgy”, mert buli van, és koka-in – kiesnek az erkélyről.

Győry szereplőinek, világának szélsőségeit a csömör elől való menekülés lehetőségeinek keresése felől is olvashatjuk.

2002-ben megjelent, eddig utolsó regénye, a *Kerékkutya* színtere a mai Pozsony. Szereplői

harminc körüli értelmiségiek, akik a marihuána, az alkohol és a szex mértéktelen habzsolásával akarják kitölteni az életeiket uraló ürességet. Simon (lecsúszott dramaturg, aki írónak képzelet magát – érzelmi idióta, pedofil hajlamú szexőrült), Barbara (a színésznő, Simon szeretője), Rehák (fotós, a felszarvazott férj) és Mirko (szerb emigráns, kávéház-tulajdonos) vakon bolyonganak, míg Barbarát meg nem öli Rehák, a tökéletesség megszállottja.

A *Kerékkutya*ra (akárcsak a többi Győry-szövegre) jellemző a szereplők ösztönéletének részletező bemutatása. A főhős, Simon egy csecsemő infantilitásával rombol, feltartóztathatatlannul, megállíthatatlannul. Cinizmusa a katalizátor, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a környezetét benépesítő – kezdetben papírizú – figurák érző, szenvedő emberekké váljanak.

Győry szövegeire általában nem jellemző az egy valamiféle poétikai megkonstruáltságot elváró kényszernek való megfelelés szándéka. Történetmondása, cselekményvezetése dinamikus, ugyanakkor szövegeinek gyakori jellemzője a reális és irreális közötti határ természetesen ható, mintegy magától értetődő hiánya (a kábítószer különböző fajtái és az alkohol Győry prózája szereplőinek gyakori kísérője). A *Kerékkutya*ban is így és ezért férnek jól meg a szavakat zabáló mrüdök Simonék történetével, a Központi Léghajó Leszállópálya, a szárnyas emberek, a római harci gálya...

3.1.5. Archleb Levicky Dániel

A sokkolás a szándéka Archleb Levicky Dániel *Aua és Atua* című regényének is (2002). Tárgyilagos embertelenség és gusztustalan brutalitás jellemzi ezt a kirekesztettség és a kirekesztés manifestumaként is olvasható prózát, melynek teremtményei véres következetességgel akarják a maguk képére formálni a világot, és közben – a vérengzés mellett – némi premier plános moralizálással is kábítják az olvasót: „Eljött az ideje, hogy végérvényesen lerázzuk

45 A *Kitörés* az 1989-hez köthető fordulatról közvetít „érvényes jelentést” kelet és nyugat egymás ellenében történő ki-játszásával (Németh 2004, 331): *Szubbkultúra és európaiság. Uő: A széttartás alakzatai*, 331).

magunkról a pénzéhes fehér ember uralmát” (61.). Archleb figuráinak új vallása a Természet: a Természet Anyja nevében akarják leállítani és elemeire szedni a civilizáció gépezetét. „Az Atua az emberről szóló tradicionális beszédmód meghaladására tesz kísérletet (...) Szembeszegül azzal az antropológiai axiómával, mely az ember feladatát a világ humanizálásában látja” (Keserű 2004, 236).

Az utóbbi néhány évben a szlovákiai magyar próza megfiatalodását tapasztalhatjuk. A kanonizáció és a generációs fellépés, a poétikai eljárások azonossága/mássága rögzítésének szándéka nélkül a folyamatosan alakuló – fiatal – prózatörténet néhány, a recepció érdeklődésére joggal számító alkotója/műve: Gazdag József *Kilátás az ezüstoffenyőkre* című novelláskötete (2004), György Norbert *Klára* című regénye (2004), Bárczi Zsófia *A keselyű hava* című novelláskötete (2003), N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* című regénye (2005). A kánonba való „beolvashatóságuk” lehetősége adott, s most úgy tűnik, a szlovákiai magyar (Szlovákiában magyar) próza/irodalom jövője általuk – is – körvonalazódik. De hogy melyikük hogyan fog élni a most adottnak tűnő lehetőséggel, milyen módon vesz részt a próza jövőjének alakításában, hogy „kísérő” lesz-e, vagy irányt adó – ennek eldöntése a holnap feladata.

POLGÁR ANIKÓ

4. MŰFORDÍTÁS-IRODALOM

4.1. Kiindulási pontok

A (cseh-)szlovákiai magyar műfordítás mint elméleti kategória meghatározása és a megfelelő műfordítás-történet megírása alapján véve kétséges vállalkozás, s a problematika mint olyan a (cseh-)szlovákiai magyar irodalom létéről-nemlétéről folyó disputa részét képezheti. Jelen írás ebből kifolyólag nem kíván teljes történeti-bibliografikus áttekintést nyújtani, fő céljának a problémafelvetést és az esetleges lehetséges kutatási irányok felvázolását tartja.

A műfordítás-kutatás nyelvi és időbeli paraméterekhez egyaránt igazodik: lokális vagy regionális szempontok társítása ezekhez a paraméterekhez aligha tűnhet célravezetőnek. A kutatás nyelvi differenciálása az általános műfordítás-elméleti szempontokon kívül speciálisakat is felvet: ezt a differenciáltságot a magyar célnyelvi szövegek esetében a forrásnyelvi különbözőségek határozzák meg, ebből kifolyólag pl. a latinból, franciából, németből stb. készült műfordításoknak egyedi értékelési szempontjai alakultak ki. A nyelvi szempont mellett vagy azzal kombinálva működtethetők az időbeli kategóriák, vizsgálhatunk egy-egy korszak fordítaseszménye, jellegzetes fordítói eljárásai (pl. a klasszicista fordítaseszmény vagy a francia–magyar műfordítás a 20. században). A műfordítás-történet kutatása azonban elsősorban az irodalomtörténeti vizsgálódásokhoz igazodik, s magába foglalja az egyes szerzői-műfordítói életművek elemzését.

A (cseh-)szlovákiai magyar műfordítás kutatása is csupán a vázolt paraméterek mentén képzelhető el. Egy vizsgálati szempont lehet az 1989-től napjainkig tartó időszak fordítaseszménye, a megváltozott intézményrendszer viszonya a fordításhoz – ugyanakkor természetes, hogy ezek a kutatások sem szűkíthetők le regionálisan, csupán a magyar műfordítás-történet egészében nyernek értelmet. Ha nem időbeli, hanem nyelvi kategóriákban gondolkodunk, akkor vizsgálható a szlovák és a cseh iro-

dalom magyarra fordítása, egy ilyen vizsgálódás azonban szükségszerűen túlnő a hazai intézményrendszerek és a hazai irodalom keretein. A harmadik, általam legfontosabbnak tartott szempontot követve a hazai irodalom felől közelíthetjük meg a problematikát, s azt vizsgálhatjuk, milyen szerepet játszik íróink-költőink munkásságában a műfordítás.

4.2. Előzmények

Mindhárom említett szempont összefüggésbe hozható a hazai intézményrendszerrel (könyvkiadók, folyóiratok, írószövetség). 1989 előtt a szlovák és cseh irodalom fordításának a dominanciája a jellemző, a Madách Kiadó kiadói koncepciójában e tekintetben majdhogynem kizárólagosság mutatkozik (Mayer 1989, 482–489). Az ún. „közös könyvkiadási egyezmény” alapján a Madách Kiadó magyarországi kiadókkal működött együtt, mindemellett a hazai és magyarországi fordítók közös munkájával kapcsolatban Tözsér Árpád úgy nyilatkozott, hogy „prózaforldítóink nem versenyezhetek a pestiekkel (egyet-kettőt, pl. Mayer Juditot, Czagány Erzsébetet leszámítva). A magyarországi költőfordítókkal azonban ugyanolyan bajok voltak, mint a hazaiakkal” (Tözsér 2006, 109). A központilag szervezett fordítói gyakorlat tehát nemcsak párhuzamos, hanem egybe is fonódik azzal a magyarországi tendenciával, melyet Orbán Ottó „iparrá terebélyesedett nagyüzemi műfordítás”-nak nevez (Orbán 1998, 419).

4.3. Az 1989 utáni paradigmaváltás

1989 után a hazai fordításkiadás is többközpontúvá válik, s ez egyrészt nagyobb nyelvi differenciálódáshoz vezet, másrészt a (cseh-)szlovákiai magyar irodalom mint esztétikai kategória megingásából kifolyólag az egyetemes magyar irodalmi diskurzus részeként lehet csak elképzelni a műfordítást. A (cseh)szlovák–magyar műfordítás hídszerepének elméletét fölváltotta a kultúráközvetítés általános szemlélete. A fordításkiadás megszabadult az ideológiai koloncoktól, ugyanakkor a műfordítói elvek

heterogénebbé váltak. Műfordítói iskolák, műhelyek nem alakultak ki, az egyes műfordítók ugyanis a magyarországi műhelyekhez igazodtak. A provinciális jellegű korlátokat legcéltartóbban a Kalligram Kiadó rombolta le, hiszen kiadói programjába illesztette számos világirodalmi nagyság magyar megjelentetését, valamint a magyar irodalom remekeinek szlovák tolmácsolását. Ez a tendencia a leglátványosabban olyan kardinális jelentőségű könyvsorozatokban nyilvánul meg, mint pl. a Földényi F. László gondozásában megjelenő Musil-életműsorozat (Tandori Dezső, Bán Zoltán András, Györfly Miklós stb. fordításában), a Pályi András, Eörsi István, Spiró György, Körner Gábor fordításában megjelenő Gombrowicz-életműsorozat, a Kagyló Könyvek (David T. Doris, Bob Grumman stb.), a Visegrád Könyvek (Bohumil Hrabal, Tadeusz Konwicki, Dominik Tatarka stb.). A kiadó programszerűen vállalta fel az amerikai (Djuna Barnes, F. Scott Fitzgerald, Tom Robbins, Raymond Carver stb.), cseh (Jaroslav Durych, Jáchym Topol, Ludvík Vaculík, Miloš Urban, Patrik Ouředník stb.), szlovák (lásd alább), osztrák (Arthur Schnitzler, Hermann Broch) széppróza megjelentetését. A többi hazai kiadónak nem tartozik a profiljába a világirodalmi orientáció, csak esetlegesen jelentet meg műfordításköteteket, ezek közül csak példaként említenék néhányat: a Nap Kiadónál jelent meg Tözsér Árpád *Mintha erdei állat volna és angyal* (2002) című fordításantológiája, valamint a spanyol nyelvű argentin író, Pablo Urbányi művei (pl. *Silver*; ford. Dobos Éva, 2004), az AB-ART Kiadónál az *Illatos kenőcsök háza* című középkori költészeti antológia (ford. Csehy Zoltán és Polgár Anikó, 2000) és Czesław Miłosz *Ahogyl elkészül a világ* című kötete Gömöri György fordításában (2001).

Irodalmi lapjaink közül különösen a *Kalligram* vállalta fel határozottan a legkülönbözőbb nyelvekből készült műfordítás-irodalom megjelentetését. Ez több tematikus számban is demonstrálódott: szlovák számok egy időben rendszeresen jelentek meg (1994/5, 1995/2, 1996/3, 1997/3, 1998/6, 1999/5), ezenkívül külön finn szám (1998/10), portugál szám

(2000/6) és műfordítás-elméleti szám (2000/11) is napvilágot látott. Mind az *Irodalmi Szemle*, mind a *Szörös Kő* jelentet meg műfordításokat is, ilyen jellegű tematikus számaik azonban nincsenek.

Hazai kifejezetten műfordítói díj mindössze egy van, a fordítói Madách-díj (a Szlovák Irodalmi Alap díja), mely csak szlovákból (korábban csehből is) magyarra készült, hazai fordító által, hazai kiadónál megjelentetett műfordításkötetekre adható. 1989 óta ebben a díjban részesültek: Hubik István, Nóta János, Koncsol László, Mayer Judit, Hizsnyai Tóth Ildikó (két-szer), Zeman László és F. Kovács Piroska. A díjosztás szempontjai összefüggésbe hozhatók azzal az általános nézetrel, mely szerint az ún. „csehszlovákiai magyar fordítás” (a fogalomhasználatlalt kapcsolatban pl. Hubik, 1981) egyenlő a szlovákból és csehből készült fordításokkal. A szlovák fordítás tekintetében 1989 után a kortárs szlovák próza dominanciája a jellemző, a klasszikus szlovák irodalom iránti fordítói érdeklődésnek kevés jele mutatkozik (pl. Dominik Tatarka: *Agónia*, ford. Brogyányi Judit, F. Kovács Piroska, Forgács Ildikó, Koncsol László, Kalligram, 1997). A kortárs szlovák prózafordítások közül kiemelkednek Mayer Judit alapos és műves tolmácsolásai (Julius Balczó: *A hatyúnyakú hegedű*, Hubik Istvánnal, Madách, 1991 és Pavel Vilikovský: *Az élet örökzöld hátsólova*, Kalligram, 1999), F. Kovács Piroska igényes magyarításai (Dušan Šimko: *Esterházy lakája*, Kalligram, 2002 és uő: *Kassai maraton*, Kalligram, 2004), Hizsnyai Tóth Ildikó invenciózus munkái (Peter Pišťanek: *Különcök*, Kalligram, 1999 és Pavel Vilikovský: *Az utolsó pompeji ló*, Kalligram, 2002), valamint Görözdí Judit magas színvonalú fordítása (Alta Vášová: *Szorításban*, Kalligram, 1999). A szlovák költészet iránti fordítói érdeklődés kisebb, főként folyóiratközlésekre korlátozódik. Természetesen a szlovák irodalom magyar recepciója sem szorítható országhatárok közé, ezt tanúsítja például a *Jelenkor* Rombold-száma (2003/11) és a *Magyar Napló* szlovák összeállításai (1999/5, 2004/10). A szlovák irodalom fordításával kapcsolatban vizsgálat tárgyát képezheti, hogy „mennyiben

és miképpen érintkezik egymással a csehszlovákiai magyar irodalom és a szlovák irodalom a mind mennyiségileg, mind minőségileg jelentős fordítások által, miközben a folyamatot továbbgondolhatjuk mint közvetítést az egyetemes magyar irodalom felé” (Zeman 1990, 308).

Esztétikai szempontból különösen figyelemreméltóak azok a műfordítások, amelyek az alkotói életművek részeivé váltak, s nem pusztán egy kiadói projekt megvalósulásai. Ezek közül elsősorban Tözsér Árpád *Mintha erdei állat volna és angyal* (Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2002) című műfordítás-antológiáját kell kiemelnünk, mely svéd, lengyel, cseh és szlovák költők műveinek fordítását tartalmazza. Tözsér antológiája nemcsak határozottan megszerkesztett versgyűjtemény, mely a közép-európaiság mint szellemi horizont ötvözetét hozta létre Hamvas Béla ezotrizmusával, hanem saját költészetének integráns része, mely nyelveken átívelő folyamatok párbeszédet folytat a kiválasztott művekkel, ezért joggal nevezhető „gondolkodói-irodalomteoretikusi lírai manifestum”-nak (Csehy 2003, 113). A Tözsér-életmű meghatározó elemei a költő Holanfordításai, különösen az *Éjszaka Hamlettel* című poéma (Kalligram, Pozsony, 2000), mely „a nőben, vagy a lét feminin – halálközeli közegeben, az éjszakában utat törő férfiprincipiumnak” (Polgár 2003, 128), Hamletnek az esztétől hajnalig tartó versidőben megvalósuló létbe lépését meséli el. Tözsér pusztá leképezés helyett újrateremti a poéma sokrétegűségét, képes megszólaltatni a szövegbe beledolgozott hatalmas világirodalmi utalásrendszer egymástól gyakran radikálisan eltérő szólamait. Ugyanígy autentikusan sikerült megragadnia „a város nyers szociologikumának és csaknem trágár testiségének” (Tözsér 2006, 111) hrabali beszédmódját (Bohumil Hrabal: *Színnyomatok*, Kalligram, 2006). Tóth László költői gyakorlatának is integráns része a műfordítás, *Hármaskönyv* (Kalligram, 1994) című verskötetének szerkezetei egységébe (a hármasszerkezetű könyv közepébe) beépítette Ján Ondruš *Epeállapotban* című poémájának fordítását. Költés és fordítás kölcsönhatását az is igazolja, hogy Tóth „újra és újra felbukkanó mottói és

szövegidézetek közé, a versek anyagába teljes természetességgel fonja bele szlovák és cseh költők sorait, Vladimír Holanéit például többször is; hogy *Az »itt« és az »ott«* című költeményében nem lábjegyzetként, hanem a mondanó folyamába iktatja Tadeusz Śliwiak krakkói költő tíz lengyel sorát” (Fodor 1994, 96). Tóth László fordítóként és szerkesztőként jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a cseh költészet magyar recepciója kövesse a cseh irodalomban zajló rendszerváltás utáni rekanonizációs folyamatokat. Ezt tanúsítja például az *Akhilleusz és a teknőc* című, Vörös Istvánnal együtt összeállított antológia (JAK–Jelenkor, Bp.–Pécs, 1996), valamint Miroslav Holub válogatott verseinek kiadása (*Interferon, avagy a színházról*, Vörös Istvánnal, Orpheusz Kiadó, 1997). Tóth fordítói leleményét tükrözik a szusszanásnyi esszéknek, lélegzetvételnyi regényeknek nevezett Lec-aforizmak átültetései is (Stanislav Jerzy Lec: *Férsületlen gondolatok*, Ister, Bp., 2000). Csehy Zoltán az antik és humanista költészet fordítójaként többek közt Beccadelli, Sztraton, Martialis és Petrarca műveit tolmácsolta. *Hárman az ágyban* című (Kalligram, Pozsony, 2000), görög és latin erotikus verseket tartalmazó antológiájáról Pályi András úgy vélekedik, hogy az a keresztény nekrofilával és a szexualitás sátáni dimenzióként való értelmezésével szemben az antik érzékiség rejtett értékeinek és a pogány életörömeinek a felmutatása, sajátunkként való felismerése (Pályi, 2000, 14). Kőrözs Imre szerint „Csehy kötetét lapozgatva gyakran érezni úgy, mintha abban az áporodott, homályos odúban, ahol az utóbbi húsz vagy még több évben az antik versek fordításai készültek, valaki feltépett volna egy ablakot” (Kőrözs, 2004, 1424). Csehy mint műfordító saját nyilatkozata szerint folyamatos szerepzavarodottságban él, egyszerre akarja belakni mások szövegét, és egyszerre szenved attól, hogy rendre csak a saját szövegeiben tud létszerűen mozogni. (Németh 2005, 176).

Noha jobbra csak alkalmi jelleggel, de kimagasló esztétikai értéket hordozó műfordításokat jelentetett meg főként folyóiratokban és antológiákban pl. Bettess István (Egon Bondy,

Peter Šulej), Farnbauer Gábor (Miroslav Holub), Hizsnyai Zoltán (Jaroslav Seifert, Ľubomír Feldek), Juhász Katalin (Seamus Heaney, Katherine Coles, Liz Lochhead, Harold Pinter), Macsovszky Péter (Samuel Beckett), Monoslóy Dezső (Ingeborg Teuffenbach, Kamil Zbruz), Németh Zoltán (Jáchym Topol, Franz Josef Czernin, Ilse Kilic), Péntes Tímea (Ödön von Horváth, Elfride Jelinek) vagy Végh Zsoldos Péter (Nicolás Guillén, Herberto Padilla, Pedro Tamen, E. E. Cummings).

A három vizsgálati szempont felvázolása és a felsorolt példák is azt igazolják, hogy a behatóbb vizsgálatoknak összmagyar viszonylatban, egy-egy nyelvi univerzumon, hatástörténeti diskurzuson, irodalmi irányzaton belül kell majd megtörténniük, s így bizonyára a kiinduló terminológiai bizonytalanság is feloldható lenne.

KOCUR LÁSZLÓ

5. MESELELTÁR KÉRDŐJELEKKEL

5.1. Leltárelőzetes

Aki hasonló jellegű összegző írás elkészítésére vállalkozik, csupán azzal a ténnyel vigasztalódhat, hogy a lexikonok szócikkeinek szerzői még nála is szorultabb helyzetben vannak. A következő oldalakon az elmúlt bő másfél évtized hazai gyermekirodalmának értékelésére vállalkozunk. Monográfiányi feladat, ezért értekezésünket rövid „hiánylistával” kezdjük.

A gyermekirodalom a magyarországi helyzethez hasonlóan a marginális irodalom státusában van, s messze nem kap annyi figyelmet, mint a „felnőtt” irodalom, bár az utóbbi időben ez a tendencia változni látszik. Jelzésértékűnek tekinthető azonban az, hogy összefoglaló munka először 2002-ben jelent meg e témában, **Kozsár Zsuzsanna** tollából, *Meseirodalmunk fája* (Kozsár, 2002) címmel, előtte csupán egy-egy kötetet tárgyaló bírálatok születtek, a jelenségeket általánosságaiiban vizsgáló tanulmányok alig. **Szeberényi Zoltán** 1988-ban megjelent főiskolai jegyzete (Szeberényi 1988) meglehetősen szűk körben maradt. Meg kell említenünk a *Szörös Kő* 1999/1 számának *Irodalom & gyermek* című tematikus összeállítását, legalább két okból: hasonló ankétot utoljára 1984-ben rendeztek; ettől a lapszámtól kezdve követhetjük nyomon Kozsár Zsuzsanna kéziratának alakulását. Kozsár kötete, mely a XX. sz. utolsó évtizede prózai mesetermését dolgozza fel, a regiszterkeverő beszédmódnak olyan formáját valósítja meg, mint a XX. sz. első felének eszészista kritikusai: megszólalásmódja nyelvi modalitásában is közelít a tárgyalt szövegekhez, a mesékhez. A kötet úttörő mivoltánál fogva önálló, terjedelmes elemzést igényelne, eredményből és hibáiból egyaránt sokat tanulhatnának azok, akik hasonló vállalkozásba fognak, hibáit pedig javítani lehetne egy esetleges második kiadásban.

Ebben az írásban az 1990 óta kiadott prózai mesekönyvekkel foglalkozunk, elég sokkal, de nem minddel. Választásunkat az indokolja,

hogy dolgozatunkat terjedelmi korlátok kötik, s gyerekkönyvtárból jóval több látott napvilágot az elmúlt évtizedben, így ezek elemzése lényegesen nagyobb terjedelmet igényelne. Elemzésünkben hangsúlyos a bemutató szándék, de természetesen az értékelő mozzanat sem szoríthatott a háttérbe. Az alábbiakban vizsgáljuk Kozsár Zsuzsanna két gyermekkötetét is (ezt ő természetesen nem tehetette meg). Úgy gondoljuk, átfogó, reprezentatívnak mondható meseantológia hazai szerzők tollából egyelőre nem született, így munkánkban nem foglalkozunk antológiákkal, melyek közül a legátfogóbb talán a *Mesevarázs* című, mely Szőke József, Kovács Magda, B. Kovács István, Vajkai Miklós, Z. Németh István, Soóky László, Kövesdi Károly, Tóth László, Fülöp Antal, Batta György, Tóth Elemér, Kulcsár Ferenc, Gyüre Lajos, Varga Imre, Máté László, Moyzes Ilona, Barak László meséit tartalmazza. Csak eredeti művekkel foglalkozunk, nem érintjük a fordításokat és gyűjtéseket sem, melyek ugyancsak szép számban láttak napvilágot. Lássuk tehát a műveket (szerzőik szerinti ábécérendben)!

5.2. Mesekönyvek

Hogy **Balázsy Géza** kiváló illusztrátor, ez, úgy gondoljuk, vitán felül áll, számos (mese)könyv bizonyítja. *A Nagyverdőben* (2000, 2006 – 2. kiadás) című könyvével azt is megmutatta, hogy meseírónak sem utolsó, bár a kötet hagy maga után kívánnivalókat. A Nagyverdő lakói mind jók, segítőkészek, szolidárisak. Nem jellemek, hanem azonos tulajdonságokkal felruházott különböző nevű figurák. Zavaró a negatív pólus hiánya, túlidealizálttá lesz általa a történet. Persze elképzelhető, hogy ezek csak e sorok írójának fenntartásai, s a gyermekolvasókat a legkevésbé sem zavarják, bár azt ők is tudják – különösen a tévés meséken szocializálódott nemzedék –, hogy a meséknek is vannak negatív szereplőik. Balázsy Géza könyvének célcsoportja valószínűleg az óvodások, kisiskolások köre. A szerző további kötetei: *Manódombi huncutok* (2003), *Furfangos Péter* (2004), *Rózsa és Ibo-lya* (2004).

Bereck József nyolcadik önálló köteteként adta kis *A galambszelídítő* (1997) című ifjúsági elbeszéléseket tartalmazó könyvét. A *Fekete szél* nemzedékének halk szavú szerzője sajnos sosem állt a kritikai érdeklődés homlokterében, eddigi munkásságának feldolgozásával még adós kritikai életünk. Jelen keretek közt magunk is csak utalnánk arra, hogy *A galambszelídítő* néhány szövegének nyelvi modalitása az *Indulatos ébredés* írásaival rokon. A 79 lapos kötet tizenegy elbeszélést tartalmaz. Bereck olyan nemzedéki élményt dokumentál, melynek „az utolsó pillanatban” átélője lehetett, mint a villamosítás, lakosságcseré, iparosítás, elvándorlás stb., s a szimbolikus rend ezek nyomán bekövetkező bomlása. Még archaikus, tradicionális társágában ragadja meg a faluközösséget, de a szövegből érezhető, a felbomlás közel van. A kötet alcíme *Gyermekk(ő)rképek*, ez egyrészt utalhat a kötetet illusztráló, a szöveggel szoros egységet alkotó korabeli fényképekre, melyek még inkább a szociográfiai aspektust erősítik; másrészt filmművészetre való utalásként is felfoghatjuk – a két portré, a *Csuccsa* és a *Pununú* szinopszisként is olvasható; Bereck olykor kameramozgásos technikával dolgozik. Az egyik legmeggrázóbb elbeszélésben, a *Haszontalanok* címűben pl. semmilyen egyéb háttérinformációt nem kap az olvasó, csak azt, ami a kamera objektívén keresztül látszana, ha egy filmet néznénk. Néha pedig pillanatszerű felvételeket készít, s ezeket vágja össze (*Farsangi multság*), vagy a befejezést merevítő állóképpé (*Az utolsó alkalom*, *A galambszelídítő*, *A fénycsinálók*). 2004-ben Bereck egy merőben más kötettel jelentkezett, a *Meseenciklop, avagy a foltozóvarga* cíművel. Ebben az ábécé minden egyes betűjéhez tartozik egy műfajilag nehezen definiálható, a lírai és epikai műnem határán mozgó „történet”. A kötet rendkívül pozitív kritikai fogadtatásra talált (vö: pl.: Kozsár 2005).

M. Csepécz Szilviának már volt egy sikeres gyermekverskönyve, mikor közreadta *Kicsi, kisebb, legkisebb* (1997, 2005 – 2. kiadás) című meseregényét, melynek főhőse Ivett, a félárva kislány. Úgy gondoljuk, a kötetet sikeres vállalkozásként könyvelhetjük el, noha nem hibát-

lanként. A meseregény három hőse folyamatosan úton van, s az út keresése kicsit az emberi élet értelmének keresése is. A kötet a „klasszikus” fejlődési regény jegyeit sorakoztatja fel: a három vándor elindul az úton, melyen „próbák” sora vár rájuk, melyeket teljesítve bizonyos életpaszlatok birtokába jutnak, amelyek majd hasznukra vál(hat)nak a továbbiakban. A vándorok a Hortenzia (szimbolikus jelentéssel is bíró) lakóhajóján levő „félbemaradt szobából” indulnak el az Ösvényen, hogy ugyanide térjenek vissza, útjukkal szimbolikusan mintegy bezárva/befejezve a félbemaradt szobát. Természetesen a műben sor kerül a jó és a rossz összezapására, s az istennői attribútumokkal felruházott Rétek Asszonya az erdő állataival legyőzi Csonkatövist és a Gallymanókat, hogy helyreálljon a szimbolikus rend. A meseregényeknek általában problematikus pontjuk a tapasztalatok összegzése, az ideális esetben gyermeki szemlélettel dolgozó, de mégiscsak felnőtt szerző bölseleti igényű, időre, létre stb.-re vonatkozó gondolatainak nyelvi formába öntése. S noha a kötet szerzője néhányszor belemegy ennek buktatóiba, a kötet végén sikerrel tér ki a didaktikussá, túlbeszéltté válás elől, s a befejezésben egy teljes család vízióját is felvillantja. M. Csepécz Szilvia meseregénye izgalmas, fordulatos olvasmány, sok egyéb érdemén kívül a nyelvi megformáltság szempontjából is rendkívül igényes, ahogy a szerző *Hess-hegy titka és a fapapucsok* (2002) című meseregénye is.

Egy tátrai szanatóriumban játszódik Cséplő Ferenc *Rosszcsontok* (1996) című kisregénye. A mű a narrátor által előadott bevezető után – Arató Laci Rétfaluból, egy kilencgyermekes család hetedik gyermeke, három hónapos szanatóriumi kezelésre utazik – rendhagyó, dátumozás nélküli naplóba megy át. Azonban a forma rövid idő után „elszabadul”, eluralkodik írója felett, a kezdeti rendszerező pontosságot követőleg nagyobb időintervallumokat fog át. Ez önmagában nem zavaró, az annál inkább, amikor ezt a szerző felismeri, s megpróbál mentegetőzve reagálni. Cséplő Ferenc könyvében minimális a párbeszéd, sok a történetmondás. Az E/1 személyű narrátor elbeszélése nyo-

mán a szanatórium mindennapi életén túl betekintést nyerhetünk a harmincas évek társadalmába is. Hadd emeljünk ki egy, a nemzetiségi kérdést tematizáló részt: „A hógolyózás nem verekedés, hanem fiús játék. Csak mondta a magáét. Vad magyar vagyok? Vaszilnak azt mondták: vad ruszin! Pedig csak olyanok vagyunk, mint a többi fiú. [...] Azoknak sose mondják, hogy vad cseh vagy vad szlovák. Azért, mert nem hagyjuk magunkat, mindjárt a nemzetiségünket szidják.” Cséplő Ferenc könyve értékes társadalomtörténeti lenyomata egy letűnt kornak, de ifjúsági regényként nem túl mozgalmas, olykor idealizált, s a túláradó narrátori szólam zavaró lehet mindent(jobban)-tudásával. A cím – *Rosszcsontok* – által felkelített várakozás beteljesületlen marad, szereplőink nem rosszak, teljesen „normális” gyerekek.

„Ki nem állhatom a tanmeséket...” – állítja Csóka Ferenc *Szivárvány lovag* (2000) című mesekönyvének főhőse, Szivárvány lovag. S valóban, az elsőkötetes, a mese konvencióit felrúgó szerző maga is mentes tudott maradni az erőltetett didaktikusságtól, s úgy tudott fittyet hányni az alapvető meseszabályokra, hogy ez nem tette problematikusvá a szövegét. Szivárvány lovag az alsóbb rendű mimetikus módba tartozik, a legkevésbé sem hasonlít más mesék „félelem és gáncs nélküli” lovagjára. A narrátor folyamatosan deheroizálja hőstét, Szivárvány lovag teljesen emberi: szereti a zsíros kenyeret, szabadidejét pedig – ez már talán túlzás – hímezgetéssel tölti. De nemcsak a főhős, a mesei közeg sem hagyományos, előfordul, hogy strukturális hiba miatt a jót verik el, a rossz pedig ünnepelt hősként távozik. Csóka Ferenc könyvének nagy erénye a belőle sugárzó tolerancia, valamint hogy meséi nem „kétpólusúak”, relativizálják a jó és a rossz fogalmát. Szivárvány lovag beszélgetése a gonosz varázslóval pedig már-már a *Mester és Margarita* megoldását idézi. Csóka Ferenc nem próbál meg tanítani, s ez nem válik kárára. Kötetét üde nyelvi humor, leleményes nyelvi megoldások jellemzik. 2005-ben *Szivárvány lovag újabb kalandjai* is megjelentek. Ez viszont – mint a második részek általában – alatta marad az első kötetnek, elsősorban koncepciótlansága, rap-

szodikus szerkezete és a zavaró narrátori szólam miatt.

Csicsay Alajos *Vendég a Csodakönyvben* (1997) című kötete – mivel kis kiadónál (Integrita, Somorja) jelent meg – nem kapott még akkora figyelmet sem, mint az egyéb, Szlovákiában megjelenő magyar nyelvű könyvek. Csicsay könyve meseregényként indul, a kétéves Bence és nagyapja kalandjait beszéli el a narrátor. A szövegen teljes egészében átüt a pedagógiai attitűd: Bence kérdez, a nagyapa pedig válaszol neki, kimerítő alaposággal. A szereplőkkel egyébként alig történik valami meseszerű, csupán a csodakönyv által olykor, ez viszont ahhoz képest, hogy címadó motívummá van emelve, elég keveset szerepel. A kötetet súlyosan megterhelik a nagypapa felöltött belső monológjai, mikor arról elmélkedik, valamit hogyan vagy hogyan ne magyarázzon el Bencének. Zavaró az is, hogy a kötetben a Bence-történeteken kívül egyéb mesék is vannak, ezek viszonya a Bence-szövegekhez nincs tisztázva, nem tudjuk, ki a narrátor, mi a funkciójuk, s egyáltalán: hogy kerültek ide, milyen viszonyban állnak a csodakönyvvel. Csicsay Alajos könyvét nem kellően átgondolt koncepciója és a felnőtt narrátor nézőpontjának túlzott érvényesülése miatt nem sorolhatjuk a csehszlovákiai magyar gyermekirodalom élvonalába.

Dobos László *A kis Viking* (1991) című kötete a csehszlovákiai magyar gyermekirodalom palettáján egyedülállónak mondható alkotás. Gyermektörténet, melynek narrátora Lars, a Norvégiában született kisfiú, akinek édesanyja szlovákiai magyar, apja pedig norvég. A gyerek sajátos helyzetben, kultúrák metszéspontjában nődögel, meséi közt a Troll éppen úgy megtalálható, mint a magyar népmesék öreg juhásza. S a kétféle mentalitás jellegzetességei – és annak szükségszerű konfliktusai is – az óvodáskorú gyermek nézőpontjából látszódnak. A kötet elején a gyermek által érzékelt valóság és a mesei világ játszódik egymásba, visszautalva a mesék ősi, orális hagyományaira: a kisgyerek teljesen beleéli magát a mesébe, miközben viszonyítási pontként saját világa tételeződik, s ennek horizontja felől teszi fel kérdéseit, mikor

nem ért valamit. Ezt csak fokozza, hogy a való világ és a mese közt közvetlen átjárhatóság van. A szülők házassága felbomlásának folyamatát gyermeki nézőpontból követhetjük figyelemmel. És itt kezd megbicsaklani a történet: a valóság-mese kontaminált világának egyensúlya elbillenni látszik a valóság javára, s a bomlásfolyamat narratívája kerül előtérbe. Így lesz egy erősen szerkesztett entrée a szerző realista nagyregényeiből ismert hangvétellel befejezve. A történet vége nem kelti a lezártág élményét, így nem megnyugtató a gyermekolvashatóság.

Hogy gyerekkönyve, amit Duba Gyula Szabó Gyula rajzai felett gondolkodva írt, abban nem bizonyos e sorok írója, de a vállalkozás mindenképpen egyedi: a neves festőművész akvarelljeihez poszthumusz készült egy könyv. *A tűzmadár* (1997) – a műnek nincs cselekménye, a pár soros bevezetőt leszámítva – egy véget nem érő dialógus, ez pedig a drámai forma sajátja. Olykor a párbeszédbe kódolt feszültség is drámai, a színpadon mégsem venné ki jól magát ez a szöveg, a párbeszédok ugyanis egyenlőtlenek, a gyerek, Péterke – ez is a könyv alcíme: *Péterke képeskönyve* – kérdez, a Festő pedig sokszoros terjedelemben válaszol, ehhez csatlakoznak elmélkedései a múltból, a művészetről, az emlékezésről. A Festő és Péterke kommunikációja a rajzok által lesz teljes, mert amikor a festő valami különlegesen bonyolult, a kilencéves gyerek számára nem vagy nehezen felfogható jelenséget szeretne explicálni, lefesti. Másfelől nézve a Festő és Péterke kommunikációja a rajzok által hiányos, a Festő ugyanis nem rendelkezik azzal a kommunikatív kompetenciával, hogy el tudná magyarázni a gyerekeknek az emberi lét nagy kérdéseit, melyekre paradox módon éppen a gyerek kérdez rá. Ez Duba könyvének nagy buktatója: a mesekönyv áruhájá alól kilóg a realista lóláb. A Duba Gyula életművében járatosak számára *A tűzmadár* problematikája azonnal ismerős lesz: a faluból a városba került magyar értelmiségi vívódásai, háttérben a megszűnő, felbomló társadalommal, melynek a főhős végigélte prosperáló és stagnáló korszakát, most pedig felbomlására emlékezik. Ezt próbálja meg

Duba Gyula ezúttal „gyerekesíteni”, de éppen a szereplők közti két emberöltőnyi különbség miatt – legalábbis ezekkel a prózapoétikai eszközökkel – nemigen van esélye. Ezért *A tűzmadár* című kötetet mint egyedi vállalkozást előkelő hely fogja megilletni Duba Gyula kísérletező műhelyében, nem úgy a (csehszlovákiai magyar) gyerekkönyvek sorában.

Ha az olvasó Duray Miklóst látja szerzőként feltüntetve egy könyvön, óhatatlanul arra gyanakszik: politikai jellegű írásművet tart a kezében. Így van ez a *Csillagszilánk és tövistörök* (1994) című (*Cérna Géza meséi* alcímű) könyvével is, melyet bár gyerekesen lefelé stilizáló ajánlással lát el szerzője, ennek ellenére a szöveg inkább politikai allegóriaként olvasható. De próbáljunk eltekinteni a referenciális (nak látszik) utalásoktól és a keletkezés idejének társadalmi kontextusától, s próbáljuk a könyvet „csak” meseregényként olvasni. A tizenkét fejezetből álló kötetet egy előhang és egy utóhang foglalja keretbe. Ezek narrátora azonos lehet a szerzővel, a tizenkét történet pedig Cérna Géza beszéli el, aki rokonságot mutat a népmesék vitéz szabólegényével. Cérna Géza legnagyobb hibája, hogy alakját tőkéletesre mintázta szerzője, hiba nélkül valónak. Márpedig a gyerekek is tudják, hogy azért a mesehősök sem makulátlanok. Nem lehet nem észrevenni a krisztusi allúziókat; nagyjából Cérna Géza kora is krisztusi, és vándorútja előtti 2x12 évről csak jelzésszerű tájékoztatást kapunk, mint az evangéliumokban; s persze a végkifejlet: saját népéből való félrevezetett emberek teljesítik be végzetét. A befejező két történet a Palóc-földre való hazatalálását írja le, azonban kissé kusza módon: valakik továbbra is elnyomják a palócokat, ezért azok hazahívják Cérna Gézát, de nem azért, hogy szabadságot hozzon nekik, hanem hogy az égig érő bükkfát – mely tán a nyelvet, a kultúrát szimbolizálja, „népük emlékezetét és méltóságát” – védje. Ő ezt el is vállalja, s ezzel állóképszerű befejezést kap a történetet: „Vasárnap reggel pedig kijöttünk ide az óriásbükkhöz, s azóta itt élek”. Cérna Géza tehát – mint legalábbis Vargás Llosa beszélője – a fa évgyűrűibe rejtett múltból osztotta az emlékezetet. Erőszakos halála – mivel közte és a

fennálló hatalom közt összeütközésre nem kerül sor – előkészítetlen, motiválatlan, s talán felesleges is, a könyvnek állóképszerűségében is vége lehetett volna. A még halálában is népét szolgáló hős ilyesfajta apoteózisa talán már a mesékben is túlzás.

Az íródiás Fellingner Károly *Égig érő vadkörtefák* (1997) című kötetében – melynek fűszövege a mátyusföldi hiedelemvilág feldolgozását ígéri – versek és mesék egyaránt találhatók. A kötetet az *Égig érő vadkörtefán* című vers nyitja, s a (vad)körtefa több mesében, versben előkerül, ennek ellenére nem tud vezérmotívummá, ciklusszervező motívummá nőni, talán mert a kötetben semmi nem indokolja és/vagy motiválja a (vad)körtefa gyakori szerepeltetését. Fellingner Károly meséi a népmesékkel mutatnak rokonságot. Pozitív hősük általában a mindig megnevez(het)etlen szegény asszony, szolgálégény, cigány, egyszer még az atyáuristen is testet ölt szakállas öregember formájában; a negatív szereplők is a transzcendens világból kerülnek ki, ördögök, boszorkányok. Az e kötetbe sorolt Fellingner-meséknek nincsen cselekményük, csupán cselekményvázlatuk. Olyanok, mint egy szinopszis, melyet elfelejtettek kidolgozni. A mesékben nagyon kevés a párbeszéd. A cselekvés helyett végtelen történetmondást kapunk, Fellingner meséinek narrátora nagyon szereti hallani saját narrátori szövegét, s ez ellehetetleníti az egyébként is elnagyolt szereplővázlatokat. A mesék eléggé röviddek, a leghosszabb sincs három oldal, az egyoldalasak vannak többségben. Ez nem kedvez a feszültségkeltésnek, a kis olvasó láthatja, hogy a lap alján már vége a mesének, s ez magában hordozza, hogy addigra megoldódik a (nem mindig túl izgalmas) probléma. Fellingner Károly *Égig érő vadkörtefák* című kötetében van néhány nagyon jó mesevázlat, melyekhez már csak meg kell írni a meséket.

Haraszi Mária *Buborék* (1993) című meseregénye fejlődésregény, a főhős, Peti kamaszkodását kíséri végig. Peti magányos, nincs kivel játszania, ezért – tudat alatt – előhívja a mesevilágból Buborékot, a Zöld Manót. Egy ilyen szokatlan játszótárs oldalán azt várhatnánk, hogy együtt különleges kalandok átélői lesz-

nek. De nem. Peti voltaképpen nem erre vágyik, hanem hogy foglalkozzanak vele. S Buborék – Peti lényének gyermeki szegmense – mindaddig fontos lesz, míg Peti – segítségével – felfedezi Anikót, aki aztán betölti a helyét, őt pedig kis barátja méltatlanul elfelejti. Miután magánya Anikó és a kistestvér érkezése miatt megnövekedő családi kohézió folytán oldódik, ez a lépés motiváltnak tűnhet. Buborék végképp kilépni látszik Peti életéből, csupán egy lehetséges információs csatornát, a naplóírást lehetőségét hagyva meg. A *Buborék* lélektanilag átgondoltan motivált mese, s megköcköztetjük, erősebb, mint a meseregény következő része (*Buborék a szigeten*, 1995). A biztosabb kontúrokkal elvégzett jellemábrázolás csak növelte volna sikerét.

A *Buborék a szigeten* című meseregény nem tekinthető a *Buborék* folytatásának, mert egyedül a(z egyik) főszereplő, Buborék köti össze a két történetet. Buborék, a zöld manó ezúttal egy lakatlan szigeten rekedt bennszülött kisfiúnak, Tiwaninak siet a segítségére. A mindössze pár napot felölelő cselekmény ideje alatt a kisfiúnak és a manónak számos komoly problémát kell megoldania, míg végül a lakosság visszatér, s ők minimális energiaráfordítással eleget is tesznek minden kihívásnak. Túl szép ez ahhoz, hogy mese legyen! Egy ideális szigeten, melyen még szúnyogok sincsenek, egy kisfiú – aki még nem jár iskolába, de a sziget flórájáról és faunájáról minden ismeret birtokában van – berendezkedik a teljes önellátásra, s közben még építkezik is. Haraszi Mária kötete voltaképpen problémátlan, hisz – a szöveg negyedét kitevő bevezető után – nagyon hamar biztosak lehetünk abban, hogy a szigetlakók nemsokára visszatérnek, így a főszereplők feladata csupán annak a pár napnak az átvészélése. Tiwani pedig nem olyan, mint egy gyermek, hanem mint a felnőtteknek a gyerekekről kialakított ideája. Így a mesekönyv inkább munkanaplóra hasonlít.

Kovács Magda *A Kiskígyó* című kötete négy önálló mesét és egy tíz fejezetből álló meseregényt tartalmaz, rendkívül erős kritikai felhangokkal. A cím nélküli meseregény egy kis-lány, Zöldike (gondolat)világába vezeti el az

olvasót. Zöldike igazából nem fontos szüleinek, ezért úgy dönt, hogy elhagyja a civilizációt. A vadszamarétján új (mese)világba csöppen, annak sajátserű élményeivel, miközben fejezetenként egy-egy társadalmi szinten általánosítható negatív jelenséget bírál ebben a valóságtól eltávolított világban. Az idillinek nem mindig nevezhető, a fájdalom, az elhagyottság, a meg nem értettség bemutatását is vállaló történet végén a mesevilág felszámolja önmagát, Zöldike a való világban kénytelen maradni. Így azonban nem fejezhető be a mese, a történet elején megbomlottként bemutatott kohéziónak helyre kell állnia.

A szerző következő, *Titokzatos tücsöke* (1999) című kötetében csupán két mese kapott helyet. A mese alapállapota – mint egyébként oly sokszor – a vándorút, az úton levés. Ami azonban megkülönbözteti a hasonló típusú meséktől: a kezdetén már úton vannak a szereplők, s csak később tudjuk meg, hogy a vándor mindenféle különösebb cél nélkül indult útnak, s csak utólag kapunk magyarázatot mindenre, tehát a mese a végkifejlet felől nézve nyer igazi értelmet. A későbbiekben is csak azt tudjuk meg, hogy az álmában látott virág keresésére indul, így a voltaképpeni cél – a világ megmentése a gonosz hatalmától – nem devalválódik, nem válik túlhangsúlyozottá, s így nem fordítja át a szöveget heroikus nyelvi modalitásúba. A jellemek határozott kontúrokkal vannak kidolgozva, de a jellemábrázolás mindig is erős oldala volt a szerzőnek. Legfeljebb azt róhatjuk fel, hogy túlságosan is ragaszkodik hozzájuk, sem a tücsköt, sem a szalmabábut nem akarja elengedni, de ez a mese még ezt is elbírja.

Tizenhat mesét tartalmaz Kozsár Zsuzsanna *Tél király cinkéje* (1999) című mesekönyve. Úgy gondoljuk, Kozsár meséinek kulcsszava a szeretet és az önfeláldozás lehetne. A mesehősök, legyen az a Télapó vagy a barátjáért életét áldozó címadó szereplő, akiket többnyire valamilyen közösség szolgálata vezérel, általában állatok segítségével küzdenek a jóért. Kötetének sikere talán annak tudható be, hogy történeteinek témáit a hétköznapi életből meríti, olyan témákat dolgoz fel, melyek a gyerekeknek ezáltal is ismerősek lehetnek. A negatív pó-

lus jól exponált, a gonosz szereplők eszén azonban összefogással vagy furfanggal túljárnak. A szereplőknek csaknem minden esetben meg kell küzdeniük az eredményért, az előrejutás fejlődés eredményeként valósul meg.

Sajnos, az író az itt elért eredményeket mintha figyelmen kívül hagyta volna következő kötetében. *Tölkiló és Picinke* (2000) című könyve perverzítással határos párkapcsolat esettanulmánya, néhány logikai bukfencsel súlyosbítva. Adott a két főszereplő, saját közössége mindkettőjüket kivetette. A rendkívül kisserű entrée eleve kizárja, hogy a mesében bármi heroikus történet, s elzárja a jellemfejlődés útját is, mert azon, hogy valaki jószívű, nem biztos, hogy kell változtatni. A szerzői szándék mintha egy intellektuális nő és egy „kevésbé intellektuális” férfi kapcsolatának megragadására irányult volna, megtűzdelve némi anyáskodó attitűddel, azonban kettejük közül Tölkiló – akinek butasága éppen Picinke által hangsúlyozódik folyamatosan – az, aki önzetlen, segítőkész, átérzi mások gondjait. Már-már mazochisztikus, hogy Tölkiló minden egyebet félretéve lesi, hogy kielégíthesse Picinke vágyait, s jutalmul azt kapja, hogy Picinke saját igényeit erőlteti rá. A mesékben mindenkinek minden vágya teljesül, mindenki elégedett és boldog, s közben remekül szórakoznak. Meglehetősen problémamentesek e meseregény fejezetei. E sorok írója szerint az a legnagyobb gond a *Tölkiló és Picinke* című meseregény-nyel, hogy a hősökkel tulajdonképpen nem történik semmi, és semmi mesei. Az ilyesfajta idealizáltság a didaktikussá válás melegágya.

Kövesdi Károly *Muskátlitündérét* (1993) olvasva az embert a déja vu érzése keríti hatalmába, a szerző meséi ugyanis rokonságot mutatnak a magyar népmesék és a világirodalom nagy gyűjtői/meseírói meséinek szűzséivel. A tizennégy mesét magába foglaló kötet talán legnagyobb hibája a Feller Károly kötete kapcsán is felrótt túlzott tömörítés, meg a következetlenség. Kövesdi meséi az emberi gyarlóságokat figurázzák ki: a kapzsiságot, a nagyraagyást, az irigységet, a korlátoltságot. A cél nemes, de a megvalósulás szerkezeti elemei elmaradnak ettől. A kötet két legjobban szerkesz-

tett írása: *Az utolsó igazmondó* és *A világ legszomorúbb embere* esetében pedig a túlságosan komoly etikai „mondanivaló” utalja át a történeteket a példázatok, moralitások világába. S a helyzeten a hangsúlyos, kötetzáró pozícióba helyezett *Muskátlitündér* sem tud sokat menteni, mivel a tündér egy az egyben kioktatja az E/1 beszélőt, majd pedig otthagyja egy ilyen elmélkedés közepette: „Állok a balkonon, s nem tudom, miért állok itt, s nem tudom meg, honnan jött, hová sietett, hogy jó tündér volt-e vagy rossz. Most már nem tudok meg tőle semmit. Csak annyit tudok, hogy a muskátlivirágok közt kell állnom az idők végezetéig, s várni rá, hátha előtűnik ismét, és elmesél mindent, amit nélküle nem tudok meg soha.” A Kövesdi-mesék narrátora sajnos a legtöbb esetben túlságosan komoly felnőtt ahhoz, hogy le tudjon hajolni a gyerekekhez, és ez meg is látszik a könyvön.

Köszegi Finta László *Borsómese* (1994) című könyvecskéjében az elszabadult borsók okoznak problémát. Kiugrálunk a fazékból, és vonatozni akarnak. A katasztrófafilmek forgatókönyvének megfelelően kivonul a tűzoltóság, a rendőrség stb., s próbálják befogni a borsókat, ami végül is annak az anyukának sikerül, akinek a fazékból elszabadultak. A szerző magyar és szlovák (*Hrášková rozprávka*, 1994) nyelven egyaránt kiadott kötete egyszerű és feljethető alkotás.

Póda Erzsébet *Hétmesés* könyvének (1997) hét meséje közül a tanító szándék legalább háromban nagyon erősen jelen van, egyet pedig – a lusta bociról szóló mesét – a koncepciótlansága tesz olvashatatlaná. *A makrancos kisfiú*, az *Utazás Marcipániába* és *A kíváncsi gombácska* című mesékben a transzcendens világ képviselői a középkori moralitásokban immanensnek tűnő, itt viszont durvának ható módon avatkoznak be, és sújtják betegségekkel az elkényeztetett, szófogatlan vagy torkos kisgyerekeket, enyhébben: a beilleszkedni nem tudó szereplőket. Ráadásul mindhárom mese végén explicit tanulásmegállapítás történik, a „vétkesek” meg – nem tanulási folyamat végeredményeként, hanem a betegségtől, fájdalomtól való féltelmükben – „belátják”, hogy hibás magatartást tanúsítottak. Így három meséről érdemes szól-

ni, a kötet talán legerősebb – de nem hibátlan – darabjáról, a *Látogatók Hóperenciából* címűről, a *Cinegér és Pákosztosról* és *A tükörről*. Ez utóbbiban és a *Látogatók...*-ban a szolgálatetika mint a lét értelme hangsúlyozódik. *A tükör* nem tud megmaradni didaktikus felhangok nélkül, azonban itt ez nem olyan bántó. A kötetbe zavaróan sok sajtóhiba került (Talentum Kiadó, Budapest).

Poór József *Kis Merész* (1994) című munkája rendhagyó vállalkozás, hirtelenjében nem is tudnánk társát említeni az elmúlt évtized (cseh)szlovákiai magyar gyermekirodalmából: öt nyelven adja közre a hullámkirály történetét. Jó volna ismerni a szerzői intenciót, mit szeretett volna Poór József: praktikus, játékos nyelv-könyvet írni, vagy értékes szépirodalmi alkotást létrehozni, mert a létrejött változatban a kettő kioltja egymást; a kifestővel egybekötött, a nyelvtanulás céljainak alárendelve fragmentált szöveg ráadásul a logikai egyenetlenségektől sem mentes. A kötet drámaisága elvész, annál is inkább, mivel a történet során a pozitív és a negatív viszonyok nem exponálódnak, s a főszereplőnek sem kell semmilyen fejlődési utat bejárnia, külső természeti erők segítik őt kényük-kedvük szerint.

Nomen est omen, mondhatnánk a szerző *Versfaragó Ollé kapitányát* (1991) olvasva. Nem túlzás, a főszereplő valóban faragja a verseket, figyelmen kívül hagyva a rímet, ritmust, szótagszámot. Noha posztmodern utáni körünkben a versszerűség kritériumai egyre kevésbé határozhatók meg, abban legalábbis széles körű konszenzus létezik, hogy sorok egymás alá írásából még nem feltétlenül keletkezik vers. És a főhős valóban végigverseli a 103 oldalt. Az epikai szál erőtlen, Lin, a kínai vagy a kapitány anekdotáznak vagy előadnak, s egy-egy előadás után a vitorlásiskola tíz növendéke végrehajtja a tanultakat, esetleg meséket olvasnak (az előadás után!). A kötetben rengeteg az információ, oldalanként olykor tucatnyi szakki-fejezés fordul elő, viszont a főszereplőkkel nem történik semmi mesészerű. Hasznosabb lett volna, ha ehelyett a fantáziátlan, erőltetett mesekeret helyett a szerző inkább egy vitorlázási kézikönyv megírásával próbálkozik.

Halála előtt pár évvel újra a fiatalság felé fordult Rácz Olivér, a (cseh)szlovákiai magyar irodalom(politika) ellentmondásos megítélésű, de megkerülhetetlen alakja. *Kisszöcske* (1996) című kötetébe egy hosszabb és két rövidebb novellát válogatott be, melyek vezérmotívuma a (kamasz)szerelem. Ennek legmeghökkenőbb formájával a címadó elbeszélésben találkozunk, melyben egy kislány – Terike-Kriszti-Kisszöcske – és Till, az igazgató – a korkülönbség 30 év – tizenöt éven át folyamatosan bontakozó, majd egy szenvedélyes éjszakában kicsúcsosodó szerelme tematizálódik. A hősnő később leukémiában meghal. Az összeomlott igazgató – kiderül, hogy felesége mindenről tudott – pedig, hogy szakítani tudjon múltjával, a fővárosba költözik családjával. A történet meglehetősen bizarr, ennek ellenére Till mégsem esik azonos megítélés alá mondjuk a *Lolita* Humbert Humbertjével. Sőt, esendő hőseink inkább szánni valóak. A történetbe nyelvileg kódoltan is jelen van egyfajta perverzitás. De a fojtott, titkok köré szerveződő novella nemcsak ettől válik feszültté, hanem a tömör szerkezetétől, odavetett félmondataitól. Megkockáztatjuk, strukturális szempontból a jobb Álom Tivadar-novellákkal tart rokonságot, ám különös témája nem bizonyosan közelíti minden olvasói célcsoporthoz.

Ravasz József szlovák, cigány és magyar nyelven adja közre hét meséjét *Szívházikó* (1992) című kötetében. Már a fűszöveg arra enged következtetni, hogy a kötet erősen oktató szándékú, s a szerző a didaxis buktatóit nem tudja mindig sikerrel venni. Így a kötetet – különösen háromnyelvű mivoltánál fogva – inkább el tudjuk képzelni egy alternatív oktatási modell segédkönyveként, mint szépirodalmi alkotásként. A szándék nemességét – felemelni, „kiművelni” népét – nem vonjuk kétségbe, de szépirodalmi megvalósulása már problematikusabbra sikeredett. A már említett olykor túl erős didaktikus felhangokon túl a néhol (talán éppen ennek következtében) patetikus megszólalásmódba átsapó, terpeszkedő nyelvezetet említenénk, valamint azt, hogy az egyes történetek „végei” (nem befejezései) a befejezetlenség, a lezáratlanság érzését keltik. Ravasz me-

séinek „mondanivalója” nem a mese cselekménye – a mesék jobbára párbeszédes jellegűek, az epikus szál gyenge – nyomán implikálódik, hanem eszmei-elméleti síkon mozog, így a gyerekek számára nem feltétlenül könnyű olvasmány.

Soóky László *Gergő vitéz Lápországhan* (1999) című kötetében a mese ismeretterjesztéssel történő ötvözésére tesz kísérletet. Tarisznás és ötéves keresztfia, Gergő vitéz Betyár kutyával karöltve járják be Láporság négy birodalmát, Ingoványországot, Hínárországot, Vízországot és Nádországot. S bár a szerző által mesefüzérként meghatározott szövegnek vannak mesei elemei, mint táltos csikó vagy Sulymog apó gyűrűje, a főszereplőkkel „igazi” mesei fordulatok nem történnek, a történet eléggé reálisnak tűnik. Sőt, maga a könyv akár egy ismeretterjesztő film forgatókönyve lehetne: a főszereplők úton vannak, s közben az ott élő állatokkal pár mondatos „kváziinterjúkat” készítenek, melyekből ha nem is mindent, de a legfontosabb jellemzőket megtudjuk az állatokról. Ily módon a kötet az ismeretterjesztést hatékonyan szolgálja. A mű szerkezeti és kereskedelmi szempontból egyaránt ötletesen fejeződik be, nyitva hagyja a folytatás lehetőségét, azt ígérve, hogy Rétországra és Erdőországra is ellátogatnak hőseink.

Harmincöt rövid, anekdotikus jellegű, tanulságos mesét gyűjtött egybe *A hencegő nyúl* (1995) című kötetében Szőke József. A mesék rövidke, tömörek, olvasmányosak, fordulatosak. Egy részük népmesei elemekkel operál, miközben – a tanmese műfajában fokozottan kísértő – didaktikusság csapdáját sikerrel elkerüli.

N. Tóth Anikó *Tamarindusz* (1994) című kötetében négy mese és huszonegy meskete olvasható; a kötet erősen szerkesztett, két-két mesét hét-hét meskete választ el. Ám nem a legszerencsésebb módon a kötetet *A füstfaragó meséje* nyitja, mely talán a kötet leggyengébbre sikerült írása. A halványkék kisoroszlán meséje identitásproblémát dolgoz fel: „a halványkék kisoroszlán szégyellte kékségét, mert így alig hasonlított testvéreire, s vagy kinevették, vagy észre se vették”. A saját „társadalmi” cso-

portjával való azonosulás végett a kisoroszlán a Nagy Festővel oroszlánszínűre festeti magát. Az immár oroszlánszínű kisoroszlánt azonban nem ismerik fel övéi. Durva logikátlanság ez, hisz egy oldallal korábban olvashattuk, hogy azért nem vettek róla tudomást, mert halványkék volt. Tehát a halványkék kisoroszlán egyik formájában sem identikus, ezért kirekesztése sem válik egykönnyen érthetővé. A *Kaimómese* a kötet négy meséje közül a legsikerültebb. Egy gyermeki szorongás keletkezését és feloldódását dolgozza fel; a történetet itt is harmadik személyű narrátor beszéli el, aki hitelesen helyezkedik bele a gyermek főhős lelkivilágába. A kisfiú az előző mese kisoroszlánjához hasonlóan névtelen, ez biztosít általános érvényt a mesének. A kisfiú az úton egy kamiont lát, s ez a feldolgozatlanul maradt negatív élmény álmoként újra meg újra visszatér. A szorongás csak akkor oldódik fel, amikor a „kaimó” is gyermeki léptékben, játékként jelenik meg. Ez segíti hozzá a főhöst, hogy eliminálja szorongását. A címadó mese, a *Tamarindusz* zárja a kötetet. Ez a mese allegorikus szerelmi történet, annak minden kellékével, intrikával, féltékenységgel. A történet viszonylag egyszerű, a szerző is tömör nyelvhasználatra törekszik, közben szerencsés módon használja ki a tájnyelvhez közeli muzikális neveket, s ezzel talán megelőlegezi második kötetét. N. Tóth Anikó kötetében – mint már említettük – mesketék is olvashatók. Az, hogy műfajjá avatta az egyébként csak figura etimologica formájában létező kifejezést, az író érdeme. Előfordul ugyan, hogy némelyik mesketének van története, olykor viszont egy-egy érzést, hangulatot, állapotot rögzít. Ezek a szövegek szerkezetileg egyszerűek, lazák, inkább az élményszerűségükkel próbál(hat)nak hatni. Általában mellőzik a dialógust, nem egy közülük rövidebb monológ, melyet a gyermek narrátor mond el. Így az azonosulásélmény – tekintve, hogy a narrátor hasonlít a befogadóra – csaknem biztosra vehető.

A szerző második, *Alacindruska* (1999) című mesekönyve a *Tamarindusz* után öt évvel jelent meg. N. Tóth Anikó remekbe szabott kötete jól körülhatárolható térben – a Csükesző erdőben – azonos szereplőket felvonultató, de

egymástól függetlenül is olvasható, egymással szorosabb ok-okozati viszonyban nem (feltétlenül) álló epizódokat fűz egybe, miközben globálisan a negatív szereplők folyamatos jellemfejlődése látszik előrevinni a cselekményt. N. Tóth Anikó e kötetében már-már szociológiai szempontból hiteles társadalmat konstruál. A huszonkilenc szereplőből két páros emelhető ki fő(bb) szereplővé: Törpincs és Kunka, valamint Mányi és Nannya. E négy szereplő nyomán bontakozik ki a jó–rossz oppozíció a meseregényben, ám a mese szabályainak engedelmeskedve természetesen mindig a jó győz. Különös kollektivitásértelmezés bomlik ki a mesében: ha e mikrotársadalom egy tagjának rosszul alakulnak a dolgai, attól az egész közösség szenved, pl. Didirka nagykabátjának elvesztésekor az egész erdő dideregni kezd. Az *Alacindruska* társadalma befogadó jellegű társadalom, mely minden negatív értéket képes adekvát formában, pozitívummá olvasva integrálni. Amikor pedig az ellenség az életük terét veszélyezteti, akkor addig példátlan méretű társadalmi összefogás bontakozik ki. N. Tóth Anikó szövege, úgy gondoljuk, rendelkezik érvényes szociológiai irányultságu olvasattal, magunk mégis más irányból közelítünk hozzá, vélhetően a szerzői intenciónak megfelelő irányból, ez pedig a nyelv szempontja. Ez teszi rendkívül izgalmassá a kötetet, s ha a szerző nem hívná fel rá külön a figyelmet, akkor is kellően hangsúlyos volna. Az *Alacindruska* esetében azonban a szöveg a (gyakran más szófajúvá képzett) tájszavak ellenére sem népmesei jellegű, nagyon is modern mesék ezek: Törpincs hátizsákot hord, Cillankának alkalmazottai vannak, Cinórka és Macúrka pedig éppen állást keres. Így az elővételezett nyelvhasználat és az egyéb formai elemek között feszültség keletkezik, mely a szöveget a modernség és a traditionalitás között lebegteti. A mese egyik alapmotívuma az úton levés. „Ennek lényege, hogy a cselekvés mindig térbeli távolság leküzdésére irányul, és ebben a mozgásban a történet építkezésének ritmusa alkalmazkodik a vándorló hős »lépteinek üteméhez«, amelyek együtt teremtik meg a mese szerkezeti és tartalmi harmóniáját.” (Vö: Biczó 1999) Ezáltal lesz N. Tóth Ani-

kó kötete nyelvi szempontból a közelmúlt szlovákiai magyar (nemcsak gyermek)prózájának egyik legerősebben szerkesztett alkotása, megérdemelten lett nívódíjas 2000-ben. A kötet hősei a *Dülle és Kandika* (2003) című könyvben is visszaköszönnek, dramatizált formában, négy másik, nem az *Alacindruskából* táplálkozó mesedramatizáció társaságában.

Meséket és virágokat tartalmaz alcíme szerint Varga Imre *Luca kiskönyve* (1995) című kötete. Úgy tűnik fel, a kötet a keretes szerkesztés megoldásával él. A tetejetlen körtefáról szóló mese vezet be, s a *Muki Bika meséje* zárja. A nagy körtefán című mese bevezető jellegű lehet, melynek főhőse nincs megnevezve, talán a narrátor az; a *Muki Bika meséje* pedig szerkezetileg tér el az előzőektől; a reflexív jelleg ezúttal háttérbe szorul, a cselekmény javára. A *Luca kiskönyvének* írásai nem hagyományos értelemben vett mesék, hanem egy kisgyermek reflexiói a világról, melyet harmadik személyű narrátor mond el. Ebben a szavakat nem ritkán szabad asszociációs módszerrel kezelő világban bármi megtörténhet, az apa például a nyakában hozza haza a szívárányt az uszodából stb. A nyelvi játékoktól sem visszariadó kötet mégsem telitalálat: a nyolc történet szinte cselekmény nélküli reflexió, s ez a gyermek befogadó számára nehézkessé teheti a művet.

5.3. Zárszó helyett

Sok vagy kevés? Jó vagy rossz? Az ilyesfajta, összegző(nek szánt) írások végén általában illik végkövetkeztetésre jutni, ha lehet, minél sarkosabbra. Azonban – mint az a fenti, rövid(ített) elemzések után e sorok írója számára egyre nyilvánvalóbb – a hazai magyar meseirodalomban/gyermekprózában csoportosítani és tipologizálni lehet, tendenciákat felvázolni a művek alacsony száma és heterogeneitása miatt annál nehezebb.

Annyi bizonyosan elmondható, a mesekönyvkiátlal lépést tart a piaci igényekkel, évente átlagosan 10–12 körüli kötet jelenik meg, ez a szám a hazai viszonyokat tekintetbe véve nem mondható alacsonynak. Tanulmányunk elején jeleztük, a gyermekirodalom kitö-

rőben van a marginális irodalom státusából. Ebben a folyamatban fontos szerepe van az *Új Szó* havi mellékletének, a *Könyvjelzőnek*, melynek csaknem minden számában olvashatunk recenziókat gyermekirodalmi művekről, ugyanakkor a hazai irodalmi folyóiratokból és a közszolgálati rádió irodalmi műsorából továbbra is kizsorul a gyermekirodalomról folyó diskurzus.

A vizsgált időszakban több figyelemre méltó alkotás látott napvilágot, többet díjaztak is az irodalomrendszer erre jogosult szerveződései, ám ezek közül egy sem volt olyan, amely akár e hazában, akár a magyar nyelvterület többi részén számottevő figyelmet keltett volna. Hogy ez mennyire a művek hibája, és mennyire az irodalmi rendszeré, nem tárgya ennek az értékezésnek.

CSANDA GÁBOR

6. IRODALOMTUDOMÁNY ÉS IRODALOMKRITIKA

6.1 Az irodalom recepciója, a recepció irodalma

Magyarországi láttatásának és szerepeltetésének köszönhetően a szlovákiai magyar irodalom már a '80-as évek elején viszonylag kiváltságos helyzetbe került. A magyarországi recepció a csehszlovákiai hivatalos irányzat mellett, de számos esetben vele szemben is úgy foglalkozott ezzel az irodalommal, mint amelyik az egyetemes magyar irodalom egyenrangú része. „Az egyetemes magyar irodalom aspektusából nézve a magyar irodalom és a nemzetiségi magyar irodalmak az egész-rész viszonyban vannak a virtuális egyetemes magyar irodalommal, egymással pedig rész-rész viszonyban.” (Görömbei 1982, 10) A magyarországi irodalomtudomány már a hetvenes évek derekától a maga lényegesen szabadabb, a csehszlovákiai kultúrpolitikai irányvonalától és a szlovákiai magyar irodalomtörténet-írás kirekesztő kicsinyességeitől független eszközeivel és szemléletével mérte a szlovákiai magyar irodalmi termést. Alkotóinak-résztvevőinek minden olyan megnyilvánulását, mely az irodalom jegyeit mutatta, sietett be- és felmutatni. Ide sorolható a magyar irodalom jeles képviselőinek kiterjedt recenzensi munkássága, az idősebbekétől a legfiatalabbakéig, mely nemcsak a Csehszlovákiában indexre helyezett vagy éppen csak megtűrt alkotók munkáinak értelmezését vállalta fel, hanem megszólaltatásukkal, magyarországi folyóiratokban és lapokban való szerepeltetésükkel a szlovákiai magyar irodalom értékszpontjainak kitágítását segítette, nemkülönben a szlovákiai magyar anomáliákat is tompította. Például a hazai, szemellenzős befogadással ellentétben reflektált a kánonban éppen hogy csak elviseltek, vagy az akkor pályakezdő írók alkotásaira és megnyilvánulásaira. Az már ennek a program- és küldetészerűen felvállalt recenzensi igyekezetnek a hátulütője, hogy a művek befogadásában esetenként nem az iro-

dalmi értéküket tekintette elsődleges szempontnak, s poétikai hozadékuk felfejtésével gyakran adós maradt. Mi több, e magyarországi recepció helyzeti előnyéből, de különösen kritikai potenciáljából származtatható előnyei és eredményei a szlovákiai magyar irodalmi produkcióra vonatkozóan még jóval 1989 után sem igazán egyértelműek. Grendel Lajos a magyarországi „beolvasztó” gyakorlatot kárhóztatva megjegyzi: „Ezért nem mentes az egyoldalúságoktól a szlovákiai magyar irodalommal foglalkozó magyarországi tanulmányok, esszék, irodalomkritikai írások nagyobbik hányada sem.” (Grendel 1997a, 46 – másodközlés; a szöveg eredeti publikálásának helye és ideje: *Forrás*, 1995/2.)

Sajnálatos tény, hogy a szlovákiai magyar irodalom hazai recepciója a '90-es évek közepéig-végéig szinte mérhetetlen. Súlyos értékudatzavar jellemezte ugyanis, olyannyira, hogy ez még a szlovák irodalmi közvélekedés felől is feltűnt: „Kritikus elemzés helyett a leíró irodalmi publicisztika hódít.” (Wlachovský 1995, 156) Ma már akár eltűzöttnek is tűnhet, hogy „az elméleti kutatások megtorpanása és az irodalomkritika szinte teljes elsovadása” (Grendel 1997a, 43) mekkora hiányérzetet keltett, de hogy ez a hiányérzet fokozhatatlan volt, azt mi sem szemlélteti jobban, mint hogy *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995* (1997) vonatkozó helye még így jellemzi az 1989 utáni kritikát: „sokat veszített intenzitásából”, amit a lexikon második, javított és bővített kiadásában megtold a lehetséges okok felsorakoztatásával, egyebek közt azzal, hogy „Tolvaj Bertalan elhunyt” (Szeberényi 2004, 264). Holott könnyen belátható, hogy a '89 utáni kritikai csöndért Tolvaj Bertalan (1927–1975) hiánya csak nagyon közvetve és nagyon áttételesen felelős.

S bár az ezredfordulóra megizmosodó fiatal kritikusnemzedék sok mindent megnyugtatóan tisztázott a kritika terén is, a mulasztások és hiányok nem tűnnek elhanyagolhatóknak. „Elmaradt az eddig megtett út regisztrálása – szintézisek formájában – mind a régóta várt irodalomtörténet, mind a kisebbségtörténet, mind a tudománytörténet terén” – írja Filep Tamás

Gusztáv (Filep 1999, 117). De nemcsak a hasznosnak tartható összefoglalók hiányoznak ez idő tájt, alig van jele olyan szándéknak, mely a korábbi irodalom és irodalomértés újraolvasását vagy -szituálását célozná meg, amiként az előző és időközben megfogalmazódó egyoldalúságok és torzulások felülértékelésére sem mutatkozik kompetens igény. Az azóta eltelt időszakban viszont az irodalomkritika akkora lépéselőnyre tett szert, hogy eredményeit – az újraolvasásból származó tapasztalatait is beleértve – az irodalomtörténet regisztrálni sem képes. Másrészt tapasztalható egyfajta igyekezet az ezredfordulóra roppant erőnlétűvé váló irodalomkritika és eredményei láttatására, bemutatására: „Az 1989 utáni időszak első évtizedének közepén felerősödő kritika (és irodalomtudomány) kiemelkedő képviselői: Németh Zoltán (1970), a költő és műfordító Csehy Zoltán (1973), a prózaíró N. Tóth Anikó (1967) és Bárczi Zsófia (1973), öt irodalomtörténész: Benyovszky Krisztián (1975), H. Nagy Péter (1967), Keserű József (1975), Kocur László (1977), Beke Zsolt (1973) és a költő Ardamica Zorán (1970). Az ő érdemük is, hogy az új évezred szlovákiai magyar irodalmának az irodalomtudomány és az irodalomkritika lett a húzóágazata, itthon és külföldön nagyra értékelt műfaja. Többségük szerteágazó munkásságának közös jellemzője tanulmányaik és kritikáik minden eddiginél magasabb szakmai színvonalra, irodalomelméleti megalapozottságra és nyitottságra. Úgyszintén döntő többségükre jellemző, hogy tudományos érdeklődésük homlokterében nem elsősorban vagy nem kizárólag a szlovákiai magyar (és úgyszintén nem kizárólag a magyar) irodalom áll.” (Csanda 2006)

Filep Tamás Gusztáv észrevételéhez megjegyzendő, hogy azért az irodalom eredményeit regisztráló szakirodalom nem maradt teljesen adós szintézisjellegű munkákkal; csak a legfontosabbakra szorítkozva: megjelent Szőke József bibliográfia-sorozatának további két kötet: *A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája (IV/1.) és (IV/2.) 1981–1985* (1992), B. Nádor Orsolya bibliográfiája: *A csehszlovákiai magyar nyelvű könyvkiadás bibliográfiája (1967–1988)* (1992), Végh László

kétkötetes bibliográfiája: *A Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar könyvgyűjteményének bibliográfiája (1918–2000)* (2000), valamint a szintén ugyanő összeállította *A Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar folyóirat-gyűjteményének katalógusa (1918–2002)* (2002), Bereck Annamária: *Kalligram. Repertórium 1992–2002* (2003).

Mindeközben annak tisztázatlansága, hogy mi is az értékes irodalom (az irodalom művelői, olvasói és támogatói részéről), újabb keletű, de ismerős gondokat is felvet: „Sajnos, a nagyobb kiadói, a kedvezőbb és a cenzúrától immár nem háborgatott publikációs lehetőségek újratermelték a dilettantizmust.” (Grendel 2004, 448)

6.2. „Küszöb” és „határ”, viszonyítási pontok

A dolgozat a szlovákiai magyar irodalom 1989 és 2006 közötti jellemzőit kívánja megragadni az irodalomtudomány és -kritika területén, összefoglalva az irodalomtudomány és -történet jelenségértékű változásait (vagy éppen folytonosságát) a korábbiakhoz képest. Csak a rangosnak vélt művekre összpontosít, szerkezetéből és jellegéből adódóan nem terjedhet ki arra a számottevő recenzens-kritikusi műhelymunkára, melynek képviselői jelentősen kiveszik részüket az irodalomtudomány és -kritika mai, korábban soha nem tapasztalt népszerűségében és súlyában (elsősorban Németh Zoltán, H. Nagy Péter, Csehy Zoltán, Keserű József kritikáira és értelmezéseire lehet itt felhívni a figyelmet; a sor hosszan folytatható, ezt egyebek közt e kötet lírát és prózát taglaló részeinek hivatkozásai is igazolhatják).

Sajnos, 1989 „automatikusan” még csak a művek recepciójának számszerű fellendülését sem hozta, ellenkezőleg, a kilencvenes évek derekára a szakma „az elméleti és kritikai reflexió elnémulása”-t (Grendel 1997a, 44) kénytelen konstatálni. Ilyen értelemben – szó szerint – a fordulat pillanatának tekinthető a kritika mint műfaj (de akár az idézett Grendel-reflexió) újbóli megjelenése is.

A változásra csak nagyjából egy évtizeddel az 1989-es rendszerváltás után került sor. Né-

meth Zoltán első kötetének (*A kapus öröme a tizenegyesnél*) megjelenési éve (1999) akár az irodalomkritika olyan reprezentatív darabjának tartható, mely körül már kijelölhető a szlovákiai magyar irodalmi gondolkodásban bekövetkezendő változások időszakának kezdete. Ha nem e kötet megjelenéséhez kötjük a fordulat küszöbét (figyelembe véve egyebek közt a 144 oldalas könyv szövegeinek heterogenitását, de figyelmen kívül hagyva egyebek közt éppen ennek a műfaji heterogenitásnak a hozadékait, vagy azt, hogy Rákos Péter 1987-ben kiadott műve – *Az irodalom igaza* – után éppen ezt a Németh Zoltánét tartotta a szakma Madách-díjra érdemesnek, a köztük levő tizenkét évben egyetlen irodalomtudományi kötetet sem), szerzőjének fellépését vehetjük figyelembe. Németh Zoltán úttörő voltát az irodalomkritikában a vele nagyjából azonos időben fellépők (tehát a fordulatban részüket kivévők) sem vitatják: „...mondjuk így, »tájainkon« ő volt a kritikában az első, aki próbálkozott olyan új irányzatok, új értelmezői nyelvek, fogalmak meghonosításával, amelyek Magyarországon akkor már nem számítottak újdonságnak, de nálunk igen”. (Benyovszky 2001, 127) Ugyanakkor, természetesen, az egzakt és korszerű megszólalásmód és nyelv nem a ’89 utáni – bármikori – irodalomtudományi fordulat invenciója.

6.3. Hagyomány az irodalomtörténésben

Az irodalomtörténeti munkák közt Rákos Péter említett köteté olyan darab, mely (címében is jelölten) a szép, a jó és az igaz kategóriáknak, valamint az elmélet, a történet és a kritika területeinek az irodalomtudományi vizsgálódások során egyidejűleg kíván polgárjogot biztosítani szakmailag kiváló szinten, amint erről a mű recepciója sem hagy kétséget. Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács László Rákos Péter-monográfiája *Az irodalom igazának* tíz ismertetését-kritikáját tartja számon. (Filep–G. Kovács 2005, 330) A tanulmánygyűjtemény súlypontjait verstani, irodalomelméleti és irodalomtörténeti dolgozatok képezik, ez utóbbiak a magyar irodalom tárgyköréből; „egyhatoda csehszlovákiai magyar vonatkozású” (Filep–G. Kovács 2005,

127). Szerkezetében és szövegértelmezői, -elemzői alapállásában legközelebb Rákos Péter soron következő kötete (*Prágai őrzőjártat*, 1995) áll hozzá, míg az utolsóval (*Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők*, 2000) – ennek a szorosan vett irodalomtudománytól elhajlóval – az irodalmi szövegre vonatkoztatottsága kapcsolja össze. Rákos Péternek a 19. és 20. század első fele magyar irodalmára vonatkozó olvasatait és részértelmezései (Adytól Máraiig, a *Bánk bántól a Kaddis...*-ig) a szóban forgó szerzők és művek irodalomelméleti-verstani és hatástörténeti vizsgálatához nélkülözhetetlenek, s a szakma hivatkozási alapként viszonyul hozzájuk.

A „klasszikus” (régí és kanonizált) magyar irodalommal való szembenézés hatástörténeti igénye (és az oktatói gyakorlatból eredeztethető rákérdezés kutatókényszere) fűzi Rákoshoz Tözsér Árpádot, akinek *Régi költők – mai tanulmányok* (1984) kötete mintegy a címét is aktualizálva 1995-ben újra megjelent (*Egy diófa és környéke*) – benne a korábbiakat (Szenci Molnárról, Amade Lászlóról és Baróti Szabóról) egy Balassi-tanulmánnyal toldva meg. Az irodalomtudós Tözsért – aki Rákoshoz hasonlóan olvasói, értelmezői és fordítói szinten több (elsősorban magyar, cseh és szlovák) iskolának és értelmezőközösségnek nemcsak a nyelvét, hanem a műveltségét, a művekhez való viszonyát is érzékeli – és a tözséri hatástörténeti vizsgálódást az különbözteti meg prágai páholytársától, hogy ez kevésbé a feltételezett olvasói, sokkal inkább a maga (és költészete) szempontjait szem előtt tartva viszonyul az adott korpuszhoz. Azaz tárgyválasztásában és módszereit tekintve szabadabb, következtetéseiben kötöttebb Rákos Péter munkáinál – lásd elsősorban Tözsér *Escorial Közép-Európában* (1992), valamint *Az irodalomról, vegyes műfajban* alcímű, *A nem létező tárgy tanulmányozása* (1999) kötetét. Ez utóbbihoz felépítésében és tartalmában hasonló (részben ennek változata) a *Tanulmányok, kritikák, jegyzetek* alcímű *Milétoszi kumisz* (2004) kötete. Az optikája elé kerülő szövegüniverzumból ezekben értelem-szerűen a 20. századi korpuszok kerülnek túl-

súlyba, valamint a jelenkoriak, de poétikailag és topográfiailag bármily szélesre nyílik is ez a tőzséri lencse (Hamvastól Holanig, Zbigniew Herberttől Hízsnai Zoltánig vagy Tomas Transtörmerig), közel hozza-tartja az olvasót a szerzőnek a tárgy iránti érzékenységéhez (személyes vonzalmához) és egy ehhez konstruált, egyre sajátosabbnak mondható irodalomtudományos-filozófiai nyelvhez. S végül még egy szempont vagy megkülönböztető jegy: ez pedig a kortárs szlovákiai magyar irodalom „határtalan” (tőzséri értelmezésben: világra, olvasásra nyitott) művei iránti fogékonysága (mely alól talán csak a Talamon-műveknek sikerült magukat feltűnően kivonniuk). Külön publikációban adja közre – recepciósztétikai tapasztalatokat is hasznosítva – a Cselényi- és Grendel-életmű fontosnak tételezett darabjairól szóló elemzéseit (*Az irodalom határai. Cselényi László és Grendel Lajos művei s a határon túli magyar irodalom kérdésköre*, 1998).

Az irodalomhoz mint elemzendő-értelmezendő előképhez, hagyományhoz való viszonyulás Grendel Lajos életművében is jellemzőnek tételezhető. Figyelemre méltó a középiskolai szintet magasra emelő és páratlanul élményszerű irodalmi összefoglalója a 20. század második felének magyar irodalmáról (Grendel 1997b, 9–99), valamint az *Irodalmi Szemle* hasábjain jelenleg is folytatásokban megjelenő magyar irodalomtörténete. (*Magyar líra és epika a 20. században*. A sorozat első része a lap 2005/10. számában jelent meg, a 2006/10. a tizedik.) Könyve, a *Mészöly Miklós időskori prózája* alcímű *A tények mágiája* (2002) finom átmenet az értekezés és az ismeretterjesztés között, pontosabban: tárgya látszólagos tudományosságához-elvontságához (a *Megbocsátás* és a *Családáradás* elemzéséhez recepciótörténeti kitekintés is tartozik) szemléletesen érvelő, olvasmányos előadásmódot választott. Alkalmoszerű kritikus dolgozatai (egyebek közt: Grendel 1992 és Grendel 1997a) a szlovákiai magyar irodalmi életéről és visszasságairól – csakúgy, mint korábban – a vizsgált időszakban is nagy visszhangot váltottak ki.

Görözdi Judit *Hangyasírás, csillagmorajlás. Elhallgatásalakzatok Mészöly Miklós írás-*

művészetében (2006) című kötete nemcsak tárgyválasztásában sorolható ide, hanem azért is, ahogyan a mészölyi poétika sajátosságait a Mészöly-szövegek szövegen kívüli értelmezési pontjainak – egzakt módon csaknem megragadhatatlannak tételezett – játékára vezeti vissza. Szigeti László *Párbeszédkísérletével* (1999) együtt a Mészöly-művek olvasói érzékenységre gyakorolt hatására irányítja rá a figyelmet, nemkülönben a Mészöly-kutatás (szlovákiai magyar irodalmi részről történő) irányainak kitágítására.

Vajda Barnabás kötete (*Sigmund Freud és a XX. század eleji magyar irodalom. Tanulmányok magyar írók és a freudi pszichoanalízis kapcsolatáról*, 2005) kultúrtörténeti adalékul szolgál a címében jelölt tárgykörhöz; ismertető értékelése ráirányítja a figyelmet a munka „imponálóan széles” körű kutatásaira (vö. a tanulmány egészével: H. Nagy 2006, 118–127).

N. Tóth Anikó tanulmánygyűjteményének (*Kísérlet megszólalásra és elnémulásra. Olvasói kalandok a 20. század magyar prózájában*, 1999) darabjai választott tárgyukhoz közelítve hajlamosak azok stílusát felvenni, mintegy így is belehelyezkedve a tárgyukba. Ezekkel a „pastiche-interpretációk”-kal „a művek autentikus, recepciós létmódja idéződik meg” (Benyovszky 2001, 162). Benyovszky Krisztián hívja fel a figyelmet arra is, hogy e tanulmányok egyfelől ugyan természetesen szerzői ízlés és kánon mentén íródtak, másfelől azonban kötetbe rendeződve felkínálnak az olvasónak egy metaforikusnak nevezhető, regényes történeti olvasatot (Benyovszky 2001, 153). Ennek további fejleményeihez lásd a szerző legújabb kötetét: *Szövegvándor. Közelítések Mészöly Miklós prózájához* (2006), mely a Mészöly-regényekben rögzülő elbeszélő tudatfolyamának változásait, az életművön belüli szövegekői játékok leírhatóságát vizsgálja, valamint a mészölyi prózapoétikai örökség továbbhagyományozódását a kortárs magyar irodalomban.

Benyovszky Krisztián fent idézett kötete (*Rácsmustra. Regényes olvasónapló Kaffka Margittól Bodor Ádámgig*, 2001) nem csak alcímében rimel N. Tóth Anikó könyvére: szövegében kifejezetten is a metaforikus irodalom-

történet-írás eljárásait hasznosítja, ötvözve a befogadáselmélet és az alaktan módszertani elveivel. Hangsúlyossá tétetik az olvasói tapasztalat mint emlékezés, mint olyan aktualizáció, mely „képes »mosttá« varázsolni a valamikori olvasói élményt” (Keserű 2003, 72), s amely első pillantásra egymástól távol eső szövegek kölcsönös értelmezésre is alkalmas. „Olyan textuális terep ez – mondja a szerző az olvasónapló kapcsán, de könyvére is érvényesen –, amely maximális módon engedi érvényesülni a véletlen poétikáját.” (*Rácsmustra*, 18) Már külön fejezetben kapnak teret a populáris irodalom térfelére vezető detektívtörténeti (detektívregény-olvasási) tapasztalatai – ennek (a műfaj magyar, cseh és szlovák képviselőinek s elméleti hátterének) nyújtja monografikus feldolgozását második kötete (*A jelek szerint. A detektívtörténet és közép-európai emléknymai*, 2003). A szerző szerteágazó kutatási területei közt említendő a szláv strukturalizmus és neostrukturalizmus, valamint a kortárs szlovák és cseh próza.

Nincs ismert hagyománya a szlovákiai magyarokéra szűkített irodalomtudományban sem Csehy Zoltán, sem pedig Polgár Anikó irodalomtörténeti tevékenységének, melyekhez ezáltal szintén az innováció tapasztalata rendelhető, s aligha csak az irodalom e leszűkített tartományában. (A Benyovszky Krisztián *Rácsmustrája* utáni két évben előbb Csehy Zoltán kötete, majd Polgár Anikóé kap Madách-díjat.) Csehy Zoltán érdeklődési-kutatási területe: „a (kivált a XV. századi) neolatin költészet alakváltozatai. Az európai és itáliai humanista irodalmi hagyomány. Az erotikus és a priapikus költészeti tradíció. Az erotográfia kultúrtörténeti hagyományai. Szerzői önreprezentáció és humanista énmódozás. Az antikvitás továbbélésének nyomai.” (Csehy Zoltán önmeghatározásai a www.kalligram.com honlapon) Kötetében – *A szöveg hermaphrodituszi teste. Tanulmányok a humanizmus, az antikvitás és az erotográfia köréből* (2002) – „egyfelől megmarad méltányos olvasónak, másfelől teljesítménye – magyar viszonylatban – az adott korszakot vizsgáló filológiai gondolkodás megújításaként, horizontjának szélesítéséként értékelhe-

tő.” (H. Nagy 2006, 23) „Csehy Zoltán izgalmas elemzéseinek következik az érdeklődő kénytelen észrevenni, hogy amikor az ő szövegét olvassa, egyben a dolgot magát szólaltatja meg” – mutat rá a kötet egyik elemzője, arra is ráirányítva a figyelmet, hogy „filológustól szokatlan, jó értelemben vett burjánzó, szisztematikus értekezői nyelve mintha maga is élvezet-konstellációként, sőt testként viselkedne.” (H. Nagy 2006, 24–25) Csehy Zoltán műfordítói és irodalomtudományi tevékenységének elválaszthatatlansága említendő még (ez Polgár Anikó, Tözsér Árpád és Zeman László munkásságával rokonítja), amint ezt a *Hárman az ágyban. Görög és latin erotikus versek* (2000) kötetének páratlanul gazdag, avatott és elismert visszhangja is kiemeli, de H. Nagy Péter fent már idézett következtetései erre a korpuszra is érvényeseknek tekinthetők.

Polgár Anikó hatástörténeti olvasatait (*Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, 2003) a huszadik századi magyar műfordítás és költészet Catullus-képét vizsgálják intertextuális alakzatok nyomán. „A catullusi korpusssal nemcsak emblematisztikus jelölők által párbeszédbe lépett szövegekről van szó, hanem olyan merész többletjelentések, illetve értelmezési stratégiák kimunkálásáról is, melyek mindenképp legitimálják a mai olvasó kérdésfelvetéseinek jogoságát” – jelöli ki kutató figyelmének pozícióját a tanulmánykötetben a szerző; idézi H. Nagy Péter is (H. Nagy 2006, 56), hangsúlyozottan utalva a szerző nyitott (mondjuk így: nyájas) olvasói pozíciójára: „Polgár Anikó filológusként, összehasonlító irodalomtörténészként és teoretikusként egyaránt példamutató munkát végez, pontosabban eme olvasói magatartásformák produktív lehetőségeit kiaknázva beszélte ti a hagyományt.” (Uo., 55)

H. Nagy Péter vándorirodalmárként való önmeghatározása a tekintetben lehet itt jelentésszerű, hogy utal a szerző tevékenységi területeinek spektrumára is, és ezek szabad átjárhatóságára (egyebek közt oktató, szerkesztő, kritikus, „Ady költészetének egyik legkiválóbb ismerője” – ez utóbbi Kálmán C. György értékítélete H. Nagy Péter *Ady-kollázs* [2003] című köteté-

nek borítóján). Koherens munkásságában stílusának és szemléletének egyedisége a szakmán belül is minden esetben kiemelt ismérv: „írása-it széles körű tájékozódás, elméleti megalapozottság és felkészültség jellemzi. Sok esetben példaértékű az a szigor, következetesség és nyitottság, mellyel párbeszédet folytat és nyomon követi az elemzett könyvek előfeltevés-rendszerét, argumentációját, értekező nyelvét, az önreflexióra, -korrekcióra való hajlamot.” (Sánta 2006) Hasonlóan Fried István is hangsúlyozza a szerző írásai „beszélője” dialogikus voltát: „Így nemcsak a mű, hanem a róla szóló beszámoló vagy bírálat is »nyitott« lesz” (Fried 1999). Az általa (is) jegyzett irodalomtankönyv (Eisemann György–H. Nagy Péter–Kulcsár-Szabó Zoltán: *Irodalom. Tankönyv 16–17 éveseknek*. Korona Kiadó, Budapest, 1999) is ezt a Sánta Szilárd észrevételezte horizontokat nyitó, párbeszédre invitáló alapállást képviseli, amennyiben a „tankönyv szemmel láthatóan teljes újtásra vállalkozik, az utóbbi évtizedben az irodalomtudományban lezajlott fordulat hatása erőteljesen érvényesül nézőpontjában [a magam részéről a szó többes számú alkalmazását tartanám helyesnek – Cs. G.], kérdésfeltevéseiben, módszertani kultúrájában, nyelvezetében stb.” (Czetter 2002, 67) A már említett Ady-kötete előzményeit lásd részben az *Ady-értelmezések* című négyesrész munkában (H. Nagy Péter–Lőrincz Csongor–Palkó Gábor–Török Lajos; *Iskolakultúra*, Pécs, 2002), részben pedig a *Kánonok interakciója* (Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 1999) tanulmánykötetében. Fontosak újabb gyűjteményes kritika- és tanulmánykötetei (a szlovákiai magyar produkcióra vonatkozóan is): *Féregjáratok* (2005), *Paraziták* (2006) – ez utóbbinak magának is tanulmánykötetek és monográfiák a tárgyai. A *Paraziták* tudományköziségére, tudományközi párbeszédére vonatkozóan lásd egyebek közt L. Varga Péter értékelését (L. Varga 2006), a *Féregjáratok* sokirányúságára, a szerző peremműfajok iránti fogékonyságára Rácz I. Péterét (Rácz I. 2005).

Németh Zoltán irodalomtudományi és -kritikai szerepe az 1989 utáni irodalomtörténet szlovákiai magyar teremtésére vezethető visz-

sza; a teremt szónak a „művészi (képzelő)erővel (meg)alkot” jelentésében, valamint a tözséri (alább következő) meghatározások értelmében. Pozíciója nemkülönben termékenyítő: 2006 látószögéből mindenekelőtt munkáinak katalizáló hatása a legszembetűnőbb – írásai viszonyítási alapként szolgálnak, függetlenül attól, hogy az általuk gerjesztett értelmezői stratégia továbbgondolása megerősíteni, korrigálni avagy cáfolni szándékozik ezt a viszonyítási alapot. Csehy Zoltán összefoglalója a kritikus és irodalomtörténész Németh Zoltán lényegi jellemzőit veti fel: „Kritikusként a kortárs magyar irodalomra fókuszál, elméleti alapállását a kortárs elméleti iskolák módszereinek szintetikus alkalmazása határozza meg. *Olvasáserotika* c. tanulmánykötete fontos határkő sajátos értekezői nyelvének kialakításában, melybe a nézőpont-váltogató, továbbíró, parodisztikus értelmezéskísérletei éppúgy belefeérnek, mint a kritikairás általános kérdéseinek, a szövegértelmezés paradigmáinak elmélyült elméleti taglalása. Talamon Alfonzról önálló monográfiát írt, mely egyszerre mind a kisebbségi irodalom fogalmát is átstrukturálta. Látásmódja eredendően mű- és szövegközpontú. Szinte monografikus igénytel térképezte föl a fiatal kortárs magyar irodalom horizontját, jelentősek fiatal irodalomkritikusokkal készített beszélgetései, mélyinterjúi.” (Csehy 2004, 305–306) Ezt a Németh Zoltán-képet Tözsér Árpád véleménye a következően árnyalhatja: „Vele nemcsak egy új típusú kritikus, hanem egy új típusú gondolkodó is jelentkezik tájainkon. (...) Ismétlem tehát: Németh Zoltán (...) elsősorban és mindenekelőtt gondolkodásának a minőségével különbözik az eddigi szlovákiai magyar kritikai gyakorlattól. (...) szerinte (...) a kritikus nem irodalomról gondolkodik, hanem irodalmat gondol. (...) Számára a kritikairás éppen úgy irodalomteremtés, mint például a versszerzés.” (Nemcsak Németh Zoltán „irodalomteremtés”-re vonatkozóan: Tözsér 1995, 149–153) Két fent említett könyvén (*Olvasáserotika. Esszék, kritikák, tanulmányok – az élvezet szövegei* [2000]; *Talamon Alfonz* [2001]) kívül fontosak még: *A széttartás alakzatai. Bevezetés a „fiatal irodalom” olvasásába* (2004), *A bevégezhetet-*

len feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába (2005). Legújabb kötete, a Parti Nagy-monográfia (*Parti Nagy Lajos*, 2006) nemcsak a tárgyat (a Parti Nagy Lajos név alá vonható identitás- és nyelvjátékok, kontextusok tömegét) gondolja újra, hanem önmaga műfaját és az olvasás linearitását is. Szerkezetében ez leginkább az oldalak megosztottságában szemmel látható: a páros oldalak a művek és recepciójuk fő irányait követik, a páratlanok átfogó jellegű értelmezéseket adnak.

6.4. Irodalomtörténés a hagyományban

Az irodalomtörténeti vizsgálatok '89 utáni egyik pozícióvesztése a két háború közötti „szlovenszkói” irodalom területe. A változás 2006-ból tűnik fel veszteségnek, hiszen 1989 előtt és közvetlen utána e terület kutatása még fénykorát élte. Mára a szóban forgó időszak vizsgálata kikerült a szakma érdeklődésének homlokteréből, az egy-két részterület és tanulmány (egyebek közt: Fried 2003 és Bárczi 2004) kivételnek számít; a tudományosság helyét a hagyományápoló ismeretterjesztő (irodalom)publicisztika tölti ki. Turczel Lajos mikrofilológiai adalékokban gazdag tanulmányai, portréi és visszaemlékezései (eklatáns példái: *Tanulmányok és emlékezések* [1987], *Visszatekintések kisebbségi életünk első szakaszára* [1995], *Arcképek és emlékezések* [1997], *Irodalmi hódolások és szeretetnyilvánítások* [2000]) az irodalomtörténet ez irányú figyelmének eddig utolsó eredményei, utóregzései. Fónod Zoltán Fábry-monográfiája (*Megmozdult világban* [1987]; átdolgozott újrakiadása: *Perben a történelemmel. Fábry Zoltán élete és munkássága* [1993]), valamint a nagy haszonnal forgatható, a korszak egyetlen átfogó igényű összefoglalását nyújtó *Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918–1945* (1993; 2002 – 2. kiadás) megkerülhetetlen források a tárgy és korszak – vélhetően újraéledő – kutatásai számára. Fónod Zoltán a korábbi időszak meghatározó kritikus irodalomtörténészei közül egyedülként foglalkozik máig rendszeresen a szlovákiai magyar irodalom történeti kérdéseivel, e tárgyban több kötetet publikált.

Lezártak tűnnek azok az 1989-es rendszerváltás táján kezdődő irodalomtudományi (és azzal határos) kutatómunkák, melyek a hagyomány(ismeret) és a folytonosság fehér foltjai eltüntetésének igényével fordították a szakma és a szélesebb olvasóközönség figyelmét a korábban nem hozzáférhető, nem publikusnak minősített vagy egyszerűen nem ismert irodalomtörténeti részterületekre. (Természetesen feltáró-adatoló jellegükből adódóan ezek a kutatások sosem tekinthetők befejezettnek.) Kiemelendő Tóth László szerepe, akinek e téren szerzett elvülhetetlen érdemei mellett helyszűke miatt itt most csak az általa írt, gondozott és összeállított kötetek hosszú sora volna felhozható érvként. Egyebek közt két tanulmánykötete: *Párhuzamok, kitérők* (1991) és *Elfeledett évek* (1993), továbbá a Filep Tamás Gusztávval közösen három kötetben megjelentetett válogatása Peéry Rezső életművéből (*Gondolatok a tehervagonban...* [1993], *A végzet bábjátéka...* [1994], *Európa önvédelme* [1996]), valamint az általa és a Filep Tamás Gusztáv által szerkesztett *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* (1998, 1998, 1999, 2000) című négykötetes tanulmánygyűjtemény. Ide tartozik a Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács István válogatta és szerkesztette *A változás élménye* (1994) című Szvatkó Pál-kötet is. E helyt megemlítendő még a *Próbafelvételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról 1918–1995* (1995) című Filep Tamás Gusztáv és Tóth László szerzte kötet.

6.5. Felfüggesztett hatástörténés

A tudomány szabta legszigorúbb ismérveknek is megfelelni képes ismeretterjesztő igényű irodalomtudomány és -kritika olyan kötetekbe is rendeződött '89 után, melyek akár a megkésztettség tapasztalatával is szembesíthetik mai olvasójukat. Zalabai Zsigmond *Verstörténése* (1995) ilyen értelemben véve tűnik túlírtnak: terjedelmét-szerkezetét és a benne foglalt részek megírásának idejét tekintve, nemkülönben a *Verstörténés* történésének tematizálásával is. Ez ugyanakkor egyben a kötet okfejtéseit is rö-

vidre (magukba) zárja, az olvasó „történesei” helyét rendre kioltják a szerző történesei. Vizsgált tárgya (vagy tárgyainak jelentősebb része) a könyv megjelenésének idejére behozhatatlan előnyre tett szert. A hosszú alcímű munkában (*A szlovákiai magyar líra újabb nemzedékei 1970–1988 [Folyamatrajzok, pályaképek, portrék, adalékok]*) a szerzői szándék – „szélesebb olvasóközönségnek szánt, esszéisztikus könyv” (Zalabai 1995, 317) – túlteljesül; almanachszerűségéből kifolyólag nemcsak líra-, hanem kultúr- és kortörténeti szintéziskísérletként is olvasható. Kétségtelen irodalomtörténeti hasznát (melyet recepciója is alátámaszt) problematikussá teheti az elemzett szövegekhez (vagy egy jelentésükhöz) rendelt szociológiai-közéleti kontextus, valamint a működtetett nyelv és retorikai tér már említett zártsága, önmagára irányultsága.

A recepcióhiány a párbeszédképesség esetleges hiányára utalhat Koncsol László *Törmelek* (1992) és *Válogatott kritikai dolgozatok* (1995) című könyvei esetében. Bár ez összefügghet a kortárs kritika már említett alulkondicionáltságával, az irodalomtörténet – szintén említett – fáziskésésével (itt utalhatunk arra, hogy *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004* [2004] című könyv például nem jegyzi a Koncsol Lászlóról szóló irodalomban Kocur László 2001-es Koncsol-monográfiáját). A korábban cenzurális okokból kihagyott dolgozatokhoz és tanulmányokhoz, noha nyilvánvalóan árnyalják a kritikus sokszínű pályaképét (a másik kötet pedig ennek keresztmetszetét nyújtja), az újramegjelenésük óta eltelt idő távlatából úgy tűnik, ez ideig nem rendelhető hatástényezői jelentőség.

Dusza István (posztumusz) kritika- és tanulmánykötete (*A papír partján*, 2003) aligha szerzőjének halála okán tűnik lezártnak – hiszen a már említett szerzők közül Rákos Péter és Zalabai Zsigmond sem él már. Arról lehet szó, hogy a benne foglaltak (többségük a nyolcvanas évek derekán jelent meg, s csaknem kizárólag a szlovákiai magyar irodalom alkotásaira vonatkozik), de még inkább talán ezek megértési-értelmezői stratégiája ma nem talál potens olvasatra.

Feltűnő az 1989 óta megjelent monográfiák (számukhoz képest) csekély mértékű párbeszédbe vonása, problematizálása. A kivételek közt említhető a Grendel Lajosról (Szirácz Péter, 1995), a Tözsér Árpádról (Pécsi Györgyi, 1995), a Talamon Alfonzról (Németh Zoltán, 2001) és a Cselényi Lászlóról (Bohár András: *A megírhatatlan költemény*, 2005) szóló. Vajda Barnabásé Monoszló Dezsőről (2006) annyira friss, hogy e helyt még nem elhelyezhető. „Sikerük” titka korántsem hibátlanságukban rejlik, hanem ellenkezőleg: esetleges tévedéseik és érvelésük helyenkénti esetlegessége is továbbíratóságukat szavatolhatja. Nyitottságuk, irodalomelméleti-interpretációs horizontjuk tágassága (s nyilván tárgyuk súlya és szerzőjük felkészültsége) olyan jellemzőik, melyek számos új értelmezés lehetőségét tartják fenn.

A Tözsér Árpád szerkesztette-összeállította *Kontextus. Madách-műhely* (1985, 1987, 1988 és 1989) kiváló kiadványoknak mint kortárs irodalmi-irodalomtudományi antológiák egyfajta (az irodalomtudományra szűkített) változatának-folytatatásának tekinthetők a *Somorjai disputa* (1.). *Az élő szlovákiai magyar írásbeliség c. szimpózium előadásai* (2003) és a *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról* (2004) című kötetek.

6.6. Diszciplínák mentén

Az *Ütemező* (1990) című verstani munka, Koncsol László klasszika-filológus poétikai-irodalomtörténeti műhelyének kiváló darabja (2. kiadása: 2002) megnevezett célközönségét eredetileg a diákokban vélte megtalálni (erre utal alcíme is: *Kis könyv arról, hogy milyen lábakon jár; szalad, forog vagy ugrabugrál a vers*), ám a kötet megcélzott és valós közönségétől függetlenül minden szemléletes verstanok végigjátszhatatlanul gazdag partitúrája.

A *Tűnődés a trópusokon* (1981) című Zalabai Zsigmond-mű mint úttörő jelentőségű esztétikaelméleti munka 1998-ban harmadik kiadásban is megjelent. Benne szerzője a kortárs szakirodalom alapján értelmezi, elemzi a költői kép szerkezetét és szerepét a lírában,

rendszerezve ennek szerteágazó elméleti megközelítéseit, beleértve a fogalomkör és a nevezéktan átrendezését, a trópusok osztályozására tett új rendszerjavaslattal.

Stílus és fordítás (1993) című tanulmánygyűjteményében Zeman László az ún. prágai (irodalomtudományi és nyelvtani; „strukturálista”) iskola, valamint az ún. nyitrai (az irodalmi mű stilisztikai modellezését feltáró) iskola tapasztalatait hasznosítva adja közre próza- és líraelemző, valamint a műfordítással kapcsolatos munkáit, köztük olyan, már folyóiratbeli megjelenésük idején is fogalomszámba menő dolgozatokat, mint *A líra vonzatai*, az *Adalék Ady lírája szlovák fordításainak kérdésköréhez* vagy a *Szemponthoz Márai Sándor prózájának stílusvizsgálatához*. František Miko *Od epiky k lyrike* című kötetének magyarra fordításával (*Az epikától a líráig. Az irodalmi mű stilisztikai vizsgálata*, 2000) egyúttal a funkcionális stilisztika magyar nyelvű fogalom- és terminológiai-nevezéktani rendszere megalapozójaként tartják számon.

Az irodalomtörténet és az irodalomelmélet, az irodalomelmélet és az oktatásügy területeinek szinkron vizsgálata, valamint (amint ezt alcíme – *Irodalmi összefüggések világában* – is jelzi) a tudomány és a módszertan összefüggései állnak Alabán Ferenc könyvének (*Interpretáció és integráció*, 2002) homlokterében. A szerzői intencióknak megfelelően a diszciplinákat az interpretáció eszközeinek, az olvasó segédtudományainak tartja, az oktatást pedig az olvasói szokások megerősítőjének: „Az irodalomtörténet és az irodalomelmélet a műértelmezés kiegészítőjeként (...) természetszerűen vesz részt az olvasóvá nevelés folyamatában” – idézi H. Nagy Péter is (H. Nagy 2006. 98).

A dráma egyedül Laczkóné Erdélyi Margit tudományterülete, ezen belül vagy ezzel párhuzamosan a drámaelmélet és az irodalom módszertana. Első e tárgyú kötete, *A groteszk vizsgálata* (1994) irodalompedagógiai szempontokat érvényesítve (már szövegének felütésében is – „Esztézés és didaxis...”) irodalom és oktatás határterületén szabja meg mozgási területét. Ennek leginkább körbejárt része az Örkeny-

drámák vizsgálata – legutóbbi kötetben: *A groteszk relációi drámákban. Örkeny-drámák interpretációja* (2002).

Az 1826-ban Kassán kiadott *Compendium aestheticae*, Michael Greguss, azaz Greguss Mihály esztétikatankönyve Polgár Anikó fordításában jelent meg (*Az esztétika kézikönyve*, 2000). A kötet az első magyar szövegváltozattal párhuzamosan adja közre az eredeti latin szöveget, Mészáros András tanulmányértékű utószavával.

A filozófus Mészáros András kiterjedt irodalomtörténeti munkássága a filozófia és az irodalom mezsgyéjén (de ezenkívül is) fontos kötetek sorával gyarapította az irodalomtudomány mára páratlanul gazdaggá és elmélyültté lett regisztereit. Irodalomtörténeti vonzalmait (mondjuk így: szerelmes viszonyait) első kötetétől fogva (*Arisztotelész esete Phyllisszel. Előadások a szerelemfilozófia köréből*, 1993) rendre kedvelt határterületeire vezérlik vissza, így lenyűgöző történeti-filozófiai háttérű, szenvedélyes „előadásai” szempontjából kevésbé lényeges, hogy adott esetben az irodalom, avagy a filozófia hívószavának engedelmeskedik-e. Értelemszerűen ekként az is könnyen visszajegyezhető, hogy a „tiszán” filozófiáinak tartott vagy jelzett kötetek (vö: *A marginalitás szelíd bája. Arképek a reformkori magyar filozófiából*, 1994) sem mentesek az irodalom és az esztétika kontaminációjától. Lásd még ehhez *A transzcendencia lehelete* (2001) könyvét! Irodalom és filozófia kombinatorikus játékterévé alakul *A filozófia határvidékén* (1996) című kötete, míg a sorrendben legújabban (*Mozgó halhatatlanság*, 2006) a diszciplinák határvonalán válik ketté; de a szerzői „vonzalmak” benne nem különülnek el, inkább csak elmozognak.

Beke Zsolt *„Jel”-en lét* (2004) kötete a jel hagyományos struktúráját kérdőjelezi meg, s a kortárs filozófia jelelméleteit továbbgondolva meggyőző érveléssel próbálja eltüntetni irodalomértésünk hiányosságait – a vizuális költészetből vett izgalmas példákkal világítva meg azt a folyamatot, amikor a jelenlét „jel”-en lété válik.

6.7. Az irodalomtudomány határhelyzetekben

Mármint hogy meddig tudomány az irodalom. (A zárófejezet címválasztása önironikusan a maga és szerzője szorultságára is utal.) A kérdés megválaszolása és a szigorúan értelmezett irodalomtudomány kijelölése helyett az összefoglaló önmagához lesz szigorú: e helyt a fejezet gyors lezárása és lekerekítetlensége indokoltnak és célszerűnek tűnik. A közhasznú, irodalom- és irodalomtörténet-népszerűsítő könyvek közül a legismertebbről, a Fónod Zoltán főszerkesztésében megjelent *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona...* mindkét kiadásáról a dolgozat első fejezetében esett már szó. Emellett Szeberényi Zoltán két kötetben megjelentett portréesszéi említendőek: *Magyar irodalom Szlovákiában (19451–1999) I.*, (2000) és *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999) II.* (2001). Az „alapozó és alapfontosságú” (Tözsér Árpád jellemzése) irodalomtörténeti összefoglaló az olvasásra buzdítás céljával készült. Ebben közeli rokona a magát oktatási segédletként is meghatározó Bodnár Gyula–Tóth László összeállította *Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh/szlovákiai magyar irodalom kistükre* (1994). Ide tartoznak Cselényi László hatalmas olvasói anyagot mozgató ismeretterjesztő olvasónaplói, egyebek közt: *A nélkülözhetetlen 100 könyv* (1998) és a *Sokágú síp* (2001) s talán leginkább az irodalomolvasást a szenvedélyesség és provokáció határvonalán taglaló *Negyedvirágzás avagy van-e (volt-e, lesz-e) hát cseh/szlovákiai-felvidéki magyar irodalom* (2005). Ez utóbbi Hiznyai Zoltán *Műfajtalankodás. Vízilovak és egyéb szellemi ingóságok* (1996) könyvéhez fűzhető, mely szintén az irodalomtörténeti megtisztulást szorgalmazza. A kihívást (kis kezdőbetűs) címében is benne foglaltan vállaló *egyétek* (2004) Ardamica Zorán (*reflexiók, reakciók, különvélemények* alcímű) heterogén kötetete, mely utólag kommentált kritikáit és recenzióit tartalmazza, szépirodalmi és azzal határos, irodalomtörténeti és annak álcázott szövegekkel.

KORTÁRS ÉS JELENKORI MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK

Tanulmányom célja a csehszlovákiai rendszer-változás és Szlovákia Európai Unióhoz való csatlakozása közötti másfél évtized magyar képzőművészeti teljesítményeinek értékelése.⁴⁶ Ez a periódus mind országos szinten, mind a (cseh)szlovákiai magyar képzőművészek szemszögéből átmeneti időszaknak nevezhető. A korábbi évtizedek zártságát, ideológiai és politikai megkötöttségét egy szabad társadalmi és művészeti közeg váltotta fel, amely az egyén és művész mozgását illetően már 2004-et megelőzően is fokozatosan határtalanra vált. A szabad utazás, költözés, a külföldi művészeti tanulmányok és ösztöndíjak, kiállítások lehetősége, a nemzetközi művészeti hálózatok megerősödése stb., pár év alatt újrateremtették azt a miliőt, ami a közép-európai régió sajátja volt, pl. a két világháború közötti korszakban. Elemzésem és művészetszemléletem meghatározó eleme az egyetemes művészeti kontextus, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a paradigmák és mainstreamek szemszögéből tárgyaljam az egyetemes és nemzeti/provinciális, a központ és periféria, az epigonizmus és eredetiség, a nyitottság és bezárkózás kérdéseit egy olyan téma keretében, amelyre ez eddig nem volt jellemző. Ugyanakkor nem kerülök el figyelmemet a tagadhatatlan regionális sajátosságok sem, valamint a létező posztmodern művészeti diskurzus, illetve a kulturális antropológiában érvényesített olvasatok sem, amelyek kitűnő alkalmat nyújtanak olyan válaszok keresésére, mint a (cseh)szlovákiai magyar művészet önálló művészeti kategóriaként való tárgyalhatósága, il-

letve annak vizsgálatára, hogy érvényesíthető-e az irodalmi „minor irodalmak” diskurzusa ezen képzőművészeti anyag tárgyalásában. Meglehet ugyanis, hogy éppen a művészeti élet globalizációja, a szabad mozgás és utazás lehetősége, valamint az uniós állampolgárságból eredő lehetőségek miatt ez az utolsó pillanat, hogy visszatekintsünk arra, amit egyesek „kisebbségi művészetnek” neveznek. A következő évek feltételezhetően felszámolják ezt a segédkategóriát, s azoknak adnak igazat, akik már a kommunizmus éveiben, majd a rendszerváltást követően is tudták, hogy művészet csak egy van – az egyetemes művészet. Ám az sem kizárt, hogy a „kisebbségi művészet” és „kisebbségi kultúra” fogalmak jelentése megváltozik, s az amatőr művészeti tevékenység és teljesítmény szinonimájává válnak a következő években. Ez a fogalomhasználat is jelzi, hogy az országos és egyetemes művészettől eltérő kontextusban és hierarchiában létezett és létezik a magyar képzőművész(et) (Cseh)szlovákiában. E ket-tősség jellemezte az 1989 előtti hét évtizedet, majd az új történelmi helyzetben, a bársonyos forradalmat követően is két stratégiát fogalmaztak meg a (cseh)szlovákiai magyar művészek. Az első az egyetemes kortárs művészeti élet kontextusát vállalta fel, a másik, egyben népesebb művénytábor, a művészet küldetését továbbra is expanzív társadalmi, illetve társadalomformáló küldetéssel ruházta fel. Ez utóbbi a létezett szocializmus éveiben kijelölt művészeti ösvények, az akadémikus, realiztikus formanyelv prolongálását, valamint a klasszi-

46 A szerző a tanulmány írásakor a Lyka Károly Művészettörténeti és Művészetkritikai Ösztöndíjban részesült. Illyés Közalapítvány – Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest (2006)

kus művészeti műfajok és technikák egyeduralkodó eredményezte. A magyar képzőművészeket ennek következtében *bipoláris művészetszemlélet* osztja meg, élesen elkülönül egymástól az aktuális művészeti kérdésekre, aktuális képzőművészeti eszköztárral reagáló *kortárs* és a ma történéseivel, a művészet immanens fejlődésével szemben ambivalens *jelenkori* művészek tábor. Ez utóbbi művészetszemlélet határozza meg a magyar közönség jelentős részének művészet iránti elvárását, így a kortárs művészet és a közönség között sokkal mélyebb szakadék tátong, mint országos szinten. Az összekötő fonalat a jelenkori művészet jelenti, amely az 1960-as és 1970-es években megkezdett konzervatív kommunikációt folytatja a közönséggel. Ám mielőtt a képzőművészet témájára térnék, elengedhetetlennek tartom a tágabb kulturális és művészeti kontextus, illetve a létező diskurzusok ismertetését, hogy az olvasó számára érthetőbbé váljanak a (cseh)szlovákiai magyar művészek és teljesítményeik alapkérdései.

1. A MAGYAR KULTÚRA KÉT ALTER-NATÍVÁJA SZLOVÁKIÁBAN

Tagadhatatlan, hogy a szlovákiai magyar közösség önazonosságának és megkülönböztethetőségének egyik legjelentősebb ismérve a kultúra. A fogalom tágabb értelmezése esetén ide sorolható mind a nyelv, az intézmények, a könyv-, lap- és folyóirat-kiadás, a művészetek (irodalom, építészet, képzőművészet, fotográfia, zene, tánc, színház, film, az új médiaművészet stb.), a műkedvelő amatőr művészeti tevékenység, mind a népi hagyományok és a népművészet, valamint a régi, csaknem kimúlt és újkori rítusaink is – és a környezetünket teljes mértékben meghatározó vizuális kultúra (környezetünk urbanisztikai kiképzése, természeti adottságai, történelmi és politikai kontextusai, a képiség számtalan formája, mint pl. a reklám, a folyóirat-kultúra, a médiák képi világa és kliái stb.). Az elmúlt nyolc és fél évtizedben nem ez a tágabb értelmezés érvényesült a (cseh)-szlovákiai magyar kultúrát tárgyaló közbeszédben. Helyette egy redukzív kultúraszemlélet keletkezett felül, amely szakralizálta az anyanyel-

vet, a kultúra és művészet társadalmi funkcióját, sőt ezeket a politika és az ideológia szolgálatába állította, aminek következtében az irodalom, az amatőr színművészet és a népművészet tartományára zsugorodott mindaz, amit a kultúra fogalom alatt értettünk és értünk. E redukció jellegzetes vonása a regionális kritériumrendszer érvényesítése, amely a közvetlen és természetes magyar és (cseh)szlovák közegből kiszakítva értelmezte és értelmezi a kultúra és a művészet jelenségeit, teljesítményeit. Az így keletkezett értékprouncializmus súlyos következménye, hogy a kultúra és a művészet egyenlővé vált az amatőr művészeti tevékenységgel. Az országos jelentőségű művészet (cseh)szlovákiai magyar művelői (kivéve az irodalmárokat) kiestek a (cseh)szlovákiai magyar látókörből. Ennek súlyos következménye az a kánonná emelkedett meggyőződés, mely szerint az a nemzetiségi közösség számára számon tartható kulturális és művészeti teljesítmény, amely a szűkebben értelmezett kultúra és művészet keretében született. Mind a mai napig csak a magyar közeghez szorosan kötődő kulturális és művészeti produkciókat tartjuk kulturális és művészeti életnek, a más nyelven, pl. szlovákul és csehül, illetve más nemzeti közegben készült (akár magyar) produkciókat kizárjuk ebből a körből, mintha a pozsonyi vagy a kassai filharmonia, színtársulat (magyar szereplőkkel, repertoárral) vagy képtár (magyar alkotók műveivel) rendezvényei nem járulnának hozzá a Szlovákiában élő magyarok kulturális és művészeti életéhez. A redukció eredménye a bezárkózás, amely a köldöknézés csapdájába vezet, lemondva a valódi országos és nemzetközi rangú teljesítményeinkről (kivéve az irodalmat). Mi alakul ki ezzel ellentétben? Egy hamis, a másságot és sokszínűséget mind a saját közösségen belül, mind azon kívül egyaránt elutasító, intoleráns önkép és nemzeti öntudat. Mivel az ilyen kultúra és a művészet kizárólag az amatőr és műkedvelő tevékenységgel van azonosítva, ezért szerkezetét tekintve nem tagolt, nem fogadja be az ún. magas művészet teljesítményeit, kizárólag a helyi kultúrát preferálja. Ennek közvetlen következménye, hogy az országos jelentőségű alkotók a szemléletben hoz-

zárjuk sokkal közelebb álló közegbe – legtöbbször a többségibe – tagozódnak be. A magyar kulturális és művészeti közegből való tudatos kilépésre számtalan példa hozható fel az elmúlt 85 évünkől, a képzőművészet területén pl. Tilkovszky Béla, Reichental Ferenc, Weiner Imre, Nemes Endre, Gwerk Ödön, Szóbel Géza, Kudlák Lajos, Jakoby Gyula, Bartusz György, Rónai Péter, Németh Ilona, Varga Emőke, Csudai Iván, Szentpétery Ádám, Farkas Rolnad, Baffi Dávid, Sille Erik, a fotóművészetben Honty Tibor, Blüh Irén, Huszár Tibor, Csáder Judit, Kopasz Viktor, stb. hogy csak néhány nevet említsék, természetesen nem a teljesség igényével. E gazdag névsor láttán azonban le kell szögezni, hogy ezeknek a művészeknek a döntése – egy-két kivételtől eltekintve (pl. Gwerk, Weiner, Tilkovszky) – nem a nemzetiiségi hovatartozás feladása miatt történt vagy ahhoz vezetett volna.

Az ezredforduló első évtizedének felén túl járva leszögezhető, hogy stratégiai szempontból egy radikális szemléletváltás szükségeltetik, amely egy modern közösségben gondolkodva a kornak megfelelő, az egységesülő európai kulturális és művészeti teret felvállalva fogalmazza meg a kultúra jövőjét. A kultúrát és művészetet kétszínű fúgaként kellene értelmezni, amelyben helye van mind a magas, mind a helyi kultúrának és művészetnek, s egyik sem helyettesítheti a másikat, bármelyik preferálása öncsonkításhoz, a csak amatőr tevékenység elismerése modernizációs szakadékba vezet.

2. A „KISEBBSÉGI MŰVÉSZET” ÉS A „(CSEH)SZLOVÁKIAI MAGYAR MŰVÉSZET” FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSI ALTERNATÍVÁI ÉS A „KISEBBSÉGI MŰVÉSZETI” ÉRTÉKELEÉSÉNEK STRATÉGIÁI

A fogalmak és jelentésük szüntelenül visszatérő kérdések a (cseh)szlovákiai magyar kultúrában és művészetben. Való igaz, hogy a társadalmi változásoknak megfelelően 10-15 évenként bűvópatakként feltörő vitákat gerjesztenek mind az irodalomban, mind a képzőművészetben. Egy biztosan állítható, hogy ezek a viták sohasem kizárólag művészetközpontrúak, a háttérben két markáns társadalmi szemlélet feszül egymásnak. A két világháború közötti időszakban már 1925-ben elkezdődött a csehszlovákiai magyar kultúráról, irodalomról folyó vita, s ezt követte 1926 és 1927 mezsgyéjén az első azonos témájú képzőművészeti vita Flache Gyula és Nyíressy Tichy Kálmán között.⁴⁷ E vita leegyszerűsíthető a modern és a 19. századi művészetszemlélet közötti konfliktusra, vagy a konzervatív Tichy részéről az egységes magyar kultúra és művészet védelmére, illetve Flache oldaláról a sajátos szlovenszkoiságra, ám az egyetemességre való tekintettel. Ez utóbbi elutasította azt a korabeli magyar kultúrpolitikát, amely az 1920-as években Magyarországon érvényesült. Mélyrehatóbb és több szempontot is megnyilvánulni engedő vitát kezdeményezett a pozsonyi *FORUM* művészeti folyóirat, amelynek szlovenszkoí magyar festőművészetről szóló ankétjára a szlovenszkoí magyar művészek (Weiner Imre, Erdélyi Béla) mellett szlovák képzőművészek (Ludo Fulla, Gustáv Malý, Mikuláš Galanda), szlovák műtörténész (Vladimír Wagner) és budapesti művészettörténészek, kritikusok (Elek Artúr, Farkas Zoltán, Kállai Ernő) is válaszoltak.⁴⁸ Ennek a témának ciklikusan mindig eljön az újabbnál újabb változata, így volt ez a második világháború éveitől, majd a sztálinizmus éveiben is, de megismétlődött mindez az 1960-as és 1970-es évek mezsgyéjén, az 1980-as évek vége felé, s az új társadalmi helyzetnek megfelelően a rendszerváltozás után is, azzal a különbséggel, hogy ezek a

47 Tichy Kálmán: *Képzőművészetünk válsága I–III. Prágai Magyar Hírlap*, 5, 1926, 295 (december 30.), 8., 296 (december 31.), 8., 6, 1927, 1 (január 1.), 15.; Flache Gyula: *Képzőművészetünk válsága I–II. Válasz Tichy Kálmán cikksorozatára. Prágai Magyar Hírlap*, 6, 1927, 5 (január 8.), 4., 6 (január 9.), 4.; Tichy Kálmán: *Képzőművészetünk válsága I–III. Prágai Magyar Hírlap*, 6, 1927, 14 (január 19.), 8., 15 (január 20.), 8., 16 (január 21.), 8.; Flache Gyula: *Képzőművészetünk válsága I–III. Nyílt levél Tichy Kálmánhoz és a Szlovenszkoí Képzőművészek Egyesülete minden művészehez. Prágai Magyar Hírlap*, 6, 1927, 23 (január 29.), 8., 25 (február 1.), 8., 26 (február 2.) 8.

48 Brogyányi Kálmán: *A szlovenszkoí festőművészet ankétja. Forum*, 6, 1936, 1, 1–5., 2, 9–10.

felvetések immár két évtizede folyamatosan napirenden vannak. A kérdésekre adott válaszokból azonban nem lehet nem kiolvasni azt a paradoxont, hogy a jelenlegi konstellációban éppen a jelenkori és részben konzervatív művészeti attitűdöt felvállaló alkotók és kritikusok azok, akik egy kisebbségi sajátosságot fogalmaznak meg, amit egy egyedi kritériumrendszer is követ. Hogy bizonyítsam is ezt a tényt, érdemes beleolvasni Sziklay Ferenc több mint nyolc évtizeddel ezelőtt megjelent írásába, amelyben elsőként veti fel a szlovenszkói magyar szellem létének vagy nem létének kérdését. Kertelés nélkül kimondja, hogy „külön szlovenszkói magyar szellem *ma nincs*, mint ahogy *van* például erdélyi magyar szellem. Nincs azért, mert az ilyen egységbe fogó, közös érzes- és gondolatvilág kialakulásához nem volt meg eddig sem a történeti, sem a természeti adottság”⁴⁹. Ám már ekkor jelzi a járható utat, hogy „fennmaradásunk érdekében céltudatos, rendszeres munkával siettetnünk kellene ennek az egységes, szlovenszkói magyar szellemnek a kialakulását”⁵⁰. Már ekkor művészetén kívül funkcióval lett felruházva az irodalom, a művészet, már ekkor jelen van a csehszlovákiai magyar konzervatív gondolkodásban a kollektívizmus eszméje, hiszen ismét Sziklay szavaival mondván a cél az „egységes gondolkodásmód kifejlesztése”, ami az „idegen gondolkodásúak érzésvilágát a magyarsághoz asszimilálná”⁵¹. Az egyneműsítés programja mind a mai napig tart – mára dilemmák nélkül –, ez a konzervatív művészek és kritikusok egyetlen fogódzkodója. Ám van mégis csak egy lényeges különbség, amit Sziklay 1925-ben még nem láthatott előre, mégpedig a művészeti amatőr tevékenység piedesztálra emelése, ami lényegében mára az egységes nemzeti gondolat legnépesebb le-téteményese, pl. a szlovákiai magyar képzőművészeti életben.

Ám igazságtalan lennék, ha ezt az általánosítást csak Szlovákiára alkalmaznám, mert éppen a sok tekintetben példaképnek vagy éppen modellhelyzetnek is beillő erdélyi történetek is figyelmeztetnek e konzervatívizmus továbbélésére. Ennek egyik vitathatatlan példája, hogy még mindig Vásárhelyi Z. Emil „művészetszociológiai szempontokat” is figyelembe vevő 1934-es zavaróan leíró monográfiáját állítják példaképül.⁵² (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Kassán három évvel korábban, 1931-ben egy sokkal korszerűbb szemléletű és nyelvezetű monográfia jelent meg *Festőművészet Szlovenszkon* címmel, amit az akkor csupán 26 esztendősz poszsonyi művészeti szakíró és kritikus Brogyányi Kálmán jegyzett.)

2.1. Mítosz és szociológiai szempontok – a jelenlét művészete

Éppen ez a szociológia szempont vált a második világháborút követő korszakban meghatározó tényezővé a szlovákiai és általában a határon túli magyar irodalom és művészet értékelésében. A szlovákiai irodalomtudós Németh Zoltán is ugyanebben, a „szociografikus dimenzióban” vélte megelni a nagy előd, Zala-bai Zsigmond mítoszeremtési kísérletének lényegét, amely a Boris Groys által is hatalminak nevezett változatot kívánta megvalósítani.⁵³ Németh több mint 10 alternatívát kínál a „szlovákiai magyar irodalom” megközelítésére, ám egyiket sem tartja maradéktalanul precíznek⁵⁴. Szerinte az így definiált irodalomra, azaz szempontunkból művészetre, az esztétikának nincs szüksége, de „az identitásnak talán igen”.⁵⁵ Jogos a kérdés, akkor miért ez a szemlélet uralkodik továbbra is? A válasz nem is olyan összetett, a magyarországi kultúrához hasonlóan a határon túli magyar kultúra is irodalomközpontú, az irodalomkritika és az irodalmi kánon

49 Sziklay Ferenc: *A szlovenszkói-magyar szellem. Prágai Magyar Hírlap* 4, 1925, 164 (július 24.), 1.

50 U.o.

51 U.o.

52 Vécsi Nagy Zoltán: „Felezőidő”. *Korunk*, III. folyam, 13, 2002, 8, 11.

53 Németh Zoltán: *Olvasáserotika*. Kalligram, 2000, 190–191.

54 Németh Zoltán: *A bevégazhetetlen feladat*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2005, 5–23.

55 U.o., 5.

nyomja rá bélyegét, a legfiatalabb kritikusnemdédet leszámítva, az előzőek a pártállami struktúrából kerültek ki, akiknek mindig is egy egyneműsített közbeszéd volt a céljuk. Ez alól leginkább a zene és a képzőművészet szabadult ki, ezért a művészeti ágakhoz nem értő, inkább szépíró publicisták foglalták le a kritikai rovatokat az elmúlt fél évszázadban, a szakemberek szlovák és cseh lapokban publikáltak. Így teremtdődött meg a kisebbségi kultúra mellett a kisebbségi irodalom és a kisebbségi művészet kultusza is, ám míg az irodalomban a kortárs magyarországi művészeti kánon érvényesül, a képzőművészet területén mindenemű kánonteremtési kísérlet, vagy értékkövetkezetesség ellenségesen van fogadva. Ennek következtében a szlovákiai magyar képzőművészet a légüres térben lebeg, hiszen miért is contextualizálna akár a magyar, akár a szlovák kortárs művészettel. Művészeti abszurdisztán ez a javából!

De térjünk vissza a fiatal Német Zoltán kísérletére, hogy megválaszolja a kérdést: ki is a szlovákiai magyar író? Egyetlen helyes válasz sem létezik, de az általa felkínáltakat – egyet kivéve, amely a magyar nyelv sajátosságára épít – a képzőművészetre transzformálhatjuk: ki is a szlovákiai magyar képzőművész?

a) Egy tág értelmezés jegyében minden szlovákiai magyar képzőművész és minden további alkotó, aki kapcsolatba került a szlovákiai magyar képzőművészekkel (tehát az egyetemes képzőművészet alkotói is!).

b) Azok a művészek, akik specifikusan a szlovákiai magyarok sorsával foglalkoztak, illetve foglalkoznak. Ezzel azonban a művészet témakörét egyetlenre korlátoznánk, s kizárnánk mindazokat, akik más témákat preferálnak.

c) A Szlovákiában élő, magyar nemzetiségű képzőművészek csoportja, ám ezzel viszont kizárnánk azokat, akik itt születtek, itt alkottak, életük egy része ide köti őket, de már távoztak a mai Szlovákia területéről (pl. Kassák Lajos, Rudnay Gyula, Szobel Géza, Reichentál Ferenc, Tallós Prohászka István, Luzsica Lajos stb.), illetve azokat is, akik pl. Magyarországon

születtek, majd iskolásként vagy már felnőtt fejjel kerültek végleg (Cseh)szlovákiába, s mind a mai napig Magyarország állampolgáraként élnek a szlovákiai településeken (pl. Rónai Péter).

d) A szlovákiai magyar képzőművészet kontextusába sorolható hazai magyar és külföldi alkotók és kritikusok (pl. csak a kritikusok közül: Beke László, Lóska Lajos, Néray Katalin, Pogány Gábor, Szabó Lilla, Szepes Hédi, Tatai Erzsébet, Tímár Katalin, stb.)

e) A kizárólag a szlovákiai magyar művészeti közegben működő és a Kárpát-medencében ezt a közeget képviselő művészek. Ám ezzel kizárjuk a legjelentősebb országos közegben érvényesülő alkotóinkat, mint pl. Bartusz György, Németh Ilona, Rónai Péter, és a csaknem kizárólag külföldön ténykedőket, pl. Farkas Rolandot és Juhász R. Józsefet.

f) Azon szlovákiai magyar művészek, akik továbbviszik a szlovákiai magyar művészeti hagyományt (ha egyáltalán létezik ilyen, de ismét redukciót követünk el, mert leválasztjuk az egyetemes hagyományt, illetve a kortárs művészetet preferálókat).

g) Azok a művészek, akik szlovákiai magyarként szocializálódtak. Ám ez sem univerzális kritérium, hiszen többen Prágában (Bartusz Gyula, Szabó Gyula), Budapesten (Német Ilona), Londonban (Téglás Attila), illetve számtalan külföldi részképzés útján (Farkas Roland, Csillag András, Baffi Dávid, Pál Il-dikó, stb.) váltak művészekké.

h) Azokat is „szokás szlovákiai magyar szerzőknek nevezni, aki nem tudja meghaladni a regionalitást (...) a honi irodalom másod- és harmadosztályát” – írja Német Zoltán. Ám ebben az esetben e fogalom a provincializmus szinonimájává válik, a jelentős alkotók az egyetemes, illetve a nemzetközi művészeti kánon(ok) részévé válnak.

i) A „liberális” felfogást követve: az a szlovákiai magyar képzőművész, aki annak vallja magát, származásától függetlenül.⁵⁶

E kilenc alternatíva is jelzi, hogy nincs egyetlen, minden szempontból tökéletes és he-

lyes válasz, mert vagy párttalanná válik megközelítésünk vagy megengedhetetlen redukciót követünk el. Mindez bizonyítja azt is, hogy ez a szociológiai, illetve demográfiai szempont nem vezet eredményre, a szlovákiai magyar művészet fogalom mindössze segédfogalom. Ám az esztétikai és művészeti megközelítés sem támasztja alá e fogalomhasználat helyességét, hiszen nincs egyedi szlovákiai magyar képzőművészeti formanyelv. E fogalom a maga pontatlansága és könnyűszerrel történő megkérdőjelezése ellenére jelentős bonyodalmakat tud okozni, érvényes ez a főképpen művészetén kívüli szempontokból született összegzésekre, „értékelésekre”, amelyekben „kettős könyvelés” (Csehy Zoltán) vagy ellenkező esetben „öncsonkítás” (Csehy Zoltán) folyik.⁵⁷ Valóban nem csak a képzőművészet és az irodalom, hanem a magyar tudományosság esetében is – amint azt Csehy bírálata is tartalmazza – sokszor káosz uralkodik a műfaj tekintetében is, nem tudjuk megállapítani, hogy tanulmányt, bibliográfiát vagy adattárat olvasunk tudományos értekezés gyanánt.⁵⁸ De visszatérve a művészet világára, ennek ismeretében tovább bővíthető anomáliáink sora, hiszen a határon túli magyar irodalom-, színház- és képzőművészettörténetek az ismeretlen alkotók művészettörténetei, Németh nem hiába gondolkodik el afelett, ami egyben minősítés is részéről, hogy „egy szlovákiai magyar irodalomtörténetnek miért kell szinte több nevet tartalmaznia, mint egy magyarországinak/összmagyarnak. Harmadrangú, sehol sem ismert szerzők és művek vég nélküli lajstromozásából egyetlen tény derülhet ki: ennek az irodalomnak a számára nem az érték a fontos, hanem a jelenlét.”⁵⁹ Láthatjuk, hogy még a határon túli kultúra és nemzeti önazonosság és megmaradás szempontjából kulcsfontosságúnak tartott és egyben legszenvedőbb irodalomban is komoly kételyek fogalmazódnak meg a kisebbségi szemlélettel szemben, s amint a zene vagy a képzőművészet területére

lépünk, akkor mindez még hatványozódik. Természetes, s az igazsághoz tartozik, hogy Szlovákiában nem csak az imént felvázolt és alkalmazott, Németh Zoltántól és Csehy Zoltántól származó szemlélet létezik. Ők képviselik azt a minőségi fordulatot, amire az irodalmon, illetve az irodalomelméleten és -kritikán kívül nincs nagyon példa a szlovákiai magyar kulturális és tudományos közegben. A régi szemlélet szószólói továbbra is jelen vannak, s mindent megtesznek azért, hogy prolongálják a „jelenlét”-szerű szemléletet, sőt mítoszokat akarnak teremteni. Az egyik mindenképpen Dúdor István, az 1987-ben tragikus körülmények közepette elhunyt képzőművész mítosza, akinek csak regionális kisugárzása volt, ám a tragikus halál komoly nyomot hagyott a régió kortárs és jelenkori magyar művészeiben. A Farkas Veronika által kezelt életmű azonban kifutotta magát, nem épült be sem a magyarországi, sem a szlovákiai művészeti kánonba. Mítoszként az irodalmárok körében él, ennek következtében a provinciális sajtótermékekben és folyóiratokban talál továbbélési lehetőséget. Sokkal újabb és szakmailag előkészítettebb a néhány éve elhunyt nagymegyeri rajzpedagógus Janiga József mítosza. A létezett szocializmus idején az SZLKP KB lapja az *Új Szó* kísérte figyelemmel munkásságát, s a kommunista kultúrpolitika elveinek megfelelően a becsületes rajzpedagógus művészetét avanszálták elitművészetté. Ez a szemlélet megmaradt, s halálát követően Pogány Gábor írt bevezető tanulmányt a 2005-ben megjelent Janiga-albumhoz, amelyben már a szentendrei művészettel rokonítja a művész teljesítményét.⁶⁰ E mítoszeremtés és provincializmus mentén eltökélt kánonteremtés ideig-óráig eredményes lehet, hiszen a kisebbségi közeg vevő erre, ám már regionális szinten is megmosolyogtató egy olyan alkotó esetében, aki, ha szlovák nemzetiségű vagy magyarországi művész lenne, nevét sehol nem jegyeznék a műtörténetben. Pogány Gábor ezzel ellentétben, egy meg-

57 Csehy Zoltán: *Szlovákiai magyar tudományosság*. Könyvjelző, 4, 2005, 12., In: *Új Szó*, 58, 2005, december 15., 8–9.

58 U.o.

59 Németh Zoltán: u.o., 13.

60 Pogány Gábor: Janiga. In: *Janiga 1946–2004. Album*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2005, 5–19.

rendelésnek eleget téve műtörténeti kreációt produkált, aminek szakmai szempontból semmi alapja sincs. A mítosz ennek ellenére épül és izmosodik, Janiga Józsefnek 2006-ban mellszobrot állítanak Nagymegyeren és a helyi művészeti oktatási intézmény felveszi a rajztanár nevét. Szlovákia területén eddig csak Ferenczy Istvánnak (Rimaszombat), Csontváry Kosztka Tivadarnak (Igló), Mednyánszky Lászlónak (Nagyőr), Krón Jenőnek, Csordák Lajosnak, Halász-Hradil Elemérnek (Kassa), Kassák Lajosnak (Érsekújvár) leplezték le szobrot vagy emléktáblát. Az 1918 után születettek közül emléktáblákat a fentebb említett mítosz jegyében Dúdor István érdemelt ki, s mindössze egyetlen szlovákiai magyar képzőművész kapott köztéri alkotást, mégpedig az a Jakoby Gyula, aki a csehszlovákiai újfigurativitás képviselője, az 1960-as és 1970-es évek szlovákiai művészetének legjelesebb személyisége volt.⁶¹

2.2. Műértelmezési stratégiák – a posztmodern adta lehetőségek

Ezzel a mítoszeremtéssel átlépünk a műértelmezés stratégiájához. A szociológiai megközelítéssel már nem foglalkozom, mivel fentebb már kiderült, hogy ez az út bár létező alternatíva, mégsem vezet célba. Sokkal izgalmasabb kérdés, hogy az 1980-as évektől a nemzetközi kánont gazdagító posztmodern stratégiák miért nem érvényesültek a kárpát-medencei határon túli magyar művészeti közbeszédben. Mint láthattuk fentebb, csak szociológiai és politikai kontextus teremtdőött, ám a posztmodern elméleti megközelítések ismerete nélkül. Nagyon inspiráló ilyen szempontból a cseh művészettörténet-írás, amely már az 1980-as években felvállalta a posztmodern jegyében a cseh műtörténet rehabilitációját. Ennek következtében került ismét a szakma köztudatába a modernista kánonon kívül rekedt két világháború közötti neoklasszicista és civilista művészet, vala-

mint a cseh és prágai kultúrát mélyen meghatározó és azt gazdagító német és zsidó kulturális és művészeti potenciál. Hana Rousová cseh műtörténész szerint míg a prágai irodalom az európai irodalomtörténet egyik kedvenc témája, főképpen Franz Kafka és Egon Erwin Kisch jóvoltából, addig a képzőművészet az érdeklődés periferiáján maradt. A „német és zsidóművészet nem vált a cseh- és morvaországi kultúra kimutatható értékévé”⁶². Ennek okát abban véli felfedezni, hogy a „cseh művészet a modernizmus fellépésével programszerűen Párizs felé figyelt, (...) a gazdag személyes kapcsolatok ellenére mindvégig regionális pozícióban maradt”⁶³ a művészet ezen nemzetközi központjával szemben. A Csehország területén élő és alkotó zsidó-német képzőművészek ezzel ellentétben továbbra is a német és osztrák művészeti paradigmára figyeltek, amivel két szempontból is a provincializmus hálójába vetették magukat. Az első a külső kontextus, leszakadtak a cseh művészetről, kihullottak a csehországi művészeti életből, illetve a belső kontextus szempontjából egy provinciális művészeti közeget erősítettek, ami a fokozatos leépüléshez vezetett. Itt kell megjegyezni, hogy a csehországi német és zsidó művészetszemléletbeli modernizmus – tradicionalizmus bipolaritás ennél sokkal összetettebb, mint azt Rousová felveti, hiszen olyan neves német, osztrák és zsidó művészek is működtek ekkor Csehország területén, mint pl. Oskar Kokoschka, Egon Schiele vagy Max Oppenheimer, ám ők a nemzetközi kánonba tartoztak már az 1910-es évektől. A cseh műtörténész értékelése erősen emlékeztet a Németh Zoltán által készített tipológia azon elemére, amely a kisebbségi művészetről mind másod- és harmadrendű minőségi teljesítményről értekezik.

Ez az első kísérlet azonban egy évtized elteltével újra a csehországi művészeti közbeszéd középpontjába került, mégpedig a feminista művészettel foglalkozó Martina Pachmanová

61 A kassai Erzsébet utcában Bartusz György Jakoby Gyulát ábrázoló egészalakos bronzszobra található.

62 Rousová, Hana: Příběh výstavy. In: *Mezery v historii 1890–1938. Polemický duch Střední Evropy* – Němci, Židé, Češi. Katalógus. Ed. Hana Rousová. GHMP, Praha, 1994, 8.

63 U.o.

révén. A két világháború közötti modern cseh képzőművészetről készített, revelációval felérő elemzése⁶⁴ ugyanis Rusovára hivatkozva kísérletet tesz annak kimondására, illetve bizonyítására, hogy az általa tárgyal korszakban nem csak női mivoltuk, hanem nemzetiségük miatt is (mert németek voltak) hátrányt szenvedtek a művészek. Felhívja a figyelmet arra, hogy Prága nem csak művészeti szempontok miatt szakította meg évszázados kapcsolatát a bécsi művészettel, a nemzeti gondolat is nagy mértékben hozzájárult ehhez, s ezek után nem meglepő, ha Pachmanová olvasatára hivatkozva a férfias modernizmussal szemben Bécs és a csehországi németek és zsidók művészete inkább femininnek volt bélyegezve a művészeti ideológia két világháború közötti csehországi frontján. Ez az állítás konkrét műtörténeti hivatkozással is alátámasztható, hiszen az Európa szerte ismert cseh avantgárd mozgalom a Devětsil bevehetetlen fellegrárnak bizonyult még a cseh baloldali gondolkodású modernista hölgyek számára is, hogy a németekről most inkább ne is beszéljünk.⁶⁵ De te tegyük fel a kérdést, hogy működőképes-e ez a konstrukció, illetve megközelítési stratégia a szlovákiai magyar nemzetiségű művészek és teljesítményeik szempontjából? Mára egyértelművé vált, hogy a modernizmus férfiaságára való hivatkozás, s annak nemzeti sajátosságként történő felmutatása téves konstrukció. Éppen maga a cseh művészet bizonyítja, hogy olyan alkotók, mint Jan Zrzavý, Jozef Kremlíčka, az 1918 utáni Otto Gutfreund, stb. a modernizmus „női” neoklasszicista változatát preferálták – nagy nemzetközi sikerrel és elismeréssel. A másik kérdés, hogy egybevehető-e a cseh- és morvaországi németek, zsidók és a szlovákiai magyarok helyzete, pontosabban a művészetben elfoglalt, illetve kiharcolt pozíciójuk. Ebben található alapvető különbség, hiszen a magyar művészeti közeg már az utódállam megalakulásakor (részben) szervezett, illetve újrászerve-

zett volt Csehszlovákiában, s a modernizmus képviselői a korabeli kassai művészetben éppen a nem-szlovákok voltak, így pl. Schiller Géza, Jaszusch Antal, Kudlák Lajos, részben Krón Jenő, stb. tehát ez a szempont sem igazán érvényesíthető a két világháború közötti korszak értékelésére. De ugyanez érvényes az ezt követő periódusokra is, hiszen Jakoby Gyula művészte, majd Bartusz György, Szabó Gyuláé az 1960-as években és a további két évtizedben is arról győznek meg, hogy a Rousová, illetve Pachmanová által általánosított paradigma Szlovákiában nem érvényesült a művészeti életben. Más lapra tartozik, ám ettől még tény, hogy az 1940-es évektől az 1980-as évek közepéig egy nemzeti prekonceptió érvényesült a modern művészet szlovákiai értékelésében. De nem kerülhető meg az a kérdés sem, hogy a Pachmanová által alkalmazott gender-elmélet átültethető-e a nemzeti kisebbségek művészetének értékelésére? Pachmanová a feminista műtörténet-írás alaptételeit alkalmazza, amelyek szerint a művészettörténet és általában a tudomány maszkulin hagyományt követ és minden területen a férfi értékrend kerekedik a női értékrend fölé, ezzel magyarázható véleménye szerint, hogy a történeti diszciplínák, így a műtörténet is férfi szerzőknek és a férfi nézőknek kedveznek.⁶⁶ Állítása, hogy ezen sztereotípiák és dichotómia miatt „a férfiak a történelem kerekének mozgatói, a nő pedig mindössze a megfigyelés tárgya”⁶⁷ bár nehezen, de részben alkalmazható a többség és kisebbség viszonyára. Erre utal a műtörténet-írás esztétikai vagy nemzeti kánonja, a „mátság” esztétikai-művészeti vagy nemzeti okokból történő kirekesztése. Ám már ezzel a gondolattal is elismernénk azt a polaritást, hogy a többségi a férfi, a kisebbségi a női szerepkör gyakorlója kultúránkban, de jól tudjuk, hogy életünk nem erre az egyetlen dimenzióra redukálódik, számtalan más szociológiai, társadalmi, politikai és kulturális pozícióban ez a viszony megfordul. Pachmanová eszmefuttatásából mindenképpen

64 Pachmanová, Martina: *Neznámá území českého moderního umění: Pod lupou gendru*. Argo, Praha, 287.

65 U.o. 75–77., ill. 95.

66 U.o., 17.

67 U.o.

megszívlelendő, hogy „miként írjunk másképpen történelmet és közben ne váljunk rabjává a máságról szóló mitikus sztereotípiáknak, valamint annak az idealizáló alapfelvetésnek, hogy a más-sal való azonosulás révén megszabadulhatunk a hatalom elnyomói rendszereitől? Illetve másképpen mondva, hogyan lehet másképpen történelmet írni, de az egyik kizárólagos rendszert nem egy másikkal helyettesítve”⁶⁸, s ez a lényege a fiatal cseh műtörténész egész könyvének. Egyetlen szempontot sem lehet ad absurdum vezetni, mert az redukciókhoz, illetve öncsonkításhoz vezetne. Miért hívom fel erre ilyen erősen a figyelmet? Főképpen abból az okból, hogy immár három évtizede kezünk ügyében van egy elméleti muníció a kisebbségi, azaz minor irodalom témakörében. Gilles Deleuze és Félix Guattari Franz Kafka művészetéről szóló könyvben⁶⁹ fejtik ki azt a meggyőződésüket, hogy a Kafka által műveiben alkalmazott prágai német nyelv, mivel elnyomásban létező nyelvről volt szó: 1. deterritorializált nyelv, 2. minden politikai benne, 3. minden kollektív értékkel bír benne.⁷⁰ Tehát Prágában más német nyelven lehetetlen volt megszólalni. Ez a brilliáns elemzés egy csodálatra méltó Kafka-olvasattal gazdagította mind a kafaológiát, mind az irodalomtörténetet, ám más szerző irodalmi alkotására, más irodalmi életműre vagy más művészeti ágazat alkotására már nem alkalmazható. Ami Kafka életműve esetén működőképes elemzés, illetve meta-szöveg, az a képzőművészetben már a redukció legkegyetlenebb alternatíváját eredményezné.

3. KÉT MŰVÉSZETI STRATÉGIA ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ ELMÚLT MÁSFÉL ÉVTIZEDBEN

Az országos és nemzetközi művészeti élet 1989 novemberével mindenki számára elérhetővé, nyílttá vált, megszűnt a párt által intézményesített cenzúra. Ebben az új történelmi helyzetben

a Csehszlovákiában élő magyar művészek két stratégiát fogalmaztak meg, az első az egyetemes kortárs művészeti élet kontextusát vállalta fel, immár megtorlások és az elhallgatás veszélye nélkül. Ezzel szemben a másik és népesebb művésztábor a művészet küldetését továbbra is szolgálatként értelmezte, a művészeti alkotásokat expanzív küldetéssel ruházta fel. Ez az alkotói magatartás hagyománnyá avanszálta a realisztikus formanyelvet, a klasszikus művészeti műfajokat és technikákat. Ez implikálta a közönség jelentős részének művészet iránti elvárását, ami a létezett szocializmus éveiben kijelölt művészeti ösvények (irodalom, színháztárs, népművészet, műkedvelő művészeti tevékenysége) és az akadémikus, realisztikus formanyelv prolongálását eredményezte a következő másfél évtizedben. A Szlovákiában alkotó magyar képzőművészeket ennek következtében bipoláris művészetszemlélet osztja meg, élesen elkülönül egymástól az aktuális művészeti kérdésekre reagáló kortárs és a ma történései, a művészet immanens fejlődésével szemben ambivalens jelenkori művészek tábora.

3.1. Az országos és nemzetközi kortárs művészeti közbeszéd részesei

A kortárs művészeti közbeszédet egy vagy akár több évtizede felvállaló alkotók, mint Bartusz György és Rónai Péter 1989-et követően a csehszlovákiai képzőművészet meghatározó személyiségeivé váltak. Bartusz még az 1980-as évek elején kötelezte el magát az új szubjektivitás, a posztmodern művészeti paradigma mellett. Rónai már ekkor az intermedialitás platformján alkotta a kép-képiség problémáját pertraktáló műveit. A rendszerváltozás hónapjaira pedig általánossá vált a konceptualista tapasztalatra építő installáció műfaja, amely az 1990-es évekre az egyik meghatározó műfajjá nőtte ki magát. Az imént említett két magyar művész jelen volt a

68 U.o.

69 Deleuze, Gilles–Guattari, Félix: *Kafka. Za menšinovou literaturu*. Herrmann & synové, Praha, 2001, 29–51. Francia eredeti: *Kafka – pour une littérature mineure*. Minuit, Paris, 1975, 29–50, magyarul: *Mi a minor irodalom?* (részlet) *Kalligram*, 12, 2004, 1, 71–81.

70 Deleuze, Gilles–Guattari, Félix: *Mi a minor irodalom?* (részlet) *Kalligram*, 12, 2004, 1, 71–72.

legrangosabb hazai és külföldi (pl. Esslingen, Krems, Novara) csoportos kiállításokon. Bartusz György gyűjteményes kiállítását a Szlovák Nemzeti Galéria rendezte meg 1991-ben. Rónai Péter a videoplasztikák, videoperformanszok, számítógépes művészet képzőművészeti felhasználásában, a posztfotográfia és a neokonceptualizmus területén nemzetközi rangot vívott ki magának, ennek köszönhetően állított ki a cseh és szlovákiai művészet müncheni (1992), aacheni (1993) és karlsruhei (1993) tárlatán, majd a berlini *Der Riss im Raum* (1994) és a sheffieldi *Admission of Identity* (1998) kiállításokon. Műveivel jelen lehetett a korszak két meghatározó nemzetközi kiállításán is a bécsi Museum Modernen Kunst Stiftung Ludwig *Aspekte & Positionen* (1999) és a stockholmi Moderna Museet *After the Wall* (1999) kurátori tárlatán.

Az 1987-ben alapított *Studio erté* is megtalálta helyét az új körülmények között, az 1990-es évek folyamán nem csak (Cseh)szlovákia, hanem a közép-európai térség egyik legjelentősebb alternatív, experimentális, intermedialis fesztiváljává vált. *Juhász R. József* és *Mészáros Ottó*, az érsekújvári fesztiválok szervezői és aktív performerei, az országos és nemzetközi művészeti körforgásba kerültek, Bartusszal és Rónaival együtt jelen voltak a komáromi VI. bástyában és a budapesti Műcsarnokban megrendezett Oszcilláció kiállításon (1991), majd Mészároست kivéve mindnyájan lehetőséghez jutottak a prágai Mánesben, illetve a zsolnai Vág Menti Galériában (PGU) bemutatott *Akcióművészet* kiállításon (1991). Nem csak ezek a felkérések jelezték a kortárs magyar művészek színvonalát a hajdan volt Csehszlovákiában, hanem a műtörténetírás denacionalizálása következtében mind a 19. és 20. század fordulójának, mind a háborúk közötti és az 1945 utáni periódus hazai magyar művészei is az országos modern művészettörténeti kánon részévé váltak.

3.1.1. Bartusz György (1933): Konstruktivizmus – koncept – expresszivitás – elkötelezettség

Bartusz György szobrászművész és egyetemi tanár immár négy és fél évtizede van jelen há-

rom nemzet – a magyar, a szlovák és a cseh – művészeti életben. A dél-szlovákiai születésű magyar művész az egykori Csehszlovákia fővárosában, Prágában részesült 1950–1961 között közép- és felsőfokú művészeti képzésben. Pályájának kezdete az expresszív absztrakciótól a dinamikus konkrétizmuson át a minimal és land artig (1962/64–1969/72) haladt, de közben konceptualista megvalósíthatatlan projekteket készített, valamint a mozgás (a tudomány és technika) vonzásában – a minimal arttól a téridő-plasztikáig jutott 1970/72 és 1979/80 között. Annak ellenére, hogy a minimalizmus révén vált már pályája kezdetén országosan és a nemzetközi porondon is ismertté, művészetében az expresszivitás mindig is tetten érhető volt egy-egy szoliter alkotásban, illetve a szubjektív művészeti előadásmód az akcióművészeti aktivitásaiban nyilvánulhatott meg. Ennek jóvoltából volt képes kilépni a neoavantgárd zárt köréből és a posztmodern tendenciák és stratégiák felé közelíteni még a pártállam idejében. Az 1980-as évtized első felében már kapcsolatba kerül az új eklektika, radikális eklektika, új szenzibilitás magyarországi képviselőivel, s a magyar szakirodalom, valamint Hegyi Lóránd előadásai révén idejekorán megismerkedett az olasz transzavanguardia, a német heftige malerei, stb. stratégiájával, 1987-ben pedig résztvevője a *Dialógus IV.* című kiállításnak a budapesti Fészek Galériában. Húsz év távlatából már kimondható, hogy a prágai *Tvrdohlavi* csoport 1987-es és a pozsonyi fiatal transzavantgardisták 1987/88-as fellépést megelőzően éppen Bartusz György volt az első tudatos új szubjektivitást felvállaló és hirdető képzőművész a hajdani Csehszlovákiában. Már a budapesti látogatásai előtt megalkotta azt az egyedi plasztika-sorozatot (*A száradó gipszbe dobott téglá, 1980*), amelyben a téridő-plasztikák mozgás tanulmányozását az idő és a pillanat fizikális megragadása, valamint a művészi kézjegy újfent megjelenése jellemezte. A Budapesttel kialakult szorosabb kapcsolattartás éveiben pedig elkezdte másodperces ecsetrajzait (1982-től) és három relief erejéig az idő kifejezését gipszben is megörökítette erős gesztusok formájában (Időintervallum: 1, 5, 9 sec., 1983).

Alkotásainak nagy mértékű szubjektívizálódása az 1980-as évek első harmadában az egyik legkézenfekvőbb bizonyítéka a magyarországi és a csehszlovákiai nem hivatalos művészeti kapcsolatoknak. Bartusz az 1980-as évek közepén a másodperces festményeket konceptes alapon továbbalkotta. Élve a képzőművészet és fotó közötti mezsgye átjárhatóságával, a fotográfiát immár nem mint a dokumentálás eszközt, hanem, mint a képzőművészeti alkotás születésének immanens fázisát, szerkezeti elemét használta fel. Az így született fekete-fehér fényképeket ismét sorozatba rendezve akciók keretében az időintervallum szorítása alá helyezve – másodperces gesztusokkal egészítette ki. Az *idő* megragadása, az *önkifejezés*, voltak a meghatározó elemei annak a periódusnak, amelyben a posztkonceptualizmus felé haladt. Már az *Archeológia-sorozat* is jelezte, hogy a posztmodern gondolkodás Bartusznál is felszínre hozta az egyéni és csoportos emlékezetet, illetve az iránta való szenzibilitást. Bizonyítja ezt, pl. a *Kövel törés I–III. (1986)*, valamint pozsonyi *Vödrics-kapu emlékezete (1984)* c. akciója is. Ezek az ütések felváltották az ecsetet, ám nem a kézírás újfent semlegesítése, hanem az elemi ösztönösség még drasztikusabb kifejezése érdekében. Mindez 1985–1986 körül következik be, amikor lécekkel, ütésekkel alkotja fekete-fehér tusfestményeit merített papírra (*Fekete ütés, 1985*), majd ezt az eljárásmodot a vászonra is átviszi, s a távolból akár a kassai avantgárd Jaszusch Antal festményeinek örvénylését is felidéző (Dante *egyik köre, 1988, Támadás, 1988*) hatalmas vásznait ütések ezreivel alakítja ki (*Öselemek, 1987, Lavina, 1987*).

A következő évtized már a mítoszok, a történelmi emlékezet és ökológiai tudat és az új médiumok világába vezettek bennünket 1988/89 és 1999 között. E folyamat 1988/89 mezsgyéjén az installációs elemek alkalmazásáig (pl. a töketerebesi egyéni kiállítás 1988 júliusában) és az environment műfajáig (Kassa, 1989) juttatta el Bartusz Györgyöt, amit a rendszerváltozás hozta lehetőségek megsokszoroztak. A nagy méretű festmények prezentálását térbeli elemek alkalmazásával, leggyakrabban a múltat idéző természeti tárgyakkal egészítet-

te ki. A legkoherensebb megoldást az 1989-ben bemutatott *Túlélés – environment* eredményezte, amely a kassai városi kiállítóterem minden elemét a bemutatott mű kontextusának megfelelően szerkesztett át. Az emberi emlékezet, a természeti népek örökségének, valamint a természet és az emberi élet rejtelseinek kifejezésére homokot, fát és vásznat használt fel, amihez az előző években kimunkált ütési festésmódot társította a világegyetem, a bolygók és természeti erők, őselemek kifejezésére. A tudatosan anti-esztétikus elemeket alkalmazó és az öncélú tökélyt mellőző installáció immanens ellenpontját a gipszből kivitelezett antikizáló férfi figurája alkotta. Ezt egyszerre lehetett a hódító és felfedező, a múlt és jelen megtestesítőjeként értelmezni, aki végérvényesen elszakad a történelem előtti periódustól. Bartusz nem csak ebben az environmentjében működteti az emberi lét, a történelem, a kulturális örökség kódjait, hanem további alkotásaiban is. Ezek az új történelmi helyzetben immár a 70-es és 80-as évek alkotásaiban fellelhető ambivalencia nélkül közlik a társadalmi, történelmi és ökológiai üzeneteket. Ez utóbbi köré csoportosítható több installációja és akciója, amelyek a környezet és a szellemi értékek védelmét állították középpontba, a fogyasztói társadalom értékrendjével és gátlástalanságával szemben, a Sovinecben és Bártfán bemutatott *Öko-szendvics (1991)*, az Oszcilláció (Budapest) kiállításra készített installáció, az SZNG-beli önálló kiállításon is bemutatott *Stigmák (1991)* immár ökológiai gondolkodásmód tárgykörébe sorolhatók. A kátránypapírt, követ, fát és fémeket alkalmazó installációk, objektumok (*A kőkorszak bennünk lakozik, 1990*) a természet gátlástalan kifosztását és annak következményeit jelképezték egy szofisztikált közlésmódot vállalva. E gondolatkör egyik legnagyobb, egyértelműen monumentális méretű installációi a sovineci *Noé bárkája (1991)*, valamint a zsolnai *Öko-szociológiai installáció (1994)* voltak. E művekhez csaknem minden egyes esetben performansz is társult, így pl. az *Öko-szendvics (1991, Sovinec, SZNG)*, vagy az *Öko-út (1992, Zsolna)*, de közvetve ide sorolható a FIT fesztiválon produkált *Konsumizmus (1991)* és az 1994-es

Jó napot Bartusz úr! – Találkozunk a szemétdombon performansz is. Míg Bartusz művészetében a 60-as és 70-es években a társadalmi gyökerek, kötődések csak áttételekkel jelentek meg művészetében, addig a 80-as években a kultúrköréhez közeli Magyarországot fedezte fel magának, egy évtizeddel később pedig, a már említett hangsúlyos témák mellett, egyre több teret adott a magántörténelemnek, főképpen a második világháború éveiből. A rendszer-változás évében, 1990-ben már a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola tanáraként aktív résztvevője a *Rossz szellem kiűzése* csoportos performansznak, a háborús individuális emlékeket az 1992-es zsolnai egyéni kiállításán a *Marschieren Marsch* (1992, Klatovyban – 1995), 1997-ben az átHIDalás nemzetközi szimpóziumon (amelyet Bartusz kezdeményezett) a *Megsebzett hid* és Somorján az At Home Galleryben az *Úton* című (Németh Ilonával közösen) performansszal egybekötött installációiban dolgozta fel. Ugyancsak performansz, illetve performansz és installáció keretében tematizálta a holocaustot, így pl. a prágai palmovkai zsinagógában (*Cím nélkül*, 1994), vagy a videót is eszköztárába emelő *Emlékezetemben keresem osztálytársam, Sára Rosenblum arcát* (1995). A fiatal művészgeneráció oktatásában résztvevő Bartusz az évtized vége felé a média és a kortárs vizuális diktátum kritikáját is tematizálta a holocaustot, így pl. a prágai palmovkai zsinagógában (*Cím nélkül*, 1994), vagy a videót is eszköztárába emelő *Emlékezetemben keresem osztálytársam, Sára Rosenblum arcát* (1995). A fiatal művészgeneráció oktatásában résztvevő Bartusz az évtized vége felé a média és a kortárs vizuális diktátum kritikáját is tematizálta a holocaustot, így pl. a prágai palmovkai zsinagógában (*Cím nélkül*, 1994), vagy a videót is eszköztárába emelő *Emlékezetemben keresem osztálytársam, Sára Rosenblum arcát* (1995).

Pályájának legutóbbi éveire a filozófiai gondolatok, az egyetemes erkölcsi értékrend és a lehető legbensőségesebb kontemplativitás a jellemző. Meghatározó eleme a *Kvázi-terek* (2000), azaz a fémrudakból kivitelezett minimalista térszerkezetből teremtetett installáció, amely a mentális és a fizikális tér kapcsolatát, az egyén és közösség egymásrautaltságát fejezi ki, Pierre Tielhard de Chardin gondolataival társítva. A pozsonyi premiért követően, Miskolcon és Rzeszowban e kvázi-terek már a fogyasztói tár-

sadalom korlátlan hedonizmusát is a bírálókat tárgyává tették. Ám néhány hónappal később a Komáromi Limes Galériában és a München melletti Palmen Galerieben (2001) a média virtuális világának harsány jelenléte, dezorientáló és manipuláló hatása vált a kritika célpontjává, és a fém kvázi-terekhez az autonóm gondolkodásra buzdító középkori labirintus motívuma társult. E fokozatosan hangsúlyossá váló distancia jellemzi Bartusz legutóbbi munkáit. Az a művész, aki résztvevője volt az *Album 1976* projektnek, a velencei biennálé függetlenek bemutatóján, most ismét szellemi autonómiájáról tanúbizonyságot tette tette közzé második *Közjegyzői hitelesítés* c. projektjét a *NO WAR-t*, amelyben többel magával tiltakozott az értelmetlen és valódi indokokkal elhallgatott háború(k) ellen. E magatartáshoz szorosan kötődik a 2003 végén bemutatott *Labilítás* hanginstallációja, amely ismét az anyaghasználat konfrontációjából merített, egyik oldalon a tetszetős, esztétizáló, mesés világ, a másikon pedig a durva valóság, a mások gazdagságának következménye. Bartusz így reagál korunk új civilizációs konfliktusaira legújabb nagyszombati és kassai tárlatán is. Bartusz művészetpedagógiai tevékenysége révén is kiemelkedik, a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola után iskolát teremtett Kassán is, ahol a művészképzés szakfelelőse jelenleg is.

3.1.2. Rónai Péter (1953) – Videoantológia: Önarckép mint következetes életmű-koncept

A budapesti születésű Rónai Péter alig ismert a szlovákiai magyar közvélemény előtt. Az 1970-es évektől (Cseh)szlovákiában élő képzőművész már pályája kezdetén a neoavantgárd irányzatok mellé szegődött. Kép-tárgyai, konceptjei, installációi, akciói a hazai művészet ilyen irányultságú műfajai szempontjából meghatározónak minősíthetőek. Érvényes ez a videoművészetre is, amellyel már az 1980-as évek közepe óta tudatosan, majd az 1990-es évektől, a technikai háttér megelégsét követően, programszerűen foglalkozik. Rónai Péter a szlovákiai videoművészet kezdeményezője! Az elmúlt másfél évtizedben aktív művészetpedagógiai tevékenységet is folytat, előbb a nyitrai

Pedagógiai Kar rajz tanszékének és a brünni Képzőművészeti Kar konceptuális irányzatok műtermének docense, majd professzora, de előadott a beszercebányai Művészeti Akadémián, a Nagyszombati Egyetemen is többek közt.

A rendszerváltást követően csaknem minden jelentős nyugat-európai csoportos kiállításon képviselte a kortárs (cseh)szlovákiai művészetet, művei jelen vannak az összes országos és számos külföldi kortárs művészeti gyűjteményben.. Nem utolsósorban rendszeres résztvevője az érsekújvári Stúdió érté fesztiváloknak. Rónai eddigi legjelentősebb életműtárlataira egy évtizeddel ezelőtt, 1996-ban, *Videoantológia* címmel került sor a zsolnai Vág Menti Művészeti Galériában (Považská galéria umeenia), majd 2003-ban egy-egy keresztmetszet erejéig a Szlovák Takarékpénztár pozsonyi galériájában és a Pozsonyi Városi Galériában mutatkozott be. Ezek a tárlatok lehetővé tették, hogy installációi, objektjei, videoplasztikái, videoinstallációi, posztinstallációi összefüggéseikben váljanak láthatóvá, hogy a Rónai-féle installáció műfajának esszenciáját is megismerhessük. Rónai Péter esetében hallatlanul céltudatos művészi programról beszélhetünk, amelyet kőkeményen, sok esetben kompromisszumok nélkül valósított, illetve valósít meg. Művészetszemléletére leginkább a duchampi más kreativitás és a neoadadista platform a legjellemzőbb, s ebből adódik a műfaji sokrétőség is. E tekintetben külön figyelmet érdemel az 1993-as *Alter Ego* posztinstalláció, amelyben a Duchamp-Rónai átalakuló arcképpár, a résen megtekinthető fragmentumok éppen az posztkonceptualista installáció esszenciáját tárja fel. Ez az *Alter Ego* egyébként az egész „Videoantológia” vezérmotívuma, erre épülnek, illetve ebből a négy évvel ezelőtti műből merítenek, ám a *Cannibale ante portas* (1996-97), a *Camera obscura* (1992-95) és az *Elasztikus realitás* (1997) című művek egyben a videoművészet és a számítógépes kezelés egyre mélyebb ismeretéről, annak művészetben, az installációk világában alkalmazható eszköztárának elsajátításáról és invenciózus felhasználásáról tanúskodnak. Rónai munkái következetes és céltudatos művészeti kon-

ceptek láncszemei, amelyek nem csak korábbi installációk tapasztalatait, hanem akár performanszok, tehát más médiumok elemeit is tartalmazhatják (*Slovak Virtual Reality*, 1996-97). Két további alkotása a *Deo-Deco* (1993) és a *Cogito ergo Kunst* (1994) gondolatiságukkal, a művészet- és kultúrtörténet, a saját művészet idézésének alkotói módszerként való felhasználásaként tűnnek ki. Ezt egészíti ki a vizuális művészet elméleti-művészeti problémáinak felvetése és a környezetünkben domináns pozíciót kivívott reklám és giccs negatív következményeinek pellengérré állítása. Az *autoReverse* (1997) című műve, amely több aspektusból is felvillantja a Rónaira jellemző, ám csakis komolyan vehető „játékot” a művészettörténettel, hiszen a Duan Hanson-idézet könnyen megfejtethető, ám ehhez társul Rónai szarkazmusa, de egyben ironikus hangneme is. Nagy jelentőségű a *FRAGMENTUM* című videoinstalláció, mivel az ízelítőt kínál az 1997-ik évi Velencei Biennáléra szánt Katarína Rusnáková – Rónai Péter tervezetből. Az eredetileg performansz, hang- és videoinstalláció ötvözetét alkotó projekt nem nyerte el a kulturális tárca vezetőjének tetszés, így nem Rónai képviselhette Szlovákiát az öreg kontinens egyik legszámottevőbb képzőművészeti rendezvényén. Pedig a Zsolnán kivitelezett fragmentum bizonyítja, hogy Rónai a mű videóra épülő részében is nemzetközi szintű, versenyképes alkotást hozott létre. Rónai ezen pályázati kudarca ellenére is az egyik legfontosabb művészszemélyiség Szlovákiában.

Életművének van egy-két sajátossága, amire érdemes felhívni a figyelmet. Az egyik a szülővárosának, Budapest miliője iránti szüntelen vágyakozódása-vonzódása, a magyar kultúra rendszeres beépítése az aktuális művészeti kérdések megoldásába. Nem véletlen, hogy több kultúrában párhuzamosan élve a nyelvi játékok végtelen tárházát nyújtja mind videóiban, mind installációban vagy vizuális költészetében. Az életmű másik sajátosság csak másfél évtizedes távlatból rajzolódik ki éles kontúrokkal. Ez az önarckép, amely végigkíséri eddigi művészpályáját, s az új médium, a video és a PC adta lehetőségek révén egyre céltudatosabban foku-

szál erre a témára, amiből az irónia, a szarkazmus most sem hiányzik. Visszatérő ready made-je a pesti Mosoly Albuma fotográfia 1963-ból (*Call Boy*, 1963), tehát a 10 évesen ábrázolt művész portréja. Kisajátítja személyes élettörténetét, s erre épül – ismét hangsúlyos koncept keretében – a *Moscow Dada* 1986-ból és annak több variációja, hogy az 1990-es évek videoinstallációiban már egy individuális mitológiát teremtvé, illetve a saját múltból és a saját művészetből szüntelenül idézve állítsa össze szüntelenül villogó képsorait. Ezzel elérte, hogy a híres warholi stratégiája, mely szerint minden a művészet tárgyává, témájává válhat, mint ahogy mindenikből lehet híres művész, saját életére és művészetére is vonatkozzon. Közben az 1990-es évek elején két irányba halad portré-stratégiája, az egyik a kisajátítás új lehetőségeit ismeri fel, s az Audrey Flack festményéről, valamint a Duane Hanson szobrairól készült fotóiban jelennek meg Rónai aktuális expressz igazolványképei. Mindkét esetben létező műalkotások reprodukcióját sajátítja ki, de a műtörténet sem jár jobban, hiszen a műcím, amely $1+1=3$ (1991), jelzi, hogy inspirációja Szergej Ejzenstein montázsleméletében talált. A másik utat a számítástechnikában fellelhető technikai vívmányok kreatív kiaknázása jellemzi, ekkor kezdi el portréi végtelen torzítását (Metamorfózisok, 1991), ezek videoinstallációba történő beépítését (*Camera Obscura*, 1992). Közben a történelem menete is közbeszól, a független Szlovákia és a korabeli anomáliák elkészítették vele a *Szlovák virtuális valóság* (1994, ill. 1997) és a *New Slovak Dream* (1994) sorozatokat. Ám ezek közé ékelődik, egy az első pillanatra fura Marilyn Monroe fotó-kisajátítás (*New Reality*, 1994), aminek súlyos következményei lesznek a következőket tekintve, hiszen az a destruálás objektumává válik (*Neokubizmus*, 1995), mint ahogy saját *3D Önarcképe* (1997) is, s a számítógépes manipuláció jóvoltából e két utóbbi mű a *Slovak Mafia* (2000) képben találkozik. Ám Rónai Péter küldetésének a kommunikációt tekinti, erről a néha reménytelen küzdelemről szól az *In Medias Res* 1998-as akciója, amely egyesítette a művész tekintetét és a befogadó tárlatlátogató mozgását.

E mű statikus változata mind a mai napig „a néző végre nézz már a művész szemével” vágyat fogalmazza meg, ellenkező esetben még az önarckép is olyan destrukciónak van kitéve, mint a *3D autoRportrait* 2003-ból.

3.1.3. A Stúdió érté (1987–2002) experimentális művészeti fesztivál jelentősége és Juhász R. József (1963) performer

Amennyiben létezik nagybetűvel írt Paradigma-váltás a (cseh)szlovákiai magyarok kultúráról és művészetéről vallott nézeteiben, akkor a Stúdió érté pontosan ezt ez testesíti meg. Az 1983-tól működött IRÓDIA, a fiatal (cseh)szlovákiai magyar írók, költők, irodalomkritikusok, irodalomtörténészek fóruma keretében szerveződött. A fiatal írók kezdeményezése ugyanis felölelte az experimentális és vizuális költészetet is, valamint bázisát képezte azon irodalmi személyiségek tevékenységének, akik a korábbi hagyományokkal ellentétben nem a régió, illetve a „kisebbségi lét” múltjából származó előképeket, hagyományokat, művészi teljesítményeket tartották követendőnek, hanem az irodalom esetében az egyetemes magyar, a vizuális művészet területén pedig az euro-amerikai kontextusban keresték a „gyökereket”. Vitathatatlan, hogy ezt a folyamatot elősegítette az egykori Jugoszlávia területén tevékenykedő, a többségi közösséggel természetes művészeti kapcsolatokat fenntartó magyar alkotók példája is. Az egykori szocialista blokk államai közül ugyanis itt teremtődött meg a legnagyobb alkotói szabadság, s ez kézenfekvően megnyilvánult az ott élő magyar nemzetiségű alkotók szemléletében is. Nem a hagyományos Budapestre vagy Magyarországra figyelés jellemezte művészetüket, hiszen az 1970-es, 1980-as évek magyarországi művészetnél sokkal frissebb, európaibb volt a számukra hazainak minősíthető jugoszláviai művészet, amely természetes kapcsolatokat tartott fenn a nyugat-európai művészeti élettel és reagált a legújabb művészeti tendenciákra. Ennek következtében, már az 1970-es évektől működő Bosch+Bosch szabadkai-újvidéki csoport, az 1969-től megjelenő *Új Symposion* folyóirat stb. szemléletében érvényesült az egyetemességre, a művészet problé-

máira, s nem a „kisebbségi lét”, művészet szempontjából álproblémáira való odafigyelés. Ekkor jött létre 1987-ben Juhász R. József, Mészáros Ottó, Simon Attila és Németh Ilona szervezésében a Stúdió érté, mint az experimentális művészet szlovákiai népszerűsítője. Kockázat nélkül állítható, hogy a Stúdió érté megalakulása, nemcsak a tevékenység kereteit jelentő műfajok szempontjából volt jelentős, hanem egy művészeti gondolkodásmódot, értékszémleletet is közvetített ez által mind a többségi, mind az országban élő magyar közösség felé. Mind a mai napig ez az egyedüli olyan cseh/szlovákiai magyar berkekből eredő művészeti kezdeményezés, amely országos jelentőségre tett szert, és az 1990-es évek második felében már nemzetközi szinten is elismerést érdemelt ki.

A Stúdió érté működésének első három évében, az akkori Csehszlovákia egyedüli szervezett fesztivál-fórumát jelentette a több műfaj mezsgyéjén mozgó experimentális költészet és performance, a mail art, az új zenei formák, az intermedialitás és multimedialitás számára. Több szempontból is elsőbbségre tarthat igényt, hiszen ezen keretek között szerveztek először Csehszlovákiában mail art akciót, akcióművészeti fesztivált, valamint a prágai *Rockfesttel* párhuzamosan teremtettek közös platformot a különböző művészeti ágak nem hivatalos bemutatói számára. Végezetül pedig, csak néhány hónap eltéréssel jegyezték be, mint az ugyancsak prágai „12/15” és Tvrdohlav csoportokat, ám míg ez utóbbi csak 1987 decemberében tette le névjegyét, addig az érsekújvári Stúdió érté már 1987 októberétől fejtett ki mérhető tevékenységet. A visszhang főként művészberkekben, valamint a határon túli – főként magyarországi – sajtótermékekben volt jelentékeny. Az 1989-es fordulat után rendkívüli lehetőségek kínálkoztak, főként a korábbiakban csak kizárólag közép-európai kontextus bővítése nyugat felé, majd egyéb földrészek és kultúrák irányába is. Ehhez hoz-

zájárult az addigi két fesztivál minősége, amelynek köszönhetően az újvári „érté” Közép-Európa legjelentősebb akcióművészeti fesztiváljává nőtte ki magát, amely ösztönző hatást gyakorolt a régió azonos műfajú aktivitásaira, s példájára további performance-fesztiválok születtek. Mindezt alátámasztotta a Stúdió érté új felállása, amely a megváltozott társadalmi és történelmi helyzetben nemzetközi egyesületként kérte bejegyeztetését.

Míg a fesztivál és az „érté” 1990 utáni periódusában az első két évfolyam a ránk szakadt szabadság, a boldog szókimondás, odamondogatás, sok téma detabuizálása jegyében telt el, addig 1992-től azt vehettük észre, hogy a résztvevők elsődlegesen a művészeti kérdésekre kezdenek összpontosítani. Ebben a sorban említendő Juhász R. József, Rónai Péter, valamint a japán *Seiji Shimoda*, továbbá *Rody Hunter*, *Bartolomeo Ferrando*, *Szombathy Bálint* és *Slavko Matkovič*, *Kil-young Yoo*, *Kovács István*, *Japp Blonk*, *Michal Murin*, *Dan* és *Lia Perjovschi*, *Monty Cantsin*, stb. A zenei előadók közül mindenképpen *Szemző Tibor*, a *180-as csoport*, a *Lois Tundravevoice*, *Markus Eichenberger*, *Trio Voice Crack*, stb. említhető meg. Rendkívüli mozzanatként értékelhető a szlovákiai feminista egyesület, az *ASPEKT* jelenléte a fesztiválon, hiszen éppen az ő fellépéseik járultak hozzá a minőség hangsúlyozásához (*Anna Daučíková*, *Cristina Della Giustina*, *Muda Mathis*, *Karin Jost*, *Regula J. Kopp*, stb.), valamint a fesztivál mindenkori másság iránti fogékonyságának újabb aktualizálásához. Az „érté” 15. évfordulójára 2002-ben nagy búcsúfesztivál lett rendezve, az alapítók saját pályát kezdték építeni. *Juhász R. József* azon túl, hogy az „érté” fesztiválok meghatározó személyisége, immár két évtizede az egyik legjelentősebb szlovákiai performer-művész. Akcióit a világ legjelentősebb fesztiváljain adta elő, az utóbbi években a *K₂IC – Kasák Intermediális Központot* vezeti, nemzetközi multimedialis projekteket valósít meg.⁷¹

71 Gábor Hushegyi: *Importance. Place et rôle du Studio éré (1987–1997) dans l’art de la (Tchéco)Slovaquie. / The Importance. Position and Role of Studio éré (1987–1997) in the Art of (Czého)Slovakia*. In: *Art Action 1958–1998*. Ed.: Richard Martel. Éditions Intervention, Québec, Canada, 2001, 459–467/458–466, Gábor Hushegyi: *La Importancia, Posición y Papel de Stúdió Erté (1987–1989) en el Arte de (Checo) Eslovaquia*. In: *Arte Acción 2 1978–1998*. Ed.: Richard Martel.. IVAM Institut Valencia d’Art Modern, Valencia (ESP), 2004, 390–403.

3.2. Új kortárs művészeti nemzedék

Az 1990-es évek jelentik az installáció a neokoncept, a performans és az új médiák művészetének évtizedét, Bartusz és Rónai mellé ekkor csatlakozik Németh Ilona, aki 1990. szeptemberi *Feljegyzések a labirintusból* című kiállításával az új szlovákiai művésznemzedék egyik meghatározó tagjává vált, a további években a zsolnai Vág Menti Galéria és a pozsonyi SCCA égisze alatt megrendezett jelentős csoportos kiállításain rendszeresen sikerrel szerepelt. Az installáció, a posztfeminizmus, majd a magán és a nyilvános szféra konfrontációjának művelője számtalan hazai és külföldi önálló kiállítás révén 1998-ban elnyerte *Az év fiatal szlovákiai képzőművésze* díjat (SCCA), majd 2001-ben ő képviselte Szlovákiát a Velencei Biennálén, és még ugyanebben az évben Budapesten átvethette a Munkácsy díjat is. Németh Ilona jelen lehetett a berlini Künstlerhaus Bethanien *Cross female* (2000), a Casino Luxembourg *Sous les Ponts...* (2001), a luzerni Kunstmuseum *Another World – Twelve Bedroom Stories* (2002), a 2. *Valenciai Biennále* Ideális város (2003) és a 2. *Bukaresti Biennále* (2006) nemzetközi csoportos kiállításokon. Németh és Rónai jelen lehettek a bécsi Museum Modernen Kunst Stiftung Ludwig *Aspekten & Positionen* (1999) és a stockholmi Moderna Museet *After the Wall* (1999) nagy nemzetközi visszhangot kiváltott csoportos tárlatain. E két művész, továbbá Bartusz, valamint az 1990-es évek közepén rajtoló *Varga Emőke* (aki egy évvel Németh Ilona után elnyerte az országos *TONAL* díjat), közösen részt vettek a szlovák pavilon kurátori projektjén az 1999. évi Velencei Biennálén.

3.2.1. Németh Ilona (1963): Érzékiség – posztfeminizmus – köz-tér

Németh Ilona a rendszerváltozás utáni szlovákiai képzőművészet egyik legfontosabb egyénisége. Pályájának pozitív alakulásához hozzájárult az 1990-es *Feljegyzések a labirintusból* (C. Majerník kiállítóterem, Pozsony) című első önálló kiállítása, amikor először vállalta fel az

installáció műfaját, amivel egy új médium eszköztárát kezdte el megismerni és használni, már a kezdet kezdetén a multimedialitás jegyében. Ezt a sorsdöntő egyéni tárlatot további jelentős munkák követték, mint pl. a *Vesszőfutás* (1994), amellyel András Gábor *Vízpróba II.* projektjén vett részt (Óbudai Társaskör, Budapest), s ezzel nemcsak megvetette lábát a magyarországi művészeti életben és máig tartó együttműködés vette kezdetét, hanem az interaktivitás felé is megtette az első jelentős lépést. Ezután bemutatott művei már a magyarországi művészetkritika – főképpen András Edit, Tímár Katalin és Tatai Erzsébet révén – megkülönböztetett figyelmének örvendtek. A posztfeminista művészeti stratégiát érvényesítő objektjei, installációi, mint a *Többfunkciós nő* (az SCCA éves kiállítása, 1996) és a *Magánrendelő* (Stúdió Galéria, 1997), amelyek a megfelelő időben a megfelelő helyszínen lettek prezentálva, a szlovák és a cseh mellett a magyarországi aktuális művészeti közbeszéd részévé is váltak. Tagadhatatlan, hogy Németh szlovákiai elismertségének – művészi kvalitásai mellett – egyik meghatározó tényezője volt a jelentős magyarországi kiállításokon való részvétel, valamint nevének és alkotásainak besorolása a kortárs magyar művészetet értékelő biennálés tanulmányokba (András Edit, Tatai Erzsébet), valamint András Gábor és Zwickl András révén a 20. századi magyar művészetet tárgyaló monográfiába. A kritikai és elméleti reflexióval párhuzamosan tovább alakult együttműködése a magyarországi kurátorokkal, galériákkal, a Tatai Erzsébet által vezetett Bartók 32 Galériában bemutatta a *Nádas installációt* (1995), majd a Stúdió Galériában részt vett a *Gallery by night* projekten (1997). Az évezred végéig további három egyéni budapesti kiállításon nyújtott betekintést *Padló-sorozatába*, és a Trafó Galéria koncepciójában is megjelent installációjával. Az intenzív kiállítási jelenlét, a teljesítmény rendszeres kritikai fogadtatása (Új Művészet, Balkon, Műértő) is hozzájárult ahhoz a döntéshez, hogy műveit megvásárolta a Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum Budapest. Éppen ennek a jelentős nemzetközi kapcsolatrendszerrel működő intézmény igazgatójának, Néray Ka-

talinnak, és Hegyi Lórándnak, a bécsi Modern Művészeti Múzeum – Ludwig Stiftung akkori vezetőjének szoros együttműködése segítette Németh Ilona közép-európai régiót is meghaladó művészi eredményességét. Közvetlen eredményként említhető például a dunaszerdahelyi képzőművész meghívása a 2. Valenciái Biennále (2003) *Solares* kiállítására, valamint Hegyi további, immár mint a Saint Eteienne-i Le Musée d'Art Moderne igazgatójának felkérése az EU új tagállamainak művészetét bemutató *Passage d'Europe* (2004) csoportos tárlatára.

Természetesen túlzásnak minősülne Németh Ilona és a magyar művészeti élet sajátos kapcsolattrendszerének a nemzetközi siker egyedüli tényezőjeként való beállítása, mert ehhez azonos mértékben járultak hozzá a szlovákiai és csehországi aktivitásai is. Ezek közé sorolható a Katarína Rusnáková vezette zsolnai Vág Menti Művészeti Galéria (PGU) installációra és a gender-kérdésekre orientált kiállításai (*The Paradigm of Woman*, 1996; *Between a Man and a Woman*, 1997) és azok szakmai fogadtatása. Meghatározó tényezőnek bizonyultak a pozsonyi Soros Kortárs Művészeti Alapítvány (SCCA) éves kiállításai, ösztöndíjrendszerre és nemzetközi hálózata, amelyek több igényes és költséges mű létrehozását tették lehetővé Németh Ilona számára (Többfunkciós nő, 1996; *Part / Részlet*, 2000, stb.). A művészpálya alakulása szempontjából kulcsfontosságúaknak bizonyultak még Jana Geržová (*Art of the Aura*, 1996) és Zora Rusinová (*Pars pro toto*, 1995) kurátori kiállításai. Németh az aktuális gender-kérdés felvetésének köszönhetően került az 1990-es évek közepén a csehországi szakma látókörébe, ekkor vett részt a Martina Pachmanová koncepciójában kivitelezett tárlatokon a palmovkai zsinagógában (*Imaginace bolesti*, 1995; *Bábel*, 1996). Az imént felsorolt tényezők közösen járultak hozzá, hogy Németh 2001-ben a velencei biennálén képviselhette Szlovákiát.

Az elmúlt egy-másfél évtized alatt éppen Németh Ilona művészetének szlovákiai, magyarországi, csehországi stb., fogadtatása bizonyítja, hogy a többközpontú közép-európai művészeti közegben egyszerre több kötődés is érvényesülhet, azonos eredményességgel lehet

jelen egy művész például Budapesten, Pozsonyban és Prágában. A siker titkát elsősorban a kortárs művészeti formanyelv, a művészet modernista szemléletét immár meghaladó látásmód felvállalása jelentette esetében. Éppen Németh Ilona példája bizonyítja, hogy az európai mobilitás már több mint egy évtizede létező entitás, de azt is, hogy a sikernek és sikertelenségnek nincs nemzetisége.

Németh műveiben az installáció műfajának, a tér felhasználásának több alternatíváját ismerhetjük fel. Az eszközök tárháza is korszokról korszakra módosul, mindig az aktuális kérdésfelvetésnek megfelelően. Németh Ilona az 1990-es évek elején az emberben rejlő és lapangó kettősség (szelidség és vadság) kifejezése érdekében a természeti anyagokat és mesterseges tárgyakat konfrontálta, majd az évtized közepéhez közeledve egyre gyakrabban vette igénybe a technika vívmányait, hogy művei ne csak felszólítsák a nézőket az aktívabb kommunikációra, hanem bevonják őket a műbe, a közös térbe, érvényesítve az interaktivitás elvét. E gondolkodásmód áthatja mind a posztfeminista alkotásokat, mind a későbbi lakásinstallációkat, a magánszféra köztérbe történő kihelyezését, valamint a legutóbbi alkotásait is, amelyek a hang tényezőjét állítják középpontba. Több mérföldkő is kijelölhető ebben az életműben, az első a *Feljegyzések a labirintusból* (1990), amely az installáció elfogadását jelentette a művész részéről, a második a *Vesszőfutás* (1994), amely a nemzetközi művészeti életbe jelentett belépőt. Ezeket követték harmadikként, az egy csoportot alkotó, a gender-kérdést felvállaló alkotások, amelyek immár a közép-európai szakma figyelmét is megragadták. Az 1998-ig datálható periódusban (ennek végén található a Németh-kiállítások közönségzikere az *Exhibition Room*, 1998), amelyben az „ágy” és a „székek” mellett a padló-sorozata a főszerep, egyre erősebben jelenik meg a posztfeminista pozíciót és társadalombírálatot meghaladó szemlélet. Némethet e tendenciával párhuzamosan továbbra is intenzíven foglalkoztatja az egyéni és kollektív emlékezet, a társadalom, annak hatalmi eszközeinek működési mechanizmusai. Ismét hangsúlyt kap az a társadalmi érzékenység, kri-

tikai értelmiségi attitűd, ami az 1980-as és 1990-es évek mezsgyéjén jellemezték Németh művészetét és társadalmi magatartását. Ez irányította figyelmét a magánszféra és a nyilvánosság kapcsolatának vizsgálatára, ilyen megfontolásból nevezhető következő mérőföldkönek a *Part / Részlet* (2000), amely az alkotó dunaszerdahelyi otthonának egy méteres fizikai, vizuális- és hangrészletét ajánlja a látogatók figyelmébe. Németh Ilona a kritikai látásmód jegyében az új társadalmi jelenségekre reagál, mint pl. az egyén kiszolgáltatottságára, az igazság és jogérvényesítés útvesztőire és a hatalom arroganciájára – *Kód*, (2001). A média bírálatában is tovább lép a partikuláris gender-megközelítéstől, általánosabb érvényű, szociológiai, társadalmi összefüggéseket érvényesít műveiben, így a *Kód után a Reggel* (2003) című videoinstalláció a következő mérőföldkö, amelyben a veszélyeztetettség uralja napjainkat, reggeleinket, már-már a megkülönböztethetlenségig összezavarva a valós és a médiák által irányított virtuális világot. A videó és fotó alkalmazása ebben az esetben kisajátításként értelmezhető, hiszen nem a művészé a regisztráló tekintet, még maga Németh is szerepel a videótörténetben. Ugyanez a stratégia érvényesül a *Borderlive* (2002) diasorozatban, azaz a dunaszerdahelyi születésűen az élet határvonaláról készített magánfotó-jellegű felvételekben is. Ez a kritikai szemlélet, a magán és kollektív történelem határozzák meg az utóbbi évek munkáit, vonatkozik ez a Valenciában és a budapesti *Gravitáció – Moszkva tér* kiállításon bemutatott public artos munkára a *Kapszulákra* (2003) és a 2004 tavaszán Brűnnben elsőként kivitelezett *27 méter* (2004) hanginstallációra. A *Kapszulák* a köztér kisajátításának új szociológiai-társadalmi kontextusát tematizálják, a köztér ugyanis a nemzetek, népcsoportok, országok, ideológiák, a politika és a hatalom reprezentációjának legfontosabb megnyilvánulási helyszíne, ebben az esetben viszont a köz használatát szolgálja, szociológiai-szociális rendeltetéssel van felruházva. E tágabb művészeti szemléletmód eredményezte az egyik legutóbbi mérőföldkönek nevezhető alkotás létrejöttét, amely immár csaknem kizárólag a hangra redukálja az eszköztárat. A *27 méter* kitűnően szemlélteti, hogy miként lehet új

szemszögből megközelíteni a Németh által az 1980-as évek végén még rajzsorozatban felvállalt emlékezet-problémát. A szülőváros 27 méter hosszú utcaszakasza, köztere minden szemlélőben más és más érzelmeket, tapasztalatot, ismeretet, egyéni történelmet idéz fel. A fülhallgatók a lehető legintimebbé teszik a közlés módját, a kommunikációt a nézővel. E mű egyben a hang, az emlékezet, az interaktivitás mellett jó példája a kortárs művészetben ma meghatározó „organikus” gondolkodásmódnak, hiszen minden helyszínre más-más szociális-kulturális kontextus jellemző, s ezt a műnek – a kapcsolatteremtés érdekében – figyelembe kell vennie, akár új variánsok kivitelezésével. E mű vezette el Németh Ilonát a *DS – Public Art* projekthez (2006), amelyben Németh Szilviával közösen egy szociológiai lekérdezés kérdősort állították ki a város nemzetiségi összetétele szempontjából releváns négy nyelven: magyarul, szlovákul, cigányul és vietnamiul. Minden mondat a máság tiszteletéről vagy elutasításáról szól, így a közeg reakciója is ennek megfelelően heves volt.

3.2.2. Varga Emőke (1965) – az anyag bővölete, képen, tárgyban, installációban

Egyedi művészeti attitűdöt jelent Varga Emőke művészete, aki a pozsonyi művészeti közoktatásban Rudolf Fila szlovák képzőművész közelében nőtt fel, s ennek következtében iparművészeti affinitásra tett szert az anyagok minősége, tulajdonságai, illetve a képzőművészetben való felhasználásuk terén. Az 1990-es évek közepén jelentkező művész, alig néhány éves jelenlét után 1999-ben elnyerte az országos *TONAL* díjat, ugyanebben az évben többet magával jelen lehetett tetoválási terveivel a Velencei Biennále szlovák pavilonjának kurátori projektjén. Már ebben az évtizedben egykori főiskolája, a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola oktatója, itt tevékenykedik jelenleg is. Művészetének meghatározó eleme a szofisztikált útkeresés a képzőművészet hagyományos műfajaiban, így jutott el az 1990-es évek első felében a *dematerializált festészet*hez (Rudolf Fila fogalma), amihez egy formai és eszköztári reduktívizmus társult, s ennek következtében képei, azaz „anyagfestményei”

efemerré váltak. Éppen ezért találó a cseh műkritikus Jiří Valoch azon megfogalmazása, aki Varga művészete kapcsán a *minimalizmus morfológiájáról* érkezett. E gondolatiság vezette el a művészt a képtől a tárgyak, majd az installáció felé és multimedialitáshoz. E folyamat szerves tartozéka volt a hagyományos talált és a kiegészített tárgy redefiniálása, ehhez a kisajátítás stratégiáját és alkotói technikáját használta fel, s teremtette meg mind a mai napig legemblematikusabb művét a *Medúza/Lámpa* (2000) című objektet előbb a somorjai At Home Gallery, majd a kassai Löffler Béla Múzeum adottságaihoz alkalmazkodva. Ekkor válik számára természetessé a posztkonceptualista gondolkodásmód, az objektet térbeli installációvá bővíti, s e témát párhuzamosan több műfajban is megközelíti átalakított dekonstruált feminista tárgyak, fotósorozatok, magánfotográfiák és PC-printek formájában. Már-már naplójelleget öltenek művei, amelyek egy következetes gondolkodást dokumentálnak. Egy-egy művében sokan a cseh Veronika Bromová alkotásaira vélnek ráismerni, ám Varga Emőke estében ellenkező eszmeiséggel állunk szemben, hiszen tudatosan tartja magát távol a feminista ideológiától, a különböző identitások apropriálásakor sem a testiség áll művei középpontjában. Figyelmét egyértelműen a képzőművészeti problémák kötik le, mint az objektet, az environment (*SchönerWhonen*, 2003) színharmoníája, s ez ismét visszavezette őt a képtárgyak világába, *Sea and Sea* (2002) című sorozatában ismét rendhagyó anyagokból – fóliából, akrillel – építi a kép felületét.

3.3. A rendszerváltozás után az új mainstreamhez csatlakozó művészek

A rendszerváltozás éveiben több magyar művész kivonult az országos művészeti életből, s elsősorban a nemzetisége miatt száműzött szerepét öltötte magára. Ezen művészek közül többen is aktív szerepet játszottak a normalizáció korszakának művészeti intézményrendszerében, s alkotói tevékenységüket tekintve az 1970-es években gyakran használt „angasztalt művészet” a legkifejezőbb kategória. Több magyar művész, az előbb említettekkel ellentét-

ben, sikerrel csatlakozott a szlovákiai országos mezőnyhöz, így például az 1990-es években jelentős lépésváltást produkáló, a geometria formanyelvét felvállaló rozsnyói festőművész *Szentpétery Ádám*, a szoliter szerepében megjelenő *Dolán György*, aki az 1980-es és 1990-es évek mezsgyéjén a kulturális nomadizmus nyomdokaiban haladt régészeti leleteket appropriáló műveiben. Az 1990-es évek második felében, valamint az ezredfordulón azonban már további magyar művészek hívták fel magukra országos szinten is a figyelmet, a legifjabbak közül az új fetsőgeneráció tagjai közül pl. *Baffi Dávid*, *Bartoš Andrea*, *Šille Erik* és *Pál Ildikó*, a szobrászok közül pedig *Csillag András*. Az érsekújvári Stúdió érté vonzásában pedig *Szűcs Enikő* performer-művész és az egyre sokoldalúbb, az intermedialitás eszköztárát magabiztosan alkalmazó, főképpen külföldön – Olaszországban és Magyarországon kiállító – *Farkas Roland*, aki több projektjében *Boráros Henrikkel* működött együtt. A külföldi iskolázottság jegyében tevékenykedik *Téglás Attila* is, aki londoni éveit után tért vissza Dél-Szlovákiába.

3.3.1. Szentpétery Ádám (1956): a geometrizmus metamorfózisai

Aki visszatekint Szentpétery 1980-as években kifejtett tevékenységére meglepetéssel tudatosítja a nagy váltást, ami művészetében végbement az azóta eltelt másfél évtizedben. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy már az 1980-as évek végén érezhető volt a rozsnyói művész magyarországi tájékozódása, s a radiális eklektika, illetve az új szenzibilitás alkotói körében a hard edge vonulat vált számára követendővé. A mindvégig a geometrizmus talaján alkotó művész éppen ezekben az években produkálja a geometrizmusok metamorfózisát, a *Gyászos csendélet* (1988–1992) még a dekoratív absztrakt művek közé sorolható, ám az ezt követő *Kompozíció sárga háromszöggel I-II.* (1992) már elvontabb gondolatiságot jelez az alkalmazott reduktív forma mellett. Ezt a továbbiakban a vászonra helyezett színrétegek egymás közötti viszonyának elemzése követte (*Rétegződés*, 1992, stb.) míg el nem érte a le-

tisztult tiszta színű formát, valamelyest kombinálva Korniss Dezső és Fajó János szemléletét (Szimmetria I.-II., 1993-1994). Ez utóbbi hatásáról vall a hagyományos képkeret kimozdítása és az ortodox geometriai elem a diagonális dinamizálása, ez jelentette a hard edge iránti vonzalmának utolsó fázisát, s e korszakának legjellegesebb alkotásai a *Diagonális I.-II.* (1995). További festészeti útja a rétegződés kérdésköréhez vezet vissza, a *Fehér rétegződés* (1996) című alkotása már mellőzi azt a dekorativitást, ami közel egy évtizeddel korábban terhelte művészetét. Szentpétery Ádám ezzel a közel egy évtizedes, művészetét radikálisan megújító korszakával belépőt kapott a szlovákiai geometrikus művészek meghatározó személyiségei közé. Ennek köszönhető az a felkérés is, amely jóvoltából immár több mint másfél évtizede a kassai Műegyetem Művészeti Karának oktatója, ill. docense.

3.3.2. Dolán György (1952): a kulturális nomadizmustól a dekoratívizmus érintésével az új aktivizmusig

Dolán György a lehető legkedvezőtlenebb korban, az 1970-es és 1980-as évek mezsgyéjén végezte pozsonyi művészeti tanulmányait a Képzőművészeti Főiskola monumentális festészet műtermében, ahonnan a létezett szocializmus udvari festői kerültek ki legtöbb esetben. Szerencsére vele nem ez történt s már az 1980-as évek végén megismerkedett az iszlámmal, buddhizmussal és hinduizmussal, az arab, afrikai és ázsiai kultúrával. Mindez a kortárs művészet kulturális nomadizmusa és individuális mitológiája jegyében jelent meg műveiben. Formai szempontból elhagyta a realizmust, s helyére a szürrealizmus eszköztára, Csontváry festészetének helyszínen tudatosított esszenciája, valamint a végtelen homok és az ott fellelhető őskori régészeti leletek és barlangrajzok világa lépett. Ennek eredményei az 1990–1991 között készült *Lelet* és *Lelőhely* c. sorozatok, amelyek rusztikus képstruktúrájukkal, a behelyezett régészeti elemmel az informel vonzáskörébe juttatták Dolán művészetét. A következő két évben ez a nonfiguratív, több rétegű képmező már a

kazettás művek alapját képezte, s azok a rászórt, illetve ragasztott homok részleges eltávolítása révén ismét figurális kompozíciót jelentettek meg. A *Kőkorszak* című sorozat darabjai a lelőhely, a keresőnégyzet, a barlangrajz és a talált kő-tárgy egységéből álltak össze. 1994–95 között már a művészi pálya újabb fázisának lehetünk tanúi. A szín válik meghatározó szereplővé jelszerű festményein, ám ami a kép-tárgyként is definiálható leletegyüttesben egyedinek bizonyult, a hagyományos technika keretében sokszor a dekorativitás érzetét keltette. Eddigi művészetének újabb jelentős periódusa az ezredfordulóra tehető, művészeti és filozófiai meggyőződése alapján lépett és lép fel minden kultúrák és vallások közötti konfliktus ellen. Festészetet, installációt, film és diavetítést használ fel multimedialissá váló művészetében ezen háborús konfliktusok erőlyes elítélése érdekében. Ez vált meghatározó elemévé a 2003-as *Fekete folatok* című komáromi jubileumi tárlatán is.

3.3.3. A legújabb kortárs művészgeneráció magyar tagjai

Új, rendhagyó feladat előtt állunk a legfiatalabb művészgeneráció értékeléskor, művészetük nemzeti sajátosságának meghatározásakor. Az 1990 utáni korszakot olyan nagy mértékű mobilitás jellemzi mind a művésznövendékek, mind a végzett művészek életútját, hogy lehetetlenné vált egyetlen országhoz, nemzethez vagy iskolához társítani művészetüket. Külön sajátosan magyar iskola most sem teremődött Szlovákiában, annak ellenére, hogy Bartusz és Szentpétery Kassán, Németh Ilona, Csudai Iván Pozsonyban vezetnek műtermet. Ám éppen ezek azok a helyszínek, ahol a fiatal művészek az országos és a nemzetközi fő áramlathoz csatlakoztak, így pl. a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola Csudai Iván vezette műterem végzett hallgatói közül *Baffi Dávid* (1980), *Bartoš Andrea* (1977) és *Šille Erik* (1978), akik a festészet térnyerésében elévülhetetlen érdemeket szereztek már tanulmányaik során. *Pál Ildikó* (1982) egyedi fejezetet jelent e korosztály alkotói között, alig fejezte be tanulmányait, élettörténete (németországi szexuális rabság), valamint expresszív festésmódja

azonnal a legkeresettebb fiatal művészek közé sorolta, erről tanúskodik legújabb sikere is, hogy az Év Fiatall Szlovákiai Képzőművésze Díj döntősei közé választották. Pál Ildikó a társadalmi anomáliákat jegyzi fel csaknem naplószerűen, a képsíkba jegyzeteket, jelszószerű feliratokat helyez el, s szüntelenül Szlovákiát konfrontálja az általa felkeresett további államokkal. Erről tanúskodik legújabb *Anglia, Németország, Szlovákia* (2006) című sorozata is. Ígéretesen indult a budapesti KF-en részképzős **Csillag András** (1975) pályája, aki nyomhagyó-nyomkereső kulturális rétegződéseket kutató installációival kivívta a szlovákiai szakma figyelmét. Az utóbbi időben főképpen köztéri megrendeléseknek tesz eleget. Az érsekújvári Stúdió érté vonzásában is megjelentek fiatal személyiségek, így pl. **Szűcs Enikő** (1971) performer-művész, akinél ez a szerep rövid epizódnak bizonyult, visszavonult a művészettől, nyelvtanárként dolgozik egy vidéki iskolában. Pál Ildikó mellett mindenképpen az intermedialitás eszköztárát magabiztosan alkalmazó, **Farkas Roland** (1975) nevét kell megemlíteni, aki több projektjében *Boráros Henrikkel* (1974) működött együtt. Közös installációik és multimediális projektjeik esszenciája a kommunikáció (*Connection*, 2002), ám Farkas a művészettörténetet is munkái tárgyává teszi. Érezhető tanárának, Rónai Péter erős hatása, ám megoldásai egyediak, mint pl. az apropriált Sixtusi-kápolna esetében (*Striptease*, 2002). Mint egykori nyitrai főiskolai hallgató a Budapesten töltött évek során is együttműködött olyan kiállításokon, amelyek a hagyományos és provinciális szemléletet állították pellengérre. Ezek közé tartozik a Csallóközi Ifjú Tájképfestők Társasága (CSITT: Szabó Szilárd, Boráros Henrik, Farkas Roland) című projekt, amelyben a csallóközi táj festője címmel jeleskedő amatőr és rajzpedagógus művésztitánok tájképfestészetének kiúttalanságát szemléltették látványosan.

3.4. Intézmények és a kortárs magyar művészek

A rendszerváltozás utáni művészeti élet egyik közvetlen jellegzetessége a multikulturális örökséghez való ragaszkodás lett. Erről tanús-

kodik a volt Kelet-szlovákiai Galéria 1991-es átnevezése Jakoby Gyula Galériára, a névadó kassai művész állandó kiállításának megrendezése és megnyitása, de ugyanez sorolható az ugyancsak Kassán megnyílt *Löffler Béla Múzeum* (1993) az Erzsébet utcában. Az ország legjelentősebb kiállítási intézménye a Szlovák Nemzeti Galéria állandó kiállításai, valamint a *20. század, a 60-as évek, az Akcióművészet 1965–1989, a Szlovák vizuális kultúra 1970–1985* című értékelő időszaki kiállításain a magyar művészek immár természetesen kaptak meghívást. Az országos és nemzetközi művészeti életben jelentős szerepet vállalt a somorjai *At Home Gallery*, amelyet 1995 óta Kiss Csaba és Suzanne Kiss irányítanak, 1996-tól a helyi zsinagógában, 2000-től pedig már az At Home Művészetek Házában is működtetik ezt a polgári, nonprofit kezdeményezést. Mindössze egy évig, ám nemzetközi kortárs művészeti programmal működött az érsekújvári *K-49 Gallery* Juhász R. József és Jozef Cseres vezetésével. Ugyancsak magyar közegben született az 1990-es évek második felének legjelentősebb szlovákiai művészeti szimpóziuma az *átHIDalás* (1997) is, amely a párkányi Mária Valéria-híd újraépítésének eszméjét hirdette meg az ország elszigeteltségének legreménytelenebb időszakában.

3.4.1. A somorjai At Home Gallery tevékenysége és jelentősége

A somorjai At Home Gallery nonprofit magángaléria, önkormányzati, alapítványi és egyéni támogatásokból teremti elő működésének anyagi hátterét. Minden vitán felül álló erénye, hogy az 1994–1998 közötti szlovákiai kulturális kormányzattól függetlenül fejthette ki tevékenységét, és az ország egyik olyan művészeti központjává vált, ahol természetes a szlovákiai és külföldi művészet minőségi egybevetése. Az At Home magángaléria egyben a többségében magyarok lakta Csallóköz számára nyújt országos és nemzetközi rangú művelődési lehetőséget. Jeles művészettörténészek, a korábban nem hivatalos vagy tiltott művészet képviselői, akik az 1990-es évek közepén ismét a képzőművészeti élet, a hi-

vatalos művészeti intézményrendszer perifériájára szorultak éppen itt, Somorján fejthettek ki nagyszerű, nemzetközileg is elismert tevékenységet. Ám nem csak az egykori ellenzéki attitűd ad rangot a magángalériának, hanem elsősorban a kiállítók és előadóművészek rangos névsora és teljesítményeik. Itt jelenhetett meg hosszabb szlovákiai kényszerszünet után a cseh képzőművészet, többek közt Vladimír Kokolia, Jiří Sopko és Martin Mainer művei révén. Ugyanitt kerülhetett bemutatásra a Stúdió érté 9. fesztiváljának ázsiai szekciója, a SOUND OFF intermedialis projekt több rendezvénye, így pl. Michael Delia, a John Rose vezette Exiles trio, Lois Viktor és a Lois Tundravoice, a Transmusic Comp. koncertje, valamint a világ három pontján (Perth – AUS, Colorado Springs – USA ú, Somorja – SZK) egyszerre felcsendülő *The left Hand of the Universe* c. három romos zongorára írt multimediális oratórium is. Itt lépett fel Lena Rothstein és a S.P.H.A.R.A.D.I.M. együttes, de Di Naye Kapalye is. Magyarországi résztvevők közül főképpen Szemző Tibor *A túlsó part* c. koncertje, az Amadinda, valamint Kocsis Zoltán és az Amadinda közös programja minősült jelentős szakmai eseménynek.

Nem csak a külföldi zenei előadók, kiállítók váltak a magángaléria erősségévé, a szlovákiai képzőművészeti életből is annak legjavát kínálta és kínálja jelenleg is a tárlatlátogatóknak, így Németh Ilona és Bartusz György mellett Denisa Lehocká, Petra Nováková és Jana Želibská mutatkoztak be installációkkal, videoinstallációkkal, illetve Anna Daučíková és Csudai Ivan multimediális projektjei szerepeltek programon. A galéria művészeti arculatát a Soros Kortárs Művészeti Alapítvány (Mária Hlavajová, Jana Oravcová), a PRO HELVETIA (Dušan Brozman) és a SNEH társaság (Michal Murin, Jozef Cseres) határozzák meg. Ezek közvetítésével került sor az *ÁSÍTÁS* c. intermedialis projekt kivitelezésére, mégpedig Miloš Vojtěchovský a Plasy-i Metamédia Központ (CZ) vezetője rendezésében, a *Piano Hotel* c. projekt és kiállítás lebonyolítására. Nemzetközi együttmű-

ködés tekintetében jelentős az 1998-as zsinagógaláncban való részvétel, Liliane Csuka svájci képzőművész *Oszlopok* című kiállítása vándorolt Győrbe, Nagykanizsára, Szegedre, Szabadkára és Kolozsvárra a helyi zsinagógákba. Az At Home Galéria külföldi pozitív megítélése tette lehetővé 2000-ben az At Home Művészetek Háza felépítését, ahol rezidenciális művészeti programok valósulnak meg mind a mai napig.⁷²

3.4.2. átHIDalás Nemzetközi közép-európai képzőművészeti szimpózium, 1997, Párkány – Esztergom

A Pozsonyban működő Magyar Köztársaság Kulturális Intézete az *átHIDalás* címmel rendkívüli jelentőségű képzőművészeti szimpóziumot szervezett 1997 májusában, mégpedig a szlovákiai intézményrendszer mély hallgatása, együttműködési készsége nélkül. Műtörténeti szempontból nem mellékes, hogy Bartusz György 1996 őszén az érsekújvári Stúdió érté fesztiválon fordult felhívással művésztársaihoz, hogy ha az állam vezetői képtelenek a háború utolsó jeleinek eltávolítására, akkor tegyék meg ezt a művészek. Az átHIDalás képzőművészeti szimpóziumon tíz ország alkotói közel egy héttig dolgoztak műveiken a párkányi Mária-Váléria hídon, illetve annak közvetlen közelében. Nemzetközi kiállításra került sor az esztergomi Duna Múzeumban, s ugyancsak a magyarországi hídfő adott otthont a nemzetközi konferenciának is. A művészek egyéni és eltérő történelmi, művészeti tapasztalataik alapján, személyes művészi programjuk keretében vallottak a szimpózium központi témájáról: a két part, két nép, a két fél kapcsolatfelvételéről, meg-megújuló, illetve újrakezdődő kommunikációjáról. A metafora értelmezése csaknem minden esetben meghaladta a helyszínhez partikulárisan társítható problémafelvetést. Emblematikussá éppen a kezdeményező, a híd nem létét önnön sorsán leginkább megélt Bartusz György *Megsebzett híd* című munkája, valamint Szirtes János *Átkelése* vált. A kedvezőbb történelmi helyzet felül-

72 At Home Gallery 1995–2000. Katalógus. Somorja, 2001, 88., At Home Gallery 2001–2005. Katalógus. Somorja, 2005, 56.

vizsgálta a politikai elitek magatartását, s az ezredfordulóra (2002) elkészült a két egymástól elválasztott város közös hídjá. Paradox módon a szimpózium egykori résztvevőit senki sem hívta meg erre az eseményre.⁷³

3.5. A kortárs művészet fogadtatása

Az országos művészeti mezőnybe tartozó alkotók munkásságát rendszeresen jegyzi mind a szlovák és cseh, mind a magyarországi szakma. A szlovákiai *Profil*, *Výtvarný život*, *Dart* és legújabbban a *Flash Art* cseh és szlovák kiadása mellett a prágai *Ateliér*, *Umělec*, valamint a budapesti *Balkon*, *Műértő* és *Új Művészet* tudósítottak és tudósítanak legtöbbször e teljesítményekről. Rónai és Bartusz a cseh és a szlovák, Németh Ilona a cseh, szlovák és magyar műtörténet részévé vált az elmúlt évtizedben. Számaltalan katalógus mellett szlovák, magyar és angol nyelvű monográfiák is foglalkoznak a Szlovákiában élt, illetve élő magyar művészekkel. Az 1990-es évek elejére tehető revízió, pozitívan érintette a szlovákiai művészettörténetírást, ennek kiemelkedő eredményei a Szlovák Nemzeti Galéria értékelő tárlatai és az ilyen alkalmakkor megjelentetett katalógus-monográfiák. A szakajtó és könyvkiadás mellett az országos szlovák napi sajtó is kiveszi a részét mind a hazai magyar, mind a szlovák művészek tevékenységének dokumentálásában. Másfél évtizeddel a rendszerváltozás után, több politikai periódust is megélve kimondható, hogy a műtörténészek és a műkritikusok immár teljesítmények és nem nemzeti hovatartozás alapján értékelik az alkotókat, a kiállításokat. Komoly csúsztatásnak, illetve hazugságnak minősül a helyzet olyan beállítása, mely szerint azok a szlovákiai magyar művészek, akik nem alkalmazkodnak a szlovákok formanyelvéhez és nevüket nem írják a szlovák fonetika szabályai szerint a művészeti élet marginalitásába szorulnak. A díjak, a reprezentatív hazai és külföldi

csoportos tárlatok, a velencei és sao paulói biennálék bizonyítják, hogy éppen ellenkezőleg természetes esélyegyenlőségről beszélhetünk a szlovákiai művészeti életet illetően.

A szlovákiai magyar sajtótermékek közül a *Kalligram* folyóirat érvényesítette legkövetkezetesebben az egyetemes kritériumot, ehhez mérhető még a *Kalligram* egykori főszerkesztőjének – *Hizsnayai Zoltán* – vezetése alatt megjelenő Gondolat-melléklet szemlélete (kéthetenként jelenik meg az *Új Szó* napilapban) – ezek azonban kivételek. Ebben a kisebbségi művészeti Abszurdisztában jelentős Magyarország pozíciója, mert sok dilettáns megközelítést leföldelhet, helyreigazíthat. Külön pozitívként lehet elkönyvelni, hogy a szocializmus évtizedeihez képest Magyarország egyre jobban odafigyel a szlovákiai és általában a határon túli magyar művészekre, szakmai szempontból a korszak legfontosabb kiadványa, az Enciklopédia Kiadónál *Fitz Péter* főszerkesztésében megjelent *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* (1999–2001; CD – 2003)⁷⁴ három kötete, amelyben megközelítőleg száz szócikk foglalkozik az 1945 után élt és alkotott szlovákiai magyar művészekkel. E lexikon jóvoltából alkotóink immár a német nyelvű *SAUR* Művészeti Lexikonban is megjelentek.

4. A JELENKORI ÉS KORTÁRS MŰVÉSZETI POLARITÁS MEZSGYÉJE

Ez talán az egyik legkényesebb pontja az értékelésnek, hiszen nem tagadhatjuk, hogy a kortárs és a jelenkori megkülönböztetés azért valahol az aktualitás tekintetében értékszempontokat is tartalmaz. Ennek ellenére hallatlanul komoly szerepet tölt be, hiszen ez teszi lehetővé, hogy egy olyan közeg, amely a művészeti megismerés hagyományosabb kategóriáin nőtt fel, megkísérelje a találkozást a kortárs művészetel. Ezen a mezsgyén mozogva fejti ki jelentős alapítványi tevékenységét a dunaszerdahelyi

73 *átHIDalás. Közép-európai képzőművészeti szimpózium*. MKKI, Pozsony, 2000.

74 *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon A–G*. Főszerk.: Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1999, 774., *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon H–Ö*. Főszerk.: Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2000, 991., *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon P–Z*. Főszerk.: Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2001, 976.

Kortárs Magyar Galéria, amely 1994-től az egyetemes kortárs és jelenkori magyar művészet gyűjteményét gondozza⁷⁵, kiállítási tevékenysége főképpen a jelenkori magyar művészetre korlátozódik. *Lipcsey György* szobrászművész irányításával az *Art MA Galéria* 1998 óta rendezi kiállításait ugyanebben a csallóközi városban. A szimpóziumok közül az 1994-ben *Szűcs Jenő* fotográfus és *Szalai László* szervezésében a pathi fürdőben útjára indított *SYMPAT* állta ki az idő próbáját, az alapító művész halálát követően Dolán György szakmai irányításával elmélyült a rendezvény nemzetközi jellege. E szimpózium működéséhez szorosan kötődik a komáromi *LIMES Galéria* tevékenysége, amely 2001 óta áll a művészek rendelkezésére, többek közt Bartsusz-, Dolán- és Rónai-kiállításnak adott teret. A hazai magyar művészet fővárosi megmérettetésének egyedüli helyszíne a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, ahol 2003-ban Bartsusz György és Németh Ilona – Karol Pichler tárlatával kezdte meg működését a Brämer-kúria Galériája. Értékelő, kutatásra épülő kiállítások egyedül itt kerülnek bemutatásra, pl. a sajtófotó, könyvillusztráció témakörében, valamint a legifjabb művészgeneráció, ill. főiskolai műtermek is lehetőséghez jutnak az intézmény kiállítási dramaturgiájában.⁷⁶

A jelenkori és a kortárs művészet mezsgyéjére sorolható több magyar alkotó is, akiket az országos szakma is jegyez, főképpen *Gály Katalin* (1953), aki először az 1990-es évek elején hívta fel magára figyelmet egyedi találmányával a „katagrammá”-val, azaz az emlékezet absztrakt-expresszív lenyomatainak sorozatával. Közel egy évtizedet kellett várni újabb jelentős alkotásaira, amikor a színesztézia jegyében a zene és a képzőművészet kapcsolatát elemezte *Cím nélkül*, ill. *Deja vu c.* sorozatában. A lenolajjal, pigmenttel merített papírra készített vizuális emlékképek leleményesen alkalmazzák a saját művészet apropriálását, amelyek nem csak jelentésükben nyújtanak értelmezési kapaszkodót, hanem a mű szerkezetét is teljeseb-

bé teszik. A másik művész *Tihanyi József (Jozef)* (1950), aki Gályhoz hasonlóan Pozsonyban él és alkot. Szoliter a javából, aki csaknem egyedüli alkotóként kötelezte el magát a rajzművészet művelése mellett. A látszólag egyszerű és problémamentes felület alatt egy tudatos, expresszív kompozíciós stratégiával találjuk magunkat szemben, amelyben implantátumok jelennek meg gyanta alatt tartósítva (*PF* 1999, 1998), amelyek akár kis tárgyak vagy kis rajzok is lehetnek a művész döntése alapján. A beszercebányai Művészeti Akadémián oktat a következő művész *Balázs István* (1958), aki Szentpétery Ádámmal hasonlóan rögzös utat járt végig, amíg megtalálta jelenlegi művészeti platformját. Mitológiai témákat, illetve szimbólumokat dolgoz fel színpompás absztrakt palettával. Nem Szlovákia területén, hanem Csehországban él a szlovákiai művészetben jegyzett *Štefunkóné Szabó Erzsébet* (1941), aki Hložník-grafikai iskola egyik mives és következetes, a szürrealizmus talaján mozgó, tiszteletnek örvendő képviselője. Kevés amatőr művésznek adatik meg az a sors, mint *Lipcsey Györgynek* (1955), hogy elérjen erre a most tárgyalta mezsgyére, sőt még Munkácsy díjban (2006) is részesüljön. A főképpen köztéri alkotásairól ismert alkotó a rurális faszobrászattól fokozatosan jutott el gondolati absztrakcióig, a tömörszerű köhöz, a kő és fém társításához, majd egészen a légies faszervezeteihez, illetve a kő és fa kombinációjából létrejövő objektetekhez.

5. A JELENKORI MŰVÉSZETI KÖZBESZÉD

Alkotók száma tekintetében sokkal népesebb, a magyar közösség számára pedig sokkal befogadhatóbb és érthetőbb, valamint ismertebb a jelenkori művészek tábora. Ezek az alkotók az 1989 decembere óta létező *Csehszlovákiai*, majd 1993-tól *Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társaságának* tagjai. Művészetszemléletüket a hagyományos kánon keretében értelme-

75 Kortárs Magyar Galéria Dunaszerdahely 1. Katalógus. KMG, Dunaszerdahely, 1994, I.n., Kortárs Magyar Galéria Dunaszerdahely 2. Katalógus. KMG, Dunaszerdahely, 1996, I.n.

76 Kortárs művészet a Brämer-kúriában. SZNM–SZMKM, 2004, I.n.

zik, sok esetben nem rendelkeznek művészeti képzéssel. A teljességhez hozzá tartozik, hogy létrejöttekor e társaság tagjai között tudhatta Bartuszt, Rónait és Németh Ilonát is, ám azok fokozatosan kimaradtak, kiléptek, mivel a provinciális szemlélet elfogadhatatlan volt számukra. Ennek ellenére az SZMKT létező igénynek tesz eleget, amikor kiállítási lehetőséghez juttatja tagjait, a közönségnek pedig a könnyűszerrel érthető művészetet szolgáltatja. A társaság *Nívódíjat* is jegyez az eltelt év legjelentősebb művészeti tetteért, a kitüntetettek között ott találjuk többek közt Németh Ilonát, Duncsák Attilát, Balázs Istvánt, Szabó Ottót, Lipcsey György, Dolán György, Nagy József nevét. Folyóirat-alapítási kísérlet is szerepel a társaság krónikájában, *Kubička Kucsera Klára és Kalita Gábor* 1995 novemberében jelentette meg a *Kupola* próbaszámát, a próbálkozás azonban az anyagiak miatt a következő évben kudarcba fulladt. A korszak másik, az 1998 óta negyedévenként mind a mai napig megjelenő folyóirata a *Kopócs Tibor* főszerkesztésében készülő, képzőművészeti túlsúlyú *Komáromi Atelier*; majd *Atelier*. Szemlélete egy-két írást leszámítva reménytelenül provinciális, ugyanazt a művészetértelmezést szolgálja, amelyet a legtöbb helybeli magyar galéria is vall, pl. a komáromi a *Nádor utcai Galéria* és a hetényi *Lilla Galéria*. Az SZMKT-tagok között azonban találhatók néhányan, akik az országos művészeti életben is szót kérnek, így pl. a már említett *Gály Katalin* és *Balázs István*, de megemlíthető még az erotikus és érzéki festményeiről, bravúros hidegtű alkotásairól ismert *Fodor Katalin* is. Mindezek ellenére a magyar közösség számára nem ők a legismertebb és legkedveltebb festő- és grafikusművészek, hanem az egyetemes és akár az összmagyar kontextus szempontjából is problematikus minőséget képviselő *Duncsák Attila*, *Kopócs Tibor*, *Nagy József*, *Nagy Zoltán*, *Szilva József* és *Szkukálek Lajos* a szobrászok közül pedig *Gáspár Péter*, *Lipcsey György*, *Mag Gyula* és *Nagy János*. Ugyanezt az értékrendet, azaz a „jelenlét” elvet követi a Posonium Művészeti Díj kuratóriuma is, amelyik eddig Barta Gyulát, Nagy Józsefet és Nagy Jánost, valamint Kopócs Ti-

bort és in memoriam Janiga Józsefet jutalmazta életművéért.

Mindezek ellenére pozitívum is kötődik az SZMKT tevékenységéhez, mégpedig az 1992 óta kétévenként megrendezésre kerülő könyvillusztrátorok kiállítása, amely ezen művészetszemlélet legsikeresebb alkalmazott platformja. Ezek a tárlatok érleltek ki olyan illusztrátor-tehetségeket, mint a több nemzetközi fórumon is helytállt *Rácz Noémi* (1972). E társaság is fokozatosan felmérte, hogy a szalon típusú tárlatok ideje lejárt, az utóbbi évek legszerencsésebb válogatása a *10 – 1* fiatal képzőművészek losonci kiállítása (2003) volt, amely a közös művészeti nevező jegyében fogta össze a fiatal művésznemzedék kilenc tagját, legújabbán pedig a könyvillusztrátorok szekcióját alapították meg (2006), hogy ezek a művészek szervezzenek egyésként is kommunikálhassanak a külvilággal.

Konzervatív miliő, az akadémizmus apologetikája jellemzi a Szepsiben majd Rozsnyón élő és alkotó *Szabó Ottó* (1965) művészetét, az utóbbi évtizedben elsősorban egyházi megrendeléseknek tesz eleget. E szemlélet érvényesítésére Rácz Noémivel, *Lukács Zsolt*tal közösen létrehozták a *ROVÁS-ÚJ ÉRTÉKREND* alkotócsoportot (1993). Rendszeres alkotótáboraik, a Rovás Városi Galéria (Szepsi) művészeti programja a hagyományos és konzervatív társadalmi és művészeti értékeket őrző, az ábrázoló és mívész képzőművészet platformját vállalták fel. A jelenkori művészet művelői között is találunk szolitereket, pl. *Ferdics Gábor* kőfaragó-restaurátor-szobrászt, a több éve Magyarországon élő *Ferdics Bélát*, valamint *Balog Istvánt*, *Kosziba Klaudiát* és *Matuštík Kyrát*.

6. EMLÉKMŰSZOBRÁSZAT – ÚJ HIVATALOS MŰVÉSZET?

A jelenkori képzőművészek népszerűségük és általános elfogadottságuk jóvoltából nem csak hogy ismertebbek a nemzetiségi csoport körében, mint az országos és nemzetközi tekintélynek örvendő kortárs kollégáik, hanem az új társadalmi status quo művészet iránti elvárásának is eleget tudnak tenni. A nemzetiségi kultúra hagyományosan irodalom-központú, ezért a

tárművészetek mostohagyerekkénti finanszírozása nem meglepő és nem újdonság. Ám ennek ellenére létezik a képzőművészetben egy töretlen támogatást, közmegbecsülést élvező alkalmazott műfaj, amely mára döbbenetes nagyságrendű magyarországi és szlovákiai közpénzeket irányít maga felé – és ez az emlékműszobrászat.

A rendszerváltozás hónapjai óta fázisokban élénkül fel és lankad le a szoborállítási, az emlékmű készítési, kopjafa faragási igyekezet Pozsonytól Tiszacsernyőig. Érthető ez a hév és lendület, hiszen ez a népcsoport négy évtizeden át nem emlékezhettek meg katona halottairól, a nemzet szempontjából jeles történelmi személyiségekről és eseményekről, a települések híres magyar művészeiről, tudósairól, a közösséget szolgáló papokról, tanárokról, szentekről.

6.1. A „málenkij robot” áldozatainak emlékművei

Az első fázisban, a 1990-es évek lején, a bodrogközi és ung-menti települések emeltek sírhalomra emlékeztető kömemlékműveket azok számára, akikről négy évtizedig nem beszélhettek, azokról, akiket a második világháború befejezése előtt oroszországi munkatáborokba szállítottak „málenkij robotra”. Az érintett családok, a települések önkormányzata emeltette e tiszteletet érdemlő emlékeket, távol a pozsonyi zajtól és a magyar sajtó figyelmétől. Ha bejárjuk az említett régió mindazon települését, ahol a magyarok lélekszáma eléri a 10%-ot, akkor döbbenünk meg, hogy mennyire hiányosak ismereteink, hiszen a több mint 60 település közül mindössze négy nem készített ilyen témájú emlékhelyet.

6.2. Közterekre visszatérő szobrok

Az 1990-es évek első fele az imént említett gyakorlat mellett nagy figyelmet szentelt a történelem során eltávolított magyar vonatkozású emlékművek felújítására és újbóli köztéri elhelyezésének. Az egyik első ilyen siker Komárom városához kötődik, ahol már 1991 májusában felújították és a Fő térre visszahelyezték Klap-

ka György historizmusban fogant szobrát. Két évvel később a rozsnóiak láthatták viszont Andrassy Franciska szobrát a város Fő terén. Több szobor sorsa azonban regénybe illő történetként folytatódott 1990 után is, érvényes ez a rozsnói Kossuth-szoborra (2004-ben kerülhetett köztérre), a rimaszombati Petőfi-szoborra, amelyet Izsó Miklós korabeli felesmodellje alapján öntöttek ki az utódok 2004-ben. Több évtizeden át szimbolikus értékűnek számított Petőfi Sándor szobra a pozsonyi ligetben, amely a vandálok és a másságot gyűlölők örök céltáblája volt. Hossza viták után új helyen, a belvárosi Medikus kertben lett elhelyezve 2003. március 15-én a tüzetesen felújított 1911-ben készített Radnai Béla alkotás.

6.3. Köztéri tipológia

A világháborúk áldozatainak emlékművei jelentik a legnagyobb együttest, amelynek számtalan variánsa alakult ki. A korabeli első világháborús emlékek kiegészítése a második világhéves áldozataira emlékeztető emléktáblával, közös vagy éppen külön első és második világháborús emlékmű kivitelezése, vagy egyszerűen egy szerény sírra helyezett sírkő állítása teszi teljessé e téma kivitelezési palettáját. A másik nagy műegyüttest a *magyar történelmi események emlékművei* alkotják, elsősorban az 1848/49-kultusz, a honfoglalás, az államalapítás, Trianon és a millecentenárius témái uralják a köztereket. A közhiedelemmel ellentétben a turulmadaras első világháborús emlékművek nem lettek nyomtalanul eltávolítva az elmúlt 85 évben Csehszlovákia, majd a független Szlovákia területén. Több ilyen emlékmű, sőt az 1938-ban és 1939-ben emelt visszacsatolási emlékművek, országzászlótartók közül is néhány épségben megmaradt az utókor számára (pl. Bodrogszerdahely). Sőt több esetben ezek alkotják a háborús emlékművek fundamentumát, mintegy átmentve az irredenta-emlékművet vagy annak egyes elemeit az 1989 utáni korszakba. Ilyen értelemben Szlovákiában, ugyanúgy, mint Magyarországon *Trianon köztéri rehabilitációjáról* beszélhetünk, ennek egyik legkövetkezetesebb és legaktívabb szub-

jektuma a komáromi Szüllő Géza Polgári Társulás, amely követve egy magyarországi szélsőjobbaldali politikai mozgalom programját, immár néhány éve programszerűen állít keresztet Szlovákia magyarlakta településein. Ezek a keresztet a Trianon-keresztet toposzai, amiről leginkább az ünnepség, esetleg a felszentelés alkalmából elhangzott beszédek és az ezen alkalomból szervezett további programok tanúskodnak. Így pl. az Ipolynyéken 2004. június 6-án felállított „*Keresztény magyar nemzetként az Európai Unióba*” keresztet a *Visszatért a Felvidék* c. dokumentumfilm kísérte, amely az 1938-as eseményeket elevenítette fel.⁷⁷ Ez a szélsőjobb irredenta társulás Trianon 85. évfordulójára 2005 júniusában immár bevallottan is Trianon-keresztet állított Búcs közösségben, néhány nappal később pedig a bodrogközi Nagytárkányban szentelték fel Ferencz György fafaragó Trianon-emlékművét. Ám a Trianon-téma számtalan emlékoszlopon, kopjafán is megjelent az elmúlt egy évtizedben, hol rejtettebb, hol hivalkodóbb formában. Külön csoportot jelentenek a *honfoglalás* évfordulójára emelt köztéri alkotások, mert ezek jelentették az első masszív magyar jelenlétet Szlovákia közterein. Valóban egy új honfoglalás tanúi lehettünk, s ezen folyamat jelképpévé a nagykaposi Honfoglalási emlékmű vált (1996), amelynek turulja a városi hivatal előtt emlékeztet őseinkre. A következő csoportot mindenképpen a *magyar történelem jeles személyiségeinek emlékművei* alkotják, hangsúlyos szerepet juttatva Szent Istvánnak, Szent Lászlónak, Imre hercegnek, de Attilának, Mátyás királynak, Széchenyi Ferencnek és Petőfi Sándornak is. E köztéri alkotások esetében jelentős a minőségi különbség, a nagymegyeri Mátyás király szobor vagy a somorjai Szent István komoly proporcionális és felület-megmunkálási gondokat jelez, míg Nagy János 2001-ben felállított Széchenyiye (Hetény), Mag Gyula 1996-ban elkészült Szent Istvánja (Nyékvárkony) már a standard köztéri kívánalmakat teljesítik. A példák sora hosszan folytatható lenne, ezért már csak

egyetlen megjegyzés e típushoz, mégpedig a 2002-ben felavatott királyhelmeci Millenniumi tér miatt, ahol ifj. Szabó István három árpadkori uralkodó mellett még Petőfi Sándor szobrát is felvonultatta, ez utóbbi is 2001-ben készült. Magától értetődő, hogy ez a népcsoport is fokozatosan kidolgozta *sajátos mitológiáját*, s ebbe olyan elemek is beépültek, amelyek a magyar nyelvterületen másutt csak elvétve szerepelnek. Ilyen például a régió magyar tudósainak (Jedlik Ányos), politikusainak, tanítóinak, stb. emlékhelyei, amelyek közül társadalmi és politikai jelentőségével mindenképpen kiemelkedik az *Esterházy János-kultusz*, egyetlen szlovákiai szobra Búcs közösségben található 2005 óta. Az emlékmű alkotója azonban sokakban kételyt ébresztett, hiszen az a Gáspár Péter (1951) készítette Esterházy emlékművét, aki 1989 előtt a szocialista rendszer egyik kegyelt szobrásza, ill. a művészeti életet és a művészképzést pártszempontból reguláló szobrászprofesszor Ján Kulich jobbkeze volt. A szoborállítatók ilyen következtetlensége elég gyakran előfordul Szlovákiában, s nem csak az erkölcsi kontextustól tekintenek el, hanem a szoborpályázatok ügyét is nagy „kreatívan” kezelik. Számtalan példa szolgál erre, mindenek előtt említsük meg Márai Sándor Kassán 2004-ben leleplezett emlékművét, amelyet ugyancsak az imént említett Gáspár készített. Igaz leltárában bőven találunk Szent István, Baróti Szabó Dávid, Turul stb., szobrot. E szobroknál sokkal nagyobb mennyiségű emléktábla lett kivitelezve a szobortipológiának megfelelő lebontásban. Ilyen tekintetben az egyik leggazdagabb terület Kassa Fő utcája, ahol Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid, a kassai vértanúk, stb. mind megférnek egymás mellett.

6.4. EURÓPA UDVAR, RÉV-KOMÁROM

Külön figyelmet érdemel a Rév-Komárom belvárosában található épületkulissza, az Európa Udvar, amely 2000-től nyújt teret a köztéri szobrászatnak. Hat év alatt több mint 10 szob-

77 Újsághír, *Új Szó* 2004. június 4., 4. p.

rászati alkotás és két emléktábla került elhelyezésre. Az építészettörténészek körében is első-sorban politikainak titulált homlokzategyüttes a köztéri szobrászat legkonzervatívabb változatát hívta segítségül. A mára hivalkodóvá vált udvar kezd elveszíteni európai jellegét, hiszen a kapukból csak magyar vonatkozásúak készültek el, s a közteret is csak magyar uralkodók szobrai díszítik, s a két építész-emléktábla is magyaroknak, azaz Lechner Ödönnek és Kós Károlynak állítanak megérdemelt emléket.

A köztéri művészet hagyományos változata mindig is az establishment szolgálója volt, most sincs másképpen. Elgondolkodtató, hogy míg a bodrogközi falvak önerőből emeltek szerteiknek emléket, addig a tehetősebb nyugati régiókban már-már versennyé fajuló sportágot üznek a települések, hogy kinek lesz több és nagyobb szobra. Sokszor hangsúlyozzák, hogy a köztéri alkotásoknál ne keressük a művészeti minőséget, azok elsősorban a megrendelő ízlését, szellemiségét tükrözik. Ha ez igaz, akkor lehangoló képet hagy maga után ez a másfél évtized, mert a terület kijelölésén, a jelenlét szobrokban és emléktáblában történő bizonyításán túl nem jeleskedtünk. Még a művészetet forradalmian megújító, a képarchitektúra elméletét kidolgozó s azt a gyakorlatban is érvényre juttató Kassák Lajosnak is zsánerszerű, utcai attrakcióvá váló, 19. századi szellemiségben fogant szobor jutott 2006 őszén szülővárosában Érsekújvárothoz. Még szerencse, hogy vannak olyan szobrászati alkotások is mint Bartusz György két évtizeddel korábban alkotott, ám csak 2000-ben elhelyezett *Jakoby Gyula* életnagyságot is meghaladó bronzszobra, amely méltó helyet foglal el a cseppet sem konzervatív szlovákiai köztéri szobrászatban.

7. BEFEJEZÉS

A közel kilenc évtizedes hagyományos irodalom-központúságban és konzervativizmusban élő szlovákiai magyar közösség csaknem meg-ingás nélkül vészelte át az 1989 óta eltelt időszakot is. Természetesen ez a társzművészetek és a kortárs művészet további marginalizálását eredményezte a művészeti közgondol-

kodásban. Kivételként csak a köztéri szobrászat említhető, amely a megrendelők, a mecénások ízlését, művészetszemléletét követve a 19. századi köztéri művészet formájában, küldetésében tért vissza a 20. és 21. század mezsgyéjén. Bár sokkal kisebb számban, de a szlovákiai magyar alkotók mégis jelen vannak az országos és nemzetközi művészeti életben. Ez az áttekintés ennek ellenére erre a kisebbségre fókuszált, mert a művészeti minőség, a kortárs formanyelv és szemlélet érvényesülése volt az egyetlen olyan kapaszkodó, amely mentén a legkevesebb minőségi redukción vagy öncsonkítást követhettük el. Szeretnék visszautalni Martina Pachmanová gondolatára, hogy a más szempontú műtörténet-írás is csak akkor célravezető, ha az egyik kizárólagosságot nem helyettesítjük egy másikkal. Részemről mindent elkövettem, hogy ezt az elvet következetesen végigvezessem.

SZÍNHÁZAK – SZÍNHÁZI ÉLET

1. ELŐZMÉNYEK

Ha föl szeretnénk vázolni az elmúlt 15 év magyar nyelvű színházi történeteit Szlovákiában, talán érdemes egy-két mondatban földézni az előzményeket. Meg kell említeni azt a színház-történeti tény, hogy a 16–18. századi iskolai (mind a katolikus, mind pedig a protestáns) színjátszás ismert játszóhelyeinek többsége a mai Szlovákia területén volt. A magyar nyelvű színjátszás kialakulásának kezdeteitől jelen volt ezen a vidéken, és a mai Szlovákia területén fekvő településekhez a magyar színház-történet számos jelentős eseménye fűződik. A magyar nyelvű hivatásos színjátszás megalapítójának tartott Kelemen László társulata már 1798-tól rendszeresen játszott Losoncon, Kassán az elsők között (1828-tól) volt állandó társulat, s Kassa volt az első magyarországi város, mely pénzügyileg is támogatta az ott megtelepedett társulatot. Itt került sor 1833-ban a máig „a” magyar nemzeti drámának tartott *Bánk bán* bemutatójára. Komáromban 1808-tól tudunk magyarul játszó vándortársulatok fellépéseiről, Kilényi Dávid 1819-ben Kecskemétről Komáromba érkező társulata viszont 1820-ban már Komáromi Magyar Színjátszó Társaság néven járja tovább az országot (ők tartották az első magyar nyelvű színházi előadást Pozsonyban), majd tér vissza a városba. Az előzmények tehát meglehetősen messzire nyúlnak vissza. A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után magántársulatok képviselik a magyar nyelvű hivatásos színjátszást, melyek a kassai és a pozsonyi állandó játszóhelyek mellett az egész magyarlakta vidéket beutazzák. (Ezt az időszakot Kováts Miklós dolgozta föl *Magyar színját-*

zás és drámairodalom Csehszlovákiában című monográfiájában.) 1945 után 1950-ben alakult meg az Állami Faluszínház magyar tagozata, majd 1952-ben, komáromi székhellyel, a Magyar Területi Színház (MATESZ), mint az első önálló magyar nyelvű állami színház Csehszlovákiában. 1969-ben Kassán létrejött a Thália Színpad, mint a Matesz kihelyezett társulata. 1969-től tehát a Magyar Területi Színház (Matesz) két társulattal működött: Komáromban és Kassán, közös igazgatás alatt. A szocialista „kultúrpolitika” természetesen az általánosan ismert szűk keretek között szabta meg a színházvezetés mozgásterét, a művészi alkotás lehetőségeit, a Matesz vezetése azonban még ezen szűk keretek adta lehetőségekkel sem igen élt. Az igényes művészi munkát szorgalmazó – és azt a gyakorlatban elvégezni is megkísérlő – művészeket gyorsan eltávolították, vagy lehetetlen helyzetekbe hozták, elkedvetlenítették. Részben szakmai dilettantizmusból, részben a pártfeladatnak megfelelni akarásból az igénytelen szórakoztatás, a szellemi semmitmondás sekélyes vizeire kormányozták a színház hajóját. Ennek köszönhetően a csehszlovákiai magyar hivatásos színház az 1980-as évek végére hűen tükrözte a végét járó szocialista társadalom általános állapotát. Nyoma sem volt benne a cseh és szlovák színházakban meglévő állandó igyekezetnek, mellyel az ideológiai korlátok áthágására, a színházakat felügyelő apparatcsikok éberségének kijátszására, szakmailag igényes produkciókban a közönséggel történő „összekacsintásra”, társadalmi-politikai állásfoglalásra tettek következetesen meg-megújuló kísérleteket. Ezzel szemben 1989-ben a Thália társulatának nem volt rendezője, dramaturgia,

és egyetlen főiskolát végzett színésze sem. A 80-as évek végének kassai produkciói kétségbeejtő színvonalúak, színház-esztétikailag szinte minősíthetetlenek voltak. Komáromban valamivel jobb volt a helyzet, köszönhetően elősorban a nagyobb számú és lényegesen jobb erőkből álló társulatnak. A színház szakmai előrelépését áhítók reményeit éltette az a tény is, hogy biztatóan haladt a pozsonyi főiskolával csaknem egy negyedszázad után megújult együttműködés: az 1988-ban végzett Skronka Tibor azonnal a színház egyik meghatározó művésze lett, a további évfolyamokban eddig soha nem tapasztalt számban tanultak magyar diákok (Varga Szilvia, Rancsó Dezső, Dósa Zsuzsa, Mokos Attila, Bocsárszky Attila, Kovács Ildikó, Boldoghy Olivér).

2. AZ ÁLLAMI SZÍNHÁZAK 1989 UTÁN

1989 novembere természetesen (?) sok mindent megváltoztatott. Az első inkább jelképes értékű, mégis igen jelentős változás a kassai Thália Színpadhoz kötődik. Amint ez a társadalmi-politikai változásoknak köszönhetően lehetővé vált, „hazahívták” Magyarországról a színházalapító Beke Sándort, s 1990 februárjában az ő rendezésében mutatták be Nash *Esőcsináló* című színművét. Az előadásnak, mely Gágyor Péter távozása óta (1983) a Thália kiemelkedően legjobb produkciója volt, két – a jövő szempontjából alapvető fontosságú – tanulsága volt. Az egyik, hogy ilyen körülmények között a „semmiből” is létrehozható tisztességes színvonalú előadás, a másik viszont, hogy ehhez néhány színésszel mindenképpen „erősíteni kell” (Beke a két főszerepre Boráros Imrét és Petréc Annát hívta meg Komáromból). 1990-ben a színház önállósult és azóta Kassai Thália Színház néven működik. Az önállósult színház nehéz körülményei csak lassan változtak. Kolár Péter igazgató dramaturgnak leszerződött a 80-as évek legsikeresebb hazai diákszínpadának (a kassai IKSZ) vezetőjét, rendezőjét Pásztor Andrást, akinek egy új, értékközpontúbb dramaturgia kialakításáért két fronton (a közönség és a társulat egy részével) is meg kellett küzdenie. A társulat „megerősítése” egyik napról a

másikra nem volt megoldható, a legnagyobb probléma azonban egy határozott művészi profil kialakítására képes rendező hiánya volt. Az 1990/91-es első önálló évadban Dezsényi Péter (Steinbeck: *Egerek és emberek*) és Beke Sándor (Bródy: *A tanítónő*) rendezései azt mutatták, hogy jó rendező keze alatt születhetnek értékelhető előadások, ugyanakkor azonban egyértelműen feltárták az adott összetételű társulat – igen szűkös – művészi korlátait is. Az „új kor nyitányát” az 1992 januárjában tartott Tennessee Williams-bemutató (*A vágy villamosa*) jelentette Beke Sándor rendezésében. Ez az előadás egyrészt bizonyította, amit minden színházértő tudott, hogy a jó színházhoz egy határozott művészi elképzeléssel és biztos szakmai tudással rendelkező rendezőre és jó színészekre van szükség, másrészt viszont azt, hogy igazán jó színház, színvonalas előadások létrehozására Kassán is reális lehetőség van. *A vágy villamosában* a Thália társulatát két főiskolás, Dósa Zsuzsa és Bocsárszky Attila erősítette (revelatív színészi teljesítményekkel), a rendezőnek azonban a társulat tagjaiból is sikerült az önmagukhoz képest legjobb (azelőtt régen, vagy soha nem látott) teljesítményeket „kihozni”. A produkciót „új kor nyitányának” neveztem, ez azonban inkább csak a kritika és az igényesebb nézők ez iránti elvárásaira érvényes, illetve – talán mindenekelőtt – a színészi teljesítményekre. *A vágy villamosa* az előadás gondolati és stílári egysége, szakmai színvonala tekintetében olyan magasra tette a mércét, hogy azt sokáig megközelíteni is csak ritkán sikerült. A színészcsapat viszont az elkövetkező években fokozatosan olyannyira megerősödött, hogy a jobb szlovák illetve magyarországi társulatokkal is vetekedhetett. Ez egyrészt a főiskoláról (a már említett Bocsárszky Attilán kívül a 90-es évek közepén fokozatosan Tóth Tibor, Petrik Szilárd, Bandor Éva, majd a Komáromból átszerződött Kovács Ildikó, Boldoghy Olivér) vagy a középiskola után (többek között Kassai Csongor, Czajlik József, Kiss Szilvia) idekerült fiataloknak volt köszönhető, másrészt a társulat művészileg megújuló, illetve hosszabb-rövidebb „hallgatás” után újra színpadra lépő régi tagjainak. A régiek közül mindenekelőtt

Gyurkovics Mihály visszatérése volt meghatározó a színház életében. 1993-tól Dezsényi Péter lett a művészeti vezető, akinek meghatározó, egységes művészi profilt ugyan nem sikerült kialakítania, de az ő működésének idejére (1993-95) tehető a társulat főnt említett jelentős „megerősödése”. Kassán ezekben az években mind a szlovákiai, mind a magyar színházművészet szempontjából kiemelkedő, sajnos mind a szlovák, mind pedig a magyar színikritika részéről méltatlanul elhallgatott, a színészi teljesítményeket elismerő díjak osztásánál is többnyire figyelmen kívül hagyott (pedig ugyancsak elismerésre méltó), színészi alakítások születtek. Közülük is az élre kívánczik Gyurkovics Mihály Barakiása Székely János *Caligula helytartója* című drámájából és Öregje Kárpáti Péter *Halhatatlan háborújából*. A többiek közül, a teljesség igénye nélkül, Bandor Éva számos alakítása (*Yvonne, burgundi hercegnő*, Marcsa – *Mágnás Miska*, Hanka – *Halhatatlan háború*), Gombos Ilona (Belisa – *Tudós nők*), Dósa Zsuzsa (Kata – *A makrancos hölgy*), Bocsárszky Attila (Petrucchio – *A makrancos hölgy*), Fabó Tibor (Trissotin – *Tudós nők*, Sganarelle – *Don Juan*), Tóth Tibor (Miska – *Mágnás Miska*, Csulánó – *Országalma*, McMurphy – *Kakukkfészek*), Petrik Szilárd (Honvéd – *Halhatatlan háború*, Baracs – *Mágnás Miska*) Kassai Csongor (Etienne – *Bolha a fülbe*), Czajlik József (Peti – *Don Juan*). A fentiekben szándékosan csupán az összhatásukban egyébként vitatható, problematikus előadásokból válogattam. 1995-től azonban született néhány nagyszerű előadás, mely összességében is a magyar és szlovák (mert a hazai magyar színházat meggyőződésem szerint mindig az egyetemes magyar és szlovák színházművészet kontextusában is értékelni kell) színház jelentős eseményei voltak (annak ellenére, hogy a kritika ezen események többségét sem méltatta a nekik joggal kijáró figyelemre). A sor Sorokin: *Semmi és végtelen* című meglehetősen bulvárgyanús darabjával indult, amely Verebes István első kassai rendezése volt, s amelyben Verebes megteremtette azt a stílári egységet, belső koherenciát, színészi fegyelmet, amely az előadást jelentős színházi eseménnyé emelte. A

produkció valódi jelentősége mégis Verebes és a társulat „egymásra találásában” állt. Ennek az egymásra találásnak az eredménye volt a következő évadban a *Bánk bán* megítélésém szerint színháztörténeti jelentőségű bemutatója, melyben Verebes forradalmian új értelmezésben vitte színre nemzeti drámánkat. A közönség ambivalens fogadtatása és a kritikai visszhangtalanság ellenére Kassa az 1833-as ősbemutató után másodszor is beírta nevét a *Bánk bán* színpadi történetének aranykönyvébe. Ebben az évadban a harmadik Mečiar-kormány kulturális vezetése az anyagi ellehetetlenülés szélére sodorta a színházat, a társulatnak azonban ez – legalább is időlegesen – mintha valamiféle erőttöbbletet, a „dabcból is jó színházat csinálni” erejét adta volna. Az évad végén született még egy nagyon jó előadás (Ratkó: *Segítsd a királyt!*, Beke Sándor rendezésében) közben pedig két, hibáival is vállalható, sőt kiemelkedő egyéni teljesítmények miatt művészig is fontos produkció (Kárpáti: *Halhatatlan háború*, Salamon Suba László rendezésében és Bakonyi – Szirmai: *Mágnás Miska*, Bodolay Géza rendezésében). A társulat az elkövetkező két évadban (1996/97 és 1997/98) egyre nehezebb körülmények között dolgozott. A színház elvesztette jogalanyiságát, a társulat azonban bizonyította művészi erejét, igazolta, hogy a pénz, az anyagi körülmények nagyon fontosak, de korántsem jelentenek mindent a művészi alkotásban. Vidnyánszky Attila Moliere (*Don Juan*) és Stefan Korenci Gombrowicz (*Yvonne, burgundi hercegnő*) rendezése elsősorban a már említett kiemelkedő színészi teljesítmények miatt emlékezetes, Verebes újabb kassai munkája (Csehov *tréfái* – *Medve*, *Leánykérés*, *Jubileum*, *Lakodalmom*) és Vidnyánszky Attila legjobb kassai rendezése (John Ford: *Kár, hogy ká*) viszont teljes egészében a jelentős színházművészeti teljesítmények közé sorolható. Paradox módon a kormányváltás, a külső körülmények remélt (és részben megvalósult) pozitív változása után következett be az ígéretesen fejlődő társulat széthullása. Mindenekelőtt a koncepciózus szakmai, művészi vezetés hiánya, a dramaturgiai és művészi igényesség csökkenése okozta azt a vál-

ságot, melynek eredményeként a legtehetségebb színészek többsége (köztük Boldoghy Olivér, Kovács Ildikó, Tóth Tibor, Bandor Éva, Fabó Tibor) otthagyta a kassai színházat, ahol a szakmai színvonal riasztó csökkenését a közönségszórakoztatásra való hivatkozással próbálták elfedni, sajnos a szórakoztatásnak sokszor a legalpáríbb formáitól sem visszariadva. Azóta történt egy kísérlet a helyzet konszolidálására. 2003 őszén Beke Sándor lett a színház művészeti vezetője, akitől mindenki az igényes „művészszínházi” és a „közönségszínházi” (meggyőződésem szerint meglehetősen blöd, de mégis használatos fogalmak) elképzelések összehangolását, vagyis színházművészeti és gondolati szempontból igényes, de a közönség által is elfogadott, szórakoztató színház létrehozását várták. 2005 tavaszán azonban őt is leváltották, ez a kísérlet is sikertelenül végződött tehát, s maradt a Kassán most már hosszú ideje meglévő művészi (gondolati és stiláris) bizonytalanság.

A Tháliával csaknem ellentétes utat járt be a komáromi Jókai Színház. A bevezetőben említett jobb kiindulási helyzetet a kezdeteknél sikerült maximálisan kihasználni. A színház igazgatói posztjára kiírt pályázatot 1990 márciusában Beke Sándor nyerte, s a pozsonyi főiskolán tehetséges fiatalok egész sora tanult. A karizmatikus vezető és az amúgy is jó erőkből álló, a fiatalokkal megerősödő társulat találkozását nagy várakozás előzte meg. Az indulás minden elvárást teljesített, sőt talán felül is múlt. Háty Gyula: *A ló* című színművét *CaliguLÓ* címen vitte színre Beke. Ez a produkció sok szempontból meghatározó és példaértékű volt. Beke programot hirdetett vele: az erős társadalmi elkötelezettségű, de a banális aktualizálástól mentes, szakmailag igényes előadásokat, az eddig egyeduralkodó naturalista-realista stíluson történő túllépést, aktuális, izgalmas, művészileg magas színvonalú színházat ígért. A stiláris kifejezőeszközök gazdagodása, a „megújulás”, az újabb színházi stílusok és a drámairodalom modernebb irányzatainak befogadása, meghonosítása szempontjából talán a *CaliguLÓ*-nál is jelentősebb, bár összehatásában kevésbé egységes volt az évad másik

Beke rendezése Rózevicz *Fehér házassága*. Közben 1990. június 1-től a színház felvette Jókai Mór nevét, és azóta Komáromi Jókai Színház néven működik. Az első évad művészeti izgalma, pezsgését Bekének már nem sikerült megismételnie, s bár a társulaton belüli erősödő konfliktusokról szóló hírek egyre aggasztóbbak voltak, végül a mečiai „kulturpolitika” beavatkozása akadályozta meg, hogy kiderüljön, mire lehetett volna még képes Beke ezzel a társulattal. Az igazgatói megbízatása lejártakor, 1994-ben kiírt új pályázatot ugyanis hiába nyerte meg a szakmai bizottság előtt, a kulturális miniszter (részben a társulat egy részének kívánságára is) nem őt, hanem Holocsy Istvánt nevezte ki igazgatónak. Beke utolsó évadában Beckett *Godot-ra várva* című abszurdjának színrevitelével még maradandót alkotott, majd visszatért Magyarországra. Vezetése alatt a már említett jelentős előadások és néhány – a magyar és a szlovákiai színház viszonylatában is kiemelkedő, de sajnos a Thália Színházéhoz hasonlóan a színházi szakma által szintén méltatlanul kevésbé értékelt – kiemelkedő színészi teljesítmény született. A teljesség igénye nélkül ide sorolható Holocsy István Caligulája és Dráfi Mátyás Egnatiusa (*CaliguLÓ*), Varga Szilvia Paulinája (*Fehér házasság*), Dósa Zsuzsa Rozinája és Mokos Attila Figarója (*Figaró házassága*), Skronka Tibor Jang Sunja (*Szecsuaní jóember*), Varga Tibor, Mokos Attila, Boldoghy Olivér és Benkő Géza (*Godot-ra várva*). Az elkövetkező néhány évad a dramaturgiai esetlegesség, a közönség-szórakoztatás valós és képzelt követelményeinek kielégítésére történő, többnyire görcsös igyekezet jegyében, véletlenszerűen, művészi koncepció nélkül választott magyarországi vendégrendezők jobb-rosszabb ténykedésével telt. Született ugyan néhány tisztességes színvonalú produkció (Hegedűs *a háztetőn* Bor József rendezésében, Dráfi Mátyás nagyszerű Tévje alakításával, mellette Németh Ica, Stubendek Katalin, Czajlik József és Holocsy Krisztina színészi remekléssel, *Mirandolina* Dósa Zsuzsával a címszerepben, Benedek Miklós rendezésében, a *Tóték* Ivan Blahút rendezésében), hiányzott azonban az átgondolt, hosszú távú dramaturgi-

ai és művészi koncepció. Nem csoda, hogy ebben az időszakban a fiatalok többsége elszerződött (Kovács Ildikó, Boldoghy Olivér, Dósa Zsuzsa, Stubendek Katalin), vagy eleve nem ide szerződött (Bandor Éva, Petrik Szilárd, Tóth Tibor). A kedvező változást az 1999-es év hozta. A színház igazgatói posztjára ekkor pályázat útján Kiss Péntek József került. Az amatőr színjátszó mozgalomban rendezőként igen aktív Kiss Péntektől sokan féltették a színházat, de ő kellemesen meglepte a tamáskodókat. Mindjárt az igazgatása alatti első évadban sikerült jól válogatnia a tapasztalt (Beke Sándor, Gali László, Pinczés István) és a szinte még ismeretlen, ifjú rendezőtehetségek (Kecskés Mária, Tóth Miklós, Honti György) között, megjelent egy konzervens dramaturgiai törekvés, melynek kialakítása elsősorban a pozsonyi főiskoláról a színházhoz kerülő Varga Emese nevéhez fűződik. Szinte felbecsülhetetlen jelentőségűek a társulatban végbemenő változások: Komáromba szerződnek vagy itt „vendégeskednek” a főiskolát elvégző, vagy még főiskolás fiatalok, sőt – mint azt fentebb már említettem – a kassai Thália Színház legjobbjaiból is sokan ide szerződtek, vagy „szabadúszóként” elsősorban itt játszottak. Kiss Péntek igazgatóságának második évada meghozza a „nagy átörést” is. Tóth Miklós izgalmas, újszerű, bár kétségeket is fölvető *Csongor és Tünde* értelmezése még méltatlanul visszhang nélkül maradt, de a főiskolás Czajlik József *Amadeusa* és Teliha Péter *Tartuffe* rendezése már jelentős szakmai sikert arat. A *Tartuffe*-nek a kitűnő előadás létrejöttén túl is óriási szerepe van a színház további fejlődésében: a találkozás Teliha Péter rendezővel, aki a következő évadtól a színház főrendezője lett. A színház tevékenységét végre figyelemre méltatja a magyarországi és szlovákiai szakma is: 2001-ben részt vehetnek mindkét ország legjelentősebb színházi eseményén a Pécsi Országos Színházi Találkózón (*Tartuffe*) és a Divadelná Nitra nemzetközi fesztiválon (*Amadeus*). Bár a csúcspontok mellett az évadnak voltak mélypontjai is, s a következő évadban sem sikerült megismételni a 2000/2001-es sikereket, a 2002/2003-as évad igazolta, hogy a színház vezetése jó úton jár.

Ennek bizonyítéka az a tény is, hogy a színház megkapta történetének legnagyobb szakmai elismerését – a *Sirály* előadása elnyerte Kisvárdán a Határontúli Magyar Színházak Fesztiváljának Nagydíját. Azt, hogy – Major Tamás könyvének címével szólva – a színház nem szelíd intézmény, sajnos igazolta, hogy a szakmai sikerek és elismerések, a kiváló produkciók születése nem elégséges a színház jó, zavartalan működéséhez. Az emberi viszonyok alakulása, a művészi koncepció elfogadtatása a társulat egészével, vagy legalábbis a túlnyomó többségével, az emberek közötti kommunikáció zavartalansága, a konfliktusok adekvát feloldása ugyanúgy hozzátartozik egy jó színház hosszú távú, zavartalan működéséhez, mint a művészi munka milyensége. A társulaton belül kialakult feszültségek miatt, melyeket a vezetők képtelenek voltak „házon belül” megoldani, levezetni, kenyértörésre került sor. Az igazgatónak és a főrendezőnek távoznia kellett. Az igazgatói posztra kiírt pályázatot megnyerő Tóth Tibor azonban elkötelezetten tovább kíván haladni a megkezdett úton: a társulaton belüli feszültségeket oldva együtt tartani a jelenleg nagyszerű színészekből álló csapatot, következetesen folytatni az értékközpontú dramaturgiai és színház-esztétikai munkát, szakmai kapcsolatot tartani a magyar és szlovák színház kiemelkedő művészeivel, művészi értékkeremtésre fölhasználni a „két kultúrában létezést”. Ezt a reményt erősítette az a tény is, hogy főrendezőnek sikerült megnyernie az egyik legjelentősebb, legizgalmasabb magyarországi színházvezetőt és rendezőt, Verebes Istvánt. Az elmúlt két évadban sajnos egyelőre nem születtek igazán jelentős (az előző időszak legjobbjaihoz mérhető) előadások, s nem láthatóak az egységes, értékközpontú és a társulat adottságait maximálisan figyelembe vevő és kihasználni igyekvő dramaturgia körvonalai sem.

3. EGYÉB SZÍNHÁZI KEZDEMÉNYEZÉSEK

Az eltelt másfél évtizedben a szlovákiai magyar színházi világban több-kevesebb erővel állandóan jelen volt egy harmadik hivatásos

társulat létrehozásának igénye. A többször emlegetett, a füleki és losonci amatőr társulatok bázisán létrehozandó színháznak nincsenek meg a szakmai, művészi feltételei. 2004-ben azonban váratlanul fölmerült – sőt egy időben eldöntött tényként került a köztudatba – egy kamaraszínház jellegű hivatásos társulat létrehozása Gágyor Péter vezetésével. Gágyor színházértését, tehetségét, szakmai igényességét egykori amatőr színháza a Szép Szó tevékenységéből és rövid (1981–83) kassai Thália-beli ténykedéséből ismertük. *Isten veled, Monarchia* című darabja és rendezése új szint jelentett az új útra lépő Jókai Színházban, ahol azonban folytatás nélkül maradt. Azóta több előadással (elsősorban Albee: *Nem félünk a farkastól* és Egressy: *Sóska, sültkrumpli*) igazolta, hogy a művészi potenciál adott egy ilyen jellegű társulat kialakítására. Kérdés, mennyire teremthetők meg ennek anyagi és szervezési feltételei, s hogy nem volna-e célravezetőbb Gágyor helyét megtalálni a meglévő színházi struktúrában. Annyi bizonyos: egy ilyen formátumú művészeknek helyet kell találni a szlovákiai magyar színházi életben, mindenekelőtt annak fejlődése érdekében.

Az 1989 utáni változások a hazai színházi életben tehát számos lehetőséget nyitottak, de sok gondot, problémát is fölvetettek. Színházművészetünk fejlődése ebben az időszakban korántsem volt töretlen és egyenes vonalú, inkább minősíthető szinuszgörbéhez hasonlatosan hullámnak. A cenzúra és a közvetlen politikai beavatkozások megszűnése jelentős változásokat tett lehetővé a dramaturgiai tervben. Megjelenhettek addig tiltott vagy nemkívánatos magyar (Háy Gyula, Márai Sándor, Illyés Gyula, Csúrkai István, Görgey Gábor) és külföldi (Rozewicz, Gombrowicz, Beckett, Sartre) szerzők, ami jótékonyan befolyásolta a repertoár alakulását. Pozitívként kell értékelnünk azt is, hogy a gyenge minőségű bulvárdarabok a vártnál (féltnél) kisebb arányban jelentek meg két színházunk repertoárjában. Azt, hogy a dramaturgiai megkötések megszűnése mellett megszűntek az elvárások (követelmények) stílárius téren is (a szocialista realizmus preferenciája), sokkal kevésbé sikerült kihasználni. Komárom-

ban ugyan Beke Sándor igazgatóságának első évadában programszerűnek látszó, és mindjárt a kezdeteknél komoly eredményeket hozó kísérletet tett a magyar (és szlovák) színpadokon gyakorlatilag egyeduralkodó realista színjátszás mellett a nem realista, stilizált játéktípusok meghonosítására is (*Caligula*, *Fehér házasság*), ez a kísérlet azonban egy további sikeres (*Godot-ra várva*) és egy kevésbé sikeres (Esterházy) próbálkozás után mégsem hozott tartós változást, stílárius „gazdagodást”. Kassán Verebes említett, általam színháztörténeti jelentőségűnek tartott *Bánk bán* rendezése inkább kivételnek, mint tudatos stílus-gazdagítási törekvésnek minősíthető. Az időszak minden bizonnyal legjelentősebb változása, hogy a főiskolára a korábbinál jóval nagyobb számban kerültek be tehetséges fiatalok, s ezek többsége az előző időszakokkal ellentétben itt is maradt Szlovákiában. Bár ebben az időszakban is távoztak (és távoznak) jelentős művészek Magyarországra (Varga Szilvia, Rancsó Dezső, Stubendek Katalin, Dósa Zsuzsa, Ollé Erik, Lucskay Róbert), vagy szerződnek szlovák színházakhoz (Tóbiás Szidi, Kassai Csongor), az adott körülmények között a színészutánpótlás helyzete megoldottnak látszik. Nagyobb gond a művészeti vezetés kérdése. Az adott időszakban egyetlen magyar dramaturg végzett (Varga Emese), igaz ő meghatározó alakja a komáromi színháznak. A két végzett rendező közül Forgács Miklós érthetetlen módon „kívül került” a színházon, Czajlik József pedig Magyarországra távozott. A vendégrendezők megválasztásánál eddig több szerep jutott a véletlennek és a személyes kapcsolatoknak, mint a következetes, hosszú távú művészi koncepciónak. Ennek ellenére Verebes István három kassai rendezése az előadások művészi értékén túl jelentős pedagógia, színésznevelési eredményt is hozott, Telihiy Péter egyéves komáromi működése pedig a szemléletváltozás, a művészi igényesség szempontjából volt jelentős. Kétségtelen társulatépítő, színészpédagógiai eredményei voltak Vidnyánszky Attila kassai vendégrendezéseinek is.

Sajnálatosan kevésbé használták ki színházaink a szlovák színházakkal, szlovák rende-

zökkel való átgondolt, hosszú távú együttműködésben rejlő lehetőségeket. Ezen a téren sürgősen át kellene gondolni a kínálókozó lehetőségeket, az együttműködés lehetséges formáit, melyek mindkét felet gazdagíthatják.

Ugyancsak át kellene gondolni a magyarországi színházakkal és művészekkel folytatott együttműködést, hogy az a jelenlegi esetleges, személyes ismeretségeken és véletleneken alapuló együttműködés helyett hosszú távú, koncepciózus, a színház, a társulatok fejlődését segítő elképzelés része legyen.

Szervezési, gazdasági szempontból a színházak decentralizálása, a megyékhez történő „alárendelése” a nemzeti színházakat, első sorban a két magyar színházat érintette a leginkább kedvezőtlenül. A két színháznak az egész magyar lakta területet el kellene látnia. Ez négy megyét érint, s a hasonlóan a megyékhez tartozó szlovák színházakkal szemben összehasonlíthatatlanul több tájolást igényel. Tarthatatlannak vélem a jelenlegi helyzetet, amely ezekkel a plusz költségekkel nem számol kellő mértékben.

Módot kellene találni a színházak és az írók együttműködésének segítésére is, legalább kísérletet tenni az annyit emlegetett, sokak által áhított, de egy-két egyedi kivételtől eltekintve semmilyen konkrét formában nem támogatott és „szervezett” szlovákiai magyar drámairodalom segítésére, létrehozására.

A színházi élet része a színikritika is. A magyarországi és a szlovák kritika érdektelenségére többször utaltam. Egy-két tiszteletreméltó kivételtől eltekintve kísérletet sem tesznek a szlovákiai magyar színházi élet rendszeres követésére, kritikái „feltérképezésére”. Dusza István korai, tragikus távozása óta gyakorlatilag a hazai magyarság körében nincs a színházi élet teljességét követő és azt tisztességes szakmai színvonalon reflektáló kritikus, az alapos, elemző, nagyobb lélegzetű tanulmányok pedig a színház(ak) megalakulása óta tartósan, állandó jelleggel hiányoznak. Az *Új Szó* és a *Szabad Újság* igyekszik követni a szlovákiai magyar színházi eseményeket, ezt azonban profiljuknak megfelelően csak a rövid recenziók, a „zsrúnálkritikai” reflexiók szintjén tehetik. A

hazai magyar folyóiratok (a Kalligram egy rövid időszakát kivéve) nem foglalkoznak a színházi történetek elemzésével, nem közölnek nagyobb lélegzetű, alaposabb tanulmányokat. A helyzetben a színházelméleti képzésben való részvétel és egy színházelméleti társaság megalakítása, a színházak és kritikusok aktívabb, alkotó együttműködése (pl. a szlovák színházaknál jól bevált „társulati értékelések” formájában) segíthetne.

DÖMÖTÖR VARGA EMESE

4. JÓKAI NAPOK 1989–2006. GENERÁCIÓVÁLTÁS KÜSZÖBÉN

A szlovákiai magyar amatőr színjátszó csoportok fesztiválja, a Jókai Napok a 2006-os évben 43. alkalommal került megrendezésre. Az első tizenegynéhány év nyilván a mozgalom kialakításával telt, s az anyanyelv megőrzésén és művelésén túl, nem vállalt jelentősebb társadalmi szerepet. Az ideológiailag gondosan felügyelt nemzeti színi rendezvény évekig a „kötelező köröket” rőttá, a nyolcvanas években azonban a Jókai Napok egyre erőteljesebben ellenzéki szerepkörrel ruházódott fel. A szlovákiai (illetve csehszlovákiai) magyar hivatásos színjátszás csak minimális szinten vállalta fel a társadalomkritikát, a rendszer bírálatát. Ezért a szabadgondolkodás, az ironia, a szatíra az amatőr mozgalom berkeibe szorult, s erős mágnesként tartotta össze a szlovákiai magyar amatőr színjátszó mozgalmat. A Jókai Napokon részt venni akár nézőként, akár előadóként tett volt, igaz ez az érdem nem első sorban szakmai jellegű volt, de a fesztivál iránti érdeklődés, a fesztivál rangja, és fontossága befolyásolta a szakmaiság fejlődését is. Egy-egy előadás igazsága természetesen háttérbe szorította az esztétikai kategóriákat.

1989 után a szólásszabadság elvette az összekacsintás lehetőségét és szép fokozatosan kicsúszott a talaj az amatőr színházi mozgalom lába alól. Elkezdődött a forma és lehetőségkeresés kálváriája. Innentől kezdve a Jókai Napok nosztalgia-fesztivállá vált. Évről évre mást sem hallani, csak sajnálkozást, „bezzegeléset”, a

fesztivál siratását. Példaképp álljon itt néhány ezekből az írásokból:

1989 után megváltozott a helyzet, s ezzel együtt a célok, irányok is. A probléma talán éppen abból adódott, hogy túl sokáig próbálkoztak a múltbéli dolgok rögzítésével, rekonstruálásával, ahelyett, hogy szakmai alapokra helyezték volna a fesztivált. Eközben a fesztivál részévé vált a nosztalgia. Pedig a fesztiválhangulat és a résztvevők viszonya olyan, mint a király és a királyi udvar kapcsolata, királlyá az alattvalók tesznek valakit, a fesztiválhangulatot pedig a résztvevők gerjesztik, árasztják, idézik fel.

Az 1989-ben végbement rendszerváltással megszűnt a Jókai Napok ellenzékiisége. Néhány évig még kitartott a közös téma – a múlt rendszer kritikája, de az egyre távolodó rendszerváltás, s az újabb generációk politikai közömbössége felszínre hozta, a formai és tartalmi káoszt. Az első mélypont – a csoportok száma szerint – 1991–1993 közötti időszakban volt, ezekben az években jelentősen visszaesett a versenyprogramban résztvevő csoportok száma (6–7 csapat a 12–15 után). Ebben az időszakban történt, hogy az Országos Vers és Próza-mondó Versenyt leválasztják a Jókai Napokról, ami miatt nyilván visszaesett a nézettség és az érdeklődés (hiszen ha csak a résztvevők nézték egymást, már tele volt a ház...), mégis nehéz elhinni, hogy pusztán ezért futott volna zsákutcába a színjátszó-fesztivál. Bár sokan ezt tartják a bajok forrásának.

Az egyik leggyakrabban visszatérő vád, illetve panasz az érdektelenség. Üres nézőterek előtt játsszanak csoportok. Tény, hogy Komárom városa kissé cserbenhagyta a Jókai Napokat, nemcsak szervezésileg és anyagiilag, a közönség is elárulta a fesztivált. Az üresen kongó nézőterek tapasztalatából arra lehet következtetni, hogy a város lakosságát nem érdekli már az amatőr színjátszás (sem). A fesztivál közönsége egyre belterjesebb, és szűkebb kör. Ha ehhez hozzátesszük, hogy nagyon sok csapat nem nézi meg a versenyprogramot sem, mert nem kíváncsi az ellenfelekre, csoda, hogy valaki még betéved a Komáromi Művelődési Központ

egyébként sem színházi előadásra méretezett nézőterére.

Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy nemcsak Komárom kulturális életére telepedett rá a közöny. Általános jelenség a színház, a művészetek térszűkítése. A magyarázat összetett: a kulturális igények változtak, a gazdasági bizonytalanság is jócskán deformálta a közegét, s a szervezők, ahogy említettem, a múlt fényezésével foglalkoztak, ahelyett hogy felmérték volna a megváltozott helyzetet, s újrafogalmazták volna a Jókai Napok jellegét, feladatát, küldetését az ezredvégi viszonyok között.

Csakhogy egy példát említsek: egyre több rendező helyezi előadását kamara-stúdióviszonyok közé, s ragaszkodik ehhez az előadási módhoz a fesztiválon is. Ezekre a kis nézőterű előadásokra szinte lehetetlen bejutni, míg a nagyházas előadások nézőterei konganak. Pedig lehet, hogy nincs nagy különbség a nézők valódi számában. A nagy tömegeket mozgósító előadások háttérbe szorultak (hacsak nem egy-egy nagy zenés produkcióról van szó), a más eszköztárat, kifejező eszközöket igénylő intímabb terekben születő színházi forma viszont lehetőség a továbbélésre.

A másik fontos változást abban látom, hogy azok a felnőtt színjátszó csoportok, melyek 89 előtt legerősebben képviselték a kritikai hangot, az utóbbi években sokkal inkább a szórakoztatás felé mozdultak el. A kommersz és zenés műfaj egyre nagyobb teret hódít már az amatőr körökben is. Ez persze nem feltétlenül baj, csakhogy a kommersz kiszorítja – kiszorította – a közlési vágyat és a formakeresést.

A középiskolás színjátszó közösségek viszont az állandóan változó tagság miatt csak egy-egy előadás erejéig bírnak fennmaradni, mert diákok jönnek-mennek, és minden évben előről kell kezdeni a csoportformálását, a pedagógiai munkát, nem beszélve arról, hogy a színházi szempontokat nyilvánvalóan alá kell rendelni a nevelési szempontoknak. (Természetesen tisztelet a kivételnek, az évek óta virágzó diákcsapatoknak, mint a füleki Apopó, a dunaszerdahelyi Fókusz, melyek évtizedek óta szakmailag is színvonalas előadások sorozatával rukkoltak elő a Jókai Napokon.)

A kilencvenes évek közepére a csoportok számának visszazuhanása, eltűnése, a csoportok rendezők hiánya miatti elsorvadása egyértelművé tette: vérfrissítésre van szükség, a fesztivált mozgató generáció kiöregedett

Az amatőr színjátszó mozgalom akkori koordinátorai több mindennel próbálkoztak, hogy végre kimozdítsák a fesztivált a holtpontonról. A módszertani segítség, a válogatás, a fesztivál idejének szűkítése és bővítése, a zsűri összetételének változtatása időről időre kevésnek tűnt. A leghatékonyabb megoldásnak az az oktató program bizonyult, mely Szabó Csilla (a Pódium Társaság akkori titkárnak) kezdeményezésére indult szinte a semmiből, támogatás nélkül. Zsámbéki mintára régiókban is amatőr rendező- és színészképző tanfolyamok szerveződtek. Ezekben a táborokban minden nyáron egy hét, vagy tíz nap leforgása alatt többnyire magyarországi vendégtanárok megpróbálták megalapozni a fiatal színházcsinálók szakmaiságát a drámajátékoktól a szövegelemzésen át a megvalósítási. Ezek a tanfolyamok eleinte csak játszó emberekkel gazdagították a közeget. A gondolkodók, a csoportalapítók, a rendezők később váltak ki, indultak el. A tábor hagyományra vált, s a folyamatosság végül meghozta a gyümölcsét, az ismert csoportokon kívül újabb, középiskolás és egyetemista színkörök, kishíradók jöttek létre, ahol már nem csak színészként lép színpadra az új generáció, hanem rendezőként is bizonyíthattak s bizonyítottak az utolsó néhány Jókai Napokon. Ezeknek a többnyire egyetemista színpadoknak a színházi gondolkodásmódja túllép a konverzációs színházi sablonokon, jelenlétük pezsdítően hat a Jókai Napokra, mert olyan irányt mutat, és szakmai tudást vagy legalábbis kíváncsiságot képvisel, melyhez a nagy múltú felnőtt csoportok is igazodhatnak, s végre újra szellemi csatatérre válhat az amatőr színjátszó csoportok seregszemléje. A továbblépés egyik záloga, hogy az amatőr jelző ne a minőséget jelezze, hanem pusztán arra utaljon, hogy nem főállású színházcsinálóról van szó. És akkor talán megváltozhatna az oly sokszor számon kért profi-amatőr viszony is, hiszen valódi kapcsolódási pontok teremtnének

Dehogyan ne csak a problémákról és feladatokról beszéljünk, essen most néhány szó azokról akik nélkül egyáltalán nem lett volna fesztivál, azokról a csoportokról, akik az újkori Jókai Napok történetében jelentős szerepet vállaltak.

A füleki Zsákszínház, a losonci Kármán Színkör, az őrújfalusi ÉS Színpad, a nagymenyi Poloska és a lévai Bárka Színpad törzsvendégei a fesztiválnak. Valamennyi említett együttes egy komoly színpadi múlttal rendelkező, szakmailag is említést érdemlő törzsgárdára épít, melyből többen rendszeresen díjazottai voltak a fesztiválnak. (Hogy csak néhány nevet említsek a füleki csapatból a nemrégiben elhunyt Mede Gabi néni, a losonci Csák István–Erdélyi Gábor–Erdélyi Attila trió, az újfalusi ÉS-ből Panyi Zoltán és Bahorec Ági – valódi ékkövei a Jókai Napoknak)

A visszatérő középiskolás csapatok: a már említett Apopó Szvörök Zsuzsa vezetésével, a dunaszerdahelyi Fókusz, mely a múlt évadban Novus Ortus néven született újjá, a Kiss Péntek József nevével fémjelzett komáromi GIMISZ is minden évben feltűnik a fesztiválon, a kassai „X” Iparista Kisszínpad is fontos színfoltja volt a fesztiválnak hosszú éveken keresztül, sajnos néhány éve rendező hiányában befulladt, megerősödött viszont a kassai KGSZT, a királyhelmeci KÁOSZ és a szenci TEÁTRUM is rendszeres résztvevői a seregszemlének.

És végül hadd soroljam fel azokat a színjátszó csoportokat, melyek leginkább hordozzák a megújulás reményét, lehetőségét: az egyetemista színpadokat.

A NYEKK-kel kezdődött – a Nyitrai Egyetemisták Kínjátszó Köre volt az első a sorban, Miklós László és Tóth Gábor feltűnésével kezdődött. Sajátos jelzészvilág, merész darabválasztás, formai kísérletek jellemzik a csapatot, s nagy vitát váltanak ki a fesztivál résztvevői és a zsűri tagjai között. A komáromi Selye Egyetem megalapításával szerencsésen megszaporodtak az egyetemi színpadok, lett is mindjárt három a komáromi egyetemen (a Selye Egyetemi Színpad, a D-Rím Színpad és a Zsirkutya Csoport). S csatlakozott hozzájuk a pozsonyi magyar bölcsészek Homo Dramaticus Színköre is. Bár ezek a csoportok a fent említett felnőtt

és középiskolás együttesekhez képest nem írtak még színháztörténetet az amatőr színjátszás felvidéki nagykönyvébe, hiszen nagyobb részük a múlt évben tűnt fel, mégis bízhatunk az alkotók ambíciójában, színházcsináló kedvében, hogy nem adják fel egy-egy évad után.

ZENEI ÉLET

1. INTÉZMÉNYEK

Körülhatárolható a kisebbség, a kisebbségek zenei élete a többség kultúrája mellett? Beszélhetünk a kisebbség zenei életéről, zenekultúrájáról? Ha igen, akkor milyen a szerkezete és mi az, ami összekapcsolja a többség zenevilágával, vagy éppen bizonytalanná teszi, esetleg elmosza köztük a határokat? Ezekre a kérdésekre keressük a választ az artificális („komoly”) zene területén.

A zeneművészet nem ismer határokat. Nemzetközi jellege van akkor is, ha nemzeti. Kivételt képeznek a vokális művek, azok is csak részben, gondoljunk pl. a világnyelveken írt zeneművekre, amelyek minden nemzet számára egyformán közeliek.

A szlovákiai magyar zeneélet még feldolgozásra vár. 1989 előtt csupán részterületeket érintő monográfiák jelentek meg: a csehszlovákiai magyar énekkarok történetéről (Viczy 1973), a Csehszlovákiai Magyar Tanítók énekkaráról ((Pálinkás–Teleki–Viczy 1975), a pozsonyi Bartók Béla Dalegyesületről (Popély 1982). Módszertani anyagok, kórusgyűjtemények, évkönyvek láttak napvilágot. 1989 után zeneéletünk múltjáról és jelenéről két részletkérdést feldolgozó monográfia jelent meg. Bartók felvidéki kapcsolatairól (Csehi 1994) és a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Vass Lajos Kórusa útjáról (Horváth 2004). Napjainkig csak egy tanulmány foglalja össze a szlovákiai magyarok zeneéletét 1918-tól 1998-ig (Duka-Zólyomi 1995) Az említett dokumentumokon kívül évente csak néhány hír és cikk figyelmezteti a közönséget, hogy Szlovákiában van magyar zeneélet.

A téma tárgyalásakor külön szólunk az amatőr és a hivatásos zenei egyéniségekről, csoportokról, egyesületekről. A szlovákiai magyar amatőr zenekultúra fejlődését a Csemadok Országos Tanácsa, területi választmányai, városi és alapszervezetei, a Szlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága, regionális és városi művelődési központok, magyar házak, iskolák, plébániák és gyülekezetek támogatják.

1989-ig a hazai kulturális, ennek keretében a zenei életet, a Csemadok és megszűnéséig a Népművelési Intézet nemzetiségi osztálya (1983) irányították. Karvezetői tanfolyamokat szerveztek, kórusgyűjteményeket adtak ki. A Csemadok kiadványai közül Szíjjártó Jenő műveinek gyűjteménye (Szíjjártó 1989) emelkedik ki.

1.1. Szlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága (SZMZT)

A rendszerváltás után a Csemadok KB mellett társaságok alakultak, melyek rövidesen önállósultak. Az ének-zene szakbizottság utódja az 1990 decemberében megalakult Szlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága (SZMZT) lett, 1993-ig a Csehszlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága néven. Az 1989 után alakult társaságok közül csak a SZMZT maradt továbbra is a Csemadok kötelékében, s mint annak kollektív tagja ma is a Csemadok OT mellett tevékenykedik. A társaságnak egyének és csoportok is lehetnek a tagjai, célja a tagság szakmai – és lehetőségeihez mérten anyagi – támogatása, érdekképviselése és munkájának összehangolása, nem utolsósorban az amatőr kórusvezetők és karnagyok érdekképviselése. A SZMZT eredeti

terveiben szakmai csoportok megalapítása is szerepelt (kórusvezetők, zenepedagógusok, amatőr, valamint hivatásos zenészek csoportosulása). Ez a feladat még megoldásra vár, habár a zenepedagógusok érdekeinek képviselőjét a 90-es években magára vállalta a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége. Ma a társaság tevékenysége kimerül az országos rendezvények szervezésében és realizálásában, magyarországi kapcsolatok és szakmai ajánlatok közvetítésében. A közeljövő feladatai közé tartozik a tagság aktivizálása, a kórusok és vezetőik, valamint a hivatásos zenészek kartotékjának összeállítása és a régiókkal való kapcsolatok kiépítése.

A SZMZT 1991-ben átvette a Csemadok ének-zene szakbizottságától a már hagyományos és országsszerte ismert Csengő Énekszó fesztivál szervezését, a Kodály Napoknak pedig társrendezője lett. Párhuzamosan kereste az aktivitás további formáit. Egyik célja volt felkutatni azokat a zenei egyéniségeket, akiknek élete és munkája valamilyen módon összefügg Szlovákia mai területével és az érdeklődőket rendezvények keretében ezekről tájékoztatni. Kodály Zoltán kapcsolata Galántának és a Kodály Napoknak köszönhetően már régen elfoglalta a neki kijáró helyet a magyar és gyakran a szlovák zeneértő közönség körében. Bartók kapcsolata részben ismert volt, de ezen a területen még volt mit tenni. Lehár Ferenc operettzeneszerzőre 1985-től Komárom városa rendszeresen emlékezik. A sok szép terv megvalósítására az említett fesztiválokon kívül két új országos rendezvényen került sor: a Bartók Béla Zenei Találkozóról és a Kadosa Pál Zongoraversenyről van szó. A tervek szerint a Nyitrabajnán született Harmat Artúr volt soron, aki Sík Sándorral együtt szerkesztette a katolikus egyház által máig nálunk is használt *Szent vagy, Uram* népénektárat. A társaság azonban anyagiak és szervezők hiánya következtében nem bővíthette és nem is bővítheti rendezvényeinek sorát.

Az SZMZT csak az artificiális zene világát vállalta fel, hiszen feltételezte, hogy a népzene az alakulóban lévő népzenei társaság (szövetség) hatáskörébe fog tartozni. A nonartificiális

(„könnyű”) zenét – elterjedését tekintetbe véve – nem foglalta programjába.

1.2. Liszt Ferenc Társaság (1986–1990 – Liszt Ferenc Klub)

Annak ellenére, hogy nem országos, hanem városi szervezetről van szó, a magyar zenei élet tárgyalásakor nem mellőzhető. Pozsonyban már 1873–1886 között működött Liszt Klub. Újjáélesztése a budapesti Országos Liszt Ferenc Társaság soproni csoportjának látogatásával függ össze. 1978-ban a zeneszerző emlékeit kutatva Pozsonyba látogattak. E látogatás nyomán alakult meg Schleicher László (1908–1999) szervezésével a pozsonyi Liszt Ferenc Klub. 1989-től, főleg alapítójuk, főtítkáruk és zenei szakelőadójuk halála óta az egyesület egyre nehezebb körülmények között dolgozik. Előadásokat, tanulmányi utakat és kirándulásokat szerveznek, lehetőséget adnak bemutatkozni az ifjú tehetségeknek. Az elmúlt 15 év vendégei, előadói között volt Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató, Rajter Lajos karmester és nem utolsósorban a gyakran visszatérő Lukin László zenetörténész Budapestről. A társaság elnöke, később örökös elnöke Rajter Lajos volt, 1990-től Szabó Imre orgonaművész látja el az elnöki tisztséget (Schleicher 1990).

További zenei csoportosulásokról nem tudunk, azonban gyakran hangzanak el magas szintű zenetörténeti előadások olyan társaságokban, ahol egymás mellett megfér az irodalom, a technika vagy az orvostudomány (továbbra is a Csemadok, a városi művelődési központok a Magyar Házak, a Pozsonyi Casino stb. szervezésében). (Megjegyzendő, hogy a Szlovákiai Magyar Zenészek Egyesülete jelenleg a nonartificiális zenének szenteli munkáját.)

Országos szinten az amatőr kórusoknak két rendezvény (Kodály Napok, Csengő Énekszó), az amatőr zenészeknek (csak bizonyos korosztályokat illetően) szintén kettő (Kadosa Pál Zongoraverseny, Kodály Zoltán Nemzetközi Hegedűverseny) és a Bartók Béla Zenei Találkozó országos rendezvény ad lehetőséget aktívan bekapcsolódni a kisebbségi zenei életbe.

2. A szlovákiai magyar énekkarok útja 1989-től napjainkig

A mai Szlovákia területén 1918 előtt 20-25 énekkar, dalkör működött (Losonc, Komárom, Rozsnyó, Érsekújvár, Léva, Nagymegyer, Eperjes, Kassa); nagy részükről a két világháború közötti időszakból is vannak adataink. A harmincas és negyvenes évek legátütőbb eredménye a Szlovákiai Magyar Tanítók Országos Énekkarának (1930–1934–1938) és a Csehszlovákiai Magyar Dalszövetségnek a tevékenysége (Kassa – 1926; az alapszabályok jóváhagyása: 1928, 1930-tól pozsonyi székhellyel), amely központilag irányította a kórusmozgalmat (központi kottatár, énekkarok szervezése, karnagyképzés, módszertani irányítás stb.). A Dalszövetség négy ízben szervezett dalos találkozót. Az 1945 utáni magyar kórusok működésének gyökereit ezekre az évtizedekre, sőt esetenként egészen a 19. század utolsó éveig vezethetjük vissza.

A Csemadok megalakulása óta több mint tíz évre volt szükség ahhoz, hogy a kórusok újra országos szinten találkozzanak. (Az énekkarok és népi zenekarok országos fesztiválja Zselízen volt 1961-ben.) Hosszabb szünet után, 1969-ben a Galántán rendezett Kodály Napok kórusfesztiválon még együtt léptek fel a gyermek- és felnőttkarok. Rövidesen évtizedekre kiható változás történt. 1972-től különvált a felnőtt kórusok és a gyermek- és ifjúsági kórusok fesztiválja, versenye. A felnőtt kórusok találkozója (az 1969-es rendezvénytől számítva) továbbra is Kodály Napok néven szerepelt, és hároméves intervallumban rendezték meg. A III. évfolyamig dalosünnepély jellege volt, 1978-tól verseny formában folytatódottak a kórusok találkozói. Néhány hónappal a fordulat után, 1990-ben a VIII. majd 1993-ban a IX., 1996-ban a X., 1999-ben a XI., 2002-ben a XII., végül 2005-ben a XIII. Kodály Napokat ünnepeltük. A közös találkozó után a gyermek és ifjúsági kórusok önálló találkozója első alkalommal 1971-ben volt, akkor még Szlovákiai Magyar Nyelvű Gyermek- és Ifjúsági Énekkarok Országos Fesztiválja néven. 1974-től mint Csengő Énekszó vált ismertté. Ezt szintén háromévenként

tartják. A fesztivál-verseny Érsekújvárott talált otthonra. 1989 után elsőként a VIII. Csengő Énekszó gyermek-és ifjúsági kórusfesztivál (1992-ben) került megrendezésre, az eddig utolsó, a XII. évfolyam pedig 2004-ben. A SZMZT megalakulása után mindkét verseny esetében néhány, az alapokat és a szerkezetet érintő változás történt.

1. 1989 előtt az országos fesztiválokat járási és kerületi versenyek előzték meg. A kórusok válogatás útján kerülhettek a Kodály Napok és a Csengő Énekszó központi versenyébe. Az újonnan megalakult Szlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága úgy határozott, hogy a versenyen minden jelentkező kórus részt vehet. A múltban a válogatás következtében a központi versenybe egy-két kórus kivételével mindig ugyanaz a 6-8 énekkar került be, ami a gyengébb kórusok kis vagy felnőtt énekeseit, karnagyát a buzdítás helyett lehangolta. Az új módszernek egyedüli veszélye az volt és ma is az, hogy az országos rendezvényeken olyan kórusok is fellépnek, amelyek még távol vannak az átlagos országos színvonaltól.
2. A kötelező kórusszámot a közös előadásra szánt kórusművek helyettesítették. Ennek fő oka, hogy a kötelező szám sohasem lehet egyformán megfelelő minden kórus adottságainak.
3. A műsorokból eltűntek az orosz kórusművek, az úttörő- és tömegdalok, a szinte kötelező szlovák művek is csak ritkán kerültek műsorra. Szabad teret kapott azonban az egyházi zene, s főleg nagy érték volt a gregorián ének beiktatása. 1989-ig énekkaraink számára távoli világ volt a gregorián, hiszen kiadásban kevés kottaanyag látott napvilágot, és az akkori követelmények szerint nem volt helye a kórusok műsorában. 1992-ben a Csengő Énekszó rendező-sége közös számként a pünkösdi szekvenciát választotta (*Veni, Sancte Spiritus*), hogy ezzel is inspirálja a kórusvezetőket. Az eredmény nem volt egyértelmű, egyeseknél – a nehézségi fokot illetően – negatív visszhangra talált. A gregorián tételek máig ritkaság számba mennek a versenyműsorokon,

a kórustagok sokszor még nem tudják felmérni az egyszólamú gregorián értékét.

4. 1998-ban és 2001-ben a Csengő Énekszó fesztiválon a rendezőség a kórusoknak további lehetőséget nyújtott: választhattak a megmérettetés és a verseny nélküli bemutatkozás között. Míg 1998-ban négy kórus élt a bemutatkozás lehetőségével, a következő évfolyamok során már mindnyájan a versenyt választották.

Az anyagi problémák hatása főleg a IX. Csengő Énekszó fesztiválon, 1995-ben mutatkozott. Első (és utolsó) alkalommal történt meg, hogy a rangos rendezvény résztvevői csak egy napig voltak a fesztiválon. Az első nap az 1. és a 3. kategória kórusai, másnap pedig a 2. kategória kórusai versenyeztek. A kritika így reagált: „Ha le szabad írni egy fesztiválról, ahol 900 dalos ajkáról szállt az ének, hogy csendben zajlott... Az viszont igaz, hogy a megszokottnál visszafogottabb volt az előzetes hírverés... 8-10 nappal a kezdet előtt a Csemadokban fel voltak készülve, hogy le kell fűjni... Megkurtítva, de megvolt. Ilyen rohamfesztivál szervezésével a minőség, a színvonal csorbul.” (Görföl 1992). Ekkor mutatkoztak meg legjobban a váltás után beállt anyagi gondok, valamint a szervezők tapasztalatainak hiánya a menedzsment terén.

További problémák is felmerültek. A kórusok életéből eltűntek az ösztönző járási és a kerületi (illetve területi) versenyek. Leszűkült a hazai hangversenyek lehetőségeinek száma, a közönség nagy része már a gyakorlati élet felé fordult, a kórushangversenyekre ritkán talált időt.

Pozitívumként említhetjük azt, hogy több lehetőség nyílt kóruskapcsolatok teremtésére hazai és külföldi kórusokkal. 1989-től énekkaraink távolabbi országokba is eljutottak. (Somorja, Híd – Hollandia; a galántai Kodály Zoltán Daloskör – Izrael; Komárom, Concordia – Amerikai Egyesült Államok stb.)

Jelenleg nincs pontos adatunk arról, hogy hány magyar kórus működik Szlovákiában. Az utolsó felmérést Józsa Mónika, a Nyitrai Konstantin Egyetem szakelőadója 2003-ban végezte (Józsa 2004). A felmérés eredményének statisztikai adatai szerint 60 kórus küldte vissza a kér-

dőívet. Szlovákiában 259 magyar tanítási nyelvű alapiskola működik, 23-ban van gyermekkar. Ebből 3 iskolában 2-2 kórus tevékenykedik, az alsó és a felső tagozaton is (mindhárom Komáromban van). Összesen 26 gyermekkar van, ebből 5 a kicsinyek kórusa. Szlovákiában 33 magyar tanítási nyelvű középiskola van, ezek közül 4 gimnáziumban működik énekkar. Galántán leánykar, Rimaszombatban nőikar, Érsekújvárott kamarakórus és Ipolyságon Ifjúsági vegyes kar. (Ezt az adatot kiegészíthetjük a hosszú múltra visszatekintő Losonci Pedagógiai és Szociális Középiskola leánykarával, mely ma is aktív, csak a feladatok egybeesése miatt – a növendékek gyakorlata – nem tud részt venni a Csengő Énekszó fesztiválon – D. Z. Á. megj.). Józsa Mónika beszámolója szerint 20 vegyes kar, 2 kamarakórus, 5 nőikar és egy férfikar van. Természetesen az énekkarok száma állandóan változik. (A CSMTKÉ-ről lásd ott!)

Két olyan egyházi kórusunk van, amely már az élvonalban helyezkedik el: a FIRESZ (Fiatal Reformátusok Szövetségének Éneklőcsoportja) és a Szent Korona Kórus Ipolybalogról. A liturgiában szereplő csoportok, a kis kórusok száma növekedő tendenciát mutat, azonban ezekről még nincs áttekintésünk. Az utolsó felmérés 2000-ben történt.

Kórusaink működéséről részadatokat nyújt a két országos fesztivál.

A résztvevő kórusok áttekintése

1. táblázat. Csengő Énekszó 1992–2004

I. kategória	1992	1995	1998	2001	2004
Komárom – Béke u. MTNY AI Kicsinyek Kórusa	/	/	/	/	/
Komárom – Eötvös u. MTNY AI Kicsinyek kórusa	/	/	/	/	/
Komárom – Marianum Egyházi AI Kicsinyek Kórusa	–	–	–	/	/
Nagymegyer – Igricek – Bartók Béla MTNY AI gyk.	/	/	–	/	/
Összesen:	3	3	2	4	4
II. kategória					
Dunaszerdahely – Kodály Zoltán MTNY AI énekkara	–	–	–	/	/
Dunaszerdahely – Madrigaleszk – MAI kórusa	–	/	Lásd III. kat.	–	–
Érsekújvár – Czuczor Gergely MTNY AI gyermekkara	–	–	–	/	–
Felsőszeli – Csalogány – Széchényi István MTNY AI és Óvoda gyk.	–	/	/	/	/
Galánta – Kodály Zoltán MTNY AI Gyermekkórusa	/	/	/	/	/
Gímes – Gímesi AI gyermekara	/	–	–	/	–
Ipolyság – Magnificat – Fegyverneki Ferenc Egyházi AI és Nyolcéves Gimnázium gyk.	–	–	/	/	/
Kassa – Csengettyű – Márai Sándor MTNY AI és Gimnázium gyk.	/	/	/	–	/
Komárom – Béke u. MTNY AI és VMK gyermekkara	/	/	/	/	/
Komárom – Eötvös u. MTNY AI Nagyok Kórusa	/	/	/	/	/
Komárom – Munka u. MTNY AI Nagyok Kórusa	–	–	–	/	–
Komárom – Marianum Egyházi AI Gyermekkara	–	–	/	/	/

Léva – MTNY AI Gyermekkkara	/	/	–	–	–
Nagygyeőr – Bartók Béla u. MTNY AI gyk.	/	/	–	–	–
Nagygyeőr – MAI Kamarakórusa	–	–	–	/	Lásd. III. kat.
Nyárasd – MTNY AI gyermekkkara	-	/	–	–	–
Pered – Pitypang – MTNY AI gyk.	/	–	–	–	–
Pozsony – Mécs – a Duna u. MTNY AI és Gimnázium – gyk.	–	–	/b.	/	/
Dunaszerdahely – Gimis Vokál	–	–	/b.	–	–
A Párkányi MTNY AI Énekkara	–	–	/b.	–	–
Pelsőci Művelődési Központ Gyermekkkórusa	–	–	/b.	–	–
Zseliz – Franz Schubert Gyermekkar – Zselizi MTNY AI gyk.	/	/	/	/	/
Összesen:	9	10	12/ 4b	13	10
III. kategória					
Érsekújvár – MTNY Gimnázium Jubilate kamarakórusa	–	/	/	–	/
Dunaszerdahely – Madrigaleszk – a MTNY Gimnázium és a MAI leánykara	–	Lásd a II. kat.	/	–	–
Galánta – Kodály Zoltán MTNY Gimnázium Leánykara	/	–	–	/	/
Ipolyság – MTNY Gimnázium kara	–	/	/	/	/
Kassa – Márai Sándor MTNY Gimnázium Leánykara	/	/	/	–	/
Losonc – Pedagógiai és Szociális Akadémia Leánykara	/	–	/	–	–
Nagygyeőr – MAI Kamarakórusa	–	–	–	Lásd II. kat.	/
Összesen:	3	3	5	2	5

MTNY AI = magyar tanítási nyelvű alapiskola

MAI = művészeti alapiskola

VMK = városi művelődési központ

b. = bemutatkozás a versenyen

gyk. = gyermekkkórusa – amennyiben csak pontosítás

gykar = gyermekkkara – amennyiben csak pontosítás

(a kórus ma használatos nevét közöljük)

Részt vettek: Csáb, Fülek – Pro Kultúra, Fülek – Melódia, Galánta, Ipolybalog, Ipolyság – Musica Aurea, Kassa, Kolon, Komárom, Nagygyeőr, Nyitra, Párkány, Pered, Ragyolc, Somorja, Tornaia, Vászárút, Zseliz, Zsére; összesen 19 kórus.

2. táblázat. Kodály Napok 1990–2005

	1990	1993	1996	1999	2002	2005
Bős – Kék Duna Vegyeskar	–	–	–	/	–	–
Csáb – Szeder Fábán Dalegylet	–	–	–	–	/	/
Dióspatony–Barátság Vegyeskar	/	–	–	–	–	–
Dunaszerdahely – Vox Camerata Kamarakórus	/	/	/	–	–	–
Dunaszerdahely – Bartók Béla Vegyeskar	/	–	–	–	–	–
Érsekújvár – Amadea Női Kamarakórus (a MAI mellett)	–	/	/	–	–	–
Felsőszeli - Rozmaring Vegyeskar	/	–	–	–	–	–
FIRESZ Éneklőcsoport	–	–	–	/	–	–
Fülek – Pro Kultúra – Füleki férfikórus	/	/	/	/	/	/
Fülek – Melódia Nőikar	–	–	–	/	/	/
Galánta – Kodály Zoltán Daloskör	/	/	/	/	/	/
Ipolybalog – Szent Korona Kórus	–	–	–	/	/	/
Ipolynyék – Ipolynyéki Vegyeskar	–	–	/	–	–	–
Ipolyság - Musica Aurea Énekegyüttes	–	–	–	/	/	/
Kassa – Csermely Kórus	–	–	–	/	/	/
Kolon – Zobor Hangja – vegyes kórus	–	–	–	–	/	/
Komárom – Concordia vegyes kórus	/	/	/	/	/	/
Nagymegyer – Bárdos Lajos Vegyeskar	/	–	/	/	/	/
Nádszeg – Nádszegi Női Kórus	/	/	–	–	–	–

Nyitra – Nyitrai Konstantin Egyetem Magyar Kórusa	–	/	/	/	/	/
Párkány – Stilla Pectus – női kar (1999-ben vegyes kar)	/	/	/	/	/	/
Pelsőc – Pelsőci Női Kórus	/	–	/	–	/	–
Pered – Peredi Női kar	–	–	–	/	/	/
Pozsonyeperjes - Kis-Duna Vegyeskar	–	–	/	/	/	–
Ragyolc – Jázmin Női kar	–	–	–	/	/	/
Somorja – Híd Vegyeskar	/	/	/	/	/	/
Tornalja – Csemadok Tornaljai Alapszervezete Vegyeskara	–	–	/	–	/	/
Vásárút – Kis-Dunaág Vegyeskar	–	–	–	–	–	/
Zselíz – Franz Schubert Vegyeskar	/	/	/	/	/	/
Zselíz – Voces Selyzienses kamarakórus	/	/	/	/	–	–
Zsére – Zoboralja Női kar	–	–	/	/	/	/
Összesen:	14	12	16	19	21	19

A *karnagyképzés*. A Nyitrai Konstantin Egyetem zenei nevelés szakot végző növendékei tanulmányaik folyamán a kórusvezetés terén kiváló alapot kapnak. Ezt a gyakorlatban többen kamatoztatják, kórusaik gyakran Szlovákia legjobbjai közé tartoznak. Az SZMZT 2000-ben szervezett karnagyképző tanfolyamot. Több alkalom adódik magyarországi továbbképzésre is. Kiváló lehetőség nyílik a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Vass Lajos Kórusában is, ahol tanítóink tapasztalatot és gyakorlatot szerezhetnek.

A kórusok esetenként vendégkarnagyokkal is próbálkoznak. Első vendégkarnagya a CSMTKÉ-nek Vass Lajos, magyarországi karnagy személyében (1965–1992) volt, ma Sapszon Ferenc szintén a budapesti vendégkarnagy

vezeti a kórust. Bővült a vendégkarnagyok által vezetett kórusok száma (Pro Kultúra – Fehér Miklós 1992-től és a Csábi Szeder Fábián Dal-egylet – Tóth Árpád 2002-től).

Az iskolai kórusok fejlődésére rányomja a bélyegét a mai értékrend, mely szerint a kórus-énekléssel szemben minden szakkörnek előnye van. A felnőttek esetében pedig a vállalkozások, a többletmunkák, de a csonka családok is – melyekben nehéz bebiztosítani a próbákra való rendszeres részvételt – veszélyeztetik a kórusok működését.

1989 után néhány kórus ugyan föloszlott, de minden probléma ellenére, amint azt az alábbi áttekintés mutatja, több kórus alakult, s nem egy közülük már sikeresen részt vett az or-

szágos versenyeken (adatok az országos versenyek műsorfüzetei alapján).

3. AZ 1989–2005 KÖZÖTT ALAKULT KÓRUSOK

3.1. Gyermekek- és ifjúsági kórusok

- 1989 – Kassa – a Kassai Magyar Tannyelvű Gimnázium leánykara, később a Márai Sándor MagyarTannyelvű Gimnázium Leánykara néven
- 1991 – Dunaszerdahely – a dunaszerdahelyi Komenský utcai Magyar Tannyelvű Alapiskola Madrigaleszk gyermekkara, mely 1992-től az alapiskola mellett, majd 1998-tól Madrigaleszk Leánykar néven a magyar tannyelvű gimnázium és az alapiskola mellett működött.
- 1992 – Érsekújvár – az Érsekújvári Gimnázium Magyar Tagozatának Énekkara; 2002-ben újraalakult – a Jubilate, az Érsekújvári Magyar Tannyelvű Gimnázium Kamarakórusa nevet viseli
- 1991 – Ipolyság – a Magyar Tannyelvű Gimnázium Vegyeskara
- 1994 – Ipolyság – A Fegyverneki Ferenc Egyházi Alapiskola és Gimnázium Gyermekkara – ma Magnificat nevet viseli
- 1994 – Komárom – Marianum Ének-Zenei Magyar Tannyelvű Egyházi Alapiskola, később Schola Mariana nagyok kórusa, majd Marianum Egyházi Alapiskola Gyermekkara
- 1994 – Pozsony – Duna utcai Gimnázium és Alapiskola Énekkara 1999-től MÉCS (Magyar Éneklő Csapat) nevet használták (ma már nem működik, magyar ifjúsági egyházi kórus lépett helyébe)
- 1997 – Pelsőc – újraalakult a Pelsőci Művelődési Központ Gyermekkórusa
- 1997 – Dunaszerdahely – Gimis Vokál (rövid ideig működött)
- 1998 – Komárom – Schola Mariana Kicsik Énekkara
- 1998 – újra alakult a Komáromi Munka utcai Magyar Tannyelvű Alapiskola Nagyok Kórusa

- 1998 – a Nagymegyeri Művészeti Alapiskola Kamarakórusa
- 1999 – Komárom – Selye János Gimnázium kórusa
- 2003 – Samaria – Somorjai templomi gyermekkar

3.2. Felnőtt kórusok

- 1990 – Nyitra – újjáalakult a Nyitrai Pedagógiai Tanszék, ma Konstantin Egyetem Magyar Kórusa
 - 1991 – Zsére – Zsérei Zoboralja Nőikar
 - 1995 – Ipolybalog – Ipolybalogi Szent Korona Kórus
 - 1995 – Ragyolc – újjáalakult a Csemadok ASZ és a Művelődési Otthon mellett a Ragyolci Nőikar
 - 1997 – FIRESZ (a CSMTKÉ mellett egyedüli országos kórus)
 - 1997 – Ipolyság – Ipolyság Város Vegyeskara, ma Ipolysági Musica Aurea Énekegyüttes
 - 1997 – Pered – Peredi Nőikar
 - 2002 – Csáb – Csábi Szeder Fábán Dalegylet
- A felsorolt eredmények azt bizonyítják, hogy a hazai magyar kórusmozgalomnak van jövője.

A kórusok megalapításának és munkájának két formájáról kell külön szólni.

1. A kicsinyek kórusának tagjai az ötödik évfolyammal párhuzamosan már felkészülve átkerülnek az iskolai nagyok kórusába (pl. Komárom). Hasonló biztos alapot nyújtanak az alap- és középiskolás kórusok a városi, községi kórus munkájához (Galánta, Komárom Zselíz).

2. A jól vezetett gyermekkórusok különösen értékes eredménye, amikor a volt kórustagok évek múltán a kóruséneklés hiányát érezve újra összejönnek és folytatják az annak idején elkezdett tevékenységet. (A Peredi Nőikar, a Kassai Márai Sándor Magyar Tannyelvű Gimnázium Leánykara).

Kórusaink vállalják a megmérettetést a szlovák kategorizációs versenyeken is. A Kassai Márai Sándor Magyar Tannyelvű Gimnázium Leánykara rendszeresen részt vesz a Mládež spieva (Éneklő Ifjúság) verseny ország-

gos döntőjében, a Nagymegyeri Művészeti Alapiskola Kamarakórusa ugyanott két alkalommal a zsűri dicséretével aranyéremmel minősítést ért el. A nyitrai Konstantin Egyetem Magyar Kórusa 1999-ben a főiskolai kórusok nemzetközi versenyén Besztercebányán (Akademická Banská Bystrica 1999) ezüstkoszorús minősítést szerzett.

Az eredmények azt bizonyítják, hogy kórusaink országos szintű versenyeken – tekintet nélkül a nemzetiségi hovatartozásra – is helytállnak. Nem egy kórus eredményesen mutatkozott be külföldi versenyeken és fesztiválokon (pl. a Galántai Kodály Zoltán Daloskör; Komárom – Concordia; Párkány – Stilla Pectus).

A kórusaink fenntartó szervei az alapiskolák, középiskolák, városi művelődési házak, Csemadok helyi szervezetei. Járható útnak mutatkozott a magyarlakta vidékeken a művészeti alapiskola növendékeinek és tanárainak a toborzása. A Nagymegyeri Művészeti Alapiskola Kamarakórusa az ének főtárgyas diákjaiból alakult, s a magyar, valamint a szlovák minősítő versenyeken kiválóan bizonyított. A Stilla Pectus kórus is a művészeti alapiskola mellett kezdte működését. A kórus tagjai az első időszakban az iskola tanárnői voltak.

4. FESZTIVÁLOK

A Kodálykórusok Galántai Nemzetközi Fesztiválja

A Csemadok galántai Területi Választmánya a Kodály Napok megrendezése mellett Kodály Zoltán iránt lerótt tisztelet további formáit kereste. Ennek eredménye a Kodály nevét viselő kórusok Nemzetközi Fesztiválja, amelyet 1992-től ötévenként Kodály születésének évfordulója alkalmából rendeznek. A fesztiválon vendégkórusok is fellépnek. Ebben az esetben sem maradnak el a kísérő műsorok (kiállítás, szimpózium), külön említésre méltó a Kodály–Illyés vetélkedő szlovákiai magyar, magyarországi és erdélyi ifjú résztvevőkkel (1992) és a 2002-ben megrendezett Ady–Kodály–Illyés műveltségi vetélkedő. A versenyzők különböző országokból érkeztek

pl. Magyarországról, Erdélyből, Ausztriából. A rendezvény minden alkalommal a szokásos karácsonyi hangversenyben csúcsosodik ki.

Bárdos Lajos Zenei Hetek

A Bárdos Lajos Zenei Heteket minden évben a magyarországi Bárdos Lajos Zenei Hetek és Ifjúság Nevelési Alapítvány rendezi. Európai szintű kórusfesztiválról van szó, bemutató jellege van. Két hónapig tart és a határon túli magyar városok is bekapcsolódnak a versenysorozatba. Szlovákiában első alkalommal Pelsőcön és Somorján talált otthonra (1997-ben a XXI. évfolyam keretében). Pelsőcön tradícióvá vált, a versenysorozat keretében rendezték meg a Pelsőci Kórusfesztivált (1997, 2000, 2003), amelyet 2005-ben Pelsőci Nemzetközi Kórusfesztivál címen hirdettek meg. Ebbe a láncolatba 2001-ben Zoboralja is bekapcsolódott, amikor Gimes, Zsére, Kolon együttműködése eredményezte a Zoboraljai Bárdos Lajos Kórusfesztivált.

5. ZENEI NAPOK

A rendezvénysorozat egyre több városban vált hagyománnyá: pl. Dunaszerdahelyen (2005-ben a XV. évfolyam), Párkányban (2005-ben a XIII. évf.), Nagymegyeren (2006-ban a IX. évf.), Nagykaposon (2006-ban a II. évf.). A Zenei Napok műsora mindig gazdag és tarka, képviselve a zene különböző területét. Ugyancsak említésre méltó a komáromi kórusok fesztiválja, mely a **Vox Humana** név alatt lett ismert, 2006-ban volt az V. évfolyama – a XV. Komáromi Napok keretében. Kórusaink életében az adventi-karácsonyi hangversenyek szintén tradícióvá váltak.

Harmonia Sacra Danubiana

Míg 1989-ig az egyházzene (kivételt képeztek a történelmi hagyatéknak számított zeneművek) nem léphette át a templom küszöbét, a fordulat után több kórusunk is bekapcsolódott az adott felekezet szertartásainak liturgiájába, s templomi hangversenyeket szerveztek. A kato-

likus templomokban helyet kapott a latin és a magyar gregorián.

Komárom a múltban ismert volt gazdag zeneéletéről, zenekedvelő és zeneértő közönségéről. A már hagyománnyá vált Lehár Fesztivál mellett 1993-ban indult útjára a Harmonia Sacra Danubiana rendezvénysorozat, melynek értelmi szerzője Stubendek László volt (Kamoncza 1998).

A Harmonia Sacra Danubiana (1996-ig Harmonia Sacra Danubium) Nemzetközi Egyházzenei Fesztivál időpontja két történelmi eseményhez kötődik. A sok viszontagságot megélt Szent András templom 1848. szeptember 7-én leégett, újjáépítése után Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek 1860. október 28-án fölszentelte, és elrendelte az évforduló évenkénti megünneplését a Mindenszentek napja előtti vasárnapon. A másik dátum, október 31. a protestánsok ünnepe, a reformáció emléknapja. Az első három évfolyam zenei jellegű volt, majd kísérő- végül főprogramként kiállításokat is megtekinthettek az érdeklődők. Az évek folyamán színdarab bemutatására is sor került. Kivételesen nagy visszhangja volt 2000-ben az egyházi lap- és könyvkiadók bemutatkozásának. A fesztivál a két Komárom közös rendezvénysorozata. Küldetésében fontos elv, hogy a kórusok a liturgia – akár zsidó, ortodox, protestáns, akár katolikus – keretében énekeljenek. Az eredetileg négynapos fesztivál fokozatosan kibővült nyolc, majd tíz napra. Tizenhárom éve alatt a hazai kórusokon kívül magyarországi, csehországi, lengyelországi és ausztriai vendégkórusok léptek fel. Kiváló szólisták és orgonaművészek váltották egymást.

Samaria – Régi Zenei Napok

A Régi Zenei Napok lényegét egy mondatban így lehet megfogalmazni: hódolat a reneszánsz és a barokk zene előtt.

1989 után kiváló és ritkaságszámba menő elgondolás volt ez a rendezvény. Alapítója a Gaudium művészeti vezetője és szólistája, Németh Imre. Az elképzelés már 1986-tól foglalkoztatta. A régi zene reneszánsza, újjáéledése már akkor Európa-szerte folyamatban volt,

azonban hazai viszonylatokban még nagy munka várt és vár a zenetörténészekre, előadóművészekre.

A seregszemle küldetése népszerűsíteni a reneszánsz és a barokk kor muzsikáját, gyarapítani a hallgatóság zenei ismeretét, formálni zenei ízlését és nem utolsósorban megismertetni a közönséget a korabeli hangszerekkel, azok formájával és hangzásával. „A fesztivállal az volt a célom, hogy lehetőséget teremtsen a kapcsolatteremtésre a régi zenét játszó hazai és külföldi együttesek között.” (Hizsnay 2004). A sorozat 1990-ben indult, kezdetben a szervezők egyéves intervallumban gondolkodtak, azonban 1994-ben, miután elsősorban anyagi okokból elmaradt a fesztivál, 1995 és 1998 után kétenként rendezik meg (X. évf. 2006-ban).

Ennek a ma már európai színvonalú rendezvénynek Somorja városa ad otthont. A helyszín megfelelőnek bizonyult. A három jó akusztikával rendelkező templom (a katolikus, a református és az evangélikus), a zsinagóga, a Művészeti Alapiskola termei és hangversenyterme, a zene iránti érdeklődő közönség és nem utolsósorban a hazai jó szervezők megfelelő háttérrel biztosítottak és biztosítanak a fesztivál számára. Fontos szerepet játszik a város fekvése is, könnyen megközelíthető Pozsonyból, Dunaszekesvártól és további városokból.

A fesztivál igazgatója Németh Imre. Állandó tiszteletbeli elnöke és szakmai tanácsadója haláláig a neves Albrecht János (1913–1996) volt. Míg az első fesztivál csak három napig tartott és négy együttes mutatkozott be, 1992-től már 9-10 napig tartó választékban gazdag rendezvény lepte meg a közönséget. Középpontjában a hangversenyek állnak. A seregszemle pozitívuma, hogy a közönség gyakran korabeli hangszereken, eddig még kevésbé ismert vagy teljesen ismeretlen műveket hallhat (pl. a Cantus Catholici gyűjteményből, a Vietoris tabulatúrák könyvből, Lőcsei virginalkönyvből, vagy Esterházy gróf udvarán a XVIII. században játszott művekből). A múltban a hazai Gaudiumon és a Musica Aeternán kívül a fesztivál neves vendégei között ott volt a magyarországi Renesans Consort, a Viellatores, a Huszár Gál Chor, a Camerata Hungari-

ca, a Prágai Madrigalisták, Ausztriából a Concilium Musicum. Közreműködtek: Czidra László, Németh Imre, Miquele Montanaro – a 20. századi okszitán trubadúr Franciaországból; operaénekesek: Marta Beňačková, Ágh Lívia és mások. A tudományos szemináriumokon, kollokviumokon (1990, 1995) neves zenetörténészek – mint pl. a hazai Oskar Elschek, Hulkó Márta, Albrecht János, a pozsonyi, de Magyarországon élő Czagány Zsuzsanna, a Magyarországról érkezett előadó és előadóművész Czidra László, Ferenczi Ilona, a brünni Jiří Sehnal – világítottak rá a kor zenei világára. Kiállítások (Mátyás király és kora, 1990), reneszánsz táncok bemutatója, lovagi torna, reneszánsz hangszerek kiállítása, stilizált reneszánsz lakodalom Mátyás király korabeli táncokkal és kosztümökben (1992) tették színessé és értékessé a rendezvényt. 2006-ban a Régi Zenei Napok nagy teret biztosított az ifjú tehetségeknek, felléptek: Papp László (hárfa), Szabó Zsuzsanna (szoprán), Gaál Jenő (basszus), a Szlovákiából származó és Brémában élő Sárai Gábor (lant) és az ugyancsak itt tanuló Németh Mátyás, (nagybőgő) és mások.

1992-től otthont kapott a Régi Zenei Tábor. Már a második évfolyamon (1993) 50 alap- és középiskolás különböző hangszereken, valamint énekben gyarapíthatta tudását, sőt a lányok a régi korok táncait is megismerhették. Mesterkurzusokat is szerveztek (1992, 1993, 1995). A kurzusok vezetői között ott volt a hazai Ferienčík Ágnes, Csiba Péter és a már említett magyarországi Czidra László is.

A rendezvény szervezői nagy gondot fordítanak a gyermek- és ifjúsági műsorokra is.

Már az 1. évfolyam zárónapján különböző gyermekprogramok (versenyek, játékok, hangversenyek) és a Művészeti Alapiskola növendékeinek képzőművészeti kiállítása tarkították a műsort.

„Ez a rendezvény az alkotó akarat szimbóluma, amely azt a meggyőződést tükrözi vissza, hogy a kultúra a zene, a művészet az emberek közti párbeszéd legnemesebb eszköze, melynek feladata, hogy teljesebbé tegye életünket” (Albrecht 1997).

Bartók Béla Zenei Találkozó

Az SZMZT alakulásakor a Csemadok ének-zenei szakbizottsága Bartók Béla Énekkari Fesztivált tervezett. Mivel ekkor már két kórusfesztiválunk volt (a harmadik, a forradalmi kórusművek Zendülő Ének Fesztiválja csak öt évfolyamot élt meg), az SZMZT vezetősége további formákat keresett, amelyek nem csak egy műfajnak adnak teret és nem csak egy bizonyos közönséghez, az énekkari muzsika kedvelőiehez szólnak. Így alakult ki a Bartók Béla Zenei Találkozó (BBZT) elképzelése, szerkezete és kiépítése. Az eredeti terv szerint a Csengő Énekszó, a Kodály Napok és a BBZT egy hároméves ciklust alkotott, amelyben a rendezvények rendszeresen háromévenként ismétlődnek. A BBZT rendszeressége elsősorban szervezők hiányában a harmadik évfolyam után pár évre megszakadt.

A BBZT helyszínei és Bartók kapcsolatai az adott városhoz.

1991-ben Komárom – Bartók hangversenye 1924 február 5.

1994-ben Ipolyság – Népdal- és hangszeres népzene gyűjtése; itt öröközte meg Bartók Béla 1910. november 13-án a dudások és a tülkösök versenyét.

1997-ban Losonc – Bartók hangversenye 1924. február 9.

2001 Ipolyság – lásd: 1994

2006-ban az 5. BBZT helyszíne Bartók Béla második felesége, Bartókné Pásztory Ditta szülővárosa, Rimaszombat lesz, ahol Bartók 1924. március 29-én hangversenyezett.

A BBZT helyszíneinek sorrendje nincs előre meghatározva, sok függött a helyi szervezetek támogatásától, megértésétől. Ennek köszönhetően a BBZT a 2. és 4. évfolyama ugyanazon városban, Ipolyságon volt.

Két- vagy háromnapos rendezvényről van szó, amelyen több különböző blokk váltja egymást. A rendezvénynek van állandó és változó része. Az első három évfolyam állandó műsorai a nyitó és záró hangverseny, a Bartók gyermekneknek matiné, az Utam Bartókhoz, a Kodály Napok és a Csengő Énekszó győztes kórusainak fellépése volt. A szervezők az évek során

módosították a találkozó szerkezetét. A 3. évfolyamtól kezdve kimaradt a Bartók gyermekeknek hangverseny (sok ismétlődés, ugyanazon művek különböző átíratái) és technikai okokból a kórushangverseny (a nagy létszámú énekarok feltételeinek bebiztosítása). Helyet kapott viszont egy új műsor, az Ifjú tehetségek pódiuma, amelyen az ígéretes gyermek- és ifjú zenészek mutatkoznak be. A rendezőség egy hangversenyt biztosít a helyi és az innen elszármazott művészek bemutatkozására. 1997-ben szimpózium zárta a találkozót, magyarországi, ausztriai és hazai előadók részvételével. 2001-ben első ízben kamarakiállítás várta az érdeklődőket.

A BBZT egyik legfontosabb része az Utam Bartókhoz műsor, amely a középiskolások zenei vetélkedője. 1991-ben még három forduló volt: iskolai, regionális és országos. 1993-tól csak az elődöntőben és a döntőben mérik össze tudásukat a magyar középiskolák három tagú csapatai. A döntőbe átlagban 8-9 csapat jut be. A versenyzők elméleti ismeretekben, zenei szemelvények felismerésében és saját zenei produkciókkal mérik össze tudásukat. Ez az utolsó feladat a versenyzők leleményességéről tanúskodik: a zeneiskolákban elsajátított Bartók-művek előadása, népviseletben előadott, Bartók által gyűjtött népdalok, népi hangszereken kísért népdalok, sőt egy alkalommal egy csapatnak a versenyszáma játékhangszerekre átírt Bartók-mű volt. Ismeretes, hogy középiskoláinkban nincs zenei nevelés, így a BBZT és elsősorban az Utam Bartókhoz vetélkedő az érdeklődők figyelmét ráirányítja a 20. század, fő hangsúllyal pedig Bartók zenéjére.

Kadosa Pál Zongoraverseny

Kadosa Pál szlovákiai vonatkozására először a lévai születésű Zuzana Vitalová zenetörténész hívta fel a figyelmet. A magyar sajtóban az első cikk 1993-ban jelent meg róla (Vitalova

1993). Az SZMZT ezekből az információkból kiindulva és célját szem előtt tartva (bemutatni a Szlovákia területén élő vagy működő zenei egyéniségek kapcsolatát) megalapította a Kadosa Pál Zongoraversenyt. A lévai születésű kiváló zenepedagógus, zongoraművész, zeneszerző és karmester Kadosa Pál (Léva, 1903–Budapest, 1983) neve és munkássága Szlovákiában ekkor még ismeretlen volt. Ezt a hiányt akarta pótolni az újonnan alapított zongoraverseny (1993), amely később sikeresen felzárkózott a többi szlovákiai zongoraverseny mellé, esetenként megelőzve őket (pl. Ján Cikker Országos Zongoraverseny, Dezider Kardoš Országos Zongoraverseny, zongoraverseny a Schneider Nagyszombatja keretében). A Kadosa Pál Zongoraverseny elsődleges feladata felhívni a figyelmet Kadosa Pál személyére, szlovákiai kapcsolataira, zeneműveire. A versenyen részt vehet minden amatőr zongorista 25 éves korig, tekintet nélkül a nemzetiségére. Kétévenként kerül megrendezésre négy kategóriában. A verseny követelményei magasak, az első kategóriától kezdve minden résztvevőnek be kell mutatnia barokk, klasszikus, romantikus és 20. századi zeneművet, Kadosa-zongoramű természetesen minden versenyen és minden kategóriában kötelező. Azokban az években, amikor egybeesik a Bartók Béla-évfordulóval, a verseny Kadosa–Bartók cím alatt van meghirdetve, ami kihat a követelményekre is. A helyszín minden évben Léva. A résztvevők száma minden alkalommal az első kategóriában volt a legmagasabb, a 3. és a 4. kategóriában a legalacsonyabb. Ez azzal is magyarázható, hogy a két kategóriában két fordulóban versenyeznek a résztvevők, így az időigényes követelmények már egy középiskolás vagy dolgozó fiatal számára nehezen teljesíthetőek.

A hét évfolyam során a résztvevők számának átlaga 39 versenyző volt.

A részvétel áttekintése:

Év:	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005
A résztvevők száma:	26	37	39	40	48	50	34

A hét évfolyamon a versenyzők a következő városokat képviselték: minden alkalommal a komáromi, lévai és a pozsonyi művészeti iskolák, továbbá Dunaszerdahely, Érsekújvár, Feled, Fülek, Galánta, Galgóc, Gúta, Ipolyság, Kassa, Kékkő, Királyhelmec, Nagykapos, Nagymegyer, Nyitra, Ógyalla, Párkány, Rimaszombat, Rozsnyó, Somorja, Szepsi, Tornalja, Vágsellye, Zselíz, tehát együtt 26 művészeti alapiskola növendékei és egy magántanár tanítványai (Pelsőc) találkoztak és versenyeztek.

A Kadosa Pál Zongoraverseny zsűrijének munkájában részt vesznek Kadosa Pál tanítványai is (Ábrahám Mariann, Esztő Zsuzsanna, Szokolay Balázs). A zongoraverseny tagja az EMCY Slovakia (Európai Ifjúsági Zenei Versenyek) szlovákiai csoportjának.

Érdekessége az, hogy az országos jellege elsősorban a magyarlakta vidékeket illeti. Mindenkit fogad, de nem küldi szét a felhívást Szlovákia minden városba. A Zenei Központ (Hudobné centrum) eseménynaptárában (Hudobné udalosti) fel van tüntetve, így az alapinformációk nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül minden érdeklődőhöz eljutnak.

Kodály Zoltán Nemzetközi Hegedűverseny

A hagyománytisztelőnek következő példája a galántai Kodály Hegedűverseny.

A rendezvény háromnapos (2003-ban és 2005-ben egynapos volt), a múltban Magyarországról és Erdélyből is voltak versenyzői. A résztvevők száma alacsony, a lényeg azonban, hogy különböző országok ifjú hegedűsei ismerkedhetnek meg és hasonlíthatják össze tudásukat. Az első három évfolyamban három, a negyedik és az ötödikben négy kategóriában folyt a verseny (2004-ben elmaradt).

Lehár Napok (Lehár Fesztivál) – Lehár Ferenc Nemzetközi Énekfesztivál

A komáromi helyi szervezetek és a Városi és Művelődési Központ indította az operettkedvelők és operetténekesek számára Lehár Ferenc, Komárom szülöttjének emlékére. Az SZMZT megalapítását megelőzve a Kodály Napok mellé így felsorakozott egy új rendezvény, amely felhívta a hazai magyar és szlovák, valamint a külföldi közönség figyelmét a világhírű zeneszerzőnek a mai Szlovákia területével összefüggő kapcsolataira. Az évente megrendezett Lehár Napok szerves része a Lehár Ferenc énekverseny. 1989-től nemzetközi jelleget öltött, két évente, később minden harmadik évben rendezték meg Lehár Ferenc Nemzetközi Énekverseny néven. 2004-ben volt a 7. évfolyama (1997-ben elmaradt). Az évek során növekedett a verseny iránti érdeklődés, a hazai versenyzőkön kívül magyarországi, csehországi németországi és ausztriai versenyzők is részt vettek rajta. Az első három évfolyam az operettnék volt szentelve, 1993-tól a követelmények kiterjedtek a musicalirodalomra is.

A Lehár Ferenc Nemzetközi Énekverseny az egyedüli olyan típusú verseny Európában, mely az operettnék és a musicalnek van szentelve, és amelyen részt vehetnek hivatásos, valamint érett amatőr zenészek is. A verseny háromfordulós, a résztvevők száma 1995-ben volt a legmagasabb (30). 2004-ben a pozsonyi Zene- és Dráma művészeti Főiskola növendéke, a gútai Szabó Ilona lett a győztes. A kísérőprogramok közül megemlítjük az 1990-ben Zahovay Ernő (1913–1998) párkányi zeneszerző születésének 80. évfordulója alkalmából rendezett szerzői estét. Szolnoki Tibor operetténekes, a zsűri tagja 2004-ben így értékelte a versenyt: „Csak gratulálni tudok a szervezőknek és mindazoknak, akik a Lehár Ferenc és az operett dallamait idehozták a nagy zeneszerző szülővárosába. Ilyen verseny nincs is több Közép-Eu-

Év	2000	2001	2002	2003	2005
résztvevők száma	9	10	10	7	14

rópában másutt, azért fejlesszék ezt az énekversenyt, hogy az EU-ban igazi európai rangúvá fejlődjön a komáromi Lehár-verseny”. (Trnavský 2001).

6. OPERETT

Nincs és nem is volt magyar hivatásos operas és operettszínpadunk, azonban az érsekújvári operett-társulat (1949-től a Csemadok helyi alapszervezete mellett működik amatőr színjátársúlatként) műsorában drámai művek sikeres bemutatása mellett évtizedek hosszú során át előkelő helyet foglalt el a zenés színpad, az operett, a zenés összeállítások (nótaest és mások). Igényes repertoárjukból csak néhányat említünk meg: *Luxemburg grófja* (Lehár Ferenc), a *Sabin nők elrablása* (Szenes Iván–Horváth Jenő), *Mágnás Miska* (Szirmai Albert), zenés összeállítás (*Hétre várom a Nemzetinél*). 1989 után sem tört meg az érsekújvári műkedvelők tevékenysége: A *Charlie nénye* (Thomas Brandon, zene: Aldobólyi Nagy György) című művet négy évig tartották műsoron. Kálmán Imre *Csárdáskirálynője* 30 előadást élt meg (1989/1990), ebben az időben műsorukban szerepelt a szerző *Marica grófnő* című operettje is. Figyelemre méltó, hogy előadásait kizárólag élőzene kíséri. Egy előadásban néha 80-100 tagot mozgatót a társulat. 2005-ben a fiatalok bemutatták a *Mária evangéliumát* (Tolcsvay László), amely azonban már gépzene kíséretében szólt meg.

7. HIVATÁSOS EGYÜTTESEK, ZENESZERZŐK, ELŐADÓMŰVÉSZEK, ZENETÖRTÉNÉSZEK

7.1. Ifjú Szívek énekkara – Gaudium

Az 1955-ben megalakult Magyar Főiskolások Művészegyüttese, a későbbi Ifjú Szívek Magyar Dal- és Táncegyüttes, ma Ifjú Szívek Művészegyüttes. Fenntartója a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága volt, 1969-től a művelődésügyi minisztérium, végül önállósodott. 1996-ban megfosztották önállóságától és a Népművelési Intézet részlegeként működött.

1999. július elsejével visszakapta jogalanyságát. Az együttesnek eredetileg három csoportja volt: tánc-, ének- és zenekar, majd ez kibővült a Gaudium és a Ghymes együttesekkel. Az énekkar 1989 előtti repertoárját magyar, szlovák és cseh kórusműveken kívül az elmúlt századok zeneszerzőinek művei, valamint – a hivatalos elvárásoknak megfelelően – különböző politikai és hazafias művek alkották. A fordulat után ezek lekerültek a műorról, és helyet kaptak az egyházi művek is. 2000-től az együttes vezetősége vitatható új elképzeléseinek köszönhetően az énekkartól és a további részlegektől (zenekar, Gaudium, Gaudium Band, Ghymes) megvonták a támogatást, a kórus és a zenekar feloszlott, a többi részleg önállósodott.

7.2. Gaudium

1974-ben az együttes mellett Németh Imre kamaracsoportot alakítva nevelő hangversenyekkel járta az országot. A nevelő hangversenyek időszakát éltük, így a magyar iskolák számára ez külön ajándék volt. Ebből a csoportból alakult ki a régi hangszereken játszó Gaudium – mely 1986-ban lépett első ízben a közönség elé. Küldetése a már említett Régi Zenei Napok rendezvénysorozatban csúcsozott ki, ma is hangversenyeznek, főleg a 16. és 17. századi, a mai Szlovákia területéről származó kéziratos gyűjtemények zeneanyagából merítenek (Kájoni kódex, Eperjesi Graduál stb.). Művészeti vezetőjük Németh Imre, aki gitáron, lanton, reneszánsz fúvós hangszereken játszik, énekel és csoportjával a kiválasztott művek hiteles megszólaltatására törekszik.

7.3. Zeneszerzők, előadóművészek, zenetörténészek

A szlovákiai zeneélet színvonala, eredményei számos kiváló hazai magyar zenei egyéniségnek is köszönhető. Zsákovics László és Dobi Géza zeneszerzőket kivéve mindnyájuk művészete részben vagy teljes mértékben szerves része nemcsak a szlovákiai, hanem a szlovák, esetenként az egyetemes nemzetközi zenekultúrának is.

Az 1989 utáni időszakban az aktivitás szempontjából a következő csoportokba sorolhatjuk zeneszerzőinket, előadóművészeinket és zenetörténészeinket. Akik

1. közvetlenül a fordulat előtt, illetve után befejezték tevékenységüket (visszavonultak, elhaláloztak);

2. 1989 előtt megkezdett pályájukat folytatták otthon vagy külföldön;

3. ekkor indultak el művészi pályájukon.

7.4. Zeneszerzők

A múltban és ma is csak néhány magyar zeneszerző működött és működik Szlovákiában. 1989 előtt hunyt el Szíjjártó Jenő (1919–1986). Neve közismert, hiszen sokoldalú művésze (együttesek megalapítója, népdalgyűjtő, zenei rendező) különböző területeken járult hozzá a hazai magyar zeneélet fejlesztéséhez. Hangsúlyozni kell, hogy nemzeti hovatartozásának tudatos vállalása következtében nem tevékenykedhetett mint karmester. Végül évekig a pozsonyi Szlovák Rádió egyik legfoglalkoztatottabb zenei rendezője lett.

Schleicher László (1908–1999) latintanár, zenetanár, karnagy (CSMTKÉ, egyházi kórusok stb.), zeneszerző, zenei élet szervezője – kivéve zenetanári munkásságát – magyar közegben dolgozott. Röviddel a rendszerváltás után véget ért élete pályája.

Zahovay (Zachovay) Ernő (1913–1998) zeneszerző nevéhez számos táncdal, magyar nóta, kórusmű, operett és a *40 év a zongora mellett* című autobiográfia fűződik (Zahovay 1996). Tanulmányban dolgozta fel Párkány zenei életét (Zahovay 1992).

Rajter Lajos (1906–2000) karmestert pályája kezdetétől, a harmincas évektől Budapesten (rádiózenekar), 1946-tól Pozsonyban (a pozsonyi rádió és a Szlovák Filharmónia szimfonikus zenekara) egyre nagyobb siker övezte. Hamar nemzetközi elismerésre tett szert nemcsak mint karmester, hanem tanárként is. Zeneszerzői munkássága ugyan háttérbe szorult, kevesebb, de minőségükben értékes zeneművekkel gyarapította a hazai zenekultúrát (*Iustorum animae* – kórus; *Partita per 8 violoncelli*, *E dúr vonósné-*

gyes 1. szám stb.). Együttműködött az Ifjú Szivekkel, zenét írt tánckompozíciókhoz (pl. *Sárdózás*, *Váskatánc*, *A fonóban*), kórusműveket ajánlott az énekkarnak (pl. *Zoborvidéki népdalcsozor*, *Medvesaljai népdalok*) Még a kilencvenes években is aktív volt. Életműve példája annak, hogy a zene nem ismer határokat, a szlovákiai zenei életnek, tekintet nélkül magyar voltára, kiváló, elismert egyénisége volt.

7.5. Előadóművészek

Móry-Szakmáry Magda (1905–2001) opera-énekes, pedagógus és zongoraművész életének utolsó időszakában visszavonultan élt, viszont sok szakmai tanáccsal látta el védeceit.

Az ezt a generációt követő csoporthoz tartozik a Bartók Béla- és Németh István László- (Németh-Samorínsky-) tanítványa Gáfforné Magyar Ilona (1914) zongoraművésznő, aki kilencvenes években vonult vissza. Szóló- és évtizedekig kiváló kamarajátékával kiérdemelte a szakma és a széles közönség elismerését. (Többek között együttműködött Gasperek Tibor hegedűművésszel, Milan Telecký violistával, hosszú éveken át Miloš Jurkovič fuvola-művésszel).

7.6. A szlovákiai magyar (szlovák) zeneélet aktív képviselői

Vannak magyar zeneszerzőink, karnagyaink, előadóművészeink és zenetörténészeink. A művészi pályára elsősorban a pozsonyi Zene- és Dráma-művészeti Főiskolán, a Comenius Egyetem Zenetudományi Tanszékén, a magyarországi Liszt Ferenc Zenei Egyetemen és az ELTE-n készültek és készülnek fel.

A ma is aktív zeneszerzőink a kiváló hátteret biztosító Komáromban működnek. Zsákovics László zeneszerző, tanár, zenész, hangstúdió-vezető, a Jókai Színház házi zeneszerzője; nevéhez összesen 15 színmű kísérezőzeneje, ebből 1989 után 9 mű fűződik, összesen 29 darabnak hangszerelője, írt gyermekkarokat és kamaraműveket is. Megzenésítette Barak László: *Miféle szerzet vagy te?* című művét pogány oratórium formában (2003) A költő *Retúr a po-*

kolba című verseskötete alapján készült *Igazi gengszter vagy te?* című zenés hangjáték zeneszerzője (2006). 1999-ben megalapította a ZstudioR didaktikus hangstúdiót, ahol többek között mindkét mű megjelent CD formájában.

Dobi Géza zeneiskolai tanár, különböző komáromi kamaragyüttesek alapítója és vezetője. A Jókai Színház számára összesen 31 műhöz írt kísérőzenét. 1989 után több gyűjteménye jelent meg (Székhívogató, 1989; *Martosi népdalok*, 2001; *Mikor engem besoroztak* – katonanóták, 2001), a *Magyar zeneszerzők lexikona tanulók számára* (2003) szerzője.

A Dunaszerdahelyről származó Baán József, a pozsonyi Zene- és Drámaművészeti Főiskola hallgatója (karmesteri és zeneszerzői szak) 1990-től Párizsban tanult, majd zeneszerzőként a Hágai Királyi Konzervatóriumban, ezt 1991–1993 között végezte el. Közben 1990–1992-ben elektroakusztikai zeneszerzést tanult Franciaországban, 1998-ban etnomuzikológiára járt. Műveiben szokatlanul nagy teret kap a szaxofon. (*Gemini concerto* – 2 szaxofonra és zenekarra, 1996; *Three Pages from my Atlas* – 4 szaxofonra, 1996; *Mirrors* – saxofonnégyesre, 1997).

A fiatalabb generáció első hivatásos magyar karnagya Kovács Kálmán volt. 1975-től máig a Szlovák Nemzeti Színház Operatársulatának segédkarnagya, 1974-től az Ifjú Szivek kórusának feloszlataáig a kórus vezető karnagya volt. Mint első magyar hivatásos női karnagy, Józsa Mónika amatőr karnagyként kezdte pályáját, az Ifjú Szivekben is dolgozott (1985–1993). A nyitrai Konstantin Egyetem adjunktusa, az egyetem magyar kórusának és a Galántai Kodály Zoltán Daloskörnek ma is aktív karnagya.

Hangszeres előadóművészeink és operaénekesek kivétel nélkül ismertek otthon és külföldön, azonban nem minden esetben az otthoni magyar közönség körében. Ami a hangszereket illeti, a paletta színes és érdekes. Zongora (Slanička-Škuta Eleonóra, Škuta Miklós), csembaló (Ferienčík Ágnes, szül. Zachovay), orgona (Szabó Imre), harmonika (Rácz Tibor), hegedű (Török Ferenc), gitár (Zsapka József), cimbalom (Ginzery Enikő), hárfa (Papp László) – az ő előadó-művészetük öregbíti Szlovákia (a szlovákiai magyarok) hírnevét. A szólójátékon kívül mindnyájan kamarazenészként is tevékenykednek, számos hangversenyt adnak otthon és külföldön, s feljátszásaik jelennek meg. Egyesek mesterkurzusokat vezetnek (Zsapka József, Rácz Tibor, Škuta Miklós). A komáromi Zsapka József a szlovákiai klasszikus gitáriskola megalapítója. Feleségével, Zsapka Dagmárral (fuvola) 1980-tól rendszeresen fellépnek, a világ legjobb duói közé sorolják őket. Zsapka egy személyben előadóművész, tanár (a pozsonyi Zene- és Drámaművészeti Főiskolán, jelenleg Portugáliában is), kiadó, menedzser, 1995-től tagja a római székhelyű, gitárjáték irodalmával foglalkozó specialisták munkacsoportjának. A Pozsonyi Nemzetközi Gitárfesztivál (1975) és a Joseph Kaspar Mertz Nemzetközi Gitárverseny (1995) alapítója, dramaturgja és igazgatója.

Az Érsekújvárról származó Szabó Imre organaművész nevéhez fűződik a Medzinárodný organový festival – Kremnický hradný organ (Körmöcbányai várorgona – Nemzetközi Organafesztivál; 2006-ban a X. évfolyama volt) elindítása és a kezdeményezésére megalapított hat hangversenyből álló Organové koncerty pod piramidou (Organahangversenyek a piramis alatt; 2006-ban a IX. évf.) Rendszeresen koncertezik, a pozsonyi Konzervatórium és a Zene- és Drámaművészeti Főiskola elismert tanára.

A dunaszerdahelyi születésű Rácz Tibor harmonikaművész a Dunaszerdahelyi Nemzetközi Akkordeonfesztivál alapítója és művészeti vezetője (1992), együttesek alapítója (pl. Trio novo, 1993; Consort Posoniensis, 1996), a Confédération International des Accordéonistes – IMC UNESCO művészeti tanácsának alelnöke (1986–1991).

A komáromi Škuta Miklós Szlovákia egyik legjobb Bach-előadóművésze. Műsorában képviselve van a klasszikus zene minden stíluskorszaka és a dzsessz is. Együttesek alapítója (Esh; The Quartet 1992/1993), 2002-ben alapította meg a nemzetközi felállású Miki Skuta Clubot. Kiváló az improvizációban. Feleségével (Slanička-Skuta Eleonóra) duóban is fellépnek.

Slanička-Skuta Eleonóra repertoárjában első helyen áll a 20. és a 21. század zenéje, de egyre jobban visszatért a klasszikus zongorairodalomhoz. A kortárs zenét játszó VENI kvarsett tagja, az Opera aperata ensemble egyik alapítója (1997).

Ferienčík Ágnes (szül. Zachovay) csembalóművész, Szlovákiában elsőként szerzett oklevelet basso continuo szakon. A Speculum együttes egyik alapítója. Több régi zenét játszó együttes tagja (Miméza; Music for while; Musica aeterna).

Török Ferenc hegedűművész 1982-től a Moyzes Vonósnégyes állandó tagja (1982-től, előtte 1975-től Mucha Vonósnégyes néven játszottak). Több ezer hangversenyen léptek föl. 1992-től a komáromi amatőr Comorra kamarazenekar művészeti vezetője.

Az 1989 előtt és után sikeres magyar énekeink közé sorolhatjuk a Kassai Állami Színház operatársulatának kiváló, de korán elhunyt Kovács Lajos (1934–1994) operaénekest (basszus), a ma is aktív Havasi József (basszus) és Szakál Gábor (tenor) operaénekeseket. A pozsonyi Kamaraoperában 1997-ben kezdte el pályáját az érsekújvári Klein Otto (tenor), 1999-től a Szlovák Nemzeti Színház Operatársulatának, 2000-től napjainkig a Budapesti Állami Operaháznak elismert szólistája. Bemutatkozott már szinte minden európai országban, utoljára Japánban lépett fel.

Ágh Livia (szoprán) és Garaj Éva (mezzoszoprán) Prágában telepedtek le, itt alapították meg operaénekesi és kamaraénekesi tevékenységük központját, számos külföldi meghívásnak tesznek eleget.

A legfiatalabb sokat ígérő tehetségek: Ginzery Enikő cimbalomművésznő és Papp László hárfaművész. Mindketten már a konzervatóriumi tanulmányaik alatt kezdték el művészi pályafutásukat.

Ginzery Enikő (Pozsony) önálló recitállal mutatkozott be az USA-ban (2002), Jeruzsálemben (2002) és New Yorkban (2005). Célja a cimbalom számára kivívni a koncerthangszerhez méltó elismerést.

Papp László hárfaművész (Pozsony) 19 éves korában, 1998-ban hívta fel magára a

szakemberek figyelmét, amikor Bécsben megnyerte a Reinl-Preis nemzetközi hárfaverseny első díját. Sikeres fellépések következtek nemzetközi versenyeken, zenekarokban játszott (Zürich, Bern, Basel, 2003–2004-ben a darmstadti Állami Színház szólistája, 2004-től a bécsi Állami Opera színpadi hárfaművésze).

Az évek folyamán több magyar zenetörténész-muzikológus hagyta el a pozsonyi Comenius Egyetem Zenetudományi Tanszékét (pl. Hulkó Márta), vagy a budapesti ELTE-t (pl. Csehi Ágota).

Hulkó Márta zenetörténész ma a Comenius Egyetem Bölcsészka Zenetudományi Tanszékének professzora. Kutatási területe a történelmi Magyarország 16–18. századi zenekultúrája. 1975-től különböző nyelveken publikál (monográfiák, forrásmunkák, tanulmányok, szakkikkek) és előad. Együttműködik a magyarországi Ferenczi Ilona zenetörténésszel (Hulková–Ferenczi 1980 és 1986). 1989-től tanári munkája mellett folytatja kutatómunkáját. Ebből az időszakból származnak a késmárki líceumi könyvtár konvolútját (1998), egy 16. századi magánkönyvtárban található zeneműveket (2001) a bártfai és löcsei zeneművek gyűjteményeit (2003), a 16. és 17. századi szepességi és sziléziai zenei kapcsolatokat (2003) és a zenei nevelés a 16. században témát (2004) tárgyaló tanulmányai.

Csehi Ágota a nyitrai Konstantin Egyetem docense, 1990-től publikál. Főbb kutatási területe a középiskolai zenei és esztétikai nevelés (1993), a zeneirodalom (1998). Munkásságának nagy részét Bartók Bélának szenteli: Bartók Béla szlovákiai vonatkozásai (1994), zongoraműveinek előadása (2002, 2003), a népzene és az instruktivitás kapcsolata Bartók alkotómunkásságában (2004). Zongoraművészként is ismert.

A zenei publicisztika területén még nagy hiányosságok vannak. Rendezvényeinkről általában rövid lélegzetű cikk tájékoztatja az olvasókat, az értékelés elmarad. Ritkaságszámba mennek a részletes beszámolók, az értékelések és a hivatásos zenészek bemutatása (értékes kivétel pl. Vojtek Katalin beszélgetései, írásai). A

Patria Rádió adásában gyakran hallhatunk zenei világunkat érintő beszélgetéseket.

A zenének nagy szerepe van a nemzeti hovatartozás tudatának elmélyítésében, a jövő generációinak nevelésében.

Zenei múltunkra utcák, emléktáblák, szobrok és intézmények figyelmeztetnek, iskolák, kórusok veszik fel nagyjaink nevét. Ez mind hozzásegíthet a szlovákiai magyar zenei élet folyamatos fejlődéséhez és színvonalának emelkedéséhez.

PUHA JÓZSEF

8. KÖNNYŰZENE

A szlovákiai magyar könnyűzenei élet sok sebtől vérzik, a rendszerváltozás óta eltelt időszakban nemegyszer a léte is megkérdőjeleződött. Az ezredfordulóra stabilizálódott a helyzet, egyre több zenekar alakul, viszont mind a mai napig a kisebbségi lét összes negatívuma lecsapódik rajtuk.

8.1. Magyarország hatása

Ha a honi magyar könnyűzene helyzetét vizsgáljuk, megkerülhetetlenek a magyarországi zenei viszonyok. Szlovákia magyarlakta vidékeit a kilencvenes évek elején szinte elfoglalta a magyarországi zenészszakma, alaposan kiaknázta a nálunk megbúvó lehetőségeket. Az itteni zenészek joggal orrolhatnak a magyarországi zeneipari szakemberekre és lemezcégekre, mivel olyan aranybányának tekintik a szlovákiaiakat, ahol jól eladható a magyarországi portéka, miközben a mi együtteseink elől teljesen elzárkóznak, eddig még a helyzet feltérképezésével sem foglalkozott senki. A tény, hogy a galántai Ghymes zenekaron kívül egyetlen határon túli magyar együttest sem vett szárnya alá jelentősebb lemezcég az anyaországban, mindent elárul a hozzáállásukról. Ráadásul Magyarországon általában elhallgatják – magukat a zenészeket leszámítva –, hogy a Ghymes szlovákiai. Felróhatjuk a magyarországi szakmának azt is, hogy arról sem készült kimutatás: a magyar lemezpiac hány százaléka bonyolódik

le nálunk (vagy éppen Erdélyben), pedig a lemezcégek tudatában vannak annak, hogy a magyar hanghordozók az országhatárokon kívül is jól eladhatók. Igaz, objektív kimutatás nem születhetne, ugyanis sokan a határhoz közeli magyarországi településeken szerzik be a lemezeket, mivel így valamivel olcsóbban jutnak hozzájuk. Mindezek felett amolyan zenei szemétdomboként is funkcionálunk: különösen a kilencvenes évek második felében tucatszámra léptek fel zenés szórakozóhelyeinken (szlovákiai diszkókban) az odahaza jócskán leáldozóban levő csillagú előadók és csapatok. Zeneileg nincsenek határok, de mindmáig tapasztalható a lemaradás a magyarországi helyzettel szemben. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy a nálunk fogható magyarországi kereskedelmi adók nem nyújtanak átfogó zenei képet, és naprakészségük is megkérdőjelezhető. Ilyen szempontból óriási hátrány, hogy tájainkon nem követhető figyelemmel a magyar VIVA zenei televízió. Nekünk a legtöbb esetben a mai napig a magyar másod- és harmadosztályú zenészek is jobban megfelelnek, nyitottabbak vagyunk irántuk, mint saját zenekarainkra. Ennek oka együtteseink publicitási lehetőségeinek teljes hiánya.

8.2. Különbségek magyar és magyar zenész között

Mi a legszembevetőbb különbség a magyarországi és szlovákiai magyar könnyűzenei élet között? A válasz egyértelmű: közösségünkben nincsenek sztárzenészek. A magyar zenei élvonalat ellepték a „sztárok”, akiknek egy csoportja elsősorban anyagi háttérük és kapcsolataik segítségével művilleg alakítgatja karrierjét, nagyon gyakran szerepelnek a rádióban, elnyomva a valódi zenészeket, igaz, a lemezpiacon már kevésbé érvényesülnek. Környékünkön szerencsére nem létező fogalom a sztárság, de nemzetiségi zeneipar sincs. Nálunk a zenekarok nemhogy megélni nem tudnak a zenéből, összességében jelentős mínuszban vannak. A zene nem a munkájuk, hanem a hobbijuk, és ez költséges hobbi. Jelen körülmények között szinte minimális esély sincs arra, hogy kitörje-

nek a névtelen közegből, így sokszor csak maguknak zenélgetnek, és a legnagyobb örömet az jelenti számukra, ha meghívást kapnak egy-egy fesztiválra. A klubvilág – amely elvileg fellépési lehetőséggel szolgálhatna – tájainkon gyermekcipőben jár, kevés a zenés szórakozóhely, ahol van, ott általában a lakodalmas zene hódít, vagy továbbra is magyarországi előadókra építenek. Együtteseink több esetben a magyarországi átlagot is jócskán túlszárnyalják, mégsem kér belőlük szinte senki, a szlovákiai magyarság körében sem tudnak nagyobb ismertséget kivívni, nincsenek fórumok, amelyek felkarolnák őket. Létezik ugyan egy-két civil kezdeményezés, de ezek lehetőségei szegényesek. A leírtakból kifolyólag zenészeink kizárólag magukra támaszkodhatnak, világmegegyváltó és egyéb terveik csak álmaikban lehetnek. Minden probléma gyökere a kitörési lehetőségek hiányában keresendő. Az a legnagyobb gond, hogy kevesen tudnak létezésükről. Médiabeli háttérrel nem kapnak, így már a célközönséghez sem jutnak el. A célközönség számára marad a nálunk fogható magyarországi kereskedelmi rádiók által agyonjátszott egyhangú zene, amelynek csak látszólag nincs alternatívája.

A jövő egyértelmű: elsőként a szlovák közszolgálati rádió magyar adásának kell lépnie, fel kell karolnia az itteni együtteseket. Nem úgy, ahogy mostanában teszi: a zenészek meghívást kapnak a fiatalok által alig-alig hallgatott ifjúsági műsorba, beszélhetnek pár percet, aztán hanghordozójuk a sülyesztőben végzi. A változás alapfeltétele az, hogy a *Patria Rádió*-nak első lépésben a fiatalok jóval nagyobb csoportját kell magához édesgetnie. Alapjában véve ugyanis volna igény a szlovákiai magyar könnyűzene iránt, csak végre ugródeszkát kell tenni a lába elé. Mindenképp a rádiós támogatottság a legjárhatóbb út. Bizonyára hatalmas lendületet kaphatna könnyűzenénk egy itteni magyar kereskedelmi rádió megjelenésével. Arra együtteseink végképp nem számíthatnak, hogy a magyarországi média majd felfedezi őket. Ez mai szemmel örökre hiú ábrándnak tűnik. Pedig észszerű volna, mivel létezik legalább három magyarországi kereskedelmi rá-

dióadó, amely velünk is számol, a mi területeinkre is alapoz. Együtteseink felkarolásában azonban nem látnak fantáziát. A közelmúltban szóba került hetente egyszer jelentkező kisebbségi zenei műsor elindítása az egyik adón a késő esti, tehát nem fő műsoridőben, amely a Magyarország határain kívüli magyar zenekaroknak adna teret – ám ebben a magyarországi rádiósok nem voltak partnerek. Azzal érveltek: ha a Szlovák Rádió magyar adása ezt nem tartja fontosnak, akkor miért a magyar média vállalja fel ezt a szerepet.

A lemezcégek is kikoszarazzák a szlovákiaiakat. Az esetek többségében csak azokkal a magyarországi zenekarokkal kötnek szerződést, amelyek bizonyos körökben népszerűsége tettek szert, tehát kézzelfogható jelei mutatkoznak az eladhatóságnak. Csakhogy a mi együtteseink nem tudnak ismertté válni odaát. Ez egy ördögi kör, amelyből szinte képtelenség kitörni. Erről a *Rómeó Vérzik* nevű zenekar tagjai tudnának leginkább beszélni, akik sok-sok évnyi megfeszítő munka, koncertezés után, főleg saját leleményességüknek köszönhetően értek csak el ismertséget az anyaországban. Ha a fiúk kicsit odébb születnek, már rég az élvonalban lehetnének. Együtteseink mellé magyarországi menedzser kellene – de a legjobb öt közül való – a maga kapcsolataival, aki biztosan lekötne bármennyi klub- vagy fesztiválfellépést, meg rádiós jelenlétet, persze el is kérné az árát. Az ilyen menedzser az itteniek számára megfizethetetlen. Hiszen a mi zenekarainkat lelkes amatőrök alkotják, akik munkaidejük lejártá után zenélgetnek, s nem azon gondolkodnak, hogyan tudnának menedzsert szerződtetni, hanem azon, miből fedezzék kiadásaikat. Szóval, Magyarország önmagától sosem fog segíteni. A magyar zenepiacot egy szűk csoport tartja felügyelete alatt, és hihetetlenül túlszűfolt, nincs szüksége a szlovákiai együtteseinkre (és ugyanúgy nincs szüksége az erdélyiekre sem). Pedig egy közelmúltban készült felmérésből kiderült, magas színvonalú magyar zenekarok vannak Romániában is, különböző zenei stílusokban. A másik oldalon a magyarországi kiadókra, főleg a multinacionális cégekre odahaza is sok panasz érkezik a zenészek felől,

mondván: fontosabb nekik a nemzetközi előadók és zenekarok hanghordozóinak forgalmazása, mint a hazaiaké. Ezt azonban nem szabadna felróni nekik, mivel profitorientált cégekről van szó, és való igaz, egyszerűbb nemzetközi előadókkal dolgozni, mivel mindent készen kézhez kapnak: a videóklipet, a legyártott hanghordozókat, miközben a hazaiakat menedzselni kell, muszáj sok pénzt beléjük fektetni, hogy eladhatókká váljanak. Sokkal nagyobb probléma a volt szocialista blokkban, hogy az egyes országok semmilyen eszközökkel nem védik saját zenepiacukat, minden muzsika, a rosszabbnál rosszabb is nyugodtan beáramolhat, miközben a zenei nagyhatalmak, például az USA vagy Nagy-Britannia szigorúan ellenőrzik piacukat, ott nem jelenhet meg bármi. Sokan biztosra veszik, hogy az említett két ország között létezik egyfajta megállapodás, amely magában foglalja, hogy csak annyi előadót enged be a piacára a másikéból, amennyit a másik az elsőéből. Tehát ami a szlovákiai magyar könnyűzene helyzetét illeti, csak magunkra számíthatunk, magunknak kell kezünkbe venni a zenénk irányítását, és ez csakis egy erős, hallgatott rádió segítségével képzelhető el. Talán ennek fejleményeként beindulhatna a kulturális körökből is támogatott lemezkiadás. Erre a rendszerváltás óta már akadt egy-két magánkezdményezés, de bebizonyosodott, hogy együtteseink eladhatatlanok. Legfőképp a publicitás hiánya miatt, tehát nem a minőséggel volt gond.

8.3. A mi zenészeink

Feltérképezni is nehéz amatőr zenekarainkat, pontosan nem lehet megmondani, hányan tevékenykedhetnek. Sokan vannak, akik csak saját szórakoztatásukra zenélgetnek, és soha senki sem szerez tudomást létezésükről. Természetesen az összes stíluság megjelenik, legerősebb a rockzene és különböző válfajai – a Felvidékre régóta ez a legjellemzőbb stílus. Ezt támasztja alá a 2006-ban ötödik alkalommal megrendezett *Zoboralji Rockfesztivál* amatőr zenekarainak versenye is, amelyre évek óta egyre többen neveznek be, és a színvonala is folyamatosan

emelkedik. Mivel nálunk nincsenek megélhetési zenészek és műsztárok, a színvonal összességében magasabb, mint Magyarországon. Zenekarainkat már-már fanatikus zenészek alkotják, akik hobbiszinten mindent megtesznek fejlődésük érdekében. Akik azzal a céllal verbuválnak együttest, hogy megéljenek belőle, és megváltásuk a világot, azok egy idő – elég rövid idő – után úgyis feladják. Gyorsan rádöbbennek, hogy ez szlovákiai magyar zenekarként teljességgel lehetetlen. Legalábbis egyelőre.

8.4. Szlovákiai magyar amatőr zenekarok

A Szlovákiai Magyar Zenészek Egyesületének tagjai (2006 októbere): ANTIpeti, Big Man Band, Cry Baby, Csak Van, Dysentery, Efix, Előtag, Expired Passport, Eye Beyond Sight, Factorial-X, Farewell, Funky Monkey, Groove Machine, JÖNVUKK, Keresztül-Kasul, Krakatit, MiNapunk, Mono Tone, Mortifer, Nautilus, Phoenix, Pijamas Bananas, Post Coitum, Raf-II, Ritual, Rock-Stone, RoxxTedy, Royko Passage, Sad Monday, SKAfander, Trrr..., Under My Inside, Waterfall, Why Not?

A TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYRENDSZER, A TUDOMÁNYOS ÉLET ÉS IRODALOM

Tudományosság alatt a következőkben (különböző megfontolásokból kiindulva – Liszka 2005) csak azokat a – zömében magyarságtudományi jellegű – diszciplínákat értem, amelyek speciálisan kötődnek a szlovákiai magyarokhoz, és művelésük többé-kevésbé autonóm intézményekhez kapcsolódik, illetve meg van annak az igénye, hogy intézményesüljenek. Ily módon nem lehet beilleszteni ebbe a képbe azokat a jórészt műszaki és természettudományokat, amelyeknek szintén jó néhány jeles magyar nemzetiségű művelője van Szlovákiában, ám maga az adott diszciplína a szlovák tudományos élet szerves részét képezi. Mivel jelen kötetben külön fejezet foglalkozik mind az irodalomtudománnyal, mind a muzeológiával, ezeknek a kérdéseire is legfeljebb érintőlegesen térek ki.

1. ELŐZMÉNYEK

Az 1989-es rendszerváltást megelőzően a tudományos eredmények nagyrészt intézményektől függetlenül vagy csak részben és lazán kapcsolódva valamilyen állami intézményhez, egyéni teljesítmények nyomán születtek. Több kísérlet történt viszont a szlovákiai magyar társadalomtudományi intézmény(rendszer) kialakítására. A legközismertebb ilyen kezdeményezés a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (ismertebb nevén: Masaryk Akadémia) megalakulása volt 1931-ben. Ehhez kapcsolódik a csehszlovákiai magyar egyetemi ifjúság 1931. november 15-én, a pozsonyi Comenius Egyetem Jogi Karán megtartott nagygyűlése, amelyhez a rendezők (nagyobbrészt a Sarló mozgalom képviselői) egy memorandumot is megjelentettek, az elvégzendő tudományos

munkák, diszciplínákra lebontott számbavételével (Duka Zólyomi [szerk.] 1931).

A második világháború után hosszú ideig szóba sem jöhetett egy, legalább részben önálló magyar tudományos intézmény létrehozása. Csak 1968-ban a Csemadok Központi Bizottsága mellett megalakult tudományos szakbizottság dolgozott ki javaslatot egy „csehszlovákiai nemzetiségi tudományos intézet felállítására”. A tervezett tudományos intézetben hat részleg, mégpedig a nyelvtudományi, irodalmi, történettudományi, szociológiai, pszichológiai és néprajzi osztály kialakításával számoltak. Az intézet a Szlovák Tudományos Akadémia körébe tartozott volna, „annak költségvetése és személyi állománya tekintetében is önálló intézetként” (*Hét*, 1968, 31. sz. 9–11).

Az *Irodalmi Szemle* hasábjain 1977-ben *Nemzetiség és tudomány* címmel a szlovákiai magyar tudományosság fogalmáról, jelentőségéről, helyzetéről és feladatairól rendeztek ankétot. A nemzetiségi körülmények között művelt, illetve művelhető tudományról a legborúlátóbban Mészáros László nyilatkozott. Szerinte „szlovákiai magyar tudomány nincs” és „szlovákiai magyar tudományos alkotómunkáról is csak megszorításokkal” beszélhetünk. Főleg az ehhez szükséges „szellemi teret” és a „magas fokú szervezethez” hiányolja (*Irodalmi Szemle*, 1977, 248–249). Liszka József ugyancsak az égetően szükséges intézményes kereteket, a publikációs lehetőségeket, a szakszerű szervezettséget, a munka kijelöléséhez elengedhetetlenül szükséges tudománytörténeti kutatásokat hiányolta elsősorban a *Vasárnapi Új Szó* hasábjain 1979-ben megjelent vitaindító írásában. A cikket hozzászólások sora követte (újraközölve, további iroda-

lommal: Liszka 1998a, 13–20). 1982-ben Debrecenben a Magyarország határain kívüli magyar néprajzi kutatásokról rendezett tanácskozás keretében, majd 1987-ben a Csemadok XIV. Országos Közgyűlésén, továbbá az Egerben, 1989-ben rendezett tudományos tanácskozáson, valamint ugyanabban az évben Kassán a Fábry-napokon hangzott el nyilvános fórumon a szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer (központi magyar könyv- és levéltár, tudományos intézet, magyar múzeum, publikációs lehetőségek stb.) kialakításának a szükségessége. Mindezt megelőzően a pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó által kiadott *Új Minden Gyűjtemény* szerkesztőbizottsága, kiegészülve néhány független szlovákiai magyar értelmiséggel, kidolgozta a szlovákiai magyar tudományos élet intézményrendszer kialakításának elméleti és szervezés-módszertani feltételeit (lásd: *Új Minden Gyűjtemény* 9., Pozsony, 1990, 219–237 Liszka 1998, 68–84; Tóth 1994, 107–133)⁷⁸

2. TUDOMÁNYOS SZERVEZETEK, INTÉZMÉNYEK A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG

Bár a hetvenes évek legvégén és a nyolcvanas évek elején a budapesti, pozsonyi, brünni és prágai egyetemeken egyre több, társadalomtudományokkal foglalkozó fiatal magyar szakember végzett, összehangolt kutatásra, intézményszervezésre csak 1989 után kerülhetett sor. A legszervezettebbek a néprajzkutatók voltak, hiszen már 1989. december 9-én ismét létrehozták a Csemadok volt Néprajzi Szakbizottságából a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot⁷⁹. A társaság alapvető célkitűzései közé a szlovákiai magyar néprajzi kutatások szervezése, koordinálása, az eredmények közzététele, a népi kultúra propagálása tartozott. Tudományos kutatásokat, konferenciákat, továbbképző tanfolyamokat szervezett, kiadványsorozatában (*Népismereti*

Könyvtár) kismonográfiákat, tanulmányköteteket jelentetett meg, *Hírharang* címmel néprajzi tájékoztató füzetet adott ki 1990–1999 között, a fiatal, kezdő gyűjtők eredményeit az *Utánpótlás* című füzetekben (összesen három darabban) jelentette meg (Juhász 1999b). Nagyjából ugyanabban az időben, 1990 elején, szintén a Csemadok egykori szakbizottságaiból alakult ki a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága és a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság is. Utóbbi inkább tudományos ismeretterjesztő tevékenységet fejtett ki.

1992-ben társadalomkutatók (szociológusok, demográfusok, jogászok és történészek) laza csoportosulásként jött létre Pozsonyban a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport. Az intézmény a csoporthoz tartozó kutatók érdeklődési köréhez szabott kutatási projektumokat valósít meg, konferenciákat szervez (pl. 2002: *Társadalmi átalakulások, nyelvi változások és a szlovákiai magyarság*) a Kalligram Kiadó gondozásában megjelenteti a *Mercurius Könyvek* kiadványsorozatot (további irodalommal: Kocsis 2000).

1996-ban létrejött a Fórum Társadalomtudományi Intézet⁸⁰, amely fokozatosan alakította ki egyes osztályait, kutatási profiljait. A megalkakulással közel egy időben átvette a somorjai Bibliotheca Hungarica, szlovákiai magyar könyv- és levéltár működtetését, amely mára mint az intézet könyvtára a legnagyobb ilyen jellegű gyűjteménynek számít. 1997. október elsején Komárom székhellyel az intézet Etnológiai Központja jött létre. A kutatóközpont, amely tevékenységét a nevében szereplő „etnológia” kifejezés alapján „európai etnológia” értelemben fejt ki, a néprajztudomány hagyományos kutatási területeinek vizsgálatán kívül nagy hangsúlyt fektet az interetnikus kapcsolatok kutatására éppúgy, mint a változásvizsgálatokra, valamint a történeti (főleg településtörténeti) aspektusok figyelembevételére. Szak-

78 Az előzmények áttekintését, további irodalommal lásd főleg: Bárdi–Papp 2003; Für 1989; Liszka 1990a; Liszka 2002, 47–52. p.

79 Először 1969-ben hozták létre a Csemadok szervezeti keretei közt a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot, amelyet – mielőtt még érdemi tevékenységet fejthetett volna ki – rövid úton egy adminisztratív húzással meg is szüntettek (további irodalommal: Liszka 2002, 85).

80 2002 őszétől Fórum Kisebbségkutató Intézet néven működik.

könyvtárat, néprajzi adattárat gondoz és fejleszt, valamint létrehozta a Szakrális Kismemória Archivumot. Utóbbi a dél-szlovákiai települések kataszterében található szakrális kismemóriák teljes körű dokumentálását vállalta föl. Jelenleg több mint két és félezer ilyen jellegű objektumot tart nyilván. Szervezésében 2000-ben brit, francia, holland, német, lengyel, cseh, szlovák és magyar kutatók részvételével valósult meg a XII. Nemzetközi Etnokartográfiai Konferencia *Határ mint néprajzi probléma* címmel. 2002-ben a Kismemóriakutatók 15. Nemzetközi Tanácskozását rendezte meg szintén Komáromban (Liszka 2003c). Az Etnológiai Központ megalakulásával bizonyos fokú munkamegosztásra nyílt mód: a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság elvileg a néprajzi kutatás társadalmi bázisának a megerősítésén munkálkodhat, nagyobb erővel foglalkozhat az önkéntes gyűjtőmozgalom kiszélesítése érdekében, valamint a fiatalok továbbképzése terén. Az Etnológiai Központ ezzel szemben kutatási programokat dolgoz ki és valósít meg, a tudományos könyvkiadást, továbbá a néprajzi könyv- és adattár, valamint speciális archívumok gondozását és fejlesztését vállalta magára. A komáromi Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma és a pozsonyi Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma pedig elvileg egy központi magyar múzeumi intézmény magva, koordinációs, dokumentációs és publikációs lehetőségekkel, valamint állandó expozíció és időszakos (vándor)kiállítások rendezésének lehetőségével.

A Fórum Kisebbségkutató Intézetben belül fokozatosan alakultak ki az egyes tudományos diszciplínák részlegei, így mára a történettudománynak, szociológiának, irodalomtudománynak, az interetnikus kutatásoknak is külön gazdája van. Szociológiai felmérések és elemzések, történeti kronológiák, néprajzi (Juhász 1998; Juhász 1999a; Juhász 2000a; Juhász 2000b; Juhász 2003; Juhász 2004) és történeti bibliográfiák (Simon 2004), monográfiák készülnek a Fórum Kisebbségkutató Intézet egyre intenzívebb tevékenységet kifejtő műhelyében.

A korábban a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoporthoz és a Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságához kötődő nyelv-

vészek 2001-ben polgári társulásként létrehozták a Gramma egyesületet, amelynek feladata a szlovákiai magyarok nyelvi vizsgálatához szervezeti kereteket biztosítani. Miután még ugyanabban az esztendőben a Magyar Tudományos Akadémia egy szlovákiai kutatóállomást hozott létre, a Gramma fővállalta e kutatóállomás feladatainak az ellátását. Miközben a Dunaszerdahelyen működő Gramma Nyelvi Iroda elméleti és empirikus kutatásokkal is foglalkozik, nyelvi adatbázisokat létesít, a „nyelvtervezésbe” is bekapcsolódik (Lanstyák–Menyhárt 2001). Az egyesületben mintegy másfél tucatnyi nyelvész tevékenykedik, akik különféle, sok esetben nemzetközi projektumok megoldásában vesznek részt (A határon túli magyar nyelvváltozatok leírása; A római katolikus és a református egyház nyelvpolitikája Szlovákiában; A határon túli magyar szókincs sajátosságai, lexikológiai és lexicográfiai munkálatok; A magyar nyelvű oktatás a kisebbségi régiókban, a magyar nyelv oktatása Szlovákiában; Nyelvi tervezés, nyelvi problémakezelés; A szlovákiai magyar szakfordítások elméleti és gyakorlati kérdései stb.). Tudományos konferenciákat, módszertani tanácskozásokat (*Gramma Nyelvészeti Napok*) rendez, publikációs tevékenységet fejt ki (Lanstyák–Simon 2002; Lanstyák–Menyhárt 2004; Lanstyák–Menyhárt 2005; Lanstyák–Szabó Mihály 2002).

Az 1999-ben alapított tornaljai Kulturális Antropológiai Műhely tudományos, honismereti, valamint muzeológiai tevékenységet fejt ki. Céljai között egy regionális múzeum kialakítása (ennek csírája egy néprajzi-honismereti állandó kiállítás formájában már megvan), továbbá egy szlovákiai magyar virtuális néprajzi múzeum létrehozása, valamint publikációk (köztük egy évkönyv) megjelentetése szerepel (Pusko 1999). Konferenciákat valósít meg, nemzetközi tudományos projektumokban vesz részt.

3. AZ EREDMÉNYEK KÖZZÉTÉTELE, PUBLIKÁCIÓS LEHETŐSÉGEK

Az 1980-as évek vége felé a szlovákiai magyar kutatók tudományos (vagy féltudományos, adatközlő jellegű) munkáinak a megjelentetésére mindössze két hazai periodikum⁸¹ állt a

rendelkezésre: a havonta (két hónapos nyári szünettel, tehát évi tíz számban) megjelenő *Irodalmi Szemle*, amely több-kevesebb rendszerességgel közölt irodalom- és helytörténeti jellegű, továbbá néprajzi (elsősorban folklorisztikai) témájú dolgozatokat is, valamint a pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó évkönyvszerű, mindamellett nem évi rendszerességgel megjelenő, *Új Minden Gyűjtemény* című tanulmánykötetsorozata. Utóbbinak 1979 (1981)⁸² és 1993 között összesen tíz száma jelent meg (benné régészeti, történeti, nyelvészeti, néprajzi, művészettörténeti, demográfiai és szociológiai tematikájú tanulmányokkal), s mára lényegében megszűnt. Az előbbi mind a mai napig közöl szórványosan tudományos jellegű írásokat is, holott a szlovákiai magyar tudományosság eredményeinek mára már számtalan fóruma van.

A továbbiakban nem az elmúlt bő egy évtized szlovákiai magyar tudományos termését kívánom áttekinteni⁸³, hanem csupán azokat a publikációs fórumokat, lehetőségeket, amelyek (más, külföldi és nemcsak magyar nyelvű orgánusok mellett) a kutatási eredmények közzétételét tették/teszik lehetővé.

A rendszerváltásra azonnal reagálva, még 1989. december 9-én megalakult a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság (1993-tól Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság), amely már a következő esztendőben *Hirharang* címen egy tájékoztató füzetet adott ki. Az évente 2–4 számban megjelenő füzet szűk tíz esztendő rendszeres kiadásával az egyetemes magyar, továbbá a közép-európai népek legfrissebb

néprajzi eredményeit tolmácsolta a (nemcsak) szlovákiai magyar érdeklődők számára. A kiadvány jellegéből adódóan anyagközlésre valójában alkalmatlan volt: híreket, könyvismertetéseket, rövid tudománytörténeti írásokat adott közre. Alig egy évre rá megindult a Társaság *Népismereti Könyvtár* című kiadványsorozata. Az eddig napvilágot látott kilenc kötet mind tematikailag, mind területileg nagy vonalakban az egész szlovákiai magyar nyelvterület néprajzi képének keresztmetszetét adja.

1991-ben létrejött a komáromi Duna Menti Múzeum szervezeti keretei között a Szlovákiai Magyar Nemzetiségi Osztály, amelynek publikációi közül itt először évkönyvét, az *Acta Museologicát* kell megemlíteni. A mindössze egy kötetet (1–2. összevont szám) megért kezdeményezés azóta nem talált folytatóra. Időközben a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum szervezeti keretei között létrejött a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma (amely – mint hírlik – *Acta Museologica Hungarica* címen évkönyvet is kíván megjelentetni, ami viszont nyilván nem a fent említett folytatása lesz – ha lesz). A komáromi múzeum azóta szintén a Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma lett, ám ma még nem tudni, mi lesz a sorsa az egykori osztály évkönyvének. Az említett nemzetiségi osztály publikációs tevékenységéről szólva itt is említést kell tenni bibliográfia-sorozatáról. Ennek két régészeti (Nevizánszky 1993; Nevizánszky 1995), két szlovákiai magyar néprajzi (Fülöp 1992; Juhász 1995) és egy regionális néprajzi (Liszka 1995) füzetét látott napvilágot.

81 Itt kell megjegyezni, hogy magyar tárgyú néprajzi dolgozatokat hajlandó volt (és ma is hajlandó) a két központi szlovák néprajzi orgánus, a *Slovenský národopis* és a *Národopisné informácie* (később *Etnologické rozpravy*) is közölni (és közölt is), természetesen szlovák nyelven. Ugyanígy jelentek meg az egyes dél-szlovákiai vidéki múzeumok évkönyveiben is magyar témájú dolgozatok, zömében szlovákul, legfeljebb magyar összefoglalásokkal. Több-kevesebb rendszerességgel mindössze a dunaszerdahelyi Csallókői Múzeum, az Érsekújvári Járasi Múzeum és a komáromi Duna Menti Múzeum értesítőjében vagy évkönyvében láttak a rendszerváltás előtt magyar tárgyú és teljes terjedelmében magyar nyelvű néprajzi tanulmányok napvilágot. Hasonló (ha nem is azonos) volt a helyzet más tudományos diszciplínák esetében is.

82 Mivel az első kötet külső borítóján az 1979-es évszám, alatta, a vászonkötésen 1980, benn a copyright-oldalon viszont 1981 szerepel, utólag nehéz eldönteni, hogy valójában mikor is látott napvilágot a kötet. Ha jól emlékszem, hosszú előkészítő munkálatok után 1981-ben.

83 Ehhez lásd a szlovákiai magyar néprajzi bibliográfiák eddig megjelent köteteit: Fülöp 1992; Juhász 1995; Juhász 1998; Juhász 1999a; Juhász 2000a; Juhász 2000b; Juhász 2003; Juhász 2004, továbbá Simon Attila történeti bibliográfiáját (Simon 2004), részben Nevizánszky Gábor két régészeti bibliográfiáját (Nevizánszky 1993; Nevizánszky 1995), valamint az egyes tudományok kurrens szlovák és/vagy magyar szakbibliográfiáit.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet megalakulását (1996) követően szinte azonnal élénk publikációs tevékenységbe kezdett. A komáromi székhelyű Etnológiai Központ *Acta Ethnologica Danubiana* címen évkönyvet ad ki abból a célból, hogy publikálási lehetőséget nyújtson egyrészt a szlovákiai magyar kutatóknak, továbbá szlovákiai magyar témákkal foglalkozó más (elsősorban magyarországi) szakembereknek (magyar, szlovák és egyéb, főleg német és angol nyelven), valamint a jobb információ-áramlás érdekében közép-európai néprajzkutatók munkáit is közreadja, általában magyarul. Az Etnológiai Központ kiadványsorozataiban (*Lokális és Regionális Monográfiák; Notitia historico-ethnologica; Interethnica*) a hazai magyar néprajzkutatás eredményeinek és a szlovákiai magyar tájak néprajzi kérdéseivel foglalkozó nem szlovákiai magyar szakemberek munkáinak kíván megjelenési lehetőséget nyújtani, s emellett más szlovákiai nemzeti kisebbség hasonló eredményei közzétételének is teret ad. Az intézet további részlegeinek kiadásában jelenik meg a *Miscellanea Bibliothecae Hungaricae*, a *Nostra Tempora*, valamint a *Disputationes Samarienses* című kiadványsorozat.

Fentebb már utaltunk rá, hogy mind a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport (*Mercurius Könyvek*), mind a Gramma Nyelvi Iroda élénk publikációs tevékenységet fejt ki.

Gyakorlatilag a Fórum Kisebbségkutató Intézetben készülő, hivatalosan a szlovákiai magyar tudományos műhelyek lapjaként megjelenő *Fórum Társadalomtudományi Szemle* immár a nyolcadik évfolyamába lépett. 1999 közepén indult, abban az évben két számmal, majd évi három füzetben jelent meg. 2003-tól évi négy számban lát napvilágot.

A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos folyóirata az *Eruditio – Educatio* 2006-tól indult. Az első számban az irodalom- és történettudomány, valamint a nyelvészet, a didaktika és a politológia köréből hoz tanulmányokat magyar, szlovák, német és angol nyelven.

Említettük már, hogy az *Irodalmi Szemle* továbbra is közöl szórványosan tudományos,

elsősorban néprajzi, nyelvészeti, irodalomtudományi tárgyú írásokat. A másik, Szlovákiában megjelenő magyar irodalmi folyóirat, a *Kalligram* szintén ad(ott) közre időről időre a szűkebb értelemben vett szépirodalmon túlmutató dolgozatokat is. A lapot megjelentető Kalligram Kiadó tudományos tematikájú (történettudományi/helytörténeti, régészeti, néprajzi, irodalomtudományi, nyelvészeti) köteteket is kiad, miközben van egy sorozata (Csallóközi *Kiskönyvtár*), amely a Csallóközzel és szűkebb térségével foglalkozó történeti, néprajzi-honismereti jellegű kismonográfiákat, tanulmányköteteket ad közre. Ugyancsak a Kalligram gondozza a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport *Mercurius Könyvek* című kiadványsorozatát, melyben elsősorban történeti, demográfiai és szociográfiai munkák jelennek meg (Kocsis 2000, 184–187).

A rendszerváltás előtt egyetlen kiadó, a Madách Könyv- és Lapkiadó foglalkozott szórványosan tudományos tematikájú (hivatalosan: tudományos ismeretterjesztő) könyvek megjelentetésével is. 1989 után hegemoniáját elvesztette, s a már említett Kalligram mellett az AB-ART, a Lilium Aurum, a Méry Ratio és a Nap Kiadó foglalkozik (hogy csak a nagyobbakat említsem) könyvkiadással. Közülük a legmódszeresebben a Lilium Aurum gyakorlatában van jelen a tudományos (történettudományi, néprajzi) könyvkiadás (Liszka 2003b).

A fentiek mellett kisebb helyi, regionális alapítványok, önkormányzatok is adnak ki időről időre – inkább honismereti jellegű, semmint tudományos igénnyel – megírt helytörténeti vagy néprajzi munkákat. Közülük messze kiemelkedik a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya mellett létrehozott Gyurcsó István Alapítvány tevékenysége. Kiadásában jelennek meg a *Gyurcsó István Alapítvány Könyvek*, jelentős mértékben néprajzi tematikával.

A rendszerváltást követően az egyes, állami kezelésben levő vidéki múzeumok értesítői, évkönyvei nagyjából megszűntek vagy legfeljebb óriási időbeli hiátusokkal látnak napvilágot. Időnként megjelenik ma is a komáromi és a dunaszerdahelyi múzeum évkönyve. A lévai Barsi Múzeum évkönyvei 1989 előtt kizárólag

szlovák nyelvűek voltak, legfeljebb ritkán magyar összefoglalóval. Mára a magyar összefoglalások is eltűntek belőlük. A rendszerváltás után viszont felújította a tevékenységét a 120 esztendeje alapított Gömör-Kishonti Múzeum-egyesület. A jogfolytonosságot ily módon is hangsúlyozva, a régi egyesület évkönyvét számolásban is folytatva jelenteti meg ismét évkönyvét – csak magyarul. *Az északi magyar peremvidék lapja* alcímen lát napvilágot a *Gömörország* című, negyedévenként megjelenő honismereti folyóirat (jellegében is leginkább a magyarországi *Honismerettel* rokonítható).

4. PROBLÉMÁK, TÁVLATOK

A szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer szervezeti kereteit nagy vonalakban kialakítottuk látjuk:

1. vannak tudományos intézeteink, szervezeteink,
2. vannak tudományos publikációs fórumaink, lehetőségeink
3. kialakulóban lehet a szakmai utánpótlás helyzete is.

Mindez azonban egyrészt „csak” keret, amelyet megfelelő tartalommal, igényességgel kell kitölteni. Másrészt (s ez részben összefügg az „igényes tartalommal” is), amit a legnagyobb problémának látunk, az a finanszírozás kérdése. Európai igényességű tudományt állandó anyagi fenyegetettség, pályázati függőség közepe hosszú távon nem lehet művelni. Egy-egy tudományos problémafelvetés megválaszolása gyakran hosszú évek kemény munkájának az eredménye. Ha ezt a tudományos munkát az arra képzett szakemberek folyamatosan pályázatírásokkal, az elszámolások körüli „ügyeskedésekkel” kénytelenek megszakítani, ne várjunk tőlük Európában is versenyképes eredményeket. Legfontosabb intézményeink, tudományos fórumaink anyagi stabilizálása elsőrendű feladatnak tekinthető.

S mindehhez még elvi, módszertani kérdések is kapcsolódnak. Miként tudhat egy kisebbségi tudományosság Európába integrálódni?

Az eddig elmondottakból is látható, hogy a szlovákiai magyar tudományosság eredményeit számtalan helyen lehet hazai magyar orgánumban közreadni. Bár ezek ma már kevés kivételtől eltekintve eljutnak/eljuthatnak/eljuthatnának minden jelentősebb magyar és külföldi tudományos műhely könyvtárába, az adott kérdésekkel foglalkozó kutatók asztalára, mindamelllett továbbra is szükség van arra, hogy a szlovákiai magyar kutatók magyarországi periodikákban is publikáljanak. Erre egyrészt az időről időre történő megmérettetés, másrészt a tudomány egyetemes magyar vérkeringésébe s ezáltal részben az európai közegbe való tényleges bekerülés végett van szükség. Mindez természetesen nem elég. Nemzetközi projektumokban, kutatási programokban való részvételre, idegen nyelvű publikációkra, konferenciákban való részvételre, nemzetközi konferenciák szervezésére is szükség van.

Szlovákiai magyar viszonylatban kézenfekvő, hogy a magyar után/mellett elsősorban szlovákul adjuk közre eredményeinket. Amint arra már utaltunk (s azért ezt említjük, mert ezt a gyakorlatot ismerjük közelebbről), a szlovák néprajztudomány oldaláról is van fogadókészség magyar eredményeknek szlovák nyelven történő közreadására. Mindamelllett szükség van arra a – gesztusértékűnek is felfogható – kiadási politikára, ami saját gondozású szlovák nyelvű publikációkat is eredményez (a szlovákot a csehek mellett a lengyelek és a dél-szláv kutatók is olvasni tudják, tehát a szlovák nyelv végső soron nem is olyan rossz ugródeszka Európa irányában). Világnyelveken (elsősorban németül és angolul) is prezentálni kell eredményeinket. Amellett, hogy törekedni kell a külföldi szakfolyóiratokban való megjelenésre, mi is publikálhatunk bizonyos, fontosnak minősülő eredményeket világnyelveken (amint már utaltunk rá, erre törekszik például az *Acta Ethnologica Danubiana* s újabban az *Eruditio – Educatio*).

LEVÉLTÁRAK

1. LELTÁR A LEVÉLTÁRAKRÓL

A mai Szlovákia területén található levéltárakban mintegy 160 000 ifm (iratfolyóméter) levéltári anyagot őriznek. Ennek mintegy 25%-a 1918 előtti levéltári anyag, amely vitathatatlanul az összmagyar kulturális örökség része is. A mai Szlovákia területén élő magyarok számára nemcsak ez a levéltári anyag, hanem az 1918 után Dél-Szlovákiában keletkezett levéltári fondok és gyűjtemények is alapvető jelentőségűek, hiszen nélkülük a szlovákiai magyarok történetének kutatása, feldolgozása és hiteles bemutatása lehetetlen.

Ez a levéltári anyag a szlovákiai magyarság és az egész magyar nemzet kulturális örökségének tekinthető. E tények tudatában minden olyan igyekezet, amely a szlovákiai magyar kultúra helyzetének javítására irányul, kell hogy számoljon ezen örökség megőrzésének, feldolgozásának szükségességével.

2. ELMARADT A FEJLESZTÉS

Sajnos le kell szögeznünk, hogy – a mindennapi élet más területeihez hasonlóan – Dél-Szlovákiában a levéltárak a múltban nem voltak megfelelően fejlesztve, míg az északi, keleti vagy közép-szlovákiai régiókban több új levéltári épületet emeltek. A dél-szlovákiai levéltárak helyzete néhány kivételtől eltekintve, rosszul alakult. Ennek következtében az anyagmegőrzés területén jelenleg a legrosszabb helyzetben a komáromi és a rimaszombati fióklevéltárak vannak, de komoly gondokkal küzd az érsekújvári levéltár és nagyon lassan halad a vágsellyei levéltár felújítása. Az el-

múlt években Léván és Losoncon, korábban pedig Nagykürtösön került sor a levéltári épületek felújítására.

Az épületgondokon kívül szükséges megemlíteni, hogy egyetlen dél-szlovákiai levéltár sem rendelkezik mikrofilmező vagy restauráló műhellyel. Igaz, hogy más szlovákiai levéltárakban is csak négy mikrofilmező műhely van, ami nagyon kevés esélyt ad a több kilométer terjedelmű levéltári anyag mikrofilmezésére, hatékonyabb megőrzésére. Komoly szakmai problémát jelent, hogy a levéltári dokumentumok restaurálása messze elmarad mindegyik szomszédos államétól, így sajnos szembesünnünk kell azzal a ténnyel, hogy rövid időn belül (maximum 50 év), eltűnik majd a 19. század második felének, valamint a 20. század levéltári anyagának jelentős része.

3. SZEMÉLYI FELTÉTELEK

A megőrzési, tárolási problémák mellett meg kell említeni a dél-szlovákiai levéltárak további problémáját, mégpedig a szakdolgozók hiányát. Annak ellenére, hogy a jelenlegi szlovák kormány 2003-ban komoly fejlesztési programot fogadott el, amelyben a levéltári dolgozók számának növelését is rögzítette, az elmúlt időszakban – a megnőtt feladatok ellenére – egyik említett levéltár dolgozóinak száma sem nőtt. Az alacsony létszám miatt több levéltárban teljesen szünetel a levéltári anyag feldolgozása, csak a restitúciós kérvényekhez, esetleg egyéb hivatalos ügyekhez nélkülözhetetlen levéltári dokumentumok kikeresésével, illetve a hivatalok, üzemek iratsejtezésének felügyeletével foglalkoznak a levéltárosok. Ez a restitúciós

kérvények sokasága miatt többszörösen érvényes a dél-szlovákiai levéltárakra.

4. MEGOLDÁSRA VÁRÓ FELADATOK

Az állami levéltárak legégetőbb gondjain kívül megoldásra várnak a plébániai levéltárak problémái is. Itt hangsúlyozni kell a helyzet súlyosságát, mivel az utóbbi időben a magyar katolikus papok hiánya miatt üresen maradt plébániák iratai az enyészetnek voltak és vannak kitéve. Több magyar település egyházi anyaga tűnt el nyomtalanul és ha nem tudjuk elérni, hogy rövid időn belül javuljon a helyzet, akkor a még meglévő levéltári anyagok is elpusztulnak. Sajnos itt a katolikus egyház által lefektetett megoldással nem lehet egyetérteni, eszerint a plébániai anyagot a püspöki levéltárakba szándékoznak összpontosítani, ami nagy veszélyt jelent, hiszen ezekben a levéltárakban még a szlovák történészek számára is csaknem lehetetlen a kutatatás. A megoldást a plébániai levéltárak helyzetének javításában kell keresni vagy egy átfogó mikrofilmezési program megvalósításával – legalább megmenteni a még menthetőt. A plébániák számára a könyvkultúra terén komoly veszélyt jelent a régi egyházi könyvek, könyvritkaságok szakszerű megőrzése és karbantartása is.

A dél-szlovákiai levéltárak helyzetének javítására több lehetőség kínálkozik. Az egyik annak a tervnek a megvalósítása, amely már 1991-ben felmerült, hogy a belügyminisztériumtól független önálló levéltári rendszert hozzanak létre, amely vagy a Szlovák Nemzeti Tanács, vagy valamely miniszterelnök-helyettes alá tartozna. Persze ehhez politikai megegyezés szükséges. A másik lehetőség, hogy a dél-szlovákiai levéltárak számára a kisebbségi kultúra finanszírozásán belül önálló pályázati lehetőséget alakítsanak ki. Persze egyéb megoldás is lehetséges, de tudatosítani kell, hogy mivel a levéltárak nem rendelkeznek jogi alanyisággal, minden megoldásnál a belügyminisztérium jelentős szerepet fog kapni, ami minden bizonnyal nehézséget jelenthet.

MUZEOLÓGIA

1. ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

A múzeumokban és galériákban őrzött műgyűjtemények felbecsülhetetlen értékű kulturális örökséget jelentenek egy-egy nemzet számára. A magyarok gazdag, múltjukat idéző muzeális értékű tárgygyűjteményekkel büszkélkedhetnek. A történeti Magyarország területén az első múzeumi gyűjtemények a 19. század kezdetén alakultak. A mai Szlovákia területén a kezdeti múzeumi vonatkozású törekvések, amelyek a műtárgygyűjtemények intézményesített kezelésében nyilvánultak meg, már a korai időszakban nyomon követhetők. Az első múzeumi egyletek és az általuk létrehozott gyűjtemények a 19. század második felében Pozsonyban, Kassán, Rimaszombatban, Komáromban és más városokban alakultak meg. Ezek a gyűjtemények részben a magyar nemzet, részben az Osztrák–Magyar Monarchia területén és a távoli földrészen élő más etnikumok kulturális emlékeit gyűjtötték össze. Elsősorban régészeti, numizmatikai, helytörténeti, művészettörténeti és kisebb számú néprajzi gyűjtemények voltak. Az 1918–1938 közötti időszakban a Csehszlovák Köztársaság államkereteiben élő magyarok földrajzi és politikai helyzete, társadalmi és kulturális viszonyai rányomták bélyegüket a múzeumi tevékenységre. Az új körülmények között a múzeumi gyűjteményekben a néprajzi anyag jelentősége átértékelődött. A magyarlakta területeken működő, a műgyűjteményekben a népi kultúra dokumentálását szolgáló tárgykollekciók száma megnőtt.

A Szlovák Múzeumi Szövetség 1947-ben határozatot hozott, amelynek alapján elindult a múzeumi hálózat kiépítése Szlovákia területén.

Ennek értelmében az egyes járásokban fokoatosan alakultak meg a múzeumi intézmények. Jellemük általában „honismereti” volt, s küldetésük az adott régió természetrajzát, történelmét és társadalmi fejlődését volt hivatott dokumentálni. A múzeumi szakmunka szabályozása érdekében 1961-ben kiadták a 109. számú, múzeumokról és galériákról szóló törvényt, amely elősegítette a szakgyakorlat egységesítését az országban. Ezt a törvényt felváltotta az 1998. április elsején érvénybe lépett 115. számú, múzeumokról és galériákról szóló törvény, amelyet 2001-ben a 387. számú törvénnyel módosítottak. Ez a törvény már nemcsak a múzeumokról és galériákról szól, hanem a múzeumi és galéria értékű tárgyak védelméről is. A múzeumi törvényhez kapcsolódnak a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériumának idevonatkozó rendeletei, mégpedig az 1998-ban kiadott 342. számú és az ezt kiegészítő, 2004-ben kiadott 557. számú rendelet.

A muzeológia eszközeinek alkalmazása a múzeumokban rendszeres munkát követelt, amely során a múzeumi tevékenység öt alapvető feladata várt megoldásra:

1. a gyűjtés, a gyarapítás;
2. az őrzés, a tárolás;
3. a védelem, a gondozás;
4. a kutatás, a feldolgozás;
5. a bemutatás.

A muzeológia mint önálló tudományág létezése és oktatása Szlovákiában csupán rövid múlttal rendelkezik. 1993-ig a szlovákiai szakemberek a brünni egyetemen végezhettek tanulmányokat a muzeológia területén. Szlovákiában e fiatal szakterület oktatása csupán az 1990-es években indult meg, mégpedig három

egyetemen (a pozsonyi Comenius Egyetemen, a nyitrai Konstatin Egyetemen, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen). A múzeumi munka folyamatát, elméleti és gyakorlati problémáinak felvetését, megvitatását önálló publikációk és résztanulmányok tárgyalják (Gregorová 1984; Mruškovič 1993; Stránský 1972; Waidecher 1999 és mások).

Jelenleg csaknem 200 múzeum, galéria, tájház, állandó kiállítás és emlékszoba működik Szlovákiában. Magyar vonatkozású emlékeket tartunk számon több, szlovákok által lakott régiókban őrzött gyűjteményekben. Az országos hatáskörű múzeumokban (a Szlovák Nemzeti Múzeumnak az ország különböző részein található intézményeiben, a nyitrai Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében, a nyitrai Szlovák Mezőgazdasági Múzeumban, a kassai Múszaki Múzeumban stb.) esetenként szintén helyet kapnak. Így pl. a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum Régészeti Múzeumában a 2004-es évben látható volt Szőgyén község elpusztult két templomának régészeti feltárása során feltárt leletek bemutatója. A leletegyüttes 2005-től visszakerült Szőgyénbe, ahol a helyi önkormányzat által kialakított állandó kiállításon tekinthető meg. A kiállítás anyagából az érsekújvári Thain János Múzeum kiadványt jelentetett meg. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum Betléri Múzeumának *Nemesi terítékek az Andrássyaknál* című vándorkiállítása 2006 folyamán helyi múzeumokban – Töketerében, Homonnán, Třebíčben és a pozsonyi Várban – volt látható.

2. SZLOVÁKIAI MAGYAR MUZEOLÓGIA?

A szlovákiai magyarok történetét, népi kultúráját és művészeti tevékenységét bemutató tárgyi emlékek leginkább a magyarok által lakott régiók múzeumaiban találhatók meg. Ezeket az intézményeket legkésőbb az 1970-es évek elejéig a járási és a kerületi nemzeti bizottságok hozták létre. Működésüket 1991-ig irányították, majd egy újabb rendelet értelmében a kulturális minisztérium irányítása alá kerültek. Az 1990-es évek folyamán Szlovákia új területi felosztását és a megyei önkormányzatok meg-

alakulását követően a regionális múzeumi intézmények többségét az egyes megyei önkormányzatok fennhatósága alá sorolták. Néhány intézmény városi múzeumként folytatta vagy kezdte meg működését.

A Szlovákiában élő magyarok tárgyi emlékeinek megőrzésére kijelölt önálló intézmény létrehozásának igénye 1945 után több ízben felvetődött. Az ország legnagyobb számú nemzetisége hosszanti irányban a déli határsáv mentén lakik, s e földrajzi helyzetéből adódóan küzd a megfelelő, területileg a legjobban megközelíthető, központi hely kijelölésével. A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma az 1990-es évek elejétől fokozatosan kiépítette az országos hatáskörű nemzetiségi múzeumok és múzeumi osztályok hálózatát. Az önálló magyar múzeum létrehozásáért kifejtett erőfeszítések eredményeképpen a komáromi Duna Menti Múzeumban 1991-ben létrejött a Magyar Nemzetiségi Osztály, melynek feladata a Szlovákiában élő magyarság tárgyi emlékeinek felkutatása, gyűjtése, feldolgozása és bemutatása volt. Liszka József vezetésével az osztály 1996-ig gazdag tevékenységet fejtett ki. Vándorkiállításokat, konferenciákat, szakmai szemináriumokat, kutatásokat szervezett, egyéb publikációk mellett kiadta a szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia egyes kötetét, valamint az osztály közleményeit *Acta Museologica* 1–2. címmel. Az intézmény igazgatója ebben az időszakban Csütörtöky József volt. Az őt követő Helena Lehotská igazgatása alatt a Magyar Nemzetiségi Osztály munkája elsorvadt. A komáromi Duna Menti Múzeum fenntartója 1999-től a Nyitrai Kerületi Hivatal lett, amely kiadta az intézmény új alapítólevelét. Ennek alapján a Magyar Nemzetiségi Osztály a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumi Főosztálya néven működött, s a múzeum fő feladatának a Szlovákia területén élő magyar kisebbség kultúrájának kutatását, dokumentálást, feldolgozását és bemutatását jelölte meg. Az igazgatói székbe újra Csütörtöky József került. 2002-ben a Nyitra Megyei Önkormányzat jóváhagyásával a komáromi múzeum új elnevezése a Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma. 2003-tól az intézmény igazgatója Fehér Csaba történész. Az elmúlt néhány év alatt a múzeum több országos

történeti, művészeti és néprajzi kiállítást rendezett. 2003 májusában megnyílt a szlovákiai magyar hagyományos népviseleteket bemutató időszakos kiállítás, amely a múzeum gyűjteményében található anyagon kívül a szomszédos régiókban működő múzeumokból és magánszemélyektől kölcsönzött öltözékeket is tartalmazott. Emellett válogatást nyújtott Manga János zoborvidéki és Ipoly menti népviseleteket megőrzítő fotóiból is. A kiállítás 2004 áprilisáig a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeumban és az Érsekújvári Honismereti Múzeumban volt látható. A *Magyar Kálvária 1945–1948* című nagyszabású történeti kiállítás a múzeum kiállítótermében a 2004. szeptember 24. és 2005. augusztus 28. között várta a látogatókat. Az expozíció a szlovákiai magyarok 1945–1948-as időszakban történt deportálásának és kitelepítésének állított emléket. A múzeum gondozásában a kiállítás anyagából magyar nyelvű monográfia jelent meg. *Árvíz 1965* címmel 2005-ben Komáromban kiállítást rendeztek a Zichy-palota kiállítótermében. A tárlatot az év végéig bemutatták még Dunamocson, Füssön, Izsán és Keszegfalun. A szlovákiai magyar intézmény a komáromi Klapka György Múzeumban Harnos Károly és köre alkotásait felvonultató kiállítással mutatkozott be. A múzeum 2005 májusától magyar nyelven jelenteti meg a *Múzeumi Hírlevél* című havilapot, amely hírt ad az aktuális rendezvényekről. Hét év után (2005-ben) újra megjelent *A Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma Értesítője*. A komáromi Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeumban látható állandó kiállítás a magyar kulturális élet több neves személyisége előtt tiszteleg. Ennek keretén belül Jókai Mór- és Lehár Ferenc-emlékszobát is találunk. Rendezője Máczsa Mihály történész. A múzeum főépületében 2005. szeptember 16-án megnyílt a Kulcsár István Könyvtár, decemberben a Zichy-palotában pedig az Alapy Gyula Előadóterem.

3. A SZLOVÁKIAI MAGYAR KULTÚRA MÚZEUMA

A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériumának rendelete alapján 2001-ben létrejött a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum Történeti

Múzeuma önálló osztályaként a Szlovákiai Magyar Kultúra Dokumentációs Központja. A központ tevékenységi területei a szlovákiai magyarok történetének, művészeti tevékenységének és népi kultúrájának múzeumi gyakorlattal kapcsolatos kutatására, dokumentációjára, feldolgozására és bemutatására irányultak. Kiadta a *Muzeológiai Füzetek* című közleményeinek 1. számát. Az osztály A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma elnevezéssel 2002-től önálló múzeumként működik a Szlovák Nemzeti Múzeum kötelékében. Székhelye Pozsonyban, a Žižka utca 18. szám alatt van. Igazgatója Jarábik Gabriella. A múzeum 2003. május 22-én székhelyének földszinti kiállítótermében megnyitotta állandó kiállítását *Hagyományok és értékek. Magyarok Szlovákiában* címmel. Az állandó kiállítás válogatás a Szlovákia magyar lakta régióiban működő regionális múzeumok és magánemberek gyűjteményéből. A tárlat első része – rendezői Lakatos Krisztina és Gauscsik István – bemutatja a szlovákiai magyarok történetét a honfoglalástól 1945-ig. A második részét, amely a szlovákiai magyar képzőművészek alkotásait mutatta be a két világháború közötti időszakból, Szabó Kinga válogatta és rendezte. Ez a kollekció 2005-ig volt látható. Az állandó kiállítás harmadik részének címe: *A szlovákiai magyar népi kultúra kincsestára*. Rendezője Danter Izabella. A tárlat, amely egyben Pozsony egyetlen állandó néprajzi kiállítása is, a szlovákiai magyarok népi kultúráját mutatja be a 18. század végétől napjainkig. Átfogó képet nyújt a Csallóköztől egészen Ungvidékig a népelet sokszínűségéről, érintve egyes jellegzetes témaköröit. Ezen belül a népi gazdálkodásmódok, a mesterségek, a lakásbelső és a bútorművészet, az öltözködés, a háziipar, a népművészet és szokásvilág eszköztárának nevezetes emlékeit sorakoztatja fel.

Az állandó kiállításon kívül a múzeum kisgalériájában és pincegalériájában rendszeresen nyíltak szlovákiai magyar kortárs művészek (Bartusz Gyula, Németh Ilona, Mészáros Péter, Szabó Ottó, Dénes Sándor, Nagy János és mások) kiállításai. Több olyan emlékkiállítást (pl. Kossuth Lajosról, Balassi Bálintról) rendezett a múzeum, amelyek bemutatásra kerültek né-

hány szlovákiai magyar iskolában is. A múzeum kiállítótermében Liszka József rendezésében *Dél-Szlovákia szakrális kisméltéi*, Thököly Gábor rendezésében *Ismeretlen Gömör*, a komáromi A Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma rendezésében *JESZO – Harmos és köre* címmel voltak láthatók kiállítások. 2005. május 20-tól augusztus 30-ig *Fából faragott csoda – szlovákiai magyar népi fafaragások* címmel kortárs népművészetet bemutató kiállítás nyílt a múzeum kiskalériájában. A kiállítás anyagából színes szlovák és magyar nyelvű katalógus készült. A múzeum irányítása alá tartozik az alsósztrégovai Madách-kastély és a szklabonyai Mikszáth Kálmán Emlékház is. 2005-ben befejeződött a Mikszáth Emlékház felújítása, amelyben *Itt élt...* címmel új Mikszáth Kálmán-emlékkiállítás kapott helyet. Az alsósztrégovai Madách-kastély felújított kiállítóhelyiségében állandó kiállítás látható, amely Madách Imre életét és munkásságát mutatja be.

4. JÁRÁSI MÚZEUMOK

Napjainkban jelentős és egyértelműen magyar gyűjteménnyel rendelkezik az 1886-os alapítású komáromi A Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma és az 1962-ben megalakult dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum, melynek részlege a Somorjai Városi Honismereti Ház. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma 2001-ben kezdte meg a szlovákiai magyarok tárgyi emlékeinek gyűjtését. A jelentősebb magyar lakosságú területeken működő regionális múzeumok kutatásai és gyűjteményépítésük során általában részarányosan foglalkoztak a magyar kulturális emlékekkel. Ezekben a helyi és regionális múzeumokban azonban a gyűjtemények nem etnikai, hanem regionális alapokon épültek ki. A következő intézményekről van szó: a Galántai Honismereti Múzeum, az Érsekújvári Honismereti Múzeum (2005-től érsekújvári Thain János Múzeum), a párkányi Városi Múzeum, a lévai Barsi Múzeum, az ipolysági Honti Múzeum és Simonyi Lajos Galéria, a losonci Nógrádi Múzeum és Galéria, a füleki Városi Múzeum, a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum,

a rozsnyói Bányászati Múzeum, a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum, a tőketerebesi Honismereti Múzeum, a királyhelmeci Felső-Bodrogház és Ung-vidék Múzeuma. Rimaszombati székhellyel 2001-ben alakult meg A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Tudományos Gyűjteményei. Ezeknek a múzeumi gyűjteményeknek a tudatos építése szorosan kötődött az egyes múzeumokban dolgozó szakemberek szakmai irányultságához. A 2. világháború után a dél-szlovákiai múzeumokban leginkább humán szakterületen képzett pedagógusok dolgoztak. Az első múzeumi gyakorlatra felkészített magyar nemzetiségű régészek, történészek, művészettörténészek, néprajzkutatók az 1970-es években kezdtek dolgozni. Ezek a kutatók a '80-as évektől jó szakmai gyakorlattal rendelkezve tudatosan építették és gondozták az említett regionális múzeumok gyűjteményeit. Kutatták és gyűjtötték a régióban élő magyarok tárgyi emlékeit. Ezekben belül található egy-egy önálló magyar kollektív, amely a múzeum kutatási területe történetének, művészetének, népi kultúrájának egy-egy szeletét örökíti meg. Ilyenek például több múzeum gyűjteményében a honfoglalás kori és középkori régészeti leletek, továbbá neves magyar személyiségek életútját bemutató gyűjtemények. A lévai Barsi Múzeum állományában található az a gyűjtemény, amely a református Mohi község népi kultúrájának tárgyi anyagát örökíti meg. A Galántai Honismereti Múzeum néprajzi gyűjteményében is fellelhető néhány magyarok által lakott mátyusföldi község – így pl. Taksony, Felsőszeli, Vágkirályfa, Vágfarkasd – népi kultúráját dokumentáló tárgycsoport. Hasonló kollektív a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményében a Tamásiban B. Kovács István által gyűjtött anyag. A magyar népelet neves kutatóinak munkái és hagyatéka is megtalálható az egyes regionális múzeumokban, így pl. Thain Jánosé az érsekújvári Honismereti Múzeumban és Tichy Kálmáné a rozsnyói Bányászati Múzeumban. A múzeumi gyűjtemények gyarapítása terén az 1989–2005-ös időszakra vonatkozóan általánosan megállapítható, hogy az előző évtizedekkel összevetve drasztikusan lecsökkent az a pénzalap, amely

az egyes intézmények költségvetéséből e célra fordítható. A legtöbb új tárgy ajándékozás vagy gyűjtés útján került a múzeumok birtokába.

A regionális múzeumokban a magyar vonatkozású műtárgyak számszerű nyilvántartása eddig nem történt meg, nagyságát az egyes múzeumokban a gyűjteményeken belül a gyűjteménykezelő szakemberek jelenleg csak hozzávetőlegesen tudják meghatározni. A szlovákiai múzeumok gyűjteményeiben található magyar kultúra tárgyi emlékeinek dokumentálása kapcsán fontos feladat a gyűjtemények megfelelő őrzése, tárolása, védeése, gondozása, valamint restaurálása. Mindezek a munkafolyamatok szervesen kapcsolódnak a múzeumi munka más területeihez. A tárgygyűjtemény konzerválása és restaurálása mindegyik múzeumban a központi feladatok közé tartozik, melynek megoldására az utóbbi évtizedben nemcsak önerőből, hanem pályázatok útján is lehetőség nyílt. Néhány éve a szlovákiai múzeumok magyar vonatkozású műtárgyainak a gondozását jelentős összeggel támogatja a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériumának alapja.

A egyes regionális múzeumi intézményekben is található magyar témájú állandó kiállítások. A dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeumban Vámbéry Ármin-emlékszobát, az érsekújvári Thain János Múzeumban Czuczor Gergely-emlékszobát, a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeumban Rákóczi-émlékiállítást rendeztek be. A Felső-Bodroghoz és Ung-vidék pásztor-művészetét dokumentáló gyűjtemény a nagymihályi Zempléni Múzeumban látható. A galántai Reneszánsz kastélyban Kodály Zoltán és Galánta városának kapcsolatát, Galánta város történetét és a múzeum gyűjteményében található festett népi bútorokat prezentáló emlékiállítást láthatunk. Rendezői: Eva Bot'anská, Ľudovít Popluhár, Danter Izabella. A múzeum 1991-ben berendezte a nagyfödemesi tájházat, 1994-ben pedig átadta a nagyközönség számára a jókai cölöpös vízimalmot. Az érsekújvári Thain János Múzeum Štefánik utcai épületében új régészeti, történeti és néprajzi állandó kiállítás nyílt, melynek rendezői Kovács Eszter,

László Henrietta és Gudmon Ilona. Elkészült a Czuczor Gergely életét és műveit bemutató állandó kiállítás reinstallációja is. 2005 októberében a múzeum működtetésében megnyílt a szögyéni tájház. A párkányi Városi Múzeumban berendezett állandó kiállítás a város történetét mutatja be az őskortól napjainkig, valamint a város és környékének népi kultúráját. A lévai Barsi Múzeumban 2003-ban új állandó kiállítás nyílt, amely a régió régészeti és történeti múltját mutatja be. Rendezője Pölhös Margaréta. Az ipolysági Honti Múzeum és Simonyi Lajos Galéria tevékenysége újraindításának 10. évfordulóját ünnepelte egy jubileumi kiállítással 2005-ben. A múzeum igazgatója és egyetlen szakembere Pálinkás Tibor régész. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeumhoz tartozó Kékkői Múzeum Balassi Bálint életét bemutató állandó kiállítást rendezett. A kiállításhoz szlovák és magyar nyelvű katalógus is készült. A losonci Nógrádi Múzeum és Galéria 2005-ben ünnepelte megalakulásának 50. évfordulóját. A múzeumban *Önökért vagyunk itt fél évszázada* címmel jubileumi kiállítás nyílt, amely a múzeum műgyűjteményét mutatta be hagyománybontó megoldások felhasználásával. Ez alkalomból a múzeum gondozásában megjelent *A múzeumi tevékenység múltja és jelene Nógrádban* című monográfia. A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeumban *Kerámia tegnap és ma I.* címmel nemzetközi (magyar–szlovák) konferencia megrendezésére került sor. Megjelentették az itt elhangzott előadásokat tartalmazó kiadványt is. Megjelent a múzeum évkönyve *Gemer-Malohont I. 2005* címmel. Az intézmény *Kelták Gömörben*, valamint *A törökök Gömör-Kishont és Nógrád megye területén* címmel régészeti kiállításokat rendezett. Az utóbbi vándorkiállítások az év folyamán bemutatásra került a füleki Városi Múzeumban, a Tapolcsányi Honismereti Múzeumban és az érsekújvári Thain János Múzeumban. A rozsnyói Bányászati Múzeum 2005-ben kiadványt adott ki a gömöri bányászat történetéről. 2005. október 10-től december 21-ig *A fazekaskorong mesterei* címmel nemzetközi néprajzi kiállítást rendezett. Az időszaki kiállítások közül megemlítjük még a lévai Barsi Múzeumban Varga Attila fafaragó

önálló kiállítását, amelyre 2004. március. 9. és május 23. között került sor. A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeumban 2004 tavaszán A. Tóth Sándor építész munkásságát bemutató kiállítást rendeztek. A Galántai Honismereti Múzeum 2000–2005 között a néprajzi gyűjteményéből *A szalma varázsa* és *Az agyag szépsége* címmel két vándorkiállítást rendezett. Ezek a kiállítások bemutatásra kerültek több regionális múzeumban. A somorjai Honismereti Ház kiállítótermeiben 2005-ben Pokstaller István fafaragó és Andrassy Tibor festőművész műveiből válogatás, valamint a *Somorja 600 éve város* című történeti kiállítás volt látható.

A szlovákiai magyarok muzeológiai törekvéseiben hathatós tevékenységet fejtett ki az 1989 utáni időszakban több neves szakember: régész, történész, művészettörténész, néprajzkutató. A nemzetiségi múzeumi intézmények együttműködésének eredményeképpen országos nemzetiségi vándorkiállítások valósultak meg. A *Múzeumok és nemzetiségek* címmel 1995–2002 között lezajlott egymást követő két-éves projektek célja a kiválasztott témák bemutatása volt egy közös kiállítás keretén belül, a szlovákiai nemzetiségek szemszögéből, muzeális eszközök segítségével. Ezek a témák a következők voltak: a lakodalom, a kézművesség és árucseré, a népi építkezés és lakásbelső, a halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokások. Az első három téma magyar része megvalósításának irányítója a komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztálya volt Liszka József vezetésével és Varga Lidia közreműködésével. Az egyes témák megvalósításában aktívan részt vettek a magyarok lakta régiókban működő múzeumok munkatársai is: a Galántai Honismereti Múzeumból Danter Izabella, az Érsekújvári Honismereti Múzeumból Gudmon Ilona, a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeumból Olga Bodorová. A negyedik téma magyar részének koordinátora a pozsonyi SZNM Történeti Múzeuma A Szlovákiai Magyar Kultúra Dokumentációs központja volt Danter Izabella vezetésével; a témához Liszka József és Csáky Károly írt tanulmányt. A egyes témák kiállítási bemutatásához minden alkalommal konferencia is kapcsolódott, az ott elhangzott

előadásokat egybegyűjtő publikációk is megjelentek (Danter 1996; Bodorová 1998; Gudmon 1999; Liszka 2001; Csáky 2001).

A Szlovákiai Múzeumok Szövetsége Néprajzi Szekciójának tevékenysége révén a néprajzi muzeológia területén az utóbbi évtizedben olyan sikeres törekvések valósultak meg, amelyek a szlovákiai néprajzi muzeológia kommunikációját segítik elő. 1997-ben indult meg az a néprajzkutató és múzeumprojekt, amelynek keretén belül az etnomuzeológusok részére évente szakmai szemináriumot rendeznek egy-egy kiválasztott téma bemutatására. A szeminárium megvalósítását minden évben más-más múzeum vállalja fel. A témák kiválasztása során kiindulópontként a múzeumi tevékenység öt összetevője (gyűjtés, őrzés, gondozás, kutatás, bemutatás) az irányadó. Ezeket a szakmai találkozók több ízben bemutatásra került a szlovákiai magyarok népi kultúrájának néhány szelete, vagy egy-egy gyűjteményrész, amely szlovákiai magyar vonatkozású adatokat is tartalmaz. Témáikban a népszokások továbbélését, a múzeumi gyűjteményt, a szakrális emlékeket érintették. A szemináriumokon elhangzott előadások külön kötetekben meg is jelentek (Danter 1997; 1998, 2002, Holbová 2002; Nociarová 2002).

5. SZAKMAI FÓRUMOK

A szlovákiai magyar kultúra dokumentációjának feladatai címmel Somorján 2002 novemberében megrendezett konferencián a muzeológiai szekcióban részt vevő kilenc szlovákiai múzeumban magyar és magyar vonatkozású tárgygyűjteményeket kezelő szakemberek által megfogalmazódott egy javaslat, amely a szlovákiai magyar muzeológiai kutatások összehangolására irányult. Elsősorban javasolták egy irányító, tanácsadó szervezet létrehozását, amely néprajzi, régészeti, történeti és művészettörténeti bizottságokban a következő területeken fejtené ki tevékenységet: szakmai kommunikáció, gyűjteményelemzés, kutatási programok összehangolása, muzeális kiállítások előkészítésének és vándoroltatásának összehangolása, műtárgyvédelem és restaurálás. E

megállapodás alapján a boldogfai Mátyusföldi Muzeológiai Társaság a somorjai Fórum Ki-sebbségkutató Intézet és a Galántai Honismereti Múzeum közreműködésével Somorján 2003. október 28-án konferenciát szervezett *A magyar muzeológiai tevékenység aktuális kérdései Szlovákiában* címmel. Hasonló konferenciák megvalósítására *Musaeum Hungaricum I. A szlovákiai magyarság tárgyi emlékei és ezek múzeumi dokumentációja* és *Musaeum Hungaricum II. A szlovákiai magyarság tárgyi emlékei és ezek múzeumi dokumentációja* címmel 2004-ben és 2005-ben is sor került. A konferenciákon tárgyalt témakör: a szlovákiai magyarságnak múzeumokban és galériákban őrzött régészeti, történeti, néprajzi és művészettörténeti műtárgygyűjteményeivel foglalkozó tevékenység eredményei a múzeumi gyakorlat egyes területein (gyarapítás, kutatás, feldolgozás, restaurálás és bemutatás). A három konferencián elhangzott előadások a *Musaeum Hungaricum I.* című tanulmánykötetben jelentek meg. A további közös munka eredményes összehangolása végett a konferencia résztvevői létrehozták a Szlovákiai Magyar Múzeumi Kollégiumot.

A szlovákiai magyarság tárgyi emlékeinek megőrzése szempontjából jelentősek a falusi helytörténeti, néprajzi gyűjteményekben és tájházakban elhelyezett tárgykollekciók és magángyűjtemények. Szlovákiában a vidéki múzeumok felügyelete alá tartozó tájházakon kívül 1969 után több magyar községben megindult egy mozgalom, melynek eredményeképpen tájházak, néprajzi szobák, néprajzi gyűjtemények, időszakos és állandó kiállítások jöttek létre. Ebben az időszakban rendeztek be tájházat a Nyitra-vidék magyarlakta falvai közül Kolonban, Zsérén, Barslédecen, a Csallóközben Bösön, Csicsón, Alistálon, Nagymegyeren, Nyékvárkonyban, Királyfiakarcsán, az Ipoly mentén Paláston, Bussán, majd Kalondán és keletebbre Medveshidegkúton, Szepsiben és Mátyócon. 1990-től szép számban alakultak új berendezett tájházak, állandó községi helytörténeti kiállítások, például: Garamszentgyörgyön, Nánán, Kistráskán, Dunamocson, Hétyényben, Nagymácsédon, Szalkán, Szőgyénben, Kéménden, Barsváradon stb. Számuk je-

lenleg meghaladja a hatvanat. Ezeknek a múzeumi jellegű gyűjteményeknek az adatbázisát a boldogfai székhelyű Mátyusföldi Muzeológiai Társaság gondozza. E tevékenység keretén belül több konferenciát és szemináriumot szervezett a szlovákiai magyar régiókban működő tájházak, helytörténeti és néprajzi gyűjtemények kezelőinek. Így például 2002-ben *A helyi kultúra kincsestára* címmel Nagymácsédon konferenciára került sor. Az itt elhangzott előadások a *Műtárgykezelés* című kiadványban jelentek meg. A 2003–2006-os időszakban *Hagyományok és értékek I., II., III., IV.* címmel Pozsonyban, Rozsnyón, Párkányban és Nagymegyeren egynapos szemináriumot rendeztek. *Tájházi műhely – A szlovákiai magyarság múzeumi jellegű gyűjteményeinek regisztrálása és feldolgozása* címmel 2004 szeptemberében Nagyfődémesen háromnapos szeminárium valósult meg.

A szlovákiai magyar kultúra tárgyi emlékeit őrző múzeumi gyűjtemények bemutatásához a gazdag publikációs tevékenység is hozzájárul. A múzeumi tárgygyűjtemények feldolgozásának részeredményeivel az intézmények által kiadott évkönyvekben, múzeumi híradókban, ezek jubileumi számaiban megjelentetett írásokban ismerkedhetünk meg. Ezek pl. a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum által kiadott *Múzeumi Híradó*, az érsekújvári Honismereti Múzeum *Castrum Novum* évkönyve, a komáromi Duna Menti Múzeum *Értesítője*, a Galántai Honismereti Múzeum *Híradója* és az ezt felváltó *Studia Galanthensia* című kiadvány, a rimaszombati Gömöri Múzeum *Híradója*, a rozsnyói Bányászati Múzeum *Évkönyve*. A Galántai Honismereti Múzeum 2005-ben megjelentette a *Hagyományos gazdálkodás a Kisalföld északi részén. Farkasd, Negyed* című néprajzi tanulmánykötetet. A számos részeredmény, regionális kutatásokat bemutató tanulmány és más kiadvány mellett a szlovákiai magyar nyelvterület néprajzi kutatásának történetével és eredményeivel részletesen Liszka József *A szlovákiai magyarok néprajza* című monográfiája foglalkozik. Ez a munka külön fejezetet szentel a népi kultúra tárgyi emlékei megőrzésében szerepet játszó múzeumi intézmények megalakulási folyamatának és ezek tevé-

kenységének a kezdetektől napjainkig korszakokra bontva. Hasonló jó áttekintést nyújtanak ezen a területen Liszka József és L. Juhász Iлона szlovákiai magyar néprajzi bibliográfiáját tartalmazó kötetei.

KÖNYVTÁRAK

1. ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

A szlovákiai közkönyvtárak jelenlegi helyzete nagyon rossz. Fejlődésük tendenciája az utóbbi 15 évben kedvezőtlen. Szlovákiában 2005-ben 2657 közkönyvtár működött, ebből 8 kerületi, 29 regionális, 107 városi, 258 községi professzionális és 2255 községi nem professzionális könyvtár. (*Štatistický prehľad činnosti knižníc v Slovenskej republike za rok 2005*, Martin, Slovenská národná knižnica, 2006)

A könyvtárak állapotát leíró statisztikai kimutatások szinte minden tekintetben (könyvtárlomány, kölcsönzések, használók, műszaki ellátottság, gazdálkodás) folyamatosan rosszabbodó helyzetről tanúskodnak.

Az előző évekhez képest jelentősen csökkent a könyvtárak állománya. A könyvtárak egyre kevesebb új könyvet vásárolnak, és ajándékozás útján is egyre kevesebb könyvvvel gazdagodik könyvtárlományuk. Ennek legfőbb oka a könyvek árának ugrásszerű növekedése és a könyvtárak központi finanszírozásának nagymértékű csökkenése. A szlovákiai közkönyvtárak könyvtárlományára elérte a 18 361 398 kötetet. Az egy lakosra eső könyvvvásárlás értéke Szlovákiában 6,53 Sk lakosonként (a pozsonyi kerületben 6,56 Sk és legkevesebb a kassai kerületben 3,08 Sk). Ebben a tekintetben a regionális könyvtárak között nagy különbségek tapasztalhatóak: míg a Csacai járásban 24,37 Sk értékű könyvvvásárlás esik egy lakosra, addig a Galántai járásban 1,22 Sk, az érsekújváriiban 2,25 Sk, a rožnyóiiban 3,75 Sk és a Dunaszerdahelyi járásban 3,87 Sk. Az egyre súlyosbodó helyzetről tanúskodnak a következő adatok: 2003-ban a dunaszerdahelyi regionális

könyvtár állománya csupán 83, a galántai 119 és a komáromi 172 könyvvvel gyarapodott. 2005-ben a helyzet némiképp javult: a galántai könyvtárban 902, a dunaszerdahelyi könyvtárban pedig 1427 kötettel gyarapodott az állomány. A könyvtárak nemzetközi szervezete az IFLA ajánlásai szerint 188 millió Sk-t, tehát 1 lakosra 35 Sk-t kellett volna költeni Szlovákiában könyvvvásárlásra, de 2005-ben összesen 46 millió Sk-t költöttek állománygyarapításra a szlovákiai közkönyvtárak. A könyvtárak fenntartói tehát nem tartják be a könyvtári törvény előírásait, így komolyan veszélyeztetik e fontos művelődési intézmények működését.

A könyvtárlomány elöregedése a fő oka annak is, hogy folyamatosan csökken minden könyvtártípusban a könyvkölcsönzések száma. Az utóbbi 4 évben a kölcsönzések száma Szlovákiában több mint 800 ezerrel csökkent, 2005-ben az összes kölcsönzés száma 21 millió volt. A kölcsönzések terén a legnagyobb csökkenés a Nagykürtösi és a Dunaszerdahelyi járásban volt tapasztalható. A könyvtárak használóinak, látogatóinak száma is állandóan csökken, mivel az olvasók egyre kevesebb új dokumentumot, kevesebb könyvet, folyóiratot találnak a kölcsönkönyvtárakban. A beiratkozott olvasók száma a közkönyvtárakban 2005-ben 578 190 volt. Sajnos az utóbbi években a könyvtárakból elmaradó, nem beiratkozott olvasók csaknem kétharmada a 15 évnél fiatalabb diákok közül kerül ki.

A könyvtárak műszaki ellátottsága terén tapasztalható állandó javulás. 2005-ben a könyvtárak 328 számítógéppel gyarapodtak, a számítógépek száma a könyvtárakban összesen 1729 volt, ebből 542 hozzáférhető az olvasók számára.

ra. Az Internetre 415 számítógép kapcsolódik, ami 117 géppel több az előző évhez viszonyítva. A városi könyvtárak közül 246, a professzionális községi könyvtárak közül 70, és a nem professzionális községi könyvtárak közül 86 rendelkezik számítógéppel. Saját honlapja csupán 59 könyvtárnak van. Míg minden kerületi könyvtárnak van saját honlapja, addig a 29 regionális könyvtár közül csupán 22 és a több mint 100 városi könyvtár közül csak 14 működtet saját honlapot.

2005-ben a szlovákiai könyvtárakban 1640 alkalmazott dolgozott (2000-ben 1800), ebből könyvtári munkát 1466 végzett, közülük 161 a felsőfokú végzettségűek száma. Dokumentumvásárlásra 2003-ban a könyvtárak 400 ezer Sk-val kevesebbet költöttek, mint az előző évben, ami mélyen az elvárások alatt van, és szinte nem is beszélhetünk állománygyarapításról.

A szlovákiai magyarok könyvtári ellátását főleg a Dél-Szlovákiában működő jelentősebb magyar nyelvű könyvállománnyal rendelkező regionális könyvtárak (dunaszerdahelyi Csallóközi Könyvtár, galántai Dudvág Könyvtár, komáromi Szinnyi József Könyvtár, lévai Barsi Könyvtár, losonci Nógrádi Könyvtár, érsekújvári Anton Bernolák Könyvtár, rimaszombati M. Hrebenda Könyvtár, rozsnói Gömöri Könyvtár), városi könyvtárak (Szenc, Somorja, Gúta, Ógyalla, Párkány, Zseliz, Ipolyság, Fülek, Tornalja, Királyhelmec, Nagykapos, Szepsi) valamint a mintegy 300 magyarlakta községben működő túlnyomórészt nem professzionális községi könyvtár biztosítja. Helyzetük hasonló az általános szlovákiai könyvtári állapotokhoz azzal a különbséggel, hogy meg kell küzdeniük még további feladatokkal is. Az állománygyarapítás és működtetés terén biztosítaniuk kell a magyar és szlovák nyelvű olvasók igényeit is, ami kétségtől jelentős anyagi megterheléssel jár a könyvtár fenntartói és működtetői számára.

A szlovákiai magyar könyvtárügy terén az utóbbi években új kezdeményezések történtek. Ezek eredményeként működik három speciális könyvtári feladatokat ellátó intézmény: a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet könyvtára, a Bibliotheca Hungarica, az érsekúj-

vári Bibliotéka Kaláka, valamint a komáromi Selye János Egyetem könyvtára.

2. BIBLIOTHECA HUNGARICA

Az 1990-ben létrejött Bibliotheca Hungarica fő célja a szlovákiai magyarság írott emlékeinek, könyvkiadásának, kiadványainak egybegyűjtése és megőrzése. Küldetése megfelelő intézményes keretet biztosítani a szlovákiai magyarsággal kapcsolatos hungarikumok gyűjtéséhez és tudományos feldolgozásához, és egy korszerű dokumentációs szolgálat kialakításához. A könyvtár az alábbi részlegekből tevődik össze: könyvtár, folyóirattár, kisnyomtatványtár, képeslapgyűjtemény, hangarchívum, hagyatékok, levél- és kéziratár.

A Bibliotheca Hungarica könyvállománya a 2005-ös évben 1 566 kötettel gyarapodott, így a könyvtár könyvállománya 2006 januárjában elérte az 16 222 kötetszámot. A könyvállomány magába foglalja a Bibliotheca Hungarica törzsállományát, kézikönyvtárát és a Csemadok központi könyvtárának kötetait. A törzsállományt a (cseh)szlovákiai hungarikák alkotják (8 783 kötet). A teljes könyvállományból mintegy 4 188 kötet alkotja a kézikönyvtárat, amely magába foglalja a szlovákiai magyarsággal foglalkozó, vagy a szlovákiai magyarság művelődéstörténetének kutatásához szükséges magyar, cseh, szlovák és más idegen nyelveken megjelent könyveket.

A folyóirat-gyűjteményben az 1918–1945 közötti időszakból 89 szlovákiai magyar folyóirat, és az 1949-től napjainkig terjedő korszakból pedig 298 központi és regionális sajtótermék található. A Szlovákiában kiadott magyar nyelvű folyóiratokon kívül megtalálható a könyvtárban a magyar irodalom tanulmányozásához szükséges több mint 130 magyarországi irodalmi és társadalomtudományi folyóirat töredékes vagy teljes évfolyamainak példánya is. A gyűjtemény részét képezi még 18 szlovák társadalomtudományi folyóirat, valamint a Szlovákiában megjelenő nemzetiségi (lengyel, orosz, ruszin, cseh) kiadványok.

A Bibliotheca Hungarica szinte megalakulásától kezdve rendszeres gyűjtőmunkával ala-

kítja ki fotóarchívumát is. Ez a gyűjtemény az ismert sajtófotósok (Gyökeres György, Prikler László, Somogyi Tibor, Dömötör Ede, Fogas Ferenc és Görföl Jenő) munkáiból idáig több mint 2200 fényképet tartalmaz.

A könyvtár dokumentumtárának fontos részét képezi a mintegy 3200 régi és mai képeslap. Szlovákiai képeslap-börzéken és magángyűjtőktől beszerezve bővül folyamatosan a gyűjtemény, amely elsősorban Szlovákia magyarlakta városai és községei állapotának 1918 utáni változásait dokumentálja, és igyekszik beszerezni a Szlovákia területén található magyar jellegű műemlékeket, történelmi emlékhelyeket ábrázoló képeslapokat.

A Bibliotheca Hungarica kisnyomtatványtára felöleli a szlovákiai magyarság szellemi-művészeti életével kapcsolatos dokumentumokat. A könyvtár gyűjteményében találhatók képzőművészeti kiállításokról szóló katalógusok, színházak műsorfüzetei, meghívók és értesítők különböző kulturális eseményekről. A feldolgozott kisnyomtatványok száma eléri az 5000 darabot.

A könyvtár egyéb gyűjteményét képezik: hangarchívum (150), CD-gyűjtemény (159), videokazetták (106), plakátok (226), naptárak (43), valamint a szakdolgozatok (98) gyűjteménye.

A Bibliotheca Hungarica állományát gazdagítják az egyéni hagyatékok is: Györy Dezső, Ungváry Ferenc, Prandl Sándor, Haltenberger Ince, Krivosik István, Janics Kálmán, Petneházy Ferenc, Szalatnai Rezső, Sipos Győző hagyatéka. Jelenleg Gyönyör József és Zalabai Zsigmond hagyatékának rendszerezése és feldolgozása folyik.

A szlovákiai magyarság életével kapcsolatos levéltári dokumentumokat, a szlovákiai magyar politikai pártok, társadalmi, kulturális és egyéb szervezetek és intézmények iratanyagait, közéleti személyiségek, írók, művészek levelezését tartalmazza. A Bibliotheca Hungarica levéltárának állományát 3 nagy iratgyűjtemény képezi. A legnagyobb a Csemadok 1949–1990 közötti időszakát képviselő dokumentumgyűjtemény, továbbá a szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsának 1969–91 közötti tevékenység-

ének dokumentációja, valamint az 1990-ben megalakult szlovákiai magyar pártok (Magyar Polgári Párt, Együttélés Politikai Mozgalom) központi irattárának dokumentumai. A Csemadok és a Nemzetiségi Tanács levéltári anyagaihoz szervesen kapcsolódik két iratgyűjtemény, amelyet két ismert szlovákiai magyar közéleti személyiség, Szabó Rezső és Varga Sándor adományozott a Bibliotheca Hungarica részére. A könyvtár több szlovákiai magyar író (Szalatnai Rezső, Zalabai Zsigmond, Liszka József, Gyönyör József, Vajkai Miklós, Ág Tibor), valamint a Csallóközről szóló irodalom válogatott bibliográfiáját készítette már el. Egyéni kérésekre különböző irodalomjegyzékeket és helytörténeti bibliográfiákat (Csicsó, Alsó- és Felsőszeli), repertóriumokat (Katedra, *Kalligram*, *Magyar Figyelő*, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*) is összeállítanak a könyvtár munkatársai. Folyamatban van Tőzsér Árpád, Koncsol László és Turczel Lajos bibliográfiájának összeállítása, valamint a szlovákiai magyar könyvtártörténettel és könyvtárüggyel foglalkozó írások (1918–2005) szakbibliográfiájának elkészítése.

Fennállása során a könyvtár folyamatosan sokrétű közhasznú információs szolgáltatásokat is ellát. A Bibliotheca Hungarica jelenleg 3 főállású alkalmazott mellett 2 állandó részmunkaidőben foglalkoztatott személy segítségével működik. Nyáron a főiskolai diákok is besegítenek 1-1 hetet a könyvtárban folyó munkákba.

A Bibliotheca Hungarica nem kölcsönkönyvtár, hanem egy speciális gyűjtőkörű kutatókönyvtár. Megfelelő infrastruktúrával áll a kutatók rendelkezésére: számítógép-, scanner-, internethasználat, fénymásolási lehetőség. Gyűjteményét egyre nagyobb számban használják fel munkájukban a szlovákiai magyar művelődés történetét feldolgozó kutatók. A kutatók közül a legtöbben a diplomamunkájukat író diákok látogatják. A kézikönyvtár, könyvtár-állomány, folyóirattár nyújtotta lehetőségekkel rendszeresen élnek a pozsonyi, nyitrai magyar tanszékek, valamint a győri illetve komáromi főiskola tanárai és szakdolgozatukat készítő hallgatói. Különböző témákhoz (irodalom, nemzetiségi kérdés, helytörténet, sajtó stb.)

nyújtott információkért cserébe a diákok elhozzák az elkészült diplomamunkájuk egy példányát, amellyel további segítséget tudnak nyújtani a téma iránt érdeklődőknek. Így folyamatosan gyarapszik a könyvtár szakdolgozatgyűjteménye, amelyben jelenleg 98 különböző feldolgozott téma áll a kutatók rendelkezésére.

A Csemadok 1999-ben ünnepelte megalakulásának 50. évfordulóját, melynek alkalmából kiadott publikációk elkészítéséhez nyújtott segítséget különböző helyi szervezet történetét kutatók számára a Bibliotheca Hungarica levéltára. Több évfordulós kiállítás és kiadvány összeállításához juttatott dokumentumokat és bocsátotta azokat a kutatók rendelkezésére (pl. Varga László: *Az első lépések* – nagymegyeri szervezetről, Őrsi Irma–Sídó Zoltán: *Ötven és szolgálat* – Érsekújvári járásról).

A könyvtár nagyon sok helytörténeti, regionális és összegző kiadvány létrejöttében volt a kutatók segítségére (pl. Presinszky Lajos: *Felső-csallóközi arcképcsarnok, Múltunkról a jelennek – fejezetek Lég történetéből, Mit hagytak ránk a századok* – Nagyszarva, Somorja történelmi olvasókönyv, Görfől Jenő–Limpár Péter: „Pacsirtaszót hallok megint”, *Víz, víz, víz, víz* – az 1965-ös csallóközi árvíz publicisztikai és szépirodalmi anyagai, Tóth László szerk.: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*). A könyvtár a kutatók igényei szerint személyesen, de akár e-mailen, telefonon, faxon is nyújt információt, küldi a kért dokumentumokat.

Információkat szolgáltat továbbá a szlovákiai magyar, de a magyarországi, a határon túli magyarság ügyeivel foglalkozó intézményeknek is. Jó kapcsolatot tart fenn a Szlovákia magyar lakta területeinek könyvtáraival (pl. dunaszerdahelyi, komáromi, érsekújvári, losonci, rimaszombati, kassai stb.), és magyarországi könyvtárakkal (győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár, debreceni, kaposvári), intézményekkel (Teleki Intézet, Határon Túli Magyarok Hivatala).

Évek óta szakmai és anyagi támogatást nyújt a szlovákiai magyar iskolák diákjai számára rendezett történelmi és irodalmi témájú vetélkedők szervezőinek. Társrendezői a 2006-

ban immár tizedik alkalommal megrendezett szlovákiai magyar helytörténeteszek szakmai találkozójának Udvardon, valamint a szlovákiai magyar középiskolások részére kiírt Múltidéző című történelmi vetélkedőnek.

A Bibliotheca Hungarica működéséhez elengedhetetlen az állandó állománygyarapítás és a feldolgozás. A kiadók és terjesztők prospektusaiból tájékozódhatnak az újonnan megjelent kiadványokról, amelyeket könyvesüzletektől, valamint magától a szerzőtől meg is vásárolhat. Az egyes kiadók (Madách, Kalligram, Lilium Aurum, KT Kiadó) köteles példányként küldenek 1-2 kötetet az újonnan megjelent kiadványaikból. A periodikumok közül néhányat (pl. *Új Szó*, *Csallóköz*) ajándékként kap, és némelyet (pl. *Kalligram* című folyóirat) éves előfizetéssel szerez be a könyvtár. A szortiment kereskedelemben már nem elérhető, de a könyvtári gyűjteményből hiányzó vagy időközben elvesztett dokumentumok beszerzésére az antikvár kereskedelem ad lehetőséget. Értékes kiadványokhoz jut a könyvtár magánszemélyek, intézmények által eladásra vagy ajándék címen felajánlott gyűjteményekből. Az új megjelenésű publikációkat egyes szerzők (pl. Koncsol László) személyesen, dedikálva adományozzák a könyvtárnak az utókor számára történő megőrzés érdekében. A könyvtár munkatársai igyekeznek részt venni a könyvbemutatókon, ahol a szerzőkkel a Bibliotheca Hungarica számára dedikáltatják a bemutatott kötetet. Intézmények küldik ajándékba az általuk megjelentetett kiadványaikat (pl. iskolai évkönyvek).

A könyvtár saját előállításal, fénymásolással is kiegészíti az állományát, főleg olyan dokumentumok esetében, amelyek a gyűjtőkör szempontjából alapvetően fontosak, de eredeti példányban nem szerezhetők be (pl. Borovszky: *Magyarország vármegyéi*). Állománygyarapítás a cserepartnerek, könyvtári kapcsolatok segítségével is folyik. 1999-ben a Bibliotheca Hungarica szervezésileg nagyban hozzájárult a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének megalakulásához. Azóta is folyamatos együttműködés, kölcsönös információnyújtás folyik. Az állománygyarapítást kö-

vető fontos feladat a megfelelő feldolgozás. 2005 januárjától a könyvek számítógépes feldolgozása a Szirén könyvtári szoftver segítségével történik. Ez a könyvtári program lehetőséget nyújt a tanulmánykötetek, verseskötetek analitikus feldolgozására is, segítve ezzel a kutatómunkát. 2006-ban elkezdődött a folyóiratok feldolgozása a Szirén könyvtári programban, így a kutatók egy keresőrendszer segítségével találhatják meg a könyvtár könyv- és folyóirat-gyűjteményét. Folyamatosan történik a kisnyomtatványok, fényképparchívum és hangarchívum változásait rögzítő jegyzékek bővítése, valamint a levéltári feltárás, a hagyatékok beszerzése és rendszerezése.

A somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet Könyvtára és Levéltára, a Bibliotheca Hungarica saját könyvtárfejlesztési tevékenységén túl mindig fontos feladatának tekintette, hogy a szlovákiai magyar régiók könyvtárügyét segítő és fejlesztő programokat valósítson meg. Szakmai találkozókat szerveztünk, és segítettük a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének létrehozását, és a térségi könyvtárak tevékenységét segítő különböző szakmai szolgáltatásokat igyekeztünk biztosítani. Az e téren szükséges kezdeményezések hatékonyságát nehezíti, hogy a szlovákiai magyarok egy meglehetősen hosszú földrajzi sávban élnek Pozsonytól Királyhelmeig. A több mint 500 magyarok által lakott község szinte mindegyikében létezik nyilvántartott közkönyvtár, de ezek tevékenységéről, működési feltételeiről, könyvállományuk állapotáról igazán ma sincsenek megbízható adataink. A 2000-ben elfogadott szlovákiai könyvtári törvény új helyzetet teremtett a könyvtárak működésében. A községi és a városi könyvtárak fenntartói és működtetői az önkormányzatok lettek a volt járási könyvtárak helyett, melyek nem végzik az addig megszokott módszertani és állománygyarapítási tevékenységüket. A szlovákiai magyar könyvtárak számára ezért jelenleg különösen fontossá vált, hogy saját maguk szervezzék meg a könyvtárak közötti együttműködést, a szakmai és módszertani segítségnyújtást.

Az utóbbi években kialakított intézményi lehetőségeinket szeretnénk a jövőben hatéko-

nyabban a szlovákiai magyar regionális könyvtári fejlesztés szolgálatába állítani. A Fórum Kisebbségkutató Intézet 2005 márciusában megvásárolta a somorjai városi könyvtár épületét. 2006 áprilisától a városi önkormányzattal kötött szerződés értelmében az önálló városi intézménnyé vált Zalabai Zsigmond Városi Könyvtár működtetője. A könyvtár épületének és berendezésének teljes felújítása után az intézmény célja, hogy a városi könyvtárat egy kistérségi, a somorjai régió mintegy húsz falvát ellátó könyvtárrá fejlesszük. Hasonló feladatokat látna el saját térségében a galántai, dunaszerdahelyi, komáromi, érsekújvári, ipolysági, tornaljai, szépsi és a királyhelmecei könyvtár.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet részt vesz az NKÖM által szervezett határon túli magyar kulturális kataszter elkészítésében. Sajnos a magyar könyvtárügy helyzetét felmérő kutatásra a program megvalósításában nagyon kevés lehetőség nyílt. A részletes helyzetfelmérést intézetünk a közeljövőben valósítja meg, mert konkrét adatok hiányában szinte lehetetlen hosszú távú stratégiát kidolgozni.

3. REGIONÁLIS KÖNYVTÁRAK

A szlovákiai magyarlakta járásokban működő regionális könyvtárakkal közösen (Dunaszerdahely, Komárom, Galánta, Érsekújvár, Lőcs, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa) a magyar könyvtárosok részére több szakmai találkozót, tanfolyamot és képzést szeretnénk megvalósítani aktuális szakmódszertani kérdésekről (az új ETO bevezetése, digitalizálás, regionális bibliográfiák készítése).

A szlovákiai magyar könyvszakma hatékonyabb tevékenységét bizonyára segítené egy internetes szlovákiai magyar könyvtári hírlevél megjelentetése. A regionális könyvtárügy további fejlesztése szempontjából fontosnak tartjuk egy modern könyvtári szoftver beszerzését is, melyek a nagyobb városi és községi könyvtárak számára biztosítaná a számítógépes feldolgozás nyilvántartás és kölcsönzés formáját. Mérlegelni kellene viszont, hogy egy Szlovákiában vagy Magyarországon használatos szoftvert szerezzünk be.

A kisebb közkönyvtárak működésének egyik legérzékenyebb problémáját a könyvállomány gyarapítása és az új magyar könyvek beszerzésének kérdése jelenti. A nagyszámú szlovákiai magyar könyvtár esetében e feladat megoldása meghaladja egy az intézményünkhöz hasonló információs, módszertani könyvtári központ lehetőségeit. Ebben a munkában kistérségünk könyvtárainak ellátásában tudunk aktív szerepet vállalni. Az egész szlovákiai magyarok által lakott terület könyvtári ellátását viszont csak egy szakosított program keretében lehetne megvalósítani.

A Bibliotéka Kaláka az első magánkönyvtár Szlovákiában, amelyet 1999-ben hozott létre Strba Sándor feleségével Katalinnal együtt. A könyvtár Érsekújvárbán az egykori Flengeriskola egyik épületszármájában egyházi tulajdonú helyiségekben található.

A Bibliotéka Kaláka könyvállománya eléri a 23 000 kötetszámot. A könyvek nagy része a város polgárainak ajándéka, de más városokból is küldenek köteteket a könyvtár számára. Az itt található könyvek főleg magyar és szlovák nyelvűek, de vannak a könyvtárban angol, német és orosz nyelvű kötetek is. A házaspár elhunyt helytörténészek – köztük Major Ferenc és Szabó Iván – gazdag hagyatékának őrzője.

A gyermek és felnőtt olvasók a polcokon bőven találhatnak magyar, szlovák és idegen nyelvű szépirodalmi műveket, szakkönyveket és szórakoztató irodalmat is, de folyóiratokat is kölcsönözhetnek. Tehetik mindezt ingyen vagy jelképes összeg ellenében, amellyel a Bibliotéka Kaláka fenntartásához, könyvállományának gyarapításához járulhatnak hozzá.

A könyvtár feladatának tartja a kultúra és az irodalom népszerűsítését, ezért gyakran szerveznek különböző irodalmi és kulturális rendezvényeket a városban.

A Selye János Egyetemen három könyvtár áll az érdeklődők rendelkezésére.

A gazdaságtudománnyal foglalkozó hallgatók és oktatók a Selye János Egyetemért Alapítvány által létrehozott és működtetett gazdaságtudományi könyvtárban találják meg a keresett szakirodalmat, a szaktankönyvek száma 20 000

kötet, 200-féle magyar és idegen nyelvű, különféle tematikájú folyóirat található itt.

A református teológiai kar hallgatói és oktatói a Calvin János Teológiai Akadémia könyvtárának könyvei között kutathatnak. A könyvek száma 22 000 kötet, a kézikönyvtárban 2000 kötet, 120-féle folyóirat és szabad polcon 50 féle folyóirat található.

A tanárképző kar hallgatói és oktatói pedig az újonnan kialakított pedagógiai könyvtárat látogathatják. 100 000 kötet szaktankönyvből válogathatnak és 20-féle magyar és idegen nyelvű, elsősorban pedagógiai szaklapból.

Az olvasóteremben elhelyezett személyi számítógépek az olvasók számára lehetővé teszik az önálló adatkezelést.

SZÍNPADI FOLKLÓR

A szlovákiai magyarság kultúrájának domináns és e kultúrát erősen befolyásoló része a színpadi folklór. Nem csupán e műfaj művelőire volt és van hatása, de közösségépítő, a fesztiválok révén tömegeket megmozgató ereje szintén vitathatatlan. A szlovákiai magyarság kulturális életének legnépesebb táborát képezik a színpadi folklórral foglalkozó gyermek-, ifjúsági és felnőtt együttesek. A színpadi folklórmozgalom nem csupán az egyén önmegvalósításának ad teret, hanem egyben a nemzeti hovatartozás mutatója is. „A néphagyományok és a folklór máig a nemzeti identitás kifejezését és megerősítését szolgálják, vagyis nem vesztek jelentőségükből a XXI. században sem. Az egyre jobban egységesülő Európában szükség van az egyéni, az etnikus, ha tetszik, a nemzeti jegyek megtartására, mert eltűnésükkel szürkébb lenne a világ.” – írja Hoppál Mihály.

A színpadi folklór a folklorizmus egyik formája, célja a folklór színpadi feldolgozása és bemutatása, és ezen túl az esztétikai értékek felmutatása. Hiányzik viszont mögüle a közösség, a csoport, amely birtokolja a bemutatott folklórt, melyben a folklór betölti közösségi funkcióját. Az autentikus eredeti környezetben működő hagyományokat, szokásokat el kell választani a színpadi megjelenítéstől. Jelen tanulmány a színpadi folklórt művelő mozgalmakról, ezek képviselőiről és fontosabb momentumairól szól. Célja, hogy összefoglalja és bemutassa a néptáncgyüttesek, a hagyományörző és hagyományápoló együttesek elmúlt 17 évének főbb fejlődési pontjait, e fejlődés szempontjából meghatározó állomásait és e terület fontosabb intézményeit, szervezeteit, aktivitásait.

1. A SZLOVÁKIAI MAGYAR SZÍNPADI FOLKLÓR MEGJELENÍTÉSE – NÉPZENE, NÉPDAL ÉS NÉPTÁNC

A színpadi folklór fejlődését, a különböző mozgalmak 1989-től napjainkig tartó időszakát két részben tárgyaljuk, mivel a terület 1995-ig más fejlődési tendenciákat mutat, tevékenységét más körülmények jellemezték, mint utána. E határkö a mečiarai politikának „köszönhető”: a Csemadokot érintő 1995-ös állami támogatás megvonása, melyet követően egy csapásra megváltoztak a szlovákiai magyarság kulturális életét befolyásoló tényezők, kultúrája ápolásának és fejlesztésének feltételei.

1.1. Az 1989-től 1995-ig tartó időszak

A Csemadok megalakulása óta – mai szemzőgből tekintve nyugodtan állíthatjuk – tudatos életre hívója, szervezője és irányítója volt a színpadi folklórmozgalomnak. Gondolunk itt mind az amatőr néptáncsoporthoz, hagyományörző és -ápoló együttesekre, szólistákra, mind az ezeket összefogó és támogató szakmai szervezetekre. Az 1945 utáni időszaktól már nem beszélhetünk a hagyományos értelemben vett folklórról (népzene, népdal, néptánc), hanem csak ezen hagyományokat ápoló, tovább élő és feldolgozó csoportokról, illetve később „mozgalomról”, mivel e fogalom máig a színpadi megjelenítésű mozgalmat jelöli a köz tudatban, a továbbiakban is ezzel a fogalommal élünk.

1960-ig főként a Csemadok hatására nagy számban alakultak helyi csoportok, együttesek. A Csemadok tevékenységének értékelése álta-

lában nem tárgya e tanulmánynak, hatása azonban egyértelmű:

1. A nagy számban életre hívott csoportok egy olyan mozgalmat indítottak el, amely hozzájárult ahhoz, hogy a még fellelhető, felkutatható és gyakran még élő népi hagyományokat megmentsék az utókornak – értéktartó és konzerváló tevékenység.

2. A helyi, regionális és országos (kulturális, pártérdekeltségű) akcióknak és fesztiváloknak köszönhetően közvetíteni tudták ezeket az értékeket a szélesebb közönségnek – közvetítő és nevelő tevékenység.

A mennyiség minőségi kérdéseket is magával hozott, ezért kezdett el a Csemadok azzal is törődni, hogy a sok csoportnak az élén megfelelő szakemberek álljanak. Egészen 1982-ig, közösen a Szlovákiai Népművészeti Központ nemzetiségi részlegével, csoportvezetői tanfolyamokat szervezett itthon és Magyarországon, melyeken nagy számban vettek részt az amatőr csoportok vezetői. E tanfolyamok hatása többé-kevésbé meg is mutatkozott a színvonalon, az addigi ötletszerű, rapszodikus tevékenység tudatossá vált.

A Csemadok 1955-től országos seregszemléket rendezett, ahol az együttesek egymásnak is bemutatkozhattak, szakmai értékelésben részesültek, és motivációt kaphattak a további munkához. Ilyen országos fesztivál volt például a zselizi, amely kimondottan népművészeti fesztivál volt, és célja az országban működő (gyermek és felnőtt) amatőr néptánc együttesek versenyeztetése és seregszemléje volt. A másik ilyen országos fesztivál Gombaszögön valósult meg, és célja az volt, hogy áttekintést nyújtson a Csemadok kulturális tevékenységéről. Ezek a fesztiválok nagyon közkedveltek voltak, hiszen Gombaszögön több tízezer ember fordult meg a két nap alatt. De a versenyek is teli nézőtér előtt folytak, nem csupán a csoportok éppen nem szereplő tagjai előtt. Fontos szerepet töltött be továbbá a

Tavaszi szél vizet áraszt népdalverseny, amely kimondottan a hagyományőrző és -ápoló folklórcsoportok, szőlisták, zenekarok versenyeként volt.

Az 1989-es változások idején egy kiforrott, intézményi háttérrel rendelkező, létszámát tekintve rendkívül népes tagságú és minőségileg fejlett⁸⁴, sokszínű, lendületben lévő színpadi folklórmozgalmat tudhatott magáénak a szlovákiai magyarság. Dél-Szlovákia magyarul lakta falvai, községei között szinte nem volt olyan, ahol ne működött volna néptánc csoport vagy népdalkör, esetleg mindkettő.

Az 1989-es változásoknak a Csemadok életében is döntő szerepük volt, és nagy mértékben hatottak a színpadi folklórmozgalmra is. A pártvezetés és -ellenőrzés megszűnte után a Csemadok nem fektetett hangsúlyt saját küldetése újrafogalmazására, s míg a környező világ az útkereséssel foglalkozott, addig a Csemadok főként azzal volt elfoglalva, hogy struktúráját, programközpontú tevékenységét és irányítását megőrizze. A Központi Bizottságnak immár nem kellett senki felé elszámolnia tevékenységével. Azokhoz az eredményességi mutatókhoz viszont, amelyek addig a párt szemszögéből vett sikerességét bizonyították, továbbra is ragaszkodott, ezek azonban a rendszer- és közösségi szemléletváltásnak köszönhetően érdeklenné váltak. A Csemadokról fokozatosan váltak le az addig szárnyai és fennhatósága alatt működő együttesek, melyek anyagi háttérük biztosítása érdekében új működési formákat kerestek. Sajnos arra is volt példa, hogy a Csemadok helyi szervezete ezt rossz néven vette, s nem engedte meg csoportjának, hogy önállósodjék, ezzel azonban hozzájárult a későbbi megszűnéséhez.

A változások után már nem volt „muszáj” megszervezni egy-egy akciót, de úgy látszik, nem volt elég valóban elhivatott szervező és vezető, mert az országos népművészeti rendez-

84 A szlovákiai országos kategorizációs versenyen, mely háromévente A, B, C kategóriákba sorolta a néptánc együtteseket, szlovákiai magyar együttesek is részt vettek. Ez az értékelés és a zselizi, illetve lévai versenyek alapján a szlovákiai magyar együttesek a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején egy kiegyensúlyozott mezőnyt képeztek, ahol szép számmal képviseltették magukat az élvonalbeli, a kezdőket is motiváló együttesek. A Tavaszi szél vizet áraszt népdalverseny országos döntője szintén nagyon magas színvonalon működő népdalkörök seregszemléje volt.

vények színvónala folyamatosan csökkent, míg végül a Csemadok költségvetésének megvonása után a rendezvények megszűntek. Nem állják meg helyüket azok a kifogások, melyek az anyagi megvonásával magyarázzák az országos rendezvények megszűnését, mivel ezek többsége, ami a színpadí folklórt illeti, már 1995 előtt megszűnt. Vannak azonban rendezvények, melyek annak köszönhetően, hogy rendezésük átkerült valamelyik területi választmányhoz, illetve nonprofit szervezetet, túléltek ezt az időszakot, s ezek képesek voltak a helyi forrásokat mozgósítani. Így élte túl e nehéz időszakot például a Jókai Napok és a Duna Menti Tavasz.

1995-re az országos rendezvények, melyek nagy hatással voltak a szlovákiai magyar színpadí folklórmozgalomra, megszűntek. Az együttesek kikerültek egymás látószögéből, nem volt alkalmuk a tapasztalatcserére, egymástól tanulásra, színvónaluk a szakmai irányítás és tanácsadás hiánya miatt fokozatosan romlott.

1.2. Az 1995-től napjainkig tartó időszak

A Mečiar-kormány 1995-ben teljesen megvonta a Csemadoktól az állami támogatást, ami a mozgalom szempontjából a következő következményekkel járt:

A területtel foglalkozó szakmai szervezetek fokozatosan önállósultak, leváltak a Csemadoktól, és önállóan működtek tovább, így alakult meg például a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség.

A Csemadok központ irányítása és szervezése alatt megvalósuló országos hatósugarú népművészeti fesztiválok és regionális, kisebb seregszemlék átkerültek a helyi alapszervezetek vagy területi választmányok szervezése és finanszírozása alá, és így próbáltak tovább élni.

A rossz anyagi feltételeknek köszönhetően a rendezvények egyre gyengébb színvónalúak voltak, sok közülük megszűnt, s ennek az lett a következménye, hogy a folklórcsoportok és néptáncgyüttesek egyre kevesebb fellépési lehetőséghez jutottak (a tagság a motiváció hiánya miatt elmaradozott, és sok csoport megszűnt), nem nyílt alkalmuk az egymástól tanulásra, nem kaptak szakmai értékelést és útbaigazítást.

A néptáncgyüttesek szomorú képével ellentétben a hagyományőrző és hagyományápoló éneklőcsoportok – mivel küldetésük a helyi folklór színpadra állítása (itt nincs szükség különösebb szakmai fejlesztésre, mivel a meglévő anyagot, hagyományt kell színpadra állítani nagyobb beavatkozás nélkül) – folyamatosan jó színvónalat mutatnak, és az országos fórumuk sem szűnt meg.

A feltáró munkák, néprajzi gyűjtések szervezettlenné váltak, csak egy-egy kutató személyes elkötelezettségének köszönhetően folytak és folynak máig, de az anyagok egy helyen való összpontosítása és rendszerezése már elmaradt.

A Csemadok korábbi időszakában felgyűjtött néprajzi anyagok különböző helyekre kerültek, nagyon sok eltűnt (sajnos pótolhatatlanul), így az a bázis, melyből meríteni lehetne, csak körülményes úton vagy egyáltalán nem érhető el.

A Csemadok egyik szerepét, nevezetesen a néptánc és népzene színpadí művelésével foglalkozó csoportok és hagyományőrző együttesek koordinációját és az e területtel összefüggő tevékenységet a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség vette át, amely annyira túlméretezte a tevékenységét, hogy a megvalósításába szó szerint belefulladt. A rengeteg akció szervezése mellett – egykori vezetői saját bevallása szerint is – nem jutott már energiája a módszertani munkára. A többé-kevésbé két-három emberből álló szervezet egy idő után már nem volt képes ellátni mindazt a feladatot, melyet célul tűzött ki maga elé, és ezért módosította alapszabályát: a tagságon alapuló szervezettől megpróbált szakmai szervezetté válni. Így azonban, sajnos, nem tudta felvállalni azt, amit a nevében hordozott, vagyis a folklóregyüttesek szövetségét. A szakmai munkát ma a többnyire ugyanazon emberekből álló, 2000-ben alapított Hagyomány Alap végzi, a Folklórszövetség éves rendezvényeit pedig főként az Ifjú Szívek Magyar Táncegyüttes szervezi és rendezi.

A népdalkörök minőségi fejlődését a Bíborpiros szép rózsza országos népzenei verseny és a dunaszerdahelyi székhelyű, a Csemadok mellett működő Művelődési Intézet vette szárnyai alá. Segítségükre szolgál az ugyanitt létrehozott

Népzenei Adattár és az a szakembergárda, melynek élén Ág Tibor népzenekutató áll.

A fentebb vázolt időszakot a rendezetlenség és az útkeresés jellemzi. Ez a folyamat máig nem zárult le, és mély nyomot hagyott, illetve hagy a hazai színpadi folklórmozgalmon. Nem hiba, sőt örömdetes, hogy az országos seregszemlék szervezését immár a régiók látják el, mivel ezek képesek arra, hogy helyi erőből építkezzenek. Napjainkban új kezdeményezések is alakultak, melyek felismerték a jelen helyzet buktatóit, és javítani kívánnak ezen. Pozitív az a vita, amely elindult a rendezvény-szervezés mennyiségi és minőségi eredményei és mutatói körül. Fesztiválok élednek újjá, azonban már nem vonzanak közönséget, de olyan kérdéseket vetnek fel, melyek megvalósulása utat mutathat e mozgalom célkitűzéseinek és küldetésének újrafogalmazásában.

2. A SZÍNPADI FOLKLÓR JELENLEGI HELYZETE

2.1. Szakmai háttérintézmények

Hagyomány Alap, Pozsony

Célja (alapszabálya szerint) a szlovákiai magyar folklóregyüttesek anyagi és szakmai támogatása, a szlovákiai magyarság tárgyi és szellemi kultúrájának ápolása és megőrzése, kulturális és társadalmi események (fesztiválok, seregszemlék, kiállítások, iskolázások és képzések) szervezése és a kultúra népszerűsítése. Ehhez járul hozzá többek között Archivumával is, melynek célja elsősorban a Szlovákia magyarlakta vidékein történt és történő gyűjtések archiválása és hozzáférhetővé tétele. Célcsoportját elsősorban a szélesebb nyilvánosság képezi, de az Ifjú Szívek Magyar Táncegyüttes szakmai háttérszervezeteként is működik. Archivumát jelenleg több mint 600 órányi videofelvétel és kb. 300 órányi hangzóanyag képezi. Szorosan együttműködik a Magyar Tudományos Akadémiával.

Népzenei Adattár, Dunaszerdahely

Küldetése a népzene gyűjtése, tudományos kutatása és feldolgozása, szakmai tanácsadás az

amatőr népzenei mozgalom népdalköreinek, népdalénekesekének, népi zenekaroknak, szervezői tevékenység és a folyamatos publikáció, a népzenei kiadványok megjelentetése. Az adattár együttműködik az MTA Zenetudományi Intézetével. Gyűjteménye és kézikönyvtára a nyilvánosság számára hozzáférhető.

A Népzenei Adattár gyűjteménye a gyűjtés tartalmát, a gyűjtés helyét, a gyűjtés időpontját és a gyűjtők személyét illetően nagyon sokrétű. A digitális és hagyományos hanghordozókon több mint 10 000 gyűjtési egység található. Nagy részét vokális, kisebb részét hangszeres népzenei gyűjtések és szöveges gyűjtések alkotják. A gyűjtemény meghatározó részét Ág Tibor gyűjtése és a Csemadok más munkatársainak gyűjtései (Takács András, Quittner János, Bodonyi András, Méryné Tóth Margit), valamint a magyarországi kutatókkal (Olsvai Imre, Vargyas Lajos, Sárosi Bálint, Martin György) közösen szervezett gyűjtések anyaga teszi ki. A gyűjtemény részét képezik a Csemadok által több éven keresztül szervezett Nyári Néprajzi Szemináriumok hallgatóinak gyűjtései, önkéntes néprajzi gyűjtők gyűjtései és a Csemadok által kiírt pályázatokra beküldött gyűjtések anyagai. A 1990-es évektől a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya támogatásával megvalósult népzenei gyűjtések anyaga is az adattár gyűjteményét bővíti. Szöveges néprajzi adatok összegyűjtésével és feldolgozásával is foglalkozik.

A népzenei gyűjteményen kívül a Népzenei Adattárban a felvidéki néptáncgyűjtésekről készült filmeket tartalmazó filmtárat is kialakítottak. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Filmarchívumából a Népzenei Adattárba kerültek a felvidéki falvakban gyűjtött néptáncok filmfelvételeinek jegyzőkönyvei. Az adattárba fokozatosan bekerülnek a filmek másolatai is. Jelenleg az adattárban megtalálhatók a csallóközi és gömöri falvakban gyűjtött néptáncok filmfelvételeinek másolatai, ezek jegyzőkönyvei, valamint a filmek hangzóanyaga.

A Népzenei Adattár kézikönyvtárában kb. 880 könyv, 21 szalag, 94 magnókazetta, 19 LP, 9 CD-ROM, 150 CD, 4 VCD, 12 videokazetta található, melyek magukban foglalják a hazai

és magyarországi, illetve más kisebbségi magyar népzenei, néptánc- és néprajzi kiadványokat. A könyvtárban magyar és szlovák nyelvű könyveken kívül tanulmányok, szakdolgozatok és folyóiratok is találhatók. A hanghordozók pedig eredeti népzenei felvételeket és népzenei feldolgozásokat tartalmaznak.

2.2. Felnőtt néptáncgyűttesek

Szakmai színvonal szempontjából három példaeértékű és magas színvonalon működő néptáncgyűttes működik jelenleg: az Ifjú Szívek Magyar Táncgyűttes, a Szóttos Kamara Néptáncgyűttes és az ezek holdköréből komoly és nehéz munkával egyre inkább kikerülő Ilosvai Selymes Péter Néptáncgyűttes. Ez a három együttes több évtizede folyamatosan magas színvonalon működik, hírnevük túlnötte az országhatárokat, a magyarországi szakma tisztelettel és elismeréssel nyilatkozik róluk, és sokszor állítják őket követendő példaként a magyarországi együttesek elé is.

Ifjú Szívek Magyar Táncgyűttes, Pozsony
Az Ifjú Szívek Magyar Táncgyűttes az 1955-ben megszüntetett hivatásos „Népes” együttes küldetését vállalva alakult. Kiemelten foglalkozik a szlovákiai magyar és a Kárpát-medencei hagyományos tánc- és zenei kultúra kutatásával, archiválásával és színpadra állításával. 2000-től ismét hivatásos együttesként működik, s a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma hivatásos együtteseként éves költségvetésben részesül.

Az együttes küldetésének tekinti a népművészet megismertetését és megkedveltetését a fiatalok körében. Minden évben Szlovákiaszerte egy hosszabb tavaszi és őszi turnén mutatja be műsorait, az év folyamán pedig belföldi és külföldi meghívásos fellépéseket vállal. Hazai szereplései mellett több nemzetközi fesztiválon is bemutatta műsorait; az utóbbi tíz évben bejárta Európa legtöbb országát, emellett szerepelt Ausztráliában, Irakban, Japánban és Jordániában. Az együttes jelenlegi vezetője Héglí Dusan.

Szóttos Kamara Néptáncgyűttes, Pozsony
A Szóttos Kamara Néptáncgyűttes azzal a céllal alakult 1969-ben, hogy segítse felkutatni és megőrizni a hazai és egyetemes magyar, valamint a környező népek népművészeti hagyományait, értékeit, különös tekintettel a néptánc, népdal és a hangszeres népzene felkutatására, ápolására, fejlesztésére, ezek színpadi formában való feldolgozására és terjesztésére.

Létrehozója és fenntartója a Csemadok Országos Választmánya volt 1995-ig, míg a Csemadoktól meg nem vonták az állami támogatást. A Csemadok – anyagi körülményeihez képest – máig támogatja az együttes működését. Azóta önellátó polgári szervezet, fellépései bevételeiből, pályázatokból tartja fenn magát. Fellépései zömét Dél-Szlovákia magyarlakta községeiben, városaiban tartja, de gyakori és rendszeres vendége különböző hazai és nemzetközi folklórfesztiváloknak is.

1996-ban Körmenen, a Martin György Néptáncszövetség által kiírt néptáncgyűttesek minősítő versenyén Kiválóan Minősült Együttes címet szerzett, ezt a címet 1998-ban, 2000-ben és 2004-ben megvédte, ezzel elnyerte a Martin György Emléklakettet. Rendszeres szereplője a budapesti Néptánc antológiáknak.

A fellépései mellett rendszeresen szervez táncházakat és játszóházakat, nyaranta pedig ötnapos táncbort rendez.

Az együttes művészeti vezetői Németh Ildikó és Szabó Szilárd, tánckarvezetője pedig Konkoly László.

Ilosvai Selymes Péter Néptáncgyűttes, Nagyida

Az együttes 1951-ben alakult és 1974-ben vette fel az Ilosvai Selymes Péter Néptáncgyűttes nevet. A rendszeres művészeti munka eredményeként az együttes rangos helyet vívott ki magának népművészeti együtteseink sorában. Szinte minden járási, körzeti és országos seregszemlére meghívást kapott. Több alkalommal szerepelt a határon túli népművészeti seregszemléken, fesztiválokon is. 1991-ben megkapta a „Csemadok Kiváló Együttese” címet. 1996-ban és 2000-ben a néptáncosok országos

bemutató színpadán „minősült”, majd 2002-ben és 2004-ben „kiválóan minősült”.

Az együttes évente 35–40 alkalommal lép közönség elé. Jelenlegi vezetője Kupec Mihály és Kupec Andrea.

2.3. További kiemelkedő néptáncegyüttesek:

Csalló Táncegyüttes, Somorja

Csallóközi Dal- és Táncegyüttes, Dunaszerdahely – a kilencvenes évek közepén megszűnt

Dunaág Néptáncegyüttes, Dunaszerdahely

Garammenti Népi Együttes, Léva

Hajós Néptáncegyüttes, Komárom

Kenderes Néptáncsoport, Nagyölved

Nádas Néptáncsoport, Farnad

Új Gömör Néptáncsoport, Rimaszombat

Új Nemzedék Néptáncegyüttes, Kassa – a kilencvenes évek végén megszűnt

A többi csoport vagy rapszodikusán, vagy változó színvonalon működik. Az anyagi problémákon túl többnyire vezetőhiánnyal küszködnek. Azok a csoportok, amelyek nem szüntek meg, a hetvenes-nyolcvanas évek stílusát és „divatját” viszik tovább.

2.3. Gyermek és ifjúsági néptáncegyüttesek

A felnőtt együttesekkel ellentétben a gyermekcsoportoknál sokkal kiegyenlítettebb a helyzet. Országos seregszemlájuk a kétévente megrendezett Eszterlánc, amely Losoncon, illetve Füleken kerül megrendezésre, fő szervezője a Hagyomány Alap és az Ifjú Szivek. A gyermekcsoportokról általánosan elmondható, hogy színvonalasan és rendszeresen működnek, általában a helyi alapiskola és szülői szövetség támogatását élvezik. Fellépési alkalmak szép számmal vannak (főleg regionális szinten). Nagy lendületet jelentett a gyermekegyüttesek esetében a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség által 1999–2001-ben megvalósított Alapfokú néptáncoktatási tanfolyam, melyen sok pedagógus vett részt, s szakmai anyagait hasznosítva fejlesztette az általa vezetett csoportot.

Legkiemelkedőbb, folyamatosan magas színvonalon működő gyermek együttesek:

Pihégő Gyermek Néptáncegyüttes, Komárom
Az együttest 1993-ban alapították a Munka utcai Alapiskola mellett, s rövidesen átkerült a Városi Művelődési Központ igazgatósága alá. A csoport megalakulása óta színvonalasan működik, mintegy hatvan gyermek látogatja, és két korcsoportban folyik a munka. Rendszeres résztvevője az Eszterláncnak, hazai és külföldi fesztiváloknak. Az együttes vezetői Méhesné Horkay Katalin és Szlama László.

Rakonca Gyermek Néptáncegyüttes, Fülek
A táncsoport 1995 szeptemberében alakult. A füleki Városi Művelődési Központ, Szabadidőközpont, valamint a Csemadok helyi szervezete mellett működik. Sikereinek egyik gyümölcse, hogy tagsága megsokszorozódott, így két részlegben működik, a Kis Rakonca, a kisebb gyermekek együttese önállóan működik. A csoportnak 65 tagja van. Évente 20–25 alkalommal lép közönség elé.

Rendszeres résztvevői a hazai és nemzetközi fesztiváloknak. Vezetője Varga Kornélia és Varga Norbert.

Kincső Néptáncegyüttes, Zseliz

Az együttes 1995-ben alakult. Jelenleg három korcsoportban foglalkozik gyermekekkel. A legkisebbek az Iciri-piciri Gyermek Néptáncgyüttest, az alapiskolások az Apró Kincső Utánpótlás együttest, a gyermekcsoportból kinőtt fiatalok pedig a Kincső Ifjúsági Néptáncgyüttest látogatják. Az együttes megalakulása óta a hazai mezőny élvonalába tartozik. Sokat szerepel itthon és külföldön is. Vezetője Juhász Eszter és Juhász Sándor.

Kisbojtár Gyermek Néptáncegyüttes, Párkány

Az egyik legrégebben működő gyermekegyüttesünk, 1982-ben alakult. Fennállása alatt minden jelentős szlovákiai magyar rendezvényen szerepelt, s emellett több alkalommal részt vett magyarországi, ausztriai, olaszországi, csehországi és dániai folklórfesztiválokon is. Anyagiilag a város és a helyi Művelődési Központ támogatja. Vezetője Hégli Marianna.

Az Eszterlánc Szlovákiai Magyar Gyermekek Néptáncfesztiválon rendszeresen szereplő gyermektáncscsoportok:

Ágacska Gyermektáncgyűttes, Dunaszerdahely

Apró Bodrogekői Gyermektáncgyűttes, Királyhelmecek

Árvácska Gyermektáncgyűttes, Kassa

Boglárka Gyermektáncgyűttes, Feled

Botorkáló Gyermektáncgyűttes, Királyhelmecek

Ifjú Szívek Féli Gyermektáncgyűttese, Fél

Iglíce Gyermektáncgyűttes, Szógyén

Kelepelők Gyermektáncgyűttes, Buzita

Kis Csali Gyermektáncgyűttes, Somorja

Kis Ilosvai Gyermektáncgyűttes, Nagyida

Kis Malmos Gyermektáncgyűttes, Jóká

Kis Mátyus Gyermektáncgyűttes, Felsőszeli

Kistiglinc Gyermektáncgyűttes, Dunaszerdahely

Kököröcsin Gyermektáncgyűttes, Kiséres

Nádas Gyermektáncgyűttes, Farnad

Pimpimpálé Gyermektáncgyűttes, Apáca-szakállas

Pityang Gyermektáncgyűttes, Losonc

Rozmaringsarj Gyermektáncgyűttes, Szina

Új Barkóca Gyermektáncgyűttes, Rimaszombat

Vasvirág Gyermektáncgyűttes, Kéménd

2.4. Népdalkörök, hagyományörző csoportok

Népdalköreink és hagyományörző csoportjaink többsége magas színvonalon végzi munkáját. Sokat segített az utóbbi években, hogy két nagyobb versenyük, a Tavaszí szél és Bíborpiros szép rózsa bekapcsolódott a magyarországi minősítést nyújtó versenyekbe. Míg a Tavaszí szél a Magyar Kórusok és Zenekarok Szövetsége minősítő rendszerében kapott helyet, addig a Bíborpiros a Vass Lajos Kárpát-medencei Népzenei Versenynek szolgál egyben elődöntőjeként is. Mind a minősítés, mind a verseny kedvező hatással van csoportjainkra, mivel világosan megjelölhető feladatokat s ezek révén értelmet ad az amatőr csoportok rendszeres munká-

jának, fenntartja a karéneklés értékes hagyományait, és serkenti az együttesek szakmai színvonalának emelkedését. Hasonlóan fontos, hogy a szaporodó társadalmi szervezetek, egyesületek körében az értékteremtő és értékörző zenei egyesületek továbbra is helyet s ennek következtében társadalmi megbecsülést kapjanak.

Ebben a kategóriában főként az éneklő csoportokról beszélhetünk (asszonykórusok, népdalkörök, vegyeskarok stb.), mivel a táncsal foglalkozó hagyományörző csoportok egy-két kivételtől eltekintve már nincsenek, az egykori zenekarok tagjai is lassan eltávoztak. A zenekarok esetében mára csak egy-két hangszeres szőlístáról (citera, hegedű, tárogató) és citerazenekarokról beszélhetünk, melyek száma elenyésző. E kategória esetében a jövőben gondot jelenthet az az utánpótlás hiánya, mivel a jelenlegi tagokról még elmondhatjuk, hogy eredeti, megélt, sokszor még élő hagyományait mutatják be, de a következő generáció esetében már csak megtanult, betanult műsorokról beszélhetünk. A fiatalabb tagokból álló csoportok csupán a próbákön találkoznak a népdallal, nem képesek immár régiójuk, falujuk előadási, stílusbeli sajátosságait visszaadni.

E csoportok száma, összehasonlítva a felnőtt néptáncgyűttesekével, rendkívül nagy. Nincs olyan régió, ahol ne működne legalább egy csoport. Minőségüket tekintve elmondhatjuk, hogy azok az együttesek, melyek két szakmai fórumukön előkelő helyezéseket értek el, a magyarországi versenyeken is az élen végeztek.

Az utóbbi években a Tavaszí szél és a Bíborpiros szép rózsa vetélkedőkön legjobb bírálatban részesült csoportok:

Berkó Berzéte-Kőrösi Népdalkör, Berzéte

Alsóbodoki Női Éneklőcsoport, Alsóbodok

Cimbora Férfi Daloskör, Béke

Gimesi Hagományörző Csoport, Gimes

Kisbarkó Népdalkör, Gesztete

Kolonyi Gyöngykoszoró, Kolon

Nagykéri Vegyes és Női Éneklőcsoport, Nagykér

Padányi Népdalkör, Padány

Péderi Menyecskekórus majd Vegyeskar,
Péder
Szepsi Aszszonykórus, Szepsi
Szesztai Női Éneklőcsoport, Szeszta
Téliződ Női Éneklőcsoport, Nyitrageszte

További népdalkörök:

Árvalányhaj Éneklőcsoport, Királyhelmece
Búzavirág Női Daloskör, Béke
Búzavirág Vegyes Éneklőcsoport, Naszvad
Csitári Menyecskekórus, Csitár
Fehér Akác Asszonykórus, Tardoskeda
Hárskúti Férfi Népdalkör, Hárskút
Kisgéresi Női Éneklőcsoport, Kisgéres
Kútyika Női Éneklőcsoport, Nagycétény
Lédeci Vegyeskórus, Lédec
Mezei Virágok, Tornagörgő
Napsugár Női Éneklőcsoport, Jánok
Pacsirta Vegyes Éneklőcsoport, Érsekkéty
Péterfali Menyecskekórus, Gömörpéterfala
Pogrányi Női Éneklőcsoport, Pográny
Tallós Éneklőcsoport, Zsitvabesenyő
Tisza Népdalkör, Nagytárkány

Citerazenekaraink közül a Százdi citerazenekar és a Dióhéj citerazenekar Diószegről tekinthet vissza nagy múltra, és működik színvonalasan.

E csoportok számára minden évben bemutatkozási lehetőség nyílik országos szinten is. Ezek a Tavaszi szél vizet áraszt országos népdal- és népzenei verseny, melyet a Patria Rádió rendez meg minden páros évben és a Bíborpiros szép rózsza népzenei vetélkedő a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának rendezésében a páratlan években. Mindkét versenyen hazai és magyarországi szakemberekből álló zsűri értékeli a csoportokat.

2.5. Zenekarok és szólísták

A szlovákiai magyar színpadi folklór szerves részét képezik a zenekarok és szólísták. Jellemző vonása e területnek, hogy azok a szólísták, akik magas színvonalon kívánnak tevékenykedni, igyekeznek szakmai szempontból a legtöbbet elérni, e műfajnak szentelik magukat, kénytelenek Magyarországra telepedni, ahol

hivatásos zenészként vagy énekesként el tudják magukat tartani.

Szvorák Katalin népdalénekes Losoncról származik, budapesti tanulmányait befejezve Magyarországon maradt, ahol szólókarrierje hamar felívelt. Évekig a Honvéd Művészegyüttes szólístája volt. Sokat szerepel itthon, a kassai Csámborgó zenekarral külön műsort készítettek. **Agócs Gergely** Fülek szülötte. Néprajzkutató, zenész, énekes, elnyerte a népművészet ifjú mestere címet. Budapesten él, a szlovákiai magyar folklór „nagykövete”. **Korpás Éva** Komáromban él. Énekes pályafutását a Csihólók zenekarban kezdte. Jelenleg a magyarországi Tükrös zenekar és RÉV zenekar énekes szólístája. **Takács Ádám** és **Németh Dénes** primás annak idején az Ifjú Szívek mellett megalakult, azóta feloszlott Figur banda tagja volt. Jelenleg mindketten a lehetőségekkel teli Budapesten zenélnek. Itthon főként a Szóttos Kamara Néptáncegyüttes meghívására zenélnek. Szintén hegedűn játszik a kassai származású **Szabó Gábor**, a Csámborgó zenekar volt primása. Jelenleg Budapesten él, és a Honvéd Művészegyüttesben zenél.

Az itthon alkotó művészek közül **Écsi Gyöngyi** nevét fontos még megemlíteni, aki lelkészként tevékenykedik, és több hanghordozója is megjelent. Hazai élvonalbeli zenekaraink közül csupán a **Ghymes együttes** működik, de ők a kilencvenes évek közepén stílust váltottak, így nem sorolhatjuk őket népi zenekaraink közé. Másik magas színvonalú zenekarunk a **Varsányi zenekar** a kilencvenes évek elején megszűnt. Új zenekarok ritkán születnek, mivel megrendelőik, a néptánc csoportok magas követelményeket támasztanak a zenével szemben, és inkább hívnak Magyarországról zenészeket, ha ez anyagilag nagyobb terhet is ró rájuk. A gyermekegyüttesek mellett működő gyermek-, ifjúsági zenekarok általában a tagok felnőtt korba lépésével és az iskolaváltással megszűnnek.

Új erőként jelent meg azonban az utóbbi években a Lakatos Róbert nevével fémjelzett **RÉV zenekar** amely elsősorban zenei anyagát a népzene és a klasszikus zene metszéspontjába helyezi. A zenekart hazai fiatal zenészek alkotják.

2.6. Fesztiválok, versenyek és egyéb bemutatkozási lehetőségek

Gombaszögi fesztivál

2005-ig a Csemadok Országos Választmányának kiemelt rendezvénye volt. Küldetésnyilatkozata alapján a szlovákiai magyarság és a Csemadok kulturális tevékenységének fesztiválja kívánt és kíván lenni. Nem összepontosít kimondottan csak a folklórra. Ennek ellenére műsorát egy-két kivételtől eltekintve a színpadi folklórt megvalósító együttesek töltik ki. A gombaszögi fesztivál pozitív hatással volt a színpadi folklórmozgalomra, egészen 1995-ig azok az együttesek nyertek ide meghívást, melyek az országos versenyen helyezést értek el, így motiváló hatása volt az amatőr együttesekre. 1995-től azonban már a fellépők összeállításánál főként az anyagi szempont a döntő.

Eleinte az Országos Dal- és Táncünnepély nevet viselte. 1969 óta rendezik meg Gombaszögön. 2006-ban a 40-es sorszámot viselte. 1995-ig minden évben megrendezték, ezután csak alkalmasszerűen (például a választások évében 1998-ban az MKP nyomására, hosszú szünet után). 2002-től újra évenként kerül megrendezésre, de hajdani fényét elveszítette. A fesztivált 2002–2004-ben a Csemadok Országos Választmányával karöltve a Patria Rádió rendezte, majd 2005-től Gombaszög szervezése teljes mértékben a Csemadok Rozsnyói Területi Választmányának hatásköre alá került. Mint általában az újraélesztett akciók, csak halovány emléket idézi a hajdani dicsőséges múltnak. Az utóbbi években az ízléses és színvonalas műsorstratégia ellenére a közönség érdektelensége jellemezte, s napjainkban folyik a vita arról, hogy szüksége van-e még a szlovákiai magyarságnak erre a fesztiválra.

Zselizi Országos Népművészeti Fesztivál és versenyei

1994-ben rendezték meg 39. alkalommal, s ezután e neves fesztivál megszűnt. A gombaszögi fesztivállal ellentétben Zseliz mindig is a népzene, -dal és -tánc ünnepe volt. Egybe volt kötve a néptáncgyüttesek országos versenyével, mely többnyire a közeli lévő kultúrházban va-

lósult meg, mégpedig úgy, hogy egyik évben a felnőtt együttesek, a következőben pedig a gyermekegyüttesek versenyeztek.

A Csemadok Országos Választmányának kiemelt rendezvénye volt, s nem csupán sereg-szemleként működött, hanem szakmai fórumként is. A fesztivál programja mindig rendkívül színes volt, néprajzi kiállítások, gyermekprogramok, koncertek, kirakodóvásár stb. tették színessé és közönségközelivé. Sok hagyományörző együttes és szólista fellépése kísérte, a csoportoknak alkalmuk nyílt élőben látni és hallani az adatközlőket.

A fesztivál helyét a Martoson 1995 óta évente megrendezett **Pünkösdi Népművészeti Fesztivál** kívánta átvenni, de ez mára inkább regionális fesztiválként működik. 1994 után a felnőtt együttesek versenyének szervezését a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség vállalta magára, s áthelyezte azt Tornaljára, itt azonban már csak két évfolyamot élt meg. Helyébe lépett a két évente megrendezett **Néptánc antológia**, melynek Komárom adott otthont. Ez már nem versenyként működik, inkább sikeres ko-reográfiák seregszemléjeként, ahol a résztvevő csoportok szakmai bírálatban részesülnek. Mivel mára kevés színvonalasan működő együttes dolgozik, az Antológiák vonzóereje mind a résztvevők, mind a nyilvánosság soraiban minimálisra csökkent.

A gyermekegyüttesek számára a Folklórszövetség karöltve a Hagyomány Alappal és az Ifjú Szívek Magyar Táncgyüttessel az **Eszterlanc Szlovákiai Magyar GyermeKNéptánc-fesztivált** rendezi meg két évente Losoncon és Füleken. 2005-ben harmadik évfolyamát élte meg. A verseny rendkívül közkedvelt a gyermekegyüttesek körében, s mindhárom évben magas színvonal és telt nézőtér jellemezte.

Tavaszi szél vizet áraszt országos népdal- és népzenei verseny

A Tavaszi szél vizet áraszt népzenei verseny a Csemadok Országos Választmányának rendezvénye volt. A hagyományörző és hagyomány-ápoló együttesek (kórusok, énekes és hangszer-szólisták, zenekarok) versenye volt. A Biborpiros versenyektől abban különbözött, hogy se-

regszemléin résztvevőként csak a 16. életévüket betöltött amatőr előadók szerepelhettek, gyermekcsoportok csak versenyen kívül léphettek fel. Hét kategóriában zajlott a megmérettetés. A kategóriák kialakításában két szempont érvényesült: egyfelől a népzene megszólaltatásának módja és a néphagyomány bemutatásra kerülő része (szólóének, éneklőcsoport, hangszerszólista, zenekar, néptánc és népszokások), másfelől pedig az előadók státuszának megkülönböztetése (hagyományörző és hagyományápoló). 1994-ben rendezték meg utoljára.

A versenyt újra a Csemadok és a Patria Rádió indította el, és hosszabb szünet után 2000-ben került először, immár más felépítésben megrendezésre. A versenyt nem előzik meg válogatók, a jelentkezők közül a zsűri jelenléte nélkül választják ki a résztvevőket.⁸⁵

Bíborpiros szép rózsza népzenei verseny

A Bíborpiros szép rózsza népzenei verseny 1997-ben került először megrendezésre, mintegy folytatásaként az 1994-ben megszűnt Tavaszi szél vizet áraszt népzenei versenynek. A vetélkedő ezt követően két éves ciklusban került megrendezésre, 2005-ben zajlott a vetélkedő ötödik évfolyama. A népzenei seregszemle megszervezését a kezdetektől fogva a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya, illetve 2004-től a Csemadok Művelődési Intézete vállalta Huszár László szervezési és Ág Tibor szakmai irányításával. A döntőt, melyet Dunaszerdahelyen rendeznek, területi válogatók és elődöntők előzik meg Szlovákia több pontján. A területi válogatók nagyjából járási, az elődöntők kerületi, illetve megyei szinten zajlanak.

A vetélkedőn elért eredmény komoly szakmai minősítésként is szolgál. A versenyen több kategóriában osztanak díjakat. A legrangosabb a Bíborpiros szép rózsza díj, mely a verseny fődíját szimbolizálja, ezt követi a nívódíj. A vetélkedő egyben a Vass Lajos Népzenei Verseny Kárpát-medencei döntőjébe is nevez résztvevőket.

Szlovákiai Táncháztalálkozó és Népművészeti Kirakodóvásár

A Szlovákiai Magyar Folklórszövetség rendezvénye, mely 1990 és 1999 között került megrendezésre, eleinte Dunaszerdahelyen, majd Komáromban. A nagy tömeget vonzó, a hagyományörző előadókra és színes, többpólusú műsorra építő rendezvény nagy közkedveltségnek örvendett. Jubileumi, 10. évfordulóját CD hanghordozó kiadásával ünnepelte.

Ünnpeváró Országos Játszó- és Alkotóház

A komáromi székhelyű Nyári Szabadtéri Táncszínház Alap 2000 óta rendezi meg évente kétszer fesztiválját, melynek célcsoportját a gyermekek képezik. A fesztivál a néptáncra és kézműves foglalkozásokra összpontosít. A húsvéti és karácsonyi ünnepkör köré csoportosítja programját. A népszerű és a népes közönség által kedvelt rendezvényt főként a Komárom környékeliek látogatják.

Néptánc táborok

A Szlovákiai Magyar Folklórszövetség által szervezett néptánc táborokat 1992 és 2000 között évente megrendezték. E táborok elsődleges célja a hazai néptánc csoportokban működő fiatalok tudásának elmélyítése és az együttesek színvonalának emelése volt. Eleinte Zselizen, majd több éven keresztül Nagyfődémesen kerültek megrendezésre. Az utolsó években Gombaszögre költözött a tábor, ahol már érdektelenség kísérte, és megszűnt.

2005-ben a Szóttos Kamara Néptáncgyűttes élesztette újjá a szlovákiai magyar néptánc táborok hagyományát Szóttos Tánc tábor néven. A tábor nagy érdeklődésnek örvend.

A Szlovákiai Magyar Folklórszövetség rendezvényei szinte mind megszűntek, pedig nagyon közkedveltek voltak, és pozitív hatást gyakoroltak az egész mozgalomra. Ilyenek voltak: a *Népművészeti tábor* (Zseliz, Nagyfődémes, Gombaszög) – néptáncoktatásra specializálódott, sok táncos merített tudást és motivációt e táborokból, *Táncháztalálkozó és Kirako-*

85 Lásd Ág Tibor, *Új Szó*, 2000. november 29.

dóvásár (Dunaszerdahely, Komárom) – mely nagyszámú közönséget mozgósított, alkalmat nyújtott arra, hogy a még élő, népzenei és néptáncot autentikus formájában megőrző „öregeket” láthassák az érdeklődők, együtt táncoljanak és énekeljenek velük, tanulhassanak tőlük, *Deákos Szólótáncverseny* (Párkány, Komárom) – kimondottan a szólolisták versenye volt, szakemberek értékelése mellett.

A kisebb regionális fesztiválok máig működnek, és lehetőséget adnak a csoportoknak a bemutatkozásra. Ezeket többnyire a Csemadok helyi szervezete szervezi, kevés pénzből de sok önkéntessel, és ez is az oka, hogy nem szűntek meg. Ezek azonban nem kimondottan a színpadi folklórt szolgáló rendezvények, a csoportokat sok más irányzat képviselői közt csupán felléptetik.

2.7. Szakmai képzések

A szakmai képzések területén (a nyolcvanas és kilencvenes évek elején erre nem fektetett egy szervezet sem hangsúlyt, amelynek hatása máig érezhető) komoly fellendülés tapasztalható. A SZMF a kilencvenes évek végén néptáncvezetői tanfolyamot indított Komáromban és Kassán, melyen nagy számban vettek részt főként a gyermekcsoportvezetők.

A budapesti Magyar Táncművészeti Főiskola saját képzéseként a 2004/2005-ös akadémiai évben táncpedagógus-képzést indított néptánc szakirányon Pozsonyban. A négyéves képzés főiskolai diplomát ad, amelyet a 2004. május elsején életbe lépő uniós jogszabályok értelmében valamennyi uniós tagországban – tehát Szlovákiában is – elismernek. A képzésen 20 csoportvezető vesz részt, melyek 20%-a ugyan Magyarországról érkezett, de e képzés a maga nemében az első Szlovákiában.

3. A SZÍNPAZI FOLKLÓRMOZGALOM JÖVŐJE ÉS LEHETŐSÉGEI

A színpadi folklórmozgalomnak vannak nagyon erős oldalai, melyeket kamatoztatva fejlődni képes.

a) Anyagi biztonság – az együttesek többségét vagy a Csemadok helyi szervezete, a kultúrház, az önkormányzat támogatja, vagy ezek vegyesen. Sok együttesnek tevékenységéből adódó bevételei is vannak. Az önállósult, jogi szubjektivitással rendelkező szervezetek pedig pályázni is tudnak.

b) Mind a felnőtt, gyermek és ifjúsági néptánc csoportoknak, mind a népdalköröknek és szólolistáknak vannak országos szintű rendezvényei: Néptánc antológia, Eszterlánc, Gombaszög, Tavasz szél, Bíborpiros szép rózsza.

c) Az együttesek sokat szerepelnek Magyarországon és más országokban, ami azt jelenti, hogy külföldön is van igény a hazai együttesekre.

d) Az együtteseknek alkalmuk van bekapcsolódni a magyarországi minősítést és szakmai értékelést nyújtó versenyekbe. (Martin György Néptáncszövetség Néptáncosok bemutató színpada, KÓTA, Vass Lajos Népzenei Verseny Kárpát-medencei döntője.)

e) A forrásanyagként funkcionáló adattárak hozzáférhetőek – Hagyomány Alap (néptánc), a dunaszerdahelyi Népzenei Adattár (énekes, hangszeres zene, néptánc).

f) A csoportvezetőknek van alkalmuk a művelődésre – vannak regionális csoportvezetői, illetve szakmai képzések, van Néptáncfőiskola.

g) A gyermekcsoportok nagy száma biztató az utánpótlás kérdésében – sok iskola mellett működik tánc csoport, melyek szakmai szempontból nem mindig felelnek meg az elvárásoknak, de reményteljesek.

Vannak azonban gyermekbetegségei, olyan gyenge pontjai, melyek kiküszöbölése nélkül a fejlődés megtorpanhat, negatív következményeket vonhat maga után.

Az országos rendezvények nem kielégítő színvonala.

Az együtteseknek kevés alkalmuk nyílik itt-hon a bemutatkozásra, ez egyrészt annak tudható be, hogy saját hírnevük népszerűsítésébe keveset invesztálnak, másrészt csökkent azon alkalmak száma, ahol fellépési lehetőséghez juthatnának.

Szakmai/minőségi problémák – az újonnan alakult vagy kisebb csoportok nem tudják, kihez forduljanak szakmai segítségért, vagy nem tudatosítják, hogy fejlődésük szempontjából erre szükség lenne. Az alapiskolák mellett működő csoportok nagy része szakkörként működik, nem felkészült pedagógus vezetésével.

A létező adattárak nehéz hozzáférhetősége, megközelíthetősége – 1. nem mindenki számára elérhető (távolság), 2. sokan nem tudják, mi minden igényelhető (gyenge medializáció), 3. kezdő pedagógusok nem ismerik a „szalagról tanulást”, nem tudják az esetleges anyagokat kihasználni (vezetők szakmai színvonala).

A szakmai képzések rapszodikusak – pénz-, szervező-, érdeklődésfüggőek.

A felnőtt néptáncsoportok alacsony száma – az utóbbi években sok csoport szűnt meg, a gyermekcsoportokból kikerülők nem mindig tudják hol folytatni ezt a tevékenységet.

A hagyományörző együttesek számának természetes apadása.

A fenti felsorolásból kitűnik, hogy kiemelkedően fontos, a színpadi folklórmozgalom fejlődésének szakmai, művészeti biztosítása, pedagógiai feltételeinek javítása, a művészeti tevékenység támogatása, valamint a mozgalmon belüli együttműködés, kapcsolattartás, információáramlás elősegítése is.

A szlovákiai magyar színpadi folklórmozgalom egyik, eddig gyéren hasznosított lehetősége, hogy kihasználja a magyarországi tapasztalatokat. Feltétlenül szüksége van arra, hogy szakmai szervezetei felkarolják és közvetítsék számára a jó példákat, hozzájuttassák az információkhoz, és minőségi fejlődését biztosítsák. Fontos lenne azonban az együtteseknek is tudatosítaniuk, hogy saját fejlődésükbe nekik is invesztálni kell. A tárgyalat együttesek között például csak négynek van saját honlapja (Ifjú Szivek, Szöttes, Ilosvai, Pihegő). Az önálló együtteseknek meg kell tanulniuk pályázni és kihasználni a helyi forrásokat. A szakmai szervezeteknek a hosszú távú fenntarthatósággal is foglalkozniuk kellene. Ehhez tartozik többek között az országos és regionális rendezvények színvonalának emelése, a szakmai háttérintézményként szolgáló adattárak hozzáférhetővé tétele.

4. ÖSSZEGZÉS

Napjainkban, amikor megszűnt a hagyományok átadásának az a módja melyet családi tradíciók, közösségi normák szabályoztak, már nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett népművészetről. Mégis azt tapasztaljuk, hogy nem csökken az érdeklődés iránta. Fontos ezért a hagyományos (paraszti, népi) kultúra közvetítése, be- és megmutatása a mindenkori aktuális közkultúra felé. A néphagyomány élhető műveltségi tényező, érvényes tudásként jelenik meg a közművelődésben, a szórakozásban, az oktatásban. A hagyományos műveltségnek, melynek egyik közvetítője a színpadi folklórmozgalom, az egyetemes kultúra részeként kell tovább élnie.

AZ EGYHÁZAK SZEREPE A KULTURÁLIS ÉRTÉKEK ÁPOLÁSÁBAN

A. KIS BÉLA

1. A REFORMÁTUS EGYHÁZ

1.1. Bevezetés

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház (SZRKE) a rendszerváltás óta – bár alapvető feladata az ígehirdetés és a lélekápolás – rendkívüli módon részt vesz a kultúra ápolásában. Tulajdonképpen visszatért a két világháború közti helyzetéhez, amelyre igencsak jellemző volt (az alapfunkciók ellátásán kívül) a közösségi élet szervezése. Gondoljunk csak az egyházi színdarabokra, zenés estélyekre, de sok helyütt még a gazdasági életbe is belefolyt az egyház, ha nem is közvetlenül, de képviselői (a lelkipásztorok és a tanítók) révén.

A szocializmus időszakában az egyház közösség-szervezői ténykedéséről szó sem lehetett, hiszen tulajdonképpen csak megtűrt állapotban leledzett (ebben az új embertípusnak arra kellett volna rájönnie, hogy a vallás idejétmúlt dolog, csökevény). Isten azonban ura az időnek s a történéseknek, és negyvenévnyi kitérő, „pusztai vándorlás” után elkezdődhetett az építkezés ott, ahol korábban abbamaradt. Persze, nem egészen ott, hanem más helyzetben, mivel az ateista időszak mély sebeket ütött az egyház intézményén (ezt tizenhét év után látni kell): a közgondolkodás teljesen elvilágiasodott, a templomba járók száma inkább csökken, mint emelkedik. Újra kihívás előtt az egyház: miként tudja megszólítani, bevonni azokat, akik nem értik a szavát, akik elidegenedtek tőle? Az egyik mód nyitni a közösség-szervezés irányában, mégpedig a kulturális életbe való bekapcsolódás, a kulturális értékek ápolása által.

1.2. Református kulturális élet a rendszerváltás után

Az 1989-es társadalmi fordulat a kulturális élet vonatkozásában is új helyzetet teremtett: szabaddá tette a területet az egyházak előtt. Az SZRKE, akárcsak a többi bejegyzett egyház, ilyen értelemben „engedélymentesen” szervezheti életét, ha megtartja az állami törvényeket. A bőség zavarával szembeesül az, aki számba akarja venni azokat a kulturális területeket, amelyeken az SZRKE tevékenykedik. Jelen dolgozat írásakor csak helyenként törekedhettünk egy adott tevékenységi kör teljes bemutatására, inkább csak megpróbáljuk – a rendelkezésünkre álló forrásokban szemlélve, valamint saját, írott forrással alá nem támasztott ismeretanyagunkat hasznosítva – felmutatni azokat a (rész)területeket, amelyeken a református egyház kulturális értelemben is teszi a dolgát. Szinte kizárólag az egyház itthon (legelsősorban a gyülekezeti szinten) végzett tevékenységével kapcsolatban közlünk tényeket, csak ritka esetben utalunk a külföldi történésekre, az egyháznak a Kárpát-medencei református életbe való egyre szorosabb bekapcsolódására, a nemzetközi szinten való megjelenésére, külkapcsolatai alakulására. Az egyes munkaterületek tevékenységi ágazatainak felvázolása nyomán igyekszem konkrét példák megadásával segíteni az érdeklődő tájékozódást.

1.2.1. Iskolaügy, képzések, tanfolyamok

Az iskolaügy az egyik látványos területe az SZRKE tevékenységének. A lendületvételt követően ugyan előbb megtorpanást mutatott, de egyre erőteljesebb fejlődésnek indul, úgyhogy

kialakult református iskolahálózatról beszélhetünk, melybe 2004-ben 11 intézmény tartozott. (Miután a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémiának és a Katechetikai Szemináriumnak 2004-ben sikerült betagozódnia a Selye János Egyetembe, a kassai Katechetikai Szeminárium pedig azóta szünetelteti a tevékenységét, ez a szám lecsökkent.) A református közoktatási intézmények jogállását a Zsinat 2000-ben törvényben szabályozta.⁸⁶

1.2.1.1. Közoktatás

A rendszerváltást követően a Református Pedagógusok Munkaközössége volt az a testület, amely konferenciák szervezésével és más módon is próbálta ösztönözni a református iskolák újraindítását.

Az első alapiskola 1992-ben Alistálon alakult meg, majd ötéves szünet után következett a rozsnói megalapítása (1997), Martoson és Érsekkétyen 1999-ben nyílt református iskola, az eddigi utolsó református alapiskola pedig 2001-ben Vajánban, az állami iskola transzformálásával jött létre. Valamennyi református alapiskola teljes szervezetszerű működésre jogosult, és jelenleg egyedül a martosi nem kilencosztályos. Többségüket az adott egyházközség alapította és tartja fenn. Kivételt képez az alistáli (melynek alapítója a Zsinati Elnökség) és a vajáni (amelynek az Ungi Református Egyházmege az alapító-fenntartója).

A középiskolai oktatás intézményesített beindítására 1999-ig kellett várni (a komáromi magyar gimnáziumban az 1992/1993-as tanévtől egy-két éven keresztül nyílt egy-egy „református osztály”, de az iskolaalapításig nem sikerült eljutni), amikor is Rimaszombatban a református gimnázium – 1853-tól Egyesült Protestáns Gimnázium – épületében és jogutódként megnyitotta kapuit a Tompa Mihály Református Gimnázium. Az iskolának – melynek alapító-fenntartója a Zsinati Tanács – két tago-

zata van: a nyolcosztályos képzést 2001-ben a négyosztályos képzés beindítása követte. Az iskolának ugyanebben az évben elkészült a kollégiuma, így a távolabbról érkező diákokat is fogadni tudja (a 2005/2006-os iskolai évben 26 volt a kollégisták száma). Léván az utóbbi évtizedekben a magyar nyelvű középiskolai képzésben keletkezett ürt betöltendő 2000-ben kezdte meg munkáját egy osztállyal a Lévai Református Egyházközség által alapított egyházi gimnázium. Az évek során felgyülemlett gondok és az iskola körüli tisztázatlan viszonyok miatt jelenleg ott tartunk, hogy az alapító az alapító-fenntartói jogokat szívesen átadná a Zsinati Tanácsnak.

A 2005/2006-os tanévben 398 diák látogatta az öt református alapiskolát, a két református gimnáziumban ugyanezen tanévben 250 diák tanult. Bár nem tartozik a szó szoros értelmében vett közoktatáshoz, az SZRKE eddigi első és egyetlen óvodája 2002-től az érsekkétyi gyülekezetben működik, ahova a 2005/2006-os évben 21 gyermek járt. (2004 januárjában Rimaszombatban további egyházi óvodák alapítását szorgalmazták azon a konferencián, amely a holland OGO alapítvány támogatásával jött létre.⁸⁷)

Ha összevetjük a református tanintézetek számát a többi egyházi alapítású iskolával, akkor megállapíthatjuk, hogy az SZRKE a 2005/2006-os évben a 39 szlovákiai egyházi óvoda 2,56%-át, a 131 egyházi alapiskola 3,82%-át és a 73 egyházi középiskola 2,74%-át mondhatta magáénak, ami meghaladja a vallási hovatartozás szerinti arányt (a szlovákiai reformátusok az összlakosság 2,2%-át teszik ki). Rosszabb viszont a helyzet, ha a növendékek számát vetjük össze: az egyházi óvodába járt 1707 szlovákiai gyermeknek 1,23%-a járt reformátusba, a 30 333 egyházi alapiskolásnak 1,31%-a, míg az egyházi alapítású középiskolát látogatott 20 343 diáknak csak 1,23%-a járt reformátusba.⁸⁸

86 Az 1/2000-es számú református közoktatási törvény a *Kálvinista Szemle* 2001. februári számának mellékleteként jelent meg.

87 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2004. február, 12. p.

88 Az adatszolgáltatásért Molnár Sándor zsinati főtanácsosnak tartozom köszönettel.

Megjegyzendő, hogy a pár éve elkezdett tanügyi reform és a nyomában bevezetett fejkvótarendszer (ami a nem állami iskolák esetében egy évvel korábban, tehát már 2003-ban hatályba lépett) nemcsak hogy nem kedvez újabb iskolák alapításának, hanem nehéz helyzetbe hozott sok meglevőt is. A fenti adatok tükrében különösen érvényes ez a református iskolákra, hiszen látni, hogy míg az iskolák számát tekintve a várhatónál nagyobb a református egyház aktivitása, a diáklétszám vonatkozásában viszont elmarad a kívánt értéktől. A református iskolák igazgatói és képviselői 2006 tavaszán Rimaszombatban tanácskoztak a református közoktatás helyzetéről, ahol beadványt fogalmaztak meg azzal kapcsolatban, hogy „az egyházi iskolák diákjai az önkormányzati iskolákkal szemben hátrányos megkülönböztetésben szenvednek: a beutazó tanulók nem részesülnek semmiféle utazási támogatásban, az önkormányzatok mint iskolafenntartók intézményeik működtetésére külön támogatási forrásokban részesülnek, iskoláink egyáltalán nem részesülnek beruházási támogatásban”.⁸⁹ A Zsinati Tanács az állásfoglalással azonosult, s az iskolaügyi minisztériumba való eljuttatásával megbízta a Zsinati Irodát.⁹⁰

1.2.1.2. Teológus-, katechéta- és kántorképzés

A komáromi Katechetikai Szeminárium már az 1990/1991-es tanévben megalakult, s azzal a célkitűzéssel kezdte meg működését, hogy levelező tagozaton vallásoktatókat képezzen. Első igazgatója Takács Zoltán, az SZRKE főgondnoka volt. 1992-ben átalakult teológiai intézetté, neve Calvin J. Teológiai Intézet lett, s a végzett katechéták számára egy harmadik év elvégzésével lehetővé tette a lévita képesítés megszerzését. Igazgatóvá Peres Imre padánybögellői lelkipásztort választották, Takács Zoltán pedig igazgatóhelyettes lett. 1993-ban a

Zsinati Tanács kimondta, hogy a Calvin J. Teológiai Intézet a losonci Teológiai Szeminárium jogutódja, miáltal megteremtette a református lelkészképzés jogi alapjait. Ebben az évben nyolc levelező hallgatóval beindult a teológusok tízszemeszteres „próbaképzése”.

Az intézet életében nagy változást hozott az 1994-es esztendő, amikor a teológusok képzése nappali tagozaton is megkezdődött, s az intézet Calvin J. Teológiai Akadémia néven működött tovább. Mivel 1989-et követően megnőtt az érdeklődés a teológiai tanulmányok iránt, s Prága és a pozsonyi evangélikus teológia mellett Budapest, Debrecen és Sárospatak is fogadta a szlovákiai református diákokat, a Zsinat 1995-ben úgy határozott, hogy azok a diákok, akik más teológián szeretnének tanulni, előbb a Calvin J. Teológiai Akadémián felvételizzenek, ha azt akarják, hogy az SZRKE elismerje őket teológusainak. Az 1997/98-as akadémiai évtől kezdődően Molnár János dékán, rétei lelkipásztor állt az akadémia élén, Peres Imre tanulmányi, Takács Zoltán pedig gazdasági dékán-helyettes volt.

A Calvin J. Teológiai Akadémiának hosszú évek erőfeszítését követően sikerült betagozódnia a komáromi Selye János Egyetembe. A teológia szak 2004 szeptemberétől az SJE Református Teológiai Karának, míg a katechetika szak a Tanárképző Karnak lett a része. Ez az előrelépés a teológia presztízsen túl az addig vállalt anyagi terhek vonatkozásában sem elhanyagolható: a többi bejegyzett szlovákiai egyháztól eltérően ugyanis a református lelkészek képzése addig nem az állami költségvetés, hanem a gyülekezetek és a – főként külföldi: holland, német, svájci – támogatók, segélyszervezetek terhére történt. A Selye János Egyetem Református Teológiai Karának dékánjává 2004 novemberében négy év időtartamra Molnár János docenst választották meg.⁹¹ Míg a CJT-nak hét tanszéke volt (őszösvetségi, újszösvetségi, egyháztörténeti, rendszeres teológiai, gya-

⁸⁹ Ülésezett a Közoktatási Tanács. *Kálvinista Szemle*, 2006. május, 15. p.

⁹⁰ A Zsinati Tanács 18. üléséről. *Kálvinista Szemle*, 2006. május, 11. p.

⁹¹ Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2004. november, 12. p.

korlati teológiai, vallás- és filozófiatörténeti, nyelvi), az SJE RTK-n nyelvi tanszék nincs.

A teológusok tanulmányi ideje 2003-ban öt-ről hat évre nőtt, az utolsó évben gyakorlati tapasztalatokat szerezhetnek a diákok a gyülekezetekben, akik egyébként ún. kiszállásokon, teológusnapokon tartották a kapcsolatot a gyülekezetekkel. 1993 óta a volt püspöklakás átalakításával nyert korszerű diáktotthon áll rendelkezésükre. 1999-ben a CJTA újonnan épült könyvtárát is átadták, melynek jelenleg mintegy 22 000 kötete van. Beiratkozott olvasóinak száma: 258.⁹² Az épület konferenciák és akadémiai alkalmak megrendezésére is szolgál. Kulturális vonatkozásban a CJTA-ra jellemző volt, hogy a hallgatók ún. konvokációs előadásokon ismerkedhettek meg neves hazai és külföldi közéleti személyiségekkel. Kulturális igényeik kielégítéséhez a Pro Christo diákszervezet is igyekezett hozzájárulni.

Komáromban 2004-ig 16 lévita és 71 teológus végzett. A CJTA-n 1994–2004 között végzett lelkészek számára 2006 tavaszán az SJE RTK lehetővé tette magiszteri vizsga letételét. A hetvenegy abszolvensből három nem jelent meg a vizsgán, a többiek sikeresen levizsgáztak, s az idén végzett teológusokkal együtt átvették a Selye János Egyetem diplomáját, vagyis ők is államilag elismert oklevelet és magiszteri titulust kaptak.⁹³ A továbbképzés szempontjából öröndetes fejlemény, hogy megkezdődhet a doktoranduszképzés.⁹⁴

Az SJE RTK-n 2005-ben 20, 2006-ban pedig 12 hallgató végzett. Ez összességében azt jelenti, hogy eddig Komáromban 103 személy szerzett teológusi képesítést, ami (bár köztük külföldiek is voltak) gyakorlatilag elvezetett a másfél évtizeddel korábbani óriási lelkészhiány felszámolásához. A 2006/2007-es akadémiai évben nappali tagozaton 33 teológus tanul (közülük három magyarországi), míg a levelező tagozatos teológusok között 32 hallgatót tart-

nak nyilván. Utóbbiak közül 11 tartozik az SZRKE kötelékébe, a többiek külföldiek (15 magyarországi, 4 romániai, 1-1 pedig szerbiai és hollandiai).⁹⁵ Azt a tényt, hogy itt több a külföldi, azzal magyarázhatjuk, hogy a Kárpát-medencében már csupán Komáromban folyik levelező tagozaton református lelkészképzés.

A katechétaképzés vonatkozásában a CJTA-n eleinte két év volt a tanulmányi idő, ez később fokozatosan három, majd négy évre növekedett. A fokozatos építkezést az élet is megkövetelte. Kezdetben ugyanis – az 1993/1994-es tanévben – csak az alapiskolák felső tagozatán lett a hittan kötelezően választható tantárgy, a 2004/2005-ös tanévtől – szintén az etika mellett – már az alsó tagozaton is azzá vált a Szlovák Köztársaság parlamentjének a döntése nyomán⁹⁶, ami további hittantanárok munkába állítását követelte és követeli meg.

A hitoktatók képzése nem sokkal Komárom után a keleti országrészben is megkezdődött: Kassán az 1992/1993-as tanévtől a komáromi intézet kihelyezett részlegeként, társiskolájaként működött a Katechetikai Szeminárium, amely teológiai előkészítést is végzett. Az oktatás nyelve magyar és szlovák volt. Első igazgatója néhai Varga Béla püspökhelyettes, kassai lelkész lett, őt Gyüre Zoltán felsőlánci lelkipásztor követte, nyugdíjba vonulása után 2001-ben Orémus Zoltán kassai lelkipásztor lett az új igazgató. Kassán mintegy 70 katechéta végzett a magyar, míg mintegy 50 a szlovák tagozaton. Itt a tanulmányi idő három év volt. Mivel ez a képzési forma már nem felelt meg a CJTA betagolódásakor, a hallgatókat Kassáról Komáromba irányították, s a szeminárium 2004-ben ideiglenesen felfüggesztette működését. A jelenlegi, formálódóban levő elképzelések szerint a megkezdett oktatás bibliaiskolaként folytatódhatna tovább.⁹⁷

Amint említettük, a katechétaképzés jelenleg a Selye János Egyetem Tanárképző Karán folyik

92 Az adatokért Czinke Zsolt könyvtárosnak mondok köszönetet.

93 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2006. július–augusztus, 24. p.

94 Lásd: *Új Szó*, 2006. szeptember 18., 19. p.

95 A számadatokért Lévai Attila titkárnak tartozom köszönettel.

96 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2004. április, 12. p.

97 Orémus Zoltán szóbeli közlése.

(a komáromi Katechetikai Szemináriumban 2004-ig összesen 149 katechéta végzett), ahol az érdeklődők 2004 szeptemberétől egyik szakként felvehetik a református vallás tanári szakot. A Zsinati Elnökség ezt gondnak tartja, hiszen így az egyház elveszíti befolyását a képzésre, és nem tudja gyakorolni törvényből fakadó jogait, ezért határozatban mondta ki: „Kéri a Selye János Egyetem elöljáróit, hogy a szlovákiai egyetemen a történelmi egyházak vonatkozásában honos gyakorlatot vezessék be, amely szerint a katechetikai képzés a teológiai karon folyik.”⁹⁸

A komáromi Katechetikai Szemináriumban megkezdett kántorképzés 1998-tól Móróczi II. dikónak, a komáromi egyházmegye ének- és zeneügyi előadójának és Fekete Vince zenepedagógusnak a vezetésével (aki 1996 és 2002 között az SZRKE főgondnokhelyettese volt, 2006-tól pedig megválasztott főgondnok) sokkal intenzívebbé vált: nyaranta, főként magyarországi szakemberek bevonásával, háromhetes kántorképző tanfolyamokat szerveznek. Emellett bizonyos időszakban évközi kántorképzés is folyt, kéthetenként szombaton Komáromban. Az első kántori okleveleket, szám szerint négyet, 2002-ben adták ki.

Süll Kinga, a hallei Evangélikus Egyházzenei Főiskolán végzett egyházzeneész munkába állásával az egyházzenei élet még inkább felpezsdült, nagyobb lendületet vett, így a kántorképzésben is változás tapasztalható. A 2006. évi, Alistálon megrendezett és általa vezetett országos kántorképző tanfolyam már a kilencedik volt a sorban.⁹⁹ Ez év októberére pedig kitűzték az I. Országos Kántortalálkozó megszervezését is.

Emellett volt példa kántorok helybeli képzésére is. Például Szürnyegen Demes Tiborné tiszteletes asszony 1992-ben helybeli és imregi érdeklődők számára indított tanfolyamot.¹⁰⁰ A imregi templomban öt ifjú kántor mutatta be tudását 2004 márciusában¹⁰¹, ami azt bizonyítja, hogy a tanfolyam nem maradt abba.

1.2.1.3. Népfőiskolák

A II. világháború idején a református egyház-
községekben elterjedt volt a népfőiskolai mozgalom. Ennek felújítására tett ösztönző kísérletet a Magyar Népfőiskolai Collegium, amely 2000 márciusában Komáromban konferenciát tartott. *A népfőiskolai mozgalom hatása a Felvidék nyugati részén* címmel egy füzet is megjelent az alkalomra.¹⁰² Sajnos a régi formájában (ami a falusi gazdálkodó közegekben elsősorban ismeretátadást és képzést jelentett) nem sikerült a mozgalmat feltámasztani, pedig Takács Zoltán főgondnok a pozsonyi és a komáromi egyházmegyében több helyen is tett rá kísérletet. Az igények megváltoztak, a mai népfőiskola inkább előadások, konferenciák tartását jelenti. Így került sor az MNC támogatásával több egy napos konferenciára egyházunk szervezésében¹⁰³, de igazából sokkal jobban ki lehetne használni a református egyházban a magyarországi segítséget ezen a téren. Az MNC-vel való kapcsolattartás egyik formája az, hogy egyházi személyek elmennek, vagy visznek egyháztagokat az MNC magyarországi tanácskozásaira vagy táborozásaira, különösen az MNC nyári balatonszárszói¹⁰⁴ (vagy balatonfüzfi¹⁰⁵) kon-

98 A Zsinati Elnökség 20. üléséről. *Kálvinista Szemle*, 2006. február, 11. p.

99 Süll Kinga: Alistál. Kántorok képzése folyt. *Kálvinista Szemle*, 2006. szeptember, 13. p.

100 Demes Tibor: Közel a természethez és Istenhez. Szürnyegi életképek. *Kálvinista Szemle*, 1993. április, 7. p.

101 Urbanová, Erika: Brehov. Závěrečné skúšky mladých kantorov. *Kalvinske hlasy*, 2004. május, 6. p.

102 (-akb-) [A. Kis Béla]: Szép szereppé formálni. *Új Szó*, 2000. március 15. Uő: Népfőiskolai konferencia. *Kálvinista Szemle*, 2000. május, 7. p.

103 Pl. Jókán az említett konferenciának 2002 szeptemberében volt a folytatása. Lásd: Bo [Borza Zoltán]: Jóká. Népfőiskolai fórum. *Kálvinista Szemle*, 2002. december, 9. p. 2005 novemberében ismét Jókán volt egy fórum. Lásd: Bo [Borza Zoltán]: Jóká. Népfőiskolai fórumot tartottunk. *Kálvinista Szemle*, 2005. november, 11. p. Dr. Tökéczki László ott elhangzott, A család a magyarság megtartó ereje című előadását szerkesztett és rövidített változatban közölte a *Kálvinista Szemle* 2006. januári száma, 8–9. p.

104 Bo [Borza Zoltán]: Balatonszárszó. Ismét megtartotta nyári konferenciáját a Magyar Népfőiskolai Collegium. *Kálvinista Szemle*, 2003. szeptember, 11. p.

105 Bo [Borza Zoltán]: Balatonfüzfő. Népfőiskolai konferencia. *Kálvinista Szemle*, 2004. szeptember, 11. p.

ferenciájára, továbbá a rendszerint Csákváron megrendezett sporttáborába. Ilyen szempontból különösen aktívak a szépsi egyházközség tagjai. Van tudomásunk arról is, hogy Léván működött az Eötvös József Népfőiskola (1996. február 9-én *Vallás és hit* címmel rendezett előadás-sorozatot¹⁰⁶), de az utóbbi években nem hallottunk róla.

1.2.2. A református sajtó

A sajtó szó alatt klasszikus és tágabb értelmében (ide sorolva a könyvtermést is) alapvetően a betűt értjük. Írásunkban először az írott sajtó helyzetét vizsgáljuk, majd kitérünk az elektronikus sajtóra is.

1.2.2.1. Országos terjesztésű lapok

A kulturális ismeretek továbbadása vonatkozásában nagy szerep hárul az írott sajtóra. Az SZRKE magyar nyelvű hivatalos lapja a *Kálvinista Szemle*, amely 1951 júliusától jelenik meg. A szocialista Csehszlovákia egyetlen magyar nyelvű egyházi lapjaként meg kellett felelnie bizonyos államhatalmi elvárásoknak is, de túlélte a rendszerváltást, és jelentős átalakuláson ment át. A rendszerváltás előtt Mikó Jenő püspök volt a főszerkesztője, s ő maradt egészen 1996-ig, amikor is Erdélyi Gézárt választotta püspökké a Zsinat, aki azóta jegyzi főszerkesztőként.

Mivel a Kálvinista Szemle tulajdonképpen az SZRKE egyetlen központi orgánuma, tematikáját tekintve sokszínű, hiszen egyfajta néplap szerepét is be kell töltenie. A gyülekezeti tagokat a zsinati, zsinati elnökségi és zsinati tanácsai határozatokon kívül igyekszik sokszínűen tájékoztatni az egyházi életéről. A tudósítások, hírek egyre erősödő közlésén kívül szívesen ad helyet egyház- és helytörténeti írásoknak, könyv- és folyóirat-ismertetéseknek, közéleti beszédeknek, nyilatkozatoknak, de akár nyelvművelő írásoknak is. Tizenkét éve állandó rovatai közé tartozik egy gyermek- és ifjúsági

rovat. Havilapról van szó, melynek terjedelme az 1991-es négy A4-es oldalról fokozatosan 16 oldalra nőtt. A rendkívül magas terjesztési költségek miatt 1994-ben lekerült az újságárusok polcairól, azóta kizárólag egyházi terjesztésben jut el az olvasókhoz. Ez a kényszerű lépés az előfizetések jelentős visszaeséséhez vezetett. Példányszámának alakulása (jelenleg 4050) az utóbbi években emelkedő tendenciát mutat.

Ugyancsak havilap a *Református Újság*, amely 1994-ben a Szlovákiai Református Lelkészegyesület kiadásában indult, majd a deregyői gyülekezet kiadásában jelenik meg gyülekezeti tájékoztatóként, országos terjesztés igényével. Főszerkesztője 2006 tavaszáig Csoma László deregyői lelkipásztor volt, a májusi számtól kezdődően Fülöp Sándor kaposkelecsényi lelkipásztor a főszerkesztő. A Fialat Reformátusok Szövetsége (Firesz) által szerkesztett *Egy lépés* című hatoldalas ifjúsági mellékletnek (része volt a Csillag gyermekrovat is) a legelső lapszámától helyet adott, mígnem a melléklet 2004 decemberében megszűnt, amikor is a szerkesztője elkészítette az olvasóktól.¹⁰⁷ Kulturális vonatkozásban érdekes, hogy egy időben rendszeresen egy teljes oldalon közölte a Kassai Thália Színház havi műsorát. A szerkesztőség keresztyén könyvek forgalmazásával is foglalkozik. Ugyanez a szerkesztőség immár tizenkét éve minden évben megjelenteti a *Szeretetnaplár* című kalendáriumot.

1.2.2.2. Gyülekezeti lapok

A korábbi, fénymásolással készült gyülekezeti lapok és tájékoztatók után egyre több gyülekezet ad ki rendszeresen és már nyomdatechnikai eljárással készített lapot. Az alábbiakban azokat veszem számba, amelyek valamilyen úton-módon eljutottak hozzám. A legelső talán a *Kassai Gyülekezeti Lap* volt, amely 1999-től a Kassai Református Keresztyén Egyházközség magyar nyelvű lapjaként jelent meg. Miután a gyülekezetből kiváltak a szlovák ajkú hívek, 2002 végétől már a Kassai Magyar Református

106 Nagy Márta: Léva. Vallás és hit. *Kálvinista Szemle*, 1996. március–április, 12. p.

107 Géresi Róbert: Tisztelt Olvasó. *Református Újság*, 2004. december, 12. p.

Keresztyén Egyházközség lapja meghatározást viseli a fejlécén. A lap negyedévenkénti orgánus, nyolc A4-es oldalon jut el az olvasókhoz.

A Révkomáromi Református Egyházközség hivatalos lapjaként 2000-ben feltámadt a *Kis Tükör*, amely legelőször 1928-ban jelent meg. „E tizennyolc évfolyamot megért lap kiadását még a 2. világháború sem tudta megakadályozni. De abbamaradt aztán a háborút követő valóságú rendszertől miatti.”¹⁰⁸ A lap negyedévente, nyolc A4-es oldalon jelenik meg. Főszerkesztője Fazekas László lelkipásztor.

Az Apáczaszakállasi Református Egyházközség 2003-tól negyedévente, majd 2005-től kéthavonta megjelenő gyülekezeti tájékoztatójának címe *Soli Deo Gloria*. Jelenleg 12 A4 oldalnyi terjedelemben lát napvilágot, 350 példányban. Felelős szerkesztője Somogyi Alfréd lelkipásztor.

Ugyancsak 2003-ban kezdték kiadni a Dunaszerdahelyi Református Egyházközség lapját, melynek címe *Dunaszerdahelyi Református Hírívő*. Negyedévente, nyolc A4-es oldalon adják ki, felelős szerkesztője és kiadója Görözdí Zsolt lelkipásztor.

Hírlevél a címe a csicsói, kolozsnémai és füssi gyülekezetek lapjának, amely 2000 karácsonyára jelent meg először négy A4-es oldalon. 2003-ra a terjedelme megkétszereződött, három összevont számmal jelentkezett. Lévai Attila lelkipásztor, szerkesztő tájékoztatása szerint időszak kiadványról van szó, amely újabban évente kétszer, de 8–12 oldalon jelenik meg. A lapnak internetes számai is vannak, melyek esetenként eltérnek a nyomtatott változattól (sőt előfordult, hogy bizonyos szám csak a világhálóra került fel, sosem látott nyomdafestéket).

Hajlék címmel 2004-ben indított lapot a Nemeshodosi Református Egyházközség. Negyedévente, A4-es oldalakon, változó terjedelemben (8–16 oldal) jelenik meg, felelős szerkesztője Kis-Csáji Julianna lelkipásztor.

Az Alistáli Református Egyházközség 2005-től *Háló* című lapjával akar jelen lenni a

református portákon, „áldást és békességet kívánva kopogtat be a házakhoz, a szívekhez”.¹⁰⁹ Teszi ezt negyedévente, nyolc A4-es oldalon. Főszerkesztője Édes Árpád lelkipásztor.

A Hetényi Református Keresztyén Egyházközségben 2002-ben *Jó Hír* címmel jelent meg gyülekezeti lap (csak az interneten találok vele).

1.2.2.3. Más jellegű kiadványok

Egyházmegyei szinten is történt próbálkozás református lap kiadására. 2003-ban a Pozsonyi Református Egyházmegye katechetikai bizottsága *Hajnalcsillag* címmel református gyermek- és ifjúsági lap kibocsátásába fogott. Az első – írógéppel írott, fénymásolatban sokszorosított – számot kellő kritikával illették, a másik már nyomdatechnikával készült, viszont ezt követően a lelkesedés alábbhagyott, s több száma nem jelent meg.

Komáromban készült 1995–1997 között a felvidéki református teológusok *Másik Oldal* című lapja, melynek szerkesztésébe Prágában és Magyarországon tanuló teológusok is bekapcsolódtak. Majd 2001-ben a *Papirusz* című kiadvánnyal jelentkeztek a komáromi teológusok, amely 2004-ben megújult, s szerkesztői a teológiai jellegűek mellett igyekeznek történelmi, szépirodalmi, kulturális stb. írásokkal megtölteni.¹¹⁰ A lap jelenleg évente kétszer, változó terjedelemben (40–62 A5-ös oldal) lát napvilágot.

1.2.2.4. Könyvkiadás, -terjesztés, -bemutatók

Az SZRKE a rendszerváltás óta a könyvkiadás terén egyelőre nem sokat tett le az asztalra. Bár már 1991-ben született zsinati határozat egy kiadó létrehozásáról, mind a mai napig nem jött létre. Koncsol László főgondnökká választásával (2002) intenzívebbé váltak az előkészületek, de a feladat 2005-ben történt lemondása után is időszerű. (Talán a Zsinat mellett működ-

¹⁰⁸ Fazekas László: Üdvözet az Olvasónak! *Kis Tükör*, 2000. március, 1. p.

¹⁰⁹ Az idézet Édes Árpád beköszöntő – cím nélküli – írásából való. *Háló*, 2005. március, 1. p.

¹¹⁰ Megújult a Papirusz. *Kálvinista Szemle*, 2004. november, 12. p.

dő sajtóbizottság – amely az utóbbi években számba vette a kiadandó könyveket, Somogyi Alfréd elnökletével tevékenyen felügyelte több könyv kiadásának folyamatát, 2006-ra először készített el falinaptárt – felvállalhatná egy saját kiadói műhely létrehozását.) Amíg a kiadó meg nem születik, bizonyára továbbra is a Zsinati Elnökség fog kiadóként szerepelni, amint tette ezt idáig is az SZRKE által kibocsátott, nem nagyszámú könyv esetében. Elsősorban énekeskönyvről, hittankönyvről, a Varga Imre-féle *Kis kátéről* van szó (amelynek több kiadása is megjelent, a legutóbbi, javított 2005-ben). Az *Iskola a nyelvhatáron* című könyvet 2003-ban a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium megalakulása 150. évfordulójára adta ki.

Fajsúlyosabb munkák inkább a Calvin J. Teológiai Akadémia kiadásában láttak napvilágot: doktori értekezések¹¹¹, jegyzetek¹¹², hittankönyvek¹¹³, teológiai tárgyú munkák¹¹⁴ stb.

A fent említetteknek kívül több református lelkésznek jelent meg könyve világi kiadónál, magán- vagy gyülekezeti kiadásban (esetenként holland vagy svájci egyházi támogatással).¹¹⁵

A Zsinati Elnökség gyakorta támogatja református vonatkozású munkák kiadását olyan formában, hogy propagálja őket, vagy adott esetben nagyobb mennyiségben át is vesz belőlük. Érvényes ez több olyan könyvre, amely a Kalligramnál, a Lilium Aurumnál vagy a Madách-Posoniumnál jelent meg. Erdélyi Géza

püspök bábáskodott az 1674-es gályarabper jegyzőkönyvének a kiadásánál, amelyet még 1973-ban talált meg hiteles szövegváltozatban az Andrassy-család betléri könyvtárában. Végül *Vitetnek ítélőszékre...* címmel jelent meg a Kalligramnál 2002-ben. Támogatta Bettes István *Szép tündöklő csillag 1–3* című versesköteteinek (Lilium Aurum, 1999, 2000) a kiadását is.

A Kalligram Kiadó Csallóközi Kiskönyvtár sorozatába eddig öt olyan tisztán református helytörténeti munkát sorolt be Koncsol László sorozatszerkesztő, melynek kiadása – a református önismerethez való fontos hozzájárulása miatt – a református egyháznak is becsületére vált volna¹¹⁶, miközben az eddig megjelent több mint harminc kötet zömének van valamilyen református vonatkozása. A református vonatkozású könyvek terén fontossága miatt meg kell említeni Puntigán József *A Losonci Teológiai Szeminárium (1925–1939)* című könyvét (Plectrum Kiadó, Losonc, 2005), még „ha nem is egyházi erőből és egyházi kiadásban”¹¹⁷ jelent meg. Feleségével, Puntigán Tündével pedig a losonci református temető anyagát dokumentálták, amit a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Lilium Aurum közösen adtak ki.¹¹⁸ Magánkiadásban jelent meg a *Csémy Lajos-émlékkönyv* a neves teológiai professzor 80. születésnapjára (Budapest–Prága, 2003).¹¹⁹

A könyvterjesztés vonatkozásában elsőként a Zsinati Elnökség komáromi könyvraktára

111 Takács Zoltán: *A Kolosséi-levél Krisztus-himnusza*. Peres Imre: *A Tituszhoz írt levél teológiai sajátosságai*.

112 Pl. Molnár János: *A keresztyénység. Keresztyén vallások és felekezetek*.

113 Peres Imréné az alapiskolák 1–4. évfolyamai számára *Református hittan* címen külön-külön állított össze munkafüzetet jellegű hittankönyveket.

114 Pl. Peres Imre: *Rövid bevezetés az Újszövetségbe*. Fodor Ferenc: *Az Exodus 1–4. fejezetének magyarázata*. Pásztor János: *Liturgia*.

115 Erdélyi Géza: *Erőt kaptok, és tanúim lesztek*. Madách-Posonium, Pozsony, 2005. Ugyanez a kiadó adta ki második kiadásban a gömöri klasszicista építészetéről írott könyvét. Peres Imre *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie* (Görög sírfeliratok és újszövetségi eszkatológia) című könyvét 2003-ban a Mohr Siebeck Kiadó adta ki. Pándy Bertalan esperes, volt csicséri lelkész a rendszerváltás óta több könyvvel jelentkezett, pl. *A világ teremtése* című prédikációskötettel, az *Örök élet* című kötettel (amely igehirdetéseket, tanulmányokat és cikkeket tartalmaz). Könyvet írt a Jehova tanúiról és a lélekvándorlásról is. Liptay Lothar volt érsekújvári, később svájci lelkész *A keresztyénység viszonya más vallásokhoz* című munkáját a Kalligram adta ki 2003-ban.

116 Kúr Géza: *A Komáromi Református Egyházmenye*. 1993., Uő: *Küzdelmeink. Három református egyház története*. 2000., Thury Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története I–II.*, 1998., Valesius Antal János: *Levelek 1725–1740.*, 2000. Czibor József: *Viharok szárnyán*. 2006.

117 Somogyi Alfréd: *A losonci Teológiai Szeminárium (1925–1939)*. *Kálvinista Szemle*, 2005. szeptember, 5. p.

118 Somogyi Alfréd: *A losonci református temető*. *Kálvinista Szemle*, 2003. november, 5. p.

119 A. Kis Béla: *Csémy Lajos-émlékkönyv*. *Kálvinista Szemle*, 2003. december, 5. p.

említendő¹²⁰, ahonnan a gyülekezetek és az érdeklődők utánvétellel is rendelhetnek könyveket. A Calvin J. Teológiai Akadémia iratmissziós céllal és anyagi helyzetének jobbítására 1992 tavaszától református könyvesboltot is működtetett. (A Selye János Egyetemen való fúzió kapcsán a bolt kiköltözött a komáromi gyülekezet ingatlanából, s egyelőre keresi a helyét.) Református könyvek terjesztésével foglalkozik a jókai Betlehem Missziós Központ is, ahol elsősorban az odalátogatók vásárolhatnak, akárcsak a Református Újság szerkesztősége, amint fentebb említettük. A református könyvek terjesztéséből kivieszi a részét a Madách-Posonium Könyvkiadó könyvesbolti hálózata is (különösen a komáromi Kultúra Könyvesbolt van jól ellátva magyarországi református könyvekkel). Az SZRKE támogatásával Komáromban keresztyén könyvesbolt nyílik, Rimasombatban pedig az egyházközösség saját ingatlanát adja bérbe a Tompa Mihály Könyvesboltnak a Fő téren, amely keresztyén részleggel kívánja bővíteni a kínálatot.¹²¹ A Zsinati Elnökség 2005 őszén határozatban hozzájárult ahhoz is, hogy Rácz Zoltán miskolci könyvkereskedő (aki komáromi református lelkészcsaládból származik) egyházunk területére is kiterjessze tevékenységét.¹²² Nevezett vállalkozó azóta több gyülekezetben és református közösségi alkalmon tartott könyvvásárt. Gyülekezeti szinten is folyik a könyvterjesztés, több templomban (pl. Alistál, Rozsnyó) alakítottak ki könyvsarkat, ahol pl. az istentiszteletek alkalmával is meg lehet vásárolni a kiadványokat.

A könyvbemutatók is állandó kísérőjelenségei a református egyházi életnek. Elsősorban a dunaszerdahelyi Vámbéry Irodalmi Kávéház szokott otthont adni ilyen bemutatóknak.¹²³ Miután az SZRKE 2000-ben testvéregyházi szerződést kötött a Királyhágómelléki Református Egyházkerülettel, többször került sor partiumi könyvek bemutatására is Dunaszerdahelyen.¹²⁴ Több könyvbemutatónak volt színhelye a CJTA könyvtára is. A somorjai gyülekezet Prokopp Mária *Somorjai középkori temploma* című könyvét mutatta be.¹²⁵

1.2.2.5. Elektronikus sajtó

Az elektronikus sajtóban az SZRKE szinte kizárólag a Patria rádió Világosság című műsorának református félórájában tud megjelenni, amelynek Iski Ibolya a szerkesztője. A műsor nagyjából kéthetente jelentkezik, rendszerint ígérde-téssel kezdődik, majd rövid interjúk, hírek kapnak benne helyet. Emellett a rádió évente egy-két alkalommal élő vasárnapi istentiszteletet is közvetít valamilyik református templomból.

A Szlovák Televízió is szokott sugározni (legfeljebb évente egyszer, leginkább szlovák ajkú gyülekezetből) élő istentiszteletet református templomból. 2000 adventjének első vasárnapján a kassai református templomból közvetített élő istentiszteletet¹²⁶, utána viszont tudatta, hogy pénzühiány miatt csökken az élő közvetítések száma, ezért a református egyházzal 2001-ben nem számol.¹²⁷ Utóbb Szenthá-

120 Könyveink áráról. *Kálvinista Szemle*, 2005. december, 7. p.

121 A Zsinati Tanács idevágó támogató határozatát 2006. április 28-i ülésén hozta. A Zsinati Tanács 19. üléséről. *Kálvinista Szemle*, 2006. július–augusztus, 15. p.

122 Könyvterjesztés. *Kálvinista Szemle*, 2006. március, 16. p.

123 Bettes István *Szép tündöklő csillag* című verseskötetét jelen sorok írója mutatta be. Erdélyi Géza *Erőt kaptok, és tanúim leszek* című könyvét 2006 júniusában (zárásként a nyári szünidő előtt) Tökés László. Lásd: -Bo- [Borza Zoltán]: Dunaszerdahely. Jól sikerült könyvbemutató. *Kálvinista Szemle*, 2006. szeptember, 12. p.

124 Pl. 2001. február 8-án. *Kálvinista Szemle*, 2001. február, 12. p. Kiss Dezső: Dunaszerdahely. Református est. *Kálvinista Szemle*, 2001. március, 10. p. Vagy 2003. május 26-án, amikor Tökés László *Rádióba mondom* című könyvét Koncsol László mutatta be. Lásd: Koncsol László: Tétlen vallásosság helyett cselekvő keresztyén életet! *Kálvinista Szemle*, 2003. július–augusztus, 8–9. p.

125 A Méry Ratio Kiadónál megjelent könyvről György András somorjai lelkipásztor írt recenziót, amely megjelent a *Kálvinista Szemle* 2006. márciusi számában, 5. p.

126 *Kálvinista Szemle*, 2000. december, 12. p.

127 -akb- [A. Kis Béla]: Deregnyő. A keleti végeken ülésezett a Zsinat. *Kálvinista Szemle*, 2001. január, 11. p.

romság vasárnapján közvetít egy-egy református istentiszteletet (szlovák ajkú gyülekezetből).

Az SZRKE-nek eddig még nincs hivatalos honlapja, bár több egyházközsége és több gyülekezeti lap is megjelent már a világhálón. Reméljük, hogy az érdeklődők hamarosan már az internetről is szerezhetnek majd információkat az egyházzal, ugyanis a Zsinati Elnökség idén tavasszal megbízta a Zsinati Irodát azzal, hogy szakemberrel készíttesse el az egyház honlapját.¹²⁸

1.2.3. Tudományos gyűjtemények

A kulturális értékmegőrzés vonatkozásában külön hely illeti A Szlovákiai Református Keresztény Egyház Tudományos Gyűjteményeit¹²⁹, amely 2002 elején a törvényi háttér kialakításával kezdte meg működését.¹³⁰ Székhelye Rimaszombat, feladata a szlovákiai reformátusságra vonatkozó dokumentumok, levéltári anyagok, tárgyi emlékek, könyvek dokumentálása, gyűjtése, megőrzése, feldolgozása és hozzáférhetővé tétele. Megbízott igazgatója B. Kovács István muzeológus, aki a Gyűjtemények négy részintézményének (múzeum, levéltár, könyvtár és egyedi alapok) kialakításán fáradozik. A Gyűjtemények egyik első bemutatkozása 2002 októberében a komáromi Etnológiai Központ jubileumi ünnepségén volt, ahol az igazgató vázolta a célkitűzéseket.¹³¹ A Gyűjtemények 2003 októberében nagyszabású kiállítást rendezett a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium megalakulása 150. évfordulója kapcsán, s gondozásában jelent meg az *Iskola a nyelvhatáron* című emlékkönyv.¹³²

Az intézmény elsősorban pályázati úton kénytelen biztosítani a működéséhez szükséges anyagiakat, holott hatékony működéséhez szilárd anyagi háttér kellene. Megteremtéséhez a

kisebbségi kultúra támogatásáról szóló törvény megszületésében látta már évekkal ezelőtt is az igazgató az egyik garanciát.¹³³ A törvény elfogadása mindmáig várat magára.

1.2.4. Építkezések, épületfelújítások

Ugyancsak látványos területét képezik az egyház munkájának az épületfelújítások és építkezések, s az elmúlt tizenöt év ezen a téren rendkívüli fellendülést hozott. A református gyülekezetek részben önerőből, részben nyugati testvéregyházak támogatásával sok templomot és parókiát újjátottak fel, miközben újak is épültek. Új templomot látogathatnak a hívek például Szinyérben, Bögellőn, Abaújrákoson, Dunaszerdahelyen, Barsváradon, Füleken, Szentmárián, Nagymihályban és Petőszinyén (utóbbi kettő szlovák ajkú gyülekezet). Tiszacsernyőn ökumenikus templom épült, Nagykálnán pedig megkezdődött és folyik a romtemplom rekonstrukciója.¹³⁴ A rekonstruált templomok, parókiák, egykori iskolaépületek száma meghaladja a 150-et.

1.2.4.1. Református egyházi központok

Több egyházközségben is folyik olyan rendszeres missziós és diakóniai munka, amelynek kulturális vetülete is van.

1.2.4.1.1. A jókai Betlehem Missziós Központ

Az egyik legszebb példa bizonyára Jókán van. 1994-ben került oda a németországi Neukirchener Mission egyik lelkésze, Uwe-Martin Schmidt, s érkezése nagyban megváltoztatta a gyülekezeti életet. Átalakították az egykori iskolát, és 1997 májusában átadták a Betlehem Missziós Központot, amely konferenciáknak,

128 A Zsinati Elnökség 23. üléséről. *Kálvinista Szemle*, 2006. június, 11. p.

129 B. Kovács István: Református Tudományos Gyűjtemények. *Gömörország*, 2002. 3. sz. 41–42. p.

130 A Zsinat által megalkotott törvény a *Kálvinista Szemle* 2002. márciusi számának mellékleteként jelent meg.

131 (kis) [A. Kis Béla]: Komárom. Jubilált az Etnológiai Központ. *Kálvinista Szemle*, 2002. december, 11. p.

132 B. Kovács István–Malotinskyné Bodon Valéria: Volt egyszer egy iskola. Egy kiállítás háttéréről. *Kálvinista Szemle*, 2004. január, 6–7. p.

133 B. Kovács István: Szolgáltatva készen a Tudományos Gyűjtemények. *Kálvinista Szemle*, 2003. december, 6–7. p.

134 Valkó Ildikó: Nagykálna. Istentisztelet a romtemplomban. *Kálvinista Szemle*, 2001. szeptember, 11. p.

erdei iskoláknak, csendesnapoknak, pedagógustalálkozóknak, bibliaismereti versenyeknek stb. ad otthont. Az első pedagógustalálkozót 1997 júniusában szervezték meg¹³⁵, 2000 novemberében pedig már nyolcadszor jöttek össze (egy amerikai szociológus előadására) a keresztyén tanítók.¹³⁶ A központ kiterjedt iratmissziót is folytat, munkatársai gyermekekkel is folytatnak levelezést. A Gyermekevangelizációs Közösség Jókán nyaranta szokta megrendezni a Levelezők Postaláda Klubjának a találkozóját. A központ kihasználtsága egyre nő, szinte az egész évre előre be van táblázva.

A missziós lelkész révén nagyban kötődik a missziós központhoz a Jó Pásztor Háza gyermekotthon, amely rendszeresen viszi nemcsak Szlovákia területén, hanem külföldre is (Magyarországra, Horvátországba, Lengyelországba stb.) kirándulni a növendékei.

1.2.4.1.2. A deregnyői Református Tanulmányi Központ

A jelen írásban már korábban említettük épületeken, kollégiumokon, központokon kívül nagy beruházást jelentett a deregnyői Református Tanulmányi Központ is. A 8,6 millió koronát érő épületet hollandiai, svájci és németországi szervezetek és gyülekezetek is finanszírozták.¹³⁷ Felavatására 1997. október 12-én került sor, amikor Erdélyi Géza püspök beszédében feltette a kérdést a „végeken” épült bázissal kapcsolatban: „Milyen programok helyszínévé válhat a tanulmányi központ? Például: egyetemes egyházi eseményeknek, továbbképző tanfolyamoknak, különböző egyházmegyei találkozóknak, konferenciáknak adhat otthont, de kulturális, tudományos és társadalmi jellegű

programok számára is kihasználható.”¹³⁸ Ha visszatekintünk a központ közel tíz évére, az elvárás beigazolódott, sőt nem csak regionális jellegű konferenciáknak, hanem nemzetközi tanácskozásoknak is többször volt a helyszíne (Kárpát-medencei magyar börtönlelkészek konferenciája, az Európai Lelkészegyesületek Konferenciájának tanácskozása stb.). 2005-ben már harmadik ízben találkoztak Deregnyőn a Kárpát-medencében működő református nőszövetségek elnökségei.¹³⁹ A 2006. év nyarán például Kárpát-medencei magyar református lelkészcsaládok kedvezményes üdültetését végezte, bibliai levelezők tábortartott, honismereti és angol tábort szervezett különböző korú gyermekek részére, informatikátábort fiataloknak.¹⁴⁰ A központban 2005-ben az advent kezdete előtti héten már hatodik éve szerveztek csendeshetet presbiterek számára.¹⁴¹ Más jellegű alkalmak: keresztyén-keresztyény pedagógusok találkozója, hitoktatók szakmai napja, orvosok és egészségügyi alkalmazottak szakmai napja, honismereti ifjúsági tábor, énekkari összpontosítás, roma képviselők találkozója, környezetvédelmi szeminárium, bibliaverseny¹⁴², kántorképző tanfolyam, adventi játszóház, református szülők találkozója, egyházzenei találkozók stb.

1.2.4.2. További központok

Csécse az egykori református iskola épületében sikerült a Firesznek egy központot kialakítania, Hanván pedig egy kastély átalakításával Diakóniai Központ épült. Az előbbiben főként ifjúsági táborozásokat, kóruspróbákat, tanácskozásokat tartanak. Az utóbbi (az alapfunkcióján kívül, ami idős emberek bentlakását és ellátását jelenti) a konferenciáknak, zsinati, zsinati

135 -ii- [Iski Ibolya]: Jóka. Pedagógusok találkozója. *Kálvinista Szemle*, 1997. szeptember, 8. p.

136 (kis) [A. Kis Béla]: Jóka. Pedagógusok találkozója. *Kálvinista Szemle*, 2001. január, 11. p.

137 Katócs Gyula: Református szellemi központ. *Új Szó*, 1997. október 17.

138 Dr. Erdélyi Géza: Az egyház- és jövőépítés műhelye(i). *Kálvinista Szemle*, 1997. november–december, 9. p.

139 Hranýó Mihályné: Kárpát-medencei nőszövetségek, elnökségek tanácskozása Deregnyőn. *Református Újság*, 2005. december, 6–7. p.

140 A Református Tanulmányi Központ rendezvényei. *Református Újság*, 2006. március, 13. p.

141 Csoma László: Presbiteri csendeshét Deregnyőn. *Református Újság*, 2006. január, 10. p.

142 Tarr Ferdinánd: A zsíroskenyér apológiája, avagy volt egyszer egy hittanverseny az ungi egyházmegyében. *Református Újság*, 2001. június, 13. p.

tanácsi, bizottsági üléseknek, lelkesztovábbképzéseknek is teret ad. Az Alistáli Református Egyházközség imaháza is sok egyházmegyei és országos szintű rendezvénynek, tábornak volt a színhelye az évek során.

1.2.5. Műemlékvédelmi vonatkozású tevékenység

A kulturális értékmegőrzés egyik nagyon fontos területe a műemlékek karbantartása. A műemlék templomok felújítására különösen oda kell az egyháznak figyelnie. A sok pénzt igénylő vállalkozásokhoz elengedhetetlen a szakmai segítség is.

A kisbári gyülekezet 1993. szeptember 19-én tartott hálaadó istentiszteletet abból az alkalmából, hogy a 13. században épült templomát közadakozásból, a Segélyalap és külföldi adományok révén fel tudta újítani. A legnagyobb segítséget azonban a Pro Slovakia Alap 1,3 millió koronás támogatása jelentette.¹⁴³

A csécsi, freskókkal díszített műemlék templom restaurálását 1994-ben fejezték be.¹⁴⁴ A költségekhez a Pro Slovakia Alap és a HEKS svájci segélyszervezet is hozzájárult, a freskók restaurálását Viktor Ševčík és Székely László végezték.¹⁴⁵ Ugyancsak ebben az évben újult meg a borzovai „gyönyörű, kazettás mennyezettű műemlék templom”, ahol korábban már nem tartottak istentiszteleteket.¹⁴⁶ A hubói műemlék templom és harangláb felújítást követő felszentelésére 2002 szeptemberében, az Európai Örökség Vasárnapján került sor.¹⁴⁷ Magyar és szlovák állami támogatással sikerült négy év alatt külsőleg felújítani a kolozsnémai gyüleke-

zet templomát, felszentelésére 2004 novemberében került sor.¹⁴⁸

A műemlék templomok felújítása sok pénzt igényel, ezért öröndetes, hogy a szlovák és a magyar kulturális minisztérium 2006. április 4-én Kassán aláírt együttműködési megállapodása szerint öt református templom (a berzétei, a csécsi, a felsővályi, a lakszakállasi és a nagytoronyai) közös szlovák–magyar finanszírozásban fog megújulni.¹⁴⁹

A református lelkészek és gondnokok számára 2005-ben az SZRKE a magyarországi Kulturális Örökségvédelmi Hivatallal és a Teleki Alapítvánnyal karöltve három helyszínen kétnapos műemlékvédelmi konferenciát szervezett, melynek az volt a célja, hogy műemlékvédelmi, restaurálási, tárolási kérdésekben eligazítást adjanak a gyülekezetek vezetőinek.¹⁵⁰

1.2.6. Harang- és orgonaszentelések

Kulturális vonatkozásban rendkívül megindító, ha új harang felszentelésével építik a jövőt a gyülekezetek, amelyekben sok helyütt még a világháborúk idején elvitt harangok pótlására sem került sor. Az élőket hívogató, az elhunytakat elsrátó „hangszer” különös kelléke falvaink életének. A vígtelkei maroknyi gyülekezet temploma egy budapesti tanár fellépése nyomán kapott új harangot, amelyet a megújított templommal együtt szenteltek fel 1993 júliusában.¹⁵¹ A Vágfarkasdi Református Egyházközség 1993-ban szentelt fel egy harangot.¹⁵² Veskőcon a még 1944 őszén megsérült harang közel hat évtizedig volt még használatban, mígnem 2002-ben újat öntettek helyette.¹⁵³

143 Véghné Pándy Etelka: Kisbári. Az Úr csodásan működik. *Kálvinista Szemle*, 1993. október, 7. p.

144 Templomszentelés Csécsen. *Kálvinista Szemle*, 1994. november, 7. p., Bernáth Sándor: Csécs. A templom történetéből. *Kálvinista Szemle*, 1995. december, 4. p.

145 Gazdag József: Mintha új lenne. Összefogtak a csécsiek. *Új Szó*, 1994. szeptember 20.

146 Spisák István: Templomszentelés Borzován. *Kálvinista Szemle*, 1995. január 8. p.

147 Tóth László: Hubó. Hálaadás, örömnépe. *Kálvinista Szemle*, 2002. december, 11. p.

148 Sebestyén József: Megújult a kolozsnémai református templom. *Örökség*, 2005. január, 14. p.

149 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2006. június, 16. p., Szlovák–magyar örökségvédelmi megállapodás. *Örökség*, 2006. április, 17. p.

150 Somogyi Alfréd: Komárom. Inkább sehogy, mint rosszul... Egy műemlékvédelmi konferencia kapcsán. *Kálvinista Szemle*, 2005. július–augusztus, 18. p.

151 Gy. Szabó András: Megújult hajlékban. *Kálvinista Szemle*, 1993. október, 7. p.

152 Kosár Dezső: A szószéktől félreállítva. A vágfarkasdi lelkész harca a presbiterekkel. *Új Szó*, 1994. november 7., 5. p.

A jabloncai gyülekezet 1927-ben öntött harangja megrepedt, ezért 2004-ben újraöntették: az új harang pontos mása a réginek.¹⁵⁴

A hangszerek fejedelmének kiemelt helye van a református istentiszteleten. Egy-egy orgona felújítása ezért külön öröm. A rendkívül megfogyatkozott felsőszecsei gyülekezetnek 2000-ben sikerült felújítania nemcsak a templomát, hanem az orgonáját is.¹⁵⁵ A gicei templomban 2001 húsvétján több mint húszéves hallgatás után szólalt meg a felújított orgona.¹⁵⁶ 2002 decemberében a negyedi református templom húszregiszteres, 1248 sípot rejtő, Albert Miklós győri mester által felújított és átépített, hatvanöt éves orgonáját szentelték fel.¹⁵⁷ A madari templomban 2005 decemberében építettek meg egy Németországban szétzedett orgonát, amit Szabó Imre orgonaművész mutatott be a templom- és orgonaszentelésen részt vevőknek.¹⁵⁸

1.2.7. Református szervezetek, csoportosulások

A kulturális értékek ápolásából néhány református szervezet is kiveszi a részét. 1991. november 15-én Szepsiben alakult meg a Szlovákiai Magyar Református Lelkészegyesület. A szervezet célkitűzései közé tartozott, hogy szakmai fórumot teremtsen teológiai, egyházi és társadalmi kérdések megvitatására, javaslatokkal éljen az egyházi hatóságok irányában, támogassa a lelkészképzés ügyét, szem előtt tartsa a lelkészi hivatás erkölcsi támogatását stb. Elnöke Csoma László deregnyői, titkára ifj. Fülöp Sándor érsekkétyi lelkipásztor, akiket a szervezet közgyűlése 2005 őszén további három évre megerősített a tisztségükben.¹⁵⁹ A szervezetnek a ma-

gyar lelkipásztoroknak mintegy egyharmada a tagja. A szervezet konferenciákat és kirándulásokat is szervez lelkészcsaládok részére.

A Fiatal Reformátusok Szövetsége (Firesz) 1992-ben Losoncon alakult meg azzal a célkitűzéssel, hogy az ifjúság Krisztushoz vezetésével járuljon hozzá a református egyház lelki megújulásához. Három területi egységben (nyugat, közép és kelet) fejti ki tevékenységét, amely főként gyermek- és ifjúsági táborok szervezésére összpontosul. A Firesznek 1997-ben alakult meg az énekkara, amely Berkesi Sándor debreceni karnagy és Süllné Rác Kinga vezetésével azóta is szépen dolgozik. A Firesz jelenlegi elnöke Molnár Árpád rozsnói lelkipásztor.

A Szlovákiai Református Keresztyén Nők Egyesülete 1992-ben alakult, minisztériumi bejegyzése is ekkor történt meg. Elsősorban konferenciák szervezésével foglalkozik, és inkább a keleti országrészben folyik a tevékenysége szervezettebb formában. Elnöke a kezdetektől Szabóné Kozár Éva perbenyiki lelkipásztor. Tevékenységi körébe akár színházlátogatás megszervezése is belefér, amint tette ezt a deregnyői szervezete 2005 novemberében.¹⁶⁰

Országos szervezatként még nem működik, de már formálódik a Presbiteri Szövetség. Bár gyakoriak az egyházmegyei presbiteri konferenciák, megalakulására nagy szükség lenne, hogy a presbiterek jogi ismerete, tudása, a gyülekezetek sorsáért és építéséért érzett felelőssége tovább mélyüljön.

1.2.8. Emlékműállítások

A református egyház a múlt iránti tisztelet és a jövő féltése okán odafordul a múltbeli történeteket megörökítő rendezvényekhez, sőt gyakran

153 Kovács Lászlóné: Veskóc. Harangszentelés. *Kálvinista Szemle*, 2002. október, 9. p.

154 Sipos Klára: Jablonca. Újra szól a harang. *Kálvinista Szemle*, 2004. december, 10. p.

155 Szathmáry Zsuzsanna: Felsőszecse. Templom- és orgonaszentelés. *Kálvinista Szemle*, 2000. szeptember-október, 13. p.

156 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2001. június, 12. p.

157 Izsák József: Negyed. Hálaadás a felújított orgonáért. *Kálvinista Szemle*, 2003. március, 11. p., Gaál László: Győrffy rektor úr az orgona alatt bújt meg. *Új Szó*, 2002. december 5.

158 Nagy Lajos: Madar. Templom- és orgonaszentelés. *Kálvinista Szemle*, 2006. március, 14. p.

159 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2006. január, 16. p.

160 Színházlátogatás Miskolcon. *Református Újság*, 2006. január, 11. p.

kezdeményezi az emlékezést segítő alkotások megszületését. Az emlékművek olyan szempontból is nagy jelentőséggel bírnak, hogy évfordulós megemlékezések, koszorúzások kapcsán a közösségszervezés jó eszközeivé válnak.

1.2.8.1. Világháborús emlékművek

A rendszerváltás óta az emlékműállítások egyik legmarkánsabb területét a világháborús emlékművek jelentik. 1991. november 17-én Perbetén közadakozásból állítottak emlékművet a negyven második világháborús református áldozatnak, mégpedig „Belán Ernő tervei alapján és Flock Miklós művészi munkája nyomán”.¹⁶¹

A vasköci református templom falán 1992-ben márvány emléktáblát helyeztek el azoknak az áldozatoknak az emlékére, akiket a második világháborúban kényszermunkára a Szovjetunióba hurcoltak és ott haltak meg.¹⁶²

Hanván a temető rózsakertjében „1992. december 20-án leplezték le a két világháborúban elesettek és elhurcoltak emléktábláját”, amelyen negyvenegy felvett név van.¹⁶³

Vágfarkasdon 2000-ben az önkormányzat felújította az első világháborúban meghalt 198 helybeli személy 1930-ban felállított emlékművét. Az ökumenikus istentiszteleten Erdélyi Pál református lelkipásztor is szolgálatot végzett.¹⁶⁴

Nemesradnóton 1994. november 20-án szentelték fel a felújított templomot, amikor is „a helyi önkormányzat jóvoltából egy márvány emléktábla került a templom falára, amelyen a II. világháborúban elesett radnótiak névsora olvasható”.¹⁶⁵

Az alsófalui és zsóri református templomban 1995. november 5-én avatta fel Mikó Jenő püspök a két világháború áldozatainak emléktábláját.¹⁶⁶ Az ipolypásztói református templom mellett a II. világháború áldozatainak gránit-obeliszket emeltek 1990 szeptemberében.¹⁶⁷ Kamocsán 1991-ben a II. világháborúban elesett harmincegy helybeli áldozat vaskeretbe foglalt fehér márvány emléktábláját helyezték el gyászistentisztelet keretében a templomban (az I. világháborús emléktáblával szemben).¹⁶⁸ Deregyőn 1991. október 6-án Koncsol László mondott ünnepi beszédet a II. világháború deregyői áldozatainak állított emlékmű felavatásán, aki hangot adott annak a kollektív reménynek, hogy „ez az utolsó deregyői emlékmű, amelyet háborús halottaink, elesettjeink, hőseink és áldozataink emlékére állítunk”.¹⁶⁹ (Történt ez a II. Deregyői Kulturális Napok keretében, ahol sor került a Lónyay Gábor Művelődési Egyesület alapító szándéknyilatkozatának az aláírására is.)¹⁷⁰

Padányban 1991 karácsonyán 46 nevet tartalmazó obeliszket állítottak a két világháborúban elesett padányiak emlékére, Peres Imre református lelkész és az önkormányzat kezdeményezésére.¹⁷¹ Beretkén 1995-ben a felújított református templom felszentelése után állítottak emléket a két világháborúban életüket vesztett tizenhat helybelinek. A komáromi gyülekezet 1995. október 31-én, a reformáció emléknapján tartott istentiszteleten avatta fel azt az emléktáblát, melyen 47 olyan egyháztag neve szerepel, akik a II. világháborúban vesztették életüket.¹⁷²

161 PD [Papp Dániel]: Az emlékezés napja Perbetén. *Kálvinista Szemle*, 1992. január, 8. p.

162 Zuti Sándor: Harangszentelés és emléktábla-avatás Vaskőcon. *Kálvinista Szemle*, 1992. december, 8. p.

163 Erdélyi Géza: Hanva. Megemlékezés a két világháború áldozatairól. *Kálvinista Szemle*, 1993. február, 8. p.

164 (km) [Kamoncza Márta]: Nem felejt a szülőföld. *Új Szó*, 2000. október 2.

165 O. Gy. [Orémus György]: Örömmünne Radnóton. *Kálvinista Szemle*, 1995. január, 8. p.

166 Tóth László: Alsófalú–Zsór. Megemlékezés. *Kálvinista Szemle*, 1996. január, 8. p.

167 Dusza István: Kőkoszorún bakacsákó. Ipolypásztói áldozatok. Riport 1990. szeptember 16-án. *Új Szó*, 1990. szeptember 20.

168 Akiknek nem szólt a harang. *Új Szó*, 1991. március 5.

169 Koncsol László: Bocsássanak meg nekünk. *Új Szó*, 1991. október 22.

170 Csoma László: Másodszor Deregyőn. *Új Szó*, 1991. november 19.

171 Az obelisz. *Új Szó*, 1992. január 31.

172 Özv. Petőcz Kálmáné: Tisztelt Szerkesztőség! *Új Szó*, 1995. november 16.

Zsigárdon 1998-ban a negyedik falunapi ünnepségen avatták fel a II. világháborús áldozatok emlékművét.¹⁷³ A gömörszékárosi ravatalozó falán 2000-ben leplezték le a tizenhét II. világháborús áldozat emléktábláját.¹⁷⁴ Nagybalogon 2005 júniusában állítottak emléktáblát a II. világháború helybeli áldozatainak emlékére.¹⁷⁵

1.2.8.2. Emléktáblák

A református gyülekezetek és közösségek fel-tűnően sok emléktáblát is készíttettek és állítottak az utóbbi másfél évtizedben.

1.2.8.2.1. Jeles református személyiségeknek emelt emléktáblák

Nagygyenyeren a templom bejáratánál Nagygyenyeri Besneyi György bibliafordító lelkipásztornak állítottak emléktáblát, aki 1749-ben madari lelkipásztorként hunyt el. A komjáti egyházmegye esperesének emlékét, akinek teljes bibliafordítása sosem jelent meg nyomtatásban, 1990. december 16-án egy ünnepi megemlékezéssel kezdték élesztetni.¹⁷⁶

Szepsiben 1997-ben a város híres szülöttjének, a tokaji aszú első előállítójának, Szepsi Laczkó Máté prédikátornak állítottak fából faragott emléktáblát.¹⁷⁷ Ulman István, Baffy Lajos és Nagy György alkotását a parókia falán helyezték el.

Búcsón a templom falán Katona Mihály kapott emléktáblát. Az alapiskola 1999-ben felvette a falu egykori lelkészének nevét, a sírját is megkoszorúzták.¹⁷⁸ Gömörszékároson 1999-ben Köpeczi Haller Balázs gályarab prédikátor em-

léktábláját a templomszentelési és lelkészbeiktatási istentiszteleten Erdélyi Géza püspök leplezte le.¹⁷⁹

Csekes Béla egykori szapi lelkipásztornak, a Református Világszemle szerkesztőjének (és feleségének, a gyülekezet kántorának) közadosából helyezett el 2002-ben emléktáblát a gyülekezet.¹⁸⁰ A Somorjai Református Egyházközség 2005 februárjában Csukás Zsigmond esperes, 1948–1996 közötti lelkipásztora emlékére helyezett el emléktáblát a templom belsejében.¹⁸¹ A garamsallói gyülekezet Csonthó Géza lelkipásztor halálának 25. évfordulóján, 2005. május 1-jén állított emléktáblát egykori lelkészének.¹⁸²

A Református Tudományos Gyűjtemények (másokkal közösen) emléktáblát állított Zsípen Izsó Miklósnak, a rimaszombati Petőfi-szobor megálmodójának, aki lelkész nagyapjánál sokat időzött a faluban.¹⁸³

Komáromban az egykori református kollégium falán 1998-tól tábla hirdeti Csokonai Vitéz Mihály emlékét.¹⁸⁴ Ugyanoda került a Jókai Mór emlékét őriző márvány emléktábla is. A gyülekezet saját költségén készült tábla felavatására az író születése 175. évfordulóján került sor.¹⁸⁵

Jókán a református templom falán emléktáblája van Szenczi Molnár Albertnek, Hanván 2004-ben a templom belsejében emléktáblát állítottak Beregszászi István gályarab prédikátornak és Tompa Mihály lelkésznek (amelyek faragott foglalatát Igo Aladár helybeli fafaragó készítette), Bocskai István kassai emléktáblája 2004-től a református fedelmet juttathatja a járókelők eszébe.

173 Iván István: Zsigárd. Falunapi ünnepség. *Kálvinista Szemle*, 1998. július, 8. p.

174 Tóth László: Gömörszékáros. Világháborús emlékmű felavatása. *Kálvinista Szemle*, 2001. január, 11. p.

175 Blánár Erik: Nagybalog. Emlékeztünk... *Kálvinista Szemle*, 2005. szeptember, 10. p.

176 Szabó András: Nagygyenyeri Besneyi György – a bibliafordító. *Új Szó*, 1990. december 11.

177 (gazdag) [Gazdag József]: Emléktábla a híres szülött tiszteletére. *Új Szó*, 1997. november 17.

178 -ml- [Molnár László]: Búcs. Katona Mihály Napok. *Kálvinista Szemle*, 2001. január, 10. p.

179 Tóth László: Gömörszékáros. Hármassz. *Kálvinista Szemle*, 1999. december, 7. p.

180 -akb- [A. Kis Béla]: Szap. Emléktábla-avatás. *Kálvinista Szemle*, 2002. december, 9. p.

181 György András: Somorja. Emléktábla Csukás Zsigmondnak. *Kálvinista Szemle*, 2005. április, 11. p.

182 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2005. július–augusztus, 20. p.

183 Nagy Pál Magdaléna: Zsíp. Kopjafa- és emléktábla-avatás. *Kálvinista Szemle*, 2004. december, 11. p.

184 Fazekas László: Csokonai-emléktábla. *Kálvinista Szemle*, 1998. november, 4. p.

185 F. Lásd: [Fazekas László]: Komárom. Jókai-évforduló. *Kálvinista Szemle*, 2000. április, 8. p.

1.2.8.2.2. Más jellegű emléktáblák

A Magyarországra kitelepítetteket hívták viszsza az ímelyiek falujukba az 50. évfordulón, akik egy márványtáblát is hoztak magukkal az alábbi felirattal: Két haza egy szívben.¹⁸⁶ Deregyőn 1994 decemberében a Lónyaykastély nyugati oldalán ökumenikus istentisztelet keretében kőtáblát lepleztek le az alábbi felirattal: „E helyen állt az a szovjet láger, ahová a környék magyar férfiai a deportálás előtt összegyűjtötték. Az elhurcolás 50. évfordulójára állította a hálás utókor. 1994. 12. 9.”¹⁸⁷ A Calvin J. Teológiai Akadémia abszolvenszei 2006 júliusában Komáromban emléktáblával jelölték meg azt az épületet, amelyben 1994–2004 között a CJTA működött.

A rimaszombati református templomban 2000. augusztus 12-én millenniumi emléktáblát avattak, amit az SZRKE címerének alkotója, Pécsi L. Dániel ajándékozott a gyülekezetnek.¹⁸⁸ A gelléri templomban 2000 szilveszterén a millenium kapcsán avattak emléktáblát.¹⁸⁹

Rakottýason a templomépítés 25. évfordulóján helyezték el a falon egy emléktáblát¹⁹⁰, Rozsnyón pedig a templomépítés 100. évfordulóján.¹⁹¹ Bögellőn az egykori református iskola helyén levő telken, a harangláb falán 2005 októbertől emléktábla emlékeztet arra, hogy ott állt a település első iskolája¹⁹², amely református elemi népiskola volt.

1.2.8.3. Köztéri szobrok

A zsoldtárfordító Szenczi Molnár Albert szülővárosában, Szencen 1995-ben kapott egész ala-

kos szobrot, melyet Nagy János szobrászművész álmódott meg. A közadakozásból készült alkotásra még a prágai magyar reformátusok istentiszteleti közössége is gyűjtött pénzt: „A kijelölt két vasárnapi önkéntes adományokból 3200 cseh korona gyűlt össze...”¹⁹³

Az SZRKE 2002-ben Dunaszerdahelyen a református templom melletti téren „három egyetemes egyháztörténeti eseménynek állított... látható és tapintható, gránitba faragott és bronzba öntött emlékművet. Ezek az Ige testet öltésének, a keresztyénség magyarországi kodifikálásának s a magyar protestáns gályarabok szabadításának kerek évfordulója.”¹⁹⁴ Nagy János szobrászművész alkotása, „az oszlopon látható pelikán, amelyik »enéhásával, saját vérével« táplálja, tartja életben a kicsinyeit”, arra emlékeztet bennünk, hogy „szellemi táplálékunkat a keresztyén kultúrából nyerjük, hogy közös a múltunk s a jövőnk is nehezen képzelhető el egymás megbecsülése nélkül”.¹⁹⁵

A Medikuskertben 2003. március 15-én felavatott pozsonyi Petőfi-szobor megkoszorúzóik között az SZRKE nevében ott volt Erdélyi Géza püspök és Koncsol László főgondnok is.¹⁹⁶ Abban, hogy Rimaszombatban 2004 májusában felavathatták Petőfi szobrát, megvan a része a református egyháznak, hiszen a szoborbizottságnak B. Kovács István gyűjteményi igazgató volt az elnöke és az ügy fő mozgatói közé tartozott Erdélyi Géza püspök is.¹⁹⁷

Tarczy Lajos pápai teológiai tanárnak szülőfalujában, Hetényben állítottak emlékművet, rajta dombormű. A sok viszontagságon keresztülment rozsnói Kossuth-szobor felállításában is támogatólag szerepeltek a helybeli reformá-

186 Mórocz Ernő: Ímely. „Két haza egy szívben”. *Kálvinista Szemle*, 1997. szeptember, 7. p.

187 Gazdag József: Deregyő. Kőtáblák és emberi sorsok. *Új Szó*, 1994. december 21., 7. p.

188 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2001. szeptember, 12. p.

189 Tóth Mihály: Gellér. Millenniumi emléktáblát avattunk. *Kálvinista Szemle*, 2001. március, 10. p.

190 Boholy Zoltánné: Rakottýás. „Ne félj, csak higgy!” *Kálvinista Szemle*, 1996. január, 8. p.

191 Mixtaj Istvánné: Rozsnyó. Hálaadó istentisztelet. *Kálvinista Szemle*, 2006. január, 13. p.

192 László Lenke: Bögellő. Az iskolaalapítás centenáriuma. *Kálvinista Szemle*, 2006. január, 12. p.

193 Csémy Lajos: Prágai adományok Szenczi Molnár Albert emlékművére. *Kálvinista Szemle*, 1995. április, 8. p.

194 Koncsol László: Vagyunk és élni akarunk. A pelikán az áldozatvállalásra utal. *Kálvinista Szemle*, 2002. május, 6–7. p.

195 Dr. Erdélyi Géza: Az áldozathozatal nem hiábavaló. *Kálvinista Szemle*, 2002. május, 7. p.

196 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2003. május, 12. p.

197 Erdélyi Géza: Kapocs a nemzetek között. *Kálvinista Szemle*, 2004. július–augusztus, 1. p. B. Kovács István: Költő és közelet. Szellemi országépítés Gömörben. Uo., 2004. július–augusztus, 9. p.

tus egyházközség tagjai; egy időben azt is felajánlották, hogy a templomkertben állítsák fel újra a szobrot (végül közterületre került).

1.2.8.4. Kopjafák

Külön fejezetet szentelünk a kopjafáknak, mivel a kopjafaállítás szokása különösen elterjedt a szlovákiai magyarság körében, s a református egyházközségek tevékenyek ezen a téren is.

A kisújfalui temetőben még 1989-ben kopjafát állítottak a falu szülöttének, Gulyás Lajos levéli lelkipásztornak, aki az 1956-os forradalom mártírja lett.¹⁹⁸ Kamocsán a templom melletti kertben 1996-ban a millicentenáriumi alkalmából állítottak kopjafát, majd Dévai Nagy Kamilla adta elő Magyarok fénye című műsorát.¹⁹⁹ Hubón 2002-ben a II. világháború áldozatainak emeltek kopjafát.²⁰⁰ 2002-ben Horkay Andor egykori zempléni lelkipásztor emlékére állítottak kopjafát a családi síremlék mellett.²⁰¹ Kálósán 2003-ban az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékére állítottak kopjafát.²⁰² Az Ímelyi Református Egyházközség 2003 októberében a reformáció és a II. világháborút követő kitelepítésre emlékezve állított kopjafát a gyülekezeti ház udvarán.²⁰³ Bögellőn 2005 októberében a református elemi népiskola megalakulása 100. évfordulóján az iskola udvarán avattak kopjafát.²⁰⁴ A komáromszentpéteri református templom előtt a kommunizmus áldozatainak emlékére emelt kopjafa áll.²⁰⁵ Lénártfalván 2006. március 12-én avatták fel az Igo

Aladár hanvai fafaragó által készített kopjafát.²⁰⁶

2004-ben a zsípi református parókia előtt állítottak fel az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékére egy körisfából emelt emlékművet (az alkotás szerintem meghaladja a kopjafa fogalmát).²⁰⁷

A továbbiakban L. Juhász Ilona tavalgy megjelent könyve²⁰⁸ függelékéből veszem számba a református egyházhoz kötődő, eddig nem említett kopjafákat. Abarán 1996-ban a millicentenáriumi és a II. világháború áldozatainak emlékére a református templom kertjében, Csicsón a parókia udvarán 2002-ben a reformáció emlékére, Deregnnyőn 1990-ben a templomkertben az egykori lelkipásztorok és kántortanítók emlékére, Kisújfalun 1998-ban a község első írásos említésének 765. és az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján a millicentenáriumi jegyében, 1991-ben Magyarbördön a református temetőben a budaméri csatában elesett magyar honvédek emlékére állítottak kopjafát. A nagykaposi református templom előtt 1991-ben emlékfát avattak a II. világháború áldozatainak emlékére. Nagyráskán 1997-ben és 1998-ban a Firesz táborok alkalmából, Szaláncon a templom mellett 1998-ban a reformáció emlékűnepe és egy cserkész-tábor emlékére, Szepsiben 2004-ben a református templom mellett az 1989-ben Erdélybe eljuttatott segélyszállítmányra emlékezve állítottak kopjafát.

198 Lásd: Juhász Ilona: „Fába róva, földbe ütvé...” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely, 2005, 37–38. p.

199 (km) [Kamocza Márta]: Hitünket nem veszítve. Kopjafát állított a lakosság a templomkertben. *Új Szó*, 1996. november 28.

200 Tóth László: Hubó. Hálaadás, örömnépe. *Kálvinista Szemle*, 2002. december, 11. p.

201 Horkay László: In memoriam Horkay Andor (1894–1963). *Kálvinista Szemle*, 2003. január, 10. p.

202 Iliás Tamás: Kálós. Irány a határ! *Kálvinista Szemle*, 2003. május, 10. p.

203 Szénási Szilárd: Ímely. Kopjafaavatás a reformáció és a kitelepítés emlékére. *Kálvinista Szemle*, 2004. január, 10. p.

204 László Lenke: Bögellő. Az iskolaalapítás centenáriuma. *Kálvinista Szemle*, 2006. január, 12. p.

205 Novák Róbert: Komáromszentpéter. 1848-as megemlékezés. *Kálvinista Szemle*, 2006. május, 14. p.

206 Nagyné Révész Andrea: Lénártfalva. Kopjafát avattunk. *Kálvinista Szemle*, 2006. május, 14. p.

207 Nagy Pál Magdaléna: Zsíp. Kopjafa- és emléktábla-avatás. *Kálvinista Szemle*, 2004. december, 11. p.

208 Lásd: Juhász Ilona: „Fába róva, földbe ütvé...” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely, 2005, 183–212. p.

1.2.9. Megemlékezések

A református egyházban az emlékműállításához hasonlóan komoly szerep jut az emléknapoknak, évfordulós megemlékezéseknek, nemzeti ünnepek megtartásának.

1.2.9.1. Emléknapok

A rendszerváltás után is sikerrel továbbvitt Szenczi Molnár Albert Napok rendezvénysorozatának minden évben van református vonatkozású eseménye, így 1997-ben emlékülést²⁰⁹ (amelyen Nagy János szobrászművész, Kovács Sándor Iván és Erdélyi Géza²¹⁰ szolgáltak előadással), 2004-ben pedig szemináriumot²¹¹ tartottak a névadó tiszteletére. 2005-ben „*Magyar zubbón köntöskébe öltöztetett psalmusok*” címmel díszünnepélyt rendeztek, amelyen Édes Árpád alistáli és Somogyi Alfréd apácaszakállasi református lelkipásztorok adtak elő.²¹²

Ekelen évente Hetényi János Napokat tartanak a falu szülőtte és a református közösség egykori lelkésze emlékére. 1997-ben Szénássy Zoltán tartott előadást róla, kiállítás nyílt Jókainé Kiss Éva grafikus alkotásaiból és a Duna Menti Múzeum 19. századi festményeiből.²¹³ Búcsón 2000-ben tartottak először Katona Mihály Napokat, miután az előző évben az alapiskola felvette az egykori lelkipásztor nevét.²¹⁴

Bár Baróti Szabó Dávid jezsuita volt, a Dunaradványon évente megrendezett Baróti Szabó Dávid Napok rendezvénysorozatának szervezésébe a református egyházközség is bekapcsolódik. A Nagymegyeri Református Egyházközség társszervezője a minden év novem-

berében megrendezett Besnyei György Napoknak. A Csemadok komáromi alapszervezete által szervezett Selye János Napok rendezvénysorozatát is támogatja a református egyházközség, pl. ünnepi istentisztelet tartásával.

1.2.9.2. Évfordulós megemlékezések

A reformáció emléknapjához kötődően (október 31-e) a református gyülekezetek minden évben megemlékeznek a reformációról, amit adott esetben másra is kiterjesztenek. Komáromban 2003-ban Gáspár Tibor a Rákóczi-szabadságharc kitörése 300. évfordulóján előadással szolgált az ünnepi istentiszteleten, ahol bemutatták a gyülekezet legrégibb, 1783-ból származó, restaurált úrasztali terítőjét is.²¹⁵ Reformációi Ifjúsági Napok címen 2003 októberének utolsó hétvégéjét Dereglyőn töltötte mintegy negyven középiskolás fiatal, akik a reformációnak a magyar irodalomra gyakorolt hatásával és a reformáció örökségével foglalkoztak.²¹⁶ Kisölvén 2004-ben Szi J Rezső tartott előadást a megújulás útjainak szüntelen kereséséről.²¹⁷

1992 augusztusában Marcellháza és Kisújfalun az egykori árvaházi mozgalom még élő tagjai Nehézy Károly missziós lelkipásztorra emlékeztek születésének 100. évfordulóján²¹⁸, ugyanőrá halála 40. évfordulóján konferencián emlékeztek²¹⁹ 2004-ben Kisújfalun. Az év október 17-én pedig a két gyülekezet egy csoportja Örbottyánban megkoszorúzta a sírját.²²⁰ Az 1992 októberében Madban tartott presbiteri konferenciát Comenius emlékének szentelték, mégpedig születése 400. évfordulója alkalmából.²²¹

209 (vysztafel): Utam Szenczi Molnár Alberthez. Emlékülés a jeles reformátor tiszteletére. *Új Szó*, 1997. november 19.

210 1997. november 17-én elhangzott előadását a *Kálvinista Szemle* 1998. januári száma közölte, 4–5. p.

211 Szenczi Molnár Albert emlékeztet. *Kálvinista Szemle*, 2004. november, 12. p.

212 A XXXVI. Szenczi Molnár Albert Napok műsorából. *Kálvinista Szemle*, 2005. október, 12. p.

213 Fülöp Szilvia: Ekel. Hetényi János Napok. *Kálvinista Szemle*, 1998. január, 8. p.

214 -ml- [Molnár László]: Búcs. Katona Mihály Napok. *Kálvinista Szemle*, 2001. január, 10. p.

215 Fazekas László: Komárom. Rendhagyó emlékünneplés. *Kálvinista Szemle*, 2003. december, 11. p.

216 Cs. A.: Reformációi Ifjúsági Napok az Ungi Egyházmegyében. *Református Újság*, 2004. január, 4. p.

217 Ambrus Erika: Kisölvéd. Megmenthető-e a református egyház? *Kálvinista Szemle*, 2005. február, 10. p.

218 Búcsi Lajos: Híterősítő emlékezés. *Kálvinista Szemle*, 1992. október, 8. p.

219 Dobainé Kiss Ilona: Kisújfalun. Emlékezés az árvaház-alapító lelkészre. *Kálvinista Szemle*, 2005. január, 10. p.

220 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2004. december, 12. p.

221 PI [Peres Imre]: Presbiteri konferencia Madban. *Kálvinista Szemle*, 1992. október, 8. p.

Kúr Géza egykori csicsói lelkipásztor hamvait 1996 januárjában helyezték el a csicsói temetőben. Az aktus kapcsán ünnepi megemlékezést is tartottak a neves egyháztörténészről, ahol három előadás hangzott el (Koncsol Lászlóé, Peres Imrée és Szabó Rezsőé).²²² Nyitrán élénken ápolják a gyülekezetalapító, zsidómentő ténykedése miatt mártíromságot szenvedett Sedivi László lelkipásztor emlékét.²²³

Kisújfalun 1998-ban Hamar István lelkipásztorra emlékeztek halálának 25. évfordulóján.²²⁴ Ugyancsak Kisújfalun 2002-ben a Károli Gáspár Református Egyetem nagykőrösi Tanítóképző Főiskolai Kara diákjai adták elő az *Egy huszadik századi krónikás ének* című előadásukat, melyben kivégzésének 45. évfordulóján a falu szülötte, Gulyás Lajos levéli lelkipásztor, 1956-os mártír életútját kísérték végig.²²⁵ Martoson Máté János professzorra, budapesti teológiai tanárra emlékeztek halálának első évfordulóján.²²⁶ A gicei és a gömörnánási gyülekezeti tagok 1999 októberében a rimaszombati temetőben megkoszorúzták egykori lelkipásztoruk, Vályi József sírját, aki húsz éve halt meg s huszonhét évig szolgált a gyülekezetben.²²⁷ A kolozsnémai gyülekezet tagjai 2002-ben megkoszorúzták a 116 évvel korábban elhunyt utolsó (anyaegyház-községi) lelkészük, Kőváry Albert sírjelét, amit előtte felújítottak.²²⁸

Az Egyesült Protestáns Gimnázium megalakulásának 150. évfordulóján kétnapos em-

lékünnepséget tartottak Rimaszombatban.²²⁹ Halála tizedik évfordulóján a marcelházai gyülekezet istentisztelet keretében emlékezett meg Könyves István lelkipásztorról, majd egy küldöttség megkoszorúzta sírját a komáromi temetőben.²³⁰ A nyitrai gyülekezetben Bartók Bélára emlékeztek születésének 125. évfordulója kapcsán.²³¹ A madari gyülekezet nagyszabású templomi ünnepséget szervezett annak kapcsán, hogy az 1681-es országgyűlés Madart artikuláris helyé nyilvánította. Az ünnepségre meghívták azon települések reformátusságának képviselőit, melyek lakosai Madarra járhattak istentiszteletre.²³²

1.2.9.3. Nemzeti ünnepi megemlékezések

Az SZRKE sok gyülekezete bekapcsolódik a nemzeti ünnepeken való megemlékezésbe, koszorúzásba; ebben a vonatkozásban kiemelt hely illeti meg a március 15-i megemlékezéseket. A március 15-i ünnepségek egyik állandó színhelye a magyarbódi temetőben nyugvó mintegy kétszáz honvéd tiszteletére 1991-ben állított kopjafa, valamint a templomkertben az őket eltemető Balla József lelkipásztor sírhelye.²³³ Hanván 2002-ben Tompa Mihály sírját a kazincbarcika-felsői református gyülekezet tagjainak jelenlétében koszorúzták meg.²³⁴ Kolozsnémán a 154. évfordulón diákokkal tanítottak be ünnepi műsort.²³⁵ A hontfüzesgyar-

222 PI [Peres Imre]: Csicsó. Tiszteletadás Kúr Gézának. *Kálvinista Szemle*, 1996. február 8. p.

223 Ambrus Erika: Nyitra. Emlékeztünk... *Kálvinista Szemle*, 1997. március, 8. p.; Berecz István: Nyitra. Emléknep az irgalmasság jegyében. *Kálvinista Szemle*, 2006. február, 13. p. Lásd továbbá: Ráso Lajosné Matyó Éva kétrészes visszaemlékezését: „A jó pásztor életét adja a juhokért...” Tanúbizonyság Sedivi Lászlóról. *Kálvinista Szemle*, 2006. április, 8–9. p., és uo: 2006. május, 8–9. p.

224 -dki- [Dobainé Kiss Ilona]: Kisújfalu. Megemlékezés. *Kálvinista Szemle*, 1999. március, 8. p.

225 Dobainé Kiss Ilona: Kisújfalu. Gulyás Lajos emlékét idéztük. *Kálvinista Szemle*, 2002. július–augusztus, 14. p.

226 Mórocz Ildikó: Martos. Máté Jánosra emlékeztünk. *Kálvinista Szemle*, 1999. április, 7. p.

227 Jacsmanyik Istvánné: Megemlékezés. *Kálvinista Szemle*, 1999. december, 8. p.

228 Illés Judit: Kolozsnéma. Kőváry Albertre emlékeztünk. *Kálvinista Szemle*, 2002. július–augusztus, 14. p.

229 -pb- [Pelle Beáta]: Rimaszombat. 150 éve alakult meg az Egyesült Protestáns Gimnázium. *Kálvinista Szemle*, 2004. február, 10. p.

230 Id. Édes Dezső: Tíz éve hunyt el Könyves István. *Kálvinista Szemle*, 2005. szeptember, 7. p.

231 Berecz István: Nyitra. Bartókra emlékeztek. *Kálvinista Szemle*, 2006. június, 13. p.

232 Nagy Lajos: Madar. Történelmi évfordulón adtunk hálát. *Kálvinista Szemle*, 2006. július–augusztus, 18. p.

233 Megyesi László: Magyarbód. *Kálvinista Szemle*, 1992. május, 8. p.; Pazderák Bertalan: 1848, te csillag... *Kálvinista Szemle*, 1995. május, 8. p.

234 Nagyné Révész Andrea: Hanva. Március 15-i megemlékezés. *Kálvinista Szemle*, 2002. április, 10. p.

235 Illés Judit: Kolozsnéma. Emlékeztünk. *Kálvinista Szemle*, 2002. április, 10. p.

mati református templomban 2003. március 14-én a budapesti Tabulatúra – régi zenét játszó – együttes tartott emlékestet, amelyen Kossuth-indulókat is előadott²³⁶, március 16-án pedig a fegyverneki református templomban vendégszerepelt.²³⁷ Ugyanez az együttes 2005. március 15-én Zalabán volt hallható.²³⁸

A Csemadok simonyi alapszervezete által 2004-ben szervezett március 15-i ünnepség szónoka Milen Marcell református lelkipásztor volt.²³⁹ II. Rákóczi Ferenc születésének 328. évfordulója alkalmából Borsiban Erdélyi Géza püspök volt az igehirdető, ünnepi beszédet mondott Tőkés László és Hegedűs Loránt püspök.²⁴⁰ A deáki református gyülekezet minden évben megemlékezik az 1848-as forradalomról, s megkoszorúzza a hősök szobrát és a II. világháború áldozatok emléktábláját.²⁴¹ A rimaszombati Tompa Mihály Református Gimnázium 2005-ben a miskolci Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium diákjait és tanárait látta vendégül, az ünnepi istentiszteleten – ahol karcagi középiskolások is jelen voltak – Molnárné Pelle Beáta igazgató emlékezett az 1848/49-es eseményekre.²⁴² A komáromszentpéteri gyülekezet is rendszerint megemlékezik 1848-ról.²⁴³

1.2.10. Jelképek, zászlók

Az SZRKE 2000-ben, a Magyar Reformátusok IV. világtalálkozója kapcsán Pécsi L. Dániel budapesti jelkép- és arculattervezővel elkészítette az egyház címerét²⁴⁴, amely különböző

formában (zászlókon, az egyház fejléces papírain, a *Kálvinista Szemle* fejlécében, református kiadványokban, lelkipásztorok névjegykártyáján stb.) használatos. A címert hordozó zászló több egyházközség templomában ki van téve, akárcsak nemzeti zászlónk. Templomi elhelyezésüket rendszerint megáldásuk előzi meg.

Millenniumi zászlót kapott Ózdról a rimaszombati gyülekezet, amelyet 2001. augusztus 12-én áldott meg Erdélyi Géza.²⁴⁵ A radnóti gyülekezetet az Alacskai Református Egyházközség ajándékozta meg millenniumi zászlóval, miáltal a még 1939-ben létesített testvér-gyülekezeti kapcsolatot elevenítették fel.²⁴⁶

Kálósán 2003-ban a Szülő Géza Polgári Kör ajándékozott egy címerrel ellátott nemzeti lobogót a református gyülekezetnek²⁴⁷, akárcsak a megyercsinek²⁴⁸ 2003. november 30-án. A balogújfalui református templom 2006 júniusában megtartott felszentelése alkalmával Koncz Károly György miskolci lakostól kapott nemzeti zászlót a gyülekezet.²⁴⁹

Miután divatba jött címert és zászlót tervezetni a falvaknak és városoknak is (egyházközségi címerről egyelőre csak az ötlet szintjén van tudomásom), e jelképek templomi elhelyezésének kérdését is magával hozta az élet. Az ügyben állást foglalt a Zsinati Elnökség is. A települések címere és zászlaja templomi elhelyezésével kapcsolatban úgy döntött, hogy nem ellenzi, ha „a szimbólumok nem tartalmaznak ateista vagy botránkozást okozó motívumokat, és a presbitérium jóváhagyta elhelyezésüket”.²⁵⁰

236 P. M. [Polák Magdaléna]: Hontfűszeggyarmat. Zenés emlékest. *Kálvinista Szemle*, 2003. április, 11. p.

237 Podlupszki Szabina: Fegyvernek. Templomunkban szerepelt a Tabulatúra. *Kálvinista Szemle*, 2003. május, 10. p.

238 Ambrus Erika: Zalaba. Ez volt március 15. *Kálvinista Szemle*, 2005. április, 11. p.

239 Milen Marcell: Emlékezzünk méltóképpen 1848 mindig időszerű üzenetére! *Kálvinista Szemle*, 2004. június, 6-7. p.

240 -akb- [A. Kis Béla]: Borsi. A fejedelemre emlékeztek. *Kálvinista Szemle*, 2004. június, 10. p.

241 Szabóné Híres Erzsébet: Deáki. Az 1848-as eseményekre emlékeztünk. *Kálvinista Szemle*, 2005. május, 10. p.

242 Kovácsné Timár Ildikó: Elballagtak az első végzősök. A Tompa Mihály Református Gimnázium életéből. *Kálvinista Szemle*, 2005. június, 7. p.

243 Novák Róbert: Komáromszentpéter. 1848-as megemlékezés. *Kálvinista Szemle*, 2006. május, 14. p.

244 A címer és a rajta szereplő szimbólumok leírását az alkotó szavaival közli a *Kálvinista Szemle* 2000. novemberi száma, 4. p.

245 BZ [Borza Zoltán]: Rimaszombat. Zászló- és emléktábla-átadás. *Kálvinista Szemle*, 2001. október, 11. p.

246 O. Gy. [Orémus György]: Radnót. Ünnepi baráti találkozó. *Kálvinista Szemle*, 2001. december, 11. p.

247 Iliás Tamás: Kálós. Irány a határ! *Kálvinista Szemle*, 2003. május, 10. p.

248 Györi Matild: Megyerics. Adventi koncert. *Kálvinista Szemle*, 2004. március, 10. p.

249 Átadták a felújított balogújfalusi református templomot. *Gömörország*, 2006/2., 71–72. p.

250 A Zsinati Elnökség július 2-i ülésén történt. *Kálvinista Szemle*, 2004. július–augusztus, 13. p.

1.2.11. Közéleti konferenciák

Az SZRKE *Életvédelem, magzatvédelem* címmel 1999-ben az MKP-val és egy holland református párttal karöltve konferenciát szervezett, amelynek az anyaga nyomtatásban is megjelent.²⁵¹ A Kamocsai Református Egyházközség társszervezője volt a *Múlnak a gyermekévek* című ifjúsági konferenciának, amelynek megszervezését egy holland református párt kezdeményezte.²⁵²

A Nyitrai Református Egyházközség, a Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara és az Emlékezés 1944–2004 Közhasznú Alapítvány közös szervezésében 2006 júniusában holokauszt-konferencia volt a nyitrai református templomban, amelyen Koncsol László újabb zsidómentő református lelkészekkel (Puskás István, Brányik Sándor) és Gaál Ferenc nyékvárkonyi plébánossal kapcsolatos kutatási eredményeiről szolt.²⁵³

Az Alistáli Református Egyházi Alapiskola 2006 májusában pedagógusszimpoziumot szervezett, melyen az összes szlovákiai református iskola képviseltette magát.²⁵⁴

1.2.12. Zenei élet

A zene és az ének mint az istendicséret egyik formája kiemelkedő helyet foglal el a reformátusok vallási életében.

1.2.12.1. Kórusmozgalom

Éppen ezért az SZRKE-ben rendkívül erős a kórusmozgalom. Legelső helyen említendő az 1997-ben alakult Firesz kórus, amely Berkesi Sándor és Süll Kinga karnagyok vezetésével

már sok koncertet tudhat maga mögött. 2002-ben németországi, 2003-ban hollandiai, 2005-ben erdélyi körúton járt, de vendégszerepelt Ausztriában, Csehországban és több alkalommal Magyarországon is. A kórus 1999-ben Galántán a XI. Kodály Napokon aranykoszorús minősítést szerzett. 2001-ben *Tégy Uram engem áldássá* címmel önálló CD-t adott ki.

Számtalan gyülekezetnek, több egyházmegegyének és iskolának van (vagy a rendszerváltás óta néhány éven keresztül működött) kórusa. Közülük több is kiadott már valamilyen hanghordozót, némely kórusnak neve is van (Goudimel – Martos, Laudate – Kamocsa stb.). Felsorolásuk jelen dolgozat kereteit meghaladja, de hangsúlyozni kell, hogy kulturális vonatkozásban az egyházi élet nagyon jelentős területéről van szó.

Bár a gyülekezeti kórusok elsősorban a saját gyülekezetük alkalmain lépnek fel, az utóbbi időben ráéreztek a közös éneklés örömeire is, így egyre gyakrabban szerveznek kórustalálkozókat. 2002-ben került sor az első gömöri egyházmegyei női kórustalálkozóra, amelyen a rendező harmaci kóruson kívül fellépett még a gömörhorkai, a losonci, a rimaszécsi, a simonyi és a nagybalogi gyülekezet énekkara.²⁵⁵ A másodikkal a nagybalogi református templom adott otthont, s a fent említett kórusok közül nem volt jelen a rimaszécsi, de megjelent a tornaljai és a gömörszékárosi.²⁵⁶ A harmadik Simonyiban volt, ahol újabbak voltak: a simonyi Bárka ökumenikus énekkar, a balogiványi férfikórus, a hanvai női énekkar, a hanvai férfidalárda, a rimaszécsi alapiskola tanítói kamarakórusa.²⁵⁷ 2005 szeptemberében Hanván már negyedszer találkoztak a gömöri egyházi kórusok, a találkozó ekkor már tizennégy kó-

251 Iski Ibolya: Komárom. *Életvédelem, magzatvédelem. Kálvinista Szemle*, 2000. január, 7. p. Lásd még: A. Kis Béla: Kinek terhesség az áldott állapot? című recenzióját. *Kálvinista Szemle*, 2001. március, 5. p.

252 Iliás Tamás: Kamocsa. *Múlnak a gyermekévek. Kálvinista Szemle*, 2006. április, 15. p.

253 B. I. [Berecz István]: Nyitra. A holokausztra emlékeztünk. *Kálvinista Szemle*, 2006. szeptember, 12. p. Erdélyi Géza püspök nyitó igehirdetését A hit rendkívüli tettekre is kötelez címmel a *Kálvinista Szemle* 2006. július–augusztusi száma közölte, 1. p.

254 -kdL- [Kisné Demeter Lucia]: Alistál. *Gyermekeinkről volt szó. Kálvinista Szemle*, 2006. július–augusztus, 20. p.

255 Iski Ibolya: Harmac. *Egyházmegyei kórustalálkozó. Kálvinista Szemle*, 2002. december, 9. p.

256 Tóth László: Nagybalog. *Egyházmegyei kórustalálkozó. Kálvinista Szemle*, 2003. október, 10. p.

257 Tóth László: Simonyi. *Kórustalálkozó. Kálvinista Szemle*, 2004. december, 9. p.

rus vett részt²⁵⁸, köztük a zádorfalvai női kórus, a losonci Serly kamarakórus, a rimaszombati vokális kvartett.

A 2005. május 22-én Ladmocon már harmadízben megtartott kórustalálkozón hét kórus jött össze (a szentesi, a nagykaposi, az ágcsornyói, a kassai, az örösi, a tiszacsornyói és a ladmóci), mégpedig azzal a nemes céllal, hogy találkozójuk perselypénze és adománya a Perbenyikben épülő árvaház javára legyen fordítva.²⁵⁹ 2006-ban júniusban tartották a negyedik hasonló találkozót²⁶⁰. 2005 októberében Kulcsodon volt a pozsonyi egyházmegye első kórustalálkozója²⁶¹ három kórus részvételével, ezt 2006-ban a somorjai követte, amelyen már öt kórus vett részt.²⁶²

A komáromi egyházmegyében egy több évvel korábbi próbálkozás nyomán 2006-ban Dunamocson jött össze tizenhárom gyülekezeti kórus és zenekar²⁶³, ami után a hetényi kórustalálkozó következett.²⁶⁴ Pelsőcön a XXIV. Bárdos Lajos Zenei Hetek keretében 2000-ben tartották a II. Pelsőci Kórusfesztivált, amelynek zenés evangelizációs istentisztelet is része volt.²⁶⁵

Az 1996-ban megalakult Berkő²⁶⁶ (Berzéték-örösi Vegyes Kórus) vezetője Écsi Gyöngyi, aki új lak- (és újabban szolgálati) helyéről, Hetényből is visszajár gondozni az énekkart. A kőrösi gyülekezet szervezte meg 2001 májusában a Rozsnyói járás egyházi kórusainak 9. seregszemléjét.²⁶⁷ Önálló fellépése volt a Dunamocsi Református Egyházközség énekkarának a pozsonyi református templomban 2001 júniusában.²⁶⁸

A 2005-ben alakult Lux aeterna kamarakórus, amelynek hét tagja van, 2006 szeptemberéig tizenhat templomi fellépést tudhat maga mögött. Nemcsak a szlovákiai egyházközségekben, hanem Magyarországon is szerepelt már. Vezetője Süll Kinga egyházzenesz.

1.2.12.2. Koncertek, zenekari találkozók, fesztiválok

A CJTA diákönkormányzatának Pro Christo nonprofit szervezete 2003-ban szervezte meg először Komáromban a felvidéki egyházi zenekarok találkozóját.²⁶⁹ A 2006-ig minden évben megvalósult rendezvényen főként az alábbi együttesek léptek fel: Kezek, A hit hat, Élő kövek, Ellenszélben, Ichthüs, Pintér Béla és a csemeték stb. Az Apáczaszakállasi Református Egyházközség Soi Légó Ifjúsági Csoportja még nagyobbra vállalkozott: ugyancsak Komáromban 2005-ben és idén is megrendezte a Kárpát-medencei református zenekarok találkozóját, amelyre Erdélyből, Kárpátaljáról és Magyarországról is érkeztek együttesek.

Rév- és Dél-Komáromban októberben szolgált zajlani a Harmonia Sacra Danubiana egyházzenei fesztivál, amelyből a református gyülekezet is jócskán kiveszi a részét.

Mezenésített versekkel több ifjúsági táborban fellépett Zsapka Attila és Sotkovszky Lajos.²⁷⁰ A megyercsi templomban 2003-ban adventi koncertet adott a nagymegyeri Bárka keresztyén ifjúsági énekkar.²⁷¹ 2005. november 27-én a hetényi református templomban adott

258 Tóth László: Hanva. „Fiaim, csak énekeljete...” *Kálvinista Szemle*, 2005. november, 11. p.

259 Kovács Klára: Harmadik ladmóci kórustalálkozó. *Református Újság*, 2005. július–augusztus, 10. p.

260 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2006. június, 16. p.

261 Süll Kinga: Kulcsod–Dunamocs. Két kórustalálkozó. *Kálvinista Szemle*, 2006. január, 14. p.

262 Süll Kinga: Somorja. Egyházmegyei kórustalálkozó. *Kálvinista Szemle*, 2006. július–augusztus, 21. p.

263 Süll Kinga: Kulcsod–Dunamocs. Két kórustalálkozó. *Kálvinista Szemle*, 2006. január, 14. p.

264 Süll Kinga: Hetény. Énekek dicsérték az Urat. *Kálvinista Szemle*, 2006. július–augusztus, 22. p.

265 Radácsy Károly: Pelsőc. Kórustalálkozó és evangelizáció. *Kálvinista Szemle*, 2000. július, 7. p.

266 Palcsó Attila: Zenei élet a berzétéi gyülekezetben. *Kálvinista Szemle*, 9. p.

267 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2001. június, 12. p.

268 -tud. [Mikó Jenő]: Pozsony. Dunamocsi vendégszereplése. *Kálvinista Szemle*, 2001. október, 10. p.

269 Iski Ibolya: Komárom. Könnyűzenei koncert. *Kálvinista Szemle*, 2003. július–augusztus, 13. p.

270 Pl. Bátorkeszin 2003 nyarán. Nyers Szilvia: Bátorkeszi. Ifjúsági táborban dicsértük Istent. *Kálvinista Szemle*, 2003. október, 9. p.

271 Győri Matild: Megyerics. Adventi koncert. *Kálvinista Szemle*, 2004. március, 10. p.

adventi orgonakoncertet Sárközi Erika Zsuzsanna, Süll Kinga és Nagy István.²⁷²

Sok külföldi énekkar is vendégszerepelt a református gyülekezetekben. A Debreceni Református Kollégium Kántusa a református egyházhoz kötődően több gyülekezetben és helyszínen (Tornagörgő²⁷³, Alistál, Rimaszombat²⁷⁴, Léva²⁷⁵) több alkalommal fellépett. Akárcsak a hollandiai woudenbergi Jubilate Deo nevű, 140 fős egyházi kórus.²⁷⁶ 1997 májusában Alistálon és Bártorkeszin lépett fel a Nagykőrösi Református Tanítóképző Főiskola II. évfolyamának kórusa.²⁷⁷ Szádelőn 2002-ben előbb a garbócbogdányi, majd a tarcavajkóci kiránduló fiatalok adtak ifjúsági koncertet.²⁷⁸ Gömörhorkán 2003 májusában zenés istentiszteleten vendégszerepelt a budapesti Bartók Béla Kamarakórus²⁷⁹, ugyanott 2005 júniusában a budapesti Tavasz női kórust fogadta a helybeli női kar.²⁸⁰ 2004 decemberében adventi és karácsonyi műsorral lépett fel a nyitrai és az alsószőlősi református templomban a Tabulatúra együttes.²⁸¹ 2005 márciusában a budapest-pestérszébeti központi gyülekezet énekkara lépett fel a századalmási református templomban.²⁸² 2006 júliusában egy kalotaszegi énekkar lépett fel a nyitrai református templomban.²⁸³

1.2.12.3. Templomi előadóművészet

Hanván 1990 tavaszán Szvorák Katalin népdal-énekes lépett fel a kassai Csámborgóval, majd

Faragó Laura és Sellei Zoltán következtek erdélyi dalokkal és istenes versekkel. „Szereplésük tkp. egy negyvenéves áldatlan kényszerhelyzetnek vetett véget, amelyben a művészek elkerülni kényszerültek a templomokat.”²⁸⁴ Az előadóművészek közül Dinnyés József daltulajdonos is fel-feltűnt a református gyülekezetekben zsoltáros műsorával.²⁸⁵

Berzétén 1996 őszén Kobzos Kiss Tamás és Szabó András előadóművész lépett fel, majd Montanaro franciaországi trubadúr és Écsi Gyöngyi énekelt hitvalló énekeket.²⁸⁶ Ugyancsak ő 1998. június 14-én a kassai református templomban adta elő egyórás *Hitvalló énekek* című műsorát²⁸⁷, és sok helyen megfordult vele (akárcsak más jellegű műsoraival) a református egyházban. 2004. május 30-án Varnus Xavér orgonaművész adott koncertet a rimaszombati református templomban.²⁸⁸

1.2.12.4. Játékonysági koncertek

A játékonysági koncert olyan területe a kultúra ápolásának, melyben két cél teljesül egyszerre. A református egyházközségek szívesen közreműködnek ilyen jellegű rendezvények megszervezésében. Komáromban 1997 elején a felújításra szoruló orgona javára játékonysági koncertet adott Ferenczy Zsombor, a balatonfüredi református gyülekezet kántora, majd Alföldy-Boruss Csilla budapesti orgonaművész.²⁸⁹ 2003-ban ren-

272 Csintalan Katalin: Hetény. Orgonaszó adventben. *Kálvinista Szemle*, 2006. január, 15. p.

273 B. S. [Bernáth Sándor]: Tornagörgő. *Kálvinista Szemle*, 1995. május, 8. p.

274 -pb- [Pelle Beáta]: Rimaszombat. 150 éve alakult meg az Egyesült Protestáns Gimnázium. *Kálvinista Szemle*, 2004. február, 10. p.

275 Hajtman Béla: Léva. Ünnepi hangverseny. *Kálvinista Szemle*, 2005. november, 11. p.

276 Nánássy Ildikó: Komárom. A Jubilate Deo koncertje. *Kálvinista Szemle*, 1996. november–december, 12. p.

277 Kis Julianna: Alistál–Bártorkesz. Templomi koncertek. *Kálvinista Szemle*, 1997. július–augusztus, 12. p.

278 Flachbart Katalin: Szádelő. Ifjúsági koncert. *Kálvinista Szemle*, 2003. január, 10. p.

279 özv. Nagy Béláné: Gömörhorka. Zenés istentisztelet. *Kálvinista Szemle*, 2003. június, 11. p.

280 Palcsó Lászlóné: Gömörhorka. Templomi koncert. *Kálvinista Szemle*, 2005. szeptember, 10. p.

281 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2005. január, 12. p.

282 Varga Zoltán: Szádelő. Magyarországi testvérek látogatása. *Kálvinista Szemle*, 2005. május, 10. p.

283 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2006. szeptember, 16. p.

284 Dr. Erdélyi Géza: Gyülekezeteink életéből. *Új Szó*, 1991. február 12.

285 Pl. 2003. február 7-én a dunaszerdahelyi templomban. *Kálvinista Szemle*, 2003. február, 12. p. Megyercsen 2005. július 17-én a templomszentelési istentiszteleten. Győri Matild: Megyercs. Megújult a templom. *Kálvinista Szemle*, 2005. október, 10. p.

286 -pe- [Écsi Gyöngyi]: Berzété. Templomi koncertek. *Kálvinista Szemle*, 1997. január, 8. p.

287 B. S. [Bernáth Sándor]: Kassa. Zenés istentisztelet. *Kálvinista Szemle*, 1998. augusztus, 8. p.

288 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2004. május, 12. p.

289 Nánássy Ildikó: Komárom. Templomi koncertek. *Kálvinista Szemle*, 1997. április, 8. p.

dezett először (győri művészek közreműködésével) hangversenyt a Berzétei Református Egyházközség, amely a Pro domo Dei nostri megnevezést kapta, mivel bevételét a műemlék templom felújítására fordították.²⁹⁰ A koncertet megrendezték 2004-ben²⁹¹ és 2005-ben²⁹² is. 2005 áprilisában a komáromi református templomban Süll Kinga és Balázs Béla adtak jótékonyági koncertet a felújítandó Timóteus-palota javára.²⁹³ 2005 augusztusában a ladmóci református templomban és a sátoraljaújhelyi Latabár Árpád Színházban adott jótékonyági koncertet a Perbenyikben épülő árvaház javára a sátoraljaújhelyi Lavotta szimfonikus zenekar.²⁹⁴

1.2.13. Sportélet

2000-ben RL FC Mefibóset néven Érsekkétyen mutatkozott be először nagypályán²⁹⁵ (bár előtte már három éve létezett) s időnként azóta is összeáll a református lelkészek futballcsapata, amely főként jótékonyági mérkőzéseken szerepel. 2000-ben a Rozsnyói Református Egyházi Alapiskola épületének a megvásárlását előmozdítandó lépett pályára, s mérkőzött meg a magyarországi színészek válogatottjával.²⁹⁶

Csicsón 1991-től évi rendszerességgel rendeztek ökumenikus kispályás gyermek-labdarúgótornát, amelyre 1994-ben két korosztályban húsz csapat nevezett be, köztük két magyarországi is.²⁹⁷ A torna 2000-ben 10. alkalommal Csilizpatason került megrendezésre.²⁹⁸ A dunaszerdahelyi sportsarnokban zajlott 2005 márciusában az I. Egyházmegyei Cserép-

kupa, amelyen a pozsonyi egyházmegye nyolc férfi futballcsapata vett részt.²⁹⁹ A nyugat-kassai egyházmegye hittanosai számára is többször (például 2002. április 13-án³⁰⁰) rendezett a Fíresz futballbajnokságot.

A CJTA hallgatói a Komáromi Napok rendezvénysorozatához kapcsolódóan több ízben megszervezték az ún. Theolimpiát. 2000-ben a negyediken például öt sportágban folyt a küzdelem, amelybe debreceni és kolozsvári teológusok is bekapcsolódtak.³⁰¹

Egy kis kerekzésre (ami a honismereti kirándulások leghatékonyabb fajtája) is össze szoktak állni a református fiatalok, elsősorban református lelkészek vezetésével. A bodrogszentesiek 2001 augusztusában a leleszi kolostort és Királyhelmecezt nézték meg.³⁰² 2001 júliusában a Fíresz csillagtúra jelleggel ötnapos kerékpártúrát szervezett, melynek kiindulási pontja a csécsi központja volt. Kistárkányi fiatalok 2004. augusztus 14-én egynapos túrát tettek Nagyszelmence és Dobóruszkára.³⁰³

A már 32. évfolyamánál tartó Honismereti Kerékpártúra is számtalan módon kötődik a református egyházhoz. A túra történetében akár a szervezők, akár a résztvevők, akár az előadók oldalán számtalan olyan személy neve bukkan fel, aki a református egyházhoz kötődik. A biciklis gárda a három évtized alatt számtalan református templomot, épületet és emlékművet csodált meg, sok gyülekezet vendégszeretettel élvezhette és sok református lelképásztor előadását, prédikációját hallhatta, kalauzolásának lehetett részese. Minderről szépen tanúskodik

290 -mr. [Mudi Róbert]: Berzéte. Koncert a templom javára. *Kálvinista Szemle*, 2003. október, 11. p.

291 Mudi Róbert: Berzéte. A zene hangjain a lélek hangjaihoz. *Kálvinista Szemle*, 2005. január, 10. p.

292 Mudi Henrietta Judit: Berzéte. Hangverseny a templomért. *Kálvinista Szemle*, 2005. november, 11. p.

293 F. L. [Fazekas László]: Komárom. Koncert a Timóteus-palota javára. *Kálvinista Szemle*, 2005. június, 11. p.

294 Szabóné Kozár Éva: Ladmóc–Sátoraljaújhely. Koncertek az árvákért. *Kálvinista Szemle*, 2005. október, 11. p.

295 A tiszai árvízkárosultak javára rendezett jótékonyági tornán. *Kálvinista Szemle*, 2000. június, 8. p.

296 (f): Lelkészek és a labda. *Új Szó*, 2000. október 12.; (somogyi) [Somogyi Alfréd]: Rozsnyó. Jótékonyági meccs. *Kálvinista Szemle*, 2001. július, 10. p.

297 Illés Judit: Ökumenikus labdarúgótorna. *Kálvinista Szemle*, 1994. november, 8. p.

298 Illés Judit. Csilizpatas. Ökumenikus kispályás labdarúgótorna. *Kálvinista Szemle*, 2000. november, 9. p.

299 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2005. május, 10. p.

300 Pelsőcön rendezték meg. Közlemény. *Kálvinista Szemle*, 2002. március, 12. p.

301 IT [Iliás Tamás]: Komárom. IV. Theolimpia. *Kálvinista Szemle*, 2000. július, 7. p.

302 Kastély Ágnes: Boly–Bodrogszentes. Gyermekdelután, kerékpártúra. *Kálvinista Szemle*, 2001. október 10. p.

303 Szopó Ferenc: Kerékpártúra az ungi egyházmegyébe. *Református Újság*, 2004. október, 4–5. p.

Puntigán Józsefnek a HKT első huszonöt évének történetét feldolgozó könyve³⁰⁴, továbbá a 2000-es években megszületett túranaplók.

Sportberuházás terén jelentős volt az Alistáli Református Egyházi Alapiskola sportpályájának megépítése. A félmillió koronába került létesítményt 2005. november 28-án Szigeti László oktatásügyi államtitkár adta át.³⁰⁵ 2006 elején a kulcsodi legelőn tükörsimára befagyott vízen a lelkes vezetőjével jót jégkorongoztak a gyülekezeti tagok.³⁰⁶

1.2.14. Gyermek- és ifjúsági programok

Rendkívül színes képet mutat az a paletta, amelyre a református gyermekekkel és ifjúsággal való törődés színeit vesszük fel.

1.2.14.1. Táborok

A református egyházban nagyon népszerűek a különféle táborok. Sok helyszínen rendezik meg őket, számuk egyre nő. Hadd álljon itt egy példa: Bátorkeszin idén négy nyári gyermek- és ifjúsági tábor szerveztek, miközben a jövőre nézve már hatban gondolkodnak.³⁰⁷

1.2.14.1.1. Gyermek- és ifjúsági táborok

A kezdetek még a rendszerváltás előtti időre nyúlnak vissza. A kassai ifjúsági bibliakör tagjai 1984-től rendszerint kétszer mentek évente „kirándulni”.³⁰⁸ A rendszerváltás után az egyházmegyéek felelősei, majd később jórészt az 1992-ben megalakult Fiatal Reformátusok Szövetsége vette kezébe a táborok szervezését. A Firesz három területi egysége (nyugat, közép és kelet) Csicsótól Jabloncáig, Meleghegytől

Nagyráskáig, Gímestől Csécsig eddig több mint száz különféle tábor (gyermek-, ifi- és tinitábor) szervezett.

Az Ige körüli elmélyülés mellett a táborok lehetőséget adnak kulturális ismeretek terjesztésére is. Például 1992 nyarán a somodi fürdő területén erdélyi fiatalok részvételével megtartott ifjúsági táborozáson Bibó Istvánról, Bocskai testamentumáról és Rákóczi hazahozataláról is hangoztak el előadások.³⁰⁹ A Bódvavölgyi Református Ifjúsági Szervezet tagjai a szintén Somodiban megtartott 1993-as nyári táborban hallhattak Gyóni Gézáról, Reményik Sándorról és Ady Endre istenes verseiről is egy-egy előadást.³¹⁰ (A szervezet később Jászón és Gombaszögön is tartott táborozást.) A perbenyiki gyülekezet által 1993 nyarán szervezett ifjúsági táborban meghívott előadóként szerepelt Bogoly János is, aki Bodrogháza közeli mint Istent teremtesének a részéről adott elő.³¹¹ A Bodrogháza közeli Ökumenikus Ifjúsági Egyesület a '90-es évek közepén több ízben szervezett gyermek- és ifjúsági táborokat Perbenyikben.

Kézműves-foglalkozások, a rozsnői Mese-színház előadása, lovaglás, kirándulások a környék kultúrtörténeti nevezetességeihez is része volt a '90-es évek végén Gombaszögön megrendezett nyári református táboroknak.³¹² A Pozsonyi Református Egyházmegyében Peres Imréné belmissziói előadó szervezésében előbb Harmónián, majd 1994-től jórészt Pozsony-eperjesen valósultak meg az egyházmegyei gyermek- és ifjúsági táborok.

2004-től nyári gyermekkorustáborokban is foglalkoztatják és képezik az énekelni szerető gyermekeket. A 2006. évi tábor zárásaként az alistáli református templomban bemutatták a *Szeretnék én is egy bárkát!* című kantátát³¹³,

304 Puntigán József: *Honismereti Kerékpártúrák 1975–1999*. Plectrum Kiadó, Losonc, 1999.

305 -akb- [A. Kis Béla]: Alistál. Sportpályával gazdagodott a református iskola. *Kálvinista Szemle*, 2006. január, 14. p.

306 -süll- [Süll Tamás] képaláírása a *Kálvinista Szemle* 2006. februári számában, 14. p.

307 Czinke Zsolt bátorkeszi lelkipásztor szóbeli közlése.

308 Édes Árpád: Újra Jabloncán. *Kálvinista Szemle*, 1992. április, 8. p.

309 Bernáth Sándor: Somodi. *Kálvinista Szemle*, 1992. szeptember, 7. p.

310 Bernáth Sándor: Somodi. Ifjúsági tábor. *Kálvinista Szemle*, 1993. szeptember, 7. p.

311 Szabó Noémi: Perbenyik. *Kálvinista Szemle*, 1993. szeptember, 7. p.

312 Palcsó Attila: Gombaszögi nyári református gyermektábor. *Új Szó*, 1999. szeptember 23. Uő: Gombaszög. Református gyermektábor. *Kálvinista Szemle*, 1999. szeptember, 6. p.

313 -kdl- [Kisné Demeter Lucia]: Szeretnék én is egy bárkát! *Kálvinista Szemle*, 2006. szeptember, 10. p.

amelynek szerzője Süllné Édes Mária, a grazi Zeneművészeti Egyetem negyedéves hallgatója.

Idén a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozója részeként a Firesz Gombaszögön rendezte meg a fiatal reformátusok találkozóját, amelynek fesztivál jellege volt.³¹⁴

1.2.14.1.2. Művelődési, honismereti és alkotótáborok

2006-ban Nagysallón már kilencedik alkalommal került megrendezésre a Keresztyén Művelődési Tábor. A kezdetek Diósförgepatonyba nyúlnak vissza (elsősorban Görözdí Zsolt ottani lelkész nevéhez fűződnek), de Kamocsa és Alistál is helyet adott neki az évek során. A 2003-as tábor a Dunaszerdahelyi Református Egyházközség (Görözdí Zsolt akkor már ottani lelkész) a Firesz támogatásával szintén Nagysallón szervezte meg.³¹⁵ A táborban közeleti, irodalmi, filozófiai, szociológiai, történelmi jellegű előadások, a magyarság sorskérdéseit érintő fejtegetések is programon vannak.

Az Alistáli Református Egyházi Alapiskola diákjai 2006-ban már hetedszer kapcsolódtak be a 2000-től évente megrendezett Kárpát-medencei Református Honismereti Táborba, amely Magyarországon kívül Erdélyben, Szerbiában, Horvátországban és Kárpátalján is volt már, a 2003-as tábor³¹⁶ pedig az alistáli iskola szervezte meg.

Gadócon többször volt Ökumenikus Művészeti Alkotótábor, ahol „református” napot is tartottak.³¹⁷ Némely gyülekezetben, így Kassán és 2002-től Apácaszakállason népszerűek a nyári napközi táborok is.

1.2.14.2. Vetélkedők, versenyek, találkozók

A jókai Betlehem Missziós Központban először 1998-ban rendeztek bibliaismereti vetélkedőt, melyen 180 (református és katolikus) alapiskolás vett részt.³¹⁸ Az azóta minden évben megtartott vetélkedőre még a barsi egyházmegyeiből is szoktak érkezni diákok. Kiskövesden 2001 áprilisában rendezett a Kelet-Kassai Református Egyházmegye Ifjúsági Missziós Bizottsága és a Firesz bibliaismereti vetélkedőt³¹⁹, amelyre 2004 tavaszán negyedszer került sor. A Barsi Református Egyházmegye bibliaismereti versenyét 2001-ben a nagysallói alapiskolában tartották meg.³²⁰

A komáromi egyházmegyeiben eddig három bibliaismereti verseny volt, mindhárom Martoson.³²¹ 1996-tól kezdődően az Alistáli Református Egyházi Alapiskola tanulói Kaposvárra jártak diákolimpiára.³²² A Halászteleken 1996-ban megtartott műveltségi vetélkedőn a rimaszombati Tompa Mihály Gimnázium csapata is részt vett.³²³ A Barsi Református Egyházmegye szavalóversenyét nemegyszer Zalában rendezték meg.³²⁴ A Lévai Magyar Tanítási Nyelvű Egyházi Gimnáziumban 2004-ben adventi énekversenyt rendeztek.³²⁵ Ugyancsak ez az iskola rendezte meg 2005-ben a XXIX. Felvidéki Magyar Matematikaversenyt.³²⁶ Az Alistáli Református Egyházi Alapiskola idén az apácaszakállasi Soi Légó Ifjúsági Csoporttal közösen evangéliumi énekversenyt rendezett, amelyen három református iskolából és két gyülekezetből tizenhét gyermek vett részt.³²⁷

314 Dobai Júlia: Gombaszög. Fiatal reformátusok találkozója. *Kálvinista Szemle*, 2006. szeptember, 14. p.

315 Értelmiségi tábor. *Kálvinista Szemle*, 2003. július–augusztus, 16. p.

316 -akb- [A. Kis Béla]: Élesmart. Isten és a hon jobb megismerése. *Kálvinista Szemle*, 2003. szeptember, 8. p.

317 (kőb) [A. Kis Béla]: Gadóc. Ökumenikus Művészeti Alkotótábor. *Kálvinista Szemle*, 1994. augusztus, 8. p.

318 -iski- [Iski Ibolya]: Jókai. Nem a győzelem a fontos. *Kálvinista Szemle*, 1998. április, 8. p.

319 Miklós Malvinka: Bibliaismereti vetélkedő – Kiskövesd. *Református Újság*, 2001. június, 12. p.

320 Hajtman Béla: Nagysalló. Bibliaismereti verseny. *Kálvinista Szemle*, 2001. július, 9. p.

321 Czinke Tímea: Martos. Péter és a Tüskebók. *Kálvinista Szemle*, 2006. március, 15. p.

322 Kiss Katalin: Kaposvár. Diákolimpia. *Kálvinista Szemle*, 1996. május–június, 12. p.

323 Tóth Tímea: Műveltségi vetélkedő Halászteleken. *Kálvinista Szemle*, 2003. június, 9. p.

324 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2005. január, 12. p.

325 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2005. január, 12. p.

326 Ambrus Erika: Léva. XXIX. Felvidéki Magyar Matematikaverseny. *Kálvinista Szemle*, 2005. április, 10. p.

327 Süll Kinga: Alistál. Evangéliumi énekverseny. *Kálvinista Szemle*, 2006. július–augusztus, 22. p.

A CJTA diákjai 1996 augusztusában részt vettek Pápán és Sopronban tizenkilenc iskola találkozáján.³²⁸ 2002 nyarán a rimaszombati Tompa Mihály Református Gimnázium szervezte meg a Kárpát-medencei magyar református iskolák hetedik találkozáját, amelyen huszonöt iskola képviseltette magát.³²⁹

1.2.15. Néprajzi és helytörténeti kutatások

A református egyház több vonatkozásban támogatja a néprajzi gyűjtőmunkát. 1991 októberében Sóskszelőcén a református egyház támogatásával gyűjtöttek fiatal néprajzosok, amiből megszületett négy dolgozat a két világháború közti református népeletről.³³⁰

Az SZRKE elősegíti a néprajzi feltáró munkákat is, adatszolgáltatást nyújt publikációk megjelentetéséhez. A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégium Néprajzi Szekciója Kelet-Szlovákiában kezdte meg a református egyház tárgyi néprajzi szempontú felmérését. A gyűjtés itteni koordinátora Szaszák Malvin zempléni lelkipásztor.³³¹ 2004 augusztusában a budapesti Ráday Kollégiumban az ungi református templomokról a DC kiállítást szervezett, melyet Erdélyi Géza püspök nyitott meg.³³²

A templomszentelési alkalmak rendszerint felölelik a felújítás menetét, valamint egy kis előadást a templom vagy a gyülekezet, esetleg a falu történetével kapcsolatban. Példának okáért az Izsapon 2000-ben tartott templomszentelésen Tánccsoz Tibor helytörténész elevenítette fel a község eredetét, múltját, a gyülekezet küzdelmes életét.³³³ Zsigárdon a 2005-ös templom-

szenteléskor Baranyai Alajos gondnok ismertette a templom történetét 1785-től.³³⁴

2001 tavaszán kezdődött meg a református templomok és gyülekezetek felmérése egy lexikon jellegű kiadványhoz. Az adatgyűjtés munkáját Csík György tanyi és Somogyi Alfréd apácaszakállasi lelkész végzi (pénzhiány miatt egy-két éve elakadt a vállalkozás).

Bátorkeszin Kováts József lelkipásztor nevét vette fel 2001-ben a magyar alapiskola³³⁵, minek kapcsán hálaadó istentisztelet volt a református templomban.³³⁶ A hanvai gyülekezet emlékszobát rendezett be Tompa Mihálynak Kisújfalun, az önkormányzat által megvásárolt egykori szülőházában Gulyás Lajos mártír lelkipásztorral kapcsolatos anyagok várják az érdeklődőket. Zalában Csontos Vilmos református költőre emlékeztek 2006 májusában³³⁷, a költő házáat fokozatosan emlékházzá alakítják.

1.2.16. Kiállítások

1992 szeptemberében a hetényi református templom építésének 200. évfordulóján „régiegyházi kegytárgyakból, iratokból, valamint a híres hetényi kézimunkákból” kiállítást rendezett az egyházközség.³³⁸ A hetényi Lilla Galériában több református vonatkozású tárlatot rendeztek, így 2005 májusában volt látható Mátyás Lajos ny. mezőföldi esperesé³³⁹, melyet Palcsó Attila helybeli református lelkipásztor nyitott meg.

2000 szeptemberében a losonci Csemadok-alapszervezet és a Losonci Református Egyházközség kiállítással emlékezett meg a Református Teológiai Szeminárium 75 évvel korábban tör-

328 Czinke Zsolt: Dunántúl. Történelmi iskolák találkozája. *Kálvinista Szemle*, 1996. október, 7. p.

329 Molnár Sándorné: Magyar református középiskolák találkozája Rimaszombatban. *Gömörország*, 2002/3., 53. p.

330 Fülöp Laura: Sóskszelőce. *Kálvinista Szemle*, 1992. február, 8. p.

331 A szóbeli információt Varga György csúza (Horvátország) református lelkészről kaptam.

332 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2004. október, 12. p.

333 Szabó András: Izsap. Templomszentelés. *Kálvinista Szemle*, 2000. szeptember-október, 13. p.

334 Iván István: Zsigárd. Hálát adtunk a felújított templomért. *Kálvinista Szemle*, 2005. szeptember, 11. p.

335 Czinke Zsolt: A gyümölcskertészet felvirágoztatója. Kováts József lelkipásztor emlékezete. *Kálvinista Szemle*, 2001. augusztus, 6. p.

336 Cz. T. [Czinke Tímea]: Bátorkesz. Kováts József nevét vette fel az iskola. *Kálvinista Szemle*, 2001. július, 9. p.

337 Ambrus Erika: Zalaba. Csontos Vilmosra emlékeztünk. *Kálvinista Szemle*, 2006. szeptember, 11. p.

338 Csintalan Dezső: Hálaadó istentisztelet Hetényben. *Kálvinista Szemle*, 1992. november, 8. p.

339 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2005. június, 12. p.

tént megalapításáról.³⁴⁰ A Gömörhorkai Református Egyházközség a Csemadokkal és a nyugdíjasklubbal karöltve 2001. március 8-án egész napos kézimunka-kiállítást rendezett, a belépti díjból befolyt összeggel a rozsnói református iskola épülete megvételel támogatták.³⁴¹

Pécsi L. Dániel címereiből, amelyeket a Kárpát-medencei református egyházak számára tervezett, 2003-ban kiállítást rendezett a Nyitrai Református Egyházközség.³⁴² Az egyház tulajdonába visszakerült losonci református templom a továbbiakban is lehetőséget nyújt kiállítások rendezésére.³⁴³

1.2.17. Missziós területekhez kötődő kulturális tevékenység

Az SZRKE missziós területeihez is több vonatkozásban tartozik valamilyen kulturális tevékenység.

1.2.17.1. Cigánymisszió

Említést érdemel, hogy 1992-ben a gömöri Radnóton kezdetét vette a cigánymisszió, melynek kiszélesítése és elmélyítése egyre sürgetőbb feladat. Más térségben is felismerték a cigányokkal való törődés fontosságát. Így 2002-ben a deregnyői Református Tanulmányi Központ szervezett konferenciát a romák integrálásának lehetőségeiről.³⁴⁴ Alsókálósán 2003 júniusában a gömöri térség gondjainak megoldására kétnapos konferenciát tartottak a cigányok helyzetéről³⁴⁵, ahol Koncsol László a tehetséges cigány fiatalok számára speciális kolégiumok létrehozását sürgette. 2006 nyarán a

Kamocsai Református Egyházközség (a bátorkeszi Roma Polgári Társulással és a Neukircheneri Misszióval karöltve) szervezett táborot cigány gyerekek számára.³⁴⁶

1.2.17.2. Börtönmisszió

Az SZRKE 1999-ben a Szlovák Testvéri Börtöntársaság munkájába is bekapcsolódott. A börtönmissziót végző néhány református lelkész Antala Éva nagyövedi lelkipásztor vezetésével tevékenykedik, például 2002-ben tavaszi gyermektábor szerveztek olyan gyermekek számára, akiknek a szülei a börtönbüntetésüket töltik.³⁴⁷

1.2.18. Cserkészet

Bár nem kimondottan a református egyházban szerveződnek a cserkészcsapatok, református tagjaik révén mégis kötődnek a református kultúra ápoláshoz. Így vettek részt pl. nagymenyéri, izsapi és ekecsi cserkészcsapatok vezetői a palásti Szent György Cserkészcsapattal együtt egy találkozón.³⁴⁸ 1993. július 24-én a bátorkeszi cserkészcsapat felvette Kovács József református lelkész, európai hírvételező pomológus nevét, aki fél évszázadon keresztül gondozta a gyülekezetet.³⁴⁹

A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség 1996-ben felhívással fordult egyebek mellett a református lelkipásztorokhoz is, hogy támogassák további cserkészcsapatok megalakulását.³⁵⁰ 1997. április 10-én az SZMCSZ kezdeményezésére római katolikus és református egyházi képviselők tanácskoztak arról, hogy mélyebb

340 (punt-) [Puntigán József]: Losonc. Kiállítással emlékeznek. *Új Szó*, 2000. szeptember 21.

341 Szabó László: Gömörhorka. A cselekvő szeretet. *Kálvinista Szemle*, 2001. április 11.

342 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2003. október, 12. p.

343 A. Kis Béla: Visszakerült egy református templom. Losoncon bizakodással tekintenek a jövőbe. *Kálvinista Szemle*, 2005. július–augusztus, 7. p.

344 Fülöp Angéla: Deregnyő. Integráció vagy emigráció? *Kálvinista Szemle*, 2002. szeptember, 10. p.

345 Iliás Tamás: Alsókálós. Konferencia a romák helyzetéről. *Kálvinista Szemle*, 2003. szeptember, 9. p.

346 Iliás Tamás kézírata a *Kálvinista Szemle* szerkesztőségében.

347 Antala Éva: Apácaszakállas. Egy különleges tavaszi gyermektábor. *Kálvinista Szemle*, 2002. május, 9. p.

348 Gaspárecz Tihamér: *Cserkész találkozók Paláston*. 1992. június, 7. p.

349 (kőb) [A. Kis Béla]: Cserkészavatás Bátorkeszin. *Kálvinista Szemle*, 1993. szeptember, 8. p.

350 Schnierer dr. Wurster Ilona: Felhívás. *Kálvinista Szemle*, 1996. szeptember, 8. p.

evangéliumi alapokra kell helyezni a cserkészetet. Jelen volt Erdélyi Géza püspök is; Gábor Lajos, a nyugat-kassai egyházmegye eszperese egy ökumenikus cserkész-istentiszteleti rendtartás kidolgozásának szükségességét vetette fel.³⁵¹ 2002 októberében Paláston cserkészvezetőknek Erdélyi Géza püspök *Cserkész és vallás* címmel tartott előadást.³⁵²

1.2.19. Kirándulások

A kulturális ismeretszerzésnek kiváló eszköze a kimozdulás, a világlátás. A református gyülekezetekre jellemző az ún. vallási turizmus, amikor is a kirándulók református emlékhelyeket, látnivalókat keresnek fel. A csicseri gyülekezet 2005 szeptemberében székelyföldi kirándulást tett.³⁵³ A gömörhorkai gyülekezet és a nyugdíjasklub tagjai 2001 júniusában Károli Gáspár nyomában jártak Magyarországon.³⁵⁴

A CJTA teológusai és az alistáli és padánybögellői gyülekezetek fiataljainak csoportja 1995 nyarán egy hétig Hollandiában volt, ahol az egyik woudenbergi gyülekezet vendégszeretét élvezhette.³⁵⁵ A miskolc-tetemvári gyülekezet tagjai Kassára látogattak 1999 októberében.³⁵⁶ A felsőrási gyülekezet a Brassó melletti Négyfalu küldöttségét fogadta 2002-ben.³⁵⁷ A rimaszombati Tompa Mihály Református Gimnázium 2001. március 15-én a Rákóczi Szövetség diákutaztatási programjának keretében három miskolci gimnázium diákjait fogadta, akikkel együtt vettek részt az iskolai és a városi ünnepi megemlékezésen.³⁵⁸

A gyülekezeti kirándulásra, kimozdulásra egyébként jó alkalmat nyújt a testvér-gyüleke-

zeti kapcsolatok ápolása, amelyre számtalan példa van. A hanvaiak ilyen módon jártak az erdélyi Telekfalván. Csicsó-Kolozsnéma testvérgyülekezete a Boldogkőváraljai Református Egyházközség, amelynek tagjai 2003-ban ellátogattak a Csallóközbe.³⁵⁹ A csallóközarányosok az ácsiakkal ápolnak kapcsolatokat.³⁶⁰ Egyébként ebben a vonatkozásban a 2004. december 5-i népszavazás „besegített”, hiszen a Magyarországról a határon túlra vendégprédikációkra kiáradt lelkesek tömege és a határon túli református lelkipásztorok anyaországi szolgálata új kapcsolatok kialakulását eredményezi.

1.2.20. Filmvetítések, filmklubok

A komáromi történelmi egyházak 2000 májusában missziói napokat szerveztek, ahol több alkalommal levetítették John B. Heyman *Jézus* című filmjét.

Több református gyülekezetben is vetítették Somogyi Alfréd és Antala Zsuzsanna *Én népem* című filmjét, amely a gömöri reformátusság életének megrázó dokumentuma. A rimaszombati Tompa Mihály Református Gimnáziumban megtartott vetítés után beszélgetésre is mód nyílt az egyik alkotóval.³⁶¹

2003. március 15-én Kálósán vetítették a *Chico* című, Karlovy Varyban díjat nyert filmet, melynek főszereplője Eduardo Rózsa Flores, aki az ünnepség szónokaként is jelen volt a gömöri faluban.³⁶²

Újabb rendszeres filmklubokat is tartanak egyes gyülekezetekben (Alistál, Búcs), ahol rendszerint keresztyén tematikájú filmeket néznek meg közösen az érdeklődők.

351 A cserkészlet jövője. *Kálvinista Szemle*, 1997. június, 8. p.

352 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2003. január, 12. p.

353 Erdélyi Éva: Kirándulás Erdélyben. *Református Újság*, 2005. december, 13. p.

354 Özv. Nagy Béláné: Miskolc–Vízsolym–Gönc. Károli Gáspár nyomában. *Kálvinista Szemle*, 2001. október, 10. p.

355 -akb- [A. Kis Béla]: Hollandiai kirándulás. *Kálvinista Szemle*, 1995. október, 7. p.

356 B. S. [Bernáth Sándor]: Kassa. Testvéri találkozás. *Kálvinista Szemle*, 1999. december, 8. p.

357 Tóth László: Felsőrási. Testvérkapcsolat-felvétel. *Kálvinista Szemle*, 2003. január, 10. p.

358 *Kálvinista Szemle*, 2001. április, 12. p.

359 Lévai Attila: Csicsó–Kolozsnéma. Boldogkőváraljai vendégeink voltak. *Kálvinista Szemle*, 2003. november, 9. p.

360 TP [Tanító Péter]: Csallóközarányos. Testvériség ápolása. *Kálvinista Szemle*, 2002. november, 11. p.

361 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2001. március, 12. p.

362 Iliás Tamás: Kálós. Irány a határ! *Kálvinista Szemle*, 2003. május, 10. p.

1.2.21. Vegyes kulturális tevékenységi területek

Végezetül lássunk néhány olyan tevékenységi területet, amelyek a fenti fejezetekben taglaltakon kívül esnek. Az Alistáli Református Egyházközségben 2000–2002 között olvasókörműködött, ahol a gyülekezet tíz-húsz érdeklődő tagja havi rendszerességgel beszélte meg egy-egy könyv mondanivalóját. A komáromi gyülekezeti könyvtár hetente egy alkalommal várja a kölcsönözni kívánó olvasókat. A komáromi gyülekezetben évek óta evangéliumi kazettaszolgálat is működik, ahol prédikációkon kívül szépirodalmi alkotások, zenei kazetták is kikölcsönözhetőek.³⁶³ A komáromi gyülekezet egy 450 darabos zenei tékával is gazdagodott, melyet a magyarországi Sztereoó Kft. és a Periferic Record adományozott a Magyarországi Református Egyház szervezésében.³⁶⁴

A hetényi gyülekezet 2003-ban alakult Tábita bábcsoportja, amelyet Écsi Gyöngyi vezet, 2005 márciusában első helyen végzett Budapesten az evangélikus bábcsoportok negyedik alkalommal megrendezett országos bábjátékversenynén.³⁶⁵ A csoport a Duna Menti Tavaszon is több díjat nyert már.³⁶⁶

A Komáromi Református Egyházmegyei Missziói Bizottsága és a Komáromi Protestáns Nőegylet 1998 nyarán angol nyelvű bibliai hetet szervezett, ahol lehetőség nyílt a bibliai ismeretek bővítésén kívül az angol nyelv gyakorlására is.³⁶⁷ A deregnyői Református Tanulmányi Központ gyakran rendez angol nyelvi tábor, elsősorban diákok számára, mégpedig tekintet nélkül a felekezetükre, mert „a tábor

szervezői nem egy egyházban, hanem régióban gondolkodnak”.³⁶⁸

A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület aktív tevékenységet fejtett ki Szlovákiában az elmúlt másfél évtizedben. A református egyház több vonatkozásban is támogatta tevékenységét. Mikó Jenő püspök pozsonyi lelkeszsége idején a református gyülekezeti terem adott otthont a helyi egyesület tanácskozásainak. A ZMTE 2000 júniusában Rozsnyón megtartott kilencedik történetstálalkozójának egyik fővédnöke Erdélyi Géza püspök volt.³⁶⁹

A már említett apácaszakállasi Soi Légó Ifjúsági Csoport 2005 tavaszától szinte háromheti gyakorisággal tart szombatonként különféle alkalmat (filmvetítés, előadás, focikupa, ünnepváró gyermekeknek stb.).

1.3. Zárszó

Remélem, sikerült ízelítőt adnunk abból a szer-teágazó kulturális (és annak mondható) tevékenységből, melyet az SZRKE – elsősorban tevékeny gyülekezeti lelkipásztorai révén és kezdeményezőkérségének köszönhetően – a rendszerváltás óta végez. Több mindenről nem szóltunk : nem említettük a magyar falvainkban elterjedt falunapok kapcsán tartott (sokszor ökumenikus) istentiszteleteket, a községek első írásos említésének alkalmából tartott hálaadó istentiszteleteken való református közreműködést, azokat az ökumenikus istentiszteleteket, amelyekkel egy-egy kulturális esemény veszi kezdetét.³⁷⁰ Nem elemeztük a református egyházhoz kötődő civil szervezetek működését, mivel zömük nem azzal a céllal jött létre, hogy

363 Bővül az evangéliumi kazettaszolgálat. A komáromi gyülekezet szolgáltatása ingyenes. *Kálvinista Szemle*, 2005. július–augusztus, 14. p.

364 A Zsinati Elnökség 21. üléséről. *Kálvinista Szemle*, 2006. április, 11. p.

365 Lásd: *Kálvinista Szemle*, 2005. május, 12. p.

366 Berényi Andrea: Budapesten első lett a Hetényi Bábita Bábcsoport. In: *Szeretetnapló 2006*. Deregnyői Református Keresztén Gyülekezet–Református Újság Szerkesztősége, Deregnyő, é. n. 143–144. p.

367 Közlemény. *Kálvinista Szemle*, 1998. július, 8. p.

368 Hogy György: Sikeres angol nyelvi tábor Deregnyőn. *Új Szó*, 2003. augusztus 18.

369 (kp) [Kmotrik Péter]: Gömöri történetstálalkozó. *Új Szó*, 2000. április 25.

370 A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége által szervezett országos tanévnnyitót 2001-ben a rimaszombati református templomban tartották. *Kálvinista Szemle*, 2001. szeptember, 12. p. Az SZMPSZ által szervezett Balassi-konferencia megnyitója a losonci református templomban volt 2004 szeptemberének végén. *Kálvinista Szemle*, 2004. november, 12.

közvetlenül támogassa a kultúrát (kivétel talán csak a Berkő és a deregnyői Lónyay Gábor Egyesület, amelyek fentebb valamilyen módon említést nyertek). Nem hoztuk szóba a református pedagógusok szakmai továbbképzéseit, az oktató református lelkészek és pedagógusok szakmai és tudományos előmenetelét. A könyvkiadás kapcsán talán nagyobb teret lehetett volna szentelni azoknak a kiadványoknak, melyek ugyan nem az SZRKE kiadásában láttak napvilágot, de hozzájárulnak gyülekezeteink történetének megismeréséhez, a református önismeret gyarapodásához.

A református keresztyéni életmód nem szakad vasárnapokra és hétköznapiakra, lehet református módon élni mindennapjainkat. S tegyük bármit: a lutheri reformációs felismerés igazsága alapján úgy kell végeznünk minden munkánkat, mintha istentiszteletet végeznénk.

A fenti adatok alapján hitelesen állítható, hogy a rendszerváltás óta a református egyház életét ismét át- meg átszövik a kulturális események, hiszen még a templom felújításáért tartott hálaadó istentiszteletnek is lehet része kulturális program. Példának okáért: 1993 decemberében Léván Hegedüs Loránt dunamelléki püspök méltatta és verseivel illusztrálta Arany János munkásságát.³⁷¹

371 Nagy Márta: Léva. *Kálvinista Szemle*, 1994. február, 8. p.

ZSIDÓ JÁNOS

2. A KATOLIKUS EGYHÁZ**2.1. Bevezetés**

Az egyház és a kultúra mindig szorosan összefonódott. Európa kulturális gyökerei a görög-római és zsidó-keresztény kultúrából és hagyományból táplálkoznak. Az egyház kétezer éves történelme folyamán számos kulturális értéket adott a világnak. Az irodalomban, a képzőművészetben, a zenében is több egyházi, vallási témával találkozunk, s ez így van napjainkban is. A XX. század első felében nagy jelentősége volt a különböző egyházi és felekezeti tevékenységnek. Az iskolák nagy része egyházi jellegű volt. A katolikus egyházi szervezetet a KALOT és a KALÁSZ jelentősen hozzájárultak a közösség kulturális életéhez. Szindarabok, tanfolyamok, előadások szervezésével emelték a falu kulturális és gazdasági életét. A magyar katolikusoknak számos intézményük volt, mely biztos garanciát adott a jövő építéséhez.

A kommunizmus hatalomra jutásával minden megváltozott. Még az írmagját is ki akarták irtani a vallásos életnek, értéknek, hagyománynak. A rendszerváltás után az egyház szabadságot kapott, de nem volt felkészülve arra a feladatra, amely rá várt. Kevés volt a magyar pap, s nagy részük elöregedett. Az ateizmus, majd az azt követő szekularizáció és a fogyasztói társadalmi szemlélet nagyon sok kárt okozott az emberek lelkében. Ez kihatott az emberi együttélésre és kultúrára is. Ennek ellenére az egyház továbbra is megpróbálja az emberek szívébe beleoltani a tartós, igazi szellemi értékeket, s ehhez tartoznak a vallási és kulturális értékek is.

2.2. Katolikus kulturális élet a rendszerváltás után

Az 1989-es változások szabad utat engedtek az egyházak működésének. A gond csak az volt, hogy hiányzott az anyagi fedezet és a megfelelő szakemberek, így a szlovákiai magyar katolikuság nehezen tudta összeszedni magát. Míg az SZRKE egységes és többségében magyar püs-

pök áll az egyház élén, pontosan dokumentálva van minden tevékenysége, addig ez a szlovákiai magyar katolikuságról nem mondható el. A magyar római-katolikusok négy egyházmegyében élnek, melyeknek élén minden esetben szlovák püspök áll. A magyar görög-katolikusok szintén külön egyházmegyébe tartoznak. Nincs egyesített adatbázisunk, sokszor nem is tudunk egymásról. Így minden adatot külön-külön kellett összegyűjteni. Óriási munka és anyag lenne, ha sikerülne pontosan dokumentálni a magyar katolikusok életét, kulturális tevékenységét. Ez az írás elsősorban az országos jellegű rendezvényeket tartalmazza. Sok helyi jellegű eseményhez nem sikerült hozzájutni. Az eddig összegyűjtött anyagból azonban látni, hogy a szlovákiai magyar katolikusok tevékenysége sokrétű, nem merül ki a pusztán vallási egyházi értékek továbbadásában, hanem élénken bekapcsolódik a szlovákiai magyarság nemzetébresztő, szociális és kulturális munkájába. Ez megvalósul plébániái és egyházmegyei szinten is. Terjeszti a keresztény kultúrát, együttműködik különböző világi kulturális civil szervezetekkel és a jó ügy érdekében minden jóakaratú emberrel.

2.2.1. Iskolaügy, képzések, tanfolyamok

A rendszerváltás magával hozta a lehetőséget az egyházi iskolák újraindítására. Míg a múltban az alapiskolák zöme felekezeti iskola volt, mára az egyházi iskoláknak csak jelzés értékük van. Az egyház sem anyagiilag, sem szakmailag nem volt felkészülve arra, hogy tömegesen éljen ezzel a lehetőséggel.

Elsősorban problémát jelentettek az épületek. Visszaszerzésük nem volt egyszerű, mivel a szocializmus alatt a volt egyházi iskolák épületeit államosították. Többségüket időközben lebontották, vagy egyéb nem iskolai célokra kezdték hasznosítani. A következő gondot a visszakerült épületek állaga valamint felszereltsége jelentette. Minden épület átépítésre, korszerűsítésre szorult. Csak ezt követően kerülhetett sor az eszközberuházásra. Az iskolák EU komfortossá tétele nem kevés áldozatba került. A legnagyobb gondot azonban a szakmailag, erkölcsileg és ideológiailag megfelelő pe-

dagógusok kiválasztása jelentette. A szocializmus alatt ugyanis csak az lehetett pedagógus, aki nem gyakorolta, illetve megtagadta hitét. A pedagógusképzés ateista ideológián alapult. A szekularizált világunkban kevés volt a hiteles egyéniség, még a legjobb szándékú pedagógus is megfertőződött és magával hozta ezt a gondolkodásmódot, életvitelt. A megoldást talán majd egy új keresztény szellemű pedagógus gárda kinevelése jelentheti, ami a mai világban nem is olyan könnyű feladat.

2.2.1.1. Közoktatás

A katolikus iskolai intézmények alapítója minden esetben az adott érseki hivatal, fenntartója pedig az állam. A rendszerváltást követően a következő helységekből kezdtek meg működni a katolikus iskolai intézmények:

a) óvoda: Párkány, Komárom (a Marianum ének–zenei tagozatú alapiskolával és gimnáziummal együtt működik)

b) iskola (1–4. osztály): Ipolyhídvég (16 tanuló), Kelenye (10 tanuló), Óvár (11 tanuló) – ezek mind a szó szoros értelmében vett kisiskolák, melyek a magyarság fennmaradását segítik, ugyanis ezekben a községekben a magyar állami iskolát bezártak, vagy egyáltalán nem működtek, és újraindításukra a községek nem kaptak engedélyt

c) iskola (1–9. osztály): Komárom (158 tanuló), Dunaszerdahely (159 tanuló), Ipolyság (193 tanuló), Palást (104 tanuló) – ezen iskolák a Palástit kivéve alternatív lehetőségek a meglévő állami iskolák mellett. Paláston a magyar tananyelvű alapiskola egyházi.

d) gimnázium: Komárom (113 tanuló), Ipolyság (221 tanuló) Gúta (140 tanuló)

Az egyházi iskolák alapításában a helybeli plébánosokat illeti a legnagyobb érdem.

2.2.1.2. Teológus-, katekét- és kántorképzés

Míg református testvéreink anyanyelvükön készülhetnek fel Isten ígéjének hirdetésére a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémián (amely 2004. szeptemberétől a Sellye János Egyetem

önálló karát alkotja), a katolikus teológusok csak szlovák nyelvű képzésben vehetnek részt Szlovákiában a pozsonyi Comenius Egyetem Római Katolikus Teológiai Karán és a kihelyezett karokon Nyitrán, Szepesváralján, Besztercebányán, valamint a rózsahegyi Katolikus Egyetem Kassán működő Teológiai Karán. A görög katolikus teológusok Eperjesen tanulnak. Magyar nyelvű képzés náluk sincs, pedig jó lenne, ha legalább az egyházi szónoklattant és a gyakorlati teológiát magyarul tanulhatnák a magyar anyanyelvű katolikus papnövendékek.

Az utánpótlás helyzete nagyon siralmas. A pozsonyi Comenius Egyetem Római Katolikus Teológiai Karán a hat évfolyamban összesen 16-18 magyar kispap tanul, Kassán 5-6. Magyarországon a rendszerváltás óta több mint 50-en fejezték be tanulmányaikat, és évente néhány új jelentkező az anyaország felé irányul. Mivel őket magyarországi egyházmegyéik tanítatják, a jelen körülmények között nem térhetnek vissza Szlovákiába. Megjegyzendő azonban az a tény is, hogy legtöbbjük nem is akar visszatérni, hisz a hat ott töltött év után az anyaországi egyházi vérkeringésbe és környezetbe épülnek be.

Vannak egyházmegyéik – pl. a rozsnyói, a kassai –, amelyek főpásztorai engedélyezik a magyar kispapok magyarországi képzését, tehát innen Egerben és Vácott tanulhatnak a képzés teljes ideje alatt, s tanulmányaik befejeztével visszatérhetnek saját egyházmegyéjükbe. A pozsony–nagyszombati főegyházmegyéiben azonban erre – egyelőre – nincs lehetőség. Éppen ezért itt többen vannak, akik eleve Magyarországra jelentkeztek, s az ottani egyházmegyéik valamelyike szolgálatára szentelte fel őket az adott megyés főpásztor. Igaz, a magyar és a szlovák püspöki kar tanácskozása nyomán olyan megállapodás született, mely szerint nincs akadálya annak, hogy a Pozsonyban felvett hallgatók – bizonyos vizsgák letétele után – a harmadik évben magyarországi részképzésen vegyenek részt.

A hittan az etika mellett az 1993/94 tanévtől kezdődően parlamenti döntés alapján az alapiskolák felső tagozatán és a középiskolák első 2 évében kötelezően választható tantárgy

lett. 2004/2005-ös tanévtől pedig már az alsó tagozaton is. Ez nagyon nagy számú magyar ajkú hitoktatót igényel.

1993-ban szakképzett hitoktató csak elvétve akadt. A kor kihívására válaszolva a Szlovákiai Magyar Hitoktatási Központ magyar nyelvű teológiai tanfolyamot indított a leendő hitoktatók részére. Később Léván is indult egy hasonló tanfolyam. A képzés 3 éves volt és annak ellenére, hogy indítói igyekeztek, hogy akreditációt nyerjenek, e tanfolyamokon végzett hitoktatókat az állam az iskolákban csak szakképzetlen munkaerőként fogadta el.

Azóta sincs Szlovákiában magyar nyelvű hitoktatóképzés. Aki szakképzett hitoktató szeretne lenni, az a pozsonyi Comenius Egyetem Teológiai Karán, a nyitrai Konstantin Egyetemen, illetve a rózsahegyí Katolikus Egyetemen szerezhet diplomát. Így a helyzet hozta magával, hogy sokan az anyaországban tanulnak. Elsősorban a győri Hittudományi Főiskolát, illetve a budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karát látogatják. A magyarországi diplomákat azonban Szlovákiában honosítani kell.

A szakképzett hitoktató minden téren egyenértékű a többi pedagógussal. Mivel azonban csak a nagyobb létszámú iskolákban lehet őket teljes óraszámban alkalmazni, előnyösebb számukra, ha a hittan mellett egy másik szakot is választanak. Mára elértük azt a szintet, hogy minden iskolában szakképzett hitoktatók tanítanak és foglalkoznak a gyerekek és az ifjúság nevelésével, az utánpótlás pedig folyamatos.

A kántorképzés sokáig csak Magyarországon folyt, valamennyi szakképzett kántor ott tanult. Az utóbbi években kántorképzés indult a komáromi egyházi iskolában. Az egyházzenei tanfolyam célja, hogy minden résztvevő megismerje, elsajátítsa és begyakorolja a római katolikus szertartás liturgikus tételeit. A tanfolyam időtartama 4 év.

A kántorképzősöknek a teológiai és liturgiai tudásuk mellett számot kell adniuk: – a szkolaszolgálat megismeréséről és gyakorlásáról – a hangszeres tudásból (zongora-, harmónium-, orgonatudás)

2.2.1.3. Népfőiskolák, egyéb képzési formák

A népfőiskola mozgalom nagyon elterjedt volt a katolikus egyházban a II. világháború végéig. Nemcsak vallási tárgyú előadásokat lehetett itt hallgatni, hanem különböző gazdasági és szociális értékek átadásáról is szólt ez a mozgalom. A népfőiskolák hatása sokáig érződött az azon résztvevő egyén, illetve egy-egy egyházközség életében. Az elmúlt 15 évben 2 alkalommal került megszervezésre egy 2 éves népfőiskolai képzés a magyar katolikusok részére „Remény Népfőiskola” címen. Szervezőre a *Remény* c. katolikus hetilap főszerkesztője, Herdics György volt. A képzés helyszíne Diószeg és Nádszeg. Célja az igényesebb hívők vallási tudásának elmélyítése. A klasszikus teológiai tantárgyak mellett a képzés része volt az egyház modern szociális tanításának és a katolikus médiának a bemutatása, valamint a magyar irodalom vallásos vonatkozásának ismertetése. Egy-egy képzés résztvevőinek száma közel 100 fő volt. A kétéves képzés a diszoklevelek kiadásával ünnepélyes keretek között zárult.

Minden egyházközség számára fontos, hogy legyenek különböző közösségei. Az imaközösségek mellett mára több helyen alakultak ki karitatív, szociális, kulturális, valamint különböző korcsoportokat, érdekköröket szolgáló közösségek (ilyenek például a gyermek és ifjúsági közösségek, értelmiségiek, nyugdíjasok, fiatal házasok, családosok közössége, de ide sorolhatnánk akár a helyi egyházi lapok szerkesztőbizottságát, énekkarokat, színjátszó csoportokat, nyelvi vagy filmklubokat is). Egy-egy ilyen közösség hosszú távon csak akkor működőképes, ha van kiképzett vezetője, ha a szakmai tudása mellett van a közösség vezetőjének közösségépítési, konfliktuskezelői, szervezői és menedzseri tapasztalata.

A Gábor Polgári Társulás 2006-ban immár harmadik tanfolyamát kezdte meg az ifjúsági vezetőképzésnek. A vezetőképző tanfolyam 2 éves, ahol a résztvevők átveszik nagyvonalakban a teológia valamennyi fontosabb tantárgyát, tanulnak pedagógiát, pszichológiát, módszertant, közösségszervezést, játékot, éneket, népi mesterségeket, hagyományörzést, magyar

irodalmat és történelmet, rendezvény- és tábor-szervezést, fejlesztik kommunikációs készségeiket. A szakmai képzésen kívül a tanfolyam része a lelki képzés, a személyiség fejlesztés és a közösségépítés is. Egy-egy ilyen tanfolyam résztvevőinek száma 20-30 fő. A tanfolyam résztvevői havonta egy teljes bentlakásos hétvégére találkoznak. A képzés része két tanuló táborban való részvétel, valamint vizsgatábor rendezése.

2.2.2. A katolikus sajtó

A második világháború után megszűnt minden magyar katolikus sajtótermék kiadása hazánkban. Egyházi magyar nyelvű lapkiadást egészen a rendszerváltásig nem engedélyezett az állam. Ebben az időszakban egyedül magyar katolikus egyházi énekeskönyv, valamint a hitoktatást szolgáló *Kis Katekizmus* jelenhetett meg. Magyar nyelvű vallásos irodalom Magyarországról, illetve Rómából csempészés útján került Szlovákiába.

A rendszerváltást követően néhány magyar ajkú pap megkezdte a katolikus írott sajtó kiadásának megszervezését. Miután a szlovák Szent Adalbert Társulat, amely 1989-et megelőzően is kiadója volt a szlovák katolikus hetilapnak (*Katolícké noviny*), nem vállalta fel az újonnan megalapított magyar katolikus hetilap, a *Remény* kiadását, a lapot szervező papok úgy döntöttek, létrehozzák a Glóriát, a Szlovákiai Magyar Katolikus Papok Társulatát. Ennek elsődleges célja a *Remény* c. országos terjesztésű hetilap kiadása volt. A társulat később kiadóvá alakult át.

A *Remény* első száma 1990 virágvasárnapján jelent meg 8 oldalon, több mint huszonnégyezer példányban. A lap alapítója és első főszerkesztője Mons. Koller Gyula volt, aki 11 évig fejtette ki áldásos munkáját ezen a poszton, s azóta is idős kora ellenére, a lap aktívan tevékenykedő főmunkatársa.

2001 őszétől 12 oldalra bővült a lap, s főszerkesztője ThLic., PaedDr. Herdics György, apát-kanonok lett. Mára a kezdeti 22 ezres példányszám 15 500 zsugorodott.

A hetilap a világegyház és a magyarországi katolikus egyház hírein és eseményein kívül részletesen foglalkozik a szlovákiai magyar katolikusok életével, gondoljaival, problémáival, valamint sikereivel és örömeivel. A vallási tárgyú írásokon kívül a lap jogi és orvosi tanácsokat is ad. Van könyv-, valamint műsorajánló rovat és külön rovatot tart fenn a gyerekeknek és a fiataloknak.

Az utóbbi években az országos sajtóórgánum mellett számos egyházközségben jelenik meg plébániai lap, amely a helyi közösség életével és problémáival foglalkozik. Ezen lapok némelyike havi, kéthavi, illetve negyedévi rendszerességgel jelenik meg, de vannak időszakos kiadványok is. A lapok kiadásának periodicitása a helyi közösségek aktivitásától és a lapot szerkesztő plébános, káplán, illetve civil személyek munkabírásának függvénye.

Ezenkívül egyházi csoportosulások, ifjúsági csoportok is adnak ki belső használatra rendszeres, illetve időszakos írott sajtót (pl. a KIK által megjelentetett „*Itt vagyunk*”).

Kivétel nélkül valamennyi sajtókiadványt a plébániák, illetve az adott csoportok terjesztik. A *Remény* c. országos lap kivételével valamennyi lap térítésmentes. A lap kiadásának költségeit a hívek közösségének és magánszemélyek adományaiból térítik. A szerkesztők, a szerzők és a terjesztők honoráriummentes munkát végeznek.

2.2.3. Könyvkiadás

Egyházi jellegű és vallásos témájú könyveket a Glória Kiadón (amely egyben a *Remény* katolikus hetilap kiadója) kívül világi kiadók és különböző civil szervezetek is adnak ki.

Glória Kiadó által kiadott könyvek

Hittankönyvek:

1. *A mennyei Atyához megyünk* (1990)
2. *Találkozunk irgalmas Atyánkkal* (1990)
3. *Felnőtt kereszténnyé válunk* (1990)
4. *Jézus evangéliuma* (1992)
5. *Ószövetségi történetek* (1993)

Liturgikus könyvek:

1. *GLÓRIA* – imakönyv, 1. kiadás (1991)
2. *A szentmise könyörgései I.* – liturgikus segédkönyv (1991)
3. *A szentmise könyörgései II.* – liturgikus segédkönyv (1991)
4. *A szentmise zsoltárai* – liturgikus segédkönyv (1991)
5. *A szentmise könyörgései III.* – liturgikus segédkönyv (1992)
6. *Koller Gyula: Napi örömhír I.* – köznap-i elmélkedések (1992)
7. *GLÓRIA* – imakönyv, 2. kiadás (1993)
8. *Koller Gyula: Napi örömhír II.* – köznap-i elmélkedések (1993)
9. *GLÓRIA* – imakönyv 3. kiadás – nagybetyűs – (1998)
10. *KIS GLÓRIA* – imakönyv fiataloknak (1999)

Imafüzetek

1. *Szent Rita, könyörögj érettünk!* – GLÓRIA imafüzetek 1. (2001)
2. *Házasságra készülő fiataloknak* – GLÓRIA imafüzetek 2. (2002)
3. *Kilenced a szegények orvosának közbenjárásáért* (2003)
4. *Keresztút* (2005)

Egyéb kiadványok

1. *Mi az igazság?* – hitvédő brossúra (1993)
2. *Naptárunk szentjei* – a szentek oved életrajzai (1993)
3. *Farkas Jenő: Ballada és zsoltár* – válogatás a papköltő hátrahagyott verseiből (1999)
4. *Herdics György: Szó és remény* (2002)
5. *Magvetők életútja* (2002)
6. *Albán József: Gondolat ABC* (2003)
7. *Weibl Lipót-Koller Gyula: Napi üzenet I.* (2003)
8. *Albán József: Böjti kalauz* (2004)
9. *Weibl Lipót-Koller Gyula: Napi üzenet II.* (2004)
10. *ThDr. Karaffa János: Az ítélethirdetés Jeremiás életében és vallomásában* (2004)

10. *Dr. Karaffa János: Magyar hitvallók a XX. Században* (2005)
12. *Weibl Lipót-Koller Gyula: Napi üzenet III.* (2005)
13. *Szabó Ferenc S. J.: Pozsonytól Kassáig – írók, költők, művészek a Felvidéken* (2005)
14. *Jakubecz Márta: Cincogi felfedezi a jó-ságot* (2005)
15. *Farkas Jenő: Válogatott versek* (2006)
16. *Mons. Koller Gyula: Ünnepi örömhír* (2006)
17. *Juhos Ferenc: Szemben az árral* (2006)
18. *Bartal Károly Tamás: Premontrei századok* (2006)
19. *Remény kalendárium* (2002), (2001)

Lilium Aurum által kiadott könyvek

1. *Gyermek és ifjúsági irodalom*
2. *Jézus az én reményem* – összeállította Farkas László (1994)
3. *Karácsonyi énekek* – összeállította Farkas László (1994)

Szépirodalom

1. *Paxy László: Régi és új históriák* (1993)
2. *Szenczy Molnár Albert: „Szorgos adósa vagyok hazámnak” avagy „Életemnek leírása,”* (1993) – összeállította Zalabai Zsigmond
3. *Baróti Szabó Dávid: Jer, magyar lantom* / összeállította, a szövegeket gondozta, az utószót írta s a név- és szómagyarázatokat készítette Zalabai Zsigmond (1994)
4. *Paxy László: Arccal vagy háttal Isten felé* (1994)
5. *Pénzes István: „...s lettem a kicsinyek papja”*. Lukács Pál és Kamocsa kapcsolata (1996)
6. *Bettes István: Szép tündöklő csillag I.* / illusztrálta. Szabó Ottó (1999)
7. *Czuczor Gergely: Szabad népek valánk, s azok legyünk* / Összeállította, a szöveget gondozta, s az utószót írta Révész Bertalan (1999)

8. Józsan Lajos: *Bethlehem vagyok* (1999)
9. Bettes István: *Szép tündöklő csillag II.* / Illusztrálta. Szabó Ottó (2000)
10. Bettes István: *Szép tündöklő csillag III.* / Illusztrálta. Szabó Ottó (2000)
11. Szenczi Molnár Albert emlékezete / összeállította, a szöveget gondozta, a szómagyarázatot készítette, a képanyagot válogatta, a kötetet tervezte Zalabai Zsigmond (2001)
12. Benyiczky Péter: *Gyémánt hasad vértől* (2002)
13. Burián László: *Hiszek a szeretet végső győzelmében* (2002)
14. Hal'ko József–Édes Árpád: *Mindennapi kenyérünk* (2004)
15. Hodossy Gyula szerk. : *Karácsonyi ajándék* (2005)
16. Jakubecz Márta: *Cserépedények titka* (2006)

Ismeretterjesztő könyvek

1. *A magyar cserkészlet forrásainál* / összeállította Hodossy Gyula (1994)
2. Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában: 1919–1939* (1992)
3. Csáky Károly: *Honti arcképcsarnok: jeles szülöttek kisportréi* (1998)
4. Bodnár Mónika: *Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században* (2002)
5. Csáky Károly: *Jeles elődeink* (2002)
6. Csáky Károly: *Híres selmecbányai tanárok* (2003)
7. Csáky Károly: *Irodalmi kapcsolatok II.* (2005)

Néprajzi könyvek

1. Csáky Károly: *Isten háza és szolgálói: az Ipoly mente egyházi műemlékei és jeles személyiségei* (1993)
2. Liszka József: „Szent képek tisztelete”: *dolgozatok a népi vallásosság köréből* (1995)
3. *Angyal száll az égből: a karácsonyi ünnepkör népköltészete* /válogatta Pásztor Katalin (1998)

4. Csáky Károly: „*Nem halt meg, csak alszik*”: *a halottkultusz, a halállal és a temetkezéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek a Középső–Ipoly mentén* (1999)
5. Liszka József: *Állított keresztényi buzgóságból*
6. *Kisalföld szakrális kisemlékeiről* / ford. Danter Izabella, Sáfai Zsuzsanna (2000)
7. *Zöld erdőben jártam: húsvéti köszöntők* / válogatta Pásztor Katalin ; illusztrálta. Szarka József (2000)
8. Liszka József: *A szlovákiai magyarság néprajza* (2002)

Pázmánáum Polgári Társulás által kiadott könyvek

1. *Pázmány Kalendárium* (2005), (2006)
2. *Felvidéki Kilenced* (2006)
3. *Marczell Mihály emlékfűzet* (2006)
4. *Keresztény magyarságunk emlékei Felbáron* (2006)

Néhány évig működött a Magyar Vasárnap Kiadó is, amely a korábban Magyarországon megjelentetett Kalendárium kiadását vette át. A *Magyar Vasárnap Kalendárium* helyett legutóbb a *Remény Kalendáriuma* látott napvilágot, s ezzel a Magyar Vasárnap Kiadó beolvadt a Glória Kiadóba.

Mára már több egyházközség is feldolgozta templomának történetét a ránk maradt írásos anyagokból. Ezek időközben kiadásra is kerültek a helyi közösségek gondozásában.

Az egyházi jellegű és vallásos témájú könyvek terjesztése elsősorban a plébániákon, a Glória kiadó és a Gáboriel csomagküldő szolgálatán keresztül, valamint egy-egy rendezvényen történő árusítás kapcsán történik.

2.2.4. Elektronikus sajtó

Az elektronikus sajtót 1990-től kezdődően a Patria Rádió *Villágosság* c. műsora képviseli. Ez a műsor minden második héten fél órában szól a magyar katolikus hívekhez. Tartalma a vasárnapi evangélium magyarázata, rövid in-

terjú egyházi és világi képviselőkkel, hírek, egyházi zene. Évente több alkalommal van élő vasárnapi, illetve ünnepi szentmise közvetítés is a rádióban.

A rádió katolikus műsorának szerkesztését a kezdetektől napjainkig a következő szerkesztők végezték: Mikola Anikó, Gyepes Aranka, Szegedi Zita, Szabó Anett, Ürge Tamás.

A *Világosság* c. katolikus műsor mellett a Patria Rádió világi műsorai is nyitottak az egyházi témákra. A Szlovák Televízió magyar nyelvű adása, valamint a Duna TV, helyi és regionális TV adók magyar nyelvű adásai is rendszeresen adnak tudósítást az egyes országos, regionális, illetve helyi egyházi rendezvényekről.

Történelminek nevezte a pillanatot Orosch János püspök 2006. február 22-én, a galántai Szent István király-plébániatemplomban bemutatott szentmisén. E napon indítottuk ugyanis újjára internetes napilapunkat azzal a céllal, hogy kihasználva a modern technika lehetőségeit, ilyenformán is terjesszük az örömhírt. Az internetes napilap felelős kiadója Szakál László galántai esperes-plébános. Az portál webmestere Bencze Attila tallósi esperes-plébános és főszerkesztője Herdics György, a *Remény* c. katolikus hetilap főszerkesztője. Az újság Spesnet nevet vette fel, mely fordításban „remény a neten”-t je, s a www.spesnet.info portálon olvasható. Ezzel elindult a keresztény remény újabb csatornája, mely által az egyházi hírek, a lélekemelő gondolatok, s maga az Evangélium is egyre több fiatal olvasóhoz jut el.

Számos egyházközségnek van saját portálja a világhálón, ahol az egyházközség hírei és eseményei olvashatók.

2.2.5. Építkezések, épületfelújítások, műemlékek

Az elmúlt 15 év alatt látványos épület-felújításokkal találkozunk. Szinte kivétel nélkül megújult kívülről és belülről valamennyi katolikus templom. A műemléképületek szakszerű restaurálással visszanyerték eredeti szépségüket. A templombelsők megújult liturgikus tere művészi és esztétikai szépséget sugároz. A katolikus templomban, különösen a barokk stílusában

nagyon sok a kép, a szobor, a freskó. Ezeknek a felújítása nagy gondosságot, sok időt és pénzt igényel. A szépen felújított katolikus templom már létezésével kultúrát és kulturális értékeket hordoz. A legtöbb templomban a külső és belső felújításokat követően felújították az orgonát, melyek lehetőséget adnak különböző hangversenyek és koncertek rendezésére. A szép templombelső emeli a zenei élményt.

Azokon a településeken, ahol nem volt templom a közösség összefogásával új templom épült. Az ország keleti részében gombaszámra épültek templomok. A nyugati országokban ezek száma lényegesen kevesebb. Új templom épült Dióspatonyban, Bodakon, Csalóköznádasdon, Lukanyényn, Szlovákgyarmaton, Felsőkirályiban stb.

A plébániaépületek kivétel nélkül mindegyik megújultak. Új plébánia kevés épült, hisz a katolikus plébániaépületek jelentős része viszonylag fiatal, a 70-80-as években épültek.

A modern lelkipásztorkodás már részben kivonult a templomból az egyházi közösségi házakba. Egyházközségi házak szép számban épültek az utóbbi években. Céljuk elsősorban különböző összefüggések, előadások, konferenciák, ifjúsági találkozók, vetélkedők, klubtevékenységek megtartásához otthont adni, s egyben helyet adni a helyi katolikus egyház mellett működő közösségeknek. Ilyen egyházközségi ház épült például Egyházközség, Nyékvárkonyban, Dunaszerdahelyen, Ipolyságon, Ipolyszalkán és Királyhelmeceken is.

A katolikus gondolkodáshoz hozzátartoznak különböző templomon kívüli, a települések területén, dűlőkön, utak mentén elhelyezett szakrális emlékek. Ezek lehetnek kisebb vagy nagyobb kápolnák, keresztek, szobrok. Szinte minden faluban megtalálható Szent Flóriánnak, Nepomuki Szent Jánosnak, Szent Vendelnek a szobra. Szűz Mária ábrázolással, Szentháromság szoborcsoporttal és útszéli kereszttel is nagyon sok helyen találkozhatunk. Több településnek van Kálváriája is. Ezeket a szakrális emlékeket elődeink ott építették, ahol számukra valamilyen jelentős esemény történt (csata, bal eset, valamely családot érintő csapás vagy csodás imameghallgatás).

A szakrális emlékek nem mindig szobrok, hanem kőből vagy téglából épült tartókban elhelyezett képek. Ezek nemcsak a múlt letűnt emlékei, hanem az ott lakók élő hitének jelei is, hisz a legtöbb helyre még ma is zarándokolnak hívek, hogy együtt emlékezzenek, imádkozzanak, énekeljenek.

A szakrális emlékek felújítása, valamint a környék karbantartása szintén sok munkát és anyagi áldozatot igényel.

2.2.6. Emlékműállítások

Az első világháború után valamennyi egyház-közösség megemlékezett a háborúban elesettekről, és szép kivitelű impozáns emlékművet állítottak tiszteletükre. Az ott elhelyezett táblán felsorolták az elesett hősök neveit. Halottak napján, november 2-án gyertyát gyűjtanak a tiszteletükre.

A második világháború után mindez nem történhetett meg, hisz az elesett hősök többsége az orosz fronton lelte halálát, és a kommunista rendszer nem engedélyezte, hogy tiszteletükre világháborús emlékmű épüljön. Így nem is szabadott róluk nyilvánosan megemlékezni. 1990 után igyekeztek pótolni ezt a hiányt. Ünnepeles keretek között szentelték fel az új emlékműveket, melyre ismét felkerült azok névsora, akik a háborúban vesztek el. Sok helyen az elesett zsidó munkaszolgálatosok nevei is az emléktáblára kerültek. Virág és égő gyertya őrzi az ő emléküket is.

Kopjafaállításra is sor került sok egyház-községben, bár meg kell jegyezni, hogy az itt élő katolikusok mentalitásától távolabb áll a kopjafa. Ez inkább az erdélyi reformátusokra jellemző. Nálunk inkább a kereszt emlékeztet az egyes események fájdalmas vagy örömteli színhelyére.

Új köztéri szakrális szobrok állítására napjainkban is sor kerül. Ilyen például a Félben felállított Szent Miklós szobor, aki a falu védőszentje.

A kereszténység ezeréves évfordulójára számos településen állították fel Szent István szobrát köztük Somorján, Dunaszerdahelyen, Nyékvárkonyban és Nagymegyeren is.

Számos egyházközségben állítottak szobrot, mellszobrot, domborművet, emléktáblát a múltban az ott működő jeles egyházi személyiségeknek. Ilyen például a 2006-ban felállított Mécse László premontrei papköltő köztéri szobra Királyhelmecen.

2.2.7. Katolikus szervezetek és csoportosulások

A keresztény élő kultúra átadását különböző magyar katolikus szervezetek is segítik. Ezek a szervezetek nem központi irányításra, hanem civil kezdeményezésként jöttek létre.

Keresztény Ifjúsági Közösség (KIK) a katolikus ifjúságot összefogó szervezet, amely zarándoklatokat, lelki napokat, ugyanakkor kirándulásokat, szórakozási lehetőséget is kínál a fiatalok számára. Aktívan bekapcsolódik a Háló munkájába. (A Háló fogja össze a Kárpát-medencében lévő magyar katolikus szervezeteket.) Tagjai részt vesznek a Kárpát-medencei nagytalálkozón is. A munkájuk elsősorban klubtevékenységen alapszik.

A Házas Hétvége mozgalom a családok és a házasságok megerősítését hivatott szolgálni.

Antióchia eredetileg a Házas Hétvége mozgalom gyermekei számára lett beindítva. Nálunk Főként Szenc környékén működik, de vannak csoportjaik például Párkányban is.

Mária Légio feladata az, hogy összekötő kapcsolat legyen a hívek és az egyház között. Mária lelkiületével és szerető gondoskodásával végeznek apostoli munkát. Mária Légios csoportok működnek például Egyházzgellén, Dunaszerdahelyen, Csallóközkürtön, Zselízen, Füleken.

A Keresztény Értelmisségiek Szövetsége – Szlovákiai Magyar Pax Romana tagsága egész Szlovákiából toborzódik. A keresztény értékek megjelenítése a társadalomban, a közéletben elsősorban tőlük várható el. Helyi csoportok nagyobb városainkban működnek. A szervezet központja Pozsony. A központ országos értelmiségi konferenciákat szervez, míg a helyi közösségek havi, illetve időszakos előadásokat, vi-taesteket. Tagjai részt vesznek a nemzetközi Pax Romana szervezetének magyarországi rendezvényein.

Jó Pásztor Társulat elsősorban a komáromi imanapok szervezésével foglalkozik, és közvetítő szerepet vállal a szlovákiai magyar szervezetek és az anyaországi alapítványok között.

Pázmáneum Polgári Társulás a magyarság hitéletének és a magyarság identitástudatának ébresztője. A szervezet 2005 októberében alakult. Célja az alapvető emberi értékek és a nemzeti identitás megerősítése a keresztény erkölcs szellemében.

Ennek az alapvető célnak az elérése érdekében a Társulás konferenciákat, zárandoklatokat és találkozókat, előadásokat szervez a vallás, kultúra és művelődés területén, és információkat nyújt ezen területeken. Együttműködik más társadalmi szervezetekkel és keresztény egyházakkal nemzeti és nemzetközi szinten a közös Európa keretében, valamint vallási és történelmi témájú könyveket és folyóiratokat ad ki annak érdekében, hogy a Szlovákiában élő magyar kisebbség identitását erősítse és közreműködjön hagyományainak megőrzésében. Pázmány Péter szellemi örökségének értelmében támogatja a közép-európai nemzetek együttélését a tolerancia, szolidaritás, kölcsönös megértés és szeretet szellemében.

FECSKE – a felvidéki keresztény nagycsaládok egyesülete. Munkájukkal a nagy családokat igyekeznek segíteni. Konferenciákat és a nagycsaládok találkozóit, táborait szervezi.

A Gábor Polgári Társulás 2000 novemberében alakult azzal a céllal, hogy kisközösségi vezetőképzést, gyermektáborokat, alkotóműhelyeket, műveltségi vetélkedőket, vers- és prózamonddó versenyeket és egyéb kulturális és ifjúsági rendezvényeket szervezzon. Elsősorban szerviz, illetve kiszolgáló szervezetről van szó, melynek kis tagsága ellenére mára jelentős szerepe van a kultúra ápolásában és továbbadásában elsősorban a gyermekek és a fiatalok körében.

A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség tevékenysége nem kötődik kimondottan a katolikus egyházhoz, de mivel keresztény vallási erkölcsökön álló ifjúsági szervezetről van szó, szorosan együttműködik a helyi egyházközösségekkel. Minden évben számos közös rendezvényük van. A cserkészek által szervezett lelki

napokon, találkozókön, táborokon részt vállal a katolikus egyház is. A cserkészek viszont az egyházi ünnepeket teszik szavalataikkal, énekekkel, amatőr színjátszó csoportjaik bemutatóival színesebbé.

A katolikus lelkipásztorok közül többen tagjai a cserkészszövetségnek, sőt néhányan részt vettek az általuk szervezett vezetőképzésen. Hogy munkájuk hatékonyabb és célirányosabb legyen a cserkész lelkipásztorok évente két alkalommal találkoznak, ahol a lelki töltékezés mellett a szövetség vezetőivel konkrét munkamegbeszélést tartanak. Ezenkívül részt vesznek a Táborkereszt által szervezett Kárpát-medencei magyar cserkészlelkipásztorok találkozóján.

Számos humanitárius, karitatív, kulturális, szociális civil szervezet van, amely munkájában együttműködik a katolikus egyházzal. Többségükben a katolikus énekkarok, kórusok is önálló civilszervezetként működnek.

Minden helyi egyháznak vannak imacsoportjai és különféle tevékenységet kifejtő közösségei, melyek segítik az adott közösség munkáját, és tanúságot tesznek az élő egyházzal.

2.2.8. Zenei élet

A zenei kultúrának mindig nagy jelentősége volt a katolikus egyház életében. 2000 éves létezése alatt számos változáson ment át a liturgikus zene. Ezek a változások minden korban komoly zenei értékeket is létre hoztak. Ilyen a gregorián, illetve az ismert és kevésbé ismert zeneszerzők által írt misék, a palettán felsorakozva a komoly klasszikus zenétől a gospel zenén keresztül a modern rockzenéig.

Ezeknek a zenei értékeknek őrzői és továbbadói a szlovákiai magyar katolikus egyházközösségek is.

2.2.8.1. Kórusmozgalom, ének- és zenekarok

Szinte minden templomban működik a kántor vagy más a zenéhez értő ember által vezetett templomi kórus. Ezek a közösségépítés mellett elsősorban a helyi egyházközösségek liturgikus zenéjét gazdagítják, de számos esetben hang-

versenyek és kórustalálkozók szervezői illetve résztvevői.

A teljesség igénye nélkül említeném a pozsonyi Corda Fratrurn, a komáromi Concordia, a féli Salve Regina, a somorjai Santa Mária felnőtt és a Samaria gyermek, valamint a dunaszerdahelyi Szent György, az ipolybalogi Szent Korona kórust vagy a Szepsiben működő Vox Columbella (A Kisgalamb Hangja) vegyeskórust. A kórusok a hazai vendégszereplés mellett külföldi kórustalálkozókon, jótékonyági és kulturális rendezvényeken, történelmi megemlékezéseken is részt vesznek.

A kórusok éves munkájának kicsúcsosodását az egyházi ünnepek köré szervezett hangversenyek jelentik, számos helyen vannak adventi és karácsonyi, illetve húsvéti hangversenyek. A virágvasárnapi és nagypénteki passiót minden alkalommal a helyi kórusok éneklik.

Az ifjúság részvételét az istentiszteleteken a templomi ifjúsági ének és zenekarok teszik vonzóvá. Szinte minden egyházközségben elterjedt a katolikus ifjúsági énekek bevonása a liturgiába. Vannak olyan egyházközségek, ahol az énekelni szerető és vágyó, hangszeren játszó gyermekek és fiatalok ének- és zenekarokban tömörülnek. Ennek a tömörülésnek is két formája ismert.

Az egyik a spontán szerveződés, amikor egy ügyesebb gitáros vagy szintetizátoron játszó fiatal körül összegyűlik pár énekelni vágyó tizenéves, hogy rövidebb-hosszabb ideig együtt énekeljenek.

A másik a szervezett forma, amikor a már zeneileg is képzettebb zenészek és énekesek fognak össze, hogy huzamosabb ideig együtt énekeljenek, zenéljenek. Ezzel tudatosan szeretnék szolgálni a helyi egyházközséget. Az ilyen komolyabb zene- és énekkarok általában nevet is vesznek fel, és egy részük bejegyzett civil szervezetként működik. Ilyen például a Bárka ének- és zenekar Nagymegyeren, a Béke ének és zenekar Egyházfán, az Örömteli apródok énekkara Szencen, illetve a Totus Tuus énekkar Félben.

Az ifjúsági ének- és zenekarok gyakran gazdagítják az ifjúsági találkozók, vetélkedők, versenyek, táborok és más egyházi és kulturális rendezvények programját.

A színvonalasabb ének- és zenekarok, valamint a kórusok a heti gyakorisággal tartott próbák mellett összpontosításokat is tartanak, s az általuk előadott műveket stúdió és hangverseny felvételek útján különböző hanghordozókon és digitálisan rögzített módon is terjesztik.

2.2.8.2. Hangversenyek, énekkari- és kórustalálkozók, egyházzenei előadóművészet

A legrangosabb egyházzenei kórustalálkozó immár 14. alkalommal kerül megrendezésre Komáromban. Ez a rendezvény a Harmonia Sacra Danubiana elnevezést viselő nemzetközi egyházművészeti napok keretén belül zajlik. Ezen a kórustalálkozóon számos belföldi és külföldi kórus vesz részt, és az egyházi ének leg szebb gyöngyszemeit adják itt elő. A találkozó kísérő rendezvénye egy-egy művészeti kiállítás, szakmai tanácskozás, illetve más kulturális rendezvény.

Az ifjúsági ének- és zenekarok országos találkozója nemzetközi képvisellel Zselizen és Érsekújvárott kerül rendszeresen megrendezésre. Ezen kívül ez egyes egyházközségek számos regionális énekkari találkozót szerveznek.

Számtalan alkalommal jelennek meg magyarországi énekkarok a hazai ünnepi egyházi rendezvényeken vagy önálló egyházzenei esteiken. A mi énekkarjaink is rendszeres résztvevői a magyarországi rendezvényeknek, valamint vendégszereplést vállalnak más egyházközségekben, ifjúsági találkozók, versenyeken, vetélkedőkön, katolikus gyermek és ifjúsági táborokban.

Hazai és külföldi világi zenekarok, kórusok és énekkarok is gyakran szerepelnek katolikus templomainkban, ahol egyházzenei műveket adnak elő. Ilyenek például a pozsonyi Ifjú Szívek, a somorjai Híd-, a galántai Kodály Zoltán vagy a nagymgyeri Bartók Béla vegyes kar fellépései, illetve a nagyobb városokban szervezett Zenei Napok egyházzenei blokkja. Templomaink gyakran adnak otthont különböző jótékonyági hangversenyeknek is.

Bár minden templomunknak van liturgiai célokra használható orgonája, hangversenyeket nem lehet mindenütt szervezni. Orgonahangver-

senyek szervezésére csak azon egyházközségekben kerülhet sor, ahol ezt az orgona műszaki állapota lehetővé teszi. Az orgona felújítása jelentős anyagi ráfordítást igényel, ennek ellenére több helyen sikerült úgy felújítani az orgonát, hogy az alkalmas hangversenyi használatra is.

Somorján a Mooser-orgona helyreállítása (2005) egy kivételesen értékes és egyedi hangszer megőrzését jelenti. Lehetőségei a liturgia méltó szolgálata mellett hangversenyek rendezésére is alkalmassá teszik. Élve ezzel a lehetőséggel a felújítást követően a helyi egyházközség a Csemadok somorjai alapszervezetével karöltve Tavasz és Őszi Orgonahangversenyeket szervez. Egy-egy hangverseny sorozat 4 előadást ölel fel. Jeles külföldi (Wolfgang Capek – Bécs, Baróti István – Budapest) és hazai előadóművészek fordultak itt meg az utóbbi időben. Több alkalommal adott orgonahangversenyt Szabó Imre, ArtD., valamint Klára Vitéková orgonaművész. Szívesen vendégszerepelnek, illetve gyakorolnak itt a Zeneművészeti Főiskola hallgatói is.

Mivel egyházközségeink általában nemzetiségileg vegyesek, ezért a magyar és a szlovák egyházzenei rendezvények az esetek többségében fedik és kiegészítik egymást.

2.2.9. Irodalmi rendezvények

2.2.9.1. Irodalmi napok, estek, író- olvasó találkozók

A *Remény* katolikus hetilap rendszeresen megszervezi a Remény-napokat, melyre teológusokat, irodalmárokat és történészeket hívnak előadónak. Általában nagy érdeklődés kíséri ezeket az előadásokat. Az első Remény-nap megszervezésére 2002-ben került sor. Témája a kereszténység szerepe a médiákban. Idén ősszel már az 5. Remény-nap megrendezésére került sor.

A reményteli esték szervezését is a *Remény* katolikus hetilap szerkesztősége vállalta fel. Ezen rendezvénysorozat 2004 januárjában indult Egyházgellén Karaffa János: *Irgalmasság és ítélet az Őszövetségben* c. előadásával. Ez a rendezvénysorozat a fénykorát 2004-ben élte, amikor 7 est megrendezésére került sor. Azóta a rendezvény csak időszakos.

A hazai könyvkiadók által kiadott vallási és egyházi jellegű kiadványok szerzőivel író-olvasó találkozók megrendezésére kerül sor rendszeresen Dunaszerdahelyen a Vámbéry Irodalmi Kávéházban. A Glória kiadó saját kiadványainak megjelenése kapcsán szervez szerzői esteket, de szerzői esteket szerveznek az egyes egyházközségek is a kiadókkal és a Csemadok alapszervezeteivel vagy más civil szervezetekkel karöltve.

A helyi egyházközségek időnként templomaikban, közösségi házakban előadói esteket tartanak. Erre neves előadóművészeket, énekeseket, színészeket, teológusokat hívnak meg.

A rendezvények szervezői az egyházközségek mellett a különböző civil szervezetek is.

Némely egyházközség vagy csoportosulás rendszeresen szervez filmvetítést az érdeklődők számára. Ezek a filmek elsősorban vallási jellegűek vagy nevelő célzatúak, de vetítenek magyar identitástudatunkat erősítő filmeket, dokumentum és ismeretterjesztő filmeket is.

2.2.9.2. Versenyek, vetélkedők

A Gábrriel Polgári Társulás „Pislákoló mécses” néven 2001-től szervez vers- és prózamondó versenyt. A versenyre elsősorban hazai és az egyetemes magyarság papköltőinek verseivel, valamint istenes versekkel, prózával lehet az alábbi kategóriákban nevezni:

- I. kategória – alapiskola 1–2. osztálya
- II. kategória – alapiskola 3–4. osztálya
- III. kategória – alapiskola 5–6. osztálya
- IV. kategória – alapiskola 7–9. osztálya
- V. kategória – középiskola

A versenyek elődöntőit az iskolák rendezik. Az országos döntő novemberben van Komáromban. Ide az iskolák egy-egy kategóriában 2 versenyzőt nevezhetnek.

A döntőn a résztvevők száma minden évben meghaladja a százat. Egy-egy évfolyamban 20–35 iskola, illetve intézmény képviselteti magát.

A verseny egyben kulturális rendezvény is, hisz a döntő gálaműsorral zárul, ahol elhangzanak a díjnyertes előadók tolmácsolásában a leg-

szebb irodalmi művek, illetve vendéglőadókat hívunk, akik elsősorban megzenésített verseket vagy egyházi zenét adnak elő. A gálán többek között fellépett a Kicsi hang, a Borostyán, a Korzár verseneklő együttes, valamint Zsapka Attila előadóművész.

A Gábrriel Polgári Társulás 2001-től szervez műveltségi vetélkedőt az alapiskolás gyermekek számára. A közép- és főiskolás fiatalok részére pedig pályamunkák készítését hirdeti meg különböző vallástörténeti, irodalmi és művészeti témákban. Ezek a versenyek két fordulósként. Az írásos fordulókat a *Remény* c. katolikus hetilap közli hónapról hónapra, majd megszervezésre kerül a döntő azon 3-5 fős csapatok számára, akik sikeres megoldói voltak az előfordulóknak. A műveltségi vetélkedő témái: Magyar szentek a történelemben (2001), Istenhez hanyatló árnyék (2002), Ora et labora – Imádkozzál és dolgozzál, Középkori szerzetesrendek (2003), Exodus – A biblia világa (2004), Így szól az Úr – A biblia világa (2005), Tiszták, hősök szentek – XX. Század szentjei, boldogai (2006) A döntők helyszínei: Csallóköznádasd, Kisudvarnok, Nyékvárkony, Egyházugy. A döntők játékos vetélkedők, ahol a közösségi élmény mellett kulturális élménnyel is gazdagodnak a résztvevők. Egy alkalommal mai magyar szerzetesekkel beszélgethettek a versenyzők. Előadóművészek is felléptek a rendezvény záró szakaszában.

A Biblia versenyt a Szlovákiai Magyar Hitoktatási Központ szervezi. A Szlovák Köztársaság Iskolaiügyi Minisztériuma ezt a versenyt felvette a tantárgyi versenyek kategóriájába. Minden évben egy-egy Ószövetségi és egy-egy Újszövetségi könyv van kijelölve, melynek tartalmáról játékos formában adnak számot a versenyzők. A verseny kétfordulós, van járási és egyházmegyei szint.

2.2.9.3. Amatőr színházi csoportok bemutatói

Az amatőr színházi csoportok többször választanak egyházi tematikájú színdarabokat, melyeket részben templomainkban vagy kultúrházakban, illetve szabadtéri előadásként mutatnak be. A Felvidéki Rockszipad két vallásos

előadással turnézott országszerte: a *Megfeszített*, illetve az *István a király* c. rockopera.

A Pozsonyi Magyar Ferencesek Közössége több egyházközségben mutatta be Szent Ferenc passióját és Sik Sándor: *Szent István* című drámáját.

Érsekújvári fiatalok közössége 2005 nyarán mutatta be első ízben a *Mária Evangéliuma* című rockoperát. Azóta több helyszínen került előadásra ez a mű.

Hittanosok, cserkészcsapatok tagjai karácsonykor betelehemi játékot, pásztorjátékot adnak elő. Húsvét előtt számos templomban Passiójáték előadására kerül sor.

Az ismertebb szentek életét úgyszintén több helyen is előadják fiataljaink. Így került bemutatásra például a deákii cserkészek által Szent Erzsébet élete.

2.2.10. Egyéb kulturális rendezvények

2.2.10.1. Kiállítások

Időszakonként egyházi jellegű kiállításokra is sor került az elmúlt évtizedben. 2006 januárjában Simon M. Veronika képeiből nyílt kiállítás Galántán. A kiállítás szervezője a *Remény* katolikus hetilap volt.

2.2.10.2. Ifjúsági napok, hazai és külföldi ifjúsági találkozók, egyéb ifjúsági rendezvények

KIK, a Gábrriel Polgári Társulás, egyes egyházközségek fiataljai rendszeresen szerveznek a fiatalok számára ifjúsági napokat. Ilyen a KIK által szervezett KIN (keresztény ifjúsági napok), mely 2 napos ifjúsági találkozó. Az elmúlt években a KIN házigazdája a komáromi, losonci, dunaszerdahelyi, füleki egyházközség volt. A somorjai katolikus fiatalok által szervezett ifjúsági nap általában a nagyböjt kezdetén kerül megrendezésre és SIN (somorjai ifjúsági nap) néven vált ismertté. A Gábrriel Polgári Társulás elsősorban a Csallóközben és a Mátyusföldön szervezett ifjúsági napokat (Dunaszerdahely, Bacsfa, Komárom, Taksony). Vághosszúfalun is immár 5. alkalommal szerveztek a katolikus fiatalok ilyen találkozót.

Ezek a találkozók a keresztény kulturális értékek átadására és ápolására irányulnak.

A katolikus fiataljaink rendszeresen részt vesznek az őszi és tavaszi nagymarosi ifjúsági találkozón, a karizmatikus találkozón Budapesten, a Háló találkozóin, az évente Rómában megrendezett Ministránstalálkozón és a virágvasárnapi ifjúsági találkozón, valamint az ifjúsági világtalálkozókon a Taize-i ifjúsági találkozók. Ez utóbbi találkozók helyszíne változó. A találkozók célja a lelki töltekezés mellett az egyes kultúrák megismerése, cseréje, a nyelvtanulás, valamint a befogadó városok történelmének és kultúrájának megismerése.

A fiatalok részvételével az IHS lelkitúra a KIK által évente kerül megszervezésre. Ez egy gyalogtúra, melynek célja a közösségépítés mellett a magyar nyelvtérületek megismerése.

A KIK és más közösségek szervezésében egyre gyakoribbak a fiatalok számára szervezett bálók. Például Katalin bált rendeznek Pozsonyban, farsangi bált Andódon, szilveszteri bulit Nádszegen.

A Mikulás napot is megszervezik egyházközségeink. Ez a vallási- és népi szokás ápolására irányuló ünnep, ahol a gyerekek ajándékot kapnak. Vannak egyházközségek, ahol ilyenkor tartanak gyűjtést a gyermekotthonok lakói és a szegényebb családok gyermekei részére. A gyerekek ezzel inspirálva vannak, hogy ajándékaikat megosszák a rászoruló gyerekekkel.

2.2.10.3. Imadélutánok, imakilencedek

1994 szeptemberében a Palócföldön indítottuk útjára a havi rendszerességgel megtartott imadélutánokat, amelyeket mindig az adott esperei kerület más-más egyházközségében rendez meg. Ezek célja, hogy a magyar papság és a hívek közösen imádkozzanak magyar papi és szerzetesi hivatásokért és püspökört.

A Pázmaneum és a felvidéki magyar plébániák szervezésében a keresztény magyarságért és Európáért 2005 októberétől imádkoztak a hívek a Felvidéki Imakilenced keretében.

Az Imakilenced állomásai és témái:

2005. október (IV. Károly király) – Zsitvabesenyő

2005 november (Mindszenty József) – Zseliz

2005 december (Brenner János) – Szímő

2006 január (Kaszap István) – Alistál

2006 február (Prohászka Ottokár) – Nagykér

2006 március ((Batthyány László) – Felbár

2006 április (Apor Vilmos) – Vásárút

2006 május (Márton Áron) – Komárom

2006 június (Salkaházi Sára és Marcell Mihály) – Dunaszerdahely

„*A magyar hitvallók nyomában*” címmel szervezett zárandoklat 2006 júliusában mintegy hálaladó befejezése volt a 2005-ben elkezdett Felvidéki Imakilencednek. Azzal a céllal került megrendezésre ez a zárandoklat, hogy a szentéletű hitvallóink történetével a felvidéki magyarok még jobban megismerkedhessenek. A zárandokút állomásai: Csehimindszent, Körmen, Szombathely voltak.

2006 augusztusban elkezdődött a II. Felvidéki Imakilenced is, amelynek állomásai 2006-ban Komáromszentpéter, Baka, Őrsújfalu, Nagymegyer és Csallóközkürt voltak. A II. Felvidéki Imakilenced keretében Kapisztrán Szent Jánosról, Esterházy Jánosról, Pázmány Péterről, II. Rákóczi Ferencről és Árpádházi Szent Erzsébetről emlékeztünk meg.

2.2.10.4. Zárandoklatok

A zárandoklatok a népi vallásosság része, ezért ugyancsak meg kell említenünk, hiszen egy-egy alkalommal több ezer felvidéki magyar hívő gyűlik össze azokon a búcsújárásokon, melyek a jelentős Mária kegyhelyeken vannak. Ilyenek a magyarok által látogatott Bacsfa, Máriavölgy, Sasvár, Kistapolcsán, Lőcse. Ezenkívül még számos kisebb búcsújáró hely is van: pl. Tallós, Cigléd.

Felső-Csallóköz jelentős zárandok helye május 22-én, Szent Rita ünnepén a nagymagyari templom. A nyugati régió magyar zárandokai nagy tömegben vesznek részt ezen az ünnepségen, hogy a szent életéből erőt merítsenek családi problémáik megoldásához. Az ünnepség a rózsák megáldásával fejeződik be.

Sokan járnak külföldi búcsújáró helyekre. A legkedvesebbek közé tartozik Máriazell, Márianosztra, Máriabesenyő, Szentkút, Czenstochowa, de természetesen a világegyház nagy búcsújáró helyeit is felkeresik a Szlovákiai magyarok – Lurd, (Fr.) Fatima(Port), Compostella (spanyol) Róma és természetesen a Szentföldre is sokan elzarándokoltak.

A *Remény* katolikus hetilap is számos zarándoklatot szervezett a következő búcsújáró helyekre: Esztergom, Róma, Medjugorje, Vadovce, Czenstochowa, Veszprém, Győr, Kecs-kémét, Fatima.

Remény szervezésében valósul meg minden évben a Magyarok Nagyszonyának ünnepe (október 8.) a felvidéki magyarok nagy zarándoklata Máriavölgybe, melyen több ezres tömeg vesz részt.

2.2.10.5. Emléknapok

A Pázmáneum, többek között Prohászka Ottokár, Teleki Pál és Mindszenty József tiszteletére emléknapot rendezett, valamint megemlékezett a hitvalló Lénár Károly atyáról, a Komáromi Imanapok egykori elindítójáról.

A Prohászka év alkalmából számos rendezvényre került sor Felvidék szerte.

2006 júniusában a *Remény* hetilap szervezett „*Prohászka Ottokár – az ember és a püspök*” címmel megemlékezést Ipolyságon.

2006. május 16-án került sor Nyitrán arra a szlovák–magyar egyháztörténeti konferenciára, melynek a címe „*Közös keresztény gyökereink*” volt.

Az előadók: Mons. Prof. Viliam Judák, nyitrai megyés püspök, dr. Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát, Ladislav Belás kanonok. Dr. Várszegi Asztrik, püspök, pannonhalmi főapát előadásának témája Szent László volt, melyben hangsúlyozta, hogy a szentek embereket, országokat íveltek össze. Viliam Judák püspök előadásának témája Szent Szórád-András és Szent Benedek volt. Rámutatott, hogy a nagy elődeink tisztelete fontos, egységkeltő elemet jelentenek.

Igazi lélekemelő élménnyel lettek gazdagabbak azok, akik 2006. június 23-án részt vet-

tek Nagymegyeren, az egykor itt szolgált néhai papköltő, Farkas Jenő pappá szentelésének 60. évfordulója alkalmából rendezett emlékezőesten. Az ünnepségen, melyet a Csemadok, a nagymegyeri Városi Önkormányzat, a Római Katolikus Egyház, valamint a helyi művelődési központ közösen szervezett, leleplezésre került a Kligl Sándor, szegedi szobrászművész által alkotott csodaszép bronz emléktábla, melyet a Polgári Magyarországért Alapítvány ajándékozott városunknak, az ünnepség alkalmából.

2.2.10.6. Táborok, kerékpártúrák, honismereti kirándulások

Egyházközségeink a gyermekek és fiatalok számára számos közösségépítő, illetve alkotótábort szerveznek. Ilyenek például a pozsonyi magyar közösség téli, nyári táborai, az ipolynyéki közösség napközi tábora, a somorjaiak egyházzenei tábora, a dunaszerdahelyi bérnalkozók tábora. Kispapjaink évek óta szervezik több helyszínen is a ministránsok táborát. Az egyházi jellegű gyermek és ifjúsági szervezetek és civil szerveződések is rendszeresen szerveznek táborokat, melyek a lelki megújulás mellett a népi és vallásos hagyományok őrzésére irányulnak. Ide sorolnánk a cserkész-táborokat is, melyeken általában részt vesznek lelkipásztoraink is. A Gábrriel Polgári Társulás fennállása óta a következő táborokat szervezte:

- 2001. július 1–7. Vajka – III. Béla udvarában
- 2002. július 14–20. – Palást – Noé
- 2003. július 26.–augusztus 2. – Palást – II. Rákóczi Ferenc
- 2004. augusztus 8–14. – Malá Hradná – Pál utcai fiúk
- 2005. július 23–28. – Párkány – Példaképeink a szentek

A KIK nagyszabású kerékpártúrákat is szervez nemcsak Szlovákia szerte, de a környező országokba is. Természetesen kerékpártúrákat, honismereti kirándulásokat a helyi egyházközségek és egyházi iskoláink is szerveznek fiataljaik és bérnalkozóik számára.

2.2.10.7. Konferenciák, teológiai jellegű továbbképzések

Kánonjogi konferencia megszervezésére 2006 tavaszán került sor Egyházgellén, ahol az egyházjog neves hazai és külföldi képviselői adtak elő.

2006 őszén a Pázmáneum szervezésében teológiai tanulmány napra került sor Zselízen, melynek témája ez alkalommal a papi szolgálat volt. Előadók valamennyien Magyarországról érkeztek. Itt volt ThDr. Márfi Gyula, veszprémi érsek, Thdr. Török József a budapesti Pármány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának egyháztörténész professzora, ThDr. Füzes Ádám a budapesti Pármány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának liturgikus professzora, ThDr. Székely János biblikus professzor, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora.

Korábban is voltak ilyen helyi és regionális rendezvények, országos rendezvényre azonban csak 2006-ban a lelki megújulás évében került sor.

A Szlovákiai Magyar Hitoktatási Központ szervezésében évente 4 alkalommal kerül sor a hitoktatók továbbképzésére. Főleg magyarországi szakemberek segítségével ismerkednek meg hitoktatóink a tanítás és nevelés legújabb módszereivel.

2006-ban a Magyar Püspöki Kar meghirdette a Lelki megújulás évét, melyhez csatlakoztak a szlovákiai magyar katolikusok is. Ennek köszönhetően számos olyan rendezvény megszervezésére került sor, melyet eddig nem lehetett megtartani.

2006. november 19-én került sor a Szent Erzsébet év megnyitására. Ez újabb lehetőséget nyújt majd számos fontos egyházi rendezvény megszervezésére.

2.2.10.8. Népi vallásosság és hagyományörzés

A katolikus hitélet nemcsak a templomokban zajlik, hanem a templomon kívül is. Ennek egyik jelei az apró szakrális tárgyak, melyek az otthonokban találhatók: a vallásos tematikájú falvédők, faliszőnyegek, hímzett váncosok, vallásos tematikával díszített poharak, tálak, szenteltvíztartók, Mária és Jézus képek, keresz-

tek, betlehemek, házi oltárok, a bejárati kapu feletti mélyedésben elhelyezett szobor, a szentelt barka, a búzaszenteléskor megszentelt búzaszár, adventi koszorú, karácsonyfa.

Ezeknek az apró szakrális tárgyaknak külön kézműves iparuk van, és különösen búcsúkon, búcsújáró helyeken árulják őket.

A vallási élethez különböző népi szokások is társultak. Ilyenek például a Szállást keres a Szent család, mendikálás, betlehemezés, vízszentelés, Balázs áldás, házszentelés, használati eszközök megáldása, a különböző böjti szokások, passiójátékok, virrasztás a szentsírnál, húsvéti ételszentelés, búzaszentelés, pünkösdlés, Szent Iván éji tűzugrás, a falusi búcsúi szokások, búcsújárások, új kenyér, új bor és a termények megáldása, a halottak napi temetőjárás, rózsafüzér imádkozás, népi imádságok és népi énekek, virrasztás a halottnál.

Mindezen szokásoknak megvan a maga rendszere, pontos formája, ideje és helye, és jelentős hatást gyakorol még ma is különösen a falusi ember életére.

2.3. Zárszó

Megpróbáltunk betekintést nyújtani abba a sokrétű lelki, szellemi és kulturális tevékenységbe, mely a szlovákiai magyar katolikusokat jellemzi. Természetesen ez csak részben sikerült, hisz óriási anyagról és területről van szó.

A szlovákiai magyarok többsége katolikus vallású, és Pozsonytól Ágcsernyőig húzódóan él, így aztán sajátos vallási kulturális értékei vannak az egyes tájegységeknek. Másfajta vallási kulturális értéket mutat Csallóköz, mást a Mátyusföld, megint mást a Palócvidek, a Gömör- és az Ungvidék, s még nem tettünk említést a nemzetiségi szórványban élő magyar katolikusok életéről. Sok helyen számukra az utolsó kapaszkodó, megmaradási lehetőség a templom. Ez az a hely, ahol még magyar szót hallanak, magyarul énekelhetnek, hisz a magyar iskola és a magyar kulturális értékek körülöttük már megszűntek.

Érdekes színfolt a csehországi magyar katolikusok élete, akik teljes asszimilációra vannak ítélve, nincs magyar papjuk. A szlovákiai ma-

gyar katolikusság kinyújtja feléjük segítő kezét, mert lelkipásztoraik eljárnak közösségekbe misézni, hogy itt a diaszpórában élők még egy ideig megőrizték nemzeti identitásukat és megmaradjanak magyarnak. Így aztán időközönként van magyar szentmise Brünmben, Prágában és Osztraván.

Az egyházi kultúrával lépten-nyomon találkozunk, akár az útmenti szakrális emlékeket nézzük, akár a rádió vallásos műsorát hallgatjuk. Minden templom a maga szépségével, papjának ízes magyar beszédével, énekkarának csengő hangjával kultúrát közvetít. Ezt tette a múltban és teszi a jövőben is.

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK KULTURÁLIS FOGYASZTÁSÁNAK NÉHÁNY SZELETE A SZOCIOLÓGIAI FELMÉRÉSEK TÜKRÉBEN

A kulturális fogyasztás fogalmánál csak a kultúra fogalma tágabb. Egyiket sem áll szándékunkban e helyen behatóan jellemezni és elemezni, már csak azért sem, mert az elméleti keretet nem tudnánk olyan empirikus adatokkal illusztrálni, amelyekből összeállna a szlovákiai magyarok kultúrájának és kulturális fogyasztásának komplex képe. Ennek egyetlen egyszerű oka van: a szlovákiai magyarok körében eddig még nem került sor a kultúra átfogó koncepcióval történő szociológiai feltérképezésére. Borúlátásra azért mégis ok, mert ha komplex kultúravizsgálattal nem is rendelkezünk, az elmúlt évtizedben készültek olyan kutatások, amelyek témájukból kifolyólag – a nemzeti identitástól az étkezési szokásokon, az anyanyelvhasználaton, az értelmiségi létén, a vallásszáson és más érdekes jelenségen keresztül egészen a választási hajlandóságig, vagy ha úgy tetszik, választási kultúráig terjedően – egy-egy apró mozaikkockával azért hozzájárulnak a kultúra tárgyköréhez. Terjedelmi okokból

nem hordhatom ide az összes mozaikkockát. Írásunk témájául a médiafogyasztás néhány aspektusát választottuk.

1. MÉDIAPREFERENCIÁK

1.1. Médiapreferenciák a kilencvenes években

A médiapreferenciák alakulásáról, vagyis arról, hogy az egyes tömegkommunikációs eszközöket milyen mértékben részesítik előnyben a szlovákiai magyarok, a kilencvenes évek közepétől vannak adataink.

Amint azt az 1. táblázat mutatja, ebben az időben a közszolgálati magyar televízió volt a legnépszerűbb média (92%), ezt követte a magyar nyelvű országos sajtó (77,8%) és a magyarországi rádió (73,4%). Legkevésbé a Duna TV-ből, a szlovák rádióból, a szlovák sajtóból és a külföldi rádióadókból tájékozódtak.

1. táblázat. A szlovákiai magyarok médiapreferenciái a kilencvenes évek közepén

1. Közszolgálati magyar televízió (MTV 1, MTV 2)	92,0
2. Magyar nyelvű országos sajtó	77,8
3. Magyarországi rádió (Kossuth, Petőfi)	73,4
4. Szlovák rádió magyar adása	43,0
5. Magyar nyelvű helyi lapok	35,0
6. Szlovák TV magyar adása	29,0
7. Magyarországi sajtó	26,0
8. Szlovák közszolgálati televízió	23,0
9. Szlovák országos sajtó	20,3
10. Duna TV	18,0
11. Szlovák rádió	17,0
12. Szlovák sajtó	11,0
13. Külföldi rádióadók	7,00

Külön-külön vizsgálva a televízió-, rádió- és sajtópreferenciákat, a rádiók közül egyértelműen a magyarországi rádiót hallgatták a legtöbben, majd a szlovák rádió magyar adását. Ezt követte a szlovák rádió, majd a külföldi rádiók. A magyarországi rádió hallgatottsága (73,4%) arányosan növekedett az életkorral és az iskolai végzettséggel. A szlovák rádió magyar adásának preferenciája (43%) is növekedett az életkorral, csökkent azonban az iskolai végzettség függvényében, vagyis inkább az idősebbek és az alacsonyabb iskolai végzettségűek hallgatták. A szlovák rádió preferenciája viszonylag alacsony mértékű volt, csupán minden hatodik megkérdezett hallgatta rendszeresen. Inkább a férfiak részesítették előnyben. Figyelemre méltó volt a szlovák rádió preferenciájának életkor szerinti alakulása is: alapvetően a 35 éven aluliak hallgatták, kisebb mértékben a középkorosztály (36–55 évesek), legritkábban pedig az 55 éven felüliek. A külföldi rádióadók hallgatottsága minimális volt. Ezeket is inkább a férfiak preferálták, ugyanakkor a rendszeres hallgatók részaránya nőtt az iskolai végzettséggel, az életkor növekedésével pedig csökkent.

A televíziók közül a magyarországi közszolgálati televízió (akkoriban az MTV 1 és az MTV 2) volt a meghatározó (amint láttuk, abszolút értelemben is). Rendszeres nézőinek részaránya többszörösen túlszámnyalta a többi vizsgált televízió nézőinek részarányát. Háromszor többen nézték, mint a Szlovák Televízió magyar adását, négyszer többen, mint a közszolgálati szlovák TV-t és ötször többen, mint a Duna Televíziót. A közszolgálati magyar televízió nemtől, kortól és iskolai végzettségtől függetlenül a szlovákiai magyarok elsődleges információforrásának számított. A Szlovák Televízió magyar adásának nézőit sem lehetett a vizsgált változók szerint behatárolni. Ezzel szemben a szlovák közszolgálati televíziót leginkább a középkorosztály, legkevésbé az 55 éven felüliek csoportja preferálta. Regionális eltérés is mutatkozott: míg Nyugat-Szlovákiában minden ötödik-hatodik megkérdezett kapcsolta be rendszeresen a szlovák közszolgálati televíziót, Közép-Szlovákiában már szinte minden harmadik, Kelet-Szlovákiában pedig

minden második-harmadik. A Duna TV nemcsak a televíziók között, hanem az összes magyar nyelvű információforrás között is az utolsó helyen szerepelt. Rendszeres nézettsége az iskolai végzettséggel mutatott szignifikáns összefüggést: míg az alapiskolai végzettségűek közül nagyjából minden kilencedik nézte rendszeresen, a diplomások közül csaknem minden harmadik. A Duna TV viszonylagos alacsony nézettségéhez valószínűleg a korlátozott vételi lehetőségek is hozzájárultak.

Ami a sajtót illeti, a hazai magyar nyelvű országos és regionális sajtónak volt domináns szerepe. A legolvasottabb magyar lapok sorrendje: *Új Szó*, *Vasárnap*, *Szabad Újság* és *Új Nő*. Olvasottságuk meghaladta az átlagot az érettségizettek, a diplomások, a többen élők, valamint a kelet-szlovákiaiak körében, átlagon aluli volt a szórványban élők és a közép-szlovákiaiak között. A magyar nyelvű helyi sajtót feleannyian preferálták, mint az országost, s leginkább a többen élők és a közép-szlovákiaiak. Magyarországi lapokat minden negyedik megkérdezett olvasott rendszeresen – elsősorban a nők, a 35 éven aluliak és a magasabb iskolai végzettségűek. Szlovák helyi sajtót minden tizedik válaszadó olvasott rendszeresen, de az ő körükben nem volt kimutatható semmiféle rétegződés.

Ezek az egyszerű adatok is bizonyítják, hogy a vizsgált népesség körében a kilencvenes években a televízió volt a leggyakoribb információforrás: az emberek először a tévét kapcsolták be, csak azután rádióztak és olvastak. Időben ez azt jelentette, hogy a megkérdezettek háromnegyede naponta kettő-négy órát töltött a képernyő előtt.

1.2. Médiapreferenciák a 21. század elején

A továbbiakban nézzük meg, milyen változásokra került sor a harmadik évezred elején.

Ami az elektronikus médiát illeti (1. ábra), a kilencvenes években listavezető MTV 1, a magyarországi (nem kereskedelmi) rádiók és a Szlovák Rádió magyar adásának (később Patria Rádió) helyzete jócskán megváltozott: lényegesen csökkent a preferenciájuk. Ez főleg az

MTV 1 és a magyarországi rádiók esetében figyelhető meg. 2001-ben a vezetést a magyarországi kereskedelmi televíziók vették át, a harmadik helyre szorítva az addig első magyarországi közszolgálati televíziót, 2003-ban pedig már a magyarországi kereskedelmi rádiók zárkoztak fel a kereskedelmi tévék mögé.

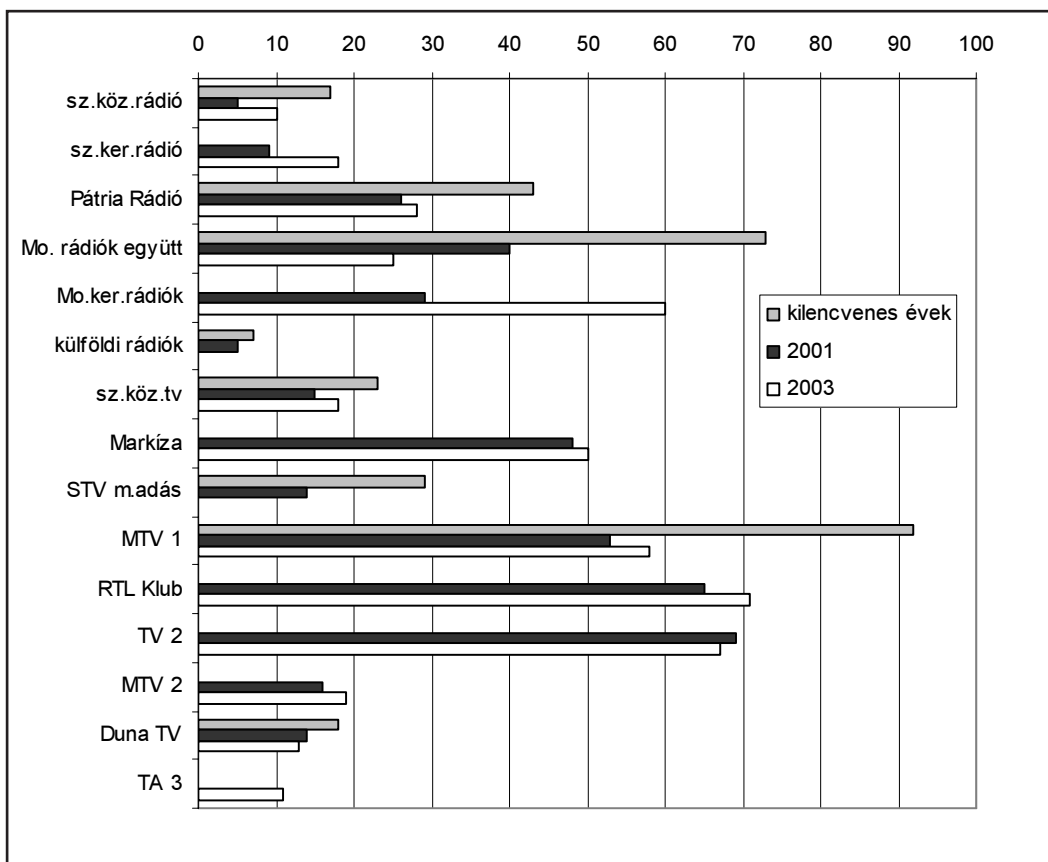
Külön-külön szemlélve az egyes médiákat, szembevetendő, hogy a szlovák közszolgálati televízió nézettségének csökkenése mellett (korábban nagyjából minden negyedik válaszadó nézte rendszeresen, 2003-ban minden ötödik-hatodik), nagymértékű nézettségre tett szert a Markíza televízió, hiszen minden második megkérdezett említette. A Szlovák Televízió magyar adásának rendszeres nézőtábora a felére csökkent. A Patria Rádió sem tudta megőriz-

ni a kilencvenes években tapasztalt hallgatottságát. Csökkent a szlovák közszolgálati rádió preferenciája is. Ezzel egyidejűleg teret hódítottak a szlovák kereskedelmi rádiók.

Két nagy csoportra osztva a felsorolt elektronikus médiákat, a közszolgálati és kereskedelmi médiákra, elmondható, hogy a kilencvenes évekből az új évezredbe való átmenet a szlovákiai magyar valóságot tekintve is egyértelműen a kereskedelmi médiáknak kedvezett.

A sajtópreferenciák esetében (2. ábra) egyetlen dolog nem változott: a magyar nyelvű hazai sajtó³⁷² megőrizte vezető szerepét. Ez még 2001-ben is érvényes volt, amikor pedig nagymértékben visszaesett a rendszeres olvasók részaránya. 2003-ban viszont növekedés állt be, s a rendszeres olvasók részaránya nem-

1. ábra. A szlovákiai magyarok médiapreferenciái – elektronikus média

csak utolérte, hanem túl is szárnyalta a kilencvenes évek preferenciáját.

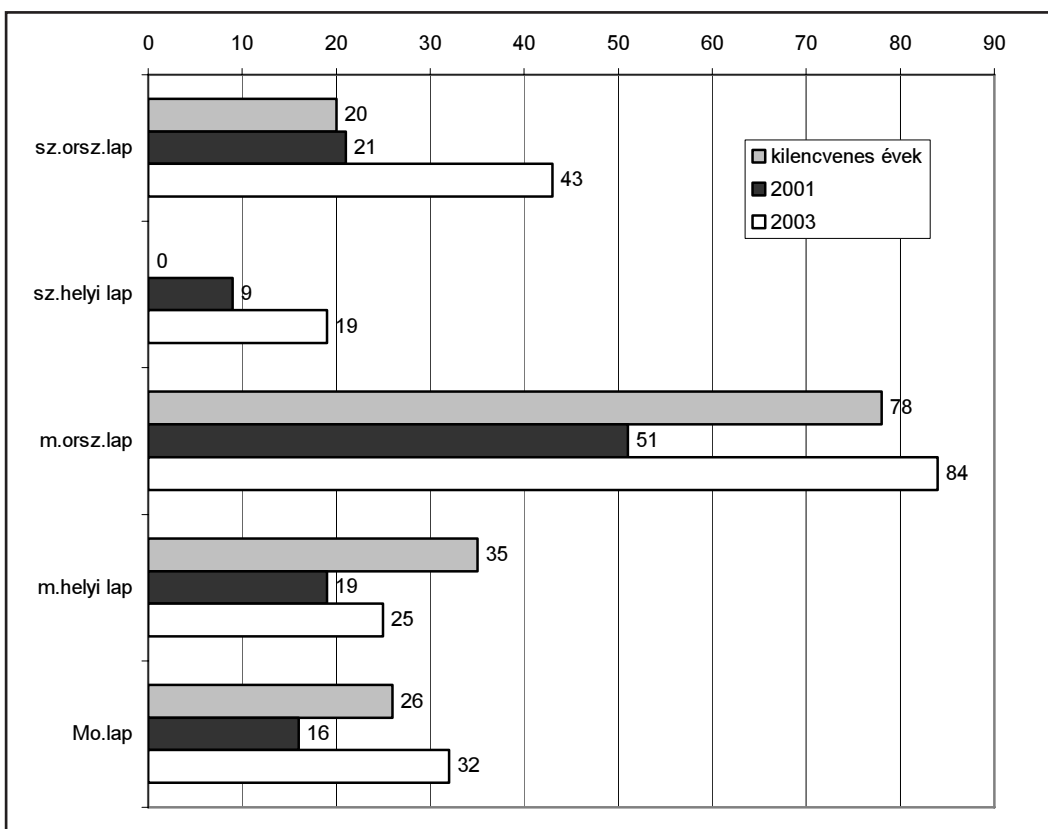
A magyar nyelvű helyi lapok és a magyarországi lapok esetében hasonló tendencia következett be, mint a magyar nyelvű országos lapoknál, vagyis 2001-ben visszaesés, 2003-ban fellendülés volt tapasztalható. A magyarországi lapok preferenciája 2003-ban már magasabb volt, mint a kilencvenes években, a magyar nyelvű helyi lapok rendszeres olvasottsága azonban nem érte el a kilencvenes években mért értéket. 2003-ban tehát minden harmadik megkérdezett olvasott rendszeresen magyarországi lapot³⁷³ és minden negyedik magyar nyelvű lokális sajtóterméket.

A szlovák nyelvű lapok preferenciái sokkal pozitívabban alakultak³⁷⁴. A kilencvenes években még egyetlen megkérdezett sem olvasott

rendszeresen szlovák nyelvű lokális sajtót, 2001-ben már szinte minden tizedik, két évvel később pedig csaknem minden ötödik. Ezzel egyidejűleg a szlovák nyelvű országos lapok rendszeres olvasóinak tábora is megduplázódott.

A sajtópreferenciák alakulását tehát a következő tendencia jellemezte: a szlovákiai magyarok a 2001-es hullámvölgyet is beleértve végig a szlovákiai magyar sajtót olvasták a legrendszeresebben. A kilencvenes évekhez képest azonban, amikor a magyar nyelvű lapok preferenciái magasabbak voltak a szlovák lapokénál, 2003-ban a szlovák nyelvű országos lapok térhódításának köszönhetően ezek kerültek a második helyre, megelőzve a korábban népszerűbb magyar nyelvű helyi sajtót, de a magyarországi sajtót is. Az utóbbi 2003-ban megelőzte olvasottságában a magyar nyelvű lokális saj-

2. ábra. A szlovákiai magyarok médiapreferenciái – sajtó

373 Leginkább *Nők Lapját*, *Blikket* és *Kiskegyedet*

374 Legnagyobb mértékben preferált szlovák nyelvű országos lapok: *Nový Čas*, *Sme*, *Šport*, *Plus 7 dní*

tót, holott a kilencvenes években még fordított volt a helyzet: a magyarországi lapok preferenciája akkor alacsonyabb volt, mint a helyi magyar lapoké.

Összehasonlítva az elektronikus és nyomtatott média-preferenciákat további fontos változást figyelhetünk meg: a televíziót megelőzte a sajtó, mégpedig a szlovákiai magyar sajtó, amely 2003-ban a megkérdezettek elsődleges információforrása volt³⁷⁵. Csak azután következtek a magyarországi kereskedelmi televíziók és rádiók.

A kilencvenes évekhez hasonlóan, a 2003-as adatokból is érdemes feltárni, milyen társadalmi rétegződések húzódnak meg az egyes média-preferenciák hátterében.

Az RTL Klubot és a TV 2-t inkább a nők, a közép-szlovákiaiak és a falun élők részesítették előnyben. Az MTV 2 rendszeres nézői is leginkább Közép-Szlovákiából kerültek ki (itt minden második megkérdezett preferálta, míg a másik két területben csupán minden nyolcadik). A Duna TV nézettsége ezúttal nem bizonyult iskolai végzettségtől függőnek, sőt igazából egyik változóval sem mutatott szignifikáns összefüggést. A Markíza nézettsége arányosan nőtt az iskolai végzettséggel (alapiskolai 33%, szaktanintézeti 50%, érettségi 54%, egyetem 59%), továbbá átlagon aluli volt az 55 éven felüliek korosztályában. Ugyancsak az iskolai végzettséggel arányosan nőtt a szlovák közszolgálati televízió és a TA 3 preferenciája³⁷⁶. A

2. táblázat. Az elektronikus médiapreferencia típusai – megoszlás és jellemzés (faktormátrix)

I. Szlovák médiát preferálók – 16%	
Szlovák közszolgálati televízió	.742
Szlovák kereskedelmi rádiók	.711
Markíza	.700
Szlovák közszolgálati rádió	.684
II. A közszolgálati avagy „klasszikus” médiát preferálók – 13%	
Kossuth Rádió	.793
Pátria Rádió	.778
MTV 1	.675
III. Vegyes preferenciák – 11%	
Duna TV	.767
MTV 2	.691
Regionális hazai kábeltelevíziók	.673
TA 3	.599
Regionális magyarországi kábeltelevíziók	.366
IV A magyarországi kereskedelmi rádiókat preferálók – 11%	
Slágerrádió	.868
Danubius Rádió	.818
V. A magyarországi kereskedelmi televíziókat preferálók – 7%	
RTL Klub	.829
TV 2	.711
Megmagyarázott variancia – 58%	

375 Mindehhez érdekes adalékként szolgálnak a 2006. áprilisában és májusában a Fórum Kisebbségkutató Intézet által szlovákiai magyar felnőttkorú reprezentatív mintán lefolytatott közvéleménykutatások eredményei. A „Honnan szerzi értesüléseit választási döntésének meghozatalához?” kérdésre válaszolók két nagy csoportot alkottak. Az egyik csoportba azok tartoztak, akik csupán egyetlen információforrást jelöltek meg, a másik csoportba pedig azok, akik több forrásból is tájékozódtak. Mindkét csoport esetében az *Új Szó* bizonyult a legfontosabb hírforrásnak. Akik több forrásból tájékozódtak, az *Új Szó* mellett leginkább a szlovák televíziók, főleg a Markíza adásait figyelték.

376 Szlovák közszolgálati televízió: alapiskolai végzettségűek 8%, szaktanintézeti 18%, érettségizett 21%, diplomás 27%. TA 3: alapiskolai végzettségűek 5%, szaktanintézeti 10%, érettségizett 14%, diplomás 16%.

szlovák közszolgálati televíziót emellett főleg a középkorú férfiak, a TA 3-at a városlakók preferálták átlagon felül (kétszer annyian, mint a falun élők).

A magyar és szlovák kereskedelmi rádiók egyaránt a 35 éven aluliak kedvelt médiái. Minél fiatalabb valaki, annál jellemzőbb, hogy ezeket hallgatja rendszeresen. A szlovák keres-

„klasszikus” médiát preferálók, (3) a vegyes preferenciák típusa, (4) a magyarországi kereskedelmi rádiókat preferálók és (5) a magyarországi kereskedelmi televíziókat preferálók.

Regresszioelemzéssel megpróbáltam tovább specifikálni ezeket a típusokat³⁷⁸. A szlovák médiákat preferálók elsősorban egyetemi végzettségű, 55 évnél fiatalabb férfiak. A szlo-

3. táblázat. A szlovák médiapreferencia típus hordozói

Pozitív kapcsolat	Negatív kapcsolat
Férfi (.132)	Alapiskolai végzettségű (-.201)
Egyetemi végzettségű (.120)	55 évnél idősebb (-.152)

kedelmi rádiókat preferálók csoportja az iskolai végzettséggel arányosan növekedett. Ezzel szemben a szlovák közszolgálati rádió, a ma-

vák média előnyben részesítése nem igazán jellemző az alapiskolai végzettségű és 55 évnél

4. táblázat. A közszolgálati avagy „klasszikus” médiapreferencia típus hordozói

Pozitív kapcsolat	Negatív kapcsolat
55 évnél idősebb (.355)	35 évnél fiatalabb (-.319)
Közép-szlovákiai (.144)	
Falun élő (.114)	
Alapiskolai végzettségű (.111)	

gyarországi rádió és a Patria Rádió hallgatóinál fordított tendencia érvényesül: minél idősebbek, annál inkább preferálják ezeket az adókat (a Patria Rádió esetében a 35 éven aluliak közül alig minden tizedik, a 35–55 évesek közül már minden negyedik, az 55 éven felüliek közül pedig minden második)³⁷⁷.

Az elektronikus médiák 2003-as preferenciáinak további vizsgálata során faktorelemzéssel a megkérdezettek öt típusát sikerült elkülöníteni (2. táblázat). Ezek a minta 58 százalékát alkották. A következő típusokról van szó: (1) a szlovák médiát preferálók, (2) a közszolgálati avagy

idősebb megkérdezettek (3. táblázat, a zárójelben levő számok a béta együtthatók)³⁷⁹.

A közszolgálati avagy „klasszikus” magyar médiát preferálók leginkább 55 éven felüli, Közép-Szlovákiában és falvakban élő, alapiskolai végzettséggel rendelkező emberek. A 35 éven aluliak jellemzően nem ezt a médiapreferencia típust képviselik (4. táblázat).

A vegyes médiapreferencia típus esetében csupán két változó mutatott szignifikáns összefüggést, amely viszont erős kapcsolatot jelzett. Ezek alapján úgy tűnik, elsősorban közép-szlovákiai (.206) városlakókról (.199) van szó.

377 A sajtópreferenciákat módszertani okokból kifolyólag nem lehetett további elemzésnek alávetni.

378 A vizsgált változók köre a kilencvenes évekhez képest leszűkült. Hiányoznak például az értékrendek, amelyeknek korábban komoly „magyarázóerejük” volt, viszont a rájuk vonatkozó adatokat még nem sikerült teljes mértékben feldolgozni. A médiapreferenciák és az általános, nemzeti és politikai értékrendek kapcsolatára – amennyiben ezúttal is szignifikáns lesz – más alkalommal fogok visszatérni.

379 A kilencvenes években a szlovák nyelvű információforrásokat előnyben részesítők csoportjában a modernizált általános értékrendűek és a nemzeti megtagadók hangsúlyos jelenléte egyebek mellett az anyanyelvű tájékozódástól való részleges elidegenedésre utalt. Ezt csak alátámasztotta, hogy a típus hordozói többnyire szlovák iskolákat végzett emberek voltak.

A magyarországi kereskedelmi rádiókat preferálók leghangsúlyosabb csoportképző tényezője a kor: leginkább a 35 évnél fiatalab-
bak³⁸⁰ (.233) tartoznak ebbe a típusba, míg az 55 évnél idősebbekre ez nem jellemző (-.328).

Az utolsó típust, a magyarországi kereskedelmi televíziókat preferálók típusát a vizsgált változók szerint nem sikerült beazonosítani, mivel egyikkel sem mutatott szignifikáns kapcsolatot.

Hasonló elemzést a kilencvenes években is végeztünk.³⁸¹ Akkoriban az információforrás nyelve volt az a leglényegesebb választóvonal, amely mentén a szlovákiai magyarok típusokat

nyelve továbbra is fontos differenciáló tényező, hiszen első szinten épp ez különbözteti meg az első típust a másik négy típustól. Ugyanakkor az utóbbi típusokon belül más „vívásztók” is megjelennek: a közszolgálati és a kommersz jelleg, az országos és helyi dimenzió, sőt a televízió és rádió önmagában is feltűnik, mint csoportképző tényező.

A médiapreferencia csoportokhoz írásunk utolsó részében majd még visszatérünk, most azonban a szlovákiai magyarok műsorfogyasztói orientációiról szeretnénk néhány szót szólni.

5. táblázat. A felsorolt műsorokat kedvelik (%)

	2001	2003
1. vetélkedők	81	79
2. hírműsorok	80	84
3. showműsorok	69	72
4. játékfilmek	81	73
5. ismeretterjesztő filmek	58	81
6. filmsorozatok	50	59
7. sportközvetítések	51	53
8. bűnügyi filmek	51	56
9. könnyűzenei műsorok	57	62
10. hagyományörző műsorok	54	58
11. politikai vitaműsorok	42	46
12. irodalmi műsorok	43	41
13. művészfilmek	41	41
14. komolyzenei műsorok	27	26
15. reklám	7	10

alkottak. Bár a két elemzés teljes mértékben nem hasonlítható össze – egyrészt a változók körének már említett leszűkülése miatt, másrészt pedig azért, mert korábban a sajtópreferenciák is helyet kaptak benne –, az mindenképpen megállapítható, hogy a vizsgált népesség tovább rétegződött. Az információforrás

2. MŰSORPREFERENCIÁK ÉS MŰSORFOGYASZTÓI ORIENTÁCIÓK

A műsorpreferenciákat oly módon vizsgáltuk, hogy a megkérdezetteknek a kilencvenes években tizenhárom, 2001-ben és 2003-ban pedig ti-

380 Mindez más adatokkal is alátámasztható. A *Mozaik 2001* c. kutatásban, amely kimondottan a 15-29 éves korosztályra specializálódott, a következő eredményeket kaptuk: a fiatalok leginkább az RTL Klubot (47,3%) és a TV2-t (26,2%) nézték, a közszolgálati magyar tévét a magyarok 8,2 százaléka preferálta, a közszolgálati szlovák tévét viszont meg sem említették. Ugyanakkor 7,7 százaléuk a Markizát is nézte, valamint említették a cseh adókat, a CNN-t, a Discovery-t, az ORF1 és ORF2-t és a Music TV-t. A fiatalok rádiópreferenciái 2001-ben: Danubius (37,4%), Sláger rádió (11,6%), Juventus (8,6%), Kék Duna (6%), Fun Rádió (4,7%), Patria Rádió (1,8%), Rádió Expres (0,6%).

381 Lampl, Zs.: Sorbán, A.: *A szlovákiai magyarok médiapreferenciái és fogyasztói orientációi*

zenőt műsorfajtát kellett „elbírálniuk” aszerint, hogy milyen mértékben kedvelik ezeket.

A kilencvenes években a szlovákiai magyarok három legkedveltebb műsora a vetélkedők (a megkérdezettek 83,3 százaléka kedvelte), a hírműsorok (79,5%) és a filmsorozatok (75%). Legkevésbé a politikai vitaműsorokat (44,7%), a komolyzenei műsorokat (20,7%) és a reklámot (14,6%) kedvelték.

A későbbi évek műsorpreferenciáit a 4. táblázat szemlélteti.

2001-ben a vetélkedők, játékfilmek és hírműsorok hármasa volt a legkedveltebb (mindhárom 81%), majd a showműsor következett (69%). 2003-ban a hírműsorok kerültek az első helyre (84%), a második legkedveltebb műsor az ismeretterjesztő film volt (81%), a harmadik a vetélkedő (79%). Vannak tehát műsorfajták, amelyek a nézők stabil rokonszenvét élvezik, vannak, amelyek hol kedveltebbek, hol kevésbé, és vannak olyan műsorok, amelyek nem igazán tudnak nagyobb közönséget hódítani. A legked-

veltebbek a hírműsorok és a vetélkedők. A filmsorozatok a kilencvenes évekhez képest a középmezőnybe csúsztak vissza (bár 2003-ban újfent kedveltebbé váltak), s 2003-ban meglepően magas preferenciát értek el az ismeretterjesztő műsorok. Legkevesebben a komolyzenei műsorokat és a reklámokat szeretik.

A kilencvenes években a műsортípusok kedveltségére vonatkozó adatokat faktorelemzésnek vetettük alá. A hasonló műsorpreferenciák mentén négy csoport különült el, amelyek négy fő műsorfogyasztói orientációt képviseltek: az értékörzőt, az aktualitás-orientáltat, valamint a tömegkultúra I és tömegkultúra II. típust.

A 2003-as adatokon megismételtém a faktoranalízist. Újfent négy műsorfogyasztói orientációt kaptunk (1. melléklet). Ezek részben hasonlítanak, részben pedig különböznek a kilencvenes évek műsorfogyasztói orientációitól. A könnyebb áttekinthetőség és összehasonlíthatóság kedvéért az 6. táblázatban mutatjuk be őket.

6. táblázat. A műsorfogyasztói orientációk és jellemzésük a kilencvenes években és 2003-ban

Kilencvenes évek	2003
Értékörző orientáció - 24,6%	Értékörző orientáció - 23%
Irodalmi műsorok	Irodalmi műsorok
Hagyományörző műsorok	Komolyzenei műsorok
Komolyzenei műsorok	Művészfilmek
Ismeretterjesztő filmek	Hagyományörző műsorok
Hírműsorok	Ismeretterjesztő filmek
Vetélkedők	
Tömegkultúra I. orientáció - 15%	Tömegkultúra orientáció - 15%
Filmsorozatok	Filmsorozatok
Bűnügyi filmek	Showműsorok
Reklámok	Játékfilmek *
	Vetélkedők
	Reklám
Aktualitás orientáció - 11%	Izgalom orientáció - 9%
Sport	Sport
Politikai vitaműsorok	Bűnügyi filmek
	Politikai vitaműsorok
Tömegkultúra II. orientáció - 8,2%	Hírorientáció - 7%
Könnyűzene**	Hírműsorok
Showműsorok	
Megmagyarázott variancia - 58,7%	Megmagyarázott variancia - 54%

* a műsorfajták korábbi listáján nem szerepelt

** 2003-ban egyetlen műsorfogyasztói orientációhoz sem sorolódott be

A kilencvenes évekhez képest csökkent a műsorpreferenciák mentén besorolható magyarok részaránya. Ugyanakkor a korábban meglévő műsorfogyasztói orientációk letisztultak, határozottabb alakot öltöttek. Így például az értékörző orientáció által preferált műsorfajták között eredetileg megjelenő hírműsorok és vetélkedők a 2003-as értékörző orientáció típusban már nem szerepelnek. Ez egybeként mellett összefügghet

szokásos változók mellett (nem, kor, iskolai végzettség, településtípus, régió, vallási felekezet) a regresszióelemzés során fontosnak mutatkozott a szlovákiai magyarok helyzete iránti érdeklődés, valamint a választási hajlandóság. Az eredményeket a 7–10 táblázatok mutatják.

Az értékörző orientáció képviselői a kilencvenes években a hagyományos értékek (család, erkölcs, vallás, emberek közötti jó viszony,

7. táblázat. Az értékörző műsorfogyasztói orientáció hordozói (béta együtthatók)

Pozitív kapcsolatok	Negatív kapcsolatok
Foglalkoztatja a magyarok helyzete .360	Szaktanintézeti -.205
Elmenne választani .224	Nem menne -.186
Egyetemi .242	Alapiskolai -.141
Nő .192	Nem tudja -.109
Érettségi .161	

azzal is, hogy a kilencvenes évek és a jelenkor vetélkedői és hírműsorai között lényeges különbségek vannak. Az akkor tudásorientált vetélkedők helyett ma inkább a szórakozásorientáltak vannak túlsúlyban, s a hírműsorokat illetően is az infotainment a jellemző. Ezáltal ezek a műsorok már nem az értékörző orientációt képviselik.

A tömegkultúra orientáció is kikristályosodott. A kilencvenes évekhez képest, amikor két tömegkultúra orientáció jelent meg (az egyik inkább sztoriorientált volt, a másik zene- és szórakozásorientált), 2003-ban mindez egyetlen típusba tömörül. Nem véletlen az sem, hogy a műsorfajták közül épp itt látjuk viszont a vetélkedőt.

Nagyon érdekesnek tűnik az utolsó két műsorfogyasztói orientáció. A hírműsorokat preferálók 2003-ban külön típusként jelennek meg, amelyet ennek megfelelően hírorientációnak nevezhetünk. A korábbi aktualitás orientáció műsorai mellett ott vannak a bűnügyi filmek, s ennek köszönhetően ez a típus a múlthoz képest enyhe tömegkultúra beütést is kapott. Úgy gondoljuk azonban, hogy az aktualitás orientáció helyett találóbbr az izgalom orientáció elnevezés (a sportközvetítésekben, krimikben és a politikai vitaműsorokban is megtalálható az izgalom és a szórakozás eleme, valamint e kettő elegye is).

Milyen társadalmi csoportok a hordozói az ismertetett műsorfogyasztói orientációknak? A

mértékletesség, stb.), nemzeti értékrendjüket tekintve pedig a szilárd magyar értékrend hordozói voltak. Akkoriban a középkorúak és az idősebbek, továbbá az egyetemi végzettségűek kedvelték az ide sorolt műsorokat, míg a 35 éven aluliak és az alapfokú végzettségűek kevésbé. 2003-ban nem vizsgáltuk, milyen értékrendekkel társulnak a műsorfogyasztói orientációk, a 7. táblázatból viszont kiderül, hogy az értékörző orientáció leginkább azokra épül, akiket foglalkoztat a szlovákiai magyarok helyzete, s akik a kérdésre, hogy a parlamenti választásokon elmennek-e szavazni, igennel válaszoltak. Tehát mindenképpen egy nemzeti és polgári szempontból elkötelezettebb, öntudatosabb csoportról van szó. Ezt az is igazolja, hogy a nem választók és a bizonytalanok csoportja is megjelenik (akik nem tudják, elmennének-e választani), de ellentétes előjellel, tehát az értékörző orientáció kevésbé jellemző a negatív választási hajlandósággal rendelkezőkre. Az iskolai végzettség is fontos szerepet játszik – hasonlóan a kilencvenes években tapasztaltakhoz, 2003-ban is a magasabb iskolai végzettségűekre jellemzőbb az értékörző orientáció.

Mindezek mellett új összefüggés is megjelenik: egy erős gender dimenzió a nőknek köszönhetően, akik szoros kapcsolatot mutatnak az értékörző műsorfogyasztói orientációval.

Ugyanígy a tömegkultúra műsorfogyasztói orientációnak is komoly női támogatottsága van, sőt úgy tűnik, a vizsgált változók közül a női nem az egyetlen csoportképző tényező. A

3. A SZLOVÁKIAI MAGYAR FIATALOK MÉDIA- ÉS MŰSORPREFERENCIÁI

3.1. Elektronikus média

8. táblázat. A tömegkultúra műsorfogyasztói orientáció hordozói

Pozitív kapcsolatok	Negatív kapcsolatok
Nő .212	Érettségizett -.123

korábbi felmérések során, amikor két tömegkultúra orientáció is létezett, az értékrendek képezték a legmarkánsabb választóvonalat.

Az izgalom orientációnak is van gender aspektusa, ezúttal azonban nem a nők, hanem a férfiak hangsúlyos jelenlétét tapasztaljuk. Emellett a szaktanintézeti végzettség társul az

A Mozaik 2001. nemzetközi ifjúságkutatásnak köszönhetően a 15–29 éves fiatalok médiafogyasztási szokásairól³⁸² is részletes adatokkal rendelkezünk. Úgy gondoljuk, érdemes legalább néhányat ismertetni közülük, mivel kiégyezítik és tovább árnyalják a szlovákiai ma-

9. táblázat. Az izgalom műsorfogyasztói orientáció hordozói.

Pozitív kapcsolatok	Negatív kapcsolatok
Férfi .516	Alapiskolai -.147
Szaktanintézeti .140	55 éven felüli -.130

izgalom orientációhoz (a kilencvenes években is tapasztaltuk ezt az aktualitás orientációval kapcsolatban). Az alapiskolai végzettségűekre és az idősebbekre kevésbé jellemző.

A hírorientáció némi hasonlóságot mutat az értékörző orientációval: a híreket is elsősorban azok preferálják, akiket érdekel a magyarok sorsa és akik elmennének választani. Amiben

gyarok előző fejezetekben bemutatott médiafogyasztói szokásait.

A fiatalok kulturális fogyasztásának központját az elektronikus médiafogyasztás képezi: 97 százalékuk naponta néz televíziót, 86 százalékuk naponta hallgat rádiót.

A televízió képernyője előtt hétköznapi elöltött idő szerint három csoportot különíthe-

10. táblázat. A hírorientáció hordozói

Pozitív kapcsolatok	Negatív kapcsolatok
55 éven felüli .229	35 éven aluli -.248
Foglalkoztatja a magyarok helyzete .214	Nem menne választani -.158
Elmenne választani .152	

viszont lényegesen különbözik az értékörző orientációtól, az a gender aspektus hiánya, s főképpen az életkor szempont megjelenése. A hírorientáció jellemző hordozói ugyanis az idősebbek (a fiatalokra inkább a hírműsorok háritása jellemző).

tünk el: a napi maximum két órát, a több mint két órát, de nem egész nap, valamint az egész nap tévözök csoportját.

A naponta legfeljebb két órát tévözök csoportja a legnépesebb (56%). Naponta több mint két órát tölt a tévé előtt a fiatalok összesen 41

százaléka. Egész nap nagyjából három százalékuk tévézik.

Hétvégén lényegesen emelkedik a tévézés időtartama. A napi több mint három órást, de nem egész napos tévézés a fiatalok 71 százalékára jellemző. Maximum három órát, illetve annál kevesebbet egynegyedük tölt a készülék előtt. Egész nap 4 százalékuk nézi a televíziót.

Ami a rádiózást illeti, hétköznap a fiatalok csaknem fele 3 óránál többet hallgatja a készüléket, s közülük csaknem minden ötödiknek egész nap szól a rádiója. A rádiót 3 óránál kevesebbet hallgatók közül megközelítőleg minden harmadik maximum 1 órát tartja bekapcsolva a készüléket.

A fiatalok esetében is megvizsgáltuk, melyek a kedvenc tévéműsorai. Az előző fejezetekben ismertetett felmérésekhez képest a Mozaik 2001-ben rövidebb volt a műsorok listája, csak tíz műsorfajtát soroltunk fel: híradó/hírműsor, politikai vitaműsor, vetélkedő, talkshow, filmsorozat, játékfilmek, kulturális műsorok, sport, zene, természetfilmek, nemzetiségi műsorok. A műsorpreferenciákat a 3. ábra szemlélteti.

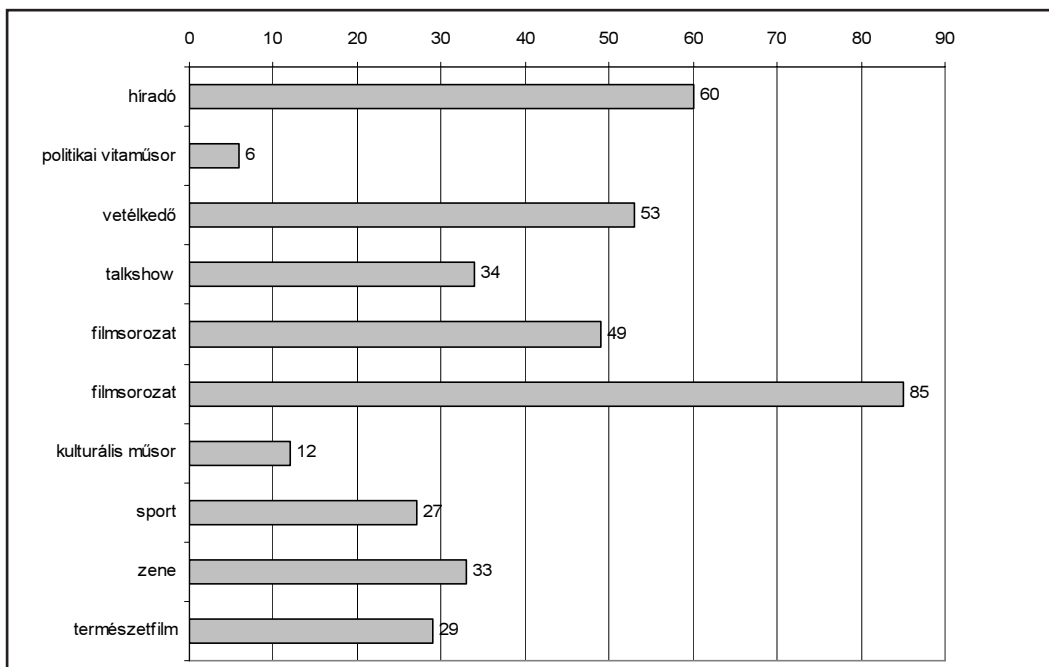
A legnézettebb műsortípus az egész estét betöltő film (85%). A híradó áll a második helyen (60%), a vetélkedő a harmadikon (53%).

A híradó nézettsége arányosan emelkedik a korrál és az iskolai végzettséggel: a 15-19 évesek 55 százalékára, a 20-24 évesek 62 százalékára és a 25-29 évesek 67 százalékára nézi rendszeresen. Az alapiskolai végzettségűek közül nagyjából minden második, a szaktanintézeti végzettséggel rendelkezők 60 százalékára, az érettségizettek kétharmada és a diplomások 95 százaléka szereti a híradót.

Amint azt a korábban vázolt felméréseknél tapasztaltuk, a hírműsorok iránti érdeklődés szorosan összefügg a világ dolgai, a politika és a magyarok helyzete iránti érdeklődéssel. A fiatalokra is ugyanez jellemző. Azok között, akik nem érdeklődnek a politika iránt, alacsonyabb a híradót nézők részaránya (35%), azok között viszont, akiket nagyon érdekel, 70 százalékos a híradó nézettsége.

A vetélkedőket és a filmsorozatokat nagyjából minden második fiatal szereti. Mindkét műsorfajta elsősorban a nők kedvence. A sorozatokat például kétszer annyi nő nézi, mint ahány

3. ábra. A fiatalok műsorpreferenciái (%)

férfi. Nézettségük az iskolai végzettséggel is összefügg: minél magasabb, annál ritkább a sorozatok iránti rajongás (alapiskolai végzettségűek 48%, egyetemi végzettségűek 29%).

Zenei műsorokat a fiatalok megközelítőleg egyharmada néz. Azonban minél idősebbek s minél magasabb az iskolai végzettségük, annál kevesebben preferálják a zenei műsorokat.

A talkshow-t a megkérdezettek egyharmada részesíti előnyben, nézettsége azonban nem köthető semmilyen társadalmi csoporthoz. A sport viszont tipikus férfiműsor (férfiak 43%, nők 10%).

A természetfilmek preferenciája erősen összefügg a településtípussal. A falusiak jobban kedvelik az ilyen műsorokat, mint a városiak: a falun élő magyarok 33 százaléka nézi meg őket a városlakó magyarok 23 százalékaival szemben.

A politikai vitaműsorok nem tartoznak a fiatalok kedvencei közé (6%). Ezeket az adásokat inkább a férfiak preferálják, közülük is elsősorban a pozsonyiak, akik közül ötször többen (32%) nézik a politikai vitaműsorokat, mint az egyéb városokban és falun élők közül.

A sereghajtó szerepét a kulturális műsorok töltik be. Minden nyolcadik megkérdezett nézi őket. Nézettségük enyhe összefüggést mutat a politika iránti érdeklődéssel.

3.2. Sajtó

Szerves része-e a fiatalok médiafogyasztásának az írott sajtó olvasása? A felmérés során elsősorban a napilapokra fókuszáltunk. Kiderült, hogy a fiatalok 15 százaléka abszolút nem vesz kézbe újságot. A 85 százaléknál újságolvasó kétharmada naponta vagy heti többszöri alkalommal olvas napilapot. Megközelítőleg minden ötödik hetente egyszer, minden huszadik havonta, a többiek pedig ennél is ritkábban. Vagyis az igazán rendszeresnek nevezhető újságolvasók – az első három kategóriát vehetjük annak – részaránya nagyjából 70 százalékra tehető³⁸³.

A napi rendszerességgel olvasók a vizsgált népesség egyharmadát alkotják. Milyen ennek a kategóriának a belső differenciáltsága? A napi újságolvasás inkább jellemző a férfiakra (40%), mint a nőkre (megközelítőleg 25%).

A korcsoportok egyenes arányban hatnak, azaz minél idősebbek a megkérdezettek, annál magasabb közöttük a naponta olvasók részaránya. A legfiatalabbak 30 százaléka olvas naponta újságot. Az idősebb korcsoportokban 3-4 százalékkal növekszik a részarányuk, s a 24-29 évesek körében 37 százalékkal tetőz. Hasonló összefüggés tapasztalható az iskolai végzettség függvényében, amely úgyszintén egyenes arányban befolyásolja a napi újságolvasók csoportjának gyarapodását (alapiskolai végzettség 24%, szaktanintézeti 35%, érettségi 37%, egyetemi 64%).

Érdekes a naponta újságot olvasók településtípus szerinti struktúrája is: a pozsonyiak közül csaknem kétszer annyian olvasnak naponta újságot (60%), mint az egyéb városok lakói és a falusiak közül (33%).

Az összes vizsgált tényező közül azt hagytuk a legutoljára, amely a leginkább befolyásolja a napi újságolvasást, ez pedig a politika iránti érdeklődés. A politika, a közélet iránti érdeklődő fiatalok háromnegyede olvas naponta újságot. Azok között, akik saját bevallásuk szerint egyáltalán nem érzik közelinek ezt a területet, lényegesen alacsonyabb a naponta újságot olvasók részaránya. Természetesen a politika iránti érdeklődés nem izoláltan, hanem a többi vizsgált tényezővel együtt hat a napilapolvasás gyakoriságára. Ugyanakkor az egyes tényezők nem azonos mértékben játszanak közre. A tipikus fiatal magyar újságolvasó ismertetőjegye elsősorban a politika iránti fokozott érdeklődés, majd a felsőfokú végzettség, továbbá az, hogy pozsonyi lakos, férfi és 25-29 éves.

383 S mit olvastak a fiatalok? A napilapok közül kétharmaduk az *Új Szót* tüntette fel. Említették továbbá a *Nový Čas*-t (8,3%), *Sme*-t (4%) és a *Šport* napilapot (3%). A legolvasottabb hetilapok a *Vasárnap* (30%), *Csallóköz* (6%), *Szabad Újság* (4%), *Plus 7 dní* (4%), *Sztory*, *Magyar Nők Lapja* (mindkettő 3%), *Új Nő* (2,5%), s néhányan feltüntették még a *Bravot*, *Kiskegyedet*, *Eva*-t, *Zdravie*-t, *Záhradkár*-t és *Budo*-t.

Melléklet: Műsorfogyasztói orientációk 2003-ban

I. Értéktörző orientáció – 23%

Műsorfajták	Faktorsúlyok
Irodalmi műsorok	.822
Komolyzenei műsorok	.727
Művészfilmek	.703
Hagyományörző műsorok	.694
Ismeretterjesztő filmek	.467

II. Tömegkultúra orientáció – 15%

Műsorfajták	Faktorsúlyok
Filmsorozatok	.785
Showműsorok	.758
Játékfilmek	.585
Vetélkedők	.548
Reklám	.455

III. Aktualitás orientáció – 9%

Műsorfajták	Faktorsúlyok
Sportközvetítések	.835
Bűnügyi filmek	.660
Politikai vitaműsorok	.471

IV. Hírorientáció – 7%

Műsorfajták	Faktorsúlyok
Hírműsorok	.638

A KULTURÁLIS INTÉZMÉNYRENDSZER

TÓTH KÁROLY

1. SZLOVÁKIAI MAGYAR KULTURÁLIS INTÉZMÉNYEK?

1.1. A szlovákiai magyar kulturális intézményrendszer értelmezése

Az elmúlt tizenöt év nagyon nagy változást hozott a szlovákiai magyar kulturális intézményrendszer fejlődésében.³⁸⁴ Átalakulásról, megújulásról, újrakezdésről, revitalizációról, új intézmények, új intézményrendszer létrejöttéről beszélhetünk.

A szlovákiai magyar intézményrendszer (amely elsősorban kulturális) fejlődése meghatározó kérdés a szlovákiai magyar kisebbség megmaradása és fejlődése szempontjából. Ez az intézményrendszer 1989 után jelentős változáson ment keresztül; a kisebbségi „intézményi lét” kutatása azonban éppen csak elkezdődött.

A szlovákiai magyar intézményrendszer átalakulása nem volt egyszerű és zökkenőmentes. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a szlovákiai magyar társadalom önmagára találjon, és a jogos, bár olykor túlfokozott politikai aktivitások közepette a civil szféra, a független szlovákiai magyar intézményrendszer kiépítésébe kezdjen.

A szlovákiai magyar intézményrendszer több kérdést vet fel:

1. Mit jelent az a fogalom, hogy kisebbségi kulturális intézmény?
2. Mely intézmények tartoznak ebbe a kategóriába? Az intézmények, szervezetek szlovákiai bejegyeztetése nemzeti alapon nem különbözteti meg a szlovák és a magyar intézményeket.
3. Beszélhetünk-e szlovákiai magyar intézményekről akkor, amikor jogi szempontból a szlovákiai jogi keretekbe illeszkedik, nemzeti szempontból pedig a magyar intézményrendszer részének tudja magát?
4. Mennyire lehet önálló intézményrendszernek tekinteni a szlovákiai magyar szervezeteket?

Az elmúlt évtizedben lezajlott kutatások szempontrendszere is nagyon megosztott volt ebben a kérdésben. Több ponton ütközött a kisebbségi intézményrendszer öndefiníciója a szlovák vagy a magyar kulturális tárca standard megközelítési szempontjaival.

Ezek a szempontok általában szakmai (statistikai) szempontból közelítenek a kérdéshez, mellőzve mindenfajta nemzeti vagy egyéb ideológiai tartalmat, míg a szlovákiai magyar intézmények ezzel ellentétben főleg nemzeti és ideológiai alapon fogalmazzák meg magukat, teljesen mellékesnek tartva a formai, jogi (statistikai) kritériumokat. A legtöbb magyar szervezet önálló jogalanyisággal nem is rendelke-

384 Jelen tanulmány a Magyarok Szlovákiában című könyvsorozat első kötetének átdolgozott és kiegészített változata. Azért tartottam fontosnak újrafogalmazni az ott rögzítetteket, mert az akkori terjedelmi korlátok nem igazán tették lehetővé az intézményrendszer teljes spektrumának bemutatását. Főleg azokkal a részekkel bővült a tanulmány, amelyek a szlovákiai civil szektor, illetve a támogatási rendszerek elemzését érintik. A többi rész esetében az akkor megfogalmazottakat, az újabb kutatási eredmények fényében, módosítottam. Lásd: Tóth Károly: *A magyar intézményrendszer fejlődése*. (Fazekas–Hunčík 2004, 247–271)

zik, a legtöbb esetben a Csemadok égisze alatt működik.

Az elmúlt időszakban a magyar kisebbségi intézményeket a következő kritériumok alapján sorolták be:

1. Önmagukat magyar (vagy nemzetiségi) intézménynek tartják.
2. Nemzeti alapon szerveződnek, tagságuk döntő része a magyar nemzeti kisebbség soraiból kerül ki.
3. A szervezet kommunikációs nyelve a magyar.
4. A magyarok által lakott területen működnek Szlovákiában, következésképpen a magyarok érdekeit is felvállalják.
5. A célcsoportjuk kizárólag vagy elsősorban magyar nemzetiségű.
6. Olyan speciális, főleg önkormányzati és állami intézmények esetében, mint a színházak, múzeumok, levéltárak, kultúrházak, kulturális központok stb., amelyek a magarlakta területen működnek, rendelkeznek magyar munkatársakkal, magyar gyűjteménnyel, illetve rendeznek magyar rendezvényeket is.
7. Az ún. ernyőszervezetek, amelyek a léttükkel egyfajta virtuális nemzeti összetartozás igényét és megtestesülését fejezték ki.

A másik fontos kérdés a szlovákiai magyar intézményrendszer értékelése szempontjából az, hogy mi tekinthető kulturális intézménynek. Azt mondhatnánk, hogy minden szervezet. Hiszen „...a kultúra az ember viszonya az objektívációk általa teremtet világával: vagyis az ember által átalakított természettel, a létrehozott tárgyi világgal, a technikai-termelési eljárásokkal és fogyasztási szokásokkal, a közösség és a társadalom struktúráival, az életmóddal, valamint a mindezek alapjául szolgáló ismeretekkel, tudással, normákkal, szimbólumokkal, tehát a tudományokkal, művészetekkel, erkölccsel, vallással, hittel, az emberek mindennapi beállítódásával és magatartásával. (Vitányi 1997, 5–6).

De azért ez a kérdés ennél bonyolultabb. Bonyolulttá maga a kisebbség teszi azzal, hogy

a kultúra fogalmát az elmúlt időszakokban önmaga szűkítette le olyan területekre, amelyeket az adott időszakban az identitás szempontjából fontosnak tartott.

Ezek a következő magyarnak nevezett vagy hitt személyek, intézmények, területek stb.:

1. A hagyományos magyar nemzeti kultúra általában.
2. A kisebbségi magyar irodalom általában.
3. Irodalmárok, írók, kritikusok.
4. Az ún. magyar népi (főleg paraszti) kultúra képviselői, művelői és kutatói.
5. A magyarságukat is felvállaló művészek.
6. A magyar iskolák, pedagógusok, diákok.
7. Újságírók, lapok, folyóiratok, könyvek, kiadók
8. Magyarnak minősülő rendezvények, aktivitások, mozgalmak, táborok, túrák stb.
9. Magyar pártok és politikai mozgalmak.
10. Az önmagukat magyarnak valló tudományos munkatársak, intézmények, műhelyek stb. (elsősorban a társadalomtudományok területén).

1.2. A civil szektor fejlődése Szlovákiában

Ahhoz, hogy megértsük és tágabb kontextusba helyezzük a szlovákiai magyar kulturális intézményrendszert, elemeznünk kell a szlovákiai civil szektor fejlődését, hiszen annak jogi keretei, finanszírozása, mozgásteret kihatással volt a szlovákiai magyar intézményrendszerre.

Csehszlovákiában az ún. egyesületi életnek nagyon nagy hagyományai alakultak ki a múlt század húszas és harmincas éveiben (csak Szlovákiában 16 000 egyesület volt a második világháború előtti időszakban). A polgárjogi aktivitások a szocializmus időszakában javarészt ezekre a hagyományokra alapozódtak. Nem véletlen tehát, hogy a rendszerváltás után a tradíciók, ha nem is elemi erővel, de nagyon karakterisztikusan jelentkeztek.

Szlovákiában elsősorban az ún. földalatti egyház töltött be fontos szerepet a civil, auto-

nóm tudat fenntartásában a szocializmus éveiben. Az elsősorban Csehországban erős emberjogi mozgalomnak nem volt foganatja Szlovákiában, néhány emberjogi aktivista írta csak alá a Charta 77 című dokumentumot, ezek között magyarok is voltak.

Külön figyelmet érdemel a Matica slovenská tevékenysége, amely az első köztársaság időszakában a nemzeti tradíciókat követve jelentős intézményi kerete volt a népművelésnek Szlovákiában. A szervezet tevékenységét az ötvenes évek elején gyakorlatilag betiltották, éppen ezért 1989 után fontos nemzeti erőként jelenhetett meg a közéletben, politikai célokat is felvállalt, háttérintézménye lett a nemzeti politikai erőeknek, majd amikor kiderült, hogy a támogatottsága minimális, jelenléte a közéletben elszürkült. Figyelemre méltó, hogy ez volt az egyetlen olyan „civil” intézmény, amely törvényileg szabályozottan állami támogatásban részesült a mečiari érában.

1.2.1. A civil szektor általános jellemzői

Tevékenységi köreit tekintve a szlovákiai civil szektor nagyon sokrétű. Gyakorlatilag az élet minden területét lefedi. Az első időszakban azonban kimutathatóan domináns szerepet kaptak az emberi erőforrásokat és a civil szervezeteket erősítő a képzési és oktatási programok, valamint a Szlovákiára jellemzően erős környezetvédelmi aktivitások.

A későbbiek során a demokrácia megerősítése, az emberjogi aktivitások, a civil szektor intézményi feltételeinek kialakítása, a monitoring programok kerültek előtérbe. Az utóbbi években pedig a romaprogramok és a határon átnyúló kapcsolatok kaptak hangsúlyt mind a támogatáspolitikai, mind pedig az aktivitások terén.

Mindezek mellett állandó jelleggel jelen voltak a könyvtári, a felnőttoktatási, a diákcsere-, a gazdasági reformokkal, a jogi felkészültséggel, emberi jogokkal, kultúrával, szociális gondoskodással, oktatásüggyel, egészségüggyel, kiadói tevékenységgel, az internetikus viszonyokkal, nyelvoktatással kapcsolatos programok.

A civil szektor bevételi forrásainak nagy részét az első évtizedben nyugati alapítványoktól kapta. Ebben az alábbi alapítványok játszottak jelentős szerepet: Open Society Fund, a Charles Stewart Mott Foundation, German Marshall Fund, FCS, USAID, NPOA, Holland Alapítványok, Kárpátok Alapítvány, Sasakawa Peace Foundation, Nadácia pre deti Slovenska. Ezen támogatások nélkül a szektor nem tudott volna létezni.

Újabban az EU támogatási rendszerén belül a strukturális alapok és egyéb uniós támogatások játszanak fontos szerepet a szektor megerősítésében, de nagyon fontos programok is megindultak, amelyek élvezői az üzleti és önkormányzati szektor mellett a civil szervezetek is (pl. az ún. Norvég Program stb.).

A hatalom mindenkor gyanúsán kezelte és szemlélte ezeket a támogatási aktivitásokat, de megakadályozni a támogatások folyósítását sosem tudta. Ugyanakkor el kell mondani, hogy a kormányzat főleg 1998 után az adókedvezményeken keresztül és közvetlen támogatásokkal is jelentős összegekkel támogatta a civil szektort. A 2%-os törvény elfogadásával pedig biztossá tette a szektor bevételeit.

Meg kell említeni az üzleti szféra szponzori tevékenységét, amely az országos pénzügyi felajánlásoktól kezdve egészen a kis településeken működő szervezetek támogatásáig terjed. Sokszor a természetbeli felajánlások (terem, üdítő, étkeztetés stb.) jelentik a legfontosabb támogatást.

Ma már jelentősek a szektor saját bevételei (tagsági díj, bér munka, belépő díjak, aukciók, gyűjtések stb.).

Kormányzati szintről is jelentős támogatásokat kapnak azok a szervezetek, amelyek egyre keletebbre, illetve a balkáni államokban fejtenek ki olyan tevékenységeket, amelyek a nyugati államok részéről jellemzőek voltak Szlovákiára a kilencvenes években.

1.3. Rövid történeti áttekintés

A rendszerváltástól (1989) eltelt rövid időszak ellenére több korszakot lehet megkülönböztetni a civil szektor fejlődésében:

1. A civil szektor jogi és intézményi feltételeinek kialakítása (1989–1992);
2. A Szlovák Köztársaság létrejötte, a mečiari korszak (1993–1998);
3. Az uniós integráció időszaka (1998–).

1.3.1. A civil szektor jogi és intézményi feltételeinek kialakulása (1989–1992)

Csehszlovákiában a bársonyos forradalom gyakorlatilag pár hónap leforgása alatt átalakította az emberi és polgári jogokat. A civil szektor fejlődése szempontjából a polgári társulásokról (egyesületi törvény) 1990 márciusában meghozott törvény volt a legfontosabb.

Mindezek ellenére Szlovákiában a civil szektor lassan alakult ki. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a polgárjogi aktivisták, akik a legfőbb kezdeményezők lehettek volna a civil szervezetek megalakításának, politikusként vettek részt az átalakulásban. Az első alapítvány, amely létrejött Szlovákiában, a Márai Sándor Alapítvány volt 1990 augusztusában, jellemzően egy párt alapította, a Független Magyar Kezdeményezés. Ebben az időszakban a politika és a civil szféra nem vált el egymástól.

1990-ben 158 szervezet alakul, és 1994-re a kormányon kívüli bejegyzett (!) szervezetek száma elérte az ezret. Ma, amikor Szlovákiában 27 100 civil szervezet létezik, nem tűnik magas számnak, de az akkori feltételek között, amikor a civil szervezetek finanszírozása, gazdálkodása, belső szervezeti élete, emberi erőforrásai teljesen megoldatlanok voltak, nagyon jelentős számnak tekinthető. Ebben ez időszakban már 380 000 önkéntes dolgozott a civil szervezetekben, az alkalmazottak száma pedig 3500 volt.

Tevékenységét tekintve a civil szektor ebben az időszakban elsősorban a humanitárius és karitatív tevékenységre, az ifjúságra, művelődésre, tudományra és kutatásokra, a környezetvédelemre, illetve az emberi és polgári jogokra és a nemzeti és egyéb kisebbségekre összpontosított.

Létrejönnek a civil szektor meghatározó intézményei, amelyek a következő időszakban

komoly szerepet vállaltak a szektor megszervezésében (Szlovákiai Akadémiai és Információs Ügynökség [SAIA-SCTS], a Harmadik Szektor Grémiuma, Nyitott Társadalomért Alapítvány [OSF] stb.).

1.3.2. A Szlovák Köztársaság létrejötte, a mečiari korszak (1993–1998)

Ennek az időszaknak a legfőbb jellemzője a civil szektor dinamikus fejlődése és megerősödése, országos érdekvédelmi intézményi keretnek kialakulása, közéleti szerepvállalása és nemzetközi elfogadottsága volt.

A Szlovák Köztársaság létrejötte a mečiari éra kiteljesedésével volt egyenlő. Az államalapító pártok monopolhelyzetbe kerültek, és ennek minden negatív, a diktatúra eszközrendszerét felidéző gyakorlatát alkalmazták a társadalmi életben belül. A civil szektor gyakorlatilag az egyetlen olyan területe maradt a társadalmi életnek, ahol érvényesíthetők voltak a demokratikus értékrend normái. Ennek következtében a civil szektor szerepe felerősödött és országos szinten is megszervezhetővé vált.

A „civil kampányok” időszakának is nevezhető ez a korszak. A nonprofit intézmények a demokratikus normák olyan eszköztárát alkalmazták az autoratív törekvésekkel szemben, amely a jogállam értékrendjét közvetítették az állampolgárok számára.

1993-tól a külföldi alapítványok nagyon jelentős anyagi eszközökkel támogatták a civil szférát. (Az Open Society Fund például 1993-ban 228 135 USD, 1994-ben 1 491 544 USD, 1995-ben 2 467 054 USD, 1996-ban 3 627 758 USD és 1997-ben 2 582 461 USD támogatást adott a szektornak.) Nagyszabású programok is indultak a nonprofit szektorban dolgozó emberi erőforrások fejlesztésére – tréningprogramok, képzések, előadások zajlottak, mindent gyakorlatilag ingyen kaphattak meg a résztvevők.

Felerősödött az érdekvédelmi képviselők szerepe, létrejött a Harmadik Szektor Grémiuma, amely országos szinten képviselte a szervezetek érdekeit itthon és külföldön. Szakmai szervezetek és irodahálózatok segítették a szer-

vezetek tevékenységét: a PDCS (Partners for Democratic Change Slovakia), amely trénereket, konzultánsokat képzett, a SAIA, amely konzultációs, tanácsadói és információs szolgáltatásokat biztosított a diákok és szervezetek számára, szakmai-tudományos szervezetek alakultak: Inštitút pre verejnú otázky (IVO), Šimečka Alapítvány, Fórum Kisebbségkutató Intézet stb. A civil szervezetek internetes oldalt indítottak www.changenet.sk címmel (maig működik), ahol a pályázati lehetőségektől kezdve az aktuális közéleti és politikai történésekig mindenről informálták a szektorban dolgozókat. *Nonprofit* címmel havilap jelent meg (1. Nonprofit Központ), és képzések indultak a Fórum Információs Központ szervezésében, amelyek színvonalasan és hatékonyan informálták és művelték a szektor vezetőit.

Általában jellemző volt, hogy a szektorban képzett és szakmailag felkészült szakemberek dolgoztak – sokuk az utóbbi években az uniós adminisztrációban, a profit szférában vagy az államigazgatásban találtak munkahelyet, ahol szakmai tapasztalataik miatt keresettek és megbecsültek lettek.

A szektor kiépítette külföldi kapcsolatait is. Több nagy nyugati magán és állami alapítvány működtetett irodát Pozsonyban (OSF, Charles Stewart Mott Foundation, German Marshall Fund, FCS, USAID, Holland Alapítványok, Kárpátok Alapítvány, Sasakawa Peace Foundation stb.), helyi szakemberek vettek részt a támogatások elosztásában.

Szlovákiáról ezekben az években két dolog jutott a nemzetközi érdeklődő közönség eszébe: Mečiar keleti orientálódása, illetve a civil szektor erőssége és nyugati orientáltsága.

Jelentős intézményi lépésnek tekinthető az ún. Adományozók Fóruma (Fórum Donorov) megnevezésű informális csoportosulás létrejötte, amely összehangolta és koordinálta a legnagyobb Szlovákiában működő adományozó szervezetek munkáját, racionalizálva és célirányossá téve a támogatásokat. Az Adományozók Fóruma fontos szerepet játszott az OK '98 kampány megszervezésében és finanszírozásában.

Több országos kampányt is folytattak a civil szervezetek ebben az időszakban. Az első

nagyobb szabású kampány a „Harmadik szektor SOS” volt (1996). A mečiar kormányzat gyökeresen át akarta alakítani a civil szektort szabályozó törvényeket. Elsőként az alapítványokról szóló törvényt módosította: a törzstőke megemelésével ellehetetlenítette a munkájukat, és közvetlen állami ellenőrzés alá vonta őket. Az SOS-kampány ugyan nem érte el célját (az alapítványokról szóló törvényt elfogadták), de első ízben mozgósította országos szinten a harmadik szektort. Annyiban azonban mégis sikeresnek volt tekinthető, hogy a polgári társulásokról szóló törvény módosításába a kormányzat már nem mert belefogni.

Hasonló kampányt folytattak a civil szervezetek Szlovákia NATO-ba lépéséért, illetve a közvetlen köztársasági elnökválasztásért.

A civil szervezetek tevékenységének kicsúcsosodása az „OK '98” kampány volt. A Polgári Kampány '98 (Občianska kampaň '98) megnevezésű több elemű aktivitás a szlovákiai civil szektor egyik legeredetibb kezdeményezése és legnagyobb hazai és nemzetközi visszhangot kiváltó országos megmozdulása volt. Fő célja a fiatal és az ingadozó választók mozgósítása volt, hogy vegyenek rész a parlamenti választásokon 1998-ban, de nagyon fontos eleme volt az egész kampánynak az ún. párhuzamos szavazatszámolás is.

A kampány sikeres volt, a választásokon nagy arányban vettek részt a fiatalok és a demokratikus pártokat választó polgárok, a párhuzamos szavazatszámolás pedig fél nappal a hivatalos eredmények közzététele előtt pontos eredményt hozott. A több tízezer aktivistának volt köszönhető, hogy választási visszaélésekre nem került sor. A harmadik szektor méltán érezhette, hogy komoly szerepe volt a mečiar rendszer megbuktatásában.

1.3.3. Az uniós integráció időszaka (1998–)

Az új kormányzat éppen ezért nagy figyelmet szentelt a harmadik szektornak. A Harmadik Szektor Grémiuma helyet kapott több konzultatív testületben az egyes szaktárcák mellett, a civil szervezetekkel pedig miniszterelnök-helyettesi szinten kiemelten foglalkozott a kormányzat.

Ugyanakkor új folyamatok indultak be a civil szférán belül. Az alapítványi törvényt ugyan módosították, és megszüntették az állami felügyelet negatív elemeit, de a törzstőke tekintében nem történt változás. Sőt egyes, a harmadik szektor prominens képviselőitől származó javaslat alapján egymillió koronára akarták emelni a törzstőkét, mondván, hogy néhány nagy alapítvány rendszerét kell kialakítani Szlovákiában. Ez az elképzelés végül kudarcba fulladt, és maradt a 200 000 koronás törzstőke.

Ennek az időszaknak mégis a legmeghatározóbb jegye a Nyugat-orientáltság volt: felzárkózni a NATO-ba belépő közép-európai országokhoz, és megteremteni az uniós csatlakozás feltételeit Szlovákiában. A civil szektor ezekben a kérdésekben félreérthetetlenül és egységesen lépett fel, és komoly aktivitást fejtett ki a lakosság körében.

Tette mindezt akkor, amikor a nagy nyugati és amerikai alapítványok (arra hivatkozva, hogy immár demokratikus kormánya van Szlovákiának) gyakorlatilag elhagyták Szlovákiát. A korábbi stabil anyagi források egyik napról a másikra elapadtak, miközben a kormányzati támogatások új rendszere még nem alakult ki. Ez nagyon érzékenyen érintette az egész szektort. A hazai források nem tudták pótolni azt a nagyarányú támogatást, amelyet korábban a legfontosabb civil szervezetek élveztek.

Ennek is volt köszönhető, hogy a civil szektoron belül a hangsúlyok a vidéki központok irányába tolódtak el. Míg korábban a nagy alapítványi és koordinatív központok (adományozók, szakmai, érdekvédelmi és képző szervezetek stb.) Pozsonyban voltak, 2000-től több vidéki szervezet szerepe értékelődött fel. Ezt a folyamatot csak erősítette a TRUST program

(amelynek a koordinálásában komoly szerepet kaptak vidéki szervezetek is) és a regionális és vidékfejlesztést, illetve a decentralizált szociális juttatásokat preferáló programok. A korábbi civil intézményfejlesztő programok helyett elsősorban a roma felzárkóztatási programok kerültek előtérbe, amelyek szintén Közép- és főleg Kelet-Szlovákiára összpontosultak. Ugyanígy kiemelt szerepet kapott a határon átnyúló kapcsolatok, illetve a regionális programok kialakításának ösztönzése, ami úgyszintén a vidéki programok erősítését szolgáló projektek körébe tartozott (CBC, Visegrádi Alap, Kárpátok Alapítvány stb.).

Hangsúlyeltolódás állt be az egész szektor szerepét illetően is. Míg korábban a szlovákiai civil szektor jelentős mértékben a hatalommal szemben szerveződött meg, az új demokratikus viszonyok és az uniós értékrend értelmében az együttműködés legkülönbözőbb formáit „kellett” kialakítania az üzleti, állami és önkormányzati szférával. Nem volt könnyű feladat, hiszen a másik oldalon – főleg az állami közép-szintű vezetés részéről – nem mutatkozott akarat az ilyen jellegű együttműködésre.

Mindezek fokozatosan ahhoz vezettek, hogy a szektor közéleti szerepvállalása gyengült, a Harmadik Szektor Grémiuma gyakorlatilag elveszítette korábbi pozícióit, kicserélődött a vezetése, és ugyan az információhoz való szabad hozzájutásról szóló törvény előkészítésében még utoljára a civil szervezetek mozgósíthatóak voltak, és komoly nyomást gyakoroltak a hatalomra, országos kampányok helyett inkább a lobbitevékenység, a helyi és mikroregionális civil koalíciók kezdeményezései kerültek előtérbe.

1. táblázat. A civil szervezetek számának alakulása 1998–2004 között

Jogi forma	1998	1999	2000	2002	2003	2004	2005
Polgári társulás	12 000	12 937	17 000	20 803	20 575	23 789	25 257
Alapítvány	422	442	472	553	249	305	325
Jótékonyági alap	161	206	269	345	440	513	497
Közhasznú társaság	16	40	103	215	397	831	1 021
Összesen	12 599	13 625	17 844	21 916	21 661	25 438	27 100

Megjegyzés: 2001-ből nincs adat.

1.3.4. Egy és két százalék

Az 1998 utáni időszak legnagyobb jelentőségű kezdeményezése az ún. „1%-os”, illetve a „2%-os törvény” elfogadtatása volt. 2000-ben ügyes lobbitevékenység folytán sikerült rábírní a Pénzügyminisztériumot, hogy komolyan foglalkozzék a témával, és pár hónapos nehéz tárgyalások után a parlament elfogadta a törvényt. A törvény kimunkálásában, elfogadtatásában és az első kampányok megszervezésében komoly szerepe volt az 1. Nonprofit Központnak és a Fórum Információs Központnak.

Az eredeti 1%-os törvény (igazából nem külön törvény volt, hanem az adótörvény része) lehetőséget adott minden fizikai személy számára, hogy személyi jövedelemadója 1%-át valamelyik civil szervezetnek utalja. Azon szervezetek lehettek fogadói ezeknek a felajánlásoknak, amelyek előre regisztráltatták magukat a Közjegyzői Kamaránál. A nehézkes bürokratikus eljárások és a nem kis anyagi ráfordítások ugyan nehezítették a folyamatot, de az adományozás ezen hazai formája már az első évben sikert aratott.

Az igazi áttörést az jelentette, amikor 2003-ben három fontos kérdésben módosították a törvényt:

1. 2004-től 2%-ra emelték az átutalható összeget.
2. A cégek, vállalatok – tehát a gazdasági társaságok – is élhettek ezzel a joggal (míg a fizikai személyek esetében az átutalás anonim volt, és csak egy konkrét szervezetnek lehet átutalni a 2%-ot, a

jogi személyek oszthatták a 2%-ot több civil szervezet között, és nyilvánosságra kerülhetett a nevük).

3. Az adóátutalás az adóbevételei ív része lett (ezzel leegyszerűsödött az átutalási eljárás bürokratikus formája, korábban ezt külön kellett kérvényezni).

Ez nagyban növelte a harmadik szektor bevételi lehetőségeit.

Ugyanakkor, el kell mondani, hogy a kormányzat nem teljesen önzetlenül állt hozzá a kérdéshez. A 2%-os törvény elfogadásakor megszűntek a jogi személyek és gazdasági társulások (kultúra, sport stb.) támogatásai után járó korábbi adókedvezmények (nagyságuk messze meghaladta a 2%-ból származó bevételeket, igaz, ezek döntő részét a sporttámogatások alkották).

Negatívként értelmezhető az is, hogy a mintegy 80 szlovákiai nagy cég, melyek adója 2%-a egyenként is több tízmillió szlovák koronát tett ki, saját alapítványokat alapított, és oda utalta a 2%-ot, vagy komoly (olykor politikai) befolyással rendelkező nagy civil szervezetek lobbizták meg ezeket az adományokat.

Érdekes megnézni, hogyan alakult a minimális és a maximális összegek aránya. Ha az első tíz, illetve az utolsó tíz szervezet bevételeit vesszük alapul, az arányok a következőképpen alakultak 2005-ben: 229 122 579 Sk : 1 303 Sk. Az első három szervezet az SPP (Szlovák Gázművek) alapítványa (88 785 303 Sk), a Közép-Európai Alapítvány (a támogatás jelentős része a Slovnafttól származik) (42 554 244 Sk) és az egyik szlováki-

2. táblázat. Az igénylő szervezetek száma és az átutalt összeg nagysága éves bontásban

Év	Igénylő szervezetek száma	Átutalt összeg nagysága (Sk)	Átutalt összeg nagysága (Euró)
2002	4 035	101 882 272	2 333 645
2003	3 369	97 070 228	2 354 131
2004	3 829	816 000 000	20 403 060
2005	5 690	930 803 088	23 853 290

Megjegyzés: az EURO átszámítás mindig az adott év júniusi árfolyama alapján történik, akkor utalják át a szervezeteknek a 2%-ot.

ai mobiltelefon-szolgáltató, az Orange nonprofit szervezete volt (20 430 716 Sk).

De ez „benne volt a pakliban”, és akárhogy is értékeljük a 2%-os törvény hatását, azt mindenképpen el kell mondani, hogy a civil szektor jelentős hazai (!) anyagi forrásokra tett szert, amit a hatályos törvények alapján – a civil szektoron belül – célcsoportjai irányába kell(ett) felhasználnia.

3. táblázat. Egy szervezetre jutó átlagos bevétel éves bontásban

Év	Egy szervezetre jutó bevétel (Sk)	Egy szervezetre jutó bevétel (Euró)
2002	25 250	578
2003	28 813	699
2004	213 110	5 329
2005	163 586	4 192

Megjegyzés: az EURO átszámítás mindig az adott év júniusi árfolyama alapján történik, akkor utalják át a szervezeteknek a 2%-t

Ez az átlagösszeg csak az egyes évek közötti arányokról tanúskodik. Szembetűnő a 2004-es és a 2005-ös év növekménye, ez a jogi személyek megjelenését tükrözi, ugyanakkor az is látható, hogy mivel közel 2000 szervezettel több jelent meg az igénylők között, az egy szervezetre jutó átlagösszeg 2005-ben visszaesett.

1.4. Az 1989 előtti magyar polgári kezdeményezések

1989 előzményei mindenki számára ismertek. Az egy párt, egy állam, egy szervezet mintája a kisebbségi intézmények 1989 előtti időszakára is jellemző volt, ezért szándékosan nem beszél-

lünk ezen időszakkal kapcsolatban civil szféráról, hiszen a pártállami keretek között szó sem lehetett ilyenről.

Mégis fontos megjegyezni, hogy a Kárpát-medence többi határon túli régiójától eltérően Csehszlovákiában négy évtizeden keresztül létezett egy olyan sokszínű kulturális szervezet, amely a pártállami irányítás és ellenőrzés ellenére helyi és mikroregionális szinten a civil szféra jegyeit hordozta. Ez a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, a Csemadok volt.

A Csemadok sajátos jelenség volt ebben a régióban. A nyilvántartott több mint kilencven-ezer főt számláló tagsága és alapszervezetei az egész ország magyarlakta településeit behálózták. Ez mintegy 500 települést jelentett.³⁸⁵ A Csemadok keretet adott a kulturális aktivitásoknak, csoportok, öntevékeny szerveződések, klubok, tánc csoportok, énekkarok, amatőr színpadok stb. lettek otthonra az alapszervezetekben. A Csemadok Központi Bizottsága és 15 járási bizottsága mellett a nyolcvanas években különböző szakbizottságok is alakultak.³⁸⁶

A Csemadoknak kulturális szervezetként nem volt megfelelő „többségi nemzeti” formája.³⁸⁷ E rövid elemzésben nincs lehetőség ennek gyökereit feltárni,³⁸⁸ de utalni kell arra, hogy öntevékeny szerveződésként nagyon fontos szervezőerőt jelentett a szlovákiai magyarok körében. Itt kell megjegyezni, hogy a szlovákiai magyar politikai fejlődés 1989 után azért térhetett el a többi határon túli régió politikai fejlődésétől, mert Szlovákiában a magyar politikai pártoknak nem kellett oly mértékben a kulturális feladatokat magukra vállalniuk, mint másutt. Sőt, az hogy pár hónap alatt több etni-

385 A legutolsó közgyűlési jelentés szerint a Csemadoknak 450 helyi szervezete és 56 ezer tagja van (Életképes a jól szervezett szervezet. Interjú Kőteles Lászlóval, a Csemadok megbízott elnökével. *Új Szó*, 2004. február 28. 8. p.).

386 Ilyen volt pl. a történelmi-honismereti, a klubmozgalmi, az irodalmi, a nyelvi, a néprajzi, a népzenei stb. szakbizottság.

387 Ilyen lehetett volna a Matica slovenská, de az ötvenes évek elejétől ez a nagy történelmi hagyományokkal rendelkező szervezet nem alapíthatott helyi szervezeteket. A rendszerváltás után a Matica slovenská ezért is kaphatott olyan hangsúlyos szerepet a nemzeti mozgalmak körében.

388 Érdekes, hogy az 1948-ban megkötött pártközi/államközi megállapodás kilátásba helyezte a Csehszlovákiai Magyar Nőszövetség, illetve a Csehszlovákiai Ifjúsági Szövetség (CSISZ) Magyar Szekciójának a létrejöttét, ezek megalakítására azonban már nem került sor. Lásd Fórum Kisebbségkutató Intézet - Bibliotheca Hungarica gyűjteménye.

kai alapon szerveződő magyar párt is létrejött Szlovákiában, jórészt annak volt köszönhető, hogy az önszervező, kulturális értékeket is felvállaló feladatokról a Csemadok tehermentesítette a pártokat. Romániában például az RMDSZ az első években a Csemadokhoz hasonló intézményi keret volt annak ellenére, hogy politikai célokkal jött létre. De ugyanez volt jellemző a többi határon túli régióra és ernyőszervezetre is. Jóllehet a pártállami ellenőrzés teljes mértékben érvényesült a Csemadokban, elsősorban a központi és középszintű vezetéssel, illetve apparátussal illetően, helyi szinten ennek hatása elenyésző volt, és függetlenül a Csemadok KB politikai elkötelezettségétől, számtalan táncscsoport, szakkör, klub, énekkar fejtett ki nagyon fontos és hasznos közösségépítő tevékenységet.

Ha a civil szféra előzményeit kutatjuk a hetvenes és nyolcvanas években, utalnunk kell azokra a szerveződésekre, amelyek megelőzték az 1989 utáni változásokat. Nem állítható, hogy közvetlen módon, de az az értelmiségi és „politikai elit”, amely később fő mozgatórugója volt a változásoknak, valamelyik szerveződésben már a nyolcvanas években jelen volt.

Elsőként a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát kell említenünk. A polgári jogok kelet-európai védelméhez kapcsolódó szervezet 1978-ban alakult Pozsonyban, és elsősorban a szlovákiai magyar iskolák védelmében emelte fel hangját, de fokozatosan fontos, főleg a magyar kisebbséget érintő ügyekben is kiadott dokumentumokat, s az 1988-ban megfogalmazott *Memorandum 1988* című politikai pamfletje³⁸⁹ a rendszerváltás egyik fontos programnyilatkozatává vált.

A Jogvédő Bizottság szatellit- vagy álintézménye volt a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja, amely a Bizottság tevékenységét folytatta Duray Miklós vizsgálati fogsága idején és után.

Az előzmények taglalásakor nem lehet megfedkezni a csehszlovákiai magyar klubmozgalom, művelődési táborok és honismereti kerékpártúrák jelentőségéről. Ezek a mozgalmak a hatvanas évek második felében születtek, és három évtizeden keresztül más-más intenzitással fejtették ki tevékenységüket a hivatalos ideológiától meglehetősen függetlenül. Fontos szerepük volt a helyi és regionális nemzeti értékek és emlékhelyek újrafelfedezésében, illetve a magyarországi kulturális értékek közvetítésében.

A következő, komoly hatást gyakorló intézmény, az Iródia volt. A fiatal szlovákiai magyar irodalmárok 1983-ban az érsekújvári Csemadok-szervezet mellett egy viszonylag független irodalmi csoportosulást hoztak létre Hodossy Gyula vezetésével. A több éven keresztül működő, mintegy 20-30 fős csoport irodalmi hatása és a pártállami kereteket semmibe vevő magatartása kihatott a kilencvenes évek elejére is. Az irodalmi középnevezdek közül Grendel Lajos, Balla Kálmán és Zalabai Zsigmond vette ki részét az Iródia szakmai háttérmunkájából. Az Iródia 1985-ös betiltása idején már képzőművészeti körrel és tudományos (néprajzi) szakcsoporttal is rendelkezett (Hodossy–Kulcsár 1994). Az általa megjelentetett Iródia Füzetek 17 száma a független kiadványok első irodalmi megnyilvánulása volt.³⁹⁰

A civil szerveződések sorában fontos kezdeményezés volt az Iródiából kinőtt Stúdió érté, amely 1986 után jelentős központja lett az experimentális irodalmi alkotóknak Csehszlovákiában, később pedig nemzetközi szinten is.

A hetvenes és nyolcvanas években a társadalmi-politikai kérdések burkoltan, de néha nyíltan is az irodalmi művekben vagy az egyes alkotások kapcsán szervezett szakmai vitákban jelentek meg. Az esztétikai és/vagy társadalmi, az individuális és/vagy kollektív alternatívát kínáló irodalmi művek és szakmai viták már ek-

389 A Memorandumot hivatalosan 266 aláíró jegyezte, az azóta előkerült ívek alapján számuk több mint 300-ra tehető. Lásd Fórum Kisebbségkutató Intézet. Memorandum 1988.

390 Lásd Iródia Füzetek. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Bibliotheca Hungarica, törzsszámlomány.

kor jól elhatárolható táborokat alakítottak ki az irodalmi életen belül. Grendel Lajos regényei, az individuum és a nemzeti-történeti tudat ötvözetének újfajta irodalmi nyelvközpontú megfogalmazásai a szlovákiai magyar irodalmat egy csapásra az egyetemes magyar irodalom kontextusába helyezték, és ez komoly érvágás volt a belterjes, burkolt kollektivistá-ideologisztikus szlovákiai magyar irodalmi felfogás számára. Mindez abban az időben egyfajta nemzedéki problémaként értelmeződött, de a szemléletbeli különbségek a beavatottak számára kitapinthatóak voltak.

Komoly fordulópontot jelentett az irodalmi intézményi aktivitások terén a Magyar PEN Klub Pozsony létrejötte 1989 júniusában. A nemzetközi szerveződéshez kapcsolódó, Balla Kálmán vezette szervezet a prágai és budapesti központ legitimálásával jött létre, és bár csak pár hónapig működött, fontos dokumentumokat tett közzé a bebörtönzött szlovák és cseh írók, közéleti személyiségek védelmében és a szlovákiai magyar intézményeket ért retorziókkal szemben.³⁹¹

Mindezen intézményi kezdeményezések mellett nem szabad megfeledkezni azokról az aktivistákról, akik a Csemadok valamelyik alapszervezetében vagy a Csemadok járási bizottságában, illetve más szervezetekben fejtették ki tevékenységüket, és akik magatartásukkal, értékrendjükkel az adott közösség ébrentartásán fáradoztak. Különösen érvényes ez a táncsoportokra, amelyek a maguk szellemiségükkel és kapcsolatrendszerükkel szervesen kötődtek az akkoriban Magyarországon is ellenzékinéinek számító táncházmozgalomhoz.

1.5. A rendszerváltás szervezetei és azok jellemzői

Ennek az időszaknak a legfőbb jellemezője az volt, hogy a politikai és a civil aktivitások alig

választhatók el egymástól. Az újonnan alakult szerveződések, beleértve a politikai mozgalmakat is, az első pillanattól kezdve civil érdekek és értékek képviselőit is felvállalták. De ugyanígy a külsőleg civil szerveződésként megalakult csoportosulások (Pedagógusok Fóruma, az átalakuló Csemadok stb.) a kezdetektől politikai, érdekvédelmi feladatokat is elláttak.

Az 1989-es rendszerváltás első politikai szerveződése, a Független Magyar Kezdeményezés (FMK) akár az előzményekhez is sorolható lenne, hiszen az 1989. november 18-án Vágsellyén megalakult szervezet eredetileg a Charta 77-hez hasonló polgári szerveződésként született az 1989 novemberében Csehszlovákiában megalakult Demokratikus Kezdeményezés mintájára. Első elnöke Tóth Károly volt, majd 1991-től A. Nagy László vezette a szervezetet, amely 1990-ben az első demokratikus kormányának is tagja lett. Az FMK 1992-ben Magyar Polgári Párt (MPP) néven politikai párttá alakult.³⁹²

A másik szervezet, amely szintén a rendszerváltás első napjaiban alakult meg, és aktívan bekapcsolódott a diákok által szervezett akciókba, a Magyar Diákszövetség volt.³⁹³

November utolsó napjaiban alakult meg a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma,³⁹⁴ amely az 1968-as nemzedék, illetve a Csemadok reformvonalának képviselőit fogta össze. 1989 december végén, illetve 1990 elején. Amikor a Csemadokot bizonyos erők politikai mozgalmá vánták átalakítani, beolvadt a Csemadokba. Közben kiderült, hogy a kulturális szervezet politikai szerepvállalásával elveszítené (nem jelentéktelen) állami támogatását, a Fórum képviselői az 1990 márciusában megalakult Együttélés Politikai Mozgalomban tűntek fel.

A politikai mozgalmak egyrészt megpróbálták a már létező intézményeket a maguk befolyása alá vonni (Csemadok), másrészt pedig

391 Lásd Fórum Kisebbségkutató Intézet. Magyar PEN Club Pozsony. Oral History, Dokumentumok.

392 Lásd A rendszerváltás éveit. Oral History. Csáky Pál. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 1. sz.; A rendszerváltás éveit. Oral History. Tóth Károly. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz.; A rendszerváltás éveit. Oral History. Barak László. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II. évf. (2000) 2. sz.

393 A rendszerváltás éveit. Oral History. Szép Attila. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, III. évf. (2001) 2. sz.

394 A rendszerváltás éveit. Oral History. Szabó Rezső. Oral History Archivum, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

olyan civil szerveződések létrehozni, amelyek az egyes politikai mozgalmak céljait szolgálták (Márai Sándor Alapítvány, Csehszlovákia Magyar Pedagógusok Szövetsége, Csehszlovákiai Magyar Cserkészszövetség, Fórum Alapítvány, Mécs László Alapítvány, a Demokráciáért és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás stb.). Elkezdődött a civil szféra, a szlovákiai magyar intézményrendszer politikai birtoklásáért folyó küzdelem.

1.6. A szlovákiai magyar intézményrendszer a számok tükrében

A szlovákiai magyar intézményrendszerre vonatkozó első adattár (kataszter) 1998–2001-ben készült.³⁹⁵ Az adatbázis megjelent az interneten is, és itt folyamatosan aktualizálva vannak az adatok, illetve az adatbázis folyamatosan bővül az új szervezetekkel.³⁹⁶

Az akkori 651 szervezetet magában foglaló adatbázis szerint pusztán az egyharmaduk volt bejegyzett, tehát jogalanyisággal bíró szervezet. Ez a tény elgondolkodtató, hiszen a rendszerváltás után egy évtizeddel pusztán 189 szervezet volt jogosult arra, hogy pályázhasson, a pályázásnak ugyanis feltétele volt a jogalanyiség. Mindehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a magyar szervezetek száma ennél jóval magasabb volt már ebben az időben is, hiszen csak a Csemadok-alapszervezetek száma kb. 450-re tehető (a felmérésben 252 ilyen szervezet szerepelt).

A szlovákiai magyar szervezetek 88,6%-a kulturális szervezetnek, 12,6%-a pedig az oktatásügy területén tevékenykedő szervezetnek vallotta magát. Elenyésző százalékú volt a környezetvédő, szociális, sport, egyházi stb. szervezetek aránya.

Területi eloszlásuk szerint a szervezetek mintegy 20%-a a Dunaszerdahelyi járásban

működött, 10 százalék fölötti aránnyal jeleskedett még a Komáromi, illetve Érsekújvári járás, viszont a Rimaszombati, a Nagykürtösi és a Rozsnyói járás alig haladta meg az 1%-os arányt, a többiek pedig a 2–7%-os sávba estek.

A felmérés szerint a szlovákiai magyar szervezetek 63%-a polgári társulás volt, 12,7%-a alapítványként, 9,3%-a közhasznú szervezetként, 5,8%-a jótékonyági alakként, 9,2%-a pedig egyéb jogi normába sorolható szervezetként működött.³⁹⁷

A következő felmérést az MTA Kisebbségkutató Intézete megbízásából a Fórum Kisebbségkutató Intézet végezte 2003-ban. A Kulturális kataszter 562 szervezetet vizsgált meg, és ezek között már szerepeltek az állami, a kerületi és a települési önkormányzati kulturális intézmények is. Anyagi eszközök híján nem lehetett a teljes intézményrendszert lekérdezni, így a kutatási eredmények csak a belső arányok, a területi megoszlás és az egyes intézmények jellemzői szempontjából érdekesek (Fábri 2004, Lampi–Tóth 2004). A kutatás első ízben mérte fel az állami/önkormányzati, a gazdasági (kiadók és lapok) és a civil szervezeteket egyszerre. A mintában nem jelennek meg a Csemadok-alapszervezetek; a Csemadok Országos Választmánya a Csemadok területi választmányai-val együtt (mint jogalanyisággal rendelkező intézmények) viszont bekerültek a mintába.

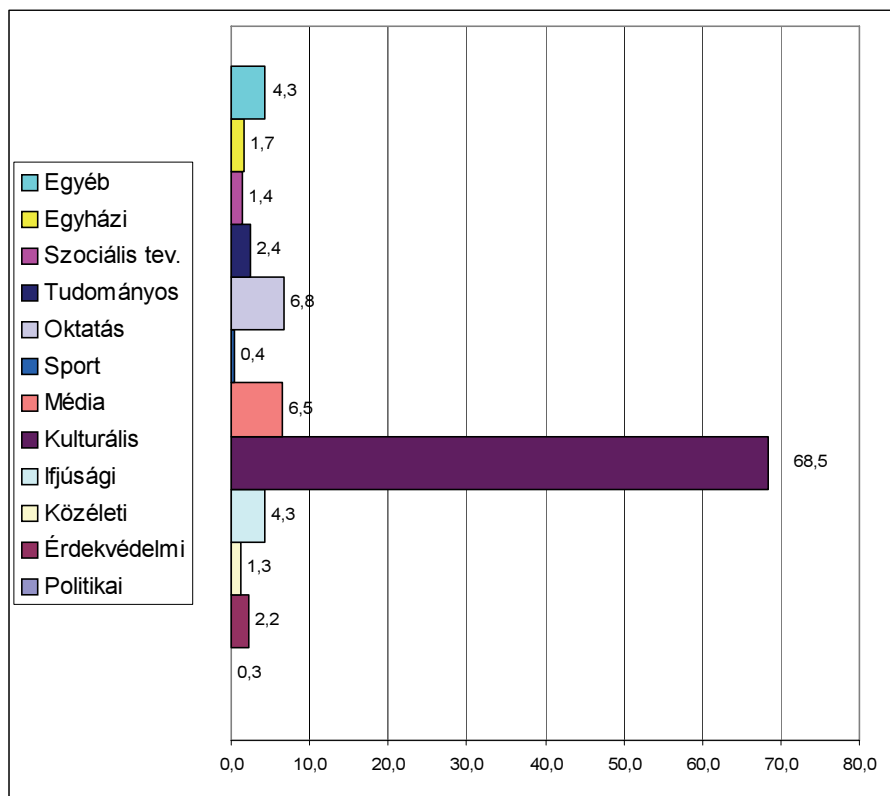
A szlovákiai magyar intézményrendszer elsősorban a civil szektorhoz tartozik. Napjainkban ezek az arányok folyamatosan változnak. Nagyon sok állami intézmény a decentralizáció folytán megyei, illetve helyi önkormányzati tulajdonba ment át (múzeumok, könyvtárak, levéltárak, színházak stb.), tehát fenntartásuk nem a központi állami szerveket, hanem az önkormányzatokat terheli. Ugyanakkor nagyobb lehetőség nyílik számukra főleg az európai uniós források elnyerésére.

395 A Fórum Információs Központ gyűjtötte össze kérdőíves felmérés formájában az adatokat. Sajnos, csak a visszaküldött kérdőívek alapján lehetett értékelni az egyes szervezeti típusokat (Nagy Myrtil 2002, 10. p., Kulcsár–Nagy–Szarka–Szép–Tóth–Tuba 2002, 120–122).

396 www.foruminst.sk, www.forumic.sk, www.magyar.sk

397 Kulcsár–Nagy–Szarka–Szép–Tóth–Tuba 2002, 120. p.

1. ábra. A szlovákiai magyar szervezetek elsődleges tevékenységi körük szerinti százalékos megoszlása (2004)

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet adatbázisa. Fórum Kisebbségkutató Intézet, www.foruminst.sk, 2004

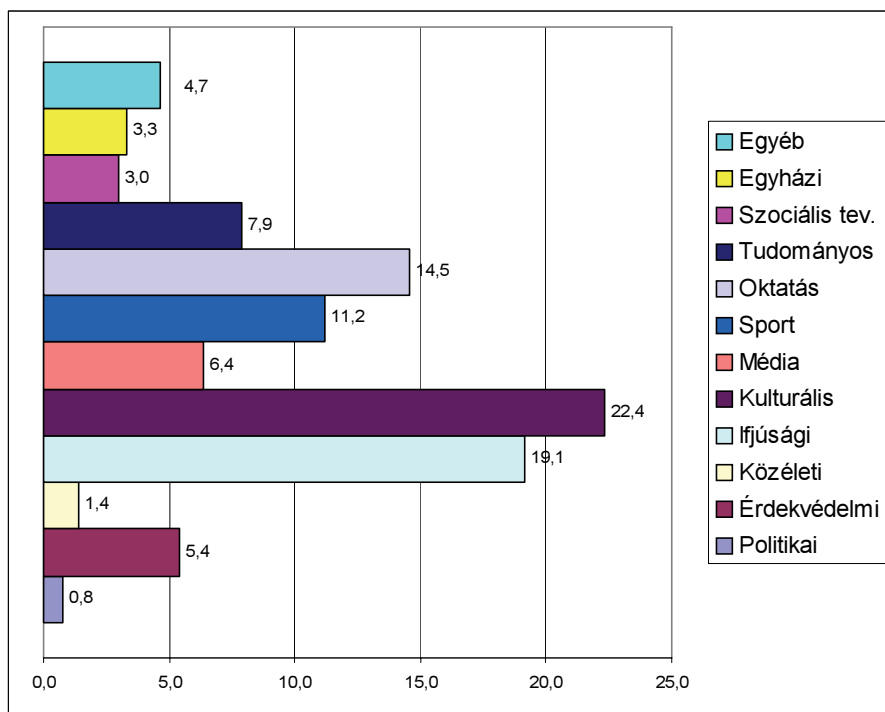
A szlovákiai magyar szervezetek elsősorban a kultúra területén tevékenykednek. A grafikon jól szemlélteti ennek részarányát (68,5%). Meglepő lehet az oktatási intézmények viszonylag alacsony aránya. Ennek oka abban keresendő, hogy az elsődlegesen oktatással foglalkozó szervezetek száma alacsony, de a legfontosabbak (Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Katedra Társaság, Szlovákiai Magyar Pedagógusok Fóruma, Katedra Alapítvány stb.) országos hatáskörrel dolgoznak, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének pl. járási és iskolai szervei vannak, a Katedra Alapítványnak pedig klubjai, így a területi lefedettségük messze meghaladja a statisztikai súlyukat.

A civil szektorra jellemző területek viszont az elsődleges tevékenységi körben alig képví-

seltetik magukat (szociális, sport, ifjúsági stb.), a környezetvédelem és egészségügy stb. (egyéb kategória) pedig szinte meg sem jelenik a statisztikában. De az olyan területeken működő intézmények száma is riasztóan alacsony, mint az érdekvédelem, közelet, egyház, emberi jogok stb.

Árnyaltabb képet kapunk, ha a szervezetek másodlagos tevékenységi körét vizsgáljuk. A másodlagos tevékenységi kör azt jelenti, hogy a demonstratív profil mellett a szervezetek még milyen tevékenységet folytatnak. Ez akár meghatározó is lehet egy kisebbségi szervezet életében, csak ideológiai és egyéb megfontolásokból elsődlegesen nem ilyen arculatú szervezetnek tekinti magát. A grafikon érzékletesen mutatja, milyen eltérések vannak az elsődleges tevékenységi formákhoz képest. Egyben

2. ábra. A szlovákiai magyar szervezetek másodlagos tevékenységi körük szerinti százalékos megoszlása (2004)

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet adatbázisa. Fórum Kisebbségkutató Intézet, www.foruminst.sk, 2004

arról is tanúskodik, hogy a legtöbb szlovákiai magyar szervezet nagyon sok feladatot vállal magára a helyi és regionális szükségletek szerint.

1.7. A szlovákiai magyar szervezetek tipológiája

A magyar kisebbségi intézményrendszer tipológiájának felvázolására Biró A. Zoltán tett kísérletet a *Stratégiák vagy kényszerpályák* című kötetében.³⁹⁸ Ha mi mégis a sajátosságokra kívánunk rávilágítani, meg kell állapítani, hogy a szlovákiai magyar intézményrendszer a valóságban ennél jóval egyszerűbb. Ez talán abból is adódik, hogy az öt jogi normából, amelyek alapján a civil szervezetek bejegyeztetik magukat Szlovákiában, igazából csak kettő (polgári társulás, illetve alapítvány) jellemző a szlová-

kiai magyar szervezetekre. Az állami intézmények pedig jobban elkülönülnek a kisebbségi szervezetektől, mint az a romániai elemzésben jellemezve van.

Az alábbiakban kísérletet teszünk a szlovákiai magyar intézmények egyes típusainak meghatározására. Ezeket a típusokat egyszerre próbáljuk funkciójuk, profiljuk, célcsoportjuk, társadalmi küldetésük, önképük és történetiségük szempontjából megragadni.

1.7.1. „(Cseh)szlovákiai Magyar...” kulturális, oktatási, érdekvédelmi és szakmai (ernyő)szervezetek

Hangsúlyozottan etnikai alapon jönnek létre, megalakulásuktól monopolhelyzetre és egyetlen szervezeti státusra törekuszenek, és nem is tűnnek meg maguk mellett más hasonló

398 (Biró 1998, 15–48).

szervezeteket.³⁹⁹ Legitimitásukat elsősorban a magyarországi hatalmi központoknál vagy a szlovákiai magyar pártoknál keresik, és ennek legfőbb kifejeződéséként a hangsúlyozott/kizárólagos anyagi támogatásukat tekintik.

Az anyagi támogatások legitimációs funkciója nagyon fontos eszköz volt a nemzeti „ideológiai transzfer” szempontjából is. Amit Budapest anyagilag támogatott, azt az üzenetet hordozta, hogy az a helyes cselekvési forma. Valójában fordított volt a helyzet: a budapesti politikai elit az ernyőszervezeteket (sok esetben a nevük alapján) megfelelő hazai legitimitással rendelkező, az egész kisebbség akaratát kifejező szerveződéseknek tudta vagy legalábbis akarta tudni, és ezért támogatta őket. Ez egyben védettséget is jelentett mindkét fél számára. Ezek a szervezetek olyan erős lobbiháttérrel, politikai támogatással és helyezkedési képességgel rendelkeztek, hogy pl. a támogatási rendszerek intézményesülésekor is (amikor arról volt szó, hogy mindenki számára elérhetővé tegyék egyforma eséllyel a magyarországi támogatásokat) külön elbírálásban részesültek, és különös jogokkal ruházták fel. És ezt, enyhébb változatokban ugyan, a „nem nemzeti orientáltságú” magyarországi kormánytényezők is elfogadták.

Ezek a szervezetek az adott érdekvédelmi vagy szakterületen magukat megfellebbezhetetlen szakmai, szervező/mozgósító, illetve redistributív (újraelosztó) funkciókkal ruházták fel, és mert ezáltal megfelelő klientúrát alakítottak ki, a nemzeti orientáltságú értelmiségi elit hangadó részének támogatását is elnyerték, így legitimitásukat is állandóan bizonyítani tudták.

Ezek azok a szervezetek, amelyek a kilencvenes évek elejétől „(Cseh)slovákiai Magyar...”⁴⁰⁰ jelzős szerkezettel illették magukat, és az adott szakmai területen, de sokszor azon túl is, a szlovákiai magyarság egésze nevében

léptek fel (Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság [1989. december 9.], Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága [1989. december 19.], Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága [1989. december 19.], Csehszlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége [1990. január 13.], Csehszlovákiai Magyar Tudományos Fórum [később Társaság] [1990. február 15.], Csehszlovákiai Magyar Újságírók Társulása [1990. január 19.], Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége [1990. február], Csehszlovákiai Magyar Cserkészszövetség [1990. március 11.], Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége - Csemadok [1991. április 25–26.], Csehszlovákiai Magyar Központi Könyvtár és Levéltár [később Bibliotheca Hungarica Alapítvány] [1991. október 3.] stb.).

Ez a szervezeti forma az elmúlt másfél évtizedben komoly változáson ment keresztül. Szakmai programok egész sorát valósította meg, segítve azt a közeget, amelyből önmagát eredetileg származtatta. Tényleges mozgósító erővé lépett elő válságos időszakokban, vagy legalábbis azok élére állt. Lényegét tekintve azonban ez a szervezeti forma ma is az eredeti forgatókönyvet követi, a különbség talán csak annyi, hogy egy többszereplős környezetben kell komoly harcot vívnia korábbi monopolpozícióiért.

1.7.2. Csemadok

Az első kategóriába tartozna, ha nem lett volna olyan hagyományosan központi és monopolhelyzete az 1989-et megelőző időszakban és az átalakulás folyamatában. A Csemadok az 1968-as tradíciókat követve 1989 után megpróbált vezető érdekvédelmi-társadalmi-(politikai) szervezetté alakulni.

Az 1990 első napjaiban meghiúsult párttá alakítás után⁴⁰¹ is ez volt a legfontosabb belső

399 „Politikai funkciókat, nemzetiségi léptékű etnikai célokat explicit módon fölvállaló intézmények” (Bíró 1998, 17).

400 1989–1993 között valamennyi ilyen típusú szervezet az akkori államalakulati forma szerint „Csehszlovákiai Magyar...” szervezetnek nevezte magát. A Szlovák Köztársaság létrejötte után (1993) értelemszerűen mindegyikük „Szlovákiai Magyar...” szervezetnek nevezte át magát.

401 1990. január első napjaiban a Csemadok szenci üdülőjében megtartott zártkörű tanácskozáson döntött el, hogy a Csemadok nem alakul párttá, helyette később az anyagi és szervezeti erőforrásait felhasználva az Együttélés Politikai Mozgalom megszervezésében vett részt. Lásd a Csemadok Elnökségének és járási szerveinek határozatait. *Hét*, 1990. február–március.

szervezeti dilemmája: kulturális vagy társadalmi-érdekképviseleti(védelmi) szervezet.⁴⁰² Annak ellenére, hogy szervezeti struktúrái révén (főleg a választási kampányok időszakában) deklaráltan bizonyos magyar politikai pártokat támogatott,⁴⁰³ az új politikai és hatalmi szerkezetből kiszorulva hosszú éveken át nem találta a helyét. 1995 után, amikor megvonták – nem csekély – közvetlen állami támogatását, végképp elveszítette súlyát. A tapasztalatokból látszólag okulva azonban, bár több kísérlet is volt rá, ez sem járt együtt a szervezet kulturális szerepvállalásának újrafogalmazásával. Ennek talán legfőbb oka az volt, hogy vezetői más, főleg politikai szervezetekben fejtettek ki tevékenységet, és csak szimbolikus jelentőséggel bírt a Csemadokon belüli szerepvállalásuk.

Az országos központ anyagi erőforrásai elapadásával tevékenységének súlypontja a területi választmányokra helyeződött át. A területi választmányok vezetői lelkesedésüktől, aktivitásuktól és anyagi forrásaiktól függően többkevesebb sikerrel próbálták folytatni a Csemadok eredeti kulturális misszióját: megszervezni a hagyományosan központi Csemadok-rendezvényeket, illetve újakat létrehozni (Jókai Napok, Gömbaszögi Népművészeti Fesztivál, Tompa Mihály Országos Vers- és Prózamondó Verseny, Kodály Napok, Fábry Napok, Kazinczy Napok, Szenczi Molnár Albert Napok, Duna Menti Tavasz, Bíborpiros Szép Rózsa, Tavaszi Szél Vízét Áraszt, Zselizi Népművészeti Fesztivál, Csengő Énekszó stb.).⁴⁰⁴

Így állt elő az a paradox helyzet, hogy amikor az ezredforduló elejére sikerült a Csemadok pozsonyi központi épületét nem kis magyarországi erőforrások igénybevételével megvásárolni és felújítani, a központ mint olyan már csak szimbolikusan létezett, s többszöri kísérlet, próbálkozás sem tudta visszaállítani eredeti súlyát.

Összefoglalva elmondható, hogy a Csemadok központi vezetése a változás időszakában nem tudta felmérni és érvényesíteni a civil szektoron belüli rendkívül kedvező adottságait (több tízezres tagsággal és több száz alapszervezettel egyetlen civil szervezet sem rendelkezett ebben az időben Szlovákiában, a Csemadok központi rendezvényei pedig mindig multikulturális rendezvények voltak, amelyet a szervezet sosem tudatosított kellőképpen, és az ebben rejlő anyagi erőforrásokat meg sem próbálta kihasználni), helyette a pártállami beidegződöttségeket követve mindig valamely párt politikai befolyását igyekezett a saját hasznára fordítani. A probléma pusztán az volt, hogy a civil szektor ekkor már pártsemleges volt, és ami még ennél is fontosabb, az adományozó szervezetek még inkább.

1.7.3. Alapítványok, polgári társulások, egyesületek, műhelyek, intézetek

1990 után elkezdődött az a folyamat, amely az új szervezeti elemek helykeresését jelentette a hagyományos szlovákiai magyar intézményi szerkezetben.

Ez a folyamat nem volt egyszerű, hiszen az új fogalmak és szervezeti formák (alapítvány, nonprofit szervezet, egyesület, polgári társulás stb.) újfajta magatartást követeltek meg, újszerű problémákat vetettek fel a meglehetősen konzervatívnak tekinthető magyar kisebbség körében.

Figyelemre méltó, hogy a szlovákiai magyar szervezetek csak elvétve keresték gyökereiket a két világháború között létező magyar szervezetek működésében. Ok pedig lett volna elég: tradíció, vagyon, folytonosság stb. Mivel azonban 1945 után ezeket a szervezeteket betiltották, kárpótlásra, kontinuitásra nem volt lehetőség, s az ötvenes években és a későbbiekben

402 Itt csak utalhatunk arra, hogy 1968–1969-ben a Csemadok egyik mozgatója volt a változásoknak. Nem is maradt bűntetlenül. A hetvenes években kizárták a Nemzeti Frontból, erős pártkontroll alá vonták, de a Csemadok mozgósító erejének mítosza és „tradíciója” tovább élt – legalábbis az elvárások és lehetőségek szintjén.

403 Együttélés Politikai Mozgalom, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, később a Magyar Koalíció Pártja.

404 Lásd ehhez: Alapszabályok. Dokumentumok a Csemadok történetéből (1949–2000). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, V. évf. (2003) 3. sz. 127–187. p., illetve a Csemadok teljes archívuma: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica.

újonnan kialakult értelmiségi elit számára a két világháború közötti magyar szervezetek nem jelentettek követésre méltó örökséget.

1989 után sokan nagyon nehezen értették meg, hogy a korábbi szocialista időszakhoz képest a jövőben nem számíthatnak közvetlen, alanyi jogon járó állami támogatásra, az egyetlen út a pályázás lehetősége, ehhez azonban önálló szervezetekre van szükség. Az új szervezet pedig vezetést, ellenőrző szerveket, könyvitelt, ügyvitelt, komoly adminisztratív munkát követelt meg, amelyektől a Csemadok korábban mentesítette a kulturális aktivitások résztvevőit. Sokakat ez riasztotta vissza attól, hogy önálló szervezetet alakítsanak, a régiek pedig alanyi jogon követeltek maguknak támogatásokat, és a pályázást „koldulásnak”, „könyöradománynak” stb. tekintették.

1.7.3.1. Kiegészítő forrásokat biztosító szerveződések

Nagyon sok kulturális és oktatási polgári társulás, alapítvány stb. csak azért jött létre, hogy valamely intézmény: iskola, Csemadok-szervezet, múzeum, levéltár, könyvtár, egyetemi tanszékek stb. (amelyek nem rendelkeztek önálló jogalysággal vagy állami intézményként ki voltak zárva az alapítványi forrásokból) mellett működve azok szűkös anyagi forrásait alapítványi adományokkal egészítse ki. Ezek nem igazán tekinthetők valódi szervezeteknek, létrejöttük csak egyfajta reakció volt az új viszonyokra.

1.7.3.2. A magyar pártokhoz kötődő szerveződések

A kilencvenes évek első felében nagyon nehéz volt szétválasztani a politikai és a civil aktivitásokat. Általában a politikai mozgalmak és pártok szervezeti potenciáljuk birtokában nagyon fontos civil feladatokat is felvállaltak (konferenciákat, szakmai megbeszéléseket szerveztek, és nem utolsósorban civil szervezeteket alapítottak).

Paradoxnak is tekinthető, hogy miközben az elmúlt másfél évtizedben a szlovákiai magyar szervezetekre a politika, illetve a politikai pártok jelentős hatást próbáltak gyakorolni, a

civil szektor és a politikai pártok közötti intézményes kommunikáció formái nem alakultak ki. A kapcsolat mindig csak személyi jellegű volt, és a civil szféra érdekei, de nézetei sem érvényesültek igazán ebben a viszonyrendszerben. A politikai pártok a hagyományos kisebbségi értékmentő és intézményépítő értékrendtől merőben eltérő magatartásokat alakítottak ki (gazdasági befolyás, a tulajdonosi viszonyok átalakítása, az önkormányzatok szerepének növekedése stb.), és ez nem harmonizált vagy nem került összhangba a szlovákiai magyar intézmények igényeivel.

Pedig több próbálkozás is volt a politikai elit és a civil szféra intézményes kapcsolatának kialakítására. Ilyen volt az ún. Értelmiségi Fórumok intézménye. Az Értelmiségi Fórum intézménye még a kilencvenes évek elején jött létre a más-más pártállású politikusok Csáky Pál (MKDM), Dolník Erzsébet (Együttélés) és Zoller Mihály (MPP) kezdeményezésére Léván, s fontos szerepe volt az értelmiség mozgósításában, illetve a magyar pártok egyesülésében.

Újabb kezdeményezéssel állt elő a Márai Sándor Alapítvány, amikor a politikai elitek és az értelmiség párbeszédére szólította fel a feleket (a kilencvenes évek második fele), és ennek feltételeit is kialakította, sajnos, kevés sikerrel, hiszen az intézményes párbeszéd keretei ebben az esetben sem alakultak ki.

1.7.3.3. Nemzetközi orientáltságú, a kisebbségi kereteket túllépő szervezetek

Ezek az intézményi forma „atipikus kisebbségi szervezetnek” nevezhető, mert orientáltságát, kapcsolatrendszerét, értékrendjét stb. tekintve különbözik a hagyományosnak nevezhető kisebbségi intézményektől. Erre a típusra az jellemző, hogy tevékenységében interetnikus, multikulturális, nemzetközi értékeket jelenít meg, a többségi intézményekkel együttműködik, sőt belső szerkezetét, személyi összetételét, rendezvényeit hangsúlyozottan ennek kifejezése érdekében alakítja.

A legtipikusabb példája ennek a Márai Sándor Alapítvány és a Kalligram Könyvkiadó, de ide sorolható a Fórum Alapítvány, illetve Fó-

rum Kisebbségkutató Intézet is. Ezek az intézmények a forrásaikat tekintve is elkülönülnek a többitől. Míg a hagyományosnak mondható intézmények elsősorban magyarországi forrásokra alapozzák működésüket, ezek a szervezetek legfőbb bevételi forrása amerikai és a nyugat-európai alapítványoktól származott.

Pár éve egyre fontosabb szerepkörre tesznek szert, hiszen az uniós csatlakozás, a kistérségi fejlesztési programok, a regionális és a szektorok közötti együttműködési követelmények felrúgják a hagyományos kisebbségi intézményrendszer (önmaga alkotta) korlátait, és helyette más értékrend érvényesül. Éppen ez az értékrend adott és ad teret a szlovákiai magyar civil szervezetek kooperációra és új erőforrások bevonására alkalmas törekvéseinek (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Fundament Polgári Társulás, Gömöri Ifjúsági Társaság, Selye János Kollégium, Katedra Alapítvány, Szlovákiai Magyar Professzorok Klubja, Fórum Információs Központ, Fórum Régiófejlesztési Központ, kistérségi és regionális társulások stb.).

1.7.3.4. Képző szervezetek

Viszonylag későn alakultak ki azok a szervezetek, illetve tevékenységek, amelyek az intézményrendszer megerősítését, fejlesztését szolgáló programokkal álltak elő. A képző szervezetek elsősorban szakmai továbbképzéseket, „tréningeket”, illetve olyan konferenciákat, munkatalálkozókat szerveztek, amelyekből elsősorban a szervezetek profitáltak.

A szlovákiai civil szektoron belül ilyen jellegű képzésekre már a kilencvenes évek kezdetétől sor került. Sajnos, ezeken a szlovákiai magyar szervezetek főleg anyagi és nyelvi okoknál fogva nem vettek részt. Fontos szerepet játszott a távolság is, hiszen ezek a képzések általában nem a magyarlakta területeken zajlottak. A szakmai továbbképzés területén a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (folyamatos szakmai továbbképzések a pedagógusok számára), a Cse-madok (közművelődési képzés a kilencvenes évek első felében), a Selye János Kollégium (doktoranduszképzés, tutori továbbképzési rendszer), a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság

(az amatőr néprajzgyűjtők felkészítése), a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség (néptánc-képzés), a Márai Sándor Alapítvány (kommunikációs és konfliktusmegelőző képzések) stb. ért el jelentős eredményeket, míg a civil szervezetek hatékony működtetése terén a Fórum Információs Központ végzett pótolhatatlan munkát.

1.7.3.5. EU-orientált szervezetek

Azok az újonnan létrejött, elsősorban kistérségi, a határon átnyúló együttműködést elősegítő regionális és eurorégiós társulások, amelyek már az európai uniós csatlakozásunk utáni időszak követelményeit tartják szem előtt. Egészen új forma ez a szlovákiai magyar intézményrendszeren belül. Az etnicitás azonban ezen belül is érvényesül, hiszen a szlovák–magyar határ nagyon komoly együttműködésre ad lehetőséget, és ezt a szlovákiai magyar szervezetek ki is használják, megfelelő partnerekre találva a magyarországi oldalon.

Ugyanakkor komoly elmozdulás is tapasztalható az etnicitás szempontjából. Ezek a kapcsolatok már a közigazgatás szintjén jönnek létre (települési önkormányzatok, megyék/kerületek), amelyek nem pusztán nyelvi/kulturális alapot követnek, hanem egyre inkább előtérbe kerülnek a gazdasági, szociális és egyéb kérdések.

1.7.4. Kiadók, folyóiratok és lapok

Nem igazán tekinthetők a civil szféra alkotó-elemének, hiszen jogi formájukat tekintve (általában kft.-k) teljesen üzleti alapon jöttek létre és működnek. Ugyanakkor szerepüket tekintve a kisebbségi intézményrendszer szerves részét alkotják. A szűkös piacra való tekintettel általában támogatásra szorulnak, és így mind a hazai, mind pedig a külföldi támogatások egyik jelentős célcsoportját alkotják.

A kiadók fontos kulturális küldetést is ellátanak, hiszen közvetítik a kulturális termékeket a kisebbségi közösség, a nyelvi közösség és a szakmai nyilvánosság felé.

Az elmúlt tizenöt év legfőbb kihívása az volt, hogy a kommunizmusban létrejött „nagy múlttal rendelkező”, illetve a rendszerváltás

éveiben újonnan alapított kiadók milyen ideológiát, üzenetet, profilt tudtak kialakítani, kulturális és etikai értékeket közvetíteni, és – a nem igazán nagy piacon – mennyire voltak képesek egymást kiegészítve megmaradni.

1.7.5. Állami és önkormányzati intézmények

Meglehetősen idegen testnek tekintette a szlovákiai magyar intézményrendszer az ún. állami és ma már önkormányzati intézményeket (múzeumok, könyvtárak, regionális levéltárak kulturális és népművelési központok stb.). A magyar intézményrendszer részének azért tekinthetők, mert a magyar lakta területen dolgoznak, gyűjteményeik komoly része a magyar kultúra részét képezik, befogadó/látogató közönségük magyar, és jórészt magyar nemzetiségűek dolgoznak ezekben az intézményekben. Korábban nagyfokú politikai és ideológiai ellenőrzés alatt álltak, 1989 után pedig a túlélés gondjaival elfoglalva tartózkodtak mindenfajta nemzetpolitikai, politikai és ideológiai áramlatoktól.

1.7.6. Profitorientált kisebbségi gazdasági társulások

Érdekes módon a kisebbségi intézményrendszer szerkezetében megjelent a szlovákiai magyar vállalkozó/vállalkozás fogalma. Ez azért érdekes, mert nem szponzorként, hanem adománykérőként jelent meg.

A tőkehiányra hivatkozva a gazdasági társulások olyan szervezeti kereteket próbáltak kialakítani, amelyek kellő ideológiai alapot teremtve elsősorban magyarországi erőforrásokat céloztak meg. Ennek tipikus példája volt a Szlovákiai Magyar Vállalkozók Szövetségének megalakítása. Magyarországon ugyanakkor partnerre is találtak a Kézfogás Közalapítványnál.⁴⁰⁵ A probléma az volt, hogy tisztán magyar vállalkozó Szlovákiában nem létezett. A tulajdonosi struktúrák és gazdasági kapcsolatok eleve nem nemzeti alapon jöttek létre, és az egyes cégek üzleti kapcsolatrendszerére pedig minden volt jellemző, csak nem az etnicitás. Pusztán a családi alapon szerve-

ződő, vállalkozásnak nem igazán nevezhető, főleg iparengedéllyel rendelkező szubjektumok tartoztak ebbe a kategóriába, de ezek gazdasági súlya elenyészőnek tekinthető.

Egészen új helyzetet teremtett az OTP, a MOL és más vállalatok térhódítása Szlovákiában. Ezek azonban már nem a kisebbségi támogatási rendszer keretében kerültek Szlovákiába, hanem jól megfontolt üzleti alapon. Tőkeerejük éppen ezért többszöröse volt az elmúlt évtizedben nyújtott vállalkozásfejlesztési támogatásoknak, az etnicitás kritériumát pedig teljesen annullálta az üzleti érdek, miközben jelentős anyagi támogatásban részesítették a szlovákiai magyar intézményrendszert.

405 Később Új Kézfogás Közalapítvány.

NAGY MYRTIL–TÓTH KÁROLY

2. A KULTURÁLIS INTÉZMÉNYRENDSZER FORRÁSAI ÉS FINANSZÍROZÁSA

Az 1989-et megelőző időszakban a szlovákiai magyar intézményrendszer főleg állami támogatásra támaszkodott. (Azért főleg, mert pl. a Csemadok mellett működő öntevékeny együttesek nagyfokú önkéntes munkát fejtettek ki, és az anyagiak tekintetében is szinte csak önmagukra számíthattak.) A Csemadok állami támogatása viszont jelentős volt. A Csemadok KB több tucat alkalmazottal rendelkezett, és a központi rendezvények kiadásait is a központi keretből finanszírozták. Ugyanez volt a helyzet a lapok és kiadók esetében is.

1989 a szervezeti finanszírozás tekintetében gyökeres változást hozott. Az esélyegyenlőség megteremtése, a különböző új szervezeti formák megjelenése másfajta támogatási rendszer kialakítását követelte meg.

Ugyanakkor a szlovákiai magyar intézményrendszer az állami és a szlovákiai alapítványi forrásokból alig részesedett ebben az időszakban, elsősorban magyarországi forrásokra támaszkodott. Ez akkor is igaz, ha nagyságrendileg az amerikai és nyugat-európai támogatások volumene messze meghaladta a magyar állam által nyújtott támogatás nagyságát.

Érdeemes megnézni, hogy a szlovákiai támogatások aránya hogyan változott az elmúlt években.

és az 1998-at követő időszakban sem haladta meg az éves 130 millió Ft-ot. Ez éves átlagban 16–18 millió szlovák korona támogatást jelentett az egész szlovákiai magyarság számára. Mindehhez természetesen hozzá kell tenni, hogy olyan kulturális és egyéb támogatásról volt szó, melyet más erőforrásból szinte lehetetlen volt előteremteni. Azt lehet mondani, hogy kis pénzek, nagyon fontos pénzek voltak ezek.

1998 után, az MKP kormányra kerülésével a szlovákiai erőforrások is megnyíltak a szlovákiai magyar szervezetek számára. A kulturális tárca a kezdetekkor 50 millió, majd később 80 millió, az utolsó évben pedig 160 millió szlovák koronát szánt évente a nemzetiségi kultúrák támogatására, ami jelentősen növelte az egész szlovákiai magyar intézményrendszer bevételeit. Átalakultak a támogatási rendszer belső arányai is az egyes nemzeti kisebbségek között. A számarányoknak megfelelő elosztás mellett a legkisebb nemzetiségeket pozitív diszkriminációban részesítette, tehát a számarányukhoz képest nagyobb támogatásban részesültek a magyar kisebbség rovására.

2.1. Belső erőforrások – önkéntes munka

A kisebbségi intézményrendszer legfőbb élte-tője az elmúlt másfél évtizedben is a számokban kifejezhetetlen önkéntes munka volt. A legtöbb szervezet erőforrása aktivistáinak, tagjainak lelkes viszonyulása volt a szervezethez,

4. táblázat. Az állami és alapítványi támogatások összértéke 1996–2001 között Szlovákiában (Sk)⁴⁰⁶

Támogató	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Állam	1 438 500	1 063 300	1 338 000	864 443	977 602	856 455
Alapítványok				252 677	337 761	394 087
Összesen	1 438 500	1 063 300	1 338 000	1 117 120	1 315 363	1 250 542

Forrás: Kollár–Mesežnikov 1999, 2000, 2001, 2002

Ezen támogatások mellett a magyarországi Illyés Közalapítvány éves támogatása 1994 és 1998 között évente 90 millió Ft körül mozgott,

ami az áldozatos munkán túl sok esetben anyagi hozzájárulást is jelentett.

406 Ezek az adatok nem tartalmazzák a magyarországi támogatásokat.

A belső erőforrások fontos részét képezték a szintén számszerűsíthetetlen egyéni adományok. Ezeket általában vállalkozók adták konkrét rendezvényekre az egyes szervezeteknek. Kialakultak azok a körök, amelyek a helyi iskolát, kulturális rendezvényeket, bált stb. évenként rendszeresen támogatták és támogatják ma is.

2.2. Állami támogatások

A civil szektor létrejöttével az állami támogatások rendszere Szlovákiában is megszűnt. Meglehetősen gyér költségvetési támogatásban csak az ún. állami, később önkormányzati (kerületi) intézmények részesültek (színházak, múzeumok, levéltárak, járási könyvtárak stb.).

Már szóltunk a Csemadok költségvetési támogatásának megvonásáról (1995), de komoly problémákkal küszködött a két állami támogatású magyar színház is az elmúlt évtizedben, a járási kulturális intézmények pedig csak a létfenntartás szintjén tudták biztosítani az anyagi erőforrásaikat.

Még ennél is kilátástalanabb volt a civil szervezetek helyzete. A vállalkozók ugyan adóalapjuk néhány százalékát kulturális és sporttámogatásokra fordíthatták, és ennek összvolume jelentősnek volt mondható ebben az időszakban, a kisebbségi intézményrendszer támogatása azonban ebből a forrásból csak marginálisnak nevezhető.

Változást jelenthetett volna az ún. kisebbségi alap támogatása, amelyet 1993 után hoztak létre a kulturális tárca keretében, de 1998-ig ez a Mečiar-kormányzat pártérdekeit szolgálta, és csak 1998 után vált elérhetővé a kisebbségi intézmények számára.

Máig megoldatlan a civil szervezetek ún. közhasznú státusának a kérdése, amit pl. Magyarországon már 1996-ban bevezettek, és bár a nemzeti kisebbségi intézményrendszer komoly közintézményi és állami feladatokat is ellát, ehhez semmilyen költségvetési támogatás vagy kedvezmény nem rendelhető.

Az utóbbi két évben bevezetésre került a személyi, majd a gazdasági társulások jövede-

lemadójának 1%-os, illetve 2003-tól 2%-os intézménye. Ez komoly előrelépést jelentett volna a civil szervezetek közvetlen támogatása terén, ha a bevezetésével párhuzamosan a kormányzat restriktív intézkedései folytán nem szűnik meg az egyéb adományok adóalapból való leírhatóságának korábbi lehetősége. A jelenlegi kormányzat szándéka, hogy minden eddigi kedvezménytől megfossza vagy korlátozza a civil szervezeteket, beleértve a 2%-ot is. Ennek a következménye az egész civil szektor összeomlása lehet, beleértve a magyar kulturális szervezeteket is.

A következőkben a Szlovákiából megpályázható adományforrásokat vesszük számba a következő szempontok alapján:

- az adományozó intézmény küldetése, támogatási területe,
- támogatási rendszere és a támogatás kritériumai,
- a kiosztásra kerülő minimum és maximum támogatás nagysága,
- a támogatások regionális megoszlása,
- az adott forrás hosszú távú hatása a kulturális szervezetekre.

Összehasonlításként az elmúlt évek adatait vesszük alapul.

2.3. Hazai források

A nyugat-európai és amerikai alapítványok a kilencvenes évek elejétől rendkívül hatékonyan és nagy erőforrásokkal támogatták a szlovákiai civil szektort (Nyitott Társadalom [Soros] Alapítvány, Civil Társadalomért Alap [FCS], MOTT Alapítvány, Germann Marshall Fund, NPOA – Polgári Kezdeményezéseket Támogató Alapítvány, Visegrádi Alap, CBC stb.). Később pár fontosabb nyugati alapítvány által létrehozott Trust Slovakia keretében voltak elnyerhetők jelentős támogatások.

Mindezek azonban meglehetősen távoliak voltak a szlovákiai magyar szervezetek számára. A kilencvenes években pusztán néhány szervezet rendelkezett olyan személyi, szervezeti és anyagi kapacitással, hogy ezeket a forrásokat megcélozhatta (Márai Sándor Alapítvány, Fórum Intézet,

Civitas Alapítvány, Selye János Kollégium). 2002 után ezek száma jelentősen nőtt.

A személyi és szervezeti erőforrás azt jelentette, hogy megfelelő nyelvi ismeretekkel, kapcsolatrendszerrel, partnerséggel és tudással rendelkeztek a szervezetek ahhoz, hogy a pályázatokat elkészítsék, illetve hogy azokat végre is hajtsák. Az anyagi kapacitás pedig azt jelentette, hogy megfelelő önrésszel rendelkeztek a pályázatok kivitelezése során. Főleg ez utóbbi tartotta távol ezektől a forrásoktól a szlovákiai magyar szervezeteket. Amikor például az NPOA keretén belül meghírdették a kb. 80 millió korona nagyságrendű kisebbségi csomagot, a legtöbb szlovákiai magyar szervezet azért nem tudott pályázni, mert nem rendelkezett a 30%-os, majd 10%-ra csökkentett önrésszel.

Elmondható tehát, hogy a szlovákiai magyar szervezetek jelentős anyagi forrásoktól estek el azért, hogy belső értékrendjük, kapcsolatrendszerük, felkészültségük és izoláltságuk folytán nem helyeztek kellő hangsúlyt ezeknek a Szlovákiában jelen levő forrásoknak a megszerzésére.

2.3.1. Nadácia otvorenej spoločnosti – (NOS-OSF)

Az Open Society Institute Soros György magánalapítványa, és New Yorkban székel. Az Intézet a központja annak az önálló szervezetekből álló hálózatnak, melynek egyik tagja Szlovákiában dolgozik.

A NOS-OSF szlovákiai alapítvány, melyet Soros György alapított 1992-ben. Az alapítvány prioritásait és konkrét tevékenységét, programjait az alapítvány munkatársaival együttműködő szakmai bizottságok alakítják és dolgozzák ki, ezeket a kuratórium hagyja jóvá. Az alapítvány átfogó stratégiáját az Open Society Institute, New York kuratóriuma és Soros György hagyja jóvá.

A NOS-OSF programjai megalakulásuk és az általuk felölelt terület szempontjából két nagy csoportba oszthatók:

Nemzeti programok (Core Programs) – az alapítvány tevékenységének a magját képezik, és a helyi igényekre és problémákra reagálnak. (A sikeres helyi programból hálózati program válhat, amennyiben innovatív megoldási javaslatokat nyújt.) Szlovákiában az olyan progra-

5. táblázat. Az OSF támogatási területei 2005-ben

Támogatási terület	Összesen kiosztott támogatás (Sk)	Szlovákiai magyar szervezeteknek juttatott támogatás összege (Sk)
Művelődés (felsőoktatás, egyetemi ösztöndíjak, középiskolai ösztöndíjak, angolnyelvoktatás, hátrányos helyzetűek oktatása)	4 189 035	0
Egészségügy (célcsoport: romák, orvosok, drogfüggők)	2 555 684	0
Társadalom (jogi program, Roma program, Szlovák–Cseh női alap, rendőrség és nyilvánosság, közigazgatási reform, regionális program, innovatív programok, közhasznúság, Trust program)	20 920 499	690 000
A nemzetközi együttműködés támogatása (kelet–kelet program)	1 100 118	0
Összesen	28 765 336	690 000
Százalékban	100	2,4

mok és projektek támogatása a cél, melyek a demokratikus folyamatokat és a polgári társadalom építését segítik.

Hálózati programok (Network Programs) – céljuk olyan tapasztalatok és kipróbált módszerek közvetítése, amelyek konkrét problémákat oldanak meg, és más országokban is hasznosíthatók. Ezeket a programokat New Yorkból, illetve az OSI budapesti központjából koordinálják. Az alapítvány 2005-ben a következő területeken osztott támogatásokat:⁴⁰⁷

Az előző oldalon látható táblázat szomorú képet nyújt. A magyar szervezetek alacsony támogatottságának azonban csupán egy oka van: magyar szervezetek nem igényelnek támogatást az alapítványnál.

Az alapítvány programjainak saját menedzserei vannak, akik a támogatott szervezetekkel való kommunikációért felelnek. Az alapítványra jellemző, hogy nyomon követi a támogatott projektek alakulását, érdeklődik azoknak végrehajtásáról, és problémák esetén nagyon rugalmasan reagál a szervezetek igényeire. A pályázati leadási határidő minden programnál különböző, a pályázatokat szakmai bíráló bizottság értékeli, s javaslatokat tesz a kuratóriumnak. A bizottság tagjai nem dönthetnek saját vagy a hozzájuk közel álló pályázatokról. Általánosan elmondható, hogy az alapítvány nagyon odafigyel arra, hogy transzparens legyen a támogatáselosztás.

A regionalitás nem szerepel kritériumként, mivel csak azokat a pályázatokat támogatja, amelyek minden követelménynek megfelelnek. Évente kb. 300 szervezet által benyújtott és kb. 150 egyéni pályázatot támogat. 2005-ben az egy pályázatra eső átlagtámogatás 97 000 Sk volt. Rendkívül nagy számban támogat egyéni pályázokat, ezek elsősorban tanulmányi ösztöndíjak.

Az alapítvány az egyik legrégebben működő adományozó szervezet Szlovákiában. Támogatásai jelentős mértékben elősegítették az 1998-as demokratikus változásokat, a mára komoly erőként fellépő szlovákiai polgári társadalom elsősorban ennek az adományozó szervezetnek köszönheti erejét.

2.3.2. Nadácia pre deti Slovenska, Pozsony (NDS)

Az alapítvány célja a helyi igényekre reagálva elősegíteni a gyermekek és az ifjúság pozitív fejlődését a következő területeken: képességfejlesztés, személyiségfejlesztés, önbizalom-erősítés. Tevékenységével igyekszik segíteni és erősíteni a gyermekek és fiatalok társadalomban betöltött szerepét és a filantrópiát.

Az alapítvány csak jogi szubjektummal rendelkező szervezeteket támogatja. Nem támogat új, kísérleti jellegű programokat, egyszeri rendezvényeket, magánszemélyeket. Az adomány nem fordítható beruházásokra.

Az utóbbi három évben a Hodina deťom és a Trust program keretében is nyújtott támogatásokat.

A Hodina deťom támogatásai áttekinthetőek, és a támogatás elosztása figyelembe veszi a regionalitás elvét is. Az alapítvány rendkívül nagy figyelmet szentel a projektek megvalósítására, tartalmi és pénzügyi elszámolására.

2006-ban e program keretében 8 296 919 Sk-t adományozott 92 projektre, ezek közül 3 nyertes pályázat volt Dél-Szlovákiából (az ösztámogatás 1,5%-a).

Az alapítvány a Trust program keretében 2004-ben 1 217 440 Sk támogatást nyújtott összesen 6 pályázónak, melyek között nincs dél-szlovákiai szervezet.

Az alapítvány a maga nemében az egyetlen olyan szervezet Szlovákiában, mely kimondottan a gyermekeket és ifjúságot tekinti célcsoportjának. Sajnos a magyar szervezetekkel nincsenek jó tapasztalataik. Elmondásuk szerint a pályázatok elsősorban szakmai hiányosságok miatt esnek ki a versenyből, nagyon kevés pályázat érkezik Dél-Szlovákiából, és ezek többnyire nem felelnek meg a kiírások követelményeinek.

2.3.3. Trust program

A klasszikus nyugati adományozók az elmúlt évtized közép-kelet-európai régió demokrati-

407 A támogatások konkrét területei évről-évre változnak.

kus fejlődését látva fokozatosan kivonultak a térségből. A Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe nevű 65 millió USD búcsú-alapot öt, az Egyesült Államokban működő alapítvány közös összefogással hozta létre, amelyhez később még egy szervezet csatlakozott (létrehozói: C.S. Mott Foundation, German Marshall Fund of the United States, Open Society Institute és a Rockefeller Brothers Fund). A varsói székhellyel létrejött Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe hét középkelet európai országban tevékenykedik (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Szlovénia). A program célja a civil szervezetek függetlenségét és fenntarthatóságuk kialakítását elősegíteni.

Szlovákiában 2006-ig három alapítvány kezelte a Trust programot: a NOS-OSF, a Nadácia pre deti Slovenska és a Vzdelávacia nadácia Jána Husa.

A pályázás a Trust esetében nem nevezhető bonyolultnak. A pályázati adatlapok egyszerűek, a projektek kidolgozása szintén átlagos nehézségűnek tekinthető. A kiosztott támogatás nagysága az adott programkiírástól függően általában min. 20 000 Sk és max. 2 000 000 Sk.

2004-ben például a támogatott szervezetek között nem volt dél-szlovákiai szervezet.

A Trust Slovakia program megszüntetésével egy időben indították útjára a központi, kelet- és közép-európai alapot, mely évente kétszer nyújt támogatást. Célcsoportját Bulgária, Csehország, Magyarország, Szlovákia, Lengyelország és Szlovénia képezik. 2006-ban Szlovákiában 2 405 488 USD-nak megfelelő támogatást nyújtott. A támogatottak között nem volt magyar szervezet. Mivel azonban a támogatást adományozó alapítványok nyerték el, nem kizárt, hogy ebből az összegből magyar szervezetek is részesednek a jövőben.

2.3.4. Az adó 2%-a

A Szlovák Köztársaság parlamentje 2001. december 4-én hagyta jóvá a személyi jövedelemadóról szóló törvényt, melynek 48. paragrafusaiban egy új intézményt iktatott be: a magánszemélyek személyi jövedelemadójuk 1%-át

közhasznú célra ajánlhatták fel. A törvényt 2002. január 1-jén lépett hatályba. A törvényt 2003. december 4-én módosították (595/2003), s ennek értelmében már 2%-ra módosult az 1%. Újdonság szintén, hogy az új törvénynek köszönhetően már jogi személyek is nyilatkozhatnak adójuk 2%-áról. Ez a rendelkezés új lehetőséget jelent a nonprofit szervezetek anyagi hátterének biztosításában.

A dél-szlovákiai nonprofit szervezetekkel kapcsolatban sajnos nagyon elszomorítóak a tapasztalatok. Úgy tűnik, a szervezetek nem élnek ezzel a lehetőséggel. Elmondható, hogy szervezetekink kényelmesekek. Sok szervezet panaszkodik a „körműveléses iktatási” eljárásra (mely valójában nem igényel nagy utánajárást, hiszen kb. 4000 szervezet jegyezteti magát évről évre), gyakori okként róják fel a rendszer költségességét (a 2%-ot befogadók jegyzékébe való iktatása átlagban 1300 Sk illetékbevezetést jelent a szervezetnek), s nem utolsósorban a csekély jövedelemre panaszkodnak (mely tapasztalataink szerint szintén olyan kifogás, mely nem állja meg a helyét, hiszen az aktív kampányt folytató szervezetek nem csekély bevételhez jutottak e rendszernek köszönhetően).

Igaz ugyan, hogy a kultúra pénztelensége nem kelt akkor együttérzést az emberekben, mint pl. a beteg gyermekek, de számos ellenpélda is felhozható.

2004-ben összesen 3831 szervezet indult a 2%-ért, ezek közül csupán 124 szervezet volt kisebbségi magyar szervezet. Azokról a szervezetekről van szó, melyek magukat magyar szervezetnek nevezik, és alapszabályuk is tesz erről említést. Nem számoltuk e szervezetek közé azokat, melyek küldetése általános, tehát elméletileg lehetnek magyar nemzetiségű tagjaik, illetve szolgáltatásaik élvezői magyar ajkúak is. Például a dunaszerdahelyi Mentálisan Sérülteket Segítők Egyesületének vezetősége és önkéntesei szinte mind magyarok, de a szervezet tevékenysége a mentálisan sérültekre irányul, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül. Az ilyen szervezeteket nem számoltuk a 124 szervezet közé.

6. táblázat. A magyar szervezetek 2%-ból befolyt jövedelmének aránya járások szerint

Járás	Magyar lakosság aránya %-ban (2001-es népszámlálási adatok)	A magyar szervezetek 2%-ból befolyt jövedelmének aránya a járásban (%)
Pozsony	3,6	4,17
Szenc	20,4	24,67
Dunaszerdahely	83,3	75,87
Galánta	38,6	11,57
Komárom	69,1	59,34
Érsekújvár	38,3	7,03
Léva	27,9	5,43
Vágsellye	35,7	7,04
Nyitra	6,7	1,50
Nagykürtös	27,4	0,00
Losonc	27,6	29,09
Rimaszombat	41,3	16,15
Nagyróce	22,0	0,07
Rozsnyó	30,6	18,35
Kassa város	3,73	0,58
Kassa-vidék	13,2	7,95
Tóketerebes	29,3	9,72
Nagymihály	11,7	6,27

7. táblázat. 2004-ben a 2%-ért induló legsikeresebb magyar szervezetek

Szervezet	Székhely	2%-ból származó jövedelem (Sk)	Járás
Közép-Európai Alapítvány	Pozsony	19 695 644	Pozsony
Katedra Alapítvány	Dunaszerdahely	4 891 850	Dunaszerdahely
Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége	Komárom	857 888	Komárom
Eben Haézer Alap	Berzéte	622 149	Rozsnyó
Fórum Információs Központ	Somorja	604 477	Dunaszerdahely
Ipari Alap	Komárom	406 743	Komárom
Pro Gaudio Társulás	Fülekk	387 060	Losonc
Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség	Dunaszerdahely	319 935	Dunaszerdahely
Pro Ratio Alapítvány	Somorja	316 826	Dunaszerdahely
Fundament Polgári Szervezet	Rimaszombat	313 397	Rimaszombat
Összesen		28 415 969	

8. táblázat. A kerületi hivatalok által 2004-ben kiosztott támogatások

Kerületi hivatal	Kultúrára és sportra civil szervezeteknek kiosztott támogatás összesen (Sk)	Magyar szervezeteknek kiosztott támogatás összesen (Sk)
Pozsony	667 300	0
Besztercebánya	4 479 300	144 000
Kassa	2 786 723	125 000
Nyitra	1 500 000	386 000
Összesen	9 733 323	655 000
Százalékban	100	6,7

A többi hivatalból sajnos nem sikerült az adatokat a tanulmány írásáig megkapnunk.

2.3.5. A kerületi hivatalok támogatásai

Amióta a kerületi hivataloknak önálló gazdálkodásuk van, módjukban áll a kulturális rendezvények támogatása is. Egy új területről van szó, mellyel egyelőre nincs tapasztalatunk. A rendelkezésünkre álló adatok és dokumentumok alapján a kerületi hivatalok általában pályáztatják a támogatást (pl. a Pozsonyi és Kassai kerület), és támogatásaik 50 000 Sk-ig terjednek. Tudomásunk van azonban olyan kerületekről is, ahol a támogatás nem transzparens módon került elosztásra, nincs nyilvános pályázati rendszer.

2.3.6. A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma

A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma 1998 óta oszt ellenőrizhető módon, aránylag transzparensen támogatást a nemzeti és kulturális örökség védelmére. Az ezzel a feladattal megbízott Kisebbségi Kultúra Szekciójának az utóbbi években nagy gondot fordít arra, hogy a támogatások megfelelő módon legyenek elosztva.

A pályázati rendszer rendkívül egyszerű, és minimális követelményeket támaszt a pályázók szemben (elég az adatlapot kitölteni). Ez a rendszer valószínűleg gyakorlati szempontból lett így megalkotva, mert a sok pályázat elbírálása időigényes lenne. Más szempontból viszont a szervezeteknek minimális erőfeszítést kell tenniük ahhoz, hogy támogatásban részesüljenek, és ez elkenyelmeseíti őket.

2.3.7. Ekopolis Alapítvány

Küldetése a civil szervezetek és polgári kezdeményezések anyagi és technikai támogatása és segítése a környezetvédelem problémáinak megoldását segítő és a demokráciát erősítő programokban. Különösen nagy hangsúlyt fektet a vidékfejlesztésre, az új energiaforrások kihasználására, a vízgyűjtőterületek és lápok védelmére, a környezetszennyezés csökkentésére és az erdővédelemre.

Célcsoportját a környezetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek alkotják.

Általában egyéves időtartamú projekteket támogat. Nem támogat: klasszikus környezetvédelmi projekteket, környezetvédelmi nevelési programokat, beruházásokat.

Az alapítvány, mivel újraelosztója nyugati és amerikai adományoknak, az utóbbi években nem nyújt széles körben támogatást. Inkább technikai jellegű segítségre helyezi a hangsúlyt. A múltban a Tvoja zem programja azonban komoly forrása volt a hazai szervezeteknek. Igazgatója (Boris Strečanský) elmondása szerint Dél-Szlovákiából kevés pályázatot iktattak, ezek közül főleg azok voltak versenyben, melyek el-sajátították a projektírási „tudományát” (a pályázatok többnyire a Fórum Információs Központ képzéseinek résztvevői közül kerültek ki).

2.3.8. Nadácia pre podporu občianskych aktivít (NPOA)

Küldetése Szlovákia polgári társadalma fejlődésének támogatása és a civil szervezetek szerepének megerősítése volt. Az alapítvány a PHARE program szlovákiai lebonyolítója volt.

Az alapítvány a 2000–2002-es időszakban a nemzeti és kisebbségi szervezetek számára külön programot valósított meg Nemzeti és Kisebbségi Fejlődésért Program (Program rozvoja národnostných menšín – PRNM) elnevezéssel. A 2000-ben kezdődött program célja a demokratikus polgári társadalom támogatása a kisebbségek fejlődése által, különös tekintettel a roma kisebbség támogatására és integrálására.

Az NPOA volt annak idején az az alapítvány, amely elsőként támasztott komoly igényeket a pályázatokkal szemben, ezzel nemcsak azt érte el, hogy a szervezeteket ránevelte a pályázatírássra, hanem képes volt támogatásai révén olyan lökést adni a szervezeteknek, amely máig hat.

Az alapítvány Szlovákia uniós taggá válásával betöltötte küldetését.

2.4. Magyarországi források

2.4.1. Magyarországi támogatások

Pontos összesítések és kimutatások nincsenek, de bátran elmondható, hogy a szlovákiai ma-

gyar intézményrendszer legfőbb alapítványi életető erejét a magyarországi, elsősorban közalapítványi források jelentették. Az Illyés Közalapítvány a kilencvenes évek kezdetétől jelentős anyagi eszközökkel támogatta a szlovákiai magyar szervezeteket, majd ehhez más közalapítványok is társultak (Új Kézfogás Közalapítvány, Apáczai Közalapítvány, Arany János Közalapítvány, Nemzeti Kulturális Alapprogram stb.). Ugyanilyen jelentőséggel bírt az oktatási támogatások volumene, sőt minden más támogatási formát meghaladó volt a Magyarországon teljes vagy részképzésben részesülő diákok támogatása. Nem elhanyagolható mértékűek a könyvkiadásra, tudományos életre, konferenciákra stb. fordított közvetlen minisztériumi (oktatási és kulturális tárca) támogatások sem, az utóbbi években pedig az ún. városi főiskolák (konzultációs központok: Komárom, Királyhelmec), illetve a kihelyezett egyetemi képzések (közgazdasági és informatikai képzés – Komárom) közvetlen, illetve közvetett anyagi támogatása.

2.4.2 Illyés Közalapítvány (IKA)

A Magyar Köztársaság Kormánya által 1990-ben alapított Illyés Közalapítvány feladata és célja a határon túl élő magyarság támogatása, önazonosságának, anyanyelvének és kultúrájának megőrzése. Segítik a határon túli magyar közösségeket és a szóránymagyarságot lelki, szellemi és kulturális fejlődésében, ezen értékeinek megőrzésében.

Szlovákiában a közalapítvány alkuratoriuma révén adja a támogatásokat. A pályázás rendkívül egyszerű, minimális követelményeket támaszt a pályázó szervezetekkel szemben, aminek a hatása, mint már említettük, rossz irányba mozdította a szervezeteket. Az alkuratorium hozza a végső ajánlást a pályázatokról, s ezt a szakbizottságok döntése alapján teszi.

A támogatások nagysága rendkívül különböző, az egészen kis támogatástól a nagyon magasig. A támogatás nagyságának megítélésakor (ugyanúgy, mint a szlovák Kulturális Minisztériumnál) különböző, többnyire szubjektív

szempontok érvényesülnek, így a pályázó szervezetek között elterjedt, hogy minél nagyobb támogatást igényelnek, annál többet kapnak elvet kell követni.

Mint a 9. összehasonlító táblázatból is látható a nagymértékben támogatott nagyobb lap- és könyvkiadók nélkül is sokkal magasabb az egy szervezetre eső támogatás a Pozsonyi, Dunaszerdahelyi, Komáromi és Rimaszombati járásban, mint a többi járásban. Meg kell azonban említenünk azt a tényt, hogy e járásokban a civil szervezetek gyorsan adaptálódtak az 1989-es fordulat hozta változásokhoz, gyorsabban reagáltak a kihívásokra, és a többi járással összehasonlítva hatékonyabban és magasabb színvonalon működnek.

2.4.3 Nemzeti Kulturális Alapprogram (NKA)

Az NKA küldetése a magyar kulturális élet számára hosszú távon és kiszámítható módon működő, állami mecénási szerepét kiteljesítő, nélkülözhetetlen intézményi szerep biztosítása. Az NKA-nak ezért a szűken vett adományozó szerep mellett feladata a magyar kultúra legjelentősebb állami „megrendelőjévé”, tudatos mecénásává válnia.

Az NKA céljai:

- hozzájárulni a magyar kultúra értékeinek megőrzéséhez és továbbviteléhez,
- a kultúra új vagy megújuló minőségű értékeinek felkarolása és támogatása,
- a kulturális értékekhez való hozzájutás különbségeinek csökkentése, és egyben a kulturális igényesség növelése,
- a rendelkezésre álló források bővítése a tárcákkal és a piaci szereplőkkel kialakítható partnerségi rendszerek keretében.

Az Alapprogram pályázati rendszere a többi magyarországi forrással szemben formai szempontból eléggé bonyolult. A határon túli pályázónak magyarországi lebonyolítót kell biztosítania, és számos olyan hivatalos nyomtatványt kell beszereznie, melyek vagy nem relevánsak, vagy kiállítatásuk a hazai viszonylatokban lehetetlen. Ezek a körülmények eléggé

9. táblázat. Az Illyés Közalapítvány 2004-es támogatásai járáások szerinti eloszlásban

Járis	A lap- és könyvkiadókkal együtt				A lap- és könyvkiadók nélkül			
	A járisha összesen jutott támogatás (Sk)	Sikeres pályázatok száma a járishban	Az egy szervezetre eső átlagtámogatás a járishban (Sk)	A járishban az egy szervezetre eső átlagtámogatás összehasonlítása az egy szervezetre eső átlagtámogatással (%)	A járisha összesen jutott támogatás (Sk)	Sikeres pályázatok száma a járishban	Az egy szervezetre eső átlagtámogatás a járishban (Sk)	A járishban az egy szervezetre eső átlagtámogatás összehasonlítása az egy szervezetre eső átlagtámogatással (%)
Dumaszerdahely	2 929 500,00	60	48 825,00	140	2 226 166,67	57	42 915,20	145
Pozsony	2 792 000,00	24	116 333,33	334	1 465 333,33	20	73 266,67	248
Komárom	2 016 500,00	48	42 010,42	121	1 742 500,00	47	37 074,47	125
Rimaszombat	738 333,33	17	43 431,37	125	738 333,33	17	43 431,37	147
Tökerebes	603 833,33	36	16 773,15	48	603 833,33	36	16 773,15	57
Léva	593 333,33	22	26 969,70	78	593 333,33	22	26 969,70	91
Galánta	585 500,00	19	30 815,79	86	585 500,00	19	30 815,79	104
Nagyhalaly	510 000,00	19	26 842,11	77	510 000,00	19	26 842,11	91
Losonc	491 666,67	22	22 348,48	64	491 666,67	22	22 348,48	76
Kassa-videk	488 333,33	22	22 196,97	64	488 333,33	22	22 196,97	75
Érsekújvár	461 666,67	30	15 388,89	44	461 666,67	30	15 388,89	52
Kassa	392 500,00	13	30 192,31	87	392 500,00	13	30 192,31	102
Nyitra	308 333,33	14	22 023,81	63	308 333,33	14	22 023,81	74
Rozsnyó	291 166,67	19	15 324,56	44	291 166,67	19	15 324,56	52
Szenc	286 666,67	13	22 051,28	63	286 666,67	13	22 051,28	75
Nagyőrce	223 333,33	8	27 916,67	80	223 333,33	8	27 916,67	94
Nagykürtös	218 333,33	11	19 848,48	57	218 333,33	11	19 848,48	67
Vágsejlye	128 333,33	7	18 333,33	52	128 333,33	7	18 333,33	62
Összesen	14 059 333,33	404			11 975 333,33	396		

10. táblázat. Az NKA által 2004-ben megtámogatott szervezetek, a támogatások nagysága és regionális eloszlása

Járás	Szervezet	Székhely	Támogatás(Ft)	Támogatás (Sk)	A járásba befolyt támogatások összesen (Sk)	%
Pozsony	KALLIGRAM KÖNYV- ÉS LAPKIADÓ KFT.	Pozsony	2 600 000	433 333	833 333	16
Pozsony	IFJÚ SZIVEK MAGYAR TÁNCGYÜTTES	Pozsony	950 000	158 333		
Pozsony	HAGYOMÁNY ALAP	Pozsony	600 000	100 000		
Pozsony	BALÁZS F. ATTILA – AB ART	Pozsony	500 000	83 333		
Pozsony	MADÁCH-POSONIUM KFT.	Pozsony	250 000	41 667		
Pozsony	KÖNYVSZAKMAI SZÖVETSÉG	Pozsony	100 000	16 667		
Dunaszerdahely	MÉRY RATIO KIADÓ	Somorja	2 600 000	433 333	608 332	12
Dunaszerdahely	CSEMADOK DUNASZERDAHELYI TERÜLETI VÁLASZTMÁNYA	Dunaszerdahely	350 000	58 333		
Dunaszerdahely	GRAMMA EGYESÜLET	Dunaszerdahely	300 000	50 000		
Dunaszerdahely	LILIUM AURUM KFT.	Dunaszerdahely	200 000	33 333		
Dunaszerdahely	VÁMBÉRY POLGÁRI TÁRSULÁS	Dunaszerdahely	200 000	33 333		
Galánta	GALÁNTAI HONISMERETI MÚZEUM	Galánta	500 000	83 333	83 333	2
Kassa város	KASSAI THÁLIA SZÍNHÁZ	Kassa	2 500 000	416 667	450 000	9
Kassa város	ÁRVÁCSKA TEHETSÉGGONDOZÓ TÁRSULÁS	Kassa	200 000	33 333		
Komárom	KT KÖNYV- ÉS LAPKIADÓ KFT.	Komárom	4 654 000	775 667	2 467 333	48
Komárom	JÓKAI ALAPÍTVÁNY	Komárom	3 100 000	516 667		
Komárom	VÁROSI MŰVELŐDÉSI KÖZPONT, KOMÁRNO	Komárom	3 000 000	500 000		

Komárom	PRO ARTE DANUBII POLGÁRI TÁRSULÁS	Komárom	1 400 000	233 333		
Komárom	SELYE JÁNOS KOLLÉGIUM	Komárom	1 200 000	200 000		
Komárom	KOMÁROMI ZSIDÓ HITKÖZSÉG	Komárom	500 000	83 333		
Komárom	PALATINUS POLGÁRI TÁRSULÁS	Komárom	500 000	83 333		
Komárom	NYÁRI SZABADTÉRI TÁNCSZÍNHÁZ ALAP	Komárom	350 000	58 333		
Komárom	PRO PATRIA KÖZHASZNÚ SZERVEZET	Komárom	100 000	16 667		
Losonc	ZORAN ARDAMICA – PLECTRUM	Losonc	600 000	100 000	150 000	3
Losonc	CSEMADOK NÓGRÁDI TERÜLETI VÁLASZTMÁNYA	Losonc	300 000	50 000		
Nagymihály	CSEMADOK UNG- VIDÉKI TERÜLETI VÁLASZTMÁNYA	Nagykapos	690 000	115 000	115 000	2
Érsekújvár	IPOLYMENTI KULTURÁLIS ÉS TURISZTIKAI TÁRSASÁG	Szalka	1 150 000	191 667	191 667	4
Rozsnyó	CSEMADOK ROZSNYÓI TERÜLETI VÁLASZTMÁNYA	Rozsnyó	500 000	83 333	158 333	3
Rozsnyó	MESESZÍNHÁZ – DIVADLO ROZPRÁVOK	Rozsnyó	450 000	75 000		
Töketerebes	LORÁNTFFY ZSUZSANNA EGYESÜLET	Királyhelmec	500 000	83 333	83 333	2
	ÖSSZESEN		30 844 000	5 140 664	5 140 664	100

megtizedelik a pályázók számát. Tartalmi szempontból a pályázatokat nagyon egyszerű elkészíteni, és az elszámolásokat sem ellenőrzik szigorúan.

2.4.4. Apáczai Közalapítvány

A Magyar Köztársaság Kormánya a határon túli magyar közösségek identitásérzésének érvényesülése, az egyes régiók megfelelő számú és minőségű saját értelmiségének biztosítása, ennek kapcsán a határon túli önálló felsőoktatási és szakképzési intézményrendszer kialakításának támogatása érdekében az alábbiakban részletezett állami közfeladat folyamatos biztosítása céljából hozta létre az Apáczai Közalapítványt.

A közalapítvány célja a határon túl élő magyar közösségek és a szóróványmagyarság oktatásának, szakképzésének, valamint oktatási szakemberek továbbképzésének elősegítése és támogatása. Továbbá a következő területek támogatása:

- anyanyelvű oktatásuk fejlesztését és erősítését célzó kezdeményezések;
- a fenti közösségeket érintő tudományos kutatómunka;
- anyanyelvük ápolását és kulturális rendezvényekre irányuló kezdeményezések;
- elsődlegesen a határon túli magyar nyelvű szakképzés fejlesztését biztosító programok

kínálatának és képzési lehetőségeinek bővítése;

- a szakképzésben a távoktatási rendszer kifejlesztése, a képzés és a technológia korszerűsítését szolgáló informatikai és információs rendszerek felhasználása, fejlesztése;
- a határon túli magyar nyelvű oktatási és szakképzési intézményrendszer megteremtése és bővítése;
- a határon túli magyar nyelvű oktatásban és szakképzésben részt vevő pedagógusok, oktatók és szakoktatók javadalmazása és továbbképzése;
- a határon túli magyar nyelvű oktatásban és szakképzésben részt vevő anyaországi pedagógusok, oktatók és szakoktatók javadalmazása és továbbképzése;
- ösztöndíjak alapításával a hallgatók felsőfokú tanulmányainak és szakképzésének támogatása, valamint kollégiumi ellátásuk;
- szakképzési, illetve köz- és felsőoktatási tananyagok, oktatási segédanyagok, kutatási eredmények kiadásának, terjesztésének támogatása.

Az alapítvány pályázati úton támogat határon túli szervezeteket. A pályázati rendszer egyszerű, nem ró komoly feladatot a pályázó szervezetekre.

11. táblázat. 1999-ben Szlovákiában támogatott szervezetek és a támogatások nagysága az Apáczai Közalapítványnál

Szervezet	Támogatás Ft-ban	Támogatás Sk-ban
Calvin János Teológiai Egyetem, Komárom	21 147 792	3 524 632
Euroakadémia Nemberuházasi Alap, Dunaszerdahely	24 750 000	4 125 000
Ipari Középiskola Komárom	400 000	66 667
Iparisták Baráti Köre, Kassa	2 017 204	336 201
Katedra Alapítvány, Dunaszerdahely	270 000	45 000
Középfokú Magán Szaktanintézet, Hidaskürt	2 797 000	466 167
Magyar Tannyelvű Középfokú Szakmunkásképző Magániskola, Gúta	414 500	69 083
Magyar Tannyelvű Magán Kereskedelmi Akadémia, Hidaskürt	1 500 000	250 000
Selye János Kollégium, Komárom	4 596 000	766 000
Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Komárom	997 500	166 250
Szülők és Iskolabarátok Szövetsége, Komárom	296 248	49 375
Összesen	59 186 244	9 864 375

12. táblázat. 2004-ben támogatott szervezetek az Apáczai Közalapítványnál

Fórum Kisebbségkutató Intézet	Somorja
Csemadok – Nógrádi Területi Választmánya	Losonc
Fórum Információs Központ	Somorja
Görög Katolikus Egyház, Bodrogszerdahelyi Egyházközség	Bodrogszerdahely
Gyermekeinkért Iskolánkért Polgári Társulás	Párkány
Kassai Magyar Tannyelvű Középfokú Ipariskola és Kereskedelmi Akadémia mellett működő Szülők Szövetsége	Kassa
Királyhelmecei Regionális Fejlesztési Ügynökség (KFRÜ)	Királyhelmece
Komáromi Zsidó Hitközség	Komárom
Magyar Tannyelvű Alapiskola Szülői Munkaközössége	Rimaszombat
Magyar Tannyelvű Magán Szakközépiskola	Gúta
Magyar Tannyelvű Magángimnázium	Galánta
Nagykapos és Vidéke Társulás	Nagykapos
Nagykaposi Regionális Vállalkozásfejlesztési Szövetség	Nagykapos
Polifón Polgári Egyesület	Rimaszombat
Selye János Egyetemért Alapítvány	Komárom
Selye János Kollégium	Komárom
Szüllő Géza Polgári Társulás	Komárom
Zoboraljai Vállalkozói Magán-Szakközépiskola	Alsóbodok

A támogatások nagysága e tanulmány írásakor nem állt rendelkezésünkre.

A támogatott szervezeteket tekintve elmondható, hogy a közalapítvány pár évvel előtti politikája pozitív irányba mozdult el. Míg pl. 1999-ben kimondottan oktatási intézményeket támogatott, addig 2004-ben már számos felnőttoktatásban részt vevő civil szervezet is sikeresen pályázott.

2.5. Külföldi források

2.5.1. Európai uniós támogatások

Az európai uniós támogatási rendszer, tapasztalataink szerint, egyike a legbonyolultabbnak. Komoly felkészülést és készségeket igényel a pályázóktól. A projekten túl számos egyéb dokumentumot és adatlapot kell csatolni a pályázathoz, hivatalos igazolásokat, mellékleteket. Az uniós pályázat elkészítése legalább egy hónapnyi időt igényel. A pályázatok elbírálása

hosszadalmas, de a támogatás nagysága messze meghaladja az eddig felsorolt forrásokét.

Az EU nagyon pontos és naprakész információkat igényel a tartalmi megvalósításról, az anyagi meritést pedig szigorúan ellenőrzi. A kultúra területén kevés dél-szlovákiai szervezet képes pl. a Kultúra 2006 program követelményeit teljesíteni. De hasonló a helyzet a többi programmal is (Leonardo, Socrates).

2.5.2. Sasakawa Peace Foundation

Az SPF olyan programokat támogat, melyek a nemzetközi egyetértést, együttműködést és tapasztalatcserét segítik. Munkájával egy egészséges, humánus nemzetközi társadalmat igyekszik kiépíteni, mely hatékonyan vesz részt a világbéke megőrzésében.

Az SPF a következő területeken megvalósuló projekteket támogat:

a) Az együttélés és plurális értékek támogatása – civilizációs problémák átfogó megértését szorgalmazó kezdeményezések, aktuális regionális problémák megoldására irányuló kultúrák közötti párbeszéd, információk kihasználása és továbbítása a globális társadalom felé.

b) A biztonság és nonprofit tevékenység támogatása – a három szektor együttműködését elősegítő projektek, a nonprofit szektor intézményesítése és erőforrásainak építése, kutatások és felmérések

c) Japán és Ázsia a világban – Japán strukturális átalakulása és Kelet-Ázsia, Kelet-Ázsia megújulása és tapasztalatok átültetése, a világ gazdasági felépítése és Japán és kelet-ázsiai szerepének szilárdítása.

Támogatási rendszere az Európai Unióval összehasonlítva nem túl bonyolult. Támogatása egy pályázó szervezet számára kb. 1 millió Sk körül mozog évente, de nem kivétel a több milliós támogatás sem. Figyelemmel kíséri a projektumok tartalmi teljesítését, és szigorúan ellenőrzi az anyagi oldalát is.

2.5.3. Charles Stewart Mott Foundation

Az alapítvány célja az életképes és fenntartható demokratikus társadalom építésének támogatása, a demokrácia, a plurális társadalom kiépítése és a környezetvédelem.

A Közép- és Kelet-Európa polgári társadalma elnevezésű programja a következő területeken támogat pályázatokat:

a) Környezetvédelem – helyi és regionális környezetvédelmi szervezetek megalakítása, az energiaforrások hatékony kihasználása.

b) Nonprofit szektor – fejlődés és növekedés a régiókban, menedzsment, jogrendszer, információhálózat, tréningek, civil szervezetek együttműködése, önkéntes tevékenység.

c) Politikai és gazdasági infrastruktúra – transzformáció, szabad piacgazdaság, kis- és középvállalkozások.

Az alapítványnak nincsenek hivatalos pályázási előírásai. Rövid lejáratú és hosszú távú projekteket egyaránt támogat. Az angol nyelvű pályázatokat két példányban folyamatosan lehet benyújtani az alapítványhoz.

Támogatásai a hazai viszonyokhoz képest magasnak mondhatók (10 000 USD-től 80 000 USD-ig terjednek). A projektek teljesítését figyelemmel kíséri, nagyon rugalmasan reagál az igényekre. Komoly figyelmet szentel a szervezeteknek a pályázat befejezése után is, mivel fontosnak tartja, hogy a befektetett támogatás hosszú távon a régiókban kamatozzon.

A dél-szlovákiai civil szervezetek közül egyedül a Fórum Információs Központot támogatta, a Jövő 2000 Alapítvány is pályázott, de nem kapott támogatást.

2.5.4. Westminster Foundation for Democracy

A Westminster Alapítvány Nagy-Britannia kormányának a demokráciát építő és fejlődését támogató alapítványa. Célja a pluralizmust és demokráciát erősítő és építő projektek támogatása.

A WFD olyan szervezeteket és projekteket támogatott, melyek a plurális demokráciát építették külföldön: politikai pártokat, kormányokat és más képviselői szerveket, emberjogi csoportokat, független sajtót, női szervezeteket és projekteket, jogi reformokat, választási reformokra irányuló projekteket, szakszervezeteket.

Komoly szerepet vállalt az 1998-as választások megelőző OK '98 kampányban. A dél-szlovákiai civil szervezetek közül csak a Fórum Intézet, illetve a Mécs László Társulás pályázott nála támogatásért, holott támogatási rendszere nem bonyolult, csupán az okozhatott a szervezeteknek problémát, hogy angol nyelven kommunikált partnereivel.

2.5.5. German Marshall Fund of the United States

A German Marshall Alap célja a háború utáni Marshall-Terv eszméiségét követve az Egyesült Államok és Európa együttműködésének és eszmecseréjének fejlesztése. A GMF 1972-ben, német polgárok adományaiból lett megalapítva.

Célcsoportját az ún. think tank szervezetek képezik, melyek a demokratikus átmenet kulcsproblémáit képesek javítani. Ennek jegyében fi-

gyelmét jelenleg a demokráciával megerősítésével küzdő szovjet utódállamokra összpontosítja.

Dél-szlovákiai szervezetekkel nincs tapasztalata.

2.6. Tanulságok

Az első és legfontosabb tanulság, melyet levonhatunk, hogy a dél-szlovákiai szervezetek többsége pályázati tapasztalata nagyon kevés. E hiányosság miatt esik el olyan támogatásoktól, melyek a magyarországi kis támogatásokkal összehasonlítva, nagyságukat tekintve lényegesen magasabbak. A komoly programokra elnyert nagyobb támogatás előnyei, hogy biztonságot nyújtanak a szervezeteknek, nevelik a szervezetet, amely olyan bázist képes maga körül teremteni, melyre a jövőben építhet.

Nagyon fontos, hogy a magyarországi támogatáspolitikai olyan területeket támogat, amelyekre egyébként más forrásból nem lehet anyagi támogatásokat biztosítani.

Fontos az is, hogy működési költségekre is lehet nyerni támogatást, ez ugyanis stabilizálja az egyes (főleg „közintézményként” működő) intézmények, szervezetek működését.

A szlovákiai magyar intézményrendszer – néhány kivételtől eltekintve – hosszú éveken keresztül csak a magyarországi forrásokra hagyatkozott. Lényegében a magyarországi források tették lehetővé a kiépülését és hosszú éveken keresztül a létezését. Ugyanakkor ennek a másik oldalon nagyon negatív hatása is volt: a szlovákiai vagy szlovák civil szektor ugyanebben az időben sokkal nagyobb támogatások bevonásával kiépítette infrastruktúráját, tulajdonra, alapítókra, tartalékforrásokra tett szert, elsajátította az igényesebb pályázási technikákat, megfelelő kapcsolatrendszert épített ki stb., és most sokkal versenyképesebb, mint a szlovákiai magyar intézményrendszer, amely egyébként nagyon jelentős helyzeti előnnyel rendelkezett még a kilencvenes évek elején, de ezt fokozatosan elveszítette. Ma már negatívként kell elkönyvelni, hogy a szlovákiai magyar szervezetek kizárólag magyarországi forrásokra támaszkodtak, ezzel elszigetelődtek a szlovákiai rendkívül dinamikus fejlődő civil szektortól, sőt voltak

időszakok, amikor a szlovák szervezetekkel való együttműködés vagy nemzetközi programokban való részvétel egyenesen bűnnek minősült.

Sajnos a magyarországi támogatási rendszer, melyből a szlovákiai magyar szervezetek bevételeik 90%-át nyerik, nagyon elkényelmelték a szervezeteket. Minimális igényeket támasztanak velük szemben a pályázásnál, úgy is mondhatjuk, nem igazán érdekli őket, hogy pénzüik megfelelően volt-e felhasználva, az elszámolási rendszerük pedig visszaélésekre nyújt lehetőséget.

Tehát nem motiváló a támogatási rendszer. Ez annyit jelent, hogy pár oldalas pályázattal akár forintmilliókat lehet kapni az adományozóktól. Az egyes közalapítványoknak ösztönözniük kellene a célcsoportjaikat (szervezetek, intézmények), hogy igényesebb projektekben gondolkodjanak, és felkészüljenek ezek elkészítésére (némiüknél ez a törekvés már megjelent). Ezzel ösztönözhető lenne a célcsoport más, pl. uniós források elérésére is, amelyek nagyságrendileg messze meghaladják a magyarországi forrásokat. Jelenleg a szlovákiai magyar intézményrendszer nincs felkészülve igényesebb projektek elkészítésére és főleg megvalósítására.

Differenciáltan kellene kezelni a kérdést: kis szervezetek, kis projektek esetében (egyszeri rendezvény stb.) transzparens döntéshozatal, x összegig minimális követelmény, x összeg felett több munkát megkövetelni a pályázótól, pl. csatolja az előző évi éves jelentését, költségvetését (kiadások+bevételek), amiből látható, hogy mennyiből gazdálkodott, és ehhez képest mennyire reális az igénye.

Fontosnak lenne, az önrész felmutatása nem pusztán a pályázatban, hanem az elszámolásban is.

A másik fontos tényező a tudatos „önreklámozás” hiánya, a csekély lobbiképesség. Az a szervezet, amely nem képes bevonulni a köztudatba, nehezen jut támogatáshoz (érvényes ez mind a magyarországi forrásokra, mind a 2%-os adóra).

További tényezőként említjük a támogatási rendszerek elpolitizálódását, az átláthatatlanságot, a rendszer és rendszeresség hiányát és az

aktuális politikai rendszertől való függőséget. Sajnos máig érvényesül a magyarországi források esetében a „ki kinek az ismerőse” elv, vagyis az a szervezet, melynek nincsenek ismerősei az adott alapítványnál, kuratóriumban, csak nehezen vagy egyáltalán nem jut támogatáshoz. Ez egyrészt apatikussá teszi a kis vidéki szervezeteket, másrészt mélyíti a kis erőfeszítéssel nagy támogatáshoz jutó szervezetek önbizalmát.

Személyi/intézményi és nem programközpontú a jelenlegi rendszer, ami a pályázati kiírásoktól kezdve az elbíráláson keresztül egészen az elszámolásig érvényesül. Sok esetben nem nyitottak a rendszerek, pl. az ifjúsági támogatások esetében.

TÓTH KÁROLY

3. A KULTURÁLIS TÁMOGATÁSOK ÁTALAKÍTÁSÁNAK LEHETSÉGES FORMÁI

Az elmúlt időszakban több fontos írás, tanulmány, interjú jelent meg a magyarországi támogatási rendszer átszervezéséről, reformjáról, újragondolásáról.⁴⁰⁸ Az írások nagy részének az a fő gondolata, hogy át kell alakítani a magyarországi támogatási rendszert, hiszen annak hatékonysága nagyon sok kívánnivalót hagyott maga után az elmúlt időszakban. Vitatható ez a megállapítás főleg azokban az esetekben, amikor a szerzők konkrét eseteket nem hoznak fel, és csak általában formálnak negatív véleményt az elmúlt időszak támogatáspolitikájáról.

Ugyanakkor helyénvaló az a megállapítás, hogy napjaink változó körülményei szükségessé teszik a támogatási rendszerek rugalmas változtatását, mert nemcsak az anyagi források változnak, hanem a célcsoportok is komoly átalakulásokon mennek keresztül az egyes határon túli régiókban.

Igaz az az állítás is, hogy az elmúlt négy évben – főleg az uniós csatlakozás és a környező államok társadalmi átalakulása kapcsán – nagyban megváltozott ez egyes határon túli régiók helyzete. A gazdasági és szociológiai kutatások azt bizonyítják, hogy egyre eltérőbb viszonyok alakulnak ki az egyes régiókban (megváltoztak a hagyományosan ismert és a közbeszéd témáját is képező demográfiai, gazdasági, szociális, migrációs, politikai és egyéb összetevők). Ez azt eredményezte, hogy immár külön-külön kell kezelni az egyes határon túli régiókat. Nem lehet közös nevezőre hozni pl. Kárpátalja vagy Vajdaság helyzetét a társult országok (Szlovákia, Szlovénia) vagy a társulásra váró országok (Románia és Horvátország) helyzetével.

Az is fontos tényező, hogy az egyes szomszédos államokban az ún. magyar pártok milyen pozíciókat foglalnak el a politikai életben, a par-

lamentben, a kormányzati struktúrában, az államigazgatásban, a megyei és helyi önkormányzatokban, illetve mennyire fejlett az adott ország kisebbségi magyar civil szférája, mennyire kommunikatív és felkészültek a kisebbségi szervezetek a többségi nemzet hasonló szervezeteivel való kooperációban. Másképp jelenik meg a természetes asszimiláció, a vegyes házasság, a belső és külső migráció, az elvándorlás, a határ menti együttműködés, a népességszökkenés, az értelmiségi elvándorlás, a munkaerő-piaci mozgás kérdése stb. az egyes régiókban.

Nyilvánvaló, hogy a magyarországi politikai elit, illetve az egyes határon túli régiókkal foglalkozó intézmények számára az a könnyebb megoldás, ha egységesen tudják kezelni a határon túli régiókat, de az elmúlt másfél évtized alatt bekövetkezett változások ma már ezt aligha teszik lehetővé. A differenciált megközelítés célirányosabb és hatékonyabb támogatási rendszer kialakítását teszi szükségessé.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy – minden hiányossága ellenére – egy nagyon produktív támogatási rendszerről beszélhetünk: Szlovákia esetében magyar intézmények olyan támogatásokat kaptak Magyarországtól (Illyés Közalapítvány, Apáczai Közalapítvány és más köz-, illetve magánalapítványok), amelyeket más forrásból lehetetlen lett volna biztosítani. Az elkövetkező időszak támogatási rendszerének kialakításakor (főleg a megváltozott politikai viszonyok közepette) ezt a tényt nagyon komolyan kell mérlegelni.

A kiindulási pontjaink a következők:

- a) A magyar alkotmányból adódóan a magyar kormányzatnak foglalkoznia kell a határon túli magyarok helyzetével.
- b) Anyagi támogatásokon keresztül hatékonyan kell befolyásolni az egyes régiók versenyképességét és anyagi-szellemi kondícióit. Ez főleg Magyarország számára fontos, hiszen erős partnerek és a szlovákiai pályázási piacon is helytálló szervezetek jöhetnek így létre.

408 Lásd Bárdi 2003, uo.; Elekes Botond, Entz Géza, Misovitz Tibor, Pomogáts Béla, Tibád Zoltán, Tőkés László hozzászólásai, Bárdi 2004., *Határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk Magyarországon*, Törzsök 2006, Horváth–Riz 2006., Simon 2006.

- c) Az egyes régiókat külön-külön kell kezelni, mert nagyon eltérő problémák és lehetőségek vannak jelen az egyes határon túli régiókban.

3.1. Közalapítványok, alapok

Az Illyés Közalapítvány 1994-ben bevezetett alkuratóriumi rendszere az elmúlt években nagyobb konfliktusok és problémák nélkül működött Szlovákiában. Egy demokratikus, alulról építkező rendszert sikerült kialakítani, amelyben négyévenként újrászervezett szaktestületek (bejelentkezett kulturális és civil intézmények, számuk meghaladta a kétszázat) döntöttek az anyagi eszközök belső arányairól, illetve az egyes pályázatokról. Áttekinthető és főleg egymás által ellenőrizhető volt ez a rendszer, és ez jelentette az erősségét.

Nagyon fontos volt az anyagi támogatások megítélése szempontjából, hogy olyan területeket támogatott, amelyet egyébként más forrásból lehetetlen volt biztosítani (tudomány, szakmai szervezetek, réteglapok, falusi öntevékeny csoportok stb.). Ezek a „kis pénzek” nagyon fontos pénzek voltak, és sok esetben többet jelentettek, mint a nagy uniós vagy amerikai támogatások. És ezt jelentik ma is.

Mindeközben kialakultak olyan közalapítványok, amelyek

- a) Egy-egy specifikus terület támogatására összpontosítottak (Apáczai Közalapítvány, Új Kézfogás Közalapítvány stb.), amelyek sok esetben ugyanazt a területet (oktatás, határon átnyúló kapcsolatok stb.) támogatták.
- b) A sajtó- és egyházi támogatások esetében új helyzet alakult ki: a sajtó profitorientáltsága folytán – a réteg és szakmai lapokat leszámítva – önfenntartó lett, az egyház pedig, jelentős mértékben visszaszerezve vagyongát, saját működését biztosítani tudta.
- c) Az iskolák esetében az ún. diáktámogatás (Pázmány Péter Alapítvány) olyan forrásokhoz juttatta a szlovákiai magyar iskolákat, amelyről korábban álmodni sem mertek (jelenleg a legnagyobb tőkeerővel rendelkező alapítvány Szlovákiában a magyarországi támogatások közvetítésére létrehozott Páz-

mány Péter Alapítvány, mellette a Soros Alapítvány csak a negyedik).

- d) Megjelentek más erőforrások is: PHARE, interreg, strukturális alapok, egyéb uniós források (Norvég projekt), amelyek egy-egy pályázat esetében volumenében nagyobb pénzeszközt jelentenek, mint az Illyés Közalapítvány teljes éves szlovákiai költségvetése. Ezek elérhetősége azonban az egyes kisebbségi szervezetek számára, elsősorban az önrész és a szakmai felkészültség, nyelvismeret stb. miatt, szinte lehetetlen.

Mindezek tükrében újra kellene fogalmazni a magyarországi alapok Szlovákiába irányuló támogatásának belső struktúráját.

- a) Azokra a területekre kell összpontosítani a támogatásokat, amelyek más forrásból nem biztosíthatók. (ezek alapvetően a falusi öntevékeny körök – jelentős részük a Csemadok helyi szervezete mellett működik, helyi és mikroregionális szervezetek, amelyek nagyon kis támogatás mellett hatékonyan tudnak részt venni a közösségfejlesztésben, a helyi turizmus beindításában, a gazdasági kapcsolatok, a határon átnyúló együttműködés kialakításában, illetve az identitás megőrzésében).
- b) Tudományos intézmények és báziskönyvtárak, amelyek a kisebb, de az egész régió szellemi infrastruktúráját biztosítják.
- c) A réteglapok (ifjúsági, irodalmi, tudományos, szakmai, egyetemi, vallási lapok és folyóiratok), amelyek mindig veszteségesek lesznek, de nagyon nagy szükség van rájuk az értelmiség megtartása és az értékközvetítés szempontjából.
- d) Az egyházak esetében az egyházak által létrehozott vagy mellettük létrejött, elsősorban karitatív vagy ifjúsági programokat megvalósító civil szervezetek programjai.
- e) Tudásalapú informatikai támogatások. Nem elsősorban technikai, hanem a nemzeti kulturális értékek tartalomfejlesztése és digitalizálása (NDA, MEK stb.).
- f) Hosszú távú, stratégiai, elsősorban képzési programok támogatása, amelyek felkészítik az egyes szervezeteket, hogy versenyképesen tudjanak részt venni a létező és egyre

keményebb pályázati piacon (nem a halat hozzák, hanem a hálót). Ebből a szempontból a szlovákiai magyar civil szféra messze elmaradt a szlovákiai átlagtól, és jelentős anyagi erőforrásoktól esett el már az elmúlt években is mindannak ellenére hogy több éven keresztül sokan szorgalmazták ennek a területnek a felerősítését.

- g) Önerő biztosítása az uniós pályázatokhoz. Szintén a versenyképesség növelésének az eszköze. Nagyon sok szervezet azért nem tud pályázni, mert képtelen biztosítani az 5–50 százalékos önrészt az egyes pályázatokhoz. Nagyon komoly probléma ez, amelyre oda kell figyelni, hiszen pár száz ezer forintnyi támogatás több százezer eurós támogatást jelenthet az egyes szervezetek esetében és a régiókban. A támogatások hatékony felhasználásának az elkövetkező években ez lesz a legfőbb eszköze.

3.2. Intézményi támogatás – stabilizációs keret

A fentiek mellett új elemként és nagyon hatékony eszközként el kellene gondolkodni az intézményi támogatás új rendszerén.

Jelenleg Szlovákia esetében kb. másfél tucat olyan közfunkciókat ellátó civil szakmai intézmény van, amelyek az elmúlt másfél évtizedben bizonyították létjogosultságukat, függetlenül mindenfajta politikai környezettől elsősorban pályázati alapon biztosították a tevékenységükhöz szükséges anyagi eszközöket, komoly érték-megőrző és értéktéremtő munkát végeztek, mégis folyamatosan kiszolgáltatottak maradtak, hiszen nem tudtak stabil, kiszámítható és hosszú távon biztonságos működést biztosítani.

Működési feltételeik stabilizálása elengedhetetlen. Olyan szervezetek ezek, amelyek hatással vannak a körjük szerveződő több tucat egyéb szervezet tevékenységére, tehát a beljük fektetett anyagi eszközök többszörösen megtérülnek. Ebbe a kategóriába tartoznak a tudományos, a magas kvalifikációval rendelkező népművészeti, a civil szervezeteket kiszolgáló képző és konzultatív szervezetek, karitatív egyházi szervezetek, egyetemi intézmények

stb., melyek hatással vannak az önkormányzatokra, a civil szervezetekre, a mikroregionális társadalmakra, az iskolákra, az értelmiségre, az értéktéremtésre és tudásközvetítésre.

A stabilizációs keret kialakítását szigorú feltételrendszerhez lehetne kötni:

1. Akkreditált intézmények – intézményi átvlágítással megvizsgálni azt, hogy az intézmény milyen tevékenységet fejt ki, mennyire lát el közhasznú és közintézményi funkciókat, hány alkalmazottal rendelkezik, milyen képzettségűek ezek, milyen a hatása a tevékenységüknek, milyen a publikációs tevékenysége az adott intézménynek, milyen a kapcsolatrendszere, milyen anyagi forrásokkal rendelkezik, melyek azok a hiányzó anyagi eszközök, amelyeket hosszú távon meg kellene finanszírozni ahhoz, hogy biztosítva legyen a szervezet stabilitása.
2. 1 plusz 1 korona elve – a hosszú távú stabil támogatás sohasem haladhatja meg az adott szervezet vagy intézmény saját maga által megszerzett anyagi bevételét. Tehát a legoptimálisabb stabilizáló támogatás csak annyi lehetne, amennyit az intézmény más forrásokból biztosít magának. Ez arra ösztönözhetné az szervezetet, hogy minél nagyobb forrásokra tegyen szert, hiszen ezáltal tudná fejleszteni a szervezetet.

3.3. Regranting (újraelosztó) keret

Szlovákiában volt egy nagyon hatékony amerikai alapítványi próbálkozás az ún. regionális regranting program kialakítására. Ez az újraelosztó rendszer pályázás útján kiválasztott néhány kistérségekben működő szervezetet, amelyet azal bízott meg, hogy mikroregionális fejlesztési programokat finanszírozzon meg. Minden – az adott régióban megszerzett – anyagi eszközhöz ugyanannyit nyújtott az adott szervezetnek. Nagyon hatékony anyagi eszköz beszerzésre ösztönző program volt, az adott térségekben a vállalkozóknak, önkormányzatoknak stb. megérte anyagi eszközöket adományozni az adott szervezetnek, hiszen ezzel megduplázták a támogatásukat az amerikai alapítvány révén, ugyanakkor a döntések az adományozók bevonásával teljesen

kistérségi szinten maradtak, az adott szervezetnél. Transzparens és effektív támogatási forma lehetne ez a kistérségi gazdasági, turisztikai, kulturális és egyéb támogatások esetében. A legfontosabb eleme ennek a rendszernek az volt, hogy helyi, mikroregionális forrásokat kellett mozgósítania, és az egész összeget csak az adott régióban lehetett felhasználni pályázati rendszer keretében. Nagyon nagy tudásra, tapasztalatokra és főleg anyagi erőforrásokra tettek szert ezek a regranting programban részt vevő szervezetek, a régióban pedig a pályázó kis szervezetek stabil támogatásban részesültek.

3.4. Országos és központi rendezvények

Az országos és központi rendezvények köre az elmúlt időszakban biztatóan bővült, már nem csak a Csemadok rendez ilyeneket, sőt a hagyományos Csemadok-rendezvényeket is több szervezet rendezi. Ugyanakkor a támogatási rendszeren belül ez nincs végiggondolva és kellő súllyal kezelve. Általában valamelyik szakmai csomag részeként kezelődik, és így komoly aránytalanságokhoz vezet a rendszer – pl. a hagyományos országos rendezvények a legtöbb esetben a Csemadok-csomag részét képezik, így csak Csemadok-szervezet pályázhatja meg, a tanulmányi versenyek pedig csak a meglehetősen kicsire zsugorodott oktatási csomagból remélhetnek támogatást stb.

A másik oldalon kialakult egy hallgatólágos egyezség, hogy bizonyos központi rendezvényeket ki jogosult megpályázni, illetve azokat megrendezni. Ez a „biztonságérzet” sok esetben ahhoz vezet, hogy a központi rendezvények színvonala csökken, konkurencia hiányában a rendezvényekkel szemben támasztott követelményrendszer ki sem alakul. Bejáratott mechanizmusok alakulnak ki újító, innovatív elképzelések nélkül, hiszen ez a rendszer nem hat ösztönzőleg ebbe az irányba.

A megoldást a következőkben látnánk:

- Szigorú és részletes követelményrendszer kialakítása az országos és központi rendezvényekkel kapcsolatban. Ez megszabná, hogy milyen színvonalon kell megrendezni a rendezvényt stb.

- Nem a támogatás összegét, hanem a megrendezés jogát kellene megpályáztatni, hogy más szervezetek is esélyt kapjanak a szervezésre.
- A kialakított követelményrendszer alapján ellenőrizni és értékelni kellene a rendezvények színvonalát az adományozó szervezet részéről. Ez manapság – elvétve – csak a sajtóban történik meg.

3.5. Objektivizált döntéshozatal

Az egyes kuratóriumi, szakbizottsági, tanácsadói testületekben – minden olyan területen, ahol ez lehetséges – objektivizálni kellene a döntéshozatalt, olyan (pl. pontozásos stb.) rendszereket kialakítani, amelyek minimalizálnák a szubjektív, olykor lobbitevékenységen alapuló döntéseket. Vannak erre kidolgozott rendszerek, amelyek működőképesek.

Végig kellene gondolni azt is, hogy ha egy pályázatot a testület támogatásra érdemesnek tart, azt a kért támogatási összeggel támogassa meg. A mai gyakorlat ezzel ellentétes, mindenki kap valamit, amiből aztán vagy meg tudja csinálni a projektumot, vagy nem.

Természetesen egy ilyen rendszer nagyfokú önrészt követel meg, esetleg bizonyos mértékű utófinanszírozást. Az uniós és amerikai támogatások – nem véletlenül! – így működnek.

3.6. Az intézményrendszer megerősítése – ingatlan és tartalékalap

Tulajdon (ingatlan), megfelelő személyi és technikai infrastruktúra – ezek kialakítása lét-szükséglet. Ma már egy civil szervezet nem versenyképes ezek nélkül. Nem biztos, hogy ezt magyarországi erőforrásokra kellene alapozni. Az önkormányzatok, vállalkozói erőforrások, a 2% stb. bevonásával olyan ingatlanokra kellene szert tenni, amelyek a szervezet tulajdonát képeznék, és megfelelő biztonságot adnának a szervezetek működéséhez.

Hasonló kérdés a szervezetek tartalékalapképzése. E nélkül ma már pályázni sem lehet, és főleg nem áthidalni a későn érkező támogatásokból adódó gondokat. A folyamatos, kiegyensúlyozott működésnek előfeltétele a tartalékalap.

A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG NYELVI HELYZETE

1. BEVEZETÉS

Amint a tanulmány címe is utal rá, célom a szlovákiai magyarság nyelvi helyzetének a bemutatása, elsősorban abból a szempontból, milyen változások mentek végbe és mutathatók ki a szlovákiai magyar beszélőközösség nyilvános nyelvhasználatát befolyásoló külső tényezők, a legtágabban értelmezett kommunikációs gyakorlat és részben nyelvi produktumok tekintetében a rendszerváltozás óta eltelt több mint tizenöt év alatt. Az utóbbi évek empirikus nyelvészeti kutatásai alapján született átfogó publikációk (elsősorban Lanstyák 2000a, a Lanstyák–Szabómihály 2002c kötetben közölt tanulmányok; továbbá Szabómihály 1998, a külföldi olvasók számára: Lanstyák 2002d és Lanstyák–Szabómihály 2005) lehetővé teszik, hogy ebben a tanulmányban elsősorban is az egyes, alább jellemzett tényezők között fennálló összefüggésekre mutassunk rá, néhány kérdést az említett írásoktól eltérő szempontból vizsgáljunk meg, illetve olyan jelenségekkel is foglalkozzunk, amelyekre ezek a tanulmányok nem tértek ki.

A rendszerváltozás előtti és utáni időszak összevetését nehezíti, hogy a korábbi évtizedekben a szlovákiai magyarok nyelvhasználatát csak nyelvművelő szempontból elemezték. A szlovákiai magyar nyelvművelés elveit és feladatait Jakab István fogalmazta meg először 1973-ban (megjelent: Jakab 1976), majd 1983-ban (Jakab 1983), s lényegében ugyanezeket ismételte meg az 1994-es Kazinczy-napokon tartott előadásában (Jakab 1994). Ezek az elvek, illetve feladatok – a hagyományos nyelvművelés irányultságával összhangban – két fő alapeladattal függenek össze: az egyik a nyelv-

használóknak, a másik pedig a nyelvnek (a Szlovákiában beszélt magyar nyelvnek) a művelése. Jakab István mindkét „művelési” irányban több részfeladatot is kijelölt, a valóságban azonban nyelvművelőink inkább csak a szlovákiai magyarok nyelvi műveltségének elmélyítésével foglalkoztak, az utóbbival kapcsolatban említett feladatokból – a „csehszlovákiai magyar nyelv” állapotának vizsgálata és a „lemaradást mutató belső nyelvtípus” stb. fejlesztése – azonban vajmi kevés valósult meg (erről bővebben l. pl. Lanstyák 1993/1998; Szabómihály 1999/2002).

Amint fentebb említettük, a szlovákiai magyarság nyelvhasználatára irányuló empirikus kutatások csak a múlt század kilencvenes éveiben indultak meg. Ezek egyrészt a nyelvművelő írásokban taglalt (elsősorban) lexikális jellegzetességeknél jóval több jelenséget tártak fel, másrészt pedig a szlovákiai magyar nyelvhasználatnak a magyarországitól eltérő olyan jellegzetességeire is ráirányították a figyelmet, amelyek csak nagyszámú adatközlő bevonásával végzett kutatások alapján azonosíthatók. Az empirikus adatok döntő része a rendszerváltozás utáni időből származik, ezért úgy tűnhet, hogy a korábbi időszakhoz viszonyítva a szlovákiai magyar nyelv(használat) különfejlődése erőteljesebben jelentkezik. A korábbi évtizedekből azonban nincsenek összevethető adataink, ezzel kapcsolatban tehát sem pro, sem kontra érveket nem tudunk felhozni. Inkább az tűnik valószínűbbnek, hogy a magyarországi egynyelvű nyelvhasználattól eltérő, mostanában feltárt jelenségek korábban is léteztek, sőt talán azt a megállapítást is megkockáztathatjuk, hogy a nyelvhasználati körülmények és

feltételek megváltozása éppen a különfejlődést lassítja, az ellenében hat.

2. ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ALAPVETÉSEK

Tekintettel arra, hogy elemzésünk tárgya eltérő elvi-elméleti és módszertani alapállásból is leírható, szükségesnek tartom a tanulmányban általam alkalmazott elméleti álláspont és módszerek kifejtését. Tanulmányom szociolingvisztikai irányultságú, ezen belül is elsősorban a variációelmélet (változatvizsgálat) és a nyelvi menedzselés elméleti keretét alkalmazom.⁴⁰⁹

Egészen általános megfogalmazásban azt mondhatjuk, hogy a szociolingvisztika a nyelv és a társadalom viszonyával foglalkozó, a nyelvhasználat társadalmi meghatározottságát valló tudomány. A szlovákiai magyarság nyelvhasználatát alapvetően befolyásolja az a tény, hogy a második világháború rövid időszakát kivéve immár több mint nyolcvan éve Magyarország határain túl, kisebbségi helyzetben él. A kisebbségi helyzet esetünkben nemcsak azt jelenti, hogy a szlovákiai magyarok lélekszáma kisebb, mint a szlovákoké, hanem azt is, hogy közösségünk politikailag, gazdaságilag és nyelviileg is a domináns többség „hatalma” alatt áll. Ennek nyelvi következménye,

hogy – a többi kisebbségi magyar beszélőközösséghez hasonlóan – a magyar nyelvnek egy kontaktusváltozatát⁴¹⁰ beszéljük, ezt sajátítjuk el anyanyelvváltozatként⁴¹¹. Vannak egynyelvű magyar tagjai is a szlovákiai magyar beszélőközösségnek (pl. a homogén magyar családból származó, magyar többségű településen élő gyermekek), a közösség felnőtt tagjai munkájuk során vagy ügyeik intézése közben azonban szükségszerűen és rendszeresen használják a szlovák nyelvet, tehát funkcionális értelemben kétnyelvűek, sőt az egész beszélőközösség is kétnyelvűnek tekinthető.

Bár a magyarság Szlovákiában kisebbségi helyzetben él, valamivel több mint négyszáz településen (ezen belül több városban) számbeli többséget alkot, a magyar nyelv szóban és (részben írásban is) az olyan nyilvános színterek jelentős részén használatos, ahol a standard nyelvváltozat⁴¹² alkalmazása várható el, ebből következően kialakult egy sajátos szlovákiai magyar standard nyelvváltozat, s lényegében ugyanez a helyzet a többi nagyobb lélekszámú határon túli magyar beszélőközösség esetében is. Ez a tény indokolja, hogy a magyar nyelvet többközpontú nyelvnek minősítsük. A standard magyar elsődleges és domináns központja a Magyar Köztársaság, részleges központjai pedig a szomszédos államok összefüggő ma-

409 J. V. Neustupný egyik vonatkozó tanulmányában (2002) a szociolingvisztikán belül négy fő irányzatot különböztet meg, ezek: 1) a nyelv és társadalom viszonyát vizsgáló szociolingvisztika (B. Bernstein, E. Haugen, U. Weinreich, J. Fishman), valamint ide tartozik szerinte a diskurzuselmélet és a nyelvkörnyezeti is; 2) variációelmélet (J. Gumperz, Ch. Ferguson, W. Labov); 3) a kommunikáció nyelven kívüli komponenseit vizsgáló szociolingvisztika (D. Hymes); 4) a nyelvi problémák megoldására fókuszáló szociolingvisztika. Neustupný szerint a szociolingvisztikának ez a negyedik irányzata az, amely ma a nyelvi menedzselés elmélete által lefedett területtel azonos.

410 A magyar nyelv kontaktusváltozatainak „az egynyelvű magyarországi magyarok nyelvével többé-kevésbé eltérő, a két- vagy többnyelvű környezet hatására mutató változatokat” nevezzük (Kontra 2003, 301, 1. még Lanstyák 2002b, 78).

411 Az olyan, mindenki által ismert szlovákizmusokat, szlovák eredetű kölcsönveveket, mint a *nanuk*, *zsuvacska* ~ *zsuvi*, *szemafor* 'közúti jelzőlámpa' stb. a szlovákiai magyar gyermekek magyar szóként, szüleiktől sajátítanak el.

412 *Standardnak* a magyar nyelv azon társadalmi dialektusát nevezzük, amely elsősorban a nyilvános érintkezés eszköze (oktatás, hivatali élet, tömegtájékoztató eszközök stb.), s bár van élőszóbeli változata is, használata mégis főként az írásbeliséghez kötődik. Más dialektusoktól eltérően *társadalmi és regionális korlátozás nélküli*: az illető nyelv anyanyelvi beszélőinek jelentős része társadalmi státusától, műveltségétől, életkorától és lakhelyétől stb. függetlenül nagymértékben azonosul vele, magának tartja mint anyanyelvének egyfajta „reprezentációját”. Sokan emellett beszédtevékenységük *mintájának, modelljének* is tekintik, attól függetlenül, hogy aktívan birtokolják-e vagy sem. Bár a standard elvileg az egész nyelvűközösségé, a *nyelvi iskolázottabb, műveltebb rétegek* rendszerint más beszélői csoportoknál mégis nagyobb arányban, ill. több funkcióban használják. A standard további jellemző jege, hogy normája *tudatos beavatkozások* nyomát viseli magán és *kodifikált*, azaz nyelvtanok, szótárak, helyesírási és nyelvhelyességi kézikönyvek rögzítik, ennek köszönhetően pedig más dialektusoknál többnyire *egységesebb* (Lanstyák–Szabó Mihály 1994/1998, 211).

gyaralkta területei: Románia erdélyi része és a Partium, Dél-Szlovákia, a Vajdaság, Kárpátalja Magyarországgal és Dél-Szlovákiával határos síkvidéki területei. Ezeken a területeken legalább regionális szinten van magyar nyelvű közigazgatás, oktatás, kiterjedt írásbeliség, sajtó stb. A többi kisebb régiót (Horvátország, Szlovénia, Ausztria magyaralkta települései) a magyar nyelv kezdetleges központjainak nevezhetjük (bővebben l. Lanstyák 1995/1998a; 1995/1998b).

Köztudott, hogy az etnikai identitást többféle összetevő alkotja, ezért többféleképp is megfogalmazható, ki számít „szlovákiai magyar”-nak. Hagyományosan a magukat magyar nemzetiségűnek és/vagy magyar anyanyelvűnek való személyeket soroljuk ide, akik nagyrészt beszélnek ugyan szlovákul, de a magyar és a szlovák nyelv közül az előbbi a domináns. E tanulmányban is elsősorban így értelmezzük a „szlovákiai magyar” fogalmát, annál is inkább, mert nyelvi adataink is nagyrészt ettől a csoporttól származnak, mintegy marginális csoportként természetesen azonban figyelembe kell venni a szlovákdomináns kétnyelvű beszélőket is (l. még Lampl 1999a, Gyurgyík 2006, 21).

Általánosan ismert és tapasztalt tény, hogy ugyanazt a fogalmat többféleképpen nevezhetjük meg, és ugyanazt a tartalmat többféle nyelvi formába öntve is kifejezhetjük. A nyelvi elemek közötti választás lehetőségével függ össze a nyelvi változó fogalma. „A nyelvi változó alternatív nyelvi lehetőségek – legalább kéttagú – együttese egyazon dolog, jelenség, funkció kifejezésére” (Kiss 1995, 62). A változók megvalósulási formáját változatnak nevezzük. A kétnyelvű beszélőközösségek, konkrétan a szlovákiai magyarság szempontjából nézve kétfajta változót érdemes megkülönböztetni: az ún. egyetemes magyar változókat és a kontaktusváltozókat. Az előbbiek nagy valószínűséggel az egész magyar nyelvterületen változók, s egyik változatuknak sincs közvetlen párhuzama a szlovák nyelv egynyelvű változataiban (ilyenek például az *eszik* ige *eszem* ~ *eszek* vál-

tozatai). Az utóbbiaknak több fajtáját is elkülöníthetjük; közös jellemzőjük az, hogy a változó egyik változatának van párhuzama a szlovákban (pl. a *fáj a lába* ~ *fájnak a lábai*), ezért e változat gyakoriságát a kétnyelvűség, tehát a szlovák nyelv ismerete és használata befolyásolhatja (az empirikus vizsgálatok szerint befolyásolja is). Az egyetemes változók változatainak eltérő gyakoriságú használata viszont más tényezőkkel, főképp az iskolázottsági szinttel függ össze (bővebben: Lanstyák–Szabó Mihály 1997; 1998; Szabó Mihály–Lanstyák 1998; l. még Kontra 2003, 303–314).

A *nyelvi menedzselés* kifejezést 1987-ben B. Jernudd és J. Neustupný használta először (angolul *language management* formában), maga az elmélet a nyelvtervezéssel⁴¹³ foglalkozó szakemberek között folyó szemléletbeli viták eredményeként alakult ki. J. Neustupný szerint az alapvető véleménykülönbség az alábbiakban ragadható meg: a nyelvtervezésben a nyelvtervező szakemberek definiálják a problémákat, s nem foglalkoznak azzal, milyen nyelvi problémákkal küzdenek a beszélők egy-egy konkrét szituációban (l. még Nekvapil 2000, 166); ezzel függ össze továbbá az a tény, hogy a nyelvtervezés a nyelvi problémákat a grammatikai kompetencia szintjén (vagyis elvont módon, a „nyelv” problémájaként) értelmezi, s nem a beszélők problémájaként. Végül: a nyelvtervezés feltételezi a felülről történő irányítást: a nyelvtervezés (a nyelv tervezése) egyfajta objektív, technikai diszciplína, az ezt irányító szakemberek mintegy az egész társadalom nevében járnak el – ugyanakkor azonban kérdéses, honnan ered ez a szerepük, legitimációjuk.

A nyelvi menedzselés folyamatában öt szakaszt különíthetünk el: 1) az interakció során a beszélők valamilyen módon eltérnek a normától (deviation). Nyelvi probléma akkor keletkezik, ha ezt az eltérést a beszélők 2) észreveszik (noting) és 3) pozitívan vagy negatívan értékelik (evaluation). Az észlelt eltérések kezelése céljából 4) akcióterv (adjustment *design*) kidolgozására és 5) megvalósítására (implementa-

413 A külföldi szakirodalom természetesen a nyelvtervezés (language planning) kifejezést használja, az elmondottak viszont lényegében a hagyományos nyelvművelésre is vonatkoztathatók.

tion) kerül sor. A nyelvi menedzselés lehet egyszerű (simple *management*), ha közvetlenül a diskurzust, az interakció résztvevőit érinti, és szervezett (organized *management*), ha valamilyen formában intézményesült módon zajlik a folyamat⁴¹⁴. Ebben a tanulmányban elsősorban az utóbbira hozunk majd példákat. J. V. Neustupný – többekkel egyetemben – azt a nézetet vallja, hogy a nyelvi problémák nem kezelhetők objektív módon, ugyanis megoldásukat az érintett szereplők különbözőképpen látják, ennél fogva érdekellentétek léteznek közöttük, s csak a hatalommal rendelkező érdekcsoport tudja keresztülvinni elképzeléseit. Továbbá a nyelvi problémák megoldása elképzelhetetlen a kapcsolódó társadalmi és kommunikációs problémák kezelése nélkül.

Ezek a megállapítások rendkívül fontosak, ugyanis rámutatnak a hagyományos nyelvművelés hatástalanságának⁴¹⁵ okaira. A hagyományos nyelvművelés az „egy magyar nyelv” elméleti alapállásból néhány tolerált kivételtől eltekintve bírálta a szlovák hatást mutató kontaktusjelenségek használatát és a kódváltást, s ezt a beszélők „kényelemszeretetével”, „igénytelenségével” magyarázta, a megoldást pedig leginkább a nyelvi ismeretterjesztésben, nyelvművelő cikkek publikálásában látta. Ha azonban egy dokumentumon az olvasható, hogy *posudok*, a fenti módszerrel aligha lehet elérni, hogy egy hivatalnok ne azt mondja az ügyfélnek: *Nem tetszett behozni a posudokot*. A hivatalnok és az ügyfél számára is egyértelmű ugyanis, a kért iratok közül melyik hiányzik még; lehet, hogy nem is tudják, hogyan kellene

ezt magyarul mondani (a szövegkörnyezettől függően különféle szakvéleményekről lehet szó, amelyeket Magyarországon is különféle néven neveznek meg); ha a szóban forgó dokumentum megnevezésével nyelvművelő írás foglalkozott is, nem biztos, hogy azt olvasták, vagy ha olvasták is éppen, lehet, hogy már elfelejtették stb. Az említett irat magyar nyelven való említésének akkor van esélye, ha a magyar megnevezéssel a hivatalnok és az ügyfél is rendszeresen is találkozik, azt megjegyzi; a leghatékonyabb eset az, ha az irat kétnyelvű vagy csak magyar szövegezésű. Ehhez azonban az szükséges, hogy jogszabály írja elő vagy engedje meg a magyar nyelvű iratok alkalmazását az adott hivatalban. (A nyelvi menedzselésről bővebben l. Szabó Mihály 2005b).

3. A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVHASZNÁLATOT BEFOLYÁSOLÓ TÁRSADALMI KÖRNYEZET JELLEMZŐI

3.1. Demográfiai és szociális helyzet

A 2001-es népszámlálás adatai szerint a magyarság száma 1950 óta először csökkent (majdnem 47 ezer fővel); az 1990-es évek közepétől a magyarság természetes szaporodása negatív értékeket mutat, s ezért ily módon már nem kompenzálhatók az asszimilációs veszteségek⁴¹⁶, ennek ellenére a szlovákiai magyar beszélőközösség létszáma még mindig jelentős: meghaladja a félmilliót. A településszerkezet változásai (elemzi: Gyurgyík 2006, 24–42) azt mutatják, hogy tovább folytatódott a szór-

414 Az előbbire példa az az eset, amikor beszéd közben korrigáljuk magunkat, vagy ha a pedagógus rászól a tanulóra: *Nem azt mondjuk, hogy én csak levest eszek, hanem azt, hogy én csak levest eszem*. Ebben az esetben a pedagógus az *eszik* ige ikes igeragozása, azaz hagyományos vagy „szabályos” változatának használatára „ösztönzi” diákját. A szervezett nyelvi menedzselés körébe sok minden beletartozik, például a többségi és a kisebbségi nyelv oktatása, a hivatalos nyelvhasználat szabályozása, egy-egy intézmény nevének meghatározása stb.

415 Nem tudjuk, milyen volt a szlovákiai magyarság egyes rétegeinek valós nyelvhasználat (általában, illetve a regiszterek szerinti bontásban) például húsz éve, és milyen ma, hiszen – amint említettük – az ezirányú kutatások csak az utóbbi időben indultak meg, s egyelőre a nyelvhasználók egy szűk rétegét érintik. Mindebből következik, hogy nyelvművelésünk hatékonyságáról csupán szubjektív véleményünk lehet, tény viszont, hogy a nyelvművelők által kárhozottatott lexikális elemekre folyamatosan van adatunk írott szövegekből is (ilyenek az *iskolázás*, *tanítónap*, *brigád*, *metropolisz* stb.)

416 Gyurgyík László számításai szerint (Gyurgyík 2004, 175) a népességfogyás oka mintegy 66%-ban a magyar–szlovák nemzetiségváltás volt

ványosodás, csökkent az erős magyar többségű településeken (80%-nál magasabb magyar arány) élő magyarok száma és aránya. A nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez szükséges 20% alá viszont csak néhány településen esett a magyarság aránya, ezek közül a legjelentősebb hatása Vágsellye esetében volt, ez ugyan is jelenleg járási székhely.

A szlovákiai magyar társadalom és oktatás egyik nagy problémája a szlovákiai magyarságnak az átlagosnál rosszabb végzettségi adatai, elsősorban is a felsőfokú végzettségük igen alacsony aránya. Az előző, 1991-es népszámlálási adatokkal összevetve a 2001-es adatok azt mutatják, hogy a magyar lakosság adatai lassan közelítenek az országhoz átlaghoz, s bár a felsőfokú végzettségű magyarok aránya még jóval alatta marad az országos átlagnak, az utóbbi tíz évben a magyarok esetében 44,1%-kal emelkedett a felsőfokú végzettségük száma, így először haladta meg a 37,9%-os országos értéket (idézi Gyurgyík 2006, 55). Ez a tény nyilván azzal függ össze, hogy a kilencvenes években javult az anyanyelvű felsőfokú képzéshez való hozzáférés, elsősorban azért, mert magyarországi felsőoktatási intézmények több dél-szlovákiai városban is indítottak székhelyen kívüli képzést, (bővebben László 2004, Székhelyen kívüli képzések 2002).

Az utóbbi évtizedben változások történtek a gazdaságilag aktív népesség nemzetgazdasági ágazatok szerinti megoszlásában is, a magyar lakosságra jellemző eltérések (a mezőgazdaságban foglalkoztatottak nagyobb, az iparban foglalkoztatottak kisebb aránya) továbbra is fennállnak azonban. A magyar lakosság (és ezzel kapcsolatban a magyar nyelv) társadalmi presztízse szempontjából kedvezőtlen, hogy a magyarok jelentősen alulreprezentáltak a szellemi és az irányító foglalkozási csoportokban, a foglalkozási hierarchia alsóbb rétegei felé haladva azonban egyre nyilvánvalóbbá válik a magyarok felülreprezentáltsága (az adatokat l. Gyurgyík 2006, 72). Ezt a magyar nyelv munkahelyi érvényesülését erősen gátoló tényezőnek minősíthetjük, ugyanis a munkahelyi vezetőnek e tekintetben mintaadó szerepe van:

a magyarul beszélő vezetőhöz az alkalmazottak is alkalmazkodnak.

A korábbi évtizedek gazdaságpolitikája következtében a magyarul lakta területek Szlovákiában a legrosszabb demográfiai, gazdasági és szociális mutatókkal rendelkeznek, agrárjellelű, elmaradott régióknak minősülnek, ahol a munkanélküliség évek óta jóval a szlovákiai átlag felett van, az egy főre eső GDP, valamint az átlagkereset átlag alatti, s a megfelelő infrastruktúra hiányában igen alacsony a külföldi működőtőke jelenléte (bővebben l. Gajdos–Pašiak 1995; Pažitný et al. 2004). A kilencvenes években lezajlott nagyprivatizációból a magyarság kimaradt, a magyar közép- és kisvállalkozói réteg pedig elsősorban helyi szinten képes támogatni a magyar nyelvű kultúrát és oktatást. A határok átjárhatósága és Magyarország jobb gazdasági helyzete tette lehetővé dél-szlovákiai vendégmunkások magyarországi alkalmazását. Bár ezeknek az ingázóknak a nagy része beosztott munkakörben dolgozik (szalag mellett dolgozó munkás, illetve ápolónő), magyarországi munkahelyen történő alkalmazásuk azt jelenti, hogy ezek a szlovákiai magyarok mindennapi élő kapcsolatba kerülnek az ottani magyar nyelvvel, elsősorban a szaknyelvvél.

3.2. A (cseh)szlovákiai politikai helyzet változása

A magyar beszélők és így a magyar nyelv helyzetére alapvető hatással voltak az 1989-as változások, elsősorban is az alapvető emberi és a polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülése: új, különféle profilú sajtóorgánumok létesültek, számos önálló magyar szervezet, szakmai szerveződés jött létre, amelyek tárgyalási nyelve a magyar lett, a magyarság és a kisebbségek érdekeinek védelmét célul tűző pártok alakultak. A magyar pártok létrejötté több szempontból is pozitív fejleménynek tekinthető: Először is a nyelvhasználati és az oktatási jogok biztosítása, valamint az asszimiláció lassítása közötti nyilvánvaló összefüggés miatt e pártok, majd az egyesülésük révén létrejött Magyar Koalíció Pártja agendájában a kisebbségi jogok – s ezen

belül a nyelvi jogok – érvényesíthetősége jelentős helyet foglal el⁴¹⁷; a pártnak kétségtől nagy szerepe volt a kisebbségi nyelvhasználati jogokat biztosító törvények kiharcolásában, és főleg abban, hogy A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájához való csatlakozás során Szlovákia a magyarság vonatkozásában az előzetes elképzeléseknél kedvezőbb rendelkezéseket vállalt. Bár Szlovákia a kisebbségi jogokat csak egyéni jogként értelmezi, az önálló párt révén a magyarság már nem csupán a politika objektuma, hanem a politikát alakító tényező is, amely helyi, regionális és országos szinten is képes képviselni a magyarság érdekeit.

A magyar pártok működése a nyelvhasználatra abban a tekintetben is pozitívan hatott, hogy jelentős mértékben fejlődött a magyar nyelvű közélet, új témák jelentek meg a közbeszéd szintjén, több politizáló embernek van lehetősége és alkama arra, hogy nyilvánosan magyarul beszéljen.

A magyar párt léte és az országos politikában egyedüli kisebbségi parlamenti pártként való megjelenése egyúttal bizonyos negatív következménnyel is járt: a szlovák lakosság és sok politikus előtt is úgy tűnt, hogy kisebbségi nyelvhasználati igényekkel csak a magyarság lép fel (vagyis a többi kisebbség nem „követelözik”), s a nyelvi jogok érvényesítésének igénye a területi autonómiához, majd pedig Szlovákia területi integritásának megsértéséhez (a dél-szlovákiai magyar lakta területeknek Magyarországhoz való visszacsatolásához) vezető első lépés⁴¹⁸. Véleményem szerint a magyar törekvések ilyen interpretálása nagymértékben befolyásolta a törvényalkotási folyamatot e területen.

3.3. A nemzetközi környezet változása, a nemzetközi szervezetek és Magyarország szerepe

A „reális szocializmus” évtizedeiben a kisebbségi jogokat a proletár internacionalizmus és az ún. lenini nemzetiségi politika szellemében kezelték, és nyilvánították megoldottnak. A kisebbségi kérdést az adott ország belügyének tekintették, amelyet az anyaország csak igen korlátozott mértékben befolyásolhatott – ha a hatalmon levő garnitúra ezt egyáltalán fontosnak tartotta. A kisebbségi jogok (s ezen belül a nyelvi jogok) megjelentek ugyan a szocialista alkotmányokban, de az egyes nyelvhasználati jogoknak konkrét törvényekben történő meghatározására nem nagyon került sor, és a kisebbségek nyelvhasználati jogai is leginkább csak az oktatásra és a kulturális életre korlátozódtak.

A kisebbségi és ezen belül a nyelvi jogok érvényesülését az is nehezítette, hogy a kilencvenes évek előtt a releváns nemzetközi szervezetek ezekkel a problémákkal igen felületesen foglalkoztak, s csak az utóbbi évtizedekben gyorsult fel a fejlődés e területen (l. Szabó Mihály 2005c). A szlovákiai kisebbségek esetében két szervezet, az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (illetve ezen belül a nemzeti kisebbségi főbiztos) játszott jelentős szerepet. Köztudott, hogy az ország Európa tanácsi felvételének a feltétele volt a kisebbségek névhasználati jogát és a hagyományos településnevek használatát biztosító törvények elfogadása.⁴¹⁹ Mivel Szlovákia időközben csatlakozott a Kisebbségvédelmi keretegyezményhez, valamint A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájához, e dokumentumok ellenőrzési mechanizmusa ré-

417 A választási programok az MKP honlapján (www.mkp.sk) a *Választások* rovat alatt olvashatók; e programokat bemutatja még Öllös László is (2004, 67–74).

418 Ilyen vélemények elsősorban a kisebbségi nyelvhasználati törvény parlamenti vitájában hangzottak el (l. Správa 1999). A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának ratifikálása kapcsán pedig a Szlovák Nemzeti Párt egyik képviselője ezt nyilatkozta: „Nem vagyok azzal megelégedve, hogy elfogadták a Chartát [...], mivel ebben az államalkotó nemzet jogainak a megsértését és a területi autonómia kialakításához vezető első lépést látjuk. [...]” (Parlamentný kuriér LXXXV/2001, 4. old.).

419 A család- és utónevekről szóló 1993. évi 300. számú törvény, az 1994. évi 154. számú anyakönyvi törvény és a települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről szóló 1994. évi 191. sz. törvény (ún. táblatörvény).

vén az Európa Tanács szakértőinek továbbra is nagy szerepük van abban, hogy a kisebbségek szempontjából pozitív irányba befolyásolják a belső törvényalkotást, illetve -alkalmazást. Szlovákia európai uniós csatlakozása kapcsán az orszáértékelésekben is rendszeresen szóba került a kisebbségek helyzete, a hangsúly azonban a romakérdésre helyeződött át: az Európai Unió a közép- és kelet-európai roma népesség rendkívül rossz szociális és egyéb helyzetét potenciális konfliktusforrásnak minősítette, s ezért ennek hatékony kezelését sürgette.

A határokon átnyúló eurorégiók kialakulásával, valamint az uniós előcsatlakozási alapok és az ún. Interreg programok révén sok szlovákiai magyar intézmény, szervezet és főleg helyi önkormányzat került közvetlen munkakapcsolatba magyarországi partnerekkel. Ezáltal nagyon sok magyarnak nyílt lehetősége arra, hogy a magyar standard nyelvváltozatot használja, és megismerkedjen a magyar közigazgatási, közgazdasági, környezetvédelmi szaknyelvvél.

A Magyarországról az elmúlt másfél évtizedben Szlovákiába érkezett (főként pénzbeli) támogatásnak elsősorban a mečiari időszakban volt életmentő szerepe, ezáltal vált ugyanis lehetővé a magyar sajtó, valamint a különféle magyar szervezetek és intézmények túlélése azután, hogy a kilencvenes évek közepén a szlovák művelődési minisztérium a minimumra csökkentette ezek támogatását. A magyarországi források ma is rendkívül jelentősek a szlovákiai magyar civil szféra működése, a magyar nyelv használatát lehetővé tevő fórumok fennmaradása szempontjából. E tekintetben külön ki kell emelni a szlovákiai magyar oktatásügyre fordított támogatásokat, a beiratozási programokat, a Szülőföldön magyarul program keretében nyújtott oktatási támogatást, valamint a Selye Egyetem létrehozásához, infrastruktúrájának kialakításához nyújtott hozzájárulást.

4. A SZLOVÁKIÁBAN HONOS NYELVEK STÁTUSÁNAK SZABÁLYOZÁSA 1989 UTÁN

4.1. A nyelvhasználat törvényi szabályozása

A rendszerváltozást követő nagyarányú törvényalkotási folyamaton belül kiemelt helyet foglaltak el a nyelvhasználati kérdések, főleg a törvényjavaslatokat kísérő politikai, sajtó- és közéleti viták, olykor botrányok miatt (l. Berényi 1994; Szabómihály 2000/2002a; Zalabai szerk. 1995). A Szlovákiában honos nyelvek státusának törvényi szabályozása kétirányú volt: az egyik oldalon a cél a nemzeti és állami szuverenitás jelképeként értelmezett szlovák nyelv státusának a megerősítése volt, a másik irányt a kisebbségek nyelvhasználati jogainak törvényi szintű – és nagyrészt nemzetközi nyomásra elfogadott – szabályozása jelentette. Az 1989-es rendszerváltozás után hozott első törvények egyike a szlovák nyelvet a hivatalos nyelv rangjára emelte, szellemisége a későbbi jogi szabályozást is meghatározta. Az 1992-es önálló szlovák alkotmány 6. cikke bevezette az államnyelv fogalmát, e rendelkezés alapján fogadta el aztán a szlovák parlament az 1996-tól hatályos ún. államnyelvtörvényt, amely lényegében az 1990-es nyelvtörvény rendelkezéseit terjeszti ki szinte minden nyilvános színtérre.

Az államnyelvtörvény értelmében a Szlovák Köztársaság területén az államnyelv előnyt élvez bármely más nyelvvel szemben, ez mindennemű hivatalos érintkezés nyelve a szóban és írásban. Az 1.§ szerint ugyan e törvény nem érinti a kisebbségi nyelvek használatát, gyakorlatilag viszont azt csak a nemzetiségi oktatásra, valamint az állami tömegtájékoztatásra és a kisebbségi kulturális rendezvényekre korlátozza⁴²⁰.

A kisebbségekkel az alkotmány 33. és 34. cikke foglalkozik, eszerint a kisebbségekhez tartozó személyek számára az alábbi nyelvi jogokat szavatolja az alkotmány: az anyanyelvű

420 Az államnyelvtörvényt külföldön is bírálták (pl. Daftary–Gál 2000), s rendszerint a francia nyelvtörvényhez, a mögötته meghúzóó évréndszert az amerikai „English only”-mozgalomóhoz hasonlították (Kontra 1999). A törvény bírálóí nem utálnak viszont arra, hogy a szöveg a lengyelországi vagy a balti államokbeli nyelvtörvények szövegezésével vethető össze.

művelődés és oktatás, információszerzés és információátadás joga; anyanyelvüknek a hivatalos érintkezésben való használatának a joga, az államnyelv elsajátításának joga. A 34.§ (3) bekezdése továbbá kimondja, hogy a kisebbségek jogérvényesítése „nem vezethet Szlovákia szuverenitásának és területi egységének veszélyeztetéséhez, sem a többi állampolgár diszkriminálásához“.

Az alkotmány 6.§-a ugyan a kisebbségi nyelvek használatáról külön törvény elfogadását feltételezi, erre azonban mindmáig nem került sor. Az egyes törvények idevágó rendelkezése az alábbiakban foglalhatjuk össze⁴²¹:

Lehetőség van a személynevek kisebbségi nyelvű formában történő anyakönyveztetésére. A település kisebbségi nevét a település határait jelző közúti jelzőtáblákon ott lehet feltüntetni, ahol az adott kisebbség a lakosság legalább 20%-át alkotja. A peres eljárások során az államnyelvet nem ismerő ügyfél tolmács segítségét veheti igénybe (az eljárás azonban szlovák nyelven folyik); magánszemélyek anyanyelvükön fordulhatnak az ombudsmanhoz, és az alkotmánybíróság előtt is használhatják anyanyelvüket. Az állam a közszolgálati rádióban és televízióban biztosítja a kisebbségi nyelvű műsorszórást, a műsorszolgáltatóknak (pl. a kábeltelevízióknak) biztosítaniuk kell az államnyelv és a kisebbségi nyelvek használatát; a nem államnyelvű időszaki és alkalmi kiadványok publikálása nem korlátozható. A vallási élet és a szertartások nyelvét nem szabályozza törvény, az államnyelvtörvény értelmében az ügyvitel azonban szlovák nyelvű. A közoktatási törvény szerint az alap- és középfokú képzés kisebbségi nyelvű is lehet, ezekben az iskolákban az iskolai dokumentumok (bizonyítványok, törzskönyv stb.) kétnyelvűek.

A belső jogszabályok közül – a kisebbségi nyelvek nyilvános és hivatali használatát tekintve – két törvénynek van a legnagyobb jelentősége, az első és legfontosabb az 1999. szeptember 1. óta hatályos kisebbségi nyelvhasználati törvény (1999. évi 184. sz. tv.). Ennek értelmében azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosság részaránya eléri a 20%-ot: a kisebbséghez tartozó magánszemélyek egyes közigazgatási hivatalokhoz anyanyelvükön is folyamodhatnak (írásban is), a hivatal ezekre a beadványokra kisebbségi nyelven is válaszol. Ezeken a településeken kisebbségi nyelven is megjelölhetők a közigazgatási hivatalok, valamint a közterületek (utcák, terek stb.), a helyi önkormányzat ülései kisebbségi nyelven is folyhatnak (Lanstyák 1999/2002; Szabó Mihály 2000/2002a). A másik törvény a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló jogszabály, amely szerint a kisebbségi nyelvhasználati törvény hatálya alá eső településeken a kötelezett szervek a lakosságot kisebbségi nyelven is tájékoztatják a közérdekű információkról. E törvény több hivatal és hatóság számára írja elő a tájékoztatási kötelezettséget, mint a kisebbségi nyelvhasználati törvény.

Az 1993-tól önálló Szlovák Köztársaság ratifikálta az ET kisebbségvédelmi keretegyezményét (hatályos 1998-tól, a kormány 2004 végén nyújtotta be a második jelentést), 2002. január 1-jétől hatályos A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája, az első jelentést 2003 végén nyújtották be, a szakértői bizottság jelentése 2005 novemberében már elkészült, de még nem publikus (mindezekről bővebben Szabó Mihály 2002b, 2002c).

A Keretegyezmény, illetve a Charta végrehajtásáról készült szlovák hivatalos jelentések azt sugallják, hogy Szlovákia lényegében le-

421 A szlovák kormány hivatalos anyagaiban változó számú nyelvhasználati vonatkozású törvény szerepel, így a Keretegyezmény végrehajtásáról készített kormányjelentés szerint 25 törvénynek és rendeletnek, a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának végrehajtásáról szóló jelentés szerint 44 belső jogszabálynak vannak nyelvhasználati vonatkozásai. A hivatkozott rendelkezések egy jelentős része azonban általános állampolgári (vagy emberi jogot) fogalmaz meg, s csak közvetetten hozható összefüggésbe a kisebbségek nyelvhasználati jogaival. Olyan törvény, amelyben expressis verbis megfogalmazódnak a kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogai, valójában csak 17 van: a kisebbségi nyelvhasználati törvény (1999) és a települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről rendelkező törvény (1994) teljes egészében, 15 törvénynek pedig 1–2 rendelkezése tartozik ide. E törvények és egyéb vonatkozó jogszabályok magyar fordításban olvashatók a Gramma Nyelvi Iroda honlapján (www.gramma.sk) a *Nyelv és politika* rovatban.

zárnak tekinti a nyilvános nyelvhasználat szabályozásának folyamatát, a belső jogrend összhangban van az adott nemzetközi egyezmény rendelkezéseivel. Így a keretegyezmény végrehajtásával kapcsolatban a szlovák kormány megállapítja, hogy Szlovákia a kisebbségi nyelvi jogokat európai módon, „magas színvonalon” biztosítja. A charta szlovákiai alkalmazásáról készített kormányjelentés pedig leszögezi, hogy a már korábban elfogadott nyelvhasználati törvények révén Szlovákia előzőleg teljesítette a vállalt kötelezettségeket, bár nyitott az Európa Tanács szakértőinek javaslatai iránt.

4.2. A szlovák nyelvpolitika jellemzői

Az Andrássy György-féle osztályozás szerint (Andrássy 1998) Szlovákia a B-típusú államok sorába tartozik: a hivatalos nyelv (pontosabban az államnyelv) a többségi nyelv, s bár a kisebbségi nyelvek egyike sem hivatalos nyelv, a kisebbségek nyelvhasználatára jogilag szabályozott. Egyúttal azonban az államnyelvtörvény értelmében a szlovák nyelv elsőbbséget élvez minden más nyelvvel szemben, s úgy tűnik, ezen az egyoldalú helyzeten sem a volt, sem pedig a jelenlegi szlovák kormányzat nem kíván változtatni. A Keretegyezmény végrehajtásáról készített szakértői vélemény kifogásolta az államnyelvtörvény egyes rendelkezéseit; a szlovák válaszban többek között ez olvasható: „A Szlovák Köztársaság kormánya nem azonosul a szakvélemény 36. pontjával, sem a Tanácsadó Bizottság arra vonatkozó ajánlásával, hogy a kisebbségi nyelvek használata előnyt élvezzen a hivatalos nyelvvel szemben. A Szlovák Köztársaság ezt a kérdést A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájával összhangban fogja kezelni”. A Chartához fűzött nyilatkozatban azonban több helyütt is olvasható az a megállapítás, hogy Szlovákia a vállalt

kötelezettségeket az „államnyelv sérelme nélkül” fogja alkalmazni.

Az elmondottak értelmében Szlovákiában a nyilvános színtereken alapértelmezésben a szlovák nyelv használandó, a kisebbségekhez tartozó személyek bizonyos törvényi keretek között emellett az adott kisebbségi nyelvet is használhatják. A kisebbségi nyelvi jogok gyakorlása valójában az egyén magánügye, amihez az állam minimális segítséget nyújt. Az alkotmányban a kisebbségi jogok egyéni és állampolgári jogként fogalmazódnak meg, az emberi és szabadságjogok rendszeréhez kapcsolódnak, az állampolgárok egyenlőségének és a diszkriminációmentességnek az elvére épülnek (Šutaj-Olejník 1998, 285; Initial Periodical Report 2003, 5; a kisebbségi politika kapcsán l. még Dostál 2003, Orosz 2005).

A szlovák értelmezés szerint a diszkriminációmentesség a pozitív diszkrimináció elutasítását jelenti, többek között ezt bizonyítja az is, hogy az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette az ún. diszkriminációellenes törvénynek azt a rendelkezését, amely szerint az esélyegyenlőség és az azonos bánásmód biztosításának érdekében speciális „kiegyenlítő” intézkedések alkalmazhatók, amelyek célja a „faji vagy etnikai származással összefüggő hátrányos megkülönböztetés megakadályozása”.

4.3. A szlovákiai kisebbségi nyelvi jogok a nemzetközi „standardok” tükrében

Amint fentebb arról már volt szó, a szlovák politikai elit véleménye szerint Szlovákia magas szintű nyelvhasználati jogokat biztosít a kisebbségeknek, a kisebbségek viszont – a leginkább érzékelhető módon a szlovákiai magyarok – nem tartják kielégítőnek a jelenlegi helyzetet.⁴²² Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy alapjában véve mindkét félnek

422 A kormány mellett működő kisebbségi tanács a Charta végrehajtásáról készült külügyminisztériumi jelentés első változatának megvitatásakor (2003 januárja) támogatta a Csáky Pál ember- és kisebbségügyi miniszterelnök-helyettes hivatala által kidolgozott szakvéleményt, amely szerint a Chartában vállalt kötelezettségek tényleges végrehajtása érdekében módosítani kellene az államnyelvtörvényt, 10%-ra kellene csökkenteni a kisebbségi nyelv alkalmazhatóságához szükséges számarányt, s azt nem települési szinten, hanem a magasabb szintű területi-közigazgatási egységek szintjén kell meghatározni, bővíteni kell a kisebbségi nyelvek írásbeli használatának lehetőségét a hivatali kapcsolatokban (a véleményt l. Gyuricsék 2003).

igaza van. A szlovák többségnek azért, mert Szlovákia – számos régi és új európai uniós tagállammal ellentétben – ratifikálta az összes releváns nemzetközi dokumentumot, a legtöbb nyilvános nyelvhasználati terület belső jogszabállyal is le van fedve. A kisebbségeknek pedig azért van igazuk, mert egyrészt találkozunk egyes jogok szűkítő értelmezésével, illetve a tényleges nyelvhasználati lehetőségeket korlátozó rendelkezésekkel, másrészt pedig számos országban a hazai kisebbségekkel (konkrétan a magyarokkal) összevethető helyzetben levő kisebbségek nyelvhasználati jogai jóval szélesebbek és konkrétabbak⁴²³.

A biztosított nyelvhasználati jogok eltérő értékelése az ún. „nemzetközi standardok” eltérő értékeléséből is adódik. A vonatkozó nemzetközi dokumentumokból látható, hogy vannak bizonyos, azonos vagy hasonló módon megfogalmazott pontjaik, ilyen például az, hogy a nyelvi jogokat egyéni jogként kezelik⁴²⁴, és tiltják a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetést, viszont a kisebbségek nyelvi jogait különböző „mélységben” és részletezésben tárgyalják. Továbbá az egyes dokumentumok között különbség van a tekintetben is, elvárnak-e az államoktól aktív kisebbségvédelmet (a nyelvi jogokra vonatkozó nemzetközi dokumentumokat bemutatja Szabó Mihály 2005c).

A nemzetközi szervezetek közül elsősorban az Európa Tanács próbálta meg rögzíteni, mi tartozik a minimális kisebbségi jogok közé: a Parlamenti Közgyűlés 1492-es ajánlása szerint a nemzeti kisebbségek *minimális* jogait tartalmazó dokumentum a kisebbségvédelmi keretegyezmény. A Velencei Bizottságnak a minden részes állam által akceptálандó nyelvi jogokkal kapcsolatos állásfoglalása⁴²⁵ leszögezi, hogy A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának szellemével összeegyeztethetetlen volna, ha a III. részbe sorolt cikkek valamely rendelkezéseit kiemelve egy olyan „csomagot” állítana össze az Európa Tanács, melyet

minden csatlakozó államnak el kellene fogadnia; hiszen a Charta egyik alappillére a kisebbségi nyelvek eltérő helyzetének és az e nyelveket beszélők különböző szükségleteinek a felismerése. A 7. cikk viszont olyan alapvető elvárásokat fogalmaz meg, melyet a részes államoknak a politikában, a jogalkotásban és a gyakorlatban is érvényesíteniük kellene.

A nyelvhasználatnak a nemzetközi jog által védett aspektusait foglalta össze több tanulmányában is Fernand de Varennes (l. pl. 1998, 2001) De Varennes rámutat arra, nem egységes a jogi szakértők véleménye a tekintetben, hogy már létező jog-e, vagy csak egy alakulóban levő standard az, hogy az államnak (a kormány-nak) figyelembe kellene vennie a kisebbségi igényeket, vagy sem. A legtöbb esetben (pl. a kisebbségi nyelv használata a közigazgatásban, a közoktatásban, a bírósági és peres eljárásban, az állami tömegtájékoztatásban, a személy- és helynevek hivatalos használata stb.) a *méltányosság* és a *diszkriminációmentesség* elve alapján figyelemmel kellene venni az adott kisebbség számát, tehát minél nagyobb létszámú, minél inkább koncentráldódik egy adott területen egy kisebbség, annál több szolgáltatást kellene a számára saját nyelvén nyújtani. Több nemzetközi dokumentum is tartalmaz ilyen megoldást, A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája pedig kifejezetten olyan dokumentum, ahol e „csúszó-skála” (ahogyan ezt a modellt de Varennes nevezi) egyes pontjai konkrétan meg is fogalmazódnak, s ezek közül kell és lehet a részes államoknak választaniuk.

Ebből a szempontból figyelemre méltóak a Keretegyezmény végrehajtásával kapcsolatos külföldi szakértői vélemények (elemzi Szabó Mihály 2006a,b). Az ún. Advisory Committee mind az első, mind pedig a második ellenőrzési ciklus kapcsán üdvözölte a szlovák kormány bizonyos pozitív lépéseit, egyúttal azonban számos kritikát is megfogalmazott, ezek egy jelentős része nyelvi jogokat is érint.

423 Ez a helyzet pl. a dél-tiroli németekkel és a finnországi svédekkel.

424 A legtöbb dokumentumban a „(nemzeti) kisebbségekhez tartozó személyek” kifejezés szerepel.

425 Opinion on the provisions of the European Charter for Regional or Minority Languages which should be accepted by all the contracting states. Strasbourg, 1996.3.11., CDL-MIN(1996)002e-rev.restr.

Témánk szempontjából fontosabb megállapítások az alábbiak:

1) Már az első jelentésben megállapította a bizottság: népszámláláskor elsősorban az állampolgárok nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlását követik, a kisebbségek képviselői ugyanakkor rámutattak arra, hogy a kisebbségekhez tartozó állampolgárok valós száma magasabb, mint amennyi a hivatalos statisztikákban szerepel. A 2. jelentésben erre a tényre azal kapcsolatban mutatott rá a bizottság, hogy a nyelvhasználati jogok érvényesíthetőségekor és a kisebbségi kultúrák támogatásakor csak a hivatalos statisztikai adatokat veszik figyelembe, holott éppen ezen a két területen szükség volna egyéb szempontokat is érvényesíteni az adott szolgáltatást, támogatást igénylő személyek valós számának megállapításához.

2) A 2. bizottsági jelentés bírálja, hogy a kisebbségi nyelvhasználati törvényben és az oktatási törvényben garantált jogok csak a szlovák állampolgárokat illetik meg.

3) Az első jelentésben a bizottság üdvözölte az ún. diszkriminációellenes törvény előkészítését. A második jelentésben viszont negatívan értékelte azt a tényt, hogy a "speciális kiegyenlítő intézkedések" alkalmazását lehetővé tevő 8. § (8) bekezdés alkotmányos voltáról tárgyal az alkotmánybíróság. A jelentés készítésekor az alkotmánybíróság még nem hozta meg határozatát, a bizottság azonban rámutatott arra: mind a Keretegyezmény 4. cikke, mind pedig egyéb nemzetközi emberi jogi dokumentumok alapján nyilvánvaló, hogy az ilyen speciális intézkedések nemcsak legitímek, hanem bizonyos esetekben szükségesek is ahhoz, hogy megvalósuljon a többségi és a kisebbségi személyek valós egyenlősége. Amint azt fentebb említettük, az alkotmánybíróság végül is alkotmányellenesnek minősítette ezt a rendelkezést.

4) Az 1. jelentésben a bizottság úgy találta, hogy számos területen nem kielégítő a kisebbségi jogok törvényi garanciái, ugyanis a kisebbségi jogok nagyon általánosan vannak megfogalmazva. A bizottság szerint (1. jelentés) elsősorban az alábbi területeken volna szükség pontosabb törvényi szabályozásra: oktatásügy, a ki-

sebbségi rádió- és televíziós műsorszórás, a kisebbségi nyelvek használata a hatóságokkal történő kommunikáció során. A második jelentésben a bizottság arra mutatott rá: szükség volna több belső jogszabály módosítására, hogy a szlovákiai jogszabályok "teljes mértékben kompatibilissé" váljanak az időközben elfogadott nyelvi Charta vállalt rendelkezéseivel.

5) Mind az első, mind a második jelentésében a bizottság azt állapította meg, hogy a Keretegyezmény végrehajtásáról készült jelentésekben elsősorban a kisebbségi jogok törvényi szintű garantálásáról esik szó, e jogok konkrét érvényesüléséről alig lehet valamit meg tudni.

5. A MAGYAR NYELV HASZNÁLATA A NYILVÁNOS SZÍNTEREKEN

A politikai helyzet megváltozásával, valamint a kisebbségi nyelvek használatát lehetővé tevő jogszabályok elfogadásával az utóbbi tizenöt évben bővültek és javultak a magyar nyelv nyilvános használatának lehetőségei: a korábbi időszakkal összevetve nőtt a standard nyelvváltozat használatát kívánó színtereknek a száma, bővült a magyar nyelvű írásbeliség, nagyobb stílusbeli és műfaji differenciáltság figyelhető meg. A legjelentősebb változás azonban a szaknyelvek területén mutatkozik: a korábbi időszakkal összevetve több fiatalnak van lehetősége arra, hogy felsőfokú tanulmányait anyanyelvén végezze (akár Magyarországon, akár nálunk), így megismerje és aktívan használja is az adott szaknyelvet; jogi, közgazdasági, környezetvédelmi stb. publikációk jelennek meg, több lehetőség van a magyarországi szakemberekkel való kommunikációra. Tekintsük most át röviden, milyen változások figyelhetők meg néhány fontosabb nyelvhasználati szintéren!

5.1. A szlovákiai magyar sajtó, rádió és televízió

Objektív okokból a szlovákiai magyar sajtó tematikailag, ideológiailag és nyelvilag is kevésbé differenciált, mint a magyarországi, a korábbi évtizedekkel összevetve azonban e területen is javult a helyzet. A központi írott sajtó arány-

lag nagy számban vesz át magyarországi szövegeket (külpolitika, bulvár, színes hírek), a hazai témájú írások jelentős része azonban vagy fordítás, vagy valamilyen szlovák szöveg feldolgozása, az arra való reflektálás, ezért megfigyelhető a szlovák politikai és sajtónyelvre jellemző kifejezések, fordulatok átvétele.⁴²⁶ Mivel sok aktuális témáról először az egyetlen napilapban, az *Új Szóban* jelenik meg magyarul tudósítás, a lapnak jelentős szerepe van a szlovákiai magyar standard nyelvhasználat alakításában.

Kedvező határ menti elhelyezkedése miatt a szlovákiai magyarság számára elérhetőek voltak (és ma is azok) a magyarországi rádió- és televízióadások, és a felmérések azt mutatják, hogy a szlovákiai magyarok elsősorban ezeket preferálják (l. pl. Lamp–Sorban 1999). A dél-szlovákiai kábeltelevíziók kínálatában általában megtalálhatók a nagyobb és jelentősebb magyarországi televíziók, rosszabb azonban a helyzet a szlovák többségű városokban. A Szlovák Rádió magyar adásának (a Patria Rádió) „hallgathatósága” jelentősen javult a rendszerváltozás után, ez elsősorban annak tudható be, hogy korábban csak az előzőleg leírt és jóváhagyott szöveg volt beolvasható, vagyis a rádióban elhangzó szövegek szerkezete és stílusa távol állt a természetes élőbeszédtől. A helyi magyar nyelvű rádiózás kialakulását, a helyi televíziók fejlődését gátolja az államnyelvtörvénynek az a rendelkezése, amely szerint a helyi rádiókban és televíziókban kisebbségi nyelvű szöveg csak akkor hangozhat el, ha

ugyanaz az államnyelven is elhangzik. Ez a rendelkezés a magyar nyelv használati körét jelentősen szűkíti. Az utóbbi néhány évben az elektronikus sajtó a lapok internetes kiadásával, valamint néhány hírportállal is bővült.

5.2. Közigazgatás

A kisebbségi nyelvhasználati törvény hatályba lépése óta, azaz 1999 óta valamelyest bővültek a magyar nyelv írásbeli használatának a lehetőségei, érzékelhető javulást e tekintetben azonban nem sikerült elérni. Ennek oka nagyrészt a törvény egyes rendelkezéseinek korlátozó volta⁴²⁷, beleértve azt a tényt is, hogy a jogszabály alig ró kötelezettségeket az érintett hivatalokra a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesíthetőségének vonatkozásában. Így pl. a tisztviselők számára nem kötelező az érintett kisebbségi nyelv ismerete, ezért a nyelvhasználati jogok problémamentes érvényesítése szempontjából alapvető jelentőségű a hivatalnoki kar összetétele. Az önkormányzatok kapcsán is csak lehetőségeket fogalmaz meg a törvény, tehát csak ott reális a kisebbségi jogok érvényesíthetősége, ahol az adott kisebbség helyben többséget alkot (vagy a képviselő-testületben számarányánál nagyobb számban van képviselve).

A kisebbségi nyelvek hivatali használatának lehetőségét tovább szűkíti az a tény, hogy sem az ügyfelek, sem pedig a hivatalnokok nem ismerik a magyar jogi-közigazgatási terminológiát és a

426 A rendszerváltozás után a politikai álláspontjukat megváltoztató politikusokkal és közéleti személyiségekkel kapcsolatban Magyarországon a *Saulusból Paulus*, illetve a *damaszkuszi út* kifejezések és ezek változatai terjedtek el, nálunk viszont a *köppönyegforgatás* (prevrättenie kabátov), illetve az ehhez kapcsolódó képesség volt a jellemző. Egyéb szlovákiai példák: *olvashatatlan* (nečitateľný) ’politikai-ideológiai álláspontja nem egyértelmű’; *vályú* (vályov, byt’ pri válove) ’jól jövedelmező állás, pozíció’ azaz *húsosfazék*; *vályúharc* (boj o korytá) ’a jól jövedelmező pozícióért folyó harc’; *lusztráció* (lustrácia) ’politikai átvilágítás’; stb.

427 A törvény értelmében a magyar csak a helyi önkormányzati, valamint a körzeti (korábban járási) hivatalokban használható, a lényegében minden állampolgárt érintő társadalom- és egészségbiztosítási intézményekben már nem, nem egyértelmű továbbá az adóhivatalok és a rendőrség mint specializált államigazgatási szervek státusa sem. A kisebbséghez tartozó személy saját nyelvén is fordulhat írásbeli beadvánnyal az adott hivatalokhoz, a kérelmeket viszont általában az arra rendszeresített szlovák nyelvű űrlapon lehet benyújtani, s mivel a törvény nem rendezi ezek kérdését, a kisebbségi nyelvű ügyfélnek alig van lehetősége anyanyelvén kérelmet benyújtani. Nem kisebbségi nyelvű beadványra pedig csak államnyelvű válasz érkezhethet, ugyanakkor a hivatal által kisebbségi nyelven is kiadható válaszok (határozatok) köre is csekély.

428 Jellemző, hogy Szlovákia nem vállalta a Chartának a kisebbségi terminológiai kutatások támogatására vonatkozó rendelkezését [12. cikk, 1. bek. h) pont]. Ez a tény összhangban van azzal a szlovák nyelvpolitikai szemlélettel, mely szerint a kisebbségi nyelvek használata alapján véve magánügy.

hivatalos stílust, s a hatóságok e helyzet javítása érdekében lényegében semmit sem tesznek⁴²⁸. A magyar többségű városok és falvak önkormányzatai láthatóan törekednek arra, hogy a magyar nyelvet írásban is használják, a települési honlapok vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a legnagyobb hiányosságok éppen a hivatalos közleményekkel, azok magyar szövegével kapcsolatban mutatkoznak.⁴²⁹ Ezen a problémán a Gramma Nyelvi Iroda próbál segíteni elsősorban is felvilágosítással, az önkormányzatok és egyéb hivatalok számára nyújtott szolgáltatásokkal, űrlapok, nyomtatványok magyarra fordításával.

5.3. Gazdaság

Az államnyelvtörvény 8. §-a előírja ugyan, hogy a vásárlók, ügyfelek számára készült tájékoztatók szlovák nyelvűek legyenek (akárcsak az ügyviteli és számviteli dokumentumok), más nyelvek használatát azonban nem tiltja. Ennek ellenére a magyar nyelv nagyon kis mértékben érvényesül e területen, egyúttal az is megfigyelhető, hogy a magyar nyelvű szövegek nem is elsősorban a szlovákiai magyarokat célozzák meg, hanem inkább az egy nyelvű magyarországi magyarokat. Az elsősorban a helyi lakosságnak szóló tájékoztatók, szórólapok és egyéb reklámanyagok (pl. üzletláncok szórólapjai) közül kevés a két nyelvű⁴³⁰, magyar nyelvű szöveg főleg a multinacionális vállalatok termékein (amelyeket több országba is szállítanak), valamint a turistáknak szóló reklámanyagokon, ismertetőkön jelennek meg. Az internet megjelenéséhez kapcsolódó új jelenség a többnyelvű honlapok üzemeltetése, a tartalmuk alapján azonban ezek is első-

sorban a potenciális magyarországi vevők, ügyfelek számára készülnek.⁴³¹

5.4. A dél-szlovákiai „nyelvi tájkép”⁴³²

A Szlovákiában jelenleg hatályos jogszabályok számos területen lehetőséget nyújtanak arra, hogy bizonyos információkat nemcsak szlovákul, hanem kisebbségi nyelven is közöljenek szerzőik. Dél-Szlovákiát járva azonban azt látjuk, hogy a nyilvános szlovák szövegek száma jóval meghaladja a magyar nyelvűekét, vagyis az ún. „nyelvi tájképet” még az erős magyar többségű városokban és falvakban is a szlovák nyelv uralja. Aránylag legjobb a helyzet a közigazgatásban, ugyanis a városi, a községi és a körzeti hivatalok épületén rendszerint elhelyezték a magyar nyelvű feliratot is, a többi közintézményt megjelölő tábla azonban a legtöbb helyen csak szlovák nyelvű. A belső terekben pedig – mind a közhivatalokban, mind pedig az egyéb, közfeladatokat ellátó intézményekben – alig-alig találunk magyar nyelvű tájékoztató feliratot, illetve egyéb anyagot. Ez az üzleti és a gazdasági szférára is jellemző.

A nyilvános terek használata mindig is kötött, szabályozott, a domináns társadalmi csoport által meghatározott volt. Ennek a 19. századtól kezdődően nálunk is (tehát a jelenlegi Szlovákiai területén) nyelvi jelei is voltak: 1918 előtt a nyilvános tereken verbálisan és szimbolikusan a magyar etnikum volt a domináns, az első világháború után pedig a szlovák (cseh). A nyelvi-etnikai dominanciaváltás, illetve később, 1945 után az ideológiai fordulat településnevek és utcanevek átkeresztelésében, szobrok ledöntésében, áthelyezésében, illetve

429 A szlovákul fogalmazott szövegeket fordítási gyakorlattal nem rendelkező hivatali alkalmazottak fordítják magyarra, a helyzeten azonban még a hivatalos fordítók alkalmazása sem javít érzékelhetően, mivel a tapasztalatok szerint rájuk szintén érvényes a magyar jogi terminológia hiányos ismeretére vonatkozó fenti megállapítás.

430 Ilyenek például Dunaszerdahelyen és Komáromban a Hypernova szórólapjai.

431 A szlovák etnikai területen fekvő üdülő- és síközpontok, szállodák és panziók közül számos üzemeltet magyar nyelvű honlapot.

432 A „nyelvi tájkép” (linguistic landscape) kifejezést Landry és Bourhis (1997) alapján használom, egyelőre ad hoc magyar szakszökeként. A nyelvi tájkép az egy adott településen látható nyilvános szövegek, feliratok összességét fejezi ki. Két nyelvűségi helyzetben elsősorban az az érdekes, milyen típusú feliratokon jelennek meg ezek a nyelvek, van-e funkciómegosztás, hierarchikus elrendezés közöttük stb.

új szobrok, emléktáblák felállításában is megnyilvánult Szlovákia önállóságát követően a szlovák–magyar nyelvi konfliktusok egyik oka éppen az volt, hogy a magyarság is igényt formált az addig szlovák dominanciájú nyilvános terekre (településnevek, utcanévek, a magyar nyelv hivatalos használatának az igénye, szoborállítások stb.), s ezt a szlovákság a területi autonómiához, illetve az így „megjelölt” magyar területeknek a Szlovákiától történő leválasztásához vezető első lépésként értelmezte.

Úgy tűnik, hogy mára kialakultak a nyilvános terek kevésbé konfliktusos (bár még nem egyenrangú) használatának, verbális megjelölésének a keretei. Ugyanakkor azonban a magyarság – illetve a szlovákiai magyar politikai és helyi elit – inkább e terek tárgyi (szimbolikus) „kijelölésére” helyezi a hangsúlyt (l. kopjafaállítás, jelentős magyar személyiségek szobrai, 1848-as emlékművek stb.), s kevesebb figyelmet fordít a verbalításra, a szöveges jelenletre, a magyar nyelvű köztéri feliratokra, holott ez a szlovákiai magyar közösség nyelvi megmaradása szempontjából hosszabb távon az előbbinél nagyobb jelentőségű.

A magyar feliratok kis számának, illetve hiányának több oka is lehet – a termékeket népszerűsítő reklámokat és reklámtáblákat központilag állítják elő, ezért ezeket az elárúsítóhelyek szlovák nyelven kapják meg; egyes speciális termékfajták magyar nevét nem ismerik a kereskedők, a kétnyelvű felirat elhelyezése megemeli a költségeket stb. –, azonban e magatartás mögött elsősorban a magyar és a szlovák etnikum, a magyar és a szlovák nyelv nem egyenrangú viszonya, az ún. egyoldalú kétnyelvűség elfogadása húzódik meg: természetesnek vesszük, hogy a szlovák szöveget a magyarok (és az egyéb kisebbségek, pl. esetünkben a romák) is megértik, az esetlegesen helyi kisebbséget alkotó szlovákoktól viszont nem várjuk el a helyi többség nyelvének az ismeretét. A magyar (akárcsak a többi kisebbségi nyelv) elsősorban is a beszélőközösség tagjai közötti kommunikációban használatos, erre utal az is, hogy a magyar nyelvű szövegek a magyar közösség tagjainak érdeklődésére számot tartó tartalom esetében jelennek meg, így politikai plakáto-

kon, magyar rendezvényt népszerűsítő közleményeken.

A kétnyelvű nyilvános szövegek (pl. tájékoztató táblák és feliratok, értesítések, meghívók, üzenetek, szórólapok, plakátok, üzlet- és intézménynevek) elkészítését azok a vállalatok, szervezetek stb. vállalják, amelyek marketing-kommunikációjában a magyarság mint speciális célcsoport jelenik meg (pl. ügyfélszerzési célból), vagy képviselőik maguk is magyarok lévén, fontosnak tartják a magyar nyelvű tájékoztatást is. Mivel azonban e szövegek készítői is adótnak veszik a magyarok szlováknyelv-ismeretét, számos esetben a szlovák és a magyar nyelvű szöveg nem azonos, a magyar szöveg például egyszerűbb, kevésbé kifejtő. Ennek oka lehet a magyar szakkifejezések nem ismerete, amely más esetben is korlátozó tényező (l. a Lanstyák István idézte példát 2006, 154).

A nyilvános szövegeken nagyon jól demonstrálható a nyelvi menedzselés folyamatát meghatározó hierarchia: az első helyen állnak a szociális-gazdasági tényezők és helyzet (ez esetben a magyar nyelvet beszélő ügyfelek mint számbelileg és gazdaságilag kevésbé fontos célcsoport), ennek megfelelően alakul a kommunikációs helyzet (a szlovák egynyelvű és a magyar kétnyelvű célcsoport figyelembe vétele), majd pedig a konkrét nyelvi elemek megválasztása (pontosan mi jelenik meg egyik és másik nyelven a feliratokon). Egy sajátos nyelvi menedzselési stratégia megvalósulási formájának tekinthetők kétnyelvű környezetben az idegen (elsősorban angol) nyelvű üzletnevek (pl. *Prestige*, *Panoráma*, *Glas Bell* stb.), illetve típusnevek (pl. *restaurant*, *pub*, *pizzeria*, *second hand*). Eredeti helyesírással írva mind a magyar, mind a szlovák ügyfélnek szólnak, tehát e tekintetben semlegesnek tekinthetők. Nem semlegesek viszont a szlovák vagy a magyar helyesírással írt idegen szavak, s ezek esetében is a szlovák dominancia figyelhető meg. Ebbe a csoportba tartozik például az érsekújvári új sportcsarnok, amelynek neve csak *Milénium* formában látható az épületen (magyarul írva *Millennium* volna), az épület funkcióját (sportová hala, *sportcsarnok*) azonban mindkét nyelven feltüntetik. Hasonló a helyzet a *Hotel*

Bonbón feliratú dunaszerdahelyi szállodával is. Szállodák esetében Magyarországon is megszokott, hogy az egyéb intézménynevektől eltérően a típusnév a szálló neve előtt szerepel, akárcsak az indoeurópai nyelvekben (pl. *Hotel Benczúr*), a *Hotel Bonbón* elnevezést inkább szlováknak minősíthetjük, ugyanis a magyarban a *bonbon* írásmód honosodott meg.

6. A NYELVI NORMA ÉS A NYELVI MENEDZSELÉS A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG KÖRÉBEN

A norma többféle értelemben használatos szakszóként is, tanulmányomban abban az értelemben használom, ahogyan azt Heltai Pál megfogalmazta: „a norma olyan szokásos nyelvhasználatot jelent, amely a normatív erő révén orientáló mintaként működve előírja, illetve szankcionálja a kívánatos, illetve nemkívánatos nyelvhasználatot” (Heltai 2004–2005, 413). A fent leírt esetek már jelezték, mi a „szokásos nyelvhasználat” Dél-Szlovákiában olyankor, amikor a szöveg címzettje ismeretlen vagy bárki lehet, az ilyen esetekben a „normális” a szlovák nyelvű szöveg – még akkor is, ha jogszabály nem tiltja a más nyelvű szöveget⁴³³. E tekintetben az 1989 előtti és utáni helyzet között alig van különbség.

A magyarok közötti kommunikációban érthetően elsődleges a magyar nyelv választása, de a szlovák is szóba jöhet, például ha a társaságban szlovák egynyelvű beszélők is vannak. Külön figyelmet érdemelnek a kódváltás esetei, azaz amikor a beszélők „keverik” a szlovák és a magyar nyelvet. A vizsgálatok szerint homo-

gén magyar csoportokra nem nagyon jellemző, a beszélők a szlovák és a magyar nyelv kiválasztására törekednek. A kódváltás oka leginkább a szlovákul hallott vagy mondott szöveg idézése, de ide tartoznak azok az esetek is, amikor például szlovák nyelvű iratra, dokumentumra vagy egyéb hasonló dologra utalunk (ilyen a 2. pontban említett *posudok*). A nyelvi hiány is okozhatja a kódváltást, a szlovákiai magyarok esetében tipikusnak mondható a szaknyelvi regiszterekben jelentkező nyelvi hiány: mivel döntő többségük szlovák nyelven végezte tanulmányait, nem ismerik a magyar szakkifejezéseket, helyettük a szlovák terminust választják (a kódváltásról bővebben Lanstyák–Szabó Mihály 1996, Lanstyák 2000b; a nyelvi hiányról Lanstyák 2000/2002a).

A kódváltást, kódváltogatást nyelvművelőink (és a nyelvileg tudatos nyelvhasználók, pl. a pedagógusok) rendkívül elítélik, normasértésként értékeli⁴³⁴, az ilyen beszédaktusok megfigyelése azonban azt mutatja, hogy a kommunikáció résztvevői nem is figyelnek fel rá, különösen akkor, ha például egy munkahelyen dolgoznak, és megszokták az ilyen típusú kommunikációt.

A szóbeliségben tehát a kódváltás mint a kommunikációt megkönnyítő stratégia elfogadott vagy legalábbis a beszélők nagy része tolerálja, a nyilvános írásbeli közlésekben azonban nem. A sajtóban például csak néhány jól körülhatárolt esetben fordul elő, jelöletlenül elsősorban tulajdonnevekben: pl. szlovák településnevek (*Huncovce*), intézménynevek (pl. *AUTO V.A.S.*), sportegyesületek neve (*Štart*,

433 A szolgáltatótól elvileg kaphatnánk kétnyelvű gáz-, villany- vagy mobilszámlát is, illetve ezek a szolgáltatók magyarul is kommunikálhatnának velünk.

434 Esetükben a nyelvi menedzselési folyamat érdekesen jelentkezik: általában olyan kommunikációs helyzetet értékelnek, amelynek nem részesei; közvetlenül nem avatkoznak bele a beszélgetésbe, a menedzselési folyamat kivitelezési fázisát rendszerint valamilyen bíráló hangú újságcikk képviseli. Ennek az eljárásnak a célja a konkrét beszédaktusban észlelt normasértés (szlovák elem használata magyar szövegben) elítélése, s ezáltal a beszélők „elriasztása” attól, hogy a jövőben ilyet tegyenek. Az alapvető nyelvi probléma (pl. a nyelvi hiány) megoldására ez az eljárás nem alkalmas.

435 Ez esetben a településnév egyben a labdarúgócsapat neve is. A példa az *Új Szóból* származik, és érdekes példája annak, hogyan kezeli a lap a településneveket: a sportrovatban (csapatnévként) csak a szlovák név szerepel. Folyó szövegben (pl. hírekben a településre utalva) a magyarul lakta települések és a szlovák többségű városok nevét csak magyarul tünteti fel a lap, a kisebb szlovák településeket pedig először magyarul, majd pedig zárójelben szlovákul, pl. *Hunfalva (Huncovce)*. A rendszerváltás előtt a hatóságok sokszor még a sajtóban is tiltották a magyar településnevek használatát, ezért korábban inkább csak szlovák helynevekkel találkozhatott az olvasó, ennek a következménye az volt, hogy a régi magyar nevek feledésbe merültek.

*Spišská Nová Ves*⁴³⁵), betűnevek (ÚRSO, HZDS) esetében. A vélt nyelvi hiány mint probléma kiküszöbölésére használt gyakori stratégia a szlovák kifejezés zárójelben való közlése, pl.: *Eladó [...] szénasodró, simító, 5-9 tonnás pótkocsik (vlečkák); Vennék 10, 12, 14-es betonvasat, valamint 4-es és 5-ös betonba való vashálót (sieťovina)*. Ezeknek a hirdetéseknek a feladója saját tapasztalata alapján feltételezte, hogy az olvasók nem ismerik a *pótkocsi* és a *vasháló* szavakat, esetleg nem tudják, hogy a *vlečka* magyarul *pótkocsi*, a *sieťovina* pedig *vasháló* (az adott szövegösszefüggésben).

A beszélők számára a kódváltással egy megítélés alá esnek a közvetlen kölcsön-szavak⁴³⁶, ezek közül is elsősorban a felismerhetően szlovák eredetűek, pl. a *párki* (párky, 'virslí'), *kopacski* (*kopačky*, 'futballcipő'), tehát az ilyenek írott szövegekben legfeljebb stilisztikai céllal fordulhatnak elő, akkor is jelölten, például idézőjelben – amely ebben a helyzetben az elhatárolódást jelzi.

A normának (normáknak) fontos szerepük van a kommunikáció hatékonyságában, a „szókáссерű nyelvhasználat ugyanis megkönnyíti a feldolgozást” (Tolcsvai alapján Langackert idézi Heltai 2004–2005, 33), ez azonban azt feltételezi, hogy a befogadó, a szöveg címzettje ismeri az adott normát. A szlovákiai magyar beszélőközösség tagjai e tekintetben ellentmondásosan viszonyulnak a magyar standard normához: a beszélők deklaráltan a közös magyar (köznyelvi) norma alkalmazását támogatják, és elsősorban a humán értelmiség úgy is gondolja, hogy e norma szerint beszél és ír.⁴³⁷ A tény azonban az, hogy a közmagyar (valójában magyarországi magyar) norma csak ideálként létezik, a valóságban a beszélők a „szlovákiai magyar” norma (normák) alapján alkotják és értelmezik a szövegeket. Különösen érvé-

nyes ez a szaknyelvi s ezen belül is a különböző típusú jogi-közigazgatási szövegekre. Állampolgári státusunkból eredően ilyen magyarországi szövegekkel nem találkozunk, e szövegtípusok ismerete nem része magyar anyanyelvi kompetenciánknak. A szlovákiai magyar és a magyarországi norma természetesen nagymértékben azonos, a szlovákiai magyar nyelvvaltozatra azonban bizonyos lexikális és grammatikai kontaktusjelenségek a jellemzőek (ezekről bővebben l. pl. Lanstyák 2000a, 192–226; Lanstyák 2002e). A szlovákiai magyarok gyakrabban választják a kontaktusváltozóknak azt a változatát, amelynek van tágran értelmezett párhuzama a szlovákban (a példaként l. Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 68–119), ez lexikális síkon többek között azzal jár, hogy bizonyos szavaknak a szlovákiai magyarban és a magyarországi magyarban eltérő a gyakorisága, megterheltsége. Ilyenek például a *jutalmaz* és a *javadalmaz*, a *javaslat* és az *indítvány* szópárok, ezek közül ugyanis a szlovákiai magyar szövegekben az utóbbiak jóval ritkábbak, mint az összevethető funkciójú magyarországi szövegekben. Ennek oka az, hogy a köznyelvben a szlovák *odmena* leggyakoribb megfelelője a *jutalom*, a *návrh*-é pedig a *javaslat*, bizonyos típusú szövegekben és szókapcsolatokban (Magyarországon) azonban a *javadalmaz* és az *indítvány* a tipikus, azonkívül az előbbi jelentése pedig a *jutalom-étól* eltérő.

Mivel írott szövegben a szlovákiai magyar kommunikációs norma tiltja a nyilvánvalóan szlovák szavak használatát, a nyelvi hiány kiküszöbölését a beszélők (írók) legtöbbször fordítással oldják meg. Így egy és ugyanazon fogalomra több magyar kifejezés is kialakul, pl.: *feddhetetlenségi bizonyítvány* ~ *büntetőregiszter-kivonat* ~ *büntetés-nyilvántartási kivonat*; *társadalombiztosítási díj* ~ *társadalombiztosítási jutalék*; stb. E fordítással létrejött „termi-

436 A kódváltás alkalmi kontaktushatás következménye, a kölcsönszó ezzel szemben állandósult kontaktusjelenség: a folyamatosan és több beszélőtől is adathalható, általában hangtanilag és adaptálódott szavakról van szó (erről bővebben l. Lanstyák 2002b,c)

437 Alapjában véve tehát ugyanaz a helyzet áll fenn nálunk, mint amiről Heltai Pál is ír: „nem arról van szó, hogy [a beszélő] más normákat akar érvényesíteni (például a hivatalos stílusban), hanem hogy egyszerűen nem ismeri az adott nyelvvaltozat normáit” (Heltai 2004–2005, 420). Esetünkben azonban ez a megállapítás nem egyénekre, hanem a teljes közösségre érvényes.

nusok” mellett természetesen előfordulnak a megfelelő magyar szakkifejezések is, esetünkben az *erkölcsi bizonyítvány* és a *társadalombiztosítási járulék*, a szlovákiai magyar beszélők jelentős része számára e változatok azonban egyenrangúak⁴³⁸, ami nehezíti a közmagyar kifejezés elterjedését. A variabilitás sajtószövegekben is nehezítheti a hatékony kommunikációt, de alapjában véve az olvasók számára elfogadható (pl. a szlovák mintára alakult tükörfelfogadást jól tudják azonosítani a szlovák eredetivel), szakszövegekben azonban elfogadhatatlan. A magyar nyelv hivatali szintű használatának a feltétele a jogi-közigazgatási terminológia egységesítése, lényegében a normahiány felszámolása.

A szervezett szlovákiai magyar nyelvi menedzselés részben erre a területre kell irányulnia, tehát a valójában azokat a feladatokat kell elvégeznie, amelyekre a nyelvtervezés elméleti keretében a korpusztervezésen belüli standardizálás során kerül sor. A kérdés hazai magyar szakirodalmát áttekintve megállapíthatjuk, hogy e kérdések iránt a legutóbbi évtizedig csekély érdeklődés mutatkozott, aminek elméleti és gyakorlati okai voltak. Az „egy magyar nyelv van” álláspont perspektívájából a nyelvtervezés által felvetett problémák kisebbségi (azaz a szlovákiai magyar) helyzetben irrelevánsak, hiszen a szlovákiai magyarságnak a magyarországi nyelvhasználatot kell követnie. Nyelvművelőink természetesen tisztában voltak azzal, hogy a határon túl élő magyarok esetében a magyarországitól eltérő „társadalmi valóság” okán szükség van önálló elnevezések megalkotására is, ezek számát azonban „csekély”-nek tartották (l. még Jakab 1976, 170).

A kilencvenes évektől folyó és a szlovákiai magyar nyelvhasználat módszeres feltárását célzó kutatások eredményei alapján nyilvánvaló, hogy a szlovákiai magyarban általános használatú számos olyan elem, amelyre jellemzőek a standard ismérvei, ugyanakkor e lexikális elemeknek Magyarországon léteznek funkcionális megfelelői, s szlovákiai magyar szöve-

gekből igen gyakran mind a magyarországi, mind a szlovákiai magyar elem adathozható (bővebben l. Lanstyák–Szabó Mihály 1994/1998; Lanstyák–Szabó Mihály 2000/2002). Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen a megfelelő „magyar” szót, kifejezést kell megkeresnünk, hanem választanunk kell a rendelkezésre álló nyelvi formák, változatok között. Elvi síkon, az elsődleges szelekció tekintetében a magyarországi standardhoz (pontosabban az ún. közmagyar nyelvváltozathoz) való alkalmazkodás a szükséges, ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyakorlati szelekció során egy-egy konkrét elemről döntve ne választhatnánk és ne kodifikálhatnánk magyarországitól eltérő elemet.

A rendszerváltozás előtt a standardizáció és a kodifikáció a magyar nyelv státusából következően sem merült fel sürgető szükségként, a jelenlegi helyzetben azonban a jogszabályok adta lehetőségek maximális kihasználása, és főleg a magyar nyelv használati körének további tágítása céljából elodázhatatlan feladat a standardizálás kérdése. A jelenlegi helyzet alapján ennek az alábbi területekre kellene kiterjednie:

Köznevek: Jogi-közigazgatási és részben közgazdasági fogalmak (bővebben l. Szabó Mihály 2002b, 2002d.) oktatási terminológia (Szabó Mihály 2000/2002b);

Tulajdonnevek: személynevek, intézménynevek, földrajzi nevek (l. pl. Szabó Mihály 2005a);

Rövidítések: Ezen belül főképp a szlovák köznyelvi rövidítésekkel és betűszókkal kellene foglalkoznunk, de a többszavas tulajdonnevek (intézménynevek) rövidítésének kérdését is meg kellene vizsgálnunk.

Ebből a szempontból egy nagyon fontos kérdést kell felvetnünk: a szervezett nyelvi menedzselés akkor lehet sikeres, ha a kivitelezési és elterjesztési fázisban valamilyen megfelelő hatalommal (politikai hatalommal vagy társadalmi presztízzsel) rendelkező szervezet, intézmény végzi, vagy ennek a jóváhagyásával történik. Kisebbségi körülmények között ilyen in-

438 A tapasztalat és a kutatások (l. pl. Lanstyák–Simon–Szabó Mihály 1998) is azt mutatják, hogy a közvetett kölcsönnyelvi használatát még a művelt beszélők sem tartják normasértésnek, nem is ismerik fel ezeket az eseteket.

tézmény nem létezik, tehát igencsak kétséges ennek a folyamatnak a sikere. Figyelembe véve azt, hogy a szlovákiai magyar beszélőközösség körében a magyar nyelv fő központjának, tehát Magyarországnak és a magyarországi intézményeknek van magas presztízszük, ebbe a folyamatba ezeket is be kell vonni, ami részben már el is indult a Magyar értelmező kéziszótár második kiadásával, és az Osiris Kiadó kézikönyveivel.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A rendszerváltozás óta eltelt több mint tizenöt évben a szlovákiai magyar nyelv státusában pozitív elmozdulás figyelhető meg, s bár bővültek a magyar nyelv nyilvános használatának a lehetőségei, a jogszabályok adta lehetőségeket nem használjuk ki maximális mértékben. Ennek egyik oka a magyar szaknyelvi regiszterek nem kellő szintű ismerete, ezért a szlovákiai magyar nyelvészet egyik fontos feladata lesz, hogy ezen a helyzeten javítson. Általánosságban véve azt mondhatjuk, hogy a fent jellemzett tényezők alapján a szlovákiai magyarság nyelvi vitalitása az utóbbi évtizedben némiképp javult, s megfelelő feltételek, támogatás esetén ez így is maradhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ALABÁN FERENC

- 2002 Neoavantgárd a szlovákiai magyar lírában. In Alabán Ferenc: *Interpretáció és integráció. Irodalmi összefüggések világában*. Pozsony, Madách–Posonium.

ALBRECHT, JÁN

- 1997 *Dni starej hudby v Šamoríne 8–16. august 1997*. 2. p. (Kétnyelvű meghívó)

ANDRÁSI GÁBOR

- 1999 PATAKI GÁBOR–SZÜCS GYÖRGY–ZWICKL ANDRÁS *Magyar képzőművészet a 20. században*. Budapest Corvina, 290. p.

ANDRÁSSY GYÖRGY

- 1998 *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.

ARDAMICA ANDREA

- 2001 ARDAMICA ZORÁN (szerk.) *Szlovákiai magyar ki kicsoda*. Bratislava, AB-ART.

ARDAMICA ZORÁN

- 2005 Gondolat mint beszédmód. *Szörös Kő*, 10. évf. 5. sz. 54–74. p.
- 2006 *Perspektívaváltás a felvidéki magyar irodalom történetében. Alkotói pályák az Iródia és a Próbaút antológia horizontjában*. Doktori értekezés. Besztercebánya, Bél Mátyás Tudományegyetem, Hungarisztika Tanszék.

ARDAMICA ZORÁN → ARDAMICA ANDREA 2001

BALASSA M. IVÁN

- 1990 Az Alsó-Garam menti magyar falvak települése, építkezése és lakásberendezése. *Ház és Ember*, 6. sz. 5–38. p.

BALLA KÁLMÁN

- 1990 Tervezet a csehszlovákiai magyar tudományos élet intézményi rendszerének Kialakítására. In TÓTH KÁROLY (összszéáll.): *Új Minden Gyűjtemény 9*. Pozsony, Madách.

BALOGH MAGDOLNA

- 2006 (szerk.) *Örökhagyók. Hívással született felföldi vallomásfüzér*. Csenke, Clara Design Studio.

BÁRCZI ZSÓFIA

- 2004 Magyar irodalom Cseh/Szlovákiában (1918–2004). *Prózaírodalom* (1989–2005). In FÓNOD ZOLTÁN (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Pozsony, Madách–Posonium.
- 2004b A Mécs László-jelenség. *Kalligram*, 13. évf. 12. sz., 91–98. p.

BÁRDI NÁNDOR

- 2003 Látszat és való – a budapesti kormányzatok támogatáspolitikája. In *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*. 8. évf. 4. sz. (30. sz.) 3–9. p.
- 2004 *Tény és való*. Pozsony. Kalligram.

BÁRDI NÁNDOR

- 2003 PAPP Z. ATTILA „...továbbra is első-sorban szakszerkesztő vagyok”. Beszélgetés Tóth Károllyal, a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet vezetőjével. *Regio*, 14. évf. 3. sz. 246–265. p.

BAUER BÉLA → SZABÓ ANDREA 2003

BEKE ZSOLT

- 2004a „sok beszédnek sok az anyja”, avagy a beszédmódok karneválja. Vida Gergely: Sülttel hátrafelé. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Dunaszerdahely–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- 2004b Uroborosz és spirál. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Dunaszerdahely–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.

BENYOVSZKY KRISZTIÁN

- 2001 *Rácsmustra. Regényes olvasónapló Kaffka Margittól Bodor Ádámgig*. Pozsony, Kalligram.
- 2003 Beszámoló a Sambucus Irodalomtudományi Társaság tevékenységéről. In CSANDA GÁBOR (összeáll.): *A Szlovákiai Magyar Írók Társaságának 2002. évi Tájékoztatója*. Bratislava, SZMÍT.
- 2004 Illatfelhők. Farnbauer Gábor Az ibolya illata című könyvéről. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.

BERÉNYI DÉNES

- 2003 (szerk.) *Magyar tudományos műhelyek a környező országokban*. Bővített, 3. kiadás. Budapest, MTA.

BERÉNYI JÓZSEF

- 1994 *Nyelvországolás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai*. Pozsony, Fórum Alapítvány.

BICZÓ GÁBOR

- 1999 A mese hermeneutikája. *Bárka*, 1.sz. 19. p.

BIHARINÉ DÁNIEL KATALIN

- 2000 (szerk.) *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Budapest, CEBA, 803. p. /Magyarország kézikönyvtára/

BÍRÓ ZOLTÁN

- 1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print, 210. p. /Helyzet könyvek/

BODOROVÁ, OLGA

- é.n. Archaické prvky v gemersko-malo-hontskom hrnčiarstve (A gömör-kishonti fazekasság archaikus elemei). In HORVÁTHOVÁ, MARGARÉTA–PÖSS, ONDREJ (összeáll.): *Remeslo a jarmok na Slovensku*. Bratislava, SNM, 65–74. p.

BOHÁR ANDRÁS

- 2005 *A megírhatatlan költemény. Hermeneutikai kísérletek Cselényi László költészetéről*. Budapest, Ráció–Magyar Műhely.
- 2006 A poézis (bölcseleti) radikalitása (Barak László). *Szörös Kő*, 11. évf. 3. sz. 30–35 p.

BORDÁS SÁNDOR

- 1995 FRIČ, PAVOL–HAIDOVÁ, KATARÍNA–HUNČÍK PÉTER–MÁTHÉ RÓBERT Ellenpróbák. *A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel* Szlovákiában. Dunaszerdahely, NAP.

BOURHIS, RICHARD Y. → LANDRY, RODRIGUE 1996

CSANAKY ELEONÓRA

- 2005 *Az Ifjú Szívek 50 éve*. Bratislava, AB-ART.

CSANDA GÁBOR

- 2003 (szerk.) *Somorjai disputa (1.) Az élő szlovákiai magyar írásbeliség c. szimpózium előadásai*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. /Disputationes Samarienses, 1./
- 2005 A(z) olvasásnak kitett) légy és a semmi. (Adalékok Ardamica Farnbauer-tanulmányához). *Szörös Kő*, 10. évf. 6. sz. 60–64. p.
- 2006 Magyar irodalom Cseh/Szlovákiában 1948 után. In CSANDA GÁBOR–GUBÍK MÁRIA: *Irodalom a középiskolák 4. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. (megjelenés alatt)

CSÁKY KÁROLY

- 2001 Občaje pri úmrtí a pochovávaví u Maďarov (A magyarok halállal kapcsolatos és temetkezési szokásai). In BOTÍK, JÁN (összeáll.): *Občajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesionálnu mnohotvárnosť*. Bratislava, Lúč, 65–78. p.

CSÁKY PÁL

- 1997 *Magyarok Szlovákiában*. Pozsony, Magyar Koalíció Információs Központja, 97 p.

CSEHI ÁGOTA

- 1993 *Relaxačno-imaginatívna metóda v pedagogickom procese hudobnej a estetickéj výchovy. Medacta, Moderné technológie vzdelávania 3*. Nitra, Vysoká škola pedagogická, 231–238. p.
- 1994 Bartók Béla és a Felvidék. *Komáromi Lapok*, 4. évf.
- 1998 DOMBI ERZSÉBET: *Zeneirodalom, zenehallgatási szemelvények a gyermekek és az ifjúság részére*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- 2002 Eudová pieseň v tvorbe Bélu Bartóka z hľadiska interpretačného a didaktického. In *Dívame sa na hudbu*. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 27–36. p.
- 2003 Bartók zongoraművészetének és a zongoraműveinek néhány interpretációs sajátosságáról. In *Tanulmánykötet*. Szeged, SZTE JGYTEK, 39–48. p.
- 2004 A népzene és az instruktivitás szerepe Bartók alkotómunkásságában. In *Új pedagógiai kutatások*. Budapest, ELTE, 220–238. p.

CSEHY ZOLTÁN

- 2002 Sancho mint titkosügynök. A költészet kanonikus történeteinek sikeres felülírása. *Könyvjelző*, 1. évf. 8. sz. 15. p.
- 2003 Az Északi Géniusz permanens vonzásában. *Bárka*, 2. sz. 113–116. p.
- 2004 Magyar irodalom Cseh/Szlovákiában (1918–2004). Költészet (1989–2005). In FÓNOD ZOLTÁN (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Pozsony, Madách-Posonium.

- 2004a Permanens szövegmozgás és kombinatorikus rend. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Dunaszerdahely–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- 2004b „ha egyszer orgazmusom lehetne az irodalomtól”. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Dunaszerdahely–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- 2004c Minotaurusz lakcíme. Kalandok a szonett labirintusában. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Dunaszerdahely–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- 2004d Németh Zoltán. In FÓNOD ZOLTÁN (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Pozsony, Madách-Posonium, 305–306. p.

ČÍZIK, VLADIMÍR

- 2002 *Slovník slovenského koncertného umenia I*. Bratislava, Hudobné centrum, Agnesa Ferienčíková, cembalo, 44–45. p.; Tibor Rácz, akordeon, 109–112. p.; Eleonóra Slaničková-Škutová, klavír, 120–123. p.; Imrich Szabó, organ, 130–132. p.; Mikuláš Škuta, klavír, 135–138. p. Enikő Ginzeryová, cimbal, 64–67. p.; Ladislav Papp, harfa, 112–114. p.; Jozef Zsapka, gitara, 181–186. p.

CSUKA LILAINE

- 2005 (szerk.) DANIEL, MATEJ–HUSHEGYI GÁBOR *At Home Gallery 2001–2005. Katalógus*. Somorja, At Home Gallery.

CZETTER IBOLYA

- 2002 Irodalomtankönyvek stilisztikai képe. In FÜZFÁ BALÁZS (alkotó szerk.): *Irodalomtankönyv ma*. Budapest, Pont.

DAFTARY, FARIMAH

- 2000 GÁL KINGA *The new Slovak language law: Internal or external politics?* ECMI WorkingPapers # 8. <www.ecmi.de/publications/>

DANIEL, MATEJ → CSUKA LIALIANE 2005

DANTER IZABELLA

- 1999 A Galántai Honismereti Múzeum 30 éve. *Hírharang* 10. évf. 2. sz., 34–36. p.
- 2002 (összeáll.). *Műtárgykezelés*. Komárom, KT.
- 2004 A nemzeti és etnikai kisebbségek tárgyi emlékei a szlovákiai múzeumok gyűjteményeiben. In DOHÁNYOS RÓBERT–LELKES GÁBOR–TÓTH KÁROLY (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2003*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutatató Intézet–Lilium Aurum, 78–82 p.
- é.n. Fašiangová obchôdzka „Chodenie s klátom” tradícia a súčasnosť (A farsangi tőkehúzás szokása a múltban és ma). In KRIŠKOVÁ, ZDENKA (összeáll.): *Tradičné zvyk a obrady a súčasnosť*. Poprad, SNS SAV, 34–39. p.
- é.n. Príspevok k významu svätenín v tradičnej ľudovej kultúre (A szentelmények szerepe a hagyományos népi kultúrában). In ZAJČIKOVÁ, MÁRIA (összeáll.): *Kresťanské sviatky a tradičná ľudová kultúra. Záhorské múzeum*. Skalica, 37–42. p.
- é.n. Výsledky výskumu svadobných zvykov Maďarov na Slovensku (A szlovákiai magyarok lakodalmi szokásainak kutatási eredményei). In KIRIPOLSKÝ, MILAN (szerk.): *Svadba na Slovensku*. Bratislava, SNM, 39–44. p.

DERÉKY PÁL

- 2004 A magyar neoavantgárd irodalom. Jelen-téstelenítés, szabadság, levegő (lélegzet). In DERÉKY PÁL–MÜLLNER ANDRÁS (szerk.): *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*. Budapest, Ráció.

DOHÁNYOS RÓBERT

- 2004 Előszó. In DOHÁNYOS RÓBERT–LELKES GÁBOR–TÓTH KÁROLY (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2003*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutatató Intézet–Lilium Aurum, 13–14 p.
- 2005 LELKES GÁBOR–TÓTH KÁROLY (szerk.) *Národnostné menšiny na Slovensku 2004*. Šamorín–Dunajská Streda,

Fórum inštitút pre výskum menšín–Lilium Aurum.

DOMBI ERZSÉBET → CSEHI ÁGOTA 1998

DOSTÁL, ONDREJ

- 2003 Vývoj právneho rámca národnostných menšín od roku 1993 – menšinová politika vlád Slovenskej republiky. In JARÁBIK, BALÁZS–ADRIÁN TOKÁR (szerk.): *Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002*. Bratislava, Nadácia Kalligram–Kalligram Foundation, 29–43. p.

DUKA–ZÓLYOMI EMESE

- 1999 A (cseh)szlovákiai magyarok zeneélete 1918–1998. In FILEP TAMÁS GUSZTÁV–TÓTH LÁSZLÓ (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. III. kötet*. Budapest, Ister, 281–320. p.

DUKA ZÓLYOMI NORBERT

- 1931 (szerk.) *A kisebbségi magyar ifjúság röpirata a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság megalakulása alkalmából*. Pozsony.

DURAY MIKLÓS

- 1989 (szerk.) *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1988*. New York, Hungarian Human Rights Foundation–Püski.
- 1999 *Önrendelkezési kísérleteink*. Somorja, Méry Ratio.
- 2000 *Változások küszöbén*. Budapest, Osiris. /Pro Minoritate könyvek/
- 2005 *Ne félj, csak higgy! Beszédék és értekezések 2004–2005*. [Budapest], Szabad Tér.
- 2006 *Riadó! Vágják alattunk a fát! Beszédék és értekezések 2005–2006*. [Budapest], Szabad Tér.

DUSZA ISTVÁN

- 2000 Zs. Nagy Lajos. Dunaszerdahely, NAP. /Műhely/

ELEKES BOTOND

- 2003 Rész az egészben. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*. 8. évf. 4. sz. (30. sz.) 36–43 p.

ENTZ GÉZA

- 2003 Magyarország határon túli magyarsággal kapcsolatos támogatáspolitikája 1990 után. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle.* 8. évf. 4. sz. (30. sz.) 44–55 p.

ERDÉLYI GÉZA

- 2005 *Erőt kaptok, és tanúim lesztek. Igéhirde-
tések, tanulmányok, elmélkedések, inter-
júk.* Bratislava, Madách-Posonium.

FÁBRY ISTVÁN

- 2004 *A határon túli magyar kulturális intéz-
mények adattára. Kutatási program és
intézményi adatbázis. Gyorsjelentés.*
Kézirat. Budapest, Fórum Kisebbségku-
tató Intézet, Kézirattár.

FÁBRY, VILIAM

- 1998 *Kultúra maďarskej menšiny na Sloven-
sku.* Bratislava, Kubko Goral.

FARKAS VERONIKA

- 1999 A (cseh)szlovákiai magyar képzőművé-
szet nyolc évtizede. In FILEP TAMÁS
GUSZTÁV–TÓTH LÁSZLÓ (szerk.): *A
(cseh)szlovákiai magyar művelődés tör-
ténete 1918–1998. III. kötet.* Budapest,
Ister, 235–280. p.

FAZEKAS JÓZSEF

- 2004 HUNČÍK PÉTER (szerk.) *Magyarok
Szlovákiában (1989–2004). Összefogla-
ló jelentés. A rendszerváltástól az euró-
pai uniós csatlakozásig. I. kötet.* Somor-
ja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbség-
kutató Intézet–Lilium Aurum.
- 2005 HUNČÍK PÉTER (szerk.) *Magyarok
Szlovákiában. Dokumentumok, kronoló-
gia (1989–2004), II. kötet.* Somorja–Du-
naszerdahely, Fórum Kisebbségkutató
Intézet–Lilium Aurum.
- 2006 HUNČÍK PÉTER (szerk.) *Magyarok
Szlovákiában. I. kötet. Összefoglaló je-
lentés (1989–2004). A rendszerváltástól
az európai uniós csatlakozásig. 2. kiad.*
Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Ki-
sebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.

FÉL EDIT

- 1944a *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom
megyei Martoson.* Budapest, SZMKE
Kisalföld-kutató Intézet.

- 1944b *Egy kisalföldi nagycsalád társadalmi-
gazdasági vázlata. A marcelházai Ran-
csó-Czibor család élete.* Érsekújvár,
SZMKE Kisalföld-kutató Intézet.

FERENCZI ILONA → HULKOVÁ, MARTA 1980**FERENCZI ILONA → HULKOVÁ, MARTA 1986****FILEP TAMÁS GUSZTÁV**

- 1995 TÓTH LÁSZLÓ *Próba felvételek a
(cseh)szlovákiai magyar irodalomról
1918–1995.* Pozsony, Kalligram.
- 1997 *Konszol László.* Dunaszerdahely, NAP.
/Műhely/
- 1998a TÓTH LÁSZLÓ (szerk.) *A (cseh)-
szlovákiai magyar művelődés története
1918–1998. I–IV. köt.* Budapest, Ister.
- 1998b *Zalabai Zsigmond.* Dunaszerdahely,
NAP. /Műhely/
- 1999 Kitekintés a legutóbbi évtizedre
1989–1998. In TÓTH LÁSZLÓ (szerk.):
*A (cseh)szlovákiai magyar művelődés
története 1918–1998. III. kötet.* Buda-
pest, Ister.
- 2003 *A hagyomány felemelt töre. Válogatott és
új esszék, tanulmányok az 1918–1945
közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúrá-
ról.* Budapest, Ister.
- 2004 *Zalabai Zsigmond. 1948–2003. 2. jav. és
bőv. kiad.* Dunaszerdahely, NAP. /Mű-
hely/
- 2005 KOVÁCS LÁSZLÓ, G. *Rákos Péter
1925–2002.* Dunaszerdahely, NAP.

FITZ PÉTER

- 1999–2000 (főszerk.) *Kortárs Magyar Művészeti
Lexikon I–III.* Budapest, Enciklopédia.

FODOR ANDRÁS

- 1994 Honkeresés (Tóth László: Hár-
maskönyv). *Kortárs,* 38. évf. 7. sz.
96–99. p.

FÓNOD ZOLTÁN

- 1997 (szerk.) *A cseh/szlovákiai magyar iroda-
lom lexikona 1918–1995.* Bratislava,
Madách-Posonium.
- 1998 *Szétszóródás után. Tanulmány, kritika,
közírás.* Bratislava, Madách-Posonium.
- 2003 *Számvetés. Irodalmi tanulmányok, kritika,
közírás.* Bratislava, Madách-Posonium.

- 2004a (szerk.) *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. 2. jav. és bőv. kiad. Bratislava, Madách-Posonium.
- 2004b *Őnarcképek. Beszélgetések magyar írókkal, művészekkel*. Bratislava, Madách-Posonium.
- 2005 *Repedések a siratófalon. Politikai, kulturális és irodalmi publicisztika (1957–2005)*. Bratislava, Madách-Posonium.
- FRIČ, PAVOL → BORDÁS SÁNDOR** 1995
- FRIED ISTVÁN**
- 1999 Befogadó retorika (H. Nagy Péter: Redundanciák retorikája). *Bárka*, 3. sz. 71–79.
- 2003 Neubauer Pál irodalmak/kultúrák közt. *Irodalmi Szemle*, 41. évf. 1. sz. 57–66. p.
- FÜLÖP LAURA**
- 1992 *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1991*. Komárno–Komárom, Duna Menti Múzeum Szlovákiai Magyar Nemzetiségi Osztálya.
- FÜR LAJOS**
- 1989 *Kisebbség és tudomány*. Budapest, Magvető.
- GAJDOŠ, PETER**
- 1995 PAŠIAK, JÁN *Vývoj sociálno-ekonomickej situácie slovenskej spoločnosti*. Bratislava, Veda.
- GÁL KINGA → DAFTARY, FARIMAH** 2000
- GÁL MARGIT → GAUCSÍK ISTVÁN** 2004
- GAUCSÍK ISTVÁN**
- 2004 GÁL MARGIT (szerk.) *Archivum Šala. Levéltári évkönyv I.* Vágsellye, Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fiókleveletára.
- 2005 (szerk.) *Archivum Šala. Levéltári évkönyv II.* Vágsellye, Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fiókleveletára.
- GEREBEN FERENC**
- 1992 LŐRINCZ JUDIT–NAGY ATTILA–VIDRA SZABÓ FERENC *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*. Budapest, Közép-Európa Intézet. /Hungary ExtraHungariam, 2./
- 1999 *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely. /Kisebbségek Kelet-Közép-Európában 1./
- GERŽOVÁ, J.**
- 1999 *Kruh súčasného umenia*. Bratislava, PROFIL, 320. p.
- GÖRFÖL JENŐ**
- 1992 Rohamfesztivál. *Új Szó*, 67. évf. (1994. június 9.) 5. p.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS**
- 1982 *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GREGOROVÁ, ANNA**
- 1984 *Múzeá a múzejníctvo*. Martin, Matica slovenská, 308. p.
- GREDEL LAJOS**
- 1992 Két év helybenfutás. *Kalligram*, 1. évf. 1. sz. 3–6. p.
- 1997a Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén. *Irodalmi Szemle*, 40. évf. 5. sz. 32–47. p.
- 1997b Kortárs magyar irodalom. In GREDEL LAJOS–GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Irodalom VIII. A XX. század második fele. Magyar irodalom. Tankönyv a középiskolák IV. osztálya számára*. Bratislava, Terra.
- 2004 Irodalom, könyvkiadás. In FAZEKAS J.–HUNČÍK P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. I. kötet*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- 2004b Irodalom, könyvkiadás. In FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig. I. kötet*. Somorja–Dunaszerdahely Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 447–453. p.
- GUDMON ILONA**
- 1999 Ludové staviteľstvo a tradičné ľudové bývanie na Podunajskej nížine (Népi építkezés és lakáskultúra a Kisalföld

északi részén). In SOPOLIGA, MIROSLAV (összeáll.): *Tradičie staviteľstva a bývania na Slovensku*. Bratislava–Svidník, SNM, 84–95. p.

GYÖNYÖR JÓZSEF

1994 *Terhes örökség. A magyarság létszámának alakulása Csehszlovákiában*. Bratislava, Madách-Posonium.

GYURGYÍK LÁSZLÓ

1990 Ingázás Szlovákiában – adalékok egy társadalmi-gazdasági jelenség megközelítéséhez. In TÓTH KÁROLY (összeáll.): *Új Minden Gyűjtemény* 9. Bratislava, Madách, 139–156. p.

1994a *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, Kalligram. /Mercurius Könyvek/

1994b *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram. /Mercurius Könyvek/

2004 A magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai. In FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltozástól az európai uniós csatlakozásig. I. kötet*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 141–182. p.

2006 *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony, Kalligram. /Mercurius Könyvek/

GYURICSEK PIROSKA

2003 Analýza k implementácii Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. In JARÁBIK, BALÁZS–ADRIÁN TOKÁR (szerk.): *Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002*. Bratislava, Nadácia Kalligram–Kalligram Foundation, 47–74. p. *Hagyományok és értékek. Magyarok Szlovákiában. Kiállításkatalógus*, Bratislava, 2003, 98. p.

HAIĐOVÁ, KATARÍNA → BORDÁS SÁNDOR 1995

HALÁSZ IVÁN

2002 MAJTÉNYI BALÁZS (szerk.) *Regisztrálható-e az identitás? Az identitásválasztás szabadsága és a nemzeti hovatartozás nyilvántartása*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör–MTA Jogtudományi Intézet.

Határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk Magyarországon. *Társadalomtudományi Közlemények*, Különszám 2004.

HELTAI PÁL

2004–2005 A fordító és a nyelvi norma. *Magyar Nyelvőr*; I. rész 128 évf. 407–434. p., II. rész 129. évf. 30–58. p., III. rész 129. évf. 165–172. p.

HIZSNYAI ZOLTÁN

2004 Régi korok zenéje Somorján. (Beszélgetés Németh Imrével.) *Új Szó*, 57. évf. (2004. május 24.) 118. sz. 11. p.

HODOSSY GYULA

1992 (összeáll.) *Legyél helyettem én. Tsúszó Sándor Emlékkönyv*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

1992a KULCSÁR FERENC (szerk.) *Iródia 1983–1993*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

1999 (szerk.) A Mária Valéria-híd története. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

HOLBOVÁ, KATARÍNA

2002 Predmety religiozneho charakteru v zbierkach Tekovského múzea v Leviceach (Vallási jellegű tárgyak a lévőai Barsi Múzeum gyűjteményében). In BEŇUŠOVÁ, ELENA–PANČUHOVÁ, EVA (összeáll.): *Sakrálné zbierkové predmety v múzeách na Slovensku I., II.* Dolný Kubín, Oravské múzeum, 43–55. p.

é.n. *Mochovce község népi kultúrája. Kiállításvezető*. Levice, 14. p.

Hommage a Gyula Szabó. Katalógus. Losonc, CSMKT–Nógrádi Galéria, 1992.

HOPPÁL MIHÁLY

2004 *Folklor és hagyomány. (Válogatott tanulmányok)*. Budapest, Gondolat–Európai Folklor Intézet.

HORVÁTH GÉZA

- 2004 *Ha megszólít az ének... A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Vass Lajos Kórusa (CSMTKÉ) története (1964–2004).* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

HORVÁTH TAMÁS

- 2002 RÍZ ÁDÁM Szlovákiai magyarok támogatásának új lehetőségei az Európai Unióban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 8. évf. 2. sz. 27–47. p.

HRABUŠICKÝ, AUREL

- 2001 MACEK, VÁCLAV *Slovenská fotografia 1925–2000.* Bratislava, SNG, 465. p.

HUBIK ISTVÁN

- 1981 A csehszlovákiai magyar fordítás általános problémái. *Irodalmi Szemle*, 24. évf. 1. sz. 48–56. p., 2. sz. 111–123. p.

HULKOVÁ, MÁRTA

- 1980 FERENCZI ILONA Gemeinsame ein- und mehrstimmige Stücke in dem Gradual von Eperjes und dem Gesangbuch aus Lubica (17. Jh.). *Studia Musicologica*, 22. évf. 345–396. p.
- 1986 FERENCZI ILONA *Tabulatura Vietoris saeculi.* Bratislava, Opus.
- 1998 Hudobný konvolút z Lyceálnej knižnice v Kežmarku. Príspevok k problematike renesančnej hudby 16. storočia na Slovensku. *Slovenská hudba*, 24. évf. 3. sz. 264–308. p.
- 2001 Hudobniny v knižnici Johanna Derschwama (1. polovica 16. storočia). In *Banská Bystrica. Osobnosti v dejinách mesta. Historicko-etnologické štúdie.* Banská Bystrica, UMB, 91–102. p.
- 2003a Musikalische Kontakte zwischen Zips (Spiš) und Schlezien in 16. und 17. Jahrhundert. In *Early Music – Context and Ideas.* Krakow, Institute of Musicology Jagiellonian University, 205–214. p.
- 2003b Die Musiksammlung von Bardejov (Bartfeld) und Levoča (Leutschau) – Überstimmungen und Unterschiede. In *Musicologica Istropolitana II.* Bratislava, Stimul, 51–113. p.
- 2004 Príspevok k problematike hudobnej výchovy na území Slovenska v 16. storočí. *Slovenská hudba*, 30. évf. 3. sz. 225–239. p.

HUNČÍK PÉTER → BORDÁS SÁNDOR 1995**HUNČÍK PÉTER → FAZEKAS JÓZSEF 2004****HUNČÍK PÉTER → FAZEKAS JÓZSEF 2005****HUNČÍK PÉTER → FAZEKAS JÓZSEF 2006****HUSHEGYI GÁBOR**

- 1997 Stúdió érté 1987–1997. *Kalligram*, 6. évf., 9. sz., 81–93. p.
- 2000 (szerk.) *ÁtHIDalás – preMOSTenie – BRIDGing. Közép-európai képzőművészeti Szimpózium. Katalógus.* Pozsony, Orman–MKKI.
- 2001a KISS, SUZANNE (szerk.) *At Home Gallery 1995–2000. Katalógus.* Somorja, At Home Gallery.
- 2001b *Németh Ilona.* Pozsony, Kalligram.
- 2002 A magyarországi klasszikus konceptualizmus és neokonceptualizmus elemei és hatása a szlovákiai képzőművészetben, különös tekintettel Rónai Péter művészetében. In GERŽOVÁ, JANA–TATAI ERZSÉBET (szerk.): *Konceptuális művészet az ezredfordulón /Konceptuálne umenie na zlome tisícročí/ Conceptual Art at the Turn of Millennium.* Budapest–Bratislava, AICA, 68–88. p.
- 2004a *Bartusz.* Pozsony, Kalligram Alapítvány.
- 2004b Képzőművészet, fotóművészet és építészet. In FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltozástól az Európai Unió [sic!] csatlakozásig. I. kötet.* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 431–445. p.

HUSHEGYI GÁBOR → RUSNÁKOVÁ, KATARÍNA 2001**HUSHEGYI GÁBOR → CSUKA LILIANE 2005**

Initial Periodical Report. European Charter for Regional or Minority Languages. Initial Periodical Report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the Charter, SLOVAK REPUBLIC. MIN-LANG/PR, 2003.8.

<http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Regional_or_Minority_languages/>

JAKAB ISTVÁN

- 1976 Nyelvvelésünk helyzete, elvei és legfontosabb feladatai. In JAKAB ISTVÁN (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk nemzetiségi nyelvvelésünk*. Bratislava, Madách. 153–179. p.
- 1983 *Nyelvünk és mi*. Bratislava: Madách.
- 1994 Nyelvvelésünk múltja, jelene, jövője. *Irodalmi Szemle*, 37. évf. 4. sz. 46–57. p.

Janiga. 1946–2004. Dunaszerdahely, NAP, 2005.

JÓZSA MÓNIKA

- 2004 A felvidéki kórusmozgalom helyzete. In KOLLÁR ÉVA (szerk.): *Harmadik Magyar Karvezetői Konferencia a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen*. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 16–19. p.

JUHÁSZ ILONA, L.

- 1995 *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1992*. Komárno–Komárom Duna Menti Múzeum Szlovákiai Magyar Nemzetiségi Osztálya.
- 1998 *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988)*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum. /Miscellanea Bibliothecae Hungaricae, 1./
- 1999 *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1989–1990)*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum. /Miscellanea Bibliothecae Hungaricae, 2./
- 1999b A (Cseh)Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság 10 éve. *Hírharang* 10. évf. 2. sz. 5–17. p.
- 2000a *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1991–1992)*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum. /Miscellanea Bibliothecae Hungaricae, 3./
- 2000b *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1993–1994)*. Galánta, Fórum Intézet. /Miscellanea Bibliothecae Hungaricae, 4./
- 2003a *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1995–1998)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. /Miscellanea Bibliothecae Hungaricae, 7./
- 2004 *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1999–2002)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. /Miscellanea Bibliothecae Hungaricae, 8./

Kalendárium 2003. Expozície a výstavy múzeí na Slovensku. Zväz múzeí na Slovensku, 42. p.

Kalendárium 2004. Expozície a výstavy múzeí na Slovensku. Zväz múzeí na Slovensku, 38. p.

Kalendárium 2005. Expozície a výstavy múzeí na Slovensku. Zväz múzeí na Slovensku, 35. p.

KAMONCZA MÁRTA

- 1998 Szent Dunai harmóniak: évről évre bővül a komáromi egyházzenei fesztivál programja. (Beszélgetés Stubendek Lászlóval.) *Új Szó*, 51. évf. (1998. november 11.) 261. sz. 9. p.

KÉKESI ZOLTÁN

- 2004 Egyesítés vagy szétbontás? In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.

KEPPERT, JOZEF

- 1999 30 rokov múzea v Galante. In *Studia Galanthensia No. 6. Ročenka Vlastivedného múzea v Galante – A Galántai Honismereti Múzeum Évkönyve*, Galánta, Honismereti Múzeum, 3–32. p.

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN

- 1997 *Nagy János*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

KESERŰ JÓZSEF

- 2003 *A Rácsmustra félreolvasása. Metanarratív metakritikai vázlat*. In CSANDA GÁBOR (összeáll. és szerk.): *Somorjai disputa (I.). Az élő szlovákiai magyar írásbeliség c. szimpózium előadásai*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 67–73. p.
- 2004 Nietzsche, Rousseau, Schwarzenegger. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.

KISS JENŐ

- 1995 *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

KISS, SUZANNE → **HUSHEGYI GÁBOR** 2001

KLING, JAROSLAV → **PAŽITNÝ, PETER** 2004

KOCUR LÁSZLÓ

- 2005 Utószó. In BALÁZS F. ATTILA: *Szóke-resztem*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 101–107. p.

KOCSIS ARANKA

- 2000 Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 4. évf. 2. sz., 177–187. p.

KOLLÁR, MIROSLAV

- 1999 MESEŽNIKOV, GRIGORIJ (szerk.) *Slovensko 1998-1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázkú.
- 2000 MESEŽNIKOV, GRIGORIJ (szerk.) *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút preverejné otázky.
- 2001a MESEŽNIKOV, GRIGORIJ (szerk.) *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút preverejné otázky.
- 2001b MESEŽNIKOV, GRIGORIJ (szerk.) *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút preverejné otázky.

KONCSOL LÁSZLÓ

- 2002 *Vallató. Interjú, cikkek (1968-2001)*. Bratislava, AB-ART.

KONTÁROVÁ, JUDITA

- 1999 *Vlastivedné múzeum v Galante. 1969–1999. Výberová regionálna bibliografia*. Galanta, Dudvážska knižnica.

KONTRA MIKLÓS

- 1999 Szlovákiában szlovákul – Amerikában angolul. In KONTRA MIKLÓS *Közérdekű nyelvészet*. Budapest, Osiris, 33–53 p.
- 2003 A határon túli magyar nyelvváltozatok. In KIEFER FERENC (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 301–321. p.

KOVAČEVIČOVÁ, SOŇA

- 1975 *Vkus a kultúra ľudu*. Bratislava.

KOVÁCS ISTVÁN, B.

- 1999 A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület vázlatos története. In *A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve (1995–1997)*, 2. évf. Rimaszombat, Gömör Kishonti Múzeumegyesület–Méry Ratio, 6–16. p.

KOZSÁR ZSUZSANNA

- 2002 *Meseirodalmunk fája*. Pozsony, AB-ART.
- 2005 Mesemorzsák ábécésorrendben. *Könyvjelző*, 4. évf. (2005. február 17.) 2. sz. 12. p.

KÓRISZ IMRE

- 2004 A nyugalom megzavarása. *Holmi*, 39. évf. 11. sz. 1419–1429. p.

KUBIČKA KUCSERA KLÁRA

- 1995 *Lipcey György: Fába vésett sorsok* Somorja, Méry Ratio.
- 1999 *Képiünk. Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága*. Bratislava, AB-ART.
- 2001 A magyar művész helyzete Szlovákiában 1918–2000. In „Külön világban és külön időben” *A 20. századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül*. Budapest, Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, 2001, 25–35. p.

KULCSÁR FERENC → **HODOSSY GYULA** 1995

KULCSÁR MÁRIA

- 2001 NAGY MYRTIL–SZAKRA KRISZTINA–SZÉP ATTILA–TÓTH KÁROLY–TUBA LAJOS *Nonprofit 1x1. Útikalauz kezdő civil szervezetek számára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum–Fórum Információs Központ.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

- 1994 *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, Argumentum.
- 2000 Támaszpont és izokolon. Jegyzetek a 90-es évek lírájának hatástörténeti helyzetéhez. *Alföld*, 51. évf. 2. sz. 55–56. p

LAKI LÁSZLÓ → **SZABÓ ANDREA** 2003

LAMPL ZSUZSANNA

- 1999a A szlovákiai magyarság alapvető jellemzői. In LAMPL ZSUZSANNA: *Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról*. Pozsony, Madách-Posonium, 7–35. p.
- 1999b SORBÁN ANGÉLA A szlovákiai és az erdélyi magyarok médiapreferenciái és fogyasztói szokásai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. 1. sz. 19–34. p.
- 1999c *A saját útját járó gyermek. Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról*. Bratislava, Madách-Posonium.
- 2001 LÁSZLÓ BÉLA-SIMON ATTILA-TÓTH KÁROLY-VÉGH LÁSZLÓ *A határon túli felsőoktatási, kutatási és fejlesztési támogatások és hasznosulásuk. A szlovákiai magyar kisebbség helyzetének általános jellemzése*. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Kézirattár.
- 2002 TÓTH KÁROLY *A szlovákiai magyar kulturális kataszter jellemzői*. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Kézirattár.

LAMPL, ZSUZSANNA, MÉSZÁROSNÉ → TÓTH KÁROLY 2002

LANDRY, RODRIGUE

- 1996 **RICHARD Y. BOURHIS** Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16. évf. 1. sz. 23–49. p.

LANSTYÁK ISTVÁN

- 1993/1998 Nyelvművelésünk vétségei és kétségei. In KONTRA MIKLÓS–SÁLY NOÉMI (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Budapest, Osiris, 74–101. p.
- 1994/1998 SZABÓMIHÁLY GIZELLA Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. In KONTRA MIKLÓS–SÁLY NOÉMI (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Budapest, Osiris, 211–216. p.
- 1995/1998a A magyar nyelv központjai. In KONTRA MIKLÓS–SÁLY NOÉMI (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Budapest, Osiris, 326–344. p.
- 1995/1998b A magyar nyelv többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a

- Trianon utáni magyar nyelvre). In KONTRA MIKLÓS–SÁLY NOÉMI (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Budapest, Osiris, 227–251. p.
- 1996 SZABÓMIHÁLY GIZELLA Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. In GADÁNYI KÁROLY–BOKOR JÓZSEF–GUTTMANN MIKLÓS (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 163–174. p.
- 1997 SZABÓMIHÁLY GIZELLA *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony, Kalligram, 181 p.
- 1998 SIMON SZABOLCS–SZABÓMIHÁLY GIZELLA A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre*. Pozsony, Kalligram–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 67–77. p.
- 1998a SZABÓMIHÁLY GIZELLA Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In SÁNDOR KLÁRA (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged, JGYTF, 99–112. p.
- 1999 MENYHÁRT JÓZSEF A Gramma Nyelvi Iroda (avagy: Lesz-e az álomból valóság?). *FórumTársadalomtudományi Szemle*, 3. évf. 3. sz. 189–196. p.
- 1999A SZABÓMIHÁLY GIZELLA *Magyar nyelvi tervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram.
- 1999/2002 Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvertervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 41–47. p.
- 2000a *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely, 368 p.
- 2000b K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnost*, 61. évf. 2. sz. 1–17. p.
- 2000/2002 SZABÓMIHÁLY GIZELLA Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelverter-*

- vezés Szlovákiában. *Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 117–126. p.
- 2000/2002a Nyelvi hiány. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 109–116. p.
- 2002b SIMON SZABOLCS (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony, Kalligram.
- 2002c SZABÓMIHÁLY GIZELLA *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram.
- 2002d Maďarčina na Slovensku – štúdiá z variácie sociolingvistiky. *Sociologický časopis*, 38. évf. 4. sz. 409–427. p.
- 2002e A nyelvérintkezés szakszókincseről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. In GYURGYÍK LÁSZLÓ–KOC SIS ARANKA (szerk.): *Társadalom – tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. Pozsony, Kalligram, 73–95. p.
- 2002f A magyar nyelv szlovákiai változatának jellemzői. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 84–108. p.
- 2004a MENYHÁRT JÓZSEF (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről II.* Pozsony, Kalligram.
- 2004b MENYHÁRT JÓZSEF (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* Pozsony, Kalligram.
- 2005 SZABÓMIHÁLY GIZELLA Hungarian in Slovakia. In FENYVESI, ANNA (szerk.): *Hungarian Language Contact outside Hungary. Studies in Hungarian as a minority language. Studies in Language and Society 20*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 47–88. p.
- 2006 Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. In LANSTYÁK ISTVÁN: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzsról, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligram, 147–169. p.
- LÁSZLÓ BÉLA**
- 2004 A magyar oktatásügy. In FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. I. kötet*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 183–246. p.
- LÁSZLÓ BÉLA → LAMP ZSUZSANNA 2002**
- LELKES GÁBOR → DOHÁNYOS RÓBERT 2004**
- LELKES GÁBOR → DOHÁNYOS RÓBERT 2005**
- LINDAUROVÁ, LENKA → RUSNÁKOVÁ, KATARÍNA 2001**
- LISZKA GYÖRGYI, Cs.**
- 2003 *Ezüstszálon*. Dunaszerdahely, NAP.
- LISZKA JÓZSEF**
- 1988 *A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája a 19. sz. elejétől 1986 végéig*. Bratislava, Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete.
- 1990a *Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában (1918–1938)*. Bratislava, Madách.
- 1990b Etnografický výskum maďarskej národnosti v rámci vedecko-výskumnej činnosti regionálnych múzeí južného Slovenska. In: Šutaj, Štefan (összeáll.): *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948*. Košice, SAV, 150–165. p.
- 1992 *Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából*. Budapest, OKTK Magyar kutatás Program.
- 1994a *Őrei a múltnak. Magyar tájházak, vidéki néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- 1994b (szerk.) *Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén*. Komárom–Dunaszerdahely, Lilium Aurum. /Acta Museologica 1–2/.
- 1995a *A szlovákiai Kisalföld válogatott néprajzi bibliográfiája*. Komárom, Duna Menti Múzeum Szlovákiai Magyar Nemzeti Osztálya.
- 1995b A folyók szerepe az árucserre-kapcsolatok lebonyolításában. *Új Forrás*, 27. évf. 8. sz. 43–51. p.
- LANSTYÁK ISTVÁN → SZABÓMIHÁLY GIZELLA 1998**

- 1996a Etnikai és kulturális folyamatok a pan-non térség északi határvidékén. Probléma-fölvétel és előzetes megjegyzések. In KATONA JUDIT–VIGA GYULA (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, 201–207. p.
- 1996b A megtermelt javak cseréje a szlovákiai Kisalföld keleti felében. In KÖRMENDI BÉLA (szerk.) *Paraszi élet a Duna két partján. Komárom-Esztergom Megyei Néprajzi Tanulmányok III.* Tatabánya, 81–91. p.
- 1997a A szlovákiai magyar múzeumok helyzete. *Magyar Múzeumok*, 3. évf. 3. sz. 51–54. p.
- 1997b „Német szón voltam Hidason...” A cse-regyerek-rendszer a Kisalföld szlovákiai részén. *Irodalmi Szemle*, 40. évf. 10. sz. 75–84. p.
- 1997c „Da waren wir alle gleich...” A Pozsony környékéről kitelepített németek magyarságképe. *Ethnographia*, 108. évf. 1–2. sz. 69–85. p.
- 1998a „Tudománynak kezdetéről”. *Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979–1998*. Budapest–Dunaszerdahely, NAP–Ister.
- 1998b A (cseh)szlovákiai magyarság populáris kultúrája 1918–1998. Vázlat. In FILEP TAMÁS GUSZTÁV–TÓTH LÁSZLÓ (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Budapest, Ister, 168–206. p.
- 2000a A szlovákiai magyar néprajzi tudományosságtól az európai etnológiáig. A kisebbségi magyar néprajzi tudományosság lehetőségei és feladatai az ezredfordulón. In CSERI MIKLÓS–KÓSA LÁSZLÓ–T. BERECKI IBOLYA (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai*. Szentendre, 51–58. p.
- 2000b Az adventi koszorú. Egy felmérés előzetes eredményei. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. 1. sz. 147–156. p.
- 2000c Állítattott keresztényi buzgóságból. *Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kismélekeiről*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- 2000d Újabb szempontok és közelítések az 1920 utáni magyarság néprajzi kutatásában. *Néprajzi Látóhatár*, 9. évf. 1–2. sz. 89–95. p.
- 2000e A (cseh)szlovákiai magyarság önmeghatározásának jelképrendszeréhez. In BALÁZS GÉZA–VOIGT VILMOS (szerk.): *Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok*. Budapest, 149–158. p.
- 2001a Cintoríny Maďarov v dedinách a vidieckych mestách Podunajskej nížiny (A magyarok temetői a Kisalföld északi részének falvaiban és kisvárosaiban). In: BOTÍK, JÁN (összeáll.): *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku so zreteľom na etnickú a konfesionálnu mnohotvárnosť*. Bratislava, Lúč, 79–90. p.
- 2001b Szlovákiai magyar néprajz és/vagy európai etnológia. In TÓTH KÁROLY (szerk.): *Ezredforduló. A tudomány jele-ne és jövője a kisebbségben élő közösségek életében c. konferencia előadásai*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 38–44. p.
- 2001c Etnologický výskum Maďarov na Slovensku. Výsledky a perspektívy na prelome tisícročia. *Etnologické rozpravy*, 1. sz. 130–132. p.
- 2002a *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely, Osiris–Lilium Aurum.
- 2002b Differenciáltság és homogenizálódás a szlovákiai magyarok 20. századi népi kultúrájában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 4. évf. 2. sz. 104–110. p.
- 2003a *Národopis Maďarov na Slovensku*. Komárno–Dunajská Streda, Fórum inštitút pre výskum menšín–Lilium Aurum. /Interethnica, 5./
- 2003b A szlovákiai magyar néprajzi tudományosság publikációs lehetőségei a rendszerváltás után. In VIGA GYULA–HOLLÓ SZILVIA ANDREA–CS. SCHWALM EDIT (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére*, 60. születésnapja alkalmából. Budapest, 603–609. p.
- 2003c Archiv drobných sakrálnych pamiatok – Dokumentácia drobných sakrálnych pamiatok vo Výskumnom centre

- európskej etnológie v Komárne. *Slovenský národopis*, 51. sz. 515–523. p.
- 2005 A szlovákiai magyar tudományos könyvkiadás a rendszerváltástól napjainkig. In SIMON ATTILA (szerk.): *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 95–108. p.
- LŐRINCZ JUDIT → GERE BEN FERENC 1993
- LUKÁCS LÁSZLÓ
- 1999 Néprajzi látásmód. *Irodalmi Szemle* Macek, Václav – Hrabušický, Aurel: Peter Rónai: *IN MEDIAS RES*. Vydavateľstvo Fotofo, Madách MADI Art Periodical. No 4 (2003).
- MACEK, VÁCLAV → HRABUŠICKÝ, AUREL 2001
- MAJTÉNYI BALÁZS → HALÁSZ IVÁN 2004
- MANGA JÁNOS
- 1939 A visszatért Felvidék néprajza. In CSA-TÁR ISTVÁN–ÖLVEDI JÁNOS (szerk.): *A visszatért Felvidék adattára*. Budapest, 211–241. p.
- Más realitás /Iná realita/ Different Reality. Katalógus.* Esztergom, Esztergomi Vármúzeum–SZMKT.
- MÁTHÉ RÓBERT → BORDÁS SÁNDOR 1995
- MAYER JUDIT
- 1989 A fordítási irodalom a Madách Könyvkiadóban. *Irodalmi Szemle*, 28. évf. 5. sz. 482–489. p.
- MENYHÁRT JÓZSEF → LANSTYÁK ISTVÁN 2000
- MENYHÁRT JÓZSEF → LANSTYÁK ISTVÁN 2004a
- MENYHÁRT JÓZSEF → LANSTYÁK ISTVÁN 2004b
- MESEŽNIKOV, GRIGORIJ → KOLLÁR, MIROSLAV 1991
- MESEŽNIKOV, GRIGORIJ → KOLLÁR, MIROSLAV 2000
- MESEŽNIKOV, GRIGORIJ → KOLLÁR, MIROSLAV 2001a
- MESEŽNIKOV, GRIGORIJ → KOLLÁR, MIROSLAV 2001b
- MISOVITZ TIBOR
- 2003 Magyar.tampol@gov.hu. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 8. évf. 4. sz. (30. sz.) 56–69 p.
- MORVAY, KAROL → PAŽITNÝ, PETER 2004
- MRUŠKOVIČ, ŠTEFAN
- 1993 (összeáll.) *Etnomuzológia. Teória, metodológia, prax*. Martin, Slovenské národné múzeum.
- NAGY ATTILA → GERE BEN FERENC 1993
- NAGY ILONA
- 1994 *Korcsoport találkozó. Adalékok egy antropológiai elemzéshez*. Győr, Arrabona, 31–33., 385–394. p.
- 1999 Esettanulmány az ajándékozás antropológiájához: az ötvenévesek megajándékozása. In BENEDEK KATALIN–CSONKA–TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Budapest, 607–616. p.
- NAGY MYRTIL
- 2002 (szerk.) *Szlovákiai magyar szervezetek adattára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- 2005 *2% Dél-Szlovákiában*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Információs Központ–Lilium Aurum.
- A Népezenei Adattár ismertető anyaga*. Kéziratban a Népezenei Adattárban, Dunaszerdahely.
- NAGY MYRTIL → KULCSÁR MÁRIA 2001
- NAGY PÉTER, H.
- 2004 (szerk.) *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. /Disputationes Samarienses, 2./
- 2006 *Paraziták*. Dunaszerdahely, NAP.

NEMESKÉRI ISTVÁN → SZABÓ ANDREA 2003

NEKVAPIL, JIŘÍ

- 2000 Language management in a changing society: Sociolinguistic remarks from the Czech Republic. In PANZER, B. (szerk.): *Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 165–177. p.

NÉMETH ZOLTÁN

- 1999a Az ellenség művészete. In NÉMETH ZOLTÁN: *A kapus öröme a tizenegyesnél. Irodalmi tanulmányok, esszék, látomások*. Bratislava, AB-ART, 127–132. p.
- 1999b *A kapus öröme a tizenegyesnél. Irodalmi tanulmányok, esszék, látomások*. Bratislava, AB-ART, 143 p.
- 2000 *Olvasáserotika, Esszék, kritikák, tanulmányok – az élvezet szövegei*. Pozsony, Kalligram.
- 2001 *Talamon Alfonz*. Pozsony, Kalligram. /Tegnap és Ma/
- 2003 Utószó. In TÓTH LÁSZLÓ: *Átváltozás avagy Az „itt” és az „ott”. Mozdulatok egy arcképhez a múlt századból. Összegyűjtött versek és értelmezések 1967–2003*. Pozsony, Kalligram.
- 2004 *A széttartás alakzatai. Bevezetés a „fiatal irodalom” olvasásába*. Pozsony, Kalligram.
- 2005a „...önmagam különféle arcait nevesítem...” Beszélgetés Csehy Zoltánnal. In NÉMETH ZOLTÁN: *A bevégezhetetlen feladat*. Dunaszerdahely, NAP, 175–182. p.
- 2005b *A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*. Dunaszerdahely, NAP. /Kaleidoszkóp könyvek, 2./

NEUSTUPNÝ, JIŘÍ V.

- 2002 Sociolinguistika a jazykový management. *Sociologický časopis* 38. évf. 4. sz. 429–432. p.

NEVIZÁNSZKY GÁBOR

- 1993 *Hont megye régészeti irodalma*. Komárom, Duna Menti Múzeum.
- 1995 *A Csallóköz régészeti bibliográfiája*. Komárom, Duna Menti Múzeum.

NOCAROVÁ, DITA

- é. n. Kresťanské inšpirácie v ľudovom výtvarnom prejave obyvateľov Novohradu (Keresztény inspiráció a nógrádi lakosság népművészetében). In ZAJČÍKOVÁ, MÁRIA (összeáll.): *Kresťanské sviatky a tradičná ľudová kultúra*. Skalica, Záhorské múzeum, 73–80. p.

NOVÁK VERONIKA

- 2004 *A szlovákiai levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig és 1938-1945 között. 1. köt.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára. /A Kárpát-medence levéltári forrásai/

OLEJNÍK, MILAN → ŠUTAJ, ŠTEFAN 1998

ONDRIAŠOVÁ, SIMONA → PAŽITNÝ, PETER 2004

ORBÁN OTTÓ

- 1998 Utószó. In ORBÁN OTTÓ: *Hatvan év alatt a Föld körül*. Budapest, Magvető, 419–426. p.

OROSZ, LADISLAV

- 2005 Zákonná úprava postavenia národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike – hodnotenie námetu de lege ferenda. In ŠUTAJ, ŠTEFAN (szerk.): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikt*. Prešov, Univerzum, 57–67. p.

ÖLLÖS LÁSZLÓ

- 2004 A magyar pártok programjai. In FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. 1. kötet*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 51–77. p.

PÁLINLÁS ZSUZSANNA

- 1997 TELEKI MIKLÓS–VICZAY PÁL *Csehszlovákiai Magyar Tanítók Központi Énekkara 1964–1974*. Bratislava, CSE-MADOK Központi Bizottsága.

PÁLYI ANDRÁS

- 2000 Sátáni dimenzió és elementáris életigenlés. *Új Szó*, 53. évf. (2000. október 25.), 246. sz. 14. p.

- PAŠIAK, JÁN → GAJDOŠ, PETER** 1995
- PATAKI GÁBOR → ANDRÁSI GÁBOR** 1999
- PAPP Z. ATTILA → BÁRDI NÁNDOR** 2003
- PAŽITNÝ, PETER**
2004 KAROL MORVAY–SIMONA ONDRIAŠOVÁ–JAROSLAV KLING A déli régiók teljesítőképessége. In FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. I. kötet.* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 295–348. p.
- PÉCSI GYÖRGYI**
1995 *Tőzsér Árpád.* Pozsony, Kalligram. /Tegnap és Ma/
- PELLE ANDREA**
é.n. *Biborpiros szép rózsza népzenei vetélkedő és népzenei képzések Szlovákiában.* Kéziratban a Népzenei Adattárban, Dunaszerdahely.
- POLGÁR ANIKÓ**
2002 Tájékoztató a Sambucus Irodalomtudományi Társaság tevékenységéről. In CSANDA GÁBOR (szerk.): *A Szlovákiai Magyar Írók Társaságának 2001. évi Tájékoztatója.* Bratislava, SZMÍT.
2003 „Fordítva hulló hó”. Tőzsér Árpád–Vladimír Holan: Éjszaka Hamlettel. In CSANDA GÁBOR (szerk.): *Somorjai disputa (I.)* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 125–135. p.
2006 Terheléspróba és sokkterápia. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról.* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 175–180. p.
- POMOGÁTS BÉLA**
1997 Kisebbségi jövőkép és nemzeti szolidaritás. In POMOGÁTS BÉLA: *Kisebbségben és magyarságban,* Dunaszerdahely, NAP.
- 2003 Támogatáspolitikai és szolidaritás. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle.* 8. évf. 4. sz. (30. sz.) 70–73 p.
- POPÉLY GYULA**
1982 *Bartók Béla Dalegyesület.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PUNTIGÁN JÓZSEF**
1995 *Honismereti kerékpártúrák 1975–1994.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- PUSKO GÁBOR**
1999 Kulturális Antropológiai Műhely. *Hírhang,* 10. évf. 2. sz. 25–26. p.
- PUTZ ÉVA**
1943 *A kolonyi lagzi.* Pozsony [A második kiadás Sándor Eleonóra szöveggondozásával és utószavával 1989-ben jelent meg a Madách Könyvkiadó, az Új Mindenes Gyűjtemény Könyvtára sorozatában].
- RÁCZ I. PÉTER**
2005 Tudós ismeretterjesztés. [eredeti címe: *Tudományos ismeretterjesztés*] *Könyvjelző,* 4. évf. 8. sz. 8–9. p.
- RÁKOS PÉTER**
2000 *Nemzeti jelleg a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők.* Pozsony, Kalligram.
- RÍZ ÁDÁM → HORVÁTH TAMÁS** 2005
- RUSINOVÁ, Z.**
2000 (szerk.) *Dejiny slovenského výtvarného umenia – Umenie 20. storočia.* Bratislava, SNG, 638. p.
- RUSNÁKOVÁ, KATARÍNA**
1997 *Peter Rónai: Videoantológia.* Žilina, PGU.
2001 LINDAUROVÁ, LENKA–HUSHEGYI GÁBOR *Ilona Németh–Jiří Surůvka: Pozvanie na návštevu / Invitation for a Visit.* Bratislava, Slovenská národná galéria, 84 p.
- SÁNTA SZILÁRD**
2002 „Mélyebbre ne merülj!” *Kalligram,* 11. évf. 5. sz. 97. p.
2006 Áttételek. *Könyvjelző,* 5. évf. 7. sz. 7. p.

SCHLEICHER LÁSZLÓ

- 1990 (összeáll.) *Tízéves a Bratislavai (Pozsonyi) Liszt Ferenc Klub. Jubileumi évkönyv. 1980–1990.* Bratislava, Szlovák Zenei Társaság.

SIMON ATTILA

- 2004 *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája 1990–2002.* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. /Miscellanea Bibliothecae Hungarica, 9./
- 2005 (szerk.) *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás.* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. /Nostra Tempora, 12./

SIMON ATTILA → LÁSZLÓ BÉLA 2002

SIMON JUDIT

- 2006 *Az intézmény- és támogatási rendszer nem alapkérdés.* Interjú Gémesi Ferencel, a MeH nemzetpolitikáért felelős államtitkárával. 2006.07.16.
- Slovník svetového a slovenského výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia. Ed.: Jana

SIMON SZABOLCS → LANSTYÁK ISTVÁN 1998

SIMON SZABOLCS → LANSTYÁK ISTVÁN 2002

SORBÁN ANGÉLA → LAMPL ZSUZSANNA

STRÁNSKÝ, ZDĚNEK

- 1972 *Úvod do muzeologie.* Brno, FF UJEP, 116 p.

SZARKA KRISZTINA → KULCSÁR MÁRIA 2001

SZABÓ ANDREA

- 1999 BAUER BÉLA–LAKI LÁSZLÓ–NEMESKÉRI ISTVÁN *Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. /Mozaik 2001/

SZABÓ KINGA, H.

- 2001 (szerk.) *Szabó Gyula-breviárium.* Pozsony, Madách-Posonium.

SZABÓ LILLA

- 1999 *Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága.* Budapest, 200–210. p.

Správa o 17. schôdzi Národnej rady Slovenskej republiky. Bratislava, Národná rada Slovenskej republiky. 1999.

ŠUTAJ, ŠTEFAN

- 1998 OLEJNÍK, MILAN Slovak report. In KRANZ, J. (szerk.): *Law and practice of Central European countries in the field of national minorities protection after 1989.* Warszawa, Center for Internal Relations, 269–317. p.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA

- 1998 A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellegzetességei (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között. In TÓTH LÁSZLÓ (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I. kötet.* Budapest, Ister, 132–167. p.
- 1998 LANSTYÁK ISTVÁN Nyelvi változók a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In SÁNDOR KLÁRA (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás.* Szeged, JGYF, 113–122. p.
- 1999/2002 A magyar nyelvi tervezés, nyelvművelés és anyanyelvápolás lehetőségei Szlovákiában. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony, Kalligram, 142–150. p.
- 2000 A kétnyelvű iskolai iratok magyar szövegével és a szlovákiai magyar oktatási terminológiával kapcsolatos problémákról. *Irodalmi Szemle*, 43. évf. 5–6. sz., 118–128. p. Újraközlés: LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony, Kalligram, 170–181. p.
- 2000/2002a Törvény és gyakorlat: a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény tükrében. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony, Kalligram, 48–62. p.
- 2000/2002b A kétnyelvű iskolai iratok magyar szövegével és a szlovákiai magyar oktatási terminológiával kapcsolatos problémákról. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony, Kalligram, 48–62. p.

- BÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 170–181. p.
- 2002a A kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazása és a szlovák hivatalos (jogi-közigazgatási) szövegek magyarra fordításának kérdései. In LANSTYÁK ISTVÁN–SIMON SZABOLCS (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony, Kalligram, 169–200. p.
- 2002b A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat szinterei, különös tekintettel a magyar közösségre. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 19–40. p.
- 2002c A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának Szlovákia által elfogadott változatáról. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 63–75. p.
- 2002d A hivatali kétnyelvűség megteremtésének nyelvi vetületei. In LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 182–199. p.
- 2003 A szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megteremtésének feltételeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf. 4. sz. 55–68. p.
- 2005a A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. In VÖRÖS FERENC (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest–Nyitra–Somorja, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstanstin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 27–34. p.
- 2005b Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 67–75. p.
- 2005c Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiái áttekintés. In LANSTYÁK ISTVÁN–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ (szerk.): *Nyelvről – változatosan. Segédkönyv az egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda, 203–232. p.
- 2006a *Language Policy and Language Rights in Slovakia. / Politika lingüistika i drets lingüistcs a Eslováquia*. Mercator-Ciemen, Working Papers 23/ Documents de treball 23. <http://www.ciemen.org/mercator/Menu_nou/index.cfm?lg=gb>
- 2006b *Linguistic Minorities in Slovakia* (Előadás a Dimensions of Linguistic Otherness konferencián; Budapest, 2006. 10. 25., kézirat).
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA → LANSTYÁK ISTVÁN 1998
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA → LANSTYÁK ISTVÁN 2000/2002
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA → LANSTYÁK ISTVÁN 2001
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA → LANSTYÁK ISTVÁN 2002
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA → LANSTYÁK ISTVÁN 2005
- Székhelyen kívüli képzések 2002. Székhelyen kívüli képzések – magyarországi felsőoktatási intézmények a szomszédos országokban. HTOF munkaközössége*. Budapest: HTOF. (www.martonaron.hu/htof/)
- SZEBERÉNYI ZOLTÁN
- 1980 *Gyermek- és ifjúsági irodalom*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- 1997 *Duba Gyula*. Dunaszerdahely, NAP. /Műhely/
- 2000a *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999) I. Portréesszék*. Pozsony, AB-ART.
- 2000b *Ozsvald Árpád. Esszé és vallomás*. Dunaszerdahely, NAP. /Műhely/
- 2001 *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999) II. Portréesszék*. Pozsony, AB-ART.
- 2004 *Irodalomkritika (1945 után)*. In FÓNOD ZOLTÁN (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Pozsony, Madách-Posonium.
- SZÉP ATTILA → KULCSÁR MÁRIA 2001

SZÍJJÁRTÓ JENŐ

- 1989 *Az anyai szó. Kórusgyűjtemény.* Bratislava, Csemadok Központi Bizottsága.

SZIRÁK PÉTER

- 1995 *Grendel Lajos.* Pozsony, Kalligram. /Tegnap és Ma/
 2000 A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban. In: GÖRÖMBEI ANDRÁS (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen.* Debrecen, Kossuth.

Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága – Második tagsági kiállítás. Katalógus. Komárom, SZMKT, 1995.

SZÓKE JÓZSEF

- [1993] VICZIÁN JÁNOS (szerk.) *Ki kicsoda Kassától Prágáig?* Szekszárd, Babits.

SZÜCS GYÖRGY → ANDRÁSI GÁBOR 1999

TAKÁCS ANDRÁS

- 1989 A Csemadok és a csehszlovákiai magyar nemzetiségi néptáncmozgalom. In *Csemadok Évkönyv 1990.* Bratislava, Csemadok Központi Bizottsága, 20–32. p.

TELEKI MIKLÓS → PÁLINKÁS ZSUZSANNA 1975

TELLÉR GYULA

- 1985 Mallarmé Kockadobása. In TELLÉR GYULA: *Stéphane Mallarmé: Kockadobás.* Budapest, Helikon.

TIBÁD ZOLTÁN

- 2003 Gondolatok a Bárdi-tanulmány kapcsán. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 8. évf. 4. sz. (30. sz.) 74–76. p.

TÓTH KÁROLY

- 1994 *Leányvári ébredés. Cikkek, esszék, tanulmányok.* Dunaszerdahely, NAP.
 2001 (szerk.) *Ezredforduló. A tudomány jele és jövője a kisebbségben élő közösségek életében c. konferencia előadásai.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum. /Nostra Tempora, 3./
 2002 LAMPL, ZSUZSANNA, MÉSZÁROS-NÉ Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Felvidék. In SZABÓ, ANDREA–BAUER, BÉLA–LAKI, LÁSZLÓ–NEMESKÉ-

RI, ISTVÁN: *Mozaik 2001. Gyorsjelentés.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

- 2005 *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer.* Budapest, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. /Kisebbségi léthelyzetek – Interetnikus viszonyok – Adatok, elemzések, kutatási eredmények/

TÓTH KÁROLY → KULCSÁR MÁRIA 2001

TÓTH KÁROLY → LAMP ZSUZSANNA 2002

TÓTH KÁROLY → LAMP ZSUZSANNA 2003

TÓTH KÁROLY → DOHÁNYOS RÓBERT 2004

TÓTH KÁROLY → DOHÁNYOS RÓBERT 2005

TÓTH LÁSZLÓ

- 1998 A kilencvenes évek – eseménytörténet helyett: félhangos töprengések. In FILEP TAMÁS GUSZTÁV–TÓTH LÁSZLÓ (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* II. kötet. Budapest, Ister.
 2000 *Köz – művelődés – történet. Három tanulmány.* Budapest, Ister.

TÓTH LÁSZLÓ → FILEP TAMÁS GUSZTÁV 1995

TÓTH LÁSZLÓ → FILEP TAMÁS GUSZTÁV 1998

TÖKÉS LÁSZLÓ

- 2003 A budapesti kormányzatok támogatáspolitikájáról. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 8. évf. 4. sz. (30. sz.) 77–79. p.

TÖRZSÖK ERIKA

- 2006 Színes szöttest! Milyen kisebbségpolitikára van szükség 2006-ban?. *Bécsi Napló* 2006. július–augusztus.

TŐZSÉR ÁRPÁD

- 1997 A „között” tartományaiban. Juhász R. József Van még szalámi! című könyvéről. In TŐZSÉR ÁRPÁD: *A homokóra nyakában.* Dunaszerdahely, NAP, 288–294 p.
 1999 A kritikaírás – irodalomteremtés. Németh Zoltán: A kapus öröme a tizenegyesnél c.

- kritikagyűjteményéről. *Irodalmi Szemle*, 42. évf. 1–2. sz. 149–153. p.
- 2002 Escorial (Az örök avantgárd jegyében). In POMOGÁTS BÉLA (összeáll.): *Escorial avagy a Cs-tartomány*. Pozsony, Madách-Posonium–Lilium Aurum, 228–252 p.
- 2004 Kedves jó magyarjaimnak a távolból avagy: Hogyan lehet valamivé lenni a nyelv által. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 137–148 p.
- 2006 A gobelin-effektus és az Agossini-rejtély. Interjú. *Kalligram*, 15. évf. 7–8. sz. 104–111. p.
- TRNAVSKÝ, VLADIMÍR**
- 2001 Aj opereta žije. *Hudobný život*, 5. sz. 10. p.
- TUBA LAJOS → KULCSÁR MÁRIA** 2001
- VAJDA BARNABÁS**
- 2006 *Monoszlóy Dezső*. Dunaszerdahely, NAP.
- VAJKAI AURÉL**
- 1976 Ludová architektúra v obci Rudná. In PRANDA, ADAM (szerk.): *Gemer. Národopisné štúdie* 2. Rimavská Sobota, 145–174. p.
- VARGA PÉTER, L.**
- 2006 Élősködik. *Könyvjelző*, 5. évf. 10. sz. 12–13. p.
- VARGA SÁNDOR**
- 1993 (szerk.) *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok*. Bratislava–Pozsony–Pressburg, Nemzetiségi Dokumentációs Központ. /NDC Évkönyv '93/
- VARENNES, FERNAND, DE**
- 1998 Kisebbségi jogok a nemzetközi jogban. *Fundamentum*, 2. évf. 1–2. sz. 26–39. p.
- 2001 *A Guide to the Rights of Minorities and Language*. Colpi Paper No. 4. Budapest, COLPI (www.osi.hu/colpi/files/COLPI4.pdf)
- VÉGH LÁSZLÓ → LAMP ZSUZSANNA** 2002
- VESZTRÓCZY ÉVA**
- 2003 A könyvillusztráció a szlovákiai magyar könyvkiadásban (1949–2000). Bibliográfia. In „Az elsüllyedt jelek” I. A 20. századi könyvillusztráció Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig. Budapest, Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, 200–234 p.
- VICZAY PÁL**
- 1973 *Adalékok a csehszlovákiai magyar énekarok történetéhez*. Bratislava, Osvetový ústav.
- VICZAY PÁL → PÁLINKÁS ZSUZSANNA** 1975
- VICZIÁN JÁNOS → SZÓKE JÓZSEF** 1993
- VIDA GERGELY**
- 2003 „nem vagyok önazonos”. (Gondolatok a nyolcvanas évek szlovákiai magyar költészetéről). In CSANDA GÁBOR (összeáll. és szerk.): *Somorjai disputa (I. Az élő szlovákiai magyar írásbeliség c. szimpózium előadásai)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 173–177 p.
- 2004 Az individuum csatateréi. Tóth László költészetéről. In H. NAGY PÉTER (összeáll. és szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortár (szlovákiai) magyar irodalomról*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 201–207 p.
- VIDRA SZABÓ FERENC → GEREKEN FERENC** 1993
- VIGA GYULA**
- 1996 *Hármas határon. Tanulmányok a Bodrogköz változó népi kultúrájáról*. Miskolc.
- 1999 *A hagyomány és változás néhány kérdése a magyar népi kultúrában*. Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XI. Szolnok, 59–63. p.
- VITALOVÁ, ZUZANA**
- 1993 Kadosa Pál (1903–1983). Aki Léváról indult. *Szabad Újság*, 1. évf. (1993. szeptember 15.) 11. sz. 11. p.

VITÁNYI IVÁN

- 1997 *A magyar társadalom kulturális állapota. Az 1996-os országos vizsgálat zárójelentése.* Budapest, Maecenas.

VOJTEK KATALIN

- 2006 Svájcban dzsessz, Londonban Bach. (Beszélgetés Skuta Miklós zongoraművésszel.) *Új Szó*, Szombati vendég, 59. évf. (2006. január 21.) 17. sz. 9. p.

Výročné správy činností múzeí na Slovensku za rok 1989–2005. Bratislava SNM, 1989–2005.

WADACHER, FRIEDRICH

- 1999 *Príručka všeobecnej muzeológie.* Bratislava, Slovenské národné múzeum–Národné múzejné centrum, 477. p.

WLACHOVSKÝ, KAROL

- 1995 A szlovákiai magyar irodalom. In WLA-CHOVSKÝ, KAROL: *Belső világosság. Párbeszéd a magyar irodalommal.* Dunaszerdahely, NAP.

ZAHOVAY ERNŐ

- 1992 *40 év a zongora mellett.* Párkány, Kontakt Centrum.
- 1996 Párkány zenei élete 1920-tól napjainkig. In HIMMLER GYÖRGY (összeáll. és szerk.): *Párkányi Szemle.* Párkány, Cse-madok Alapszervezete, 6–25 p.

ZALABAI ZSIGMOND

- 1987 Próbaút a Parnasszusra. *Irodalmi Szemle*, 30. évf. 7. sz. 756–757. p.
- 1995 (szerk.) *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Pozsony, Kalligram.
- 1998 *A Látók Titka.* Somorja, Méry Ratio.

ZEMAN LÁSZLÓ

- 1990 A lírafordítás kérdésköréhez irodalmunkban. *Irodalmi Szemle*, 33. évf. 3. sz. 308–321. p.

ZWICKLANDRÁS → ANDRÁSI GÁBOR 1999

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- A. Nagy László: 232
Ábrahám Mariann: 118
Ady Endre: 34, 185
Ág Tibor: 145, 151, 152, 158
Ágh Livia: 116, 122
Agócs Gergely: 156
Alabán Ferenc: 20, 65
Albert Miklós: 173
Albrecht János: 115, 116
Aldobólyi Nagy György: 119
Alföldy-Boruss Csilla: 183
András Edit: 82
Andrási Gábor: 82
Andrássy Franciska: 92
Andrássy György: 269
Andrássy Tibor: 140
Anna Daučíková → Daučíková, Anna
Antala Éva: 188
Antala Zsuzsanna: 189
Apor Vilmos: 204
Arany János: 191
Archleb Levicky Dániel: 41
Ardamica Zorán: 26, 31, 58, 66, 251
Árpádházi Szent Erzsébet: 204
Arthur Schnitzler → Schnitzler, Arthur
Attila: 93
Audry Flack → Flack, Audry
B. Jernudd → Jernudd, B.
B. Kovács István: 47, 138, 170, 176
B. Nádor Orsolya: 58
Baán József: 121
Bábi Tibor: 23
Baffi Dávid: 69, 71, 85, 86
Baffy Lajos: 175
Bahorec Ági: 103
Balaskó Jenő: 21
Balassi Bálint: 137, 139
Balázs Béla: 184
Balázs F. Attila: 13, 25, 30
Balázs István: 90, 91
Balázsy Géza: 47
Balla József: 179
Balla Kálmán: 26, 231, 232
Balog István: 91
Bán Zoltán András: 44
Bandor Éva: 96, 97, 98, 99
Barak László: 24, 25, 47, 120
Baranyai Alajos: 187
Bárczi Zsófia: 28, 42, 58
Barnes, Djuna: 44
Baróti István: 202
Baróti Szabó Dávid: 93, 178
Barta Gyula: 91
Bartalomeo Ferrando → Ferrando, Bartalomeo
Bartók Béla: 105, 106, 116, 117, 120, 122, 179
Bartókné Pásztory Ditta: 116
Bartoš Andrea: 85, 86
Bartusz György: 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 86, 88, 89, 90, 91, 94
Bartusz Gyula: 71, 137
Batta György: 47
Battyány László: 204
Beckett, Samuel: 46
Beke László: 71
Beke Sándor: 96, 97, 98, 99, 100
Beke Zsolt: 12, 14, 20, 27, 34, 58, 65
Belán Ernő: 174
Belás, Ladislav: 205
Beňačková, Marta: 116
Bencze Attila: 198
Benedek Miklós: 98
Benkő Géza: 98
Benyovszky Krisztián: 12, 14, 28, 38, 40, 58, 60, 61
Bereck József: 48
Beregszászi István: 175
Berkesi Sándor: 173, 181
Bettes István: 25, 30, 45, 168
Beuys, Joseph: 29
Bibó István: 185
Bíró A. Zoltán: 235
Blahút, Ivan: 98
Blonk, Japp: 81

- Blüh Irén: 69
 Bob Grumman → Grumann, Bob
 Bocárszky Attila: 96, 97
 Bocskai István: 175
 Bodnár Gyula: 66
 Bodolay Géza: 97
 Bodonyi András: 152
 Bodorová, Ol'ga: 140
 Bogoly János: 185
 Bohár András: 21, 22, 25, 64
 Bohumil Hrabal → Hrabal, Bohumil
 Boldoghy Olivér: 96, 98, 99
 Bolemant László: 34
 Bondy, Egon: 45
 Bor József: 98
 Boráros Henrik: 85, 87
 Boráros Imre: 96
 Borbély Szilárd: 31
 Boris Groys → Groys, Boris
 Boris Strečanský → Strečanský, Boris
 Bořanská, Eva: 139
 Brandon, Thomas: 119
 Brányik Sándor: 181
 Brenner János: 204
 Broch, Hermann: 44
 Brogyányi Judit: 44
 Brogyányi Kálmán: 70
 Bromová, Veronika: 85
 Brozman, Dušan: 88
 Bujdosó Alpár: 21
 Cantsin, Monty: 81
 Capek Wolfgang: 202
 Carver, Raymond: 44
 Cérna Géza: 50
 Chardin, Pierre Tielhard: 78
 Coles, Katherine: 46
 Comenius: 178
 Cristina Della Giustina → Guistina, Cristina Della
 Cummings, E. E.: 46
 Czagány Erzsébet: 43
 Czagány Zsuzsanna: 116
 Czajlik József: 96, 97, 98, 99, 100
 Czernin, Franz Josef: 46
 Czesław Miłosz → Miłosz, Czesław
 Czidra László: 116
 Czinke Zsolt: 164
 Czuczor Gergely: 139
 Csáder Judit: 69,
 Csák István: 103
 Csáky Károly: 140
 Csáky Pál: 238, 269
 Csanda Gábor: 27
 Csehi Ágota: 122
 Csehy Zoltán: 12, 14, 24, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
 44, 45, 58, 61, 62, 72
 Csekes Béla: 175
 Cselényi László: 21, 22, 23, 28, 60, 64, 66
 Cséplő Ferenc: 48
 Cseres, József: 87, 88
 Csiba Péter: 116,
 Csicsay Alajos: 49
 Csík György: 187
 Csillag András: 71, 85, 87
 Csóka Ferenc: 49
 Csokonai Vitéz Mihály: 175
 Csoma László: 166, 173
 Csonthó Géza: 175
 Csontos Vilmos: 187
 Csontváry Kosztka Tivadar: 73, 86
 Csordák Lajos: 73
 Csudai Iván: 69, 86, 88
 Csuka, Liliane: 88
 Csukás Zsigmond: 175
 Csurka István: 100
 Csütörtöky József: 136
 Dan Perjovschi → Perjovchi, Dan
 Danter Izabella: 137, 139, 140
 Daučíková, Anna: 81, 88
 David T. Doris → Doris, David T.
 De Varennes, Fernand: 270
 Deleuze, Gilles: 75
 Delia, Michael: 88
 Demes Tiborné: 165
 Dénes Sándor: 137
 Denisa Lehocská → Lehocská, Denisa
 Deréky Pál: 21, 29
 Dévai Nagy Kamilla: 177
 Dezsényi Péter: 96, 97
 Dinnyés József: 183
 Djuna Barnes → Barnes, Djuna
 Dobi Géza: 119, 121
 Dobos Éva: 44
 Dobos László: 49
 Dolán György: 85, 86, 90, 91
 Dolník Erzsébet: 238
 Dominik Tatarka → Tatarka, Dominik
 Doris, T. David: 44
 Dósa Zsuzsa: 96, 97, 98, 99, 100
 Dömötör Ede: 145
 Dráfi Mátyás: 98
 Duane Hanson → Hanson, Duane
 Duba Gyula: 50
 Duchamp, Marcel: 29, 79
 Dúdor István: 72, 73
 Duncsák Attila: 91
 Duray Miklós: 50, 231

- Durych, Jaroslav: 44
Dušan Brozman → Brozman, Dušan
Dusza István: 64, 101
E. E. Cummings → Cummings, E. E.
Écsi Gyöngyi: 156, 182, 183, 190
Édes Árpád: 167, 178
Eduardo Rózsa Flores: 189
Egon Bondy → Bondy, Egon
Egon Erwin Kisch → Kisch, Egon Erwin
Egon Schiele → Schiele, Egon
Eichenberger, Markus: 81
Ejzenstein, Szergej: 80
Elek Artúr: 69
Elfride Jelinek → Jelinek, Elfride
Elschek, Oskar: 116
Eörsi István: 44
Eötvös József: 40
Erdély Miklós: 21
Erdélyi Attila: 103
Erdélyi Béla: 69
Erdélyi Gábor: 103
Erdélyi Géza: 166, 168, 171, 175, 176, 178, 180, 187, 189, 190
Erdélyi Pál: 174
Erdélyi Zsuzsanna: 106
Esterházy János: 93, 204
Esterházy Péter: 26, 37
Esztó Zsuzsanna: 118
Eva Boťanská → Boťanská, Eva
F. Kováts Piroska: 44
F. Scott Fitzgerald → Fitzgerald, F. Scott
Fabó Tibor: 97, 98
Fábry Zoltán: 37
Fajó János: 86
Faragó Laura: 183
Farkas Jenő: 205
Farkas Roland: 69, 71, 85, 87
Farkas Veronika: 72
Farkas Zoltán: 69
Farnbauer Gábor: 18, 26, 27, 37, 38, 40, 46
Fazekas László: 167
Fehér Csaba: 136
Fehér Kriszta: 34
Fehér Miklós: 112
Fekete Vince: 165
Feldek, Ľubomír: 46
Félix Guattari → Guattari Félix
Fellinger Károly: 27, 51, 52
Ferdics Béla: 91
Ferdics Gábor: 91
Ferencz György: 93
Ferenczi Ilona: 116, 122
Ferenczy István: 73
Ferenczy Zsombor: 183
Ferienčík Ágnes (szül. Zachovay): 116, 121, 122
Fernand de Varennes → De Varennes, Fernand
Ferrando, Bartolomeo: 81
Fila, Rudolf: 84
Filep Tamás Gusztáv: 57, 58, 59, 63
Fitz Péter: 89
Fitzgerald, F. Scott: 44
Flache Gyula: 69
Flack, Audry: 80
Flock Miklós: 174
Fodor Katalin: 91
Fogas Ferenc: 145
Fónod Zoltán: 13, 63, 66
Forgács Ildikó: 44
Forgács Miklós: 100
Földényi F. László: 44
František Miko → Miko, František
Franz Josef Czernin → Czernin, Franz Josef
Franz Kafka → Kafka, Franz
Fried István: 62
Fulla, Ludo: 69
Fülöp Antal: 47
Fülöp Sándor: 166, 173
Füzes Ádám: 206
Füzi László: 21
G. Kovács István: 63
G. Kovács László: 59
Gaál Ferenc: 181
Gaál Jenő: 116
Gábor Lajos: 189
Gáfforné Magyar Ilona: 120
Gágyor Péter: 96, 100
Gál Sándor: 23
Galanda, Mikuláš: 69
Gali László: 99
Gály Katalin: 90, 91
Garaczi László: 19, 30
Garaj Éva: 122
Gáspár Péter: 91, 93
Gasperek Tibor: 120, 178
Gaucsik István: 137
Gazdag József: 38, 42
Geržová, Jana: 83
Gilles Deleuze → Deleuze, Gilles
Ginzery Enikő: 121, 122
Gombos Ilona: 97
Gömöri György: 44
Görföl Jenő: 145
Görgy Gábor: 100
Görözdí Judit: 44, 60
Görözdí Zsolt: 167, 186
Greguss Mihály: 65

- Grendel Lajos: 12, 13, 26, 36, 37, 38, 39, 40, 57, 60, 64, 231, 232
 Groys, Boris: 70
 Grumann, Bob: 44
 Guattari Félix: 75
 Gudmon Ilona: 139, 140
 Guillén, Nicolás: 46
 Guistina, Cristina Della: 81
 Gulyás Lajos: 177, 179, 187
 Gustáv Malý → Malý, Gustáv
 Gutfreund, Otto: 74
 Gwerk Ödön: 69
 Gyepes Aranka: 198
 Gyóni Géza: 185
 Gyökeres György: 145
 Gyönyör József: 145
 Györfly Miklós: 44
 György András: 169
 György Norbert: 36, 38, 42
 Győry Attila: 38, 41
 Győry Dezső: 145
 Gyurgyík László: 264
 Gyurkovics Mihály: 97
 Gyüre Lajos: 47
 Gyüre Zoltán: 164
 H. Nagy Péter: 12, 14, 28, 58, 61, 62, 65
 Hajas Tibor: 21
 Hajtman Béla: 41
 Halász-Hradil Elemér: 73
 Haltenberger Ince: 145
 Hamar István: 179
 Hamvas Béla: 45
 Hana Rousová → Rousová, Hana
 Hanson, Duane: 80
 Haraszti Ágnes: 34
 Haraszti Mária: 31, 51
 Haris Éva: 34
 Harmat Artúr: 106
 Harnos Károly: 137
 Harold Pinter → Pinter, Harold
 Havasi József: 122
 Háty Gyula: 100
 Heaney, Seamus: 46
 Hegedűs Lóránt: 180, 191
 Hégli Dusan: 153
 Hégli Marianna: 154
 Hegyi Lóránd: 76, 83
 Helena Lehotská → Lehotská, Helena
 Heltai Pál: 275, 276
 Herberto Padilla → Padilla, Herberto
 Herdics György: 194, 195, 198
 Hermann Broch → Broch, Hermann
 Hizsnyai Tóth Ildikó: 44
 Hizsnyai Zoltán: 13, 18, 26, 27, 28, 31, 34, 46, 66, 89
 Hlavajová, Mária: 88
 Hložník: 90
 Hodossy Gyula: 13, 27, 231
 Holan, Vladimír: 45
 Holocsy István: 98
 Holocsy Krisztina: 98
 Holub, Miroslav: 45, 46
 Honti György: 99
 Honty Tibor: 69
 Horkay Andor: 177
 Horváth Jenő: 119
 Horváth, Ödön: 46
 Hrabal, Bohumil: 44
 Hubik István: 44
 Hulkó Márta: 116, 122
 Hunter, Rody: 81
 Huszár László: 158
 Huszár Tibor: 69
 Igo Aladár: 175, 177
 Ilse Kilic → Kilic, Ilse
 Illyés Gyula: 100
 Imre herceg: 93
 Ingeborg Teuffenbach → Teuffenbach, Ingeborg
 Iski Ibolya: 169
 Ivan Blahút → Blahút, Ivan
 Izsó Miklós: 92, 175
 J. V. Neustupný → Neustupný, J. V.
 Jáchym Topol → Topol, Jáchym
 Jakab István: 261
 Jakoby Gyula: 69, 73, 74, 94
 Ján Kulich → Kulich, Ján
 Ján Ondruš → Ondruš, Ján
 Ján Zrzavý → Zrzavý, Ján
 Jana Geržová → Geržová, Jana
 Jana Oravcová → Oravcová, Jana
 Jana Želibská → Želibská, Jana
 Janics Kálmán: 145
 Janiga József: 72, 73, 91
 Japp Blonk → Blonk, Japp
 Jarábik Gabriella: 137
 Jaroslav Durych → Durych, Jaroslav
 Jaroslav Seifert → Seifert, Jaroslav
 Jaszusch Antal: 74, 77
 Jedlik Ányos: 93
 Jelinek, Elfride: 46
 Jernudd, B.: 263
 Jiří Sehnal → Sehnal, Jiří
 Jiří Sopko → Sopko, Jiří
 Jiří Valoch → Valoch, Jiří
 John Rose → Rose, John
 Jókai Mór: 98, 175

- Jókainé Kiss Éva: 178
Joseph Beuys → Beuys, Joseph
Jost, Karin: 81
Jozef Cseres → Cseres, Jozef
Jozef Kremlička → Kremlička, Jozef
Józsa Mónika: 108, 121
József Attila: 30
Judák, Viliam: 205
Juhász Eszter: 154
Juhász Katalin: 30, 31, 32, 34, 46
Juhász R. József: 18, 26, 28, 29, 71, 76, 80, 81, 87
Juhász Sándor: 154
Jurkovič, Miloš: 120
Kadosa Pál: 117, 118
Kafka, Franz: 73, 75
Kalita Gábor: 91
Kállai Ernő: 69
Kálmán C. György: 62
Kálmán Imre: 119
Kamil Zbruz → Zbruz, Kamil
Kapisztrán Szent János: 204
Karaffa János: 202
Karin Jost → Jost, Karin
Karol Pichler → Pichler, Karol
Károli Gáspár: 189
Károly, IV. 204
Kárpáti Péter: 97
Kassai Csongor: 96, 97, 100
Kassák Lajos: 28, 71, 73, 94
Kaszap István: 204
Katarína Rusnáková → Rusnáková, Katarína
Katherine Coles → Coles, Katherine
Katona Mihály: 175
Kazinczy Ferenc: 93
Kecskés Marika: 99
Kékesi Zoltán: 29
Kelemen László: 95
Kemenes Géfin László: 21
Kemény István: 31
Keserű József: 12, 38, 58
Kilényi Dávid: 95
Kilic, Ilse: 46
Kil-young Yoo → Yoo, Kil-young
Kisch, Egon Erwin: 73
Kis-Csáji Julianna: 167
Kiss Csaba: 87
Kiss Péntek József: 99, 103
Kiss Szilvia: 96
Kiss, Suzanne: 87
Klapka György: 92
Klára Vitéková → Vitéková, Klára
Klein Otto: 122
Kligl Sándor: 205
Kobzos Kiss Tamás: 183
Kocur László: 25, 58, 64
Kocsis Zoltán: 88
Kodály Zoltán: 106, 114, 139
Kokolia, Vladimír: 88
Kokoschka, Oskar: 73
Kolár Péter: 96
Koller Gyula, Mons: 195
Koncz Károly György: 180
Koncsol László: 11, 13, 23, 44, 64, 145, 146, 167, 168, 174, 176, 179, 181, 188
Konkoly László: 153
Konwicki, Tadeusz: 44, 45
Kopasz Viktor: 69
Kopócs Tibor: 91
Kopp, J. Regula: 81
Korenci, Stefan: 97
Korniss Dezső: 86
Korpás Éva: 156
Kós Károly: 94
Kossuth Lajos: 137
Kosziba Klaudia: 91
Kovács András Ferenc: 19, 20, 25, 30, 33
Kovács Eszter: 139
Kovács Ildikó: 96, 98, 99
Kovács István: 81
Kovács Kálmán: 121
Kovács Lajos: 122
Kovács Magda: 47, 51
Kovács Sándor Iván: 178
Kováts József: 187, 188
Kováts Miklós: 95
Kozsár Zsuzsanna: 47, 52
Könyves István: 179
Köpeczi Haller Balázs: 175
Kőríz Imre: 45
Körner Gábor: 44
Kőszegi Finta László: 53
Köteles László: 230
Kőváry Albert: 179
Kövesdi Károly: 23, 47, 52
Krausz Tivadar: 26
Kremlička, Jozef: 74
Krivosik István: 145
Krón Jenő: 73, 74
Kubička Kucsera Klára: 91
Kudlák Lajos: 69, 74
Kukorelly Endre: 19, 30
Kulcsár Ferenc: 24, 29, 47
Kulcsár Szabó Ernő: 30
Kulich, Ján: 93
Kupec Andrea: 153
Kupec Mihály: 153

- Kúr Géza: 179
 L. Juhász Ilona: 141, 177
 L. Varga Péter: 62
 Laczkóné Erdélyi Margit: 65
 Ladik Katalin: 21
 Ladislav Belás → Belás, Ladislav
 Lakatos Krisztina: 137
 Lakatos Róbert: 156
 László Henrietta: 139
 Lechner Ödön: 94
 Lehár Ferenc: 106, 118, 119
 Lehocák, Denisa: 88
 Lehotská, Helena: 136
 Lena Rothstein → Rothstein, Lena
 Lénár Károly: 205
 Lévai Attila: 164, 167
 Lia Perjovschi → Perjovchi, Lia
 Liliane Csuka → Csuka, Liliane
 Lipcsey György: 90, 91
 Liszka József: 127, 136, 138, 140, 141, 145
 Liz Lochhead → Lochhead, Liz
 Lochhead, Liz: 46
 Lois Tundravoice → Tundravoice, Lois
 Lois Viktor → Viktor, Lois
 Lóska Lajos: 71
 Ľubomír Feldek → Feldek, Ľubomír
 Lucskay Róbert: 100
 Ľudo Fulla → Fulla, Ľudo
 Ľudovít Popluhár → Popluhár, Ľudovít
 Ludvík Vaculík → Vaculík, Ludvík
 Lukács Zsolt: 91
 Lukin László: 106
 Luzsica Lajos: 71
 M. Csepécz Szilvia: 27, 48
 Mácza Mihály: 137
 Macsovszky Péter: 31, 46
 Madách Imre: 138
 Mag Gyula: 91, 93
 Mainer, Martin: 88
 Major Ferenc: 148
 Major Tamás: 99
 Mallarmé: 22
 Malý, Gustáv: 69
 Manga János: 137
 Márai Sándor: 93, 100
 Marcel Duchamp → Duchamp, Marcel
 Marczell Mihály: 204
 Márfi Gyula: 206
 Mária Hlavajová → Hlavajová, Mária
 Marilyn Monroe → Monroe, Marilyn
 Markus Eichenberger → Eichenberger, Markus
 Marta Beňačková → Beňačková, Marta
 Martin György: 152
 Martin Mainer → Mainer, Martin
 Martina Pachmanová → Pachmanová, Martina
 Márton Áron: 204
 Máté János: 179
 Máté László: 47
 Mathis, Muda: 81
 Matkovič, Slavko: 81
 Matuščík Kyra: 91
 Mátyás király: 93
 Mátyás Lajos: 187
 Max Oppenheimer → Oppenheimer, Max
 Mayer Judit: 43, 44
 Mečiar, Vladimír: 227
 Mécs László: 23, 199
 Mede Gabi: 103
 Mednyánszky László: 73
 Méhesné Horkay Katalin: 154
 Mekis D. János: 22
 Méryné Tóth Margit: 152
 Mészáros András: 20, 65
 Mészáros László: 127
 Mészáros Ottó: 29, 76, 81
 Mészáros Péter: 137
 Mészöly Miklós: 60
 Michael Delia → Delia, Michael
 Michael Greguss → Greguss Mihály
 Michal Murin → Murin, Michal
 Miklós László: 103
 Mikó Jenő: 166, 174, 190
 Miko, František: 65
 Mikola Anikó: 198
 Mikuláš, Galanda → Galanda, Mikuláš
 Milan Telecký → Telecký, Milan
 Milen Marcell: 180
 Miloš Jurkovič → Jurkovič, Miloš
 Miloš Urban → Urban, Miloš
 Miloš Vojtěchovský → Vojtěchovský, Miloš
 Milosz, Czesław: 44
 Mindszenty József: 204, 205
 Miquele Montanaro → Montanaro, Miquele
 Miroslav Holub → Holub, Miroslav
 Mizser Attila: 27, 31, 32, 33, 34
 Mokos Attila: 96, 98
 Molnár Árpád: 173
 Molnár János: 163
 Molnár Sándor: 162
 Molnárné Pelle Beáta: 180
 Monoszló Dezső: 14, 23, 46, 64
 Monroe, Marilyn: 80
 Montanaro, Miquele: 116
 Monty Cantsin → Cantsin, Monty
 Mórocz Ildikó: 165
 Móry-Szakmáry Magda: 120

- Moyzes Ilona: 47
 Muda Mathis → Mathis, Muda
 Murin, Michal: 81, 88
 N. Tóth Anikó: 42, 54, 55, 56, 58, 60, 61
 Nádas Péter: 26
 Nagy György: 175
 Nagy István: 182
 Nagy János: 91, 93, 137, 176, 178
 Nagy József: 91
 Nagy Pál: 21, 29
 Nagy Zoltán: 91
 Nagymegyeri Besnyei György: 175
 Nehézy Károly: 178
 Nemes Endre: 69
 Németh Dénes: 156
 Németh Ildikó: 153
 Németh Ilona: 69, 71, 78, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 98, 137
 Németh Imre: 115, 116, 119
 Németh István László (Németh-Šamorínsky): 120
 Németh Mátyás: 116
 Németh Szilvia: 84
 Németh Zoltán: 12, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 40, 46, 58, 59, 62, 64, 70, 71, 72, 73
 Néray Katalin: 71, 82
 Neustupný, J. V.: 262, 263, 264
 Nevizánszky Gábor: 130
 Nicolás Guillén → Guillén, Nicolás
 Nóta János: 44
 Nováková, Petra: 88
 Nyíressy Tichy Kálmán: 69
 Ol'ga Bodorová → Bodorová, Ol'ga
 Ollé Erik: 100
 Olsvai Imre: 152
 Ondruš, Ján: 45
 Oppenheimer, Max: 73
 Oravcová, Jana: 88
 Oravecz Imre: 19, 27, 32
 Orbán János Dénes: 31, 33, 34
 Orbán Ottó: 19, 21, 43
 Orémus Zoltán: 164
 Orosch János: 198
 Oskar Elscheck → Elscheck, Oskar
 Oskar Kokoschka → Kokoschka, Oskar
 Otto Gutfreund → Gutfreund, Otto
 Ouředník, Patrik: 44
 Ödön von Horváth → Horváth, Ödön
 Öllös Edit: 30, 34
 Öllös László: 266
 Pablo Urbányi → Urbányi, Pablo
 Pachmanová, Martina: 73, 74, 83, 94
 Padilla, Herberto: 46
 Pál Ildikó: 71, 85, 86, 87
 Palcsó Attila: 187
 Pálincás Tibor: 139
 Pályi András: 44, 45
 Pándy Bertalan: 168
 Panyi Zoltán: 103
 Papp László: 116, 121, 122
 Papp Tibor: 21, 27, 29
 Parti Nagy Lajos: 19, 28, 30, 63
 Pásztó András: 96
 Patrik Ouředník → Ouředník, Patrik
 Pázmány Péter: 200, 204
 Pécsi Györgyi: 19, 21, 64
 Pécsi L. Dániel: 176, 180, 188
 Pedro Tamen → Tamen, Pedro
 Peer Krisztián: 33
 Peéry Rezső: 63
 Pénzes Timea: 30, 32, 46
 Peres Imre: 163, 174, 179
 Peres Imréné: 185
 Perjovchi, Dan: 81
 Perjovchi, Lia: 81
 Peter Šulej → Šulej, Peter
 Petneházy Ferenc: 145
 Petőcz András: 29
 Petőfi Sándor: 92
 Petra Nováková → Nováková, Petra
 Petréc Anna: 96
 Petri György: 19, 24, 27
 Petrik Szilárd: 96, 97, 99
 Pichler, Karol: 90
 Pierre Tielhard de Chardin → Chardin, Pierre Tielhard
 Pilinszky: 27, 30, 32
 Pinczés István: 99
 Pinter, Harold: 46
 Póda Erzsébet: 53
 Pogány Gábor: 71, 72
 Pokstaller István: 140
 Polgár Anikó: 14, 20, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 43, 44, 61, 65
 Poór József: 53
 Poós Zoltán: 33
 Popluhár, Lúdvít: 139
 Pöhlös Margaréta: 139
 Prandl Sándor: 145
 Prikler László: 145
 Prohászka Ottokár: 204, 205
 Puntigán József: 168, 185
 Puntigán Tünde: 168
 Puskás István: 181
 Quittner János: 152
 Rácz I. Péter: 62

- Rácz Noémi: 91
 Rácz Olivér: 54
 Rácz Tibor: 121
 Rácz Zoltán: 169
 Radnai Béla: 92
 Rajter Lajos: 106, 120
 Rákóczi Ferenc, II.: 180, 185, 204
 Rákos Péter: 59, 64
 Rancsó Dezső: 96, 100
 Ravasz József: 27, 54
 Raymond Carver → Carver, Raymond
 Regula J. Kopp → Kopp, J. Regula
 Reichental Ferenc: 69, 71
 Reményik Sándor: 185
 Robbins, Tom: 44
 Rody Hunter → Hunter, Rody
 Romhányi József: 25
 Rónai Péter: 69, 71, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 87, 89, 90, 91
 Rose, John: 88
 Rothstein, Lena: 88
 Rousová, Hana: 73, 74
 Rudnay Gyula: 71
 Rudolf Fila → Fila, Rudolf
 Rusinová, Zora: 83
 Rusnáková, Katarína: 79, 83
 Salamon Suba László: 97
 Salkaházi Sára: 204
 Samuel Beckett → Beckett, Samuel
 Sánta Szilárd: 20, 28, 32
 Sapszon Ferenc: 112
 Sárai Gábor: 116
 Sárközi Erika Zsuzsanna: 183
 Sárosi Bálint: 152
 Schiele, Egon: 73
 Schiller Géza: 74
 Schleicher László: 106, 120
 Schmidt, Uwe-Martin: 170
 Schnitzler, Arthur: 44
 Scitovszky János: 115
 Seamus Heaney → Heaney, Seamus
 Sedivi László: 179
 Šefčík, Viktor: 172
 Sehnal, Jiří: 116
 Seifert, Jaroslav: 46
 Seiji Shimoda → Shimoda, Seiji
 Sellei Zoltán: 183
 Shimoda, Seiji: 81
 Sík Sándor: 106
 Šille Erik: 69, 85, 86
 Simon Attila: 81
 Simon M. Veronika: 203
 Sipos Győző: 145
 Skronka Tibor: 96, 98
 Škuta Miklós: 121
 Slanička-Škuta Eleonóra: 121, 122
 Slavko Matkovič → Matkovič, Slavko
 Somogyi Alfréd: 167, 168, 178, 187, 189
 Somogyi Tibor: 145
 Soóky László: 18, 47, 54
 Sopko, Jiří: 88
 Soros György: 243
 Sotkovszky Lajos: 182
 Spiró György: 44
 Stefan Korenci → Korenci, Stefan
 Štefunkóné Szabó Erzsébet: 90
 Strba Katalin: 148
 Strba Sándor: 148
 Strečanský, Boris: 247
 Stubendek Katalin: 98, 99, 100
 Stubendek László: 115
 Sturm László: 36
 Šulej, Peter: 46
 Suzanne Kiss → Kiss, Suzanne
 Süll Kinga: 165, 181, 182, 183, 184
 Süllné Édes Mária: 186
 Süllné Rácz Kinga: 173
 Szabó András: 183
 Szabó Anett: 198
 Szabó Csilla: 103
 Szabó Gábor: 156
 Szabó Gyula: 50, 71, 74
 Szabó Ilona: 118
 Szabó Imre: 106, 121, 173, 202
 Szabó István, ifj.: 93
 Szabó Iván: 148
 Szabó Kinga: 137
 Szabó Lilla: 71
 Szabó Ottó: 91, 137
 Szabó Rezső: 145, 179
 Szabó Szilárd: 87, 153
 Szabó Zsuzsanna: 116
 Szabóné Kozár Éva: 173
 Szakál Gábor: 122
 Szakál László: 198
 Szalai László: 90
 Szalatnai Rezső: 145
 Szaszák Malvin: 187
 Szászi Zoltán: 30, 31
 Szeberényi Zoltán: 13, 23, 25, 30, 47, 66
 Széchényi Ferenc: 93
 Szegedi Zita: 198
 Székely János: 97, 206
 Székely László: 172
 Szeles Annamária: 34
 Szemző Tibor: 81, 88

- Szénássy Zoltán: 178
Szenczi Molnár Albert: 175, 176
Szenes Iván: 119
Szent István: 93
Szent László: 93
Szentpétery Ádám: 69, 85, 86, 90
Szepes Hédi: 71
Szepsi Laczkó Máté: 175
Szergej Ejzenstein → Ejzenstein, Szergej
Szigeti László: 60, 185
Szij Rezső: 178
Szijjártó Jenő: 105, 120
Sziklay Ferenc: 70
Szilva József: 91
Szirák Péter: 22, 37, 64
Szirmai Albert: 119
Szirtes János: 88
Szkukálek Lajos: 91
Szlama László: 154
Szobel Géza: 69, 71
Szokolay Balázs: 118
Szolnoki Tibor: 118
Szombathy Bálint: 29, 81
Szőke József: 47, 54, 58
Szűcs Enikő: 30, 31, 32, 85, 87
Szűcs Jenő: 90
Szvatko Pál: 63
Szvorák Katalin: 156, 183
Szvorák Zsuzsa: 103
Tadeusz Konwicki → Konwicki, Tadeusz
Takács Adám: 156
Takács András: 152
Takács Zoltán: 163, 165
Talamon Alfonz: 36, 37, 38, 40, 41, 60, 62, 63, 64
Tallós Prohászka István: 71
Tamen, Pedro: 46
Tánczos Tibor: 187
Tandori Dezső: 19, 21, 23, 29, 44
Tarczy Lajos: 176
Tatai Erzsébet: 71, 82
Tatarka, Dominik: 44
Téglás Attila: 71, 85
Telecký, Milan: 120
Teleki Pál: 205
Telihay Péter: 99, 100
Térey János: 31, 33
Teuffenbach, Ingeborg: 46
Thain János: 138
Thomas Brandon → Brandon, Thomas
Tichy Kálmán: 138
Tihanyi József (Jozef): 90
Tilkovszky Béla: 69
Tímár Katalin: 71, 82
Tóbiás Szidi: 100
Tolcsvay László: 119
Tolnai Ottó: 21
Tolvaj Bertalan: 57
Tom Robbins → Robbins, Tom
Tompai Mihály: 175, 179, 187
Topol, Jáchym: 44, 46
Tóth Árpád: 112
Tóth Elemér: 47
Tóth Gábor: 103
Tóth Károly: 232
Tóth Krisztina: 31
Tóth László: 11, 12, 19, 23, 24, 26, 29, 45, 47, 63, 66
Tóth Miklós: 99
Tóth Sándor: 140
Tóth Tibor: 96, 97, 98, 99
Tökéczki László, dr.: 165
Tőkés László: 180
Tököly Gábor: 138
Török Ferenc: 121, 122
Török József: 206
Tözsér Árpád: 13, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 43, 44, 45, 59, 61, 62, 64, 145
Tundravoice, Lois: 88
Turczel Lajos: 63, 145
Turczy Árpád: 22
Ulman István: 175
Ungváry Ferenc: 145
Urban, Miloš: 44
Urbányi, Pablo: 44
Uwe-Martin Schmidt → Schmidt, Uwe-Martin
Űrge Tamás: 198
Vaculík, Ludvík: 44
Vajda Barnabás: 23, 60, 64
Vajkai Miklós: 47, 145
Valoch, Jiří: 85
Vályi József: 179
Varga Attila: 139
Varga Béla: 164
Varga Emese: 99, 100
Varga Emőke: 69, 82, 84, 85
Varga Imre: 18, 24, 47, 56, 168
Varga Kornélia: 154
Varga Lidia: 140
Varga Norbert: 154
Varga Sándor: 145
Varga Szilvia: 96, 98, 100
Varga Tibor: 98
Vargyas Lajos: 152
Varró Dániel: 31
Várszegi Asztrik: 205
Vásárhelyi Z. Emil: 70
Vass Lajos: 112

- Végel László: 21
Végh László: 58
Végh Zsoldos Péter: 46
Verebes István: 97, 99, 100
Veronika Bromová → Bromová, Veronika
Vida Gergely: 20, 24, 26, 27, 34
Vidnyánszky Attila: 97, 100
Viktor Šefčík → Šefčík, Viktor
Viktor, Lois: 88
Viliam Judák → Judák, Viliam
Vitalová, Zuzana: 117
Vitéková, Klára: 202
Vladimír Kokolia → Kokolia, Vladimír
Vladimír Mečiar → Mečiar, Vladimír
Vladimír Wagner → Wagner, Vladimír
Vladimjr Holan → Holan, Vladimír
Vojtěchovský, Miloš: 88
Vojtek Katalin: 122
Vörös István: 45
Wagner, Vladimír: 69
Weiner Imre: 69
Wolfgang Capek → Capek Wolfgang
Yoo, Kil-young: 81
Z. Németh István: 31, 32, 47
Zahovay Ernő: 118, 120
Zalaba Zsuzsa: 30, 34
Zalabai Zsigmond: 18, 26, 27, 63, 64, 65, 70, 145,
231
Zalán Tibor: 23, 29
Závada Pál: 36
Zbruž, Kamil: 46
Zeman László: 44, 61, 65
Zoller Mihály: 238
Zora Rusinová → Rusinová, Zora
Zrzavý, Jan: 74
Zuzana Vitalová → Vitalová, Zuzana
Zwickl András: 82
Zs Nagy Lajos: 23
Zsákovics László: 119, 120
Zsapka Attila: 182, 203
Zsapka Dagmár: 121
Zsapka József: 121
Želibská, Jana: 88

INTÉZMÉNYMUTATÓ

1. Nonprofit Központ → Első Szlovák Nonprofit Szolgáltató Központ
AB-ART: 15, 16, 21, 44, 131, 250
Adományozók Fóruma (Fórum Donorov): 227
Ágacska Gyermektáncegyüttes: 154
Alacsikai Református Egyházközség: 180
Alistáli Református Egyházi Alapiskola: 181, 185, 186
Alistáli Református Egyházközség: 167, 172, 190
Állami Faluszínház: 95
Alsóbodoki Női Éneklőcsoport: 155
Amadea Női Kamarakórus (a MAI mellett) (Érsekújvár): 111
Anton Bernolák Könyvtár: 144
Apáczaszakállasi Református Egyházközség Soi Légó Ifjúsági Csoportja: 182, 186, 190
Apáczaszakállasi Református Egyházközség: 167
Apáczai Közalapítvány: 248, 252, 253, 257, 258
Apró Bodrogközi Gyermektáncegyüttes: 155
Apró Kincső Utánpótlás: 154
Apropó: 102
Arany János Közalapítvány: 248
Art MA Galéria: 90
Árvácska Gyermektáncegyüttes: 155
Árvácska Tehetséggondozó Társulás: 250
Árválányhaj Éneklőcsoport: 156
ASPEKT: 81
At Home Gallery: 78, 85, 87, 88
At Home Művészetek Háza → At Home Gallery
Bányászati Múzeum: 138, 139, 141
Barátság Vegyeskar (Dióspatony): 111
Bárdos Lajos Vegyeskar (Nagymegyer): 111
Bárdos Lajos Zenei Hetek és Ifjúság Nevelési Alapítvány: 114
Bárka (Simonyi énekkar): 181
Bárka Keresztyén Énekkar (Nagymegyer): 182, 201
Bárka Színpad: 103
Barsi Könyvtár: 144
Barsi Múzeum: 131, 138, 139
Barsi Református Egyházmegye: 186
Bartók 32 Galéria: 82
Bartók Béla Dalegyesület: 105
Bartók Béla u. MTNY AI gyk. (Nagymegyer): 110
Bartók Béla Vegyeskar (Dunaszerdahely): 111
Bartók Béla Vegyeskar (Nagymegyer): 201
Béke Ének- és Zenekar: 201
Béke u. MTNY AI és VMK Gyermekkara (Komárom): 109
Béke u. MTNY AI Kicsinyek Kórusa (Komárom): 109
Bél Mátyás Egyetem: 136
Berkő Berzéte-Kőrösi Népdalkör: 155, 182
Berzétei Református Egyházközség: 184
Betlehem Missziós Központ: 169, 170, 171, 186
Biblioteka Kaláka: 144, 148
Bibliotheca Hungarica: 128, 144, 145, 146, 147
Big Man Band: 125
Bodrogkövőváraljai Református Egyházközség: 189
Bodrogközi Ökumenikus Ifjúsági Egyesület: 185
Bódvavölgyi Református Ifjúsági Szervezet: 185
Boglárka Gyermektáncegyüttes: 155
Borostyán → Borostyán Együttes
Borostyán Együttes: 203
Bosch+Bosch: 80
Botorkáló Gyermektáncegyüttes: 155
Brämer-kúria Galériája: 90
Budapesti Állami Operaház: 122
Búzavirág Női Daloskör: 156
Búzavirág Vegyes Éneklőcsoport: 156
Calvin János Teológiai Akadémia (CJTA): 148, 162, 163, 164, 168, 169, 176, 182, 184, 187, 189, 193, 252
Calvin József Teológiai Intézet: 163
CBC: 228, 242
Charles Stewart Mott Foundation: 225, 227, 242, 245, 254
Cimbora Férfi Daloskör: 155
Civil Társadalomért Alap → Civil Társadalomért Alapítvány
Civil Társadalomért Alapítvány (Foundation for a Civil Society, FCS): 225, 227, 242
Civitas Alapítvány: 243

- CNN: 215
 Cordia Vegyes Kórus → Concordia Vegyeskar
 Comenius Egyetem: 120, 122, 127, 136, 193, 194
 Comorra Kamarazenekar: 122
 Concordia → Concordia Vegyeskar
 Concordia Vegyeskar: 108, 111, 114, 201
 Corda Fratrum: 201
 Cry Baby: 125
 Czuczor Gergely MTNY AI Gyermekkara (Érsekújvár): 109
 Csábi Szedor Fábian Dalegylet → Csábi Szedor Fábian Énekkar
 Csábi Szedor Fábian Énekkar: 112, 113
 Csak Van: 125
 Családi Könyvklub: 16
 Csalló Táncegyüttes: 154
 Csallóközi Dal- és Táncegyüttes: 154
 Csallóközi Ifjú Táncképfestők Társasága (CSITT): 87
 Csallóközi Könyvtár: 144
 Csalogány – Széchényi István MTNY AI és Óvoda gyk. (Felsőszeli): 109
 Csámborgó → Csámborgó Zenekar
 Csámborgó Zenekar: 156, 183
 Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége: 236
 Csehszlovák Ifjúsági Szövetség: 119
 Csehszlovákiai Magyar Cserkészszövetség: 233, 236
 Csehszlovákiai Magyar Dalszövetség: 107
 Csehszlovákiai Magyar Ifjúsági Szövetség (CSISZ): 230
 Csehszlovákiai Magyar Irodalom és Könyvbarátok Társasága: 16
 Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága (CSMÍT): 12, 236
 Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Szövetsége: 236
 Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága: 231
 Csehszlovákiai Magyar Központi Könyvtár és Levéltár: 236
 Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság: 128, 130, 236
 Csehszlovákiai Magyar Nőszövetség: 230
 Csehszlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége: 233, 236
 Csehszlovákiai Magyar Tanítók Énekkara (CSMTKÉ): 105, 112, 113, 120
 Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság: 128, 236
 Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (Masaryk Akadémia): 127
 Csehszlovákiai Magyar Újságírók Társulása: 236
 Csehszlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága → Szlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága
 Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága: 128
 Csehszlovákiai Magyarok Fóruma: 232
 Csemadok (Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség): 13, 105, 106, 107, 108, 114, 116, 119, 127, 128, 131, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 178, 180, 187, 188, 202, 205, 224, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 258, 260
 Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya: 128, 131, 152, 156, 159, 250
 Csemadok Galántai Területi Választmánya: 114
 Csemadok Nógrádi Területi Választmánya: 251, 253
 Csemadok Rozsnyói Területi Választmánya: 251
 Csemadok Tornaljai Alapszervezete Vegyeskara: 112
 Csemadok Ung-Vidéki Területi Választmánya: 251
 Csengettyű – Márai Sándor MTNY AI és Gimnázium gyk. (Kassa): 109
 Csermely Kórus (Kassa): 111
 Csiholók Zenekar: 156
 Csitári Menyecskekorús: 156
 Danubius Rádió: 213, 215
 Debreceni Református Kollégium Kántusa: 183
 Demokráciaért és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás: 233
 Demokratikus Kezdeményezés: 232
 Devétzil (mozgalom): 74
 Diakóniai Központ: 171
 Dióhéj Citerazenekar: 156
 Discovery: 215
 D-Rím Színpad: 103
 Dudvág Könyvtár: 144
 Duna Menti Múzeum: 130, 136, 140, 141, 178
 Duna Múzeum (Esztergom): 88
 Duna TV: 198, 209, 210, 211, 213
 Dunaág Néptáncegyüttes: 154
 Dunamocsi Református Egyházközség: 182
 Dunaszerdahelyi Református Egyházközség: 167, 186
 Dysentery: 125
 ÉBEN HAÉZER Alap: 246
 Efix: 125
 Egyesült Protestáns Gimnázium: 162, 168, 170, 179
 Együttélés Politikai Mozgalom: 145, 232, 236, 237, 238
 Ekopolis Alapítvány: 247
 Ellenszélben: 182
 Első Szlovák Nonprofit Szolgáltató Központ: 229
 Emlékezés 1944–2004 Közhasznú Alapítvány: 181
 Enciklopédia Kiadó: 89

- Eötvös József Népfőiskola: 166
 Eötvös u. MTNY AI Kicsinyek Kórusa (Komárom): 109
 Eötvös u. MTNY AI Nagyok Kórusa (Komárom): 109
 Érsekújvári Gimnázium Magyar Tagozatának Énekkara: 113
 Érsekújvári Honismereti Múzeum → Thain János Múzeum
 Érsekújvári Járási Múzeum: 130
 Értelmiségi Fórum: 238
 És Színpad: 103
 Esztergomi Hittudományi Főiskola: 206
 Etnológiai Központ: 128, 129, 131, 170
 Euroakadémia Nemberuházasi Alap: 252
 Európa Tanács: 266, 268, 269, 270
 Evangélikus Egyházzenei Főiskola: 165
 Expired Passport: 125
 Eye Beyond Sight: 125
 Factorial-X: 125
 Farewell: 125
 FCS → Civil Társadalomért Alapítvány
 FECSKE: 200
 Fehér Akác Asszonykórus: 156
 Felső-Bodrogek és Ung-vidék Múzeuma: 138
 Felvidéki Rocksínpad: 203
 Fényi Gyula Jezsua Gimnázium: 180
 Fészek Galéria: 76
 Fialat Írók Alkotótábor (FIAK): 13
 Fialat Reformátusok Szövetsége (FIRESZ): 166, 171, 173, 177, 184, 185, 186
 Fialat Reformátusok Szövetségének Éneklőcsoportja (FIRESZ): 108, 111, 113, 181
 Figur Banda: 156
 FIT: 77
 FMK → Független Magyar Kezdeményezés
 Fókusz → Novus Ortus
 Fórum Alapítvány: 233, 238
 Fórum Információs Központ: 227, 229, 233, 239, 246, 247, 253, 254
 Fórum Intézet → Fórum Kisebbségkutató Intézet
 Fórum Kisebbségkutató Intézet: 13, 15, 58, 128, 129, 131, 141, 144, 147, 168, 213, 227, 230, 231, 233, 234, 239, 242, 253, 254
 Fórum Régiofejlesztési Központ: 239
 Fórum Társadalomtudományi Intézet → Fórum Kisebbségkutató Intézet
 Foundation for a Civil Society → Civil Társadalomért Alapítvány
 Franz Schubert Gyermekkar – Zselízi MTNY AI gyk.: 110
 Franz Schubert Vegyeskar (Zselíz): 112
 Fun Rádió: 215
 FUNDAMENT Polgári Szervezet: 239, 246
 Fundament Polgári Társulás → FUNDAMENT Polgári Szervezet
 Funky Monkey: 125
 Független Magyar Kezdeményezés (FMK): 226, 232
 Füleki Városi Múzeum: 138, 139
 Füleki Városi Művelődési Központ: 154
 Gabriel Polgári Társulás: 194, 197, 200, 202, 203, 205
 Galántai Honismereti Múzeum: 138, 140, 141, 250
 Galántai Kodály Zoltán Daloskör: 121
 Garammenti Népi Együttes: 154
 Gaudium: 115, 119
 German Marshall Alap → German Marshall Fund of the Unites States (GMF)
 German Marshall Fund of the Unites States (GMF): 225, 227, 242, 245, 254
 Ghymes: 119, 122, 156
 Gimesi AI gyermekkar: 109
 Gimesi Hagyományörző Csoport: 155
 Gimis Vokál: 110, 113
 Gimisz → Gimisz Színpad – Komáromi Gimnazisták Színjátszó Csoportja
 Gimisz Színpad – Komáromi Gimnazisták Színjátszó Csoportja: 103
 Glória Kiadó: 195, 202
 Goudimel: 181
 Gömörhorkai Református Egyházközség: 188
 Gömöri Ifjúsági Társaság: 239
 Gömöri Könyvtár: 144
 Gömöri Múzeum: 141
 Gömör-Kishonti Múzeum: 138, 139, 140
 Gömör-Kishonti Múzeumegyesület: 132
 Görög Katolikus Egyház Bodrogszerdahelyi Egyházközség: 253
 Gramma Nyelvi Iroda: 129, 131, 250, 268, 273
 Groove Machine: 125
 Gyermekünkért Iskolánkért Polgári Társulás: 253
 Gyermek evangelizációs Község: 171
 Gyurcsó István Alapítvány: 15, 131
 Hágai Királyi Konzervatórium: 121
 Hagyomány Alap: 151, 152, 154, 157, 159, 250
 Hajós Néptáncgyűttes: 154
 Háló: 199, 204
 Harmadik Szektor Grémiuma: 226, 228
 Hárskúti Férfi Népdalkör: 156
 Határon Túli Magyarok Hivatala: 146
 HEKS: 172
 Hetényi Református Keresztyén Egyházközség: 167
 Híd → Híd Vegyeskar
 Híd Vegyeskar: 108, 112, 201
 Hittudományi Főiskola: 194

- Homo Dramaticus Színkör: 103
 Honti Múzeum és Simonyi Lajos Galéria (Ipolyság): 138, 139
 Honvéd Művészegyüttes: 156
 Ichthusz: 182
 Iciri-piciri Gyermek Néptáncegyüttes: 154
 Ifjú Szívek Féli Gyermektáncegyüttese: 155
 Ifjú Szívek Magyar Dal- és Táncegyüttes → Ifjú Szívek Művészegyüttes
 Ifjú Szívek Magyar Táncegyüttes → Ifjú Szívek Művészegyüttes
 Ifjú Szívek Művészegyüttes: 119, 120, 121, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 160, 201, 250
 Iglice Gyermektáncegyüttes: 155
 Igricek – Bartók Béla MTNY AI gyk.: 109
 IKSZ: 96
 Ilosvay Selymes Péter Néptáncegyüttes: 153, 160
 Illyés Közalapítvány (IKA): 67, 241, 248, 249, 257, 258
 Ímelyi Református Egyházközség: 177
 Inštitút pre verejnú otázký (IVO): 227
 Integrita Kiadó: 49
 IPARI Alap: 246
 Ipari Középiskola Komárom: 252
 Iparisták Baráti Köre: 252
 Ipolymenti Kulturális és Turisztikai Társaság: 251
 Ipolynyéki Vegyeskar: 111
 Ipolyság Város Vegyeskara → Ipolysági Musica Aurea Énekegyüttes
 Ipolysági Musica Aurea Énekegyüttes: 113
 Iródia: 80, 231
 Jakoby Gyula Galéria: 87
 Jázmin Nőikar: 112
 Jó Pásztor Háza: 171
 Jó Pásztor Társulás: 200
 Jó Pásztor Társulat → Jó Pásztor Társulás
 Jókai Alapítvány: 250
 Jókai Színház → Komáromi Jókai Színház
 JÖNVUKK: 125
 Jövő 2000 Alapítvány: 254
 Jubilate – Érsekújvári Magyar Tannyelvű Gimnázium Kamarakórusa: 113
 Jubilate Deo: 183
 Juventus rádió: 215
 K2IC – Kassák Intermediális Központ: 81
 K-49 Gallery: 87
 Kalász: 192
 Kalligram Kiadó → Kalligram Könyv- és Lapkiadó
 Kalligram Könyv- és Lapkiadó: 14, 15, 16, 37, 44, 45, 128, 131, 146, 168, 238, 250
 Kalot: 192
 Kamocsai Református Egyházközség: 181, 188
 Káosz: 103
 Kármán József Színház: 103
 Kármán Színkör → Kármán József Színház: 103
 Károli Gáspár Református Egyetem nagykőrösi Tanítóképző Főiskolai Kara: 179
 Kárpátok Alapítvány: 225, 227, 228
 Kassai Állami Színház: 122
 Kassai Magyar Református Keresztényen Egyházközség: 166
 Kassai Magyar Tannyelvű Gimnázium Leánykara → Márai Sándor Magyar Tannyelvű Gimnázium Leánykara
 Kassai Magyar Tannyelvű Középfokú Ipariskola és Kereskedelmi Akadémia mellett működő Szülők Szövetsége: 253
 Kassai Református Keresztényen Egyházközség: 166
 Kassai Thália Színház: 96, 98, 99, 100, 166, 250
 Katechetikai Szeminárium: 162, 163, 164, 165
 Katedra Alapítvány: 234, 239, 246, 252
 Katedra Társaság: 234
 Katolikus Egyetem: 193, 194
 Kék Duna Rádió: 215
 Kék Duna Vegyeskar: 111
 Kékkői Múzeum: 139
 Kelepelők Gyermektáncegyüttes: 155
 Kelet-Kassai Református Egyházmegye Ifjúsági Missziós Bizottsága: 186
 Kelet-szlovákiai Galéria → Jakoby Gyula Galéria
 Kelet-Szlovákiai Múzeum: 138, 139
 Kenderes Néptáncegyüttes: 154
 Képzőművészeti Főiskola: 78, 84, 86
 Képzőművészeti Kar: 79
 Keresztény Értelmiségiek Szövetsége – Szlovákiai Magyar Pax Romana: 199
 Keresztény Ifjúsági Közösség (KIK): 195, 199, 203, 204, 205
 Keresztül-Kasul: 125
 Kezek: 182
 Kézfogás Közalapítvány: 240
 KF (Budapest): 87
 KGSZT: 103
 Kicsi Hang: 203
 Kincsó Ifjúsági Néptáncegyüttes: 154
 Kincsó Néptáncegyüttes: 154
 Királyhágómelléki Református Egyházkerület: 169
 Királyhelmeci Regionális Fejlesztési Ügynökség (KFRÜ): 253
 Kis Csali Gyermektáncegyüttes: 155
 Kis Duna Vegyeskar (Pozsonyeperjes): 112
 Kis Ilosvai Gyermektáncegyüttes: 155
 Kis Malmos Gyermektáncegyüttes: 155
 Kis Mátyus Gyermektáncegyüttes: 155
 Kisbarkó Népdalkör: 155
 Kisbojtár Gyermek Néptáncegyüttes: 154

- Kis-Dunaág Vegyeskar (Vásárút): 112
 Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár: 146
 Kisgéresi Női Éneklőcsoport: 156
 Kistiglinc Gyermektáncegyüttes: 155
 Klapka György Múzeum: 137
 Kodály Zoltán Daloskör: 108, 111, 11, 201
 Kodály Zoltán MTNY AI énekkara (Dunaszerdahely): 109
 Kodály Zoltán MTNY AI Gyermekkórusa (Galánta): 109
 Kodály Zoltán MTNY Gimnázium Leánykara (Galánta): 110
 Kolonyi Gyöngykoszoró: 155
 Komáromi Jókai Színház: 98, 100, 120, 121
 Komáromi Magyar Színjátszó Társaság: 95
 Komáromi Művelődési Központ: 102, 154
 Komáromi Protestáns Nőegylet: 190
 Komáromi Református Egyházmegye: 190
 Komáromi Zsidó Hitközség: 251, 253
 Komenský utcai Magyar Tannyelvű Alapiskola Madrigaleszk gyermekkara (Dunaszerdahely) → Madrigaleszk Leánykar
 Konstantin Egyetem: 108, 112, 114, 121, 122, 136, 181, 194
 Kortárs Magyar Galéria: 90
 Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum Budapest: 82
 Korzár: 203
 Kossuth Rádió: 209, 213
 Kökörcsin Gyermektáncegyüttes: 155
 Könyvszakmai Szövetség: 250
 Közép-Európai Alapítvány: 246
 Középfokú Magán Szaktanintézet: 252
 Krakati: 125
 KT Könyv- és Lapkiadó: 15, 146, 250
 Kultár István Könyvtár: 137
 Kultúra Könyvesbolt: 16, 169
 Kulturális Antropológiai Műhely: 129
 Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (Mo.): 172
 Kunstmuseum: 82
 Kútyika Női Éneklőcsoport: 156
 Künstlerhaus Bethanien: 82
 Laudate: 181
 Lavazza: 13
 Le Musée d'Art Moderne: 83
 Lédeci Vegyeskórus: 156
 Lévai Magyar Tanítási Nyelvű Egyházi Gimnázium: 186
 Lévai Református Egyházközség: 162
 Lilium Aurum: 15, 58, 131, 146, 168, 250
 Lilla Galéria: 91
 LIMES Galéria: 78, 90
 Liszt Ferenc Klub: 106
 Liszt Ferenc Társaság: 106
 Liszt Ferenc Zenei Egyetem: 120
 Liszt Klub: 106
 Lónyay Gábor Művelődési Egyesület (Lónyay Gábor Egyesület): 174, 191
 Lórántffy Zsuzsanna Egyesület: 251
 Losonci Pedagógiai és Szociális Középiskola: 108
 Losonci Református Egyházközség: 187
 Löffler Béla Múzeum: 85, 87
 Lux aeterna: 182,
 M. Hrebenda Könyvtár: 144
 Madách Kiadó → Madách Könyv- és Lapkiadó
 Madách Egyesület: 14
 Madách Könyv- és Lapkiadó: 15, 37, 43, 58, 128, 130, 131, 146
 Madách-Posonium Könyvkiadó: 15, 16, 168, 169, 250
 Madrigaleszk – a MTNY Gimnázium és a MAI leánykara (Dunaszerdahely): 110
 Madrigaleszk – MAI kórusa (Dunaszerdahely): 109
 Madrigaleszk Leánykar: 113
 Magnificat – Fegyverneki Ferenc Egyházi AI és Nyolcéves Gimnázium gyk. (Ipolság): 109, 113
 Magyar Diákszövetség: 232
 Magyar Főiskolások Művészeti együttese → Ifjú Szívek Művészeti együttes
 Magyar Házak: 106
 Magyar Írószövetség: 13
 Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM): 237, 238
 Magyar Koalíció Pártja (MKP): 157, 181, 237, 238, 241, 265, 266
 Magyar Kórusok és Zenekarok Szövetsége: 155
 Magyar Köztársaság Kulturális Intézete: 13, 88
 Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma: 139, 147
 Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma: 129, 130, 136, 137, 138
 Magyar Népfőiskolai Collégium: 165
 Magyar PEN Klub Pozsony: 232
 Magyar Polgári Párt (MPP): 232
 Magyar Polgári Párt: 145
 Magyar Püspöki Kar: 206
 Magyar Református Egyház: 187, 190
 Magyar Táncművészeti Főiskola: 159
 Magyar Tannyelvű Alapiskola Szülői Munkaközössége (Rimaszombat): 253
 Magyar Tannyelvű Gimnázium Vegyeskara (Ipolság): 113
 Magyar Tannyelvű Középfokú Szakmunkásképző Magániskola: 252
 Magyar Tannyelvű Magán Kereskedelmi Akadémia: 252

- Magyar Tannyelvű Magán Szakközépiskola (Gúta): 253
- Magyar Tannyelvű magángimnázium (Galánta): 253
- Magyar Területi Színház (MATESZ): 95
- Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete: 233
- Magyar Tudományos Akadémia: 129, 152
- Magyar Vasárnap Kiadó: 197
- MAI Kamarakórusa: 110
- Mánes: 76
- Márai Sándor Alapítvány: 226, 233, 238, 239, 242
- Márai Sándor Magyar Tannyelvű Gimnázium Leánykara: 110, 113
- Mária Légió: 199
- Marianum Egyházi AI Gyermekkara (Komárom): 109, 113
- Marianum Egyházi AI Kicsinyek Kórusa (Komárom): 109, 113, 193
- Marianum Ének-Zenei Magyar Tannyelvű Egyházi Alapiskola → Marianum Egyházi AI Gyermekkara
- Markíza televízió: 211, 213, 215
- Martin György Néptáncszövetség: 153
- Matica slovenská: 225, 230
- Mátyusföldi Muzeológiai Társaság: 141
- Mécs – a Duna u. MTNY AI és Gimnázium gyk. (Pozsony). 110, 113
- Mécs László Alapítvány: 233
- Mécs László Társulás: 254
- Melódia Nőikar: 111
- Mentálisan Sérülteket Segítők Egyesülete: 245
- Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport: 128, 129, 131
- Méry Ratio Kiadó: 15, 16, 131, 169, 250
- Meseszínház – Divadlo Rozprávok: 251
- Mezei Virágok: 156
- Mikszáth Kálmán Emlékház: 138
- MiNapunk: 125
- Moderna Museet: 76, 82
- Mono Tone: 125
- Mosrtifer: 125
- MOTT Alapítvány → Charles Stewart Mott Foundation
- Mott Foundation → Charles Stewart Mott Foundation
- Moyzes Vonósnegyes (Mucha Vonósnegyes): 122
- MTNY AI Gyermekkara (Léva): 110
- MTNY AI gyermekkara (Nyárasd): 110
- MTNY Gimnázium Jubilate kamarakórusa (Érsekújvár): 110
- MTNY Gimnázium kara (Ipolság): 110
- MTV 1: 209, 210, 211, 213
- MTV 2: 209, 210, 211, 213
- Munka u. Alapiskola (Komárom): 154
- Munka u. MTNY AI Nagyok Kórusa (Komárom): 109, 113
- Museum Modernen Kunst Stiftung Ludwig (Modern Művészeti Múzeum – Ludwig Stiftung, Bécs): 76, 82, 83
- Music TV: 215
- Musica Aurea Énekegyüttes (Ipolság): 111
- Műcsarnok (Budapest): 76
- Műegyetem Művészeti Kara (Kassa): 86
- Műszaki Múzeum: 136
- Művelődési Intézet: 151
- Művészeti Akadémia (Besztercebánya): 79, 90
- Művészeti Alapiskola (Somorja): 115
- Nadácia otvorenej spoločnosti (NOS-OSF): 225, 226, 227, 242, 243, 245
- Nadácia pre deti Slovenska (NDS): 225, 244, 245
- Nadácia pre podporu občianskych aktivít (NPOA): 247
- Nádas Gyermektáncgyüttes: 155
- Nádas Néptáncsoport: 154
- Nádor utcai Galéria: 91
- Nádszegi Női Kórus: 111
- Nagykapos és Vidéke Társulás: 253
- Nagykaposi Regionális Vállalkozásfejlesztési Szövetség: 253
- Nagykéri Vegyes és Női Éneklőcsoport: 155
- Nagykőrösi Református Tanítóképző Főiskola: 183
- Nagygyeeri Művészeti Alapiskola Kamarakórusa: 113, 114
- Nagygyeeri Református Egyházközség: 178
- Nagygyeeri Városi Önkormányzat: 205
- Nagyszombati Egyetem: 79
- Nap Kiadó: 15, 16, 44, 45, 131
- Napsugár Női Éneklőcsoport: 156
- Nautilus: 125
- Nemeshodosi Református Egyházközség: 167
- Nemzeti Kulturális Alapprogram (NKA): 248, 250
- Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma: 67
- Népes: 153
- Népművelési Intézet: 105, 119
- Népzenei Adattár: 151, 152
- Neukirchener Mission: 170, 188
- Nógrádi Könyvtár: 144
- Nógrádi Múzeum és Galéria: 138, 139
- Novus Ortus: 102, 103
- NPOA: 225, 242, 243
- Nyári Szabadtéri Táncszínház Alap: 158, 251
- Nyitott Társadalomért Alapítvány (OSF) → Nadácia otvorenej spoločnosti (NOS-OSF)
- Nyitra Megyei Önkormányzat: 136
- Nyitrai Egyetemisták Kínjátzó Köre (NYEKK): 103

- Nyitrai Kerületi Hivatal: 136
 Nyitrai Konstantin Egyetem Magyar Kórusa: 112, 113, 114
 Nyitrai Református Egyházközség: 181, 188
 Óbudai Társaskör: 82
 OGO Alapítvány: 162
 Open Society Fund (OSF) → Nadácia otvorenej spoločnosti (NOS-OSF)
 Open Society Institute: 244, 245
 Orange: 230
 ORF1: 215
 ORF2: 215
 Orpheusz Kiadó: 45
 Országos Liszt Ferenc Társaság: 106
 Országos Széchényi Könyvtár: 146
 OSI → Open Society Institute
 Osiris Kiadó: 278
 OTP: 240
 Örömteli Apródok: 201
 Pacsirta Vegyes Éneklőcsoport: 156
 Padányi Népdalkör: 155
 Palatinus Polgári Társulás: 251
 Palmen Galerie: 78
 Párkányi MTNY AI Énekkara: 110
 Párkányi Művelődési Központ: 154
 Párkányi Városi Múzeum: 138, 139
 Parlamenti Közgyűlés: 270
 Patria Rádió: 122, 124, 156, 157, 158, 169, 197, 198, 210, 211, 213, 214, 215, 272
 Pax Romana: 200
 Pázmaneum Polgári Társulás: 197, 200, 204, 205, 206
 Pázmány Péter Alapítvány: 258
 Pázmány Péter Katolikus Egyetem: 194, 206
 PDCS (Partners for Democratic Change Slovakia): 227
 Pedagógiai és Szociális Akadémia Leánykara (Losonc): 110
 Pedagógiai Kar (Nyitra): 79
 Pedagógusok Fóruma: 232
 Péderi Menyecskekórus majd Vegyeskar: 155
 Pegazus: 13
 Pelsőci Művelődési Központ Gyermekkórusa: 110, 113
 Pelsőci Női Kórus: 112
 Peredi Nőikar: 112, 113
 Péterfali Menyecskekórus: 156
 Petőfi Rádió: 209
 PHARE: 258
 Phoenix: 125
 Pihegő Gyermek Néptáncgyűttes: 154, 160
 Pijamas Bananas: 125
 Pimpimpálé Gyermektáncgyűttes: 155
 Pintér Béla és a Cseteték: 182
 Pitypang – MTNY AI gyk.: 110
 Pitypang Gyermektáncgyűttes: 155
 Plasy-i Metamédia Központ: 88
 Plectrum: 15, 251
 Pódium Társaság: 103
 Pogrányi Női Éneklőcsoport: 156
 Polgári Magyarországért Alapítvány: 205
 Polifón Polgári Egyesület: 253
 Poloska: 103
 Pósa Lajos Irodalmi és Közművelődési Kávéház: 13
 Post Coitum: 125
 Pozsonyi Casino: 106
 Pozsonyi Magyar Ferencesek Közössége: 203
 Pozsonyi Református Egyházmegye: 167, 185
 Pozsonyi Városi Galéria: 79
 Presbiteri Szövetség: 173
 Pro Arte Danubii Polgári Társulás: 251
 Pro Christo: 164, 182
 Pro Gaudio Társulás: 246
 PRO HELVETIA: 88
 Pro Kultúra – Füleki férfikórus: 111, 112
 Pro Patria Közhasznú Szervezet: 251
 PRO RATIO Alapítvány: 246
 Pro Slovakia Alap: 172
 Ráday Kollégium: 187
 Rádió Express: 215
 Raf-II: 125
 Ragyolci Nőikar: 113
 Rákóczi Szövetség: 189
 Rakonca Gyermek Néptáncgyűttes: 154
 Református Pedagógusok Munkaközössége: 162
 Református Tanulmányi Központ: 171, 188, 190
 Református Teológiai Szeminárium: 187
 Református Tudományos Gyűjtemények: 175
 RÉV zenekar: 156
 Révkomáromi Református Egyházközség: 167
 Ritual: 125
 RL FC Mefibóset: 184
 RMDSZ: 231
 Rockefeller Brothers Fund: 245
 Rock-Stone: 125
 Roma Polgári Társulás: 188
 Római Katolikus Egyház: 205
 Rómeó Vérzik: 124
 Rovás Városi Galéria: 91
 ROVÁS-ÚJ ÉRTÉREND: 91
 RoxxTedy: 125
 Rozmaring Vegyeskar: 111
 Rozmaringsarj Gyermektáncgyűttes: 155
 Rozsnyói Református Egyházi Alapiskola: 184
 RTL Klub: 211, 213, 215
 Sad Monday: 125

- SAIA: 227
 Salve Regina: 201
 Samaria: 113, 201
 Sambucus Irodalomtudományi Társaság (SIT): 14, 15
 Santa Mária: 201
 Sarló mozgalom: 127
 Sasakawa Peace Foundation (SPF): 225, 227, 253
 Schola Mariana Kicsik Énekkara → Marianum Egyházi AI Kicsinyek Kórusa (Komárom)
 Schola Mariana nagyok Kórusa → Marianum Egyházi AI Gyermekkara
 Segélyalap: 172
 Selye Egyetem: 103, 267
 Selye Egyetemi Színpad: 103
 Selye János Egyetem könyvtára: 144
 Selye János Egyetem: 131, 148, 162, 163, 164, 165, 169, 193
 Selye János Egyetemért Alapítvány: 148, 253
 Selye János Gimnázium kórusa (Komárom): 113
 Selye János Kollégium: 239, 243, 251, 252, 253
 Šimečka Alapítvány: 227
 SIT: 14
 SKAfinder: 125
 Slágerrádió: 213, 215
 SNEH: 88
 Soi Légó Ifjúsági Csoport → Apácaszakállasi Református Egyházközség Soi Légó Ifjúsági Csoportja
 Somorjai Református Egyházközség: 175
 Somorjai Városi Honismereti Ház: 138, 140
 Soros Alapítvány: 258
 Soros Kortárs Művészeti Alapítvány (SCCA): 82, 83, 88
 Speculum: 122
 Stilla Pectus – női kar: 112, 114
 Studio érté: 76, 79, 80, 81, 85, 87, 88, 231
 Stúdió Galéria: 82
 Szakrális Kisemlék Archívum: 129
 Százdi Citerazenekar: 156
 Szeder Fábián Dalegylet: 111
 Szent Adalbert Társulat: 195
 Szent György Cserkészcsapat: 188
 Szent György kórus: 201
 Szent Korona Kórus: 108, 111, 113, 201
 Szepsi Asszonykórus: 155
 Szesztai Női Éneklőcsoport: 155
 Szinnyi József Könyvtár: 144
 SZK Nemzetiségi Tanács: 145
 Szlovák Filharmónia: 120
 Szlovák Irodalmi Alap: 14, 44
 Szlovák Köztársaság Iskolaügyi Minisztériuma: 203
 Szlovák Köztársaság Kommunista Pártja (SZLKP): 72
 Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma: 135, 136, 137, 138, 153, 247, 248
 Szlovák Mezőgazdasági Múzeum: 136
 Szlovák Múzeumi Szövetség: 135
 Szlovák Nemzeti Galéria (SZNG): 76, 77, 87, 89
 Szlovák Nemzeti Múzeum: 130, 136, 137, 138, 139, 140
 Szlovák Nemzeti Párt: 266
 Szlovák Nemzeti Színház Operatársulata: 121, 122
 Szlovák Nemzeti Tanács: 134
 Szlovák Pedagógia Könyvkiadó: 15
 Szlovák Rádió: 120, 124, 210, 272
 Szlovák Takarékpénztár: 79
 Szlovák Televízió: 169, 198, 209, 210, 211
 Szlovák Testvéri Börtöntársaság: 188
 Szlovák Tudományos Akadémia: 127, 136
 Szlovákiai Magyar Pedagógusok Vass Lajos Kórusa: 105, 112
 Szlovákiai Akadémia és Információs Ügynökség (SAIA-SCTS): 226
 Szlovákiai Írószervezetek Társulása: 14
 Szlovákiai Magyar Anyanyelvi Társaság: 129
 Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség (SZMCSSZ): 188, 200, 246
 Szlovákiai Magyar Folklórszövetség: 151, 154, 157, 158, 159, 239
 Szlovákiai Magyar Hitoktatási Központ: 194, 203, 206
 Szlovákiai Magyar Írók Társasága (SZMÍT): 12, 13, 14
 Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja: 231
 Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesülete: 146, 147
 Szlovákiai Magyar Kultúra Dokumentációs Központja: 137, 140
 Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma: 13, 90, 129, 130, 136, 137, 138
 Szlovákiai Magyar Múzeumi Kollégium: 141
 Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság: 129, 130, 239
 Szlovákiai Magyar Papok Társulata – Glória: 195
 Szlovákiai Magyar Pedagógusok Fóruma: 234
 Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége: 105, 234, 239, 252
 Szlovákiai Magyar Professzorok Klubja: 239
 Szlovákiai Magyar Református Lelkészegyesület: 173
 Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége: 246
 Szlovákiai Magyar Tanítók Országos Énekkara: 107
 Szlovákiai Magyar Vállalkozók Szövetsége: 240
 Szlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága (SZMZT): 105, 106, 107, 112, 116, 117, 118

- Szlovákiai Magyar Zenészek Egyesülete: 106, 125
 Szlovákiai Múzeumok Szövetsége: 140
 Szlovákiai Népművészeti Központ: 150
 Szlovákiai Református Keresztyén Egyház (SZRKE): 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 176, 179, 180, 181, 187, 188, 190, 191, 192
 Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Tudományos Gyűjteményei: 138, 170
 Szlovákiai Református Keresztyén Nők Egyesülete: 173
 Szlovákiai Református Lelkészegyesület: 166
 SZMKT: 91
 Szöttes Kamara Néptáncgyűttes: 153, 156, 158, 160
 Szüllő Géza Polgári Kör → Szüllő Géza Polgári Társulás
 Szüllő Géza Polgári Társulás: 93, 180, 253
 Szülők és Iskolabarátok Szövetsége: 252
 TA 3: 211, 213, 214
 Tábita Jótékonyági Alap: 190
 Táborkereszt: 200
 Tabulatúra: 183
 Talentum Kiadó: 53
 Tallós Éneklőcsoport: 156
 Tapolcsányi Honismereti Múzeum: 139
 Tavasz Női Kórus (Budapest): 183
 Teátrum: 103
 Teleki Alapítvány: 172
 Teleki Intézet: 146
 Télizöld Női Éneklőcsoport: 155
 Teológiai Szeminárium: 163
 Terra Könyvkiadó: 15
 Thain János Múzeum: 136, 137, 138, 139, 140, 141
 Thália Színpad: 95, 96
 Tisza Népdalkör: 156
 Tókrös zenekar: 156
 Tompa Mihály Könyvesbolt: 169
 Tompa Mihály Református Gimnázium (Rimaszombat): 162, 180, 186, 187, 189
 Totus Tuus: 201
 Trafó Galéria: 82
 Trrr...: 125
 Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe: 245
 Trust Slovakia: 242
 TV 2: 211, 213, 215
 Tvrdohlaví: 76, 81
 Új Barkóca Gyermektáncgyűttes: 155
 Új Gömör Néptánc csoport: 154
 Új Kézfogás Közalapítvány: 248, 258
 Új Nemzedék Néptáncgyűttes: 154
 Under My Inside: 125
 Ungi Református Egyházmegye: 162
 USAID: 225, 227
 Vág Menti Galéria (PGU) (Vág Menti Művészeti Galéria): 76, 79, 82, 83
 Vágfarkasdi Református Egyházközség: 172
 Vámbéry Irodalmi Kávéház: 13, 169, 202
 Vámbéry Polgári Társulás: 250
 Városi Művelődési Központ (Komárom): 250
 Varsányi Zenekar: 156
 Vasvirág Gyermektáncgyűttes: 155
 Velencei Bizottság: 270
 Veni: 122
 Visegrádi Alap: 228, 242
 Voces Selyzienses kamarakórus: 112
 Vox Camerata Kamarakórus: 111
 Vox Columbella: 201
 Vzdelávacia nadácia Jána Husa: 245
 Waterfall: 125
 Westminster Alapítvány: 254
 Westminster Foundation for Democracy (WFD) → Westminster Alapítvány
 Why Not?: 125
 X Iparista Kisszínpad: 103
 Zalabai Zsigmond Városi Könyvtár: 147
 Zempléni Múzeum: 139
 Zene- és Dráma művészeti Főiskola: 118, 120, 121, 202
 Zenei Központ: 118
 Zeneművészeti Egyetem: 186
 Zobor Hangja Vegyeskórus: 111
 Zoboralja Nőikar: 112, 113
 Zoboraljai Vállalkozói Magán-Szakközépiskola: 253
 Zürichi Magyar Történelmi Egyesület (ZMTE): 190
 Zsákszínház: 103
 Zsinat: 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 180
 Zsíp: 175
 Zsírputya Csoport: 103
 ZstudioR: 121

HELYNÉVMUTATÓ

- Aachen (Németország): 76
Abara (Oborín): 177
Abaújrákos (Rákoš): 170
Ács: 189
Ágcsernyő (Čierna): 182
Alistál (Dolný Štál): 141, 162, 165, 167, 169, 172, 178, 181, 183, 185, 186, 189, 190, 204
Alsóbodok (Dolné Obdokovce): 155, 253
Alsófalu (Polina): 174
Alsókálasa:(Nižná Kaloša) 188
Alsószeli (Dolné Saliby): 145
Alsószőlős (Vinodol): 183
Alsósztrégova:(Dolná Strehova) 138
Andód (Andovce): 204
Apácaszakállas (Opatovský Sokolec): 155, 167, 178, 186, 187, 190
Bacsfa (Báč): 203, 204
Baka (Baka): 204
Balatonfüred (Magyarország): 183
Balatonfűzfő (Magyarország): 165
Balatonszárszó (Magyarország): 165
Balogivány (Ivanice): 181
Barslédec (Ladice): 141
Barsvárad (Tekovský Hrádok): 141, 170
Bártfa (Bardejov): 77, 122
Bátorkeszi (Bátorové Kosihy): 183, 185, 187, 188
Bécs (Wien – Ausztria): 74, 76, 82, 83, 122, 202
Béke (Mierovo): 155, 156
Beretke (Bretka): 174
Berkó: 191
Berlin (Németország): 76, 82
Berzéte (Brzotín): 155, 172, 183, 184, 246
Besztercebánya (Banská Bystrica): 79, 90, 114, 136, 193, 246
Bodak (Bodíky): 198
Bodrogkőváralja: 189
Bodrogszentes (Svätuše): 184
Bodrogszerdahely (Streda nad Bodvou): 92, 253
Boldogfa (Boldog) (Matka Boží): 141
Boldogújfalú: 180
Borsi (Borša): 180
Borzova (Silická Brezova): 172
Böggellő (Boheľov): 163, 170, 176, 177
Bős (Gabčíkovo): 111, 141
Brassó (Brasov – Románia): 189
Bréma (Németország): 116
Brünn (Brno – Csehország): 79, 84, 116, 207
Búcs (Búč): 93, 175, 178, 189
Budamér (Budimír): 177
Budapest (Magyarország): 12, 53, 67, 69, 71, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 87, 89, 106, 112, 117, 120, 122, 153, 156, 159, 163, 172, 179, 180, 183, 187, 190, 194, 202, 204, 206, 232, 236, 244
Budmerice: 14
Bussa (Bušince): 141
Buzita (Buzica): 155
Cigléd: 204
Compostella (Spanyolország): 205
Czenstochowa: 205
Csáb (Čebovce): 110, 111, 113
Csákvár (Magyarország): 166
Csallóközarányos (Zlatná na Ostrove): 189
Csallóközskürt (Ohrady): 199, 204
Csallóköz nádásd (Trstená na Ostrove): 198, 203
Csécs (Čečejevce): 171, 172
Csehimindszent: 204
Csicsér (Čičarovce): 168, 189
Csicsó (Čičov): 141, 145, 167, 177, 179, 184, 189
Csilizpatas (Pataš): 184
Csitár (Dolné Štitáre): 156
Deáki (Diakovce): 180, 203
Debrecen (Magyarország): 128, 146, 163, 173, 183, 184
Dél-Komárom (Magyarország): 182
Dereglyő (Drahňov): 166, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 188, 190, 191
Dióspatony (Orechová Potôň): 111, 186, 198
Diószeg (Sládkovičovo): 156, 194
Dobóruszka (Ruská): 184
Dunamocs (Moča): 137, 141, 182
Dunaradvány (Radvaň nad Dunajom): 178
Dunaszerdahely (Dunajská Streda): 13, 25, 45, 58, 83, 84, 89, 102, 103, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 118, 121, 129, 130, 137, 138, 139, 141, 143,

- 144, 146, 147, 151, 152, 154, 155, 158, 159, 167, 169, 170, 176, 184, 186, 193, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 245, 246, 250, 252, 273, 274
- Eger (Magyarország): 128, 193
- Egyházfa (Kostolná pri Dunaji): 201
- Egyházgelle (Holic): 198, 199, 202, 203, 206
- Ekecs (Okoč): 188
- Ekel (Okoličná na Ostrove): 178
- Eperjes (Prešov): 107, 193
- Érsekkéty (Ket'): 156, 162, 173, 184
- Érsekújvár (Nové Zámky): 13, 16, 73, 76, 79, 85, 87, 88, 94, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 118, 119, 121, 122, 130, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 147, 148, 201, 203, 231
- Esslingen (Németország): 76
- Esztergom (Magyarország): 88, 115, 205, 206
- Farnad (Farná): 154, 155
- Fatima (Portugália): 205
- Fél (Tomášov): 155, 199, 201
- Felbár (Horný Bar): 204
- Feled (Jesenské): 118, 155
- Felsőkirályi (Horná Kráľová): 198,
- Felsőrás (Rašice): 189
- Felsőszecse (Horná Seč): 173
- Felsőszeli (Horné Saliby): 109, 111, 138, 145, 155
- Felsővály (Vyšné Valice): 172
- Füle (Fil'akovo): 100, 102, 103, 110, 111, 118, 138, 139, 144, 154, 156, 157, 170, 199, 203, 246
- Füss (Trávník): 137, 167
- Gadóc (Hadvce): 186
- Galánta (Galanta): 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 118, 121, 122, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 147, 181, 198, 201, 203, 250, 253
- Garamsalló (Šalov): 175
- Garamszentgyörgy (Jur nad Hronom): 141
- Garbócbogdány (Bohdanovce): 183
- Gesztete (Hostice): 155
- Gice (Hucín): 173, 179
- Gimes (Jelenec): 109, 114, 155
- Gombaszög (Gombasek): 150, 157, 158, 159, 185, 186
- Gömörhorka (Gemerská Horká): 181, 183, 189
- Gömörnánás (Nováčany): 179
- Gömörpéterfala (Petrovce): 156
- Gömörszkáros: 175, 181
- Graz (Ausztria): 186
- Gúta (Kolárovo): 118, 144, 193, 252, 253
- Győr (Magyarország): 88, 146, 173, 184, 194, 205
- Hága: 121
- Halásztelek: 186
- Halle: 165
- Hanva (Chanava): 171, 174, 175, 177, 179, 181, 183, 187, 189
- Harmónia (Harmónia): 185
- Hárskút (Lipovník): 156
- Hetény (Chotín): 91, 93, 141, 167, 176, 182, 187, 190
- Hidaskürt (Mostová): 252
- Homonna (Humenné): 136
- Hubó (Hubovo): 172, 177
- Igló (Spišská Nová Ves): 73
- Ímely (Imeľ): 177
- Ipolybalog (Balog nad Ipľom): 108, 110, 111, 113, 201
- Ipolyhídvég (Ipeľské Predmostie): 193
- Ipolynyék (Vinica): 93, 111, 205
- Ipolypásztó (Pastovce): 174
- Ipolyság (Šahy): 108, 109, 110, 111, 113, 116, 118, 138, 139, 144, 147, 193, 198, 205
- Ipolyszalka (Salka): 198
- Izsa (Iža): 137
- Izsap (Ižop): 187, 188
- Jablonca (Silická Jablonica): 173
- Jánok (Janík): 156
- Jászó (Jasov): 185
- Jóka (Jelka): 139, 155, 165, 169, 170, 171, 175, 186
- Kalondán: 141
- Kálosa (Káloša): 177, 180, 189
- Kalotaszeg (Románia): 183
- Kamocsa (Komoča): 174, 177, 181, 186, 188
- Kaposkelecsény (Kapušíanske Kľačany): 166
- Kaposvár (Románia): 146, 186
- Karcag (Magyarország): 180
- Karlovy Vary (Csehország): 189
- Karlsruhe: 76
- Kassa (Košice): 16, 65, 70, 73, 77, 78, 85, 86, 87, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 107, 109, 110, 111, 113, 118, 122, 128, 135, 136, 138, 139, 146, 147, 154, 155, 156, 159, 162, 164, 166, 172, 175, 182, 183, 185, 186, 189, 193, 246, 250, 252, 253
- Kazincbarcika-felső: 179
- Kecskemét (Magyarország): 95, 205
- Kékkő (Modrý Kameň): 118
- Kelenye (Kleňany): 193
- Kéménd (Kamenín): 141, 155
- Keszegfalu (Kameničná): 137
- Királyfiakarcsa (Kráľovičové Kračany): 141
- Királyhágómellék: 169
- Királyhelme (Kráľovský Chlmec): 16, 93, 103, 118, 138, 144, 147, 155, 156, 184, 198, 199, 248, 251, 253
- Kisbári (Malá Bara): 172
- Kisgéres (Malý Horeš): 155, 156
- Kiskövesd (Malý Kamenec): 186
- Kisölved (Malé Ludince): 178
- Kisráska (Malé Raškovce): 141
- Kistapolcsán (Topoľčianky): 204

- Kistárkány (Malé Trakany): 184
 Kisudvarnok (Malé Dvorníky): 203
 Kisújfalu (Nová Vieska): 177, 178, 179, 187
 Kisvárda: 99
 Klatovy: 78
 Kolon (Koliňany): 110, 111, 114, 141, 155
 Kolozsnéma (Klížská Nemá): 167, 172, 189
 Kolozsvár (Cluj – Románia): 88, 184
 Komárom (Komárno): 16, 76, 78, 86, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 143, 144, 146, 147, 154, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 164, 165, 167, 169, 170, 174, 175, 176, 178, 179, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 193, 201, 202, 203, 204, 246, 248, 250, 251, 252, 253, 273
 Komáromszentpéter (Svätý Peter): 177, 180, 204
 Komját (Komjatice): 175
 Körmend (Magyarország): 153, 204
 Krakkó (Lengyelország): 45
 Krems (Ausztria): 76
 Kulcsod (Klučovec): 182, 185
 Ladmóc (Ladmovce): 182, 184
 Lakszakállas (Sokolce): 172
 Lédec (Ladice): 156
 Lelesz (Leles): 184
 Lénártfalva (Lenartovce): 177
 Léva (Levice): 103, 107, 110, 117, 131, 133, 138, 139, 144, 150, 154, 157, 162, 166, 183, 186, 191, 194, 238
 Levél: 179
 London (Nagy-Britannia): 71, 85
 Losonc (Lučenec): 15, 91, 95, 100, 103, 107, 108, 110, 116, 133, 138, 139, 144, 146, 147, 154, 155, 156, 157, 163, 168, 173, 181, 182, 187, 188, 203, 251, 253
 Lőcse (Levoča): 122, 204
 Lukanyénye (Nenice): 198
 Lurd (Franciaország): 205
 Luzern: 82
 Mad (Mad): 178
 Madar (Modrany): 173, 179
 Magyarbőd (Bidovce): 177, 179
 Malá Hradná (Kisradna): 205
 Marcelháza (Marcelová): 178, 179
 Máriabesenyő: 205
 Márianosztra (Magyarország): 205
 Máriavölgy (Marianka): 204
 Máriazell (Ausztria): 205
 Martos (Martovce): 157, 162, 179, 181, 186
 Mátyóc (Matšovské Vojkovce): 141
 Medjugorje: 205
 Medveshidegkút (Studená): 141
 Megyerics (Čalovec): 180, 182
 Miskolc (Magyarország): 78, 169, 180, 189
 Mohi: (Mochovce) 138
 München (Németország): 76, 78
 Nádszeg (Trstice): 111, 194, 204
 Nagybalog (Veľký Blh): 175, 181
 Nagycétény (Veľký Cetín): 156
 Nagyfödéses (Veľké Úľany): 139, 141, 158
 Nagyida (Veľká Ida): 153, 155
 Nagykálna: 170
 Nagykanizsa (Magyarország): 88
 Nagykapos (Veľké Kapušany): 16, 93, 114, 118, 144, 177, 182, 251, 253
 Nagyker (Veľký Kýr): 155, 204
 Nagykőrös: 179, 183
 Nagykürtös (Veľký Krtíš): 133
 Nagymácséd (Veľká Mača): 141
 Nagymaros (Magyarország): 204
 Nagymegyer (Veľký Meder): 72, 73, 93, 103, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 118, 141, 175, 178, 182, 188, 199, 201, 204, 205
 Nagymihály (Michalovce): 139, 170
 Nagyölved (Veľké Ludince): 154, 188
 Nagyőr (Strážky): 73
 Nagyráska (Veľké Raškovce): 177
 Nagysalló (Tekovské Lužany): 186
 Nagyszelmenc (Veľké Slemence): 184
 Nagyszombat (Trnava): 79
 Nagytárkány (Veľké Trakany): 93, 156
 Nagytoronya (Veľká Trňa): 172
 Nána (Nána): 141
 Naszvad (Nesvady): 156
 Negyed (Neded): 173
 Négyfalu: 189
 Nemeszhodos (Vydrany): 167
 Nemesradnót (Radnovce): 174
 New York (USA): 243, 244
 Nyárasd (Topoľníky): 110
 Nyékvárkony (Vrakún): 93, 141, 181, 198, 199, 203
 Nyitra (Nitra): 13, 78, 87, 99, 103, 110, 112, 113, 114, 118, 121, 122, 136, 179, 181, 183, 188, 193, 194, 205, 246
 Nyitrabajna (Bojná): 106
 Nyitrageszte (Host'ová): 155
 Ógyalla (Hurbanovo): 118, 144
 Osztrava (Ostrava – Csehország): 207
 Óvár: 193
 Ózd (Magyarország): 180
 Őrbottyán: 178
 Őrös (Strážne): 182
 Őrsújfalu (Nová Stráž): 103, 204
 Padány (Padán): 155, 163, 174, 189
 Palást (Plášťovce): 141, 188, 189, 193, 205

- Pannonhalma (Magyarország): 205
 Pápa (Magyarország): 187
 Párizs (Franciaország): 73, 121
 Párkány (Štúrovo): 87, 88, 110, 112, 114, 118, 120, 138, 139, 141, 144, 154, 158, 193, 199, 205, 253
 Pat (Patince): 90
 Pécs (Magyarország): 99
 Péder (Peder): 155
 Pelsőc (Plešivec): 110, 112, 113, 114, 118, 182
 Perbenyik (Pribeník): 173, 182, 185
 Perbete (Pribeta): 174
 Pered (Tešedíkovo): 110, 112, 113
 Petőszinye(Svinica): 170
 Plasy (Csehország): 88
 Pográny (Pohranice): 156
 Pozsony (Bratislava): 13, 16, 39, 41, 45, 58, 69, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 86, 88, 90, 92, 95, 96, 98, 99, 103, 105, 106, 107, 110, 113, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 127, 128, 129, 130, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 152, 153, 159, 163, 165, 167, 176, 182, 184, 190, 193, 194, 199, 201, 203, 204, 205, 220, 227, 228, 231, 232, 244, 246, 250
 Pozsonyeperjes (Jahodná): 112, 185
 Prága (Praha – Csehország): 71, 73, 74, 75, 76, 78, 81, 83, 89, 122, 163, 167, 207, 232
 Radnót (Radnovce): 180, 188
 Ragyolc (Radzovce): 110, 112, 113
 Rakottyás (Rakytník): 176
 Réte (Reca): 163
 Rimaszcés (Rimavská Seč): 181
 Rimaszombat (Rimavská Sobota): 13, 16, 73, 92, 108, 116, 118, 133, 135, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 147, 154, 155, 162, 168, 169, 170, 175, 176, 179, 180, 182, 183, 186, 187, 189, 246, 253
 Róma (Olaszország): 204, 205
 Rózsahegy (Ružomberok): 193, 194
 Rozsnyó (Rožňava): 16, 85, 91, 92, 107, 118, 138, 139, 141, 144, 147, 157, 162, 169, 173, 176, 184, 185, 188, 190, 251
 Rzeszow: 78
 Saint Eteienne: 83
 Sao Paulo: 89
 Sárospatak (Magyarország): 163
 Sasvár (Šaštín): 204
 Sátoraljaújhely (Magyarország): 184
 Scheffield: 76
 Simonyi (Šimonovce): 180, 181
 Sókuszlóce (Selice): 187
 Somodi (Drienovec): 185
 Somorja (Šamorín): 14, 49, 58, 78, 85, 87, 88, 93, 108, 110, 112, 114, 115, 118, 128, 138, 140, 141, 144, 147, 154, 155, 169, 182, 199, 201, 202, 203, 205, 246, 250, 253
 Sopron (Magyarország): 106, 187
 Sovinec: 77
 Stockholm (Svédország): 76, 82
 Szabadka: 80, 88
 Szádalmás (Jablonov nad Turňou): 183
 Szádelő (Zádiel): 183
 Szalánc (Slanec): 177
 Szalka (Salka): 141, 251
 Szap (Sap): 175
 Százd (Sazdice): 156
 Szeged (Magyarország): 88, 205
 Szenc (Senec): 103, 144, 176, 199, 201, 236
 Szentes (Svātuš): 182
 Szentkút: 205
 Szentmária (Svätá Mária): 170
 Szepesvárálja (Spišské Podhradie): 193
 Szepsi (Moldava nad Bodvou): 91, 118, 141, 144, 147, 155, 173, 175, 177, 201
 Szeszta (Cestice): 155
 Szímő (Zemné): 204
 Szina (Seňa): 155
 Szinyér (Svinice): 170
 Szklabonya (Sklabiná): 138
 Szlovákgyarmat: 198
 Szombathely (Magyarország): 204
 Szőgyén (Svodín): 136, 141, 155
 Szűrnyeg (Sirník): 165
 Taksony (Matúškovo): 138, 203
 Tallós (Tomášikovo): 198, 204
 Tamási (Tomašovec): 138
 Tany (Tôň): 187
 Tapolcsány (Topolčany): 139
 Tarcavajkóc (Vajkovce): 183
 Tardoskedd (Tvrdšovce): 156
 Telekfalva (Románia): 189
 Tiszacsernyő (Čierna nad Tisou): 92, 170, 182
 Tornagörgő (Hrhov): 156, 183
 Tormalja (Tornaľa): 16, 110, 112, 118, 129, 144, 147, 157
 Töketerebes (Trebišov): 77, 136, 138
 Třebíč: 136
 Udvard (Dvory nad Žitavou): 146
 Újvidék (Szerbia): 80
 Vác (Magyarország): 193
 Vadovice: 205
 Vágfarkasd (Vlčany): 138, 172, 174
 Vághosszúfalu (Dlhá nad Váhom): 204
 Vágkirályfa (Kráľová nad Váhom): 138
 Vágsellye (Šaľa): 118, 133, 232, 265
 Vaján (Vojany): 162
 Vajka (Vojka): 205
 Varsó (Lengyelország): 245
 Vásárút (Trhová Hradská): 110, 112, 204

Velence (Olaszország): 89, 270
Veskóc (Veškovce): 172, 174
Veszprém (Magyarország): 205, 206
Vígtelek: 172
Woudenberg (Hollandia): 183, 189
Zádorfalva: 182
Zalaba (Zalaba): 180, 186, 187
Zemplén (Zemplín): 177, 187
Zürich (Svájc): 190
Zsámbék (Magyarország): 103
Zseliz (Želiezovce): 107, 110, 112, 118, 144, 150,
154, 157, 158, 199, 201, 204, 206
Zsére (Žirany): 110, 112, 113, 114, 141
Zsigárd (Žiharec): 175, 187
Zsíp (Žíp): 177
Zsitvabesenyő (Bešeňov): 156, 204
Zsolna (Žilina): 76, 77, 78, 79, 82, 83
Zsór (Žiar): 174

A KÖTET SZERZŐI

A. Kis Béla (1964)

teológus, szerkesztő (Alistál)

Csanda Gábor (1963)

irodalomkritikus, szerkesztő (Pozsony)

Danter Izabella (1955)

néprajzkutató, muzeológus (Mátyusföldi Muzeológiai Társaság, Boldogfa)

Dömötör Varga Emese (1977)

színházi dramaturg (Komáromi Jókai Színház, Komárom)

Duka-Zólyomi Emese (1944)

muzikológus, zenei könyvtáros (Pozsony)

Dusík Anikó (1963)

irodalomtörténész, tanszékvezető (Comenius Egyetem, Pozsony)

H. Nagy Péter (1967)

irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő (Érsekújvár)

Hizsnyan Géza (1956)

orvos, színházi író, színikritikus (Rimaszombat)

Hushegyi Gábor (1959)

esztéta (Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, Pozsony)

Kocur László (1977)

irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő (Komárom)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etanológiai Központja, Komárom)

Lampl Zsuzsanna (1959)

szociológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja)

Nagy Myrtil (1970)

tréner, konzultáns (Fórum Információs Központ, Somorja)

Novák Veronika (1954)

levéltáros (Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltára, Vágsellye)

Polgár Anikó (1975)

irodalomtörténész, költő, műfordító (Konstantin Egyetem, Nyitra)

Puha József (1974)

újságíró, szerkesztő (Patria Rádió, Pozsony)

Szabó Mihály Gizella (1956)

nyelvész (Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely)

Tóth Károly (1959)

irodalomtörténész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja)

Végh László (1949)

szociológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, Somorja)

Zsidó János (1954)

esperesplébános (Fél)

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
P. O. Box 52
931 01 Šamorín
www.foruminst.sk

Csanda Gábor–Tóth Károly (szerk.):
Magyarok Szlovákiában
III. kötet
Kultúra
(1989–2006)

Első kiadás
Felelős kiadó Tóth Károly
Felelős szerkesztő Fazekas József
Nyelvi szerkesztő Matus Éva, Végh Annamária
Borítóterv Juhász R. József
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006
Nyomta: Expresprint, s. r. o., Partizánske

Gábor Csanda – Károly Tóth (red.):
Maďari na Slovensku
III. zväzok
Kultúra
(1989–2006)

Prvé vydanie
Zodpovedný Károly Tóth
Zodpovedný redaktor József Fazekas
Jazyková úprava Éva Matus, Annamária Végh
Návrh obálky József R. Juhász
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky
Vydalo: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2006
Tlač: Expresprint, s. r. o., Partizánske

ISBN 80-89249-05-1